Kao i svake noći, bez ikakvog budilnika probudila se iza ponoći. Bila je jača neka unutrašnja želja da s probudi u miru i na vrijeme. Ostade tako nekoliko trenutaka da se uvjeri da li se zaista pribudila. Pomiješaše joj se snovi i nagovještaji jave. Prije no što otvori oči, zahvati je nemir iz straha da ju je san izdao. Lagano odmahnu glavom i otvori oči u potpuno mračnoj sobi. Ništa joj nije govorilo koje je doba noći: ulica ispod njene sobe ne smiruje se sve do zore, a isprekidani glasovi, koji su dopirali do nje iz kafana i krčmi kad padne noć, su isti oni glasovi koji se čuju u ponoć ili u osvit zore. Može se pouzdati samo u svoje unutrašnje čulo kao kakvu budnu kazaljuku i na potpunu tišinu u stanu, što je bio znak da njen muž još nije zakucao na vrata ni počeo udarati svojim štapom po stepenicama.
Taj običaj da se u ovo doba budi je njena stara navika koja je prati još od rane mladosti i koja je ni u poznijim godinama ne napušta, a koju je stekla kao jednu od supru-žanskih dužnosti: da se probudi u ponoć i čeka svog muža da se vrati iz kafane i da ga posluži dok on ne zaspi. Diže se i sjede u krevetu da bi se otrgla izazovu toplog sna. Krat-ko se pomoli bogu i izvuče se ispod pokrivača. Krenu po sobi držeći se u mraku za nogu od kreveta i krilo prozora, stiže do vrata i otvori ih.
U sobu se uvuče prigušena svjetlost lampe koja je stajala na stoliću u salonu. Priđe lampi, uze je i ponese u sobu. Na

stropu je podrhtavao krug blijede svjetlosti iz otvora staklenog cilindra, dok je sve oko nje bilo u mraku. Stavi lampu na stolić kraj kanabea. Osvijetljena soba je bila prostrana, kvadratnog oblika i visokih zidova i stropa, sa paralelnim potpornim stubovima. Namještaj je bio skupocjen: širaski ćilim, veliki krevet sa četiri bakarne noge, ogroman ormar i dugo kanabe prekriveno porubljenim ćili-mčetom živih, različitih šara i boja. Žena se uputi ka ogledalu i baci pogled na svoj lik: njena smeđa marama bila je izgužvana i zabačena natrag pa su joj pramenovi kestenja-ste kose neuredno padali preko čela. Podiže ruku prema čvoru marame, razveza ga, popravi maramu i poveza je strpljivo i pažljivo. Pređe dlanovima preko lica kao da skida tragove sna s njega. Bila je u četrdesetoj godini, sred-jeg stasa, pomalo mršava, ali joj je tijelo bilo čvrsto, nabijeno, skladno... Lice joj je bilo više izduženo, visoka čela, pravilnih crta, sa dva malena, lijepa oka i sanjivim pogledom boje meda, također malenim pravilnom nosom, koji se nešto širio kod nosnica, lijepih usana ispod kojih je bila malko zaoštrena brada. Ten joj je bio čist, boje pšenice, a na obrazu se vidio divni crni mladež. Ogrnuvši se, kao da se žuri, većim šalom, ona se uputu prema vratima rešetkastog balkona, otvori ih i uđe, zatim zastade u tom zatvorenom kafezu, osvrćući se lijevo i desno i bacajući na ulicu svoje poglede kroz male, okrugle otvore na zatvorenim kapcima prozora.

Balkon se nalazio iznad ulice Između dva dvorca. Pod njim su se spajale dvije ulice: ulica Kazandžija, koja se spuštala prema jugu, i ulica Između dva dvorca, koja se penjala prema sjeveru. Put s njene lijeve strane izgledao je uzak, krivudav, obavijen mrakom koji je postajao sve gušći pri vrhu puta, gdje su se nazirale kuće usnulih prozora, a sve slabiji pri dnu, gdje su svijetlili fenjeri na kolicima nosača i plinske lampe kafana i krčmi koje rade sve do zore. S desne strane put je utonuo u tamu noći, nije se vidjela ni jedna kafana; tu su bile velike trgovine koje se rano zatvaraju. Pažnju privlače samo minareta džamija sulatana Kalauna i Berkuka, koja su izgledala poput kakvih gigantskih sablasti koje bdiju pod svetlošću sjajnih zvijezda. Već četvrt vijeka njene oči gledaju ovaj prizor, ali joj nikad nije dosadio. Možda ona nije ni znala šta znači dosada u njenom beskrajno jednoličnom životu. Naprotiv, u njemu je ona našla jedinog druga i sagovornika u svojoj turobnoj usamljenosti tokom dugog vremena koje je ovdje provela bez ikog bliskog i dragog. Bilo je to prije no što su djeca došla na svijet. Niko osim nje, tokom gotovo čitavog dana i noći, nije živio u ovoj velikoj kući sa zemljanim dvorištem, dubokim bunarom, dva sprata i tolikim prostranim sobama visokih stropova. Kad se udala, bila je djevojčica, mlađa od četrnaest godina. Vrlo brzo, odmah poslije smrti svekrve i svekra, postala je domaćica velike kuće. Pomagala joj je jedna starija žena koja

ju je napuštala s privim mrakom i spavala u dvorišnjoj kuhinji, ostavljajući je samu u noćnom svijetu duhova i prikaza da, čas kunjajući, čas posve budna, čeka svog uvaženog muža da se vrati sa noćne 'sjedeljke.
7Da bi se smirila, imala je običaj da obilazi sobe u pratnji sluškinje koja je ispred nje nosila lampu, i da sa zebnjom zagleda u uglove soba a potom ih, jednu po jednu, čvrsto zatvara. Počinjala je od prvog sprata, zaobilazeći drugi. Izgovarala je molitve iz Kurbana da bi odagnala zle duhove. Najzad, stigla bi do svoje sobe, zatvarala vrata, uvlačila se u krevet, ne prestajući da izgovara molitve dok je ne savlada san. Zbog silnog straha koji je u početku osjećala u ovoj kući, bila je uvjerena , ona koja je o svijetu demona znala mnogo više nego o svijetu ljudi, da ne žive samo u kućerini, te da zli duhovi ne mogu dugo izbijati iz ovih starih, prostranih, praznih soba. Možda su se oni sklonili ovdje prije nego što je ona dovedena u ovu kuću, a možda čak i prije nego što je ugledala svjetlo dana. Koliko su joj do ušiju dopirala njihova šaputanja, koliko su je puta probudila njihova dahtanja! Jedini joj je spas bio da izgovara kubanske sure Pristup ili Iskrenost ili da požuri na balkon i kroz njegove otvore baci svoj izgubljeni pogled na svjetlost fenjera na kolicima i kafanskih plinskih lampi, te da napregne sluh ne bi li čula kakav smijeh ili kašalj, koji bi joj povratili dah.

Zatim zaredaše djeca. Međutim, ona su po dolasku na svijet bila tek mekušno meso koje ne razlikuje ni strah ni spokojstvo. Ali, ona je u svojoj napaćenoj duši osjećala dvostruki strah i brigu za njih, užasavajući se na pomisao da bi ih mogla pogoditi kakva nesreća. Privijala ih je na svoje grudi, grijala dahom svoje nježnosti, okruživala ih, i kad su budni i kad spavaju, čitavim zaštitnim ogradama i zavjesama, magijama i talismanima. A pravo spokojstvo bi osjetila tek kad bi se onaj lutalica vratio sa svojih noćnih sjedeljki. Nije bilo nimalo neobično da ona, tako usamljena, uspavljujući dijete i tepajući mu, privije ga odjednom na svoje grudi a zatim ispunjena nemirom i strahom, počne da osluškuje a onda nekim glasnom šapatom uzvikne kao da se obraća kakvoj nazočoj osobi:
- Odlazi od nas, ovdje ti nije mjesto, mi smo pravi muslimani, vjernici!
Zatim bi se naglo i na brzinu pomolila.
Kad je to njeno druženje sa duhovima već potrajalo, vremenom su njeni strahovi postali znatno blaži. Donekle je postala spokojni]a na njihove vragolije koje joj nisu nanosile nikakva zla. Kad bi do nje dopro neki zalutali znak od njih, onda bi mu, čak ponešto šaljivo, rekla:
- Zar ne poštujete božje robove! On je između nas i tebe, zato, s poštovanjem, odlazi!

Međutim, dok se ne vrati onaj lutalica, ona ipak nije znala za mir i spokojstvo. Da, samo to što je bio u kući, budan ili zaspao, bilo je dovoljno da joj vrati spokoj duše, bez obzira, bila vrata otvorena ili zatvorena, gorila lampa ili bila ugašena. Jednom, u prvoj godini braka, riješi da mu izjavi neku vrstu uljudnog protivljenja zbog njegovih stalnih noćnih izbijanja. On je prihvatio za nos i reče svojim krupnim, odlučnim glasom:
- Ja sam muškarac, ja ovdje naređujem i zabranjujem. Nikakve primjedbe na svoje ponašanje ne prihvatam. Tvoje je samo da slušaš. Pripazi da me ne natjeraš da te dovodim u red.
Iz ove i sljedeće lekcije naučila je da može podnijeti sve, čak da opšti i sa demonima, ali ne može podnijeti srdit, bijesan pogled. Zato je morala biti pokorna, bezuslovno i potpuno. I bila je. Potpuno se predala, tako da više nije imala volje da ga grdi zbog noćnih izlazaka, čak ni negdjeduboko u sebi. Bila je uvjerena da su prava muževnost, strogost i sjedeljke do iza ponoći nerazdvojna svojstva jedne te iste suštine. Vremenom se toliko promijenila da je sve njegovo, prijatno i neprijatno, hvalila. U svemu je postala smjerna, predana i odana supruga. Ni jednog dana nije požalila što se s tim svim pomirila. Prizivajući uspomene iz svog života kad god joj se to prohtjedne, uvijek je vidjela dobro i radost, dok su strahovi i tuge, poput napuhanih prikaza, zasluživali tek

sažaljivi osmijeh. Zar ne živi sa svojim mužem, sa svim njegovim manama, čitavih četvrt vijeka? Iz zajedničkog života došla su njihova djeca, zjenice oka njena, kuća puna blagodati i bogatstva, srećnog, punog života. Da, zaista. A što se tiče tih duhova, prolaze kao i obično svake noći, u miru, ne nanoseći ni njoj ni njenoj djeci nikakvo zlo, osim onih njihovih bezazlenih vragolija i nestašlu-ka. Nema, dakle, nikakvog razloga da se žali. Sva hvala bogu koji joj uliva mir u dušu i pruža spokojan život.
Zavoljela je, u dubini svoje duše, čak i ove časove čekanja, uz sve to što joj oni prekidaju slatki san i nameću obaveze koje bi trebalo da se završe na kraju dana. Povrh toga što je najbolje godine svoga života provela na tako apsurdan način i što je u mnogome živjela sa svojim uspomenama, ipak je bila i ostala živi primjer nježne supruge, koja se sva predala da usreći svoga muža i da ga, iz noći u noć, uvjeri u svoju nježnost i odanost. To ju je ispunjavalo zadovoljstvom dok je stajala na balkonu, kroz čije je otvore bacala pogled čas na ulicu Između dva dvorca a čas na okuku Hurunfuša, a zatim na kapiju Sultanovog harema i na minareta džamija. Ili bi lutala odsutnim pogledom po kućama poleglim sa obje strane ulice, bez reda i poretka,
poput kakve vojničke kolone u stanju „voljno", oslobođene stroge discipline. Osmjehnu se tom prizoru, toj do zore

budnoj ulici, sa usnulim okolnim uličicama, sokacima i prolazima.
Koliko puta je taj prizor razgalio njenu nesanicu, koliko ublažio njenu usamljenost i umanjio njene strahove... Noć tu ne donosi nikakve promjene osim što okolnim dijelovima grada zavlada duboka tišina tako da se čini da se glasovi iz ulice Između dva do vrca još bolje i jasnije razaznaju, kao da se radi o osjenčenju u uglovima platna, koje slici daje veću dubinu i oštrinu. Kad odjekne smijeh, kao da dolazi iz njene sobe... Čuje se svaka riječ najobičnijeg razgovora... Odjekuje hripavi kašalj koji do nje dopire poput kakvog jecaja... A konobar glasno uzikuje:
- Da dolijem još? - poput poziva imama sa minareta. Tad bi ona veselo, za sebe, rekla:
- Bože, kakvi ljudi! Čak u ovo doba traže još... Pri tom se sjeti svog odsutnog muža:
- Gdje li je sad moj gospodin? Šta li radi? Neka ga u svemu prati sreća!
Da, rečeno joj je jednom da muškarac, kao što je gospodin Ahmed Abduldževad, tako bogat, snažan i naočit, uz sve te stalne noćne sjedeljke, ne može da se liši žena. Ljubomorna, bila je očajna i tužna. Kad nije smogla hrabrosti da mu saopšti sve što je čula, svoju tugu je otkrila majci. Majka ju je umirivala i tješila koliko je znala i um-jela, a zatim joj rekla:

- Oženio se tobom pošto se razveo od prve žene. Da je htio, mogao je da je vrati ili da se oženi nekom drugom, trećom, četvrtom... I otac mu se često ženio. Zahvali bogu što te je zadržao kao jedinu ženu.
Kako majčine riječi nisu ublažile njenu golemu tugu, ipak je vremenom prihvatila da je majka bila u pravu i uvjerljiva. Neka je i tačno to što je slušala, možda noćna izbijanja i grubosti spadaju u svojstva muževnosti. U svakom sučaju, jedno zlo je bolje od više zala. Ne može ona olako dopustiti da joj nekakva tlapnja upropasti ovaj prijatan život ispunjen srećom i blagodati. Najzad, možda je sve to što je čula obična laž ili izmišljotina. Zaključila je da ljubomoru, kao i druge neprilike koje sreće na svom životnom putu, prihvati kao datu sudbinu protiv koje ne može ništa. Nije imala nikakvog načina da joj se odupre, osim da sebi poželi strpljenja i lične čvrstine, njen jedini izlaz u borbi protiv takvog života. Tako su se ljubomora i njeni razlozi potpuno preokrenuli u nešto podnošljivo, kako je bilo i sa drugim muževim karakternim crtama, sa životom među duhovima...
Gledala je na ulicu i slušala noćobdije, dok do nje ne doprije topot konjskih kopita. Okrenu glavu prema ulici Kazandžija i ugleda fijaker koji se polako približavao, dok su mu dva fenjera sjala u tami. Odahnu sa olakšanjem i promrmlja:
- Najzad...

Evo, fijaker jednog od njegovih prijatelja dovozi ga poslije noćne sjedeljke do vrata velike kuće, da bi zatim, kao i obično, produžio u Hurunfuš, odvozeći svog vlasnika i ostale prijatelje koji stanuju u tom dijelu grada. Fijaker se zaustavi pred vratima. Začu se glas njenog muža koji reče kroz smijeh:
- Hajte, zbogom!
Znatiželjno i začuđeno je slušala njegov glas dok je ispraćao prijatelje. Da ga nije slušala svaku noć u ovo doba, sigurno ga ne bi prepoznala. Jer, ona i njena djeca su navikla da on bude odlučan, strog i dostojanstven. Otkud mu sad ovaj veseli, razdragani ton, pun vedrine i ljubaznosti! Kao da je vlasnik fijakera htio da se našali pa reče:
- Nisi čuo šta je rekao konj u sebi kad si sišao s kola? Rekao je: „Žalosno je da svaku noć dovozim kući ovog čovjeka koji ne zaslužuje da jaše išta osim magarca!"
Ljudi u fijakeru prsnuše u smijeh. Gospodin sačeka da se utišaju, zatim reče:
- Jesi li ti čuo šta je on sam sebi odgovorio? Rekao je: „Ako ga ti sam ne odvezeš, on će uzjahati našeg gospodara."
Ljudi se ponovo grohotom nasmijaše, a zatim vlasnik kola reče:
- Da ostalo ostavimo za sutrašnju sjedeljku... Kola krenuše ka ulici Između dva dvorca, a gospodin

se uputi prema vratima. Žena krenu sa balkona u sobu, uze lampu i produži u salon, zatim u vanjski hodnik i stade na vrh stepenica. Čula je kako vanjska vrata klapnuše i kako kliznu reza. Zamišljala ga je, dok je, onako visok, prelazio preko dvorišta, ponovo zauzimajući svoju dostojanstvenu i ozbiljnu pozu, kako odbacuje svoj veseli izgled, koji bi, da ga kradomice nije čula, smatrala potpuno nemogućim. Zatim je čula udarce njegovog štapa po stepenicama pa pruži ruku sa lampom preko ograde stepenica da mu osvijetli put.
Čovjek stiže do mjesta gdje je ona stajala. Ona krenu ispred njega, visoko držeći lampu. On ju je slijedio i promrsio:
- Dobro veče, Emina.
Ona odgovori tihim, smjernim i uljudnim glasom:
- Dobro veče, gospodaru.
Začas uđoše u sobu. Emina se uputi ka noćnom stoliću i stavi na njega lampu. On pak, zakači svoj štap na ogradu kreveta, skinu fes i stavi ga na jastučić na sred kanabea. Žena mu priđe da mu skine odijelo. Stajao je pred njom, visok, širokih ramena, krupnog tijela, pogolemog, nabijenog trbuha koji je ispunjavao elegantni i bogati ogrtač i kaftan, znak blagostanja i dobrog ukusa. Njegova crna kosa, koja je od razdioka padala na obje strane, dotjerana sa posebnom pažnjom, zatim njegov prsten sa velikim dijamantom i zlatni sat, sve je to potvrđivalo njegov istančani ukus i eleganciju. Lice mu je bilo izduženo, zategnutog tena, izražajnih i

upečatljivih crta, što je isticalo njegovu naočitu i zgodnu pojavu, zatim krupnih, plavih očiju, velikog, oholog i skladnog nosa, širokih, punih usana i crnih gustih brkova, zasukanih brižljivo i s mjerom. Kad
mu žena priđe, pruži joj ruke i ona s njega svuče ogrtač, pažljivo ga presavi i stavi na kanabe. Vrati se i odveza pojas kaftana, skinu ga i također pažljivo složi i položi preko ogrtača. Dotle je gospodin uzeo i obukao svoju dugu noćnu košulju i bijelu kapu za spavanje, protegnuo se zijevajući i sjeo na kanabe, ispruživši noge i naslonivši se potiljkom na zid. Žena završi slaganje njegove odjeće, sjede pored njegovih ispruženih nogu i uze da mu skida cipele i čarape. Kad mu otkri desnu nogu, ukaza se prvi nedostatak na ovom skladnom, snažnom tijelu, odnosno na malom prstu izdubljenom od stalnog obrezivanja kurjeg oka. Emina na nekoliko trenutaka napusti sobu, zatim se vrati, unoseći lavor i bokal. Stavi lavor kraj njegovoh nogu, potom se podiže, držeći bokal u ruci, spremna da mu polije. On se uspravi u sjedeći položaj i pruži ruke. Ona mu nasu vodu i on se umi, pređe mokrom rukom po svom tjemenu a potom dobro izapra usta. Zatim sa naslona kanabea uze peškir i poče da briše glavu, lice i ruke. Žena odnese lavor u kupatilo. Ovo joj je bila posljednja dnevna dužnost u velikoj kući, koju već četvrt vijeka obavlja uporno, marljivo, neumorno, štaviše, radosno, sa zadovoljstvom i odu-

ševljenjem, koje je podstiču da obavlja i druge dužnosti domaćice, od rane zore do zalaska sunca. Zaslužila je da je susjetke nazovu „pčelom" zbog njenog neprestanog truda i rada.

Vrati se u sobu, zatvori vrata i izvuče dušečić ispod kreveta, stavi ga ispred kanabea i sjede na njega prekršte-nih nogu; iz pristojnosti ona je smatrala da nema pravo da sjedne pored njega. Vrijeme je prolazilo a ona je ćutala sve dok je on ne bi pozvao da progovori. Gospodin se leđima umorno spustio na naslon kanabea. Poslije duge noćne sje-djeljke izgledao je iscrpljen, otežalih očnik kapaka, a u uglovima očiju vidjelo se napadno crvenilo kao posljedica pića. Stenjao je teško, umorno, pijano. Iako je svake noći mnogo pio, toliko da bi se potpuno opio, on se ipak nije odlučivao na povratak kući sve dok ga pijanstvo ne bi popustilo i on ponovo ovladao sobom. Želio je da sačuva svoj dostojanstven izgled koji treba da ima u svojoj kući. Njegova žena je bila jedina osoba iz porodice koja ga je sretala poslije tih noćnih izbivanja, ali ona nije primjećivala nikakve tragove pića osim zadaha, niti je opažala u njego-vom ponašanju išta sumnjivo i neobično osim povremenih, iznenadnih napada na početku braka. Ona je suprotno svom očekivanju, u njegovom društvu u ovo doba nailazila na spremnost da se raspriča, što se rijetko događalo kad je bio potpuno trijezan.

Dobro se sjeća koliko se uplašila kad je shvatila da se on pijan vraća sa svojih noćnih sjedeljki. Alkohol je u njenoj svijesti značio grubost, ludost i, što je najgore, suprotstavljanje vjeri. U duši je osjećala odvratnost i užas. Kad god bi se vratio kući, osjećala je nesavladiv bol. Prolazili su dani i noći i ona je vidjela da on, kad bi se vratio iz kafane, postaje prijatniji nego u bilo koje drugo vrijeme, njegova strogost popusti, primjedbe postaju blaže, razgovor opušteniji i duži. Tako se privikla na njega, postao joj je blizak, ali nije zaboravila da ponizno moli boga da mu se smiluje i oprosti grijehe. Koliko je samo željela da bude koliko toliko blag i kad je trijezan i kad je pri sebi, koliko se samo čudila tom njegovom poroku koji mu stvara dobro raspoloženje! Lomila se između svoje naslijeđene religiozne odbojnosti prema tom poroku i mira i spokoja koje je uživala. Međutim, ona je duboko u sebi prigušivala i krila svoje misli, ne smogavši snage da ih prizna pa makar i u sebi. Gospodin je pak ljubomorno čuvao svoje dostojanstvo i odlučnost, a svoju ljubaznost gotovo da je krišom ispoljavao. Ponekad bi se, ovako sjedeći, i širom osmjehnuo, prisjetivši se neke od svojih prijatnih noćnih sjedeljki, ali bi se brzo opomenuo, stisnuo usne i kradom pogledao svoju ženu, koja je, kao obično, sjedila pred njim oborenih očiju. Tad bi se on umirio i vratio svojim sjećanjima. U stvari, njegove noćne sjedjeljke ne bi se završavale povratkom kući, nego su

nastavile da žive u njegovim uspomenama, u njegovom srcu, koje je, u silnoj žudnji za nepresušnim radostima života, iznova prizivao. Kao da i dalje vidi okupljeno društvo koje krase njegovi odabrani, iskreni prijatelji, a među njima se nađe i poneki pun mjesec koji s vremena na vrijeme zasija na nebu njegovog života. Ne prestaju da mu odjekuju u ušima šale, zgode, vicevi, čije bisere obilno prosipa njegov nadareni um, kada ga ponesu pijanstvo i raspoloženje. On duhovite dosjetke ponavlja sa posebnom pažnjom i marom, začinjenim divljenjem i ponosom i sjeća se kako su odjekivale u njihovim, srcima, kako su doživjele uspjeh i pružale radost, što ga je učinilo najomiljenijim u čitavom društvu. Nije ni čudo, ta on je osjećao da je uloga koju je igrao na tim noćnim sjedjeljkama, za njega bila toliko važna kao kakva žarko željena nada života. Njegov sveukupni praktični život bio je tek jedna nužnost koju prihvata da bi mogao provoditi život ispunjen pićem, smijehom, pjesmom i ljubavlju u društvu svojih omiljenih drugara. Kroz sve to, u njemu bi zabrujale slatke, prijatne melodije kojima se prepuštao sa srećnom družinom i koje ga toliko ponesu da iz dubine duše uzvikne:

- Ah, veliki bože!

Te melodije on jednako voli kao što voli piće, veselje, druženje i slatka iznenađenja. On prosto ne može a da ne bude tu, među njima, ne osvrćući se na dugi put koji preva-

ljuje da bi čuo Hamulija ili Osmana ili Minjavija, gdje god se nalazili, i da bi svojom bogatom dušom prihvatio njihovu muziku kao što olistalo drvo prima slavuje. Tako je postao znalac muzike i pjesme, koji je umio da sluša i uživa i da se zabavi. Volio je pjesmu i dušom i tijelom, duša mu se raz-galjivala u svojoj velikodušnosti a u tijelu su mu sva čula plamtjela, svi dijelovi igrali a posebno glava i ruke. Zato je naročito zapamtio određene dijelove pjesama kao svoje nezaboravne duhovne i tjelesne uspomene, kao što su: „Zašto me mučiš i ostavljaš!" ili „Sutra ćemo znati, a poslije ćemo vidjeti" ili „Molim te dođi, dođi da ti kažem!" Bilo je dovoljno da do njega dopre neka od ovih melodija, dozivajući mu daleke uspomene, pa da mu pijanstvo bude još luđe, da od raspoloženja zatrese glavom, da mu se u osmijehu pojave silna želja i čežnja, da počne dobovati prstima, a ponekad i da zapjeva, ako bi bio sam. Ipak, nije pjesma bila njegova isključiva strast koja bi ga tek samo po sebi privlačila, ali je ona bila cvijet u buketu koji se njemu sviđao i kojem se on sviđao, kojeg je srdačno dočekivao i pozdravljao u društvu iskrenih, odanih i dragih prijatelja, starog vina i duhovite priče. A da joj se samoj preda uz monograf, kao što se sreće po kućama, to je bez sumnje lijepa i draga stvar, ali je lišena svoje atmosfere,
svoje sredine, svog pravog ambijenta, i to nikako ne može da mu udovolji srcu; ono želi da između pjesama upadne kakva

duhovita dosjetka od koje će živnuti, te da se prije pjesme zalije punom čašom, da se ta pjesma osjeti u očima dragog prijatelja, na kraju, da svi zajedno oduševljeno uskliknu i uzdahnu. Međutim, ovakva sjedjeljka se ne ograničava samo na dozivanje uspomena, nego u njene dobre strane spada i to da ga, na koncu, priprem^da se prijatno ponaša, za čim njegova smjerna i predana žena uzdiše kad se nađe pred prijatnim čovjekom koji s njom lijepo popriča i povjeri joj šta osjeća u sebi, pa makar i za trenutak, a to je da ona ovdje nije robinja, nego njegova životna saputnica. Tako joj on počne da govori i o kućnim poslovima, o tome da je kod nekih svojih poznanika trgovaca poručio masla, pšenice i sira, zatim se obori na visoke cijene i nedostatak neophodnih namirnica zbog ovog rata, koji već tri godine satire svijet. Kao i obično, kad god pomene rat, proklinje australijske vojnike koji su se razmiljeli po gradu poput skakavaca, posvuda šireći pokvarenost i razvrat. U stvari, on je mrzio Australijance iz svog posebnog razloga, jer su ga oni, svojim oholim i bahatim ponašanjem, onemogućili da posjećuje omiljena mjesta zabave i uživanja u Ezbekiji iz kojih se poražen povukao. Činio je to u vrlo rijetkim prilikama, jer nije mogao da podnese vojnike koji otvoreno otimaju od ljudi, zabavljaju se napadajući ih i vrijeđajući ih na razne načine, bez ikakve mjere. Zatim bi počeo da se raspituje za „djecu", kako ih je zvao, ne praveći razliku između

najstarijeg, pisara u školi u ulici Kazandži-ja, i mlađeg, učenika u školi Halil-aga. A onda značajno upita:
- A Kemal? Nemoj da skrivaš njegove vragolije! Žena spomenu svog najmlađeg sina, čije bezopasne i bezazlene igre i zabave zbilja skriva, i reče svojim smjernim glasom:
- On se pridržava naređenja svoga oca. Gospodin začas zaćuta. Djelovao je odstutno. Poče ponovo da prebira po sjećanjima na srećno provedenu noć, zatim ga sjećanje dovede do dnevnih događaja prije te noći. Iznenađeno se sjeti da je to bio buran dan. Kako je bio u stanju, kad ne želi da pred njom zataji bilo šta što mu je na umu, on reče kao sam za sebe:
- Kako je to plemenit čovjek, taj Kemaludin Husein! Znaš li šta je učinio? Odbio je da preuzme prijesto svog preminulog oca pod Englezima.
Žena je juče čula za smrt sulatana Huseina Kamila, ali je po prvi put čula za ime njegovog sina. Nije znala šta da kaže. Ipak se, potaknuta osjećanjem poštovanja prema sagovorniku, plašila da ne komentariše svaku njegovu riječ na način kojim bi on bio nezadovoljan, pa reče:
- Neka se bog sultanu smiluje, a njegovog sina uzvisi!
Gospodin nastavi:
- Prijesto je prihvatio princ Ahmed Fuad ili sultan Fuad, kako će se odsad zvati. Danas je obavljena svečanost

ustoličenja i on se sa svojom pratnjom preselio iz dvorca Bustan u dvorac Abidin. Neka je slava Vječnom!
Emina ga je slušala sa pažnjom i radošću, pažnjom koju je kod nje izazvala svaka novost iz vanjskog svijeta o kojem je jedva šta znala, i radošću koju je nalazila u razgovoru sa svojim mužem o tako važnim stvarima, u blagonaklonom pogledu koji ju je uzbuđivao, i uljudnosti u samom razgovoru koji bi sa zadovoljstvom ponovila pred svojom djecom, a posebno pred dvije kćeri koje, kao i ona, apsolutno ne znaju za vanjski svijet. Najbolje čime je mogla da ga nagradi za njegovu plemenitu naklonost bilo je da ponovi molitvu za koju je unaprijed znala da će ga obradovati koliko je i on nju u dubini duše obradovao. Reče:
- Bog je u stanju da nam vrati našeg gospodara Abasa!
Čovjek odmahnu glavom i promrmlja:
- Kada? Kada? To samo bog zna... U novinama čitamo samo o pobjedama Engleza. Da li će stvarno pobijediti ili će na kraju pobijediti Nijemci i Turci? Bože, reci nam!
On umorno zatvori oči, zijevnu, protegnu se i reče:
- Iznesi lampu u salon!
Žena ustade, uputi se ka stoliću, uze lampu i krenu prema vratima. Prije no što pređe prag, začu gospodina kako podrigu]e i mrmlja:
- U zdravlje!

III

U tišini ranog jutra, kada zraci zore još pletu svoju mrežu svjetlosti, začuli su se jaki udarci tijesta od sto u kuhinji u dvorištu. Emina je prije pola sata ustala iz kreveta, umila se i pomolila, zatim sišla u kuhinju i probudila Um Hanefi, ženu četrdesetih godina, koja je služila u njenoj kući još od kad je bila djevojčica. Napustila ju je kad se udala, a onda se, poslije razvoda, vratila. Dok je služavka mijesila tijesto, Emina je pripremala doručak. Kuća je imala prostrano dvorište. Na kraju, udesno, nalazio se bunar, čiji je otvor bio prekriven drvenim poklopcem otkad su dječaci prohodali. Na lijevoj strani, blizu ulaza, nalazile su se dvije velike prostorije: u jednoj je bila postavljena peć pa je korištena kao kuhinja, a u drugoj je bila ostava. Za kuhinju, iako je bila vani, vezalo ju je nešto za nju vrlo važno: kada bi izračunala vrijeme koje je provela među njenim zidovima, bio bi to čitav jedan život. Osim toga, ta prostorija podsjećala je na praznike kad prispiju i kad ih dječija srca željno očekuju, vesele se životnim radostima i rastu im zazubice za raznim vrstama poslastica koje im ona nudi o praznicima, kao što su ramazanski kompot, kadaif, bajramski kolači, zatim bajramsko jagnje, koje najprije ugoje i maze, a onda zakolju pred sinovima, pa ne izostane i neka suza tuge usred opšteg veselja. Iz prostorije se vidi zasvođeni otvor peći u čijoj dubini gori raspaljena vatra poput plamena radosti koji šija

u njihovim srcima kao kakav ukras praznika i njegovih radosti. Ako je Emina osjećala da je gore u kući gospodarica, a u zamjeni i predstavnica vlasti od koje ne posjeduje ništa, onda je ona ovdje bila neprikosnovena i jedina kraljica: ova peć umire i živi po njenom nahođenju, šta će biti sa gorivom, ugljeni i drvima u desnom uglu zavisi od nje, a ognjište u suprotnom uglu, ispod polica šerpi, tanjura i bakarne tepsije, spava ili pucketa u plamenu na njen znak. Ona je ovdje i majka, i supruga, i majstor, i umjetnik. Svi, s punim povjerenjem u duši, očekuju šta će im pružiti njene ruke. Vrhunac svega toga je da ona dobije pohvalu od svog gospodara, ako se uopšte udostoji da je pohvali, i to samo za jelo koje je savršeno spravljeno i skuhano. Um Hanefi je bila njena desna ruka u ovom malom kraljevstvu, i kad se samo posveti poslovima oko sređivanja kuće ili pak, kad svoje mjesto prepusti jednoj od dvije kćeri da se uči njenoj vještini pod njenim nadzorom. Um Hanefi je bila krupna žena, neskladno građena. Tijelo joj je prosto bujalo. Vodila je računa samo o svojoj gojaznosti a zanemarivala sve što se odnosilo na ljepotu. Međutim, ona je time bila potpuno zadovoljna, jer je gojaznost po sebi smatrala ljepotom nad ljepotama. Nije ni čudo, jer je sav njen posao u kući bio gotovo sporedan u odnosu na njenu glavnu dužnost, a to je da zaštiti porodicu ili tačnije, njeno ženskinje, pripremajući im čudotvorne „pilule", talismane ljepote sa njihovim

skrivenim tajnama. Iako „pilule" nisu uvijek bile djelotvorne, ipak su često pokazivale da su vrijedne pažnje i da zaslužuju da se u njih polažu nade i gaje snovi. Nije, dakle, čudno što se Um Hanefi ugojila, ali njena gojaznost nije umanjivala njenu živost. Čim je gospodarica probudi, ona odmah ustaje, spremna za posao i žuri prema šerpi za tijesto. Jak zvuk pripremanja tijesta vrši funkciju budilnika u kući, dopirući do djece na prvom spratu, zatim do oca na gornjem spratu, upozoravajući ih da je vrijeme za buđenje. Tada se gospodin Ahmed Abduldževad prevrne na jednu pa na drugu stranu, zatim otvori oči, ali se odmah mrzovoljno namršti zbog zvuka koji mu je uznemirio san. Međutim, on svoju mrzovolju potisne jer zna da treba da se probudi. Najprije osjeti, kako i obično kad se budi, težinu u glavi, ali joj se snagom volje odupre i sjedne u krevet, iako ga je obuzimala želja da nastavi da spava. Njegove burne noći nisu mogle da ga odvoje od dnevnih obaveza. On se uvijek budio ovako rano, bez obzira koliko kasno zaspao, da bi mogao da ode u svoju trgovinu nešto prije osam sati. Zatim, imao je nešto vremena da u popodnevnom odmoru nadoknadi propušten san i povrati snagu za novu noćnu sjedjeljku. Zato je vrijeme buđenja bilo najgori trenutak svakog njegovog dana. Napuštao je krevet teturajući od umora i man-tanja u glavi. Čekao ga je dan u životu bez slatkih uspomena i prijatnih

osjećanja, kojega je doživljavao poput udarca maljem po glavi i među oči.
Udarci pripremanja tijesta su jedan za drugim pogađali usnule glave na prvom spratu. Fehmi se lako probudio, iako je dugo bdio nad knjigama iz prava. Prvo osjećanje koje mu se javilo, prilikom buđenja, bila je slika jednog oblog lica boje slovnove kosti, u čijem su središtu bila dva crna oka. Duboko uzdahne i rekne:
- Merjema!
Da je poslušao glas tog zova, dugo bi ostao pod pokrivačem, predajući se mašti koja mu je pružala najljepše želje, prijatan razgovor i odavala mnoge tajne, te mu se smjelo uvlačila u topli jutanji ležaj. Međutim, on, po svom običaju, odgodi tajni razgovor do petka ujutro, sjede na krevet, pogleda na brata koji je spavao u krevetu do njega i vikne:
- Jasine, Jasine, probudi se!
Mladićevo hrkanje prestane a on mrzovoljno otpuhne i promrmlja:
- Budan sam... Probudio sam se prije tebe. Fehmi pričeka, osmjehujući se, dok mu brat nastavi da hrče, i vikne:
- Probudi se!
Jasin se okrene u krevetu gunđajući. Pokrivač mu spadne sa jednog dijela tijela koje je, krupno i gojazno, bilo slično tijelu

njegovog oca. Zatim otovori svoje pocrve-njele oči, namrštene od negodovanja:
- Uh, kako tako brzo svanu! Zašto ne spavamo dok se ne naspavamo... Disciplina, uvijek disciplina... kao da smo vojska...
Ustade, opirući se na ruke i koljena i pokrećući glavu da bi se rasanio. Osvrne se na treći krevet u kom je Kemal utonuo u san iz koga ga niko ne može otrgnuti bar za pola sata. Zavidio mu je na tome:
- O, sretnog li momka!

Kada se malo razbudi, prekrsti noge na krevetu i podupre glavu rukama. Poželi da se posveti slatkim, prijatnim mislima koje i budne snove čine ugodnim, ali se on, kao i otac mu, probudio teške glave od čega prestaju svi snovi. U mašti mu se pojavi Zenuba, sviračica na lutnji, ali to u njegovim osjećanjima ne ostavi nikakvog traga kao kad je budan, mada mu se na usnama pojavi patvoren osmijeh... U susjednoj sobi Hatidža je već bila napustila krevet bez potrebe za budilnikom - udarcima tijesta. Bila je u čitavoj porodici najsličnija majci po živosti, radu i budnosti. Aišu, pak, su budili obično pokreti njene sestre, koja je namjerno naglo i bučno stajala na pod, nakon čega slijedi prepirka i svađa, koje su se stalnim ponavljanjem pretvorile u neku vrstu grubog zadirkivanja. Kad se probudila i završila

svađu, nije ustala, nego se prepustila dugom i slatkom snu na javi a tek potom napustila krevet.
Život se razbudi i ispuni čitav sprat, pootvaraše prozore i svjetlost ispuni unutrašnjost kuće. Za njom dopirlija i povjetarac, donoseći kloparanje točkova starih fijakera, glasove radnika i uzvike prodavača kuhanog žita. Nastade užurbano kretanje između spavaćih soba i kupatila. Jasin, onako pun i nabijen, pojavi se u širokoj noćnoj košulji, a za njim visoki, mršavi Fehmi, koji je, izuzev što je bio mršav, bio slika i prilika svoga oca. Djevojke siđoše u dvorište da se pridruže svojoj majci u kuhinji. Po izgledu su bile tako različite da je to bila rijetkost u jednoj porodici. Hatidža je bila smeđa sa očito neskladnim crtama lica, a Aiša plava, zračeći ljepotom svog svijetlog lika.
Iako je gospodin spavao na gornjem spratu sam, Emi-na nije dopuštala da mu išta ustreba. On na stoliću nađe tacnu sa šoljom mlijeka da se osvježi. Ode u kupatilo i zapahnu ga prijatan miris. Na stolici zateče čistu, pažljivo složenu odjeću. Okupa se hladnom vodom, kao i obično svakog jutra. Tu naviku nije prekidao ni ljeti ni zimi. Zatim se vrati u svoju sobu, osvježen i okrijepljen. Potom donese ćilimčić za molitvu, koji je bio presavijen preko naslona ka-nabea, prostrije ga i obavi jutranju molitvu, smjerna lica i oborena pogleda. Nije to bilo ono nasmijano, radosno lice kojim sreće svoje prijatelje, niti pak ono strogo, tvrdo lice kojim se obraća

svojoj porodici. Ovo je bilo ponizno lice niz čije se opuštene crte slivaju pobožnost, ljubav i molba, te poniznost i traženje oproštaja. Njegova molba nije bila rutinska, nije tek tako izgovarao njene riječi, ustajao i klečao, nego je to bila molitva dubokog i iskrenog osjećaja i doživljaja, koju je obavljao sa istim onim oduševljenjem i zanosom koje je nemilice rasipao u svim vidovima svog bogatog i raznovrsnog života: radeći, izgarao je na poslu, u prijateljstvu je bio do kraja iskren, ljubavi se predavao bez ostatka, u piću tonuo do dna, u svakoj prilici iskren i odan. Tako je molitva bila duhovni alibi kojim je kretao ka sveobuhvatnoj gospodnjoj milosti. Kad je završio molitvu, prekrastio je noge, ispružio ruke i molio boga da mu pruži svoju zaštitu, da mu oprosti i blagoslovi njegovu porodicu i trgovinu.
Majka je završila pripremanje doručka i prepustila ćerkama da ga postave. Popela se u sobu svojih sinova i zatekla Kemala kako i dalje hrče. Priđe mu sa osmijehom, stavi mu ruku na čelo i pomoli se za njega. Poče da ga zove
i blago trese. Kad on otvori oči, ona ga ne ostavi sve dok nije napustio krevet. U sobu uđe Fehmi i kad je ugleda, nasmiješi se i poželi joj dobro jutro, a ona mu pogledom punim ljubavi, odogovori:
- Dobro jutro, oči moje!
Istom pažnjom pozdravi Jasina, sina njenog muža. On joj odgovori ljubazno, kako i zaslužuje žena koja mu je kao

majka, dostojna tog imena. Kad se Hatidža vratila iz ljetnje kuhinje, dočekaše je Fehmi i Jasin, a posebno Jasin, vragolasto joj i veselo, kao i obično, namigujući. Razlog za šalu bio je podjednako njen odbojan izgled kao i njen oštar jezik, uprkos njenog uticaja na dvojicu braće zbog njene izvanredne umješne brige i staranja oko njihovih stvari, kakve se rijetko sreću kod Aiše, koja se u porodičnoj sredini ispoljavala kao simpatični simbol ljepote i privlačnosti, ali bez neke veće koristi. Jasin se obrati Hatidži:
- Razgovarali smo o tebi, Hatidžo, i složili se da kad bi sve žene izgledale kao ti, muškarci bi bili pošteđeni problema srca...
Ona mu smjesta odgovori:
- A kad bi muškarci izgledali kao ti, svi bi bili pošteđeni problema glave... Tada majka pozva:

- Gospodo, doručak jg,spreman.

IV

Trpezarija je bila na gornjem spratu gdje se nalazila i roditeljska spavaća soba. Osim te dvije prostorije, na istom se spratu nalazila veća soba, dnevni boravak, i četvrta, u kojoj su se nalazile igračke kojima se Kemal zabavljao u slobodno vrijeme. Sini ja je već bila postavljena a oko nje poredani dušecići za sjedenje. Otac uđe i sjede na čelo trpeze, prekrštenih nogu, a zatim jedan za drugim, uđoše braća.

Jasnim je sjeo desno od oca, Fehni lijevo, a Kemal naspram njega. Braća su posjedala uljudno i smjerno kao da se nalaze na glavnoj molitvi, kada su svi isti, i pisar u školi u ulici Kazandžija, i student prava i učenik škole Halil-aga. Ni jedan se od njih nije usuđivao da pogleda u očevo lice. Štaviše, izbjegavali su da u njegovom prisustvu međusobno izmenjuju poglede da im se ne bi, iz ovog ili onog razloga, oteo osmijeh i bili izloženi ljutitom, oštrom prijekoru. Sa ocem su bili zajedno samo na doručku, jer su se oni vraćali kući predveče, pošto bi otac već napustio kuću poslije ručka i popodnevnog odmora i otišao u radnju, da bi se vratio tek poslije ponoći. Zajednički ih je doručak, iako je kratko trajao, teško pritiskao zbog nametnutog „vojničkog" reda, povrh strahopoštovanja,
koje ih je činilo višestruko napetim i izlagalo opasnosti da negdje brzopleto pogriješe, a da i ne govorimo da je sam doručak proticao u atmosferi koja im je kvarila apetit i uživanje u jelu. Nije bilo nimalo neobično da gospodin otac, za ono kratko vrijeme, prije no što mati unese veliku tepsiju sa doručkom, ispitivački i oštro pogleda po sinovima i, ako bi našao kakav ma i najbezznačajniji propust ili mrlju na njihovom odijelu, obasuo bi ih grdnjama i prijekorima, a ponekad i grubo upitao Kemala:
- Jesi li oprao ruke?
Ako bio ovaj odgovorio potvrdno, otac bi mu strogo naredio:

- Pokaži mi ih!
Dječak bi pružio ruke, stegnuta grla od straha. I, umjesto da ga podstakne na čistoću, on bi mu prijeteći rekao:
- Ako ijedan put zaboraviš da ih opereš, nećeš ih imati, ja ću ti ih odsjeći.
Ili bi zapitao Fehmija:
- Uči li pasji sin svoje lekcije ili ne?
Fehmi je odmah znao na koga misli, jer se „pasji sin" odnosilo na Kemala, pa bi odgovorio da ovaj dobro uči. U stvari, dječakovo lukavstvo, zbog kojeg je i zasluživao očev gnjev, nije ga prisiljavalo da bude suviše marljiv i mnogo uči, kao što to pokazuje njegov uspjeh i napredak u školi. Međutim, gospodin otac je od svojih sinova zahtijevao slijepu poslušnost, što posebno nije podnosio dječak koji je više volio da se igra nego da jede. Zato je otac zlovoljno propatio Fehmijev odgovor:
- Odgoj je iznad nauka!
Zatim se obrati Kemalu:
- Čuješ li, pasji sine!
Mati je ušla noseći veliku tepsiju sa hranom, postavila je na siniju, a zatim se povukla prema zidu blizu stolića, na kojem je bio zemljani bokal, i stala, spremna da ispuni svaki zahtjev. Na sredini blještave bakarne tepsije bio je veliki okrugli tanjur, pun kuhane leće sa maslom i jajima, na jednom njenom rubu ležala je hrpa vrućih lepinja a na drugom

tanjurići sa sirom, limunom i kiselim paprikama, zatim so, feferoni i biber. Stomaci proradiše od požude za jelom, ali su braća i dalje ostala ukočena, praveći se da ne primjećuju taj prijatni prizor pred sobom, kao da ih uopšte nije ni na šta potakao. Gospodin otac ispruži ruku prema lepinjama, uze jednu, razlomi je i progunđa:
- Jedite!
Ruke se pružiše prema lepinjama redom prema starosti: Jasin, Fehmi, pa onda Kemal. Uzeli su da jedu, pridržavajući se dobrog vaspitanja i smjernosti. Iako je gospodin otac obilno i halapljivo gutao svoje zalogaje, kao da su mu čeljusti dijelovi kakve drobilice koja radi brzo i bez prestanka, i iako je on u jednom velikom zalogaju trpao od svega što je bilo pred njim - leću, jaja, sir, papriku i limun, zatim to snažno i brzo mljeo, dok su mu prsti već pripremali sljedeći zalogaj, oni su jeli polako i strpljivo, bez obzira što im je ta sporost nametala strpljenje koje nije bilo u skladu sa njihovom temperamentnom prirodom. Svaki od njih je znao kakvoj se žestokoj primjedbi ili oštrom pogledu može izložiti ako bi se opustio i zaboravio, pa time zanemario uljudnost i stpljenje. Kemal je bio najnezadovoljniji
31jer se najviše bojao oca. Ako je ono najviše čemu njegova dva brata mogu biti izložena od strane oca bila grdnja ili dranje, onda je najmanje što on može očekivati bio udarac nogom ili šamar. Zato je hranu uzimao oprezno i sa tjesko-

bom, pogledavajući s vremena na vrijeme na preostalo jelo koje se brzo smanjivalo a on bivao sve nespokojniji. Nervozno je iščekivao da se kod oca pojavi znak da je završio, pa da on onda dobije priliku da napuni stomak. Iako je otac brzo gutao svoje ogromne, bogate zalogaje, dječak je iz iskustva znao da ono što ugrožava njegov doručak, pa onda i njega, od strane njegove braće, jeste mnogo teže i pogubnije, jer je gospodin otac brzo jeo i brzo se najeo, dok su njih dvojica pravu bitku započinjala tek kad bi se otac povukao od trpeze i nisu je napuštali dok u tanjurima ne bi ostalo ništa što bi vrijedilo da se pojede. Zato, tek što bi gospodin otac ustao i napustio trpezariju, Kemal bi zasukao rukave i nasrnuo na jelo kao lud, koristeći se objema rukama, jednom za veliki tanjur, a drugom za male tanjure. Međutim, čini se da mu trud nije mnogo koristio, jer ni braća nisu sjedila skrštenih ruku, pa bi pribjegao lukavstvu kojim se pomagao uvijek kad bi ga što u ovakvim situacijama ugrožavalo. On bi, naime, namjerno i hotimično kihnuo u tanjur. Braća bi se povukla, gledajući ga ljutito, zatim ostavljala trpezu, gušeći se u smijehu. Tako bi mu se ostvario jutanji san, a to je da ostane sam na poprištu.

Gospodin otac se vratio u sobu pošto je oprao ruke. Za njim je ušla Emina sa šoljom u kojoj je bilo troje istučenih svježih jaja sa malo mlijeka i pružila mu je. On je to progutao, zatim sjeo da posrče svoju jutarnju kafu. Ova izdašna šolja jaja bila

je završetak njegovog doručka. To je bila jedna od njegovih „formula" koje je primjenjivao poslije i između obroka, kao što su riblje ulje, orasi, bademi i zašećereni lješnjaci, i to iz brige za krepkost svog ogromnog tijela i da bi nadoknadio ono što utroši jureći za svojim strastima. Uz to, on je posebno pretpostavljao razne vrste mesa i masnu hranu, a lagana, pa čak i obična jela, smatrao je „igrarijom" i „gubitkom vremena", što čovjeku kakav je on nikako ne odgovara. Dalje, rečeno mu je da hašiš, pored ostalih korisnih sredstava, otvara i apetit. Probao ga je ali se na njega nije naviknuo pa ga je bez žaljenja ostavio. Mislio je o njemu loše i zbog toga što čovjek zaboravi na svoje dostojanstvo i što čovjeka umrtvljuje pa postaje ćutljiv i utučen, čak i kad je među najodabranijim prijateljima. Tako je izbjegao posljedice hašiša koje su daleko od njegove prirode, željne veselja, opojnih uzbuđenja, zadovoljstva duhovnog prožimanja i naleta veselja i smijeha. Da ne bi izgubio svojstva koja su bila neophodna ljubavnicima, umjesto hašiša uzimao je jedan skupocjeniji narkotik po kojem se pročuo Muhamed Adžemi, prodavač pšenične kaše na početku Salihije u Sagi. Pripremao ga je naročito za svoje odabrane mušterije, trgovce i druge uglednike. Gospodin nije bio sklon ovom narkotiku, ali bi mu se navraćao s vremena na vrijeme, kad god bi naišao na novu ljubav,

posebno ako bi ljubavnica bila vješta muškarcima i njihovim potrebama.
Gospodin je popio svoju kafu, zatim stao pred ogledalo i počeo da se oblači, komad po komad, kako mu je dodavala Emina. Bacio je ispitivački pogled na svoju pojavu, počešljao crnu kosu koja mu je padala sa obje strane glave, zatim popravio i usukao brkove, zagledao se u svoje lice, polako ga okrenuo nadesno da bi vidio lijevu stranu, a onda nalijevo da bi vidio desnu stanu. Kad je
bio zadovoljan svojim izgledom, pružio je ruku prema ženi i ona mu dodade bočicu kolonjske vode koju mu je pripremao brico, čika Hasanein. On potom njom nakvasi ruke i lice i poprska svoj kaftan i maramicu, zatim stavi fes na glavu, uze štap i napusti sobu, šireći pred sobom i za sobom prijatan miris, miris iscijeđen iz raznih cvjetova koji dobro poznaju svi ukućani. Kad bi ga neko od njih osjetio, pred očima mu bi se pojavio gospodin sa svojim dostojanstvenim i odlučnim licem, a u srcu mu bi se, uz ljubav, pojavio respekt i strah. Međutim, širenje ovog mirisa u ovo doba jutra bilo je znak da gospodin odlazi, što su oni u duši primali sa iskrenim, pravim olakšanjem, kakvo osjeti zarobljenik kad čuje zveket okova koje skidaju sa njegovih ruku i nogu. Svi su znali da će uskoro moći slobodno da razgovaraju, da se smiju, pjevaju i kreću bez ikakve opasnosti. Jasin i Fehmi su već završili sa odijevanjem. Kemal je pak, odmah po očevu

izlaska, odjurio u sobu da ispuni svoju želju i oponaša očeve pokrete koje je kradomice pratio kroz otvor na vratima. Stao bi pred ogledalo, posmatrajući pažljivo i zadovoljno, zatim bi se zapovjedničkim i osornim glasom obratio majci:
- Kolonjsku vodu, Emina!
Znao je da se ona neće na to ni osvrnuti, ali bi počeo da prelazi rukom preko svog lica, sakoa i kratkih hlača kao da ih kvasi kolonjskom vodom. Premda je majka nastojala da savlada smijeh, on je ostajao uporan u svojoj tobožnjoj ozbiljnosti i ukrućenosti. Potom bi okretao lice pred ogledalom lijevo i desno, popravljao i sukao zamišljene bokove. Zatim bi se okrenuo od ogledala, podrignuo, pogledao prema majci i kad bi vidio da se ona samo smije, rekao bi joj ljuteći se:
- Zašto mi ne kažeš „nazdravlje"! Majka bi, kroz smijeh, promrsila:
- Nazdravlje, gospodine!
Tada bi on napustio sobu, oponašajući očev hod i pokrećući svoju desnu ruku kao da se oslanja na štap...
Majka i djevojke krenuše prema balkonu i zastadoše iza prozora koji je gledao na ulicu Kazandžija da vide svoje muškarce kako odlaze niz ulicu. Pojavi se gospodin. Kretao se lijepo, polagano, dostojanstveno i s vremena na vrijeme podizao ruku na pozdrav. Pred njim su zastajali čika Hasanein, brijač, hadžija Derviš, prodavač leća, Fuli, mljekar

i šerbedžija Bajumi i pratili ga pogledom punim ljubavi i ushićenja. Za njim je pošao Fehmi žurnim korakom a zatim Jasin, u tijelu bik a po otmjenosti - paun. Najzad, pojavio se i Kemal i tek što je učinio korak-dva, okrenuo se i pogleda kroz prozor znajući da su majka i sestre skrivene iza njega, nasmiješi se i nastavi put, držeći školsku torbu pod pazuhom i pažljivo gledajući preda se ne bi li našao kakav kamen da ga šutne.
To je za majku bio jedan od najsrećnijih trenutaka, mada nije prestajala da strahuje za svoje muškarce od zlih očiju, pa je neprestano molila: „Sačuvaj nas, bože, od zla zavidnika...", sve dok ih ne bi izgubila iz vida.

V

Majka je napustila balkon a za njom i Hatidža, dok je Aiša ostala sama. Prešla je na onu stranu balkona koja je gledala na ulicu Između dva dvorca. Pažljivo je i znatiželjno posmatrala kroz otvore prozora. Iz sjaja njenih očiju i grickanja usana vidjelo se da nestrpljivo čeka. Nije dugo čekala: iza okuke Hurunfuša pojavio se mlad policijski oficir i polagano išao svojim putem ka stanici Džemalija. Tad djevojka brzo napusti balkon, uđe u dnevnu sobu, uputi se prema prozoru sa strane, okrenu kvaku, i odškrinu. Srce joj je žestoko lupalo, podjednako iz dubokog osjećanja i silnog straha. Kad se oficir približio kući, oprezno je, ne podižući

glavu, digao pogled - ta niko u to vrijeme u Egiptu nije dizao glavu. Lice mu zablista od svjetlosti skrivenog osmijeha na djevojčinom licu, poru-menjelom od stida. Ona duboko uzdahnu i zatvori prozor, čvrsto i nervozno ga pritišćući, kao da sakriva tragove smrtnog grijeha. Ode sa prozora, zatvarajući oči od silnog uzbuđenja. Spusti se na stolicu, podboči glavu rukom i odluta na nebo svojih neizmjernih osjećanja. Ni sreća ni strah nisu bili potpuni; srce joj je bilo raspeto između jednog i drugog, koji su je bez milosti razdirali. Kad bi se predala slatkom i čarobnom zanosu radosti, srce bi joj pogodio snažan udar straha, opominjući je i prijeteći joj. Nije znala šta bi: da li da se iščupa iz svoje avanture ili da se prepusti želji svog srca. Oboje su, i ljubav i strah, bili suviše snažni. Ostala bi, kraće ili duže, u tom svom snivanju, pa bi se tajni pozivi straha i prijekora smirili i ona bi produžila da uživa u opojnosti sna, u blaženom spokojstvu... Sjeti se, a uvijek se sa zadovoljstvom toga sjećala, kako je, jednog dana, istresala zavjesu kroz prozor, te kako je pogledala na ulicu kroz poluotvoren prozor da izbaci prašinu koja pade po njemu. On je pogleda začuđeno ali i zadivljeno. Ona se, gotovo preneražena, hitro povuče. Međutim, on je otišao ali je u njoj ostavio neizbrisiv trag svoje zlatne zvjezdice i crvenog širita, prizor koji očarava pamet i plijeni maštu. Dugo joj se prikazivao pred očima. U isto vrijeme, sljedećeg i sljedećih dana, stajala bi iza otvora

na prozorima a da je on nije vidio. Primijetila je, trijumfalno se radujući, kako oficir sa zanimanjem i čežnjom pogleda prema zatvorenom prozoru, zatim kako je počeo da razaznaje njenu siluetu iza prozora. Lice joj je sjalo od ushićenja a usplamtjelo srce, koje se po prvi put veselo i žustro budilo, željno je očekivalo ovaj trenutak, koji je dočekivala srećna i ispraćala kao u snu. Kad je prošao mjesec dana i došlo vrijeme da se zavjese ponovo istresu, lati se zavjesa i poče ih istresati iza otškrinutog prozora, ovoga puta namjerno, da se vidi. Tako iz dana u dan, iz mjeseca u mjesec, dok žeđ za još više ljubavi nije nadvladala prigušeni strah: učini luđački korak — otvori oba krila prozora i stade iza njih. Srce joj je žestoko lupalo, podjednako zbog silnog osjećanja i
velikog straha, kao da mu izjavljuje ljubav, štaviše, kao da se baca sa ogromne visine da je primi plameni oganj koji ju je okruživao.
Osjećanje straha i prijekora su se smirili i ona produži da uživa u opojnosti sna i blaženom miru. A onda odjednom, trgnu se iz tog sna i riješi da otkloni strah koji joj zagorčava raspoloženje. Uze da govori sama za sebe da bi se što više smirila:
- Nije se nebo srušilo, sve je prošlo mirno, niko me nije vidio niti će me vidjeti, najzad, nisam ništa zgriješila.

Ustade. Da bi sebi predstavila kako je bezbrižna, napuštajući sobu, zapjevuši prijatnim glasom:
„Ej ti, sa crvenim širitom, zaboravio si me, smiluj mi se!"
Ponovi svoju pjesmicu nekoliko puta, dok do nje iz trpezarije ne doprije glas sestre Hatidže, koja je dozivala u šali:
- Hajde, prelijepa, mlada nevjesto, tvoja ti je sluškinja pripremila trpezu.
Poput kakvog praska trgnu je sestrin glas. Strmoglavi se iz svijeta snova u svijet stvarnosti, pomalo prestrašena zbog nekog nevidljivog razloga, jer, sve je još prošlo mirno, kao što je sama sebi rekla. Međutim, prestravio ju je taj sestrin glas, koji je prekinuo njeno pjevanje i osjećanje, možda i zato što je Hatidža bila prema njoj kritički raspoložena. No, ona otjera taj iznenadni nemir i odgovori sestri
kratkim osmijehom, odjuri u trpezariju i zateče sto stvarno postavljen. Majka unese veliku tepsiju. Hatidža reče sestri oštrim tonom:
- Udaljavaš se dok ja sama sve pripremam... Dosta mi je pjesme!
Iako je ona, izbjegavajući sestrin oštri jezik, bila prema njoj ljubazna, ipak je sestrina uporna zajedljivost kad god joj se joj reče, izigravajući ozbiljnost:
- Zar se nismo složili da podijelimo posao u kući! Ti imaš svoje dužnosti, a moja je dužnost da pjevam.

Hatidža pogleda u majku i reče podrugljivo, ciljajući na sestru:
- Možda namjerava da postane umjetnica!
Aiša se nije naljutila, nego, naprotiv, reče majci kao ozbiljno:
- Zašto ne! Imam glas kao slavuj!
Iako njene ranije riječi nisu izazivale nikakvu srdžbu kod sestre, jer se očito šalila, ovo što je sad rekla razbjesnilo ju je jer je bilo sasvim tačno i jer joj je, između ostalog, zavidjela i na ljepoti glasa, pa, mršteći se reče:
- Čuj, ti gospodična, ovo je dom jednog časnog čovjeka i ne smeta da mu kćeri imaju glas poput revanja magarca, ali smeta da budu beskorisne i dokone ljepojke.
- Da imaš lijep glas kao ja, ne bi to rekla.
- Naravno, ti bi pjevala a ja bih ti odgovarala, ti bi pjevala: ,,O ti, sa crvenim širitima, ti...", a ja bih ti odgovorila: „zarobio si me, smiluj se...", a gospodi bi -pokazujući na majku - prepustile metlu, brisanje i kuhinju.
Majka koja je bila navikla na ovu prepirku i već sjedila na svom mjestu, zamoli kćeri:
- Obuzdajte se, pobogu, i sjedite da na miru doručku jemo ...
Priđoše trpezi i sjedoše, a Hatidža reče:
- Ti, majčice, nisi u stanju nikog da vaspitaš..! Majka tiho prozbori:
- Nek ti bog oprosti, prepustiću ti vaspitanje s tim da ne zaboraviš na sebe... - Zatim pruži ruku prema tanjuru:

- U ime premilostivog boga...
Hatidža je bila u dvadesetoj godini života i bila je njeno najstarije dijete, ne računajući Jasina, brata joj po ocu, koji je imao blizu dvadeset i jednu godinu. Bila je snažna, puna, i to zahvaljujući Um Hanefi, uz nešto niži rast. Lice joj je pak naslijedilo crte od roditelja, ali tako da nisu bile skladne: od majke je naslijedila lijepe sitne oči, a od oca njegov veliki nos, tačnije, njegov umanjeni oblik, ali ne toliko da bi se mogao zanemariti. Bilo kako bilo, ovaj nos je odgovarao njenom ocu i davao mu primjetno dostojanstvo, dok je na licu djevojke igrao sasvim drugačiju ulogu.
Aiša je pak, bila u svom šesnaestom proljeću, izvanredne ljepote, vitka stasa i struka, mada se to u okviru porodice smatralo nedostatkom, koji treba da otkloni Um Hanefi. Imala je, zatim, okruglo lice, koje je krasio bijeli ten sa diskretnim rumenilom, plave oči, koje je srećno izabrala od oca, i mali majčin nos, te, najzad kosu zlatne boje, koju je njoj jedinoj dodijelio zakon nasljeđivanja - naslijedila ju je od nane po ocu. Naravno, Hatidža nije shvatala sve te razlike između sebe i sestre, niti su joj pak, njena izvanredna vještina u kućnim poslovima i vezu kao ni uporan, neumoran rad bili od ikakve koristi. Zbog toga je, uglavnom, bivala ljubomorna na svoju sestru i nije se trudila da to sakrije, što je mladu ljepoticu najčešće navodilo da bude odurna prema njoj. Na žalost, ova prirodna ljubomora nije u

njenoj duši ostavljala neke dublje crne tragove; dovoljno je bilo da svoju žučnost razgali čangrizavim i zajedljivim jezikom. Štaviše, djevojka je, uprkos svom prirodnom nedostatku, bila prava majka, srca puna ljubavi prema porodici. Zato je njena ljubomora nadolazila u kraćim ili dužim naletima, ali se, po svojoj prirodi, nikada nije izmetnjula u trajnu nepodnošljivost ili mržnju, mada je njena uporna zajedljivost, koja je u porodici svođena na šalu, stvorila od nje po mišljenju susjeda i poznanika, čangrizalo prvog reda, koje u ljudima traži samo njihove nedostatke, poput igle kompasa koja je stalno usmjerena ka sjevernom polu. Ako tih nedostataka ne bi našla, uporno bi tragala za njima i uveličavala ih, zatim bi svojim žrtvama davala razne nadimke koji odgovaraju njihovim manama. Tako je ona gospođu pokojnog Ševke-ta, najstariju prijateljicu svojih roditelja, nazivala „mitraljezom", zato što je pljuvala oko sebe dok je govorila, drugu - Um Merjem, njihovu prvu susjetku, nazivala je „Udijelite, boga radi", jer je s vremena na vrijeme posuđivala od njih neke kućne potrepštine, šefa pisara u ulici Između dva dvorca nazivala je „Spasi nas od svekolikog zla", zato što je često usljed svog posla, ponavljao te kur'anske riječi, iako je i sam zbilja bio ružan, prodavača leća zvala je „ćelavko" zbog njegovo ćele, mljekara je zvala „ćoro" zbog slabog vida, sve do donekle blažih nadimaka koje je dijelila po svojoj porodici. Tako joj je majka bila

„bogomoljka" jer se molila svako jutro budeći ukućane, Fehmi je bio „noga od kreveta" zbog svoje mršavosti, Aiša je bila „trska" iz istog razloga, Jasin je bio prava „bomba" jer je bio gojazan ali i otmjen.
- Oštrina njenog jezika nije dolazila samo od njene zajedljivosti, ona, u stvari, nije bila bez grubosti prema svijetu izvan svoje porodice. Tako se njena kritika ljudi odlikovala žestinom, netolerancijom i nepoštenjem, pri čemu se ona nije osvrtala ni na tužne trenutke koji s vremena na vrijeme pogađaju ljude. Ova okrutnost se u kući javljala u odnosu na Um Hanefi, što ona ni od koga drugoga nije doživjela, štaviše, tako se ne odnosi ni prema domaćim životinjama kao što su mačke, koje kod Aiše nailaze na neopisivu ljubav. Njen odnos prema Um Hanefi često je izazivao sukob između nje i njene majke. Majka se odnosila prema posluzi jednako kao i prema svojoj porodici. Vjerovala je da su ljudi anđeli i nije shvatala kako se može bilo o kom loše misliti. Dotle je Hatidža uporno loše mislila o ovoj ženi, jer je, po svojoj prirodi, loše mislila o svim ljudima. Nije krila svoj strah što ona spava nedaleko od ostave. Rekla je majci:
- Odakle joj ta velika gojaznost? Od hrane koju priprema? Svi mi uzimamo njenu hranu pa se ne gojimo kao ona. Nego, to su med i maslo, koje bez mjere trpa u sebe dok mi spavamo.

Međutim majka je branila Um Hanefi koliko je mogla. Kad joj je već bilo dosta te kćerine upornosti, kazala je:
- Nek' jede koliko hoće, imamo dosta. I stomak ima granice. U svakom slučaju, nećemo gladovati.
To se kćeri nije dopalo. Uzela je svako jutro da pregleda kante za maslo i ćupove za med. Um Hanafi je to s osmijehom posmatrala; voljela je čitavu porodicu, prije svega iz poštovanja prema svojoj dobroj gazdarici. Nasuprot odnosu prema Um Hanefi, Hatidža je prema cijeloj svojoj porodici bila toplo privržena. Bivala je vrlo brižna kad bi i najmanja bolest pogodila nekog njenog. Kad je Kemal obolio od ospica, neprestano je bdjela uz njegovu postelju. Čak je teško podnosila kad bi i samu Aišu pogodila kakva nevolja. Kako je sjela za svoje mjesto za trpezom, tako je zaboravila prepirku za Aišom. Poče da jede leću i jaja s apetitom koji je bio poslovičan u porodici. Obrok je kod njih, pored svoje hranljive, imao i visoku estetsku vrijednost kao prirodni izvor koji je doprinosio ženskoj punoći. One su jele polako i pažljivo i dugo su drobile i žvakale hranu. Kad bi se zasitile, nisu prestajale jesti, nego su nastavile sve dok se ne bi natrpale, kako koja, već prema svojoj snazi. Majka je prva prestajala da jede, zatim Aiša, dok bi Hatidža ostajala sama sa preostalim jelom, ne ostavljajući ga dok tanjuri ne bi bili kao oprani. Mršavost Aiše nije odgovarala njenom trudu za trpezom, a da se i ne govori da je odbijala „čarobne pilule",

što je navelo Hati-džu da podrugljivo izjavi kako je loše varenje pravi uzrok, te da je ona tlo nepodobno za dobro sjeme koje se u nju baca. Isto tako, bilo joj je milo da mršavost svoje sestre objasni njenim slabim vjerovanjem, pa bi joj rekla:
— Svi mi postimo uz ramazan osim tebe. Praviš se da postiš, a uvučeš se u ostavu kao miš i napuniš stomak orasima, lješnjacima i bademima, a onda se uveče omrsiš i večeraš s nama tako halapljivo da ti zavide i oni koji poste. Ali, bog te neće blagosloviti.
Vrijeme ramazanske večere spadalo je u rijetke trenutke kad su se one prepuštale sebi. To su bili najpogodniji trenuci za međusobno povjeravanje i otkrivanje tajni, naročito u stvarima koje, po zakonu najvećeg stida, treba skrivati na sijelima u porodici u kojoj ima članova oba pola. Iako se posve predala jelu, Hatidža je ipak imala nešto da kaže. Ona to reče tihim glasom, posve različitim od glasa kojim je prije kojeg časa vikala:
- Majčice, sanjala sam čudan san...
Prije no što će progutati zalogaj, majka reče, naglašavajući svoju pažnju prema preplašenoj kćeri:
- Biće dobro, kćeri, ako bog da... Hatidža nastavi, govoreći posebno značajno:

- Sanjala sam kako hodam po zidu nekog krova, možda krova naše kuće, kad se pojavi neka nepoznata osoba i gurnu me i ja se s krikom stropoštah...
Majka se ozbiljno zabrinu i prestade da jede. Kći je za trenutak zaćutala da bi izazvala još veću pažnju, a majka prošapta:
- Bože, neka iziđe na dobro...
Aiša reče, nastojeći da savlada osmijeh:
- Nisam ja bila ta nepoznata osoba koja te je gurnula... Zar nije tako?
Hatidža se uplaši da će neozbiljna šala upropastiti ozbiljnost atmosfere, pa viknu na nju:
- To je san, nije igra i prestani sa brbljanjem. Zatim, obraćajući se majci:
- Padala sam s tim krikom, ali nisam udarila o zemlju kao što sam očekivala, nego sam pala na jednog konja koji me ponese i poletje...
Emina uzdahnu sa olakšanjem, kao da je shvatila što se krije iza tog sna. Smiri se i vrati jelu, pa onda reče, osmjehujući se:
- Ko zna, Hatidžo, možda je to mladoženja... Samo se u ovakvoj prilici smjelo govoriti o mladoženji
i to ovlaš, kao nagovještaj. Zalupa djevojačko srce, koga ništa nije moglo rastužiti kao pitanje udaje. Vjerovala je u san i njegovo tumačenje tako da su je majčine riječi silno

obradovale. Ipak, htjela je svoj stid da prikrije ironijom kao i obično, makar i prema sebi, pa reče:
- Misliš da je konj - mladoženja? Moj mladoženja može biti samo magarac.
Aiša se zasmija a komad z\ hrane poletješe joj iz usta, zatim, plašeći se da će Hatidža krivo shvatiti njen smijeh, reče:
- Koliko si nepravedna prema sebi! Nema na tebi ništa ružno...
Hatidža je pogleda oprezno i sumnjičavo a majka reče:
- Ti si rijetko primjerna djevojka. Koja je, kao ti, vješta i marljiva? Lagane naravi i prijatnog lica? Šta hoćeš više od toga?
Djevojka kažiprstom dotaknu vrh svog nosa pa upita, osmjehujući se:
- Zar ovo ne stoji na putu udaji?
Majka se osmjehnu
- Prazna priča... Još si ti mlada, kćeri...
45Ona osjeti tjeskobu na pomen mladosti, jer se nije smatrala mladom u odnosu na uobičajeno vrijeme udaje, pa reče majci:
- Ti si se, majčice, udala mlađa od četrnaest godina. Majka zbilja nije bila manje uznemirena od svoje
kćeri pa odgovori:
- Sve što će biti, biće božjom voljom
Aiša iskreno reče:

- Bog će nas uskoro obradovati tobom, Hatidža. Hatidža je podozrivo pogleda. Sjeti se kako je jedna
njihova susjetka tražila Aišinu ruku za svog sina, ali je otac odbio da mlađu kćer uda prije starije. Upita:
- Da li stvarno želiš da se ja udam ili želiš da se tebi otvori put za udaju!
Aiša se nasmija:
- I jedno i drugo...

VI

Kad su završile doručak, majka reče:
- Ti ćeš, Aišo, danas prati, a ti Hatidžo, pospremiti kuću, a zatim mi se pridružite u kuhinji.
Emina je svaki dan, odmah po završetku doručka, raspoređivala djevojkama posao. Iako su one prihvatale majčinu odluku, Aiša je to činila obično bez pogovora, ali je Hatidža imala poneku primjedbu da bi se malo ponosila ili posvađala, pa reče:
- Ustupiću ti pospremanje kuće ako ti je teško da pereš. Inače, unaprijed odbijam raspravu o pranju zbog toga što se u kupatilu ostaje sve dok se ne završi posao u kuhinji.
Aiša je zanemarila njenu primjedbu i pošla u kupatilo pjevajući. Hatidža reče podrugljivo:
- Blago tebi u kupatilu, u njemu tvoj glas odjekuje kao škripa monografa, pa pjevaj, nek' čuju susjedi...

Majka iz sobe izađe u hodnik, zatim na stepenice, pa na krov kuće da obavi svoju jutarnju šetnju prije nego što siđe u kuhinju. Trvenje među djevojkama nije joj bilo novo; tokom vremena, to je postala uobičajena stvar, osim u časovima kada je otac bio kod kuće ili kad bi ^poželio da provede veče sa članovima svoje porodice.
Ona je to trvenje rješavala molbom, šalom i svojom blagošću. To je bila jedina politika koju je vodila prema svojoj djeci i koja joj je bila u prirodi. Ona drugačije ne bi mogla. Strogost pak, koju ponekad zahtijeva vaspitanje, bila joj je nepoznata. Možda je to nekad i poželjela, ali nije bila u stanju, a možda je čak i pokušavala da bude odlučna, ali su je savlađivala osjećanja i blagost. Kao da ne podnosi da između nje i njene djece bude išta drugo osim ljubavi i prijateljstva. Ocu ili njegovoj ličnosti, koja je dominirala sa odstojanja, ostavljala je da ispravlja što je krivo i da svakom postavi njegove granice. Zbog toga ta glupa prepirka nije umanjila njeno divljenje i zadovoljstvo kćerima. Čak ni Aiša, koja je ludo voljela da pjeva i stoji pred ogledalom, nije bila, uprkos svoje lijenosti, manje vješta od Hatidže. To je bilo dovoljno da joj sestra i pomogne kad je slobodna. Ali, u majci je bilo nečega sumnjičavog, gotovo bolesnog: ona je prosto morala da nadgleda svaku situaciju u kući. Tako, kad bi djevojke završile svoj posao, ona bi krenula sa metlom u jednoj i krpom za brisanje u drugoj ruci, pregledajući sobe, hodnike i

druge prostorije, zavirujući u uglove po zidovima, iza zavjesa i po drugim mjestima, ne bi li odstranila neku zaboravljenu česticu prašine. Zbog ove svoje sumnjičavosti, ona je pregledala i odjeću pripremljenu za pranje pa, ako bi naišla na neki komad koji bi bio prljaviji nego što treba, ona bi ljubazno na to upozorila njegovog vlasnika, od Kemala koji je imao gotovo deset godina, do Jasina koji je imao dva potpuno oprečna mjerila u brizi o sebi, a koja su se ispoljavala u pretjeranoj eleganciji spoljnjeg izgleda: odijelu, fesu, košulji, kravati i cipelama, ali i u zastrašujućem zanemarivanju unutrašnjeg veša.

Prirodnq je da se ova njegova sveobuhvatna briga proteže i na krov i njegove stanovnike - golubove i kokoši. Štaviše, vrijeme na krovu bilo je, uz određene poslove, ispunjeno ljubavlju i radošću, igrom i zabavom. Nije ni čudo, ta krov je bio novi svijet, koji, sve do njenog dolaska, sa velikom kućom nije imao nikakve veze. Svojim duhom načinila je od njega nešto posve novo, dok je kuća i dalje imala izgled koji je nastao u neka daleka vremena. Ovi kavezi, pričvršćeni o visoke zidove, iz kojih joj guguću golubovi, ovi drveni kokošinjci, iz kojih kokodaču kokoši! Kolika je radost obuzme dok im baca zrnevlje žita ili im stavlja posudu sa vodom a prema njoj trče kokoši iza svog pijetla. Njihovi kljunovi navale na žito, brzo i ravnomjerno poput igala šivaće mašine, ostavljajući na zemljanoj površini iza sebe

rupice kao iza sitne kiše. Koliko se ispuni radošću kad pogleda i vidi kako je posmatraju čistim, malenim očima, radoznalo i upitno, krešteći i kokodačući u uzajamnoj ljubavi, od koje joj zadrhti nježno srce. Zavoljela je kokoši i golubove kao što voli sva božija stvorenja. Tepala im je nježno, vjerujući da je shvataju i osjećaju. To je zato što je ona zamišljala da životinje, pa čak i mrtva priroda, imaju razum i osjećanja. Duboko je vjerovala da ova bića slave svoga Gospoda i da su višestruko povezana sa duhovnim svijetom, jer, njihov svijet je na njegovoj zemlji i na njegovom nebu, njegov životinjski i divlji svijet - to je živi, razumni svijet, čija se svojstva, zatim, ne ograničavaju na blagodati života i molitve. Stoga nije bilo čudno što je bilo mnogo starih pijetlova i kokošiju, jedni oboljelih iz ovog ili onog razloga, drugih ostarjelih, zatim, ova jer je dobra nosilica
a onaj jer se i sama budi na njegov pjev. Sasvim je sigurno, kad bi sama odlučivala, da ne bi rado stavila nož pod njihov , vrat. A kad je prisiljena da ih kolje, kao protiv volje izabire kokoši i golubove, zatim ih napoji, moli se za njih, priziva boga i moli oprost. Zakolje ih, ali nalazi utjehu u tome da uživa pravo koje je njoj i svim svojim robovima podario plemeniti bog.
A najčudesnije na krovu je njegova južna polovina, prema ulici Kazandžija, gdje su njene ruke, tokom dugih slobodnih godina, zasadile jedinstven vrt, kome nema ravnog na svim

krovovima četvrti, koji su obično pokriveni izmetom peradi. Najprije je počela sa manjim brojem, saksija karanfila i ruža, zatim ih je iz godine u godinu umnožavala, dok nije poredala čitave, raskošno rascvjetale nizove u podnožju zidova krova. Onda joj je palo na um da iznad sveg vrta postavi rešetkastu plohu. Pozvala je stolara koji je to i učinio. Potom je posadila mladice jasmina i bršljana. Vremenom su njihove grane, izrasle pod plohom i oko njenih stubova, postajale sve duže i šire, tako da se taj prostor pretvorio u pravi vrt sa zelenim nebom, iz kojeg izbija jasmin i po kojom se širi zanosni, divni miris. Ovaj krov, sa svojim stanovnicima, kokošima i golubovima, i svojim živim vrtom, bio je njen lijepi, omiljeni svijet, njeno najdraže utočište na ovom velikom svijetu o kojem ona ništa ne zna. Kao i obično u ovo vrijeme, pobrinula se oko njega, pomela ga, zalila biljke i nahranila kokoši i golubove. Zatim je dugo posmatrala prizor oko sebe, sa osmijehom na usnama i snom u očima, a onda se uputi na kraj vrta i stade iza omotanih, isprepletenih grančica, pa pogleda kroz otvore u njima u beskrajna, daleka prostranstva.

Bila je ushićena minaretima koja su se uzdizala sa nekim dubokim nadahnućem, jedna sasvim blizu, tako da je mogla jasno vidjeti svjetiljke i polumjesec na njima, kao što su minareta Kalavunove i Barkukove džamije, a druga iz daljine, pa su joj se činila poput kakve nedjeljive cjeline, kao

što su ona na Huseinovoj i Gurijevoj džamiji i džamiji El Azhar i, najzad, treća, na dalekim horizontima, pa su izgledala poput silueta; takva minareta su bila na Tvrđavi i Rifaijevoj džamiji. Njihov izgled je doživljavala ispunjena odanošću i divljenjem, ljubavlju i vjerom, hvalom i nadom. Njen duh je lebdio iznad njihovih vrhova' visoko, visoko do neba, zatim se njene oči zadržaše na minaretu Huseinove džamije. Zavoljela ju je najviše, jer je voljela i Huseina. Pogledom punim čežnje i želja, tuge i sjete, lutala je naokolo, pomislivši kako je lišena mogućnosti da posjeti džamiju Prorokovog sestrića Huseina, a nalazila se tek nekoliko minuta hoda od nje. Glasno uzdahnu, šta je povrati iz odsutnosti, prenu se i poče da se zabavlja posmatrajući krovove i uličice, i sve dalje, sa svojim željama i čežnjama. Okrenu leda zidu, zahvaćena zagledanjem u nepoznato, nepoznato u odnosu na sve ljude, a to je onaj nevidljivi svijet, i nepoznato u odnosu na samu nju, a to je - Kairo, tačnije, rubne četvrti, iz kojih je do grada dopirala vreva života u njima. Kakav li je ovaj svijet, od kojeg nije vidjela ništa osim najbližih minareta i krovova. Prošlo je četvrt vijeka kako je zatočenica ove kuće. Napuštala ju je tek u nekoliko rijetkih prilika da posjeti majku u Hurunfušu. Prilikom svake posjete pratio ju je gospodin, u fijakeru, jer nije podnosio da ičiji pogled padne na njegovu suprugu, bilo da je sama ili s njim. Nije

51se ljutila niti gunđala, daleko od toga, ali je sada ipak gotovo prodirala pogledom kroz otvore u jasminu i bršljanu kao dalekom prostranstvu, minaretima i krovovima. Preko njenih finih usana pređe osmijeh pun čežnje i snova. Gdje li se nalazi Visoka pravna škola, gdje ovog časa sjedi Feh-mi? A gdje je škola Halil-aga, za koju Kemal tvrdi da je samo minut hoda od Huseinove džamije? Prije no što će napustiti krov, ispruži ruke i uputi molbu bogu:
- Bože, čuvaj mi gospodina, djecu i majku, Jasina i sve ljude, muslimane i hrišćane, čak i Engleze, i da ih, bože, izbaciš iz naše zemlje za ljubav Fehmiju koji ih ne podnosi.

VII

Kad je gospodin Ahmed Abduldževad stigao u svoj dućan, koji se nalazio ispred Barkukove džamije u ulici Kazandžija, njegov pomoćnik Džemil Hamzavi bio je već otvorio radnju i pripremio se za posao. Gospodin ga ljubazno pozdravi, prijatno se osmjehujući, i uputi se za svoj sto. Hamzavi je bio u pedesetoj godini života, od čega je trideset godina proveo u ovom dućanu, kao pomoćnik utemeljitelja dućana hadžije Abduldževada, a zatim gospodina, poslije smrti njegovog oca. Ostao je vjeran svom gospodaru, podjednako u radu i u ljubavi. On ga poštuje i voli kao što ga poštuju i vole svi s kojima dolazi u dodir iz prijateljskih ili poslovnih razloga. U stvari, gospodin nije predstavljao nikakav strah i trepet osim

u svojoj porodici, dok je u odnosu na ostale ljude - prijatelje, poznanike i poslovne partnere, bio sasvim drugi čovjek. Uživao je dovoljnu mjeru ugleda i poštovanja, ali je prije svega bio omiljena osoba, omiljena zbog svoje otmjenosti, prve medu njegovim brojnim vrlinama. Tako ljudi nisu poznavali čovjeka koji živi u svojoj kući, niti je njegova porodica poznavala čovjeka koji se kretao među ljudima. Dućan je bio srednje veličine, pretrpanih polica i uglova vrećama kafe, riže, suhog voća i sapuna. U lijevom uglu, naspram ulaza, nalazio se gazdin sto sa njegovim knjigama, papirima i telefonom. S desne strane se nalazila zelena kasa u zidu, čiji je izgled pokazivao čvrstinu, a boja podsjećala na papire od vrijednosti. U sredini zida, iznad stola, na ploči od abonosa, bio je izrezbaren tekst ,,U ime Alaha...", ukrašen zlatom. Tek u poodmaklo jutro počinjao je posao u dućanu. Gospodin je pregledao račune iz prethodnog dana sa revnošću koju je naslijedio od svog oca i održavao je sa velikom energijom, dok je Hamzavi stajao kod ulaza, prekrštenih ruku na grudima i u sebi, nečujno, samo neprestanim micanjem usana, mrmljao molitve, što je, s vremena na vrijeme, kod izgovora glasa ,,s", prelazilo u prigušeni šapat. Prekinuo je molitvu tek kad je ušao jedan slijepi starac, koga je gospodin odredio da svako jutro uči iz Kurbana. Gospodin je rijetko dizao glavu sa svojih knjiga, poslušao molitve ili pogledao na ulicu, po kojoj su se

neprikidno kretali dječaci, ručna kolica, kočije i tramvaj koji se gotov teturao od svoje težine i veličine, zatim ulični prodavači koji su, svaki na svoj način, popijevali u ritmu zveckanja tanjurića za paradajz, čorbu od povrća i bamju. Ta galama i buka nisu ga mogle spriječiti da se usredsredi na posao, s obzirom da ih sluša već više od trideset godina, pa se toliko stopio s njima da ga tišina uznemiravala. Potom uđe neki kupac, oko koga se pozabavi Hamzavi a onda dođe nekoliko prijatelja i trgovaca iz susjednih radnji, kojima je drago da s njim provedu makar koji prijatan čas, da se pozdrave i da „nata-šte", kako kažu, ispričaju ili čuju neku od šala i dosjetki.

To je učinilo da je bio ponosan na sebe. Znao je sjajno da pripovijeda. U njegovim pričama bilo je izvjesnih blje-saka koji nisu bili bez veze sa opštom kulturom koju je stekao, i to ne tokom školovanja, jer nije završio do kraja ni osnovnu školu, nego čitanjem novina i prijateljevanjem sa odabranim i uglednim ljudima, visokim činovnicima i advokatima, u čijem se društvu, zahvaljujući svojoj oštroumnosti, prijatnom ophođenju, duhovitosti i ugledu kao dobro stojeći trgovac, osjećao kao ravan sa ravnim. Uspio je da kod sebe stvori karakter drugačiji od ograničenog mentaliteta trgovaca. On se time još više ponosio zbog ljubavi, poštovanja i počasti, koje su mu ti odličnici poklanjali. Kad mu je jedan od njih, potpuno iskreno jednom rekao:

- Gospodine Ahmede, da si imao priliku da studiraš pravo, bio bi rijetko rječit advokat - to mu je jako godilo sujeti koju je svojom delikatnošću, skromnošću i prijat-nošću znao vrlo dobro prikriti. Ni jedan od prisutnih nije dugo sjedio. Odlazili su jedan po jedan. Živost u radnji postajala je sve ubacile kakve snažne ruke. Stade nasred dućana i, škiljeći svojim sitnim očima da bi bolje vidio, gledao je prema gospodinovom stolu. Iako ga od stola nije dijelilo više od tri metra, on se jako i bezuspješno trudio da ga prepozna, zatim upita šapatom:
- Da li je gospodin Ahmed Abduldževad ovdje?
Gospodin s osmijehom odgovori:
- Dobro došao, poštovani šejhu Abdusamede, izvoli, donio si nam blagoslov.
55Čovjek okrenu glavu i ugleda pored sebe Hamzavija, koji je htio da ga pozdravi, ali on ne obrati pažnju na njegovu ispruženu ruku i odjednom, iznenada kihnu. Hamzavi se povuče, vadeći maramicu iz džepa, a na licu mu se istovremeno vidio i osmijeh i namrštenost. Šejh se uputi ka stolu mrmljajući:
- Hvala bogu, Gospodaru svjetova!
Zatim podiže rub svog plašta i njime obrisa lice pa sjede na stolicu koju mu ponudi gospodin. Starac je izgledao tako zdravo da bi mu se moglo pozavidjeti s obzirom na njegove godine - blizu sedamdeset i pet. Da nije imao umorne oči

upaljenih kapaka i upala usta, ne bi se imao na šta žaliti. Bio je ogrnut pohabanim vunenim plastom, iako je mogao da ga zamijeni boljim, s obzirom da su ga njegovi dobrotvori štedro darivali. Ali, on ga se nije odricao jer je, kako kaže, sanjao imama Huseina, koji je blagoslovio ovaj plašt i udahnuo mu neprolaznu blagost. Šejh je, pored vidovitosti, molitava koje iscjeljuju i zapisa, bio poznat po svojoj otvorenosti i dosjetljivosti. Rado je prihvatio šalu i igru, što je posebno uvećalo njegov ugled kod gospodina. Iako je bi žitelj ovog kvarta, ipak nije svojim posjetama opterećivao ni jednog svog sljedbenika. Ponekad prođu čitavi mjeseci a da njega nema niti iko zna gdje je. A kad ih posjeti poslije izvjesnog odsustva, dočekaju ga srdačni pozdravi, dobre želje i pokloni. Gospodin dade znak svom pomoćniku da za šejha pripremi uobičajeni poklon - rižu, kafu i sapun, zatim se obrati šejhu, pozdravljajući ga:

- Ostavio si nas, poštovani šejhu, nismo imali sreće da te vidimo od ašure... *

Čovjek prosto i nehajno odgovori:

- Odlazim kad mi se sviđa, dolazim kad mi se sviđa...

Gospodin koji je navikao na taj njegov stil, odgovori s osmijehom:

- Kad ti odeš, ostaje tvoj blagoslov...

Nije izgledalo da je ta pohvala dirnula šejha. Naprotiv, jako nestrpljivo je odmahnuo glavom i grubo rekao:

- Zar ti nisam više nego jednom rekao da mi se prvi ne obraćaš i da ćutiš dok ja ne progovorim?
Kao da želi da ga zadirkuje, gospodin reče:
- Oprosti, šejhu Abdusamede, ako sam zaboravio tvoje upozorenje. Opravdava me tvoje dugotrajno odsustvo.
Čovjek pljesnu dlanovima i uzviknu:
- Isprika gora od greške... - Zatim, upozoravajući ga svojim kažiprstom: — Ako nastaviš da mi se suprotstavljaš, odbiću da primim tvoj poklon!
Gospodin zaćuta i ispruži ruke, predajući se ovog puta. Šejh je oklijevao da bi se uvjerio kako mu se ovaj zaista pokorio, onda se nakašlja i reče:
- Počeću molitvom dragom Gospodaru svega postojećeg...
Gospodin dodade iz dubine duše
- Neka je slavljen i pozdravljen!
- Zatim ću se zahvaliti kako pristoji tvom ocu, bog ga obasuo svojom milošću i udostojio rajem! Kao da
* Deseti dan mjeseca muharrema, prvog mjeseca lunarnog islamskog kalendara.
57ga sad gledam kako ovdje sjedi: nikakve razlike između oca i sina, osim što je pokojnik nosio čalmu a ti si je zamijenio fesom.
Gospodin se osmjehnu i prošapta:
- Nek'nam bog oprosti...
Šejh zijevnu toliko da mu oči zasuziše, pa nastavi:

- Molim boga da podari sreću i vjeru tvojoj djeci Jasminu, Hatidži, Fehmiju, Aiši i Kemalu i njihovoj majci. Amin!
Pomen imena Hatidže i Aiše vrlo čudno je odjeknuo u ušima gospodina, iako je on sam odavno šejhu rekao njihova imena da im napiše amajlije. Nije to bilo ni prvi put ni posljednji put da šejh izgovara njihova imena. Međutim, ime ni jedne ženske osobe iz njegove kuće nije se moglo svaki čas spominjati izvan njihovih odaja, pa ni kroz usta poštovanog šejha, tako da je to kod njega zazvučalo donekle neobično i nemilo. Ipak, on prošapta:
- Amin, Gospodaru svjetova... Šejh uzdahnu i reče:
: - Zatim molim premilostivog boga da nam vrati našeg gospodara Abasa, potpomognutog silnom vojskom halifa.
- Molimo ga, on sve može... Šejh srdito podiže glas:
- I da Engleze i njihove pomagače pogodi teški, odsudni poraz...
- Nek' ih sve Gospod kazni...
Šejh bolno odmahnu glavom i tužno reče:
- Išao sam juče Muskijem... Put mi prepriječiše dva australijska vojnika i zatražiše šta imam kod sebe. Mogao sam samo da im istresem svoje džepove i jedino
što sam imao bio je klip kukuruza. Jedan od njih ga uze i šutnu kao loptu, a drugi zgrabi moju čalmu, odmota šal, pocijepa ga i baci mi ga u lice.

Gospodin ga je pratio, trudeći se da savlada osmijeh, što mu je uspjelo na taj način što glasno vičući pokaza koliko je očajan i ogorčen:
- Bog ih ubio i zatro...
Čovjek završi svoju priču:
- Podigao sam ruke prema nebu i kriknuo: Svemogući, pocijepaj im narod kao što su oni pocijepali šal moje čalme!
- Molitva će biti uslišena, ako bog da...
Šejh se nagnu natrag i zatvori na čas oči da se malo odmori, dok ga je gospodin, osmjehujući se, ispitivački posmatrao. Zatim otovori oči i obrati se gospodinu tihim glasom i novim tonom što je najavljivalo novu temu:
- Ti si pametan čovjek, pravi muž, Ahmed, sin Abduldže vadov.
Gospodin se zadovoljno osmjehnu i tiho reče:
- Bože sačuvaj, šejhu Abdusamede! Šejh ga prekinu:
- Ne žuri, ljudi kao što sam ja, upućuju pohvale tek kao uvod u pravu stvar, kao ohrabrenje, sine Abduldže vadov!
U očima gospodina pojaviše se zanimanje i oprez i on prošapta:
- Bog je dobar...
Uperivši u njega svoj debeli kažiprst, šejh ga upita gotovo prijeteći:
- A šta kažeš, ti, smjerni vjernik, o svojoj strasti prema ženama?

Gospodin je bio navikao na njegovu otvorenost pa se nije uznemirio tim napadom, kratko se nasmija i odgovori:
- Ja sam tu nevin. Zar naš prorok, bog ga blagoslovio, nije govorio o svojoj ljubavi prema ljepoti i ženama?
Šejh se namršti i razvuče usta, odbijajući mišljenje koje mu se nije dopalo:
- Jedno je - dopušteno, a drugo je - zabranjeno, sine Abduldževadov. Jedno je brak, a drugo jurnjava za bludinicama...
Gospodin se zagleda u prazno i reče ozbiljno:
- Hvala bogu, nikada nisam sebi dozvolio da povrijedim ničiju čast i ugled.
Šejh se udari po koljenima i reče značajno i prijekor- '' nim glasom:
- Slabu ispriku smišlja samo nemoćan... Porok je *.; prokletstvo, makar bio i sa bludnicom... Tvoj otac, bog 'J; mu se smilovao, jako je volio žene, pa se ženio dvadeset puta... zašto i ti ne ideš za njegovim primjerom i izbjegneš put grijeha?
Gospodin se glasno nasmija:
- Jesi li ti bogougodnik ili matičar? Moj otac je bio gotovo neplodan, pa se zato mnogo ženio. Iako je imao samo mene, njegova se imovina rastočila između mene i četiri njegove žene, koje je ostavio za sobom, i to pored zakonskih obaveza koje je imao za života. Ja sam pak, otac tri sina i dvije kćeri,

ne mogu da se upustim u mnogo-ženstvo, time bih uništio svu blagodat koju nam je bog dao. I ne zaboravi, šejhu Abdusamede, današnje ljepotice su jučerašnje robinje. Bog je dozvolio da se one prodaju i kupuju, a on je uvijek i svagda milostiv i prašta...
Šejh je huknuo, klateći gornji dio svog tijela lijevo i desno:
- Kako su ljudi vični da uljepšaju zlo! Bogami, sine Abduldževadov, da te ne volim, ne bih s tobom ni razgovarao, jer, ko o čemu, a ti samo o ženama...
Gospodin ispruži ruke:
- Iz tvojih usta u božje uši!
Šejh ljutito otpuhnu i prosikta:
- Da nije te tvoje šale, bio bi najsavršeniji čovjek...
- Samo je bog savršen...
Osvrnuo se prema njemu, pokazujući rukom kao da mu je dosta ovog razgovora. Zatim ga upita, poput isljednika koji je već izvan sebe:
- A piće? Šta o tome kažeš?
Gospodin se naglo ohladi, osjeti tjeskobu i potpuno ućuta. Šejh u tome osjeti predaju i trijumfalno uzviknu:
- Zar to nije grijeh koji nikad ne čini onaj ko želi da se potčini bogu i njegovoj ljubavi?
Gospodin odgovori brzo i gotovo oduševljeno, kao da od sebe odbija veliku nepravdu:
- Jako želim da se potčinim bogu i njegovoj ljubavi!

- Jezikom ili činom?
Iako je imao spreman odgovor, ipak je malo pričekao da ga kaže. Nije imao običaj da se bavi nekim svojim unutrašnjim, ličnim razmišljanjem i poniranjem. On je u tome spadao među ljude koji jedva da se ikad na taj način bave sobom. Njegova misao proradi tek kad ga neko ili nešto spolja na to podstakne, čovjek ili žena, ili neki povod iz njegovog praktičnog rada... Inače, prepustio se burnim tokovima svoga života, uranjajući u njih svim
61svojim bićem. Vidio je sebe tek kao odraz slike života na površini tih tokova. Međutim, njegovo prepuštanje životu nije oslabilo ni u njegovom poodmaklom dobu. Imao je četrdeset i pet godinma i još je bio u punoj životnoj snazi, kakvu može da ima samo mladić. Zato su se u njegovom životu stekle brojne suprotnosti, koje su se kretale od pobožnosti do raskalašnosti. Svima je on, uz svu njihovu izrazitu nepomirljivost, bio zadovoljan, prihvatio ih, ne potkrepljujući ih nikakavom ličnom filozofijom, niti pak izigravajući bilo kakvo licimjerje, što se, inače, sreće kod ljudi. Taj njegov život proizilazio je iz njegove prirode - dobra srca, duše čiste i pune iskrenosti u svemu što radi. Njega nisu razdirale oluje dilema, spavao je mirno. Vjera mu je bila čista, duboka, da to je bila naslijeđena vjera, o kojoj on nije postavljao nikakva pitanja, mada su mu njegova osjetljivost, blaga duša i iskrenost davali jednu uzvišenu

promišljenost koja ga je udaljavala od slijepog oponašanja ili upražnjavanja obreda iz pukog htijenja ili straha. Riječju, najznačajnije čime se odlikovala njegova vjera, bila je izdašna, čista ljubav. Tom čistom, izdašnom ljubavlju on je pristupio vršenju svih vjerkskih dužnosti - molitve, posta i dobrotvornih priloga i to u ljubavi i radosti, sa punom lakoćom, čiste savjesti, srca punog prijateljstva prema ljudima i duše prepune čovječnosti i postojanosti, što je učinilo da bude drag prijatelj, kome su ljudi hitali da se napiju na njegovom slatkom izvoru. Ta njegova puna, mladalačka snaga široko mu je otvarala put ka radostima i zadovoljstvima života - radovao se bogatoj trpezi, uživao u dobrom piću, ludio za lijepim licem, napajajući se sa svim tim u radosti, veselju i zanosu,
neopterećene savjesti osjećanjem grijeha ili unutrašnjeg nemira. Uživao je pravo koje mu je podario život, kao da nema nikakvog nesuglasja između prava srca na tijelo i prava boga na dušu. Nijednog trena u životu nije osjetio da je daleko od boga i da bi mogao biti izložen njegovoj kazni. Živjeli su bratski, u miru. Jesu li to bile dvije odvojene ličnosti u jednoj? Ili je bio dotle uvjeren da će mu bog oprostiti, da mu neće zabranjivati njegove životne radosti. Čak i kad bi to bilo zabranjeno, božanska milost je u stanju da oprosti grešnicima sve dok nikom nisu nanijeli nepravdu. Najprije će biti da je on život prihvatio srcem i osjećajem, bez

ikakvog razmišljanja i promišljanja, nalazeći u sebi snažne nagone, od kojih neki teže ka bogu, pa mu se molio, dok su drugi težili ka zadovoljstvima pa ih je utom-Ijavao zabavom i razonodom. Sve ih je sam, s punom vjerom i spokojstvom, zamijesio, ne dajući sebi truda da ih dovede u sklad. Nije morao da ih obrazlaže svojom mišlju, osim pod pritiskom kakve kritike, kao što je ova koju mu je uputio šejh Abdusamed. U takvom slučaju bi teže podnosio razmišljanje nego samu optužbu, ne zato što bi mu bilo lakše da bude optužen pred bogom, nego jer uopšte nije vjerovao da je optužen, odnosno da se bog zbilja srdi što se on zabavlja a da nikom ne nanosi nikakvo zlo. Što se tiče tog razmišljanja, on ga je, s jedne strane, slijedio, a s druge strane, otkrivao ispraznost svog poznavanja vjere. Zato se namrštio na pitanje koje mu je ovaj čovjek izazovno postavio: „Jezikom ili činom?", pa mu odgovori tonom koji nije skrivao nezadovoljstvo:

- I jezikom i činom podjednako, molitvom, postom i dobrotvornim prilozima, stalnim pominjanjem boga. Šta Tsam onda zgriješio, ako sam se razveselio sa nešto zabave, koja nikom ne škodi i ne odvaja od vjerskih dužnosti?

Šejh podiže obrvu, zažmuri, nezadovoljan odgovorom i promrmlja:

- Kakva odbrana na pogrešnom putu!

Gospodin se, po svom običaju, iznenada oslobodi tjeskobe, oraspoloži se i reče velikodušno:
- Bog je milostiv i oprašta, šejhu Abdusamede, ja uopšte ne mogu zamisliti preuzvišenog boga ljutog i namrštenog. Čak je i njegova osveta - skrivena milost. Ja pred njega stavljam ljubav, smjernost i pobožnost, a dobrota sama desetostruko vrijedi.
- Što se tiče dobrih dijela, tu si ti dobitnik... Gospodin dade znak Džemalu Hamzaviju da donese
poklon za šejha i reče radosno:

- Neka nama boga i njegove blagodati!

Priđe mu pomoćnik i prinese paket koji gospodin udtt, pruži ga šejhu i reče smijući se: U tvoje zdravlje! Šejh prihvati poklon i odgovori:
- Neka te bog bogato nagradi i nek' ti oprosti! Gospodin promrmlja „amin" i reče osmjehujući se:
- Zar i tebi to jednom nije trebalo, gospodine šejhu? v Šejh se nasmija:
- Bog ti oprostio, ti si plemenit čovjek i dobra srca. Uzgred, da te upozorim da ne pretjeruješ u darežljivosti, jer se to ne slaže sa onim za čim trgovac teži...
Gospodin upita začuđeno:
- Navodiš me da povratim poklon?
Čovjek ustade govoreći:

- Moj poklon ne prevazilazi ono na šta sam mislio... Počni ti od drugih, sine Abduldževadov i ostani s mirom i bog ti se smilovao!
Šejh gotovo trkom napusti radnju i izgubi se iz vida.
Gospodin je ostao zamišljen, prebirajući u sebi raspravu koja se vodila između njega i šejha, a zatim smjerno ispruži ruke i prošapta:
- Bože, oprosti mi sve stare i nove grijehe, bože ti si milosliv, ti praštaš...

VIII

U predvečerje je Kemal napustio školu Halil-aga. Probijao se kroz gustu bujicu učenika koji su, u gužvi, zakrčili put a potom počeli da se razdvajaju: neki u Dirasu, neki na željezničku stanicu, a neki pak ulicom Huseina, dok su nekoliko grupa bile opkolile ulične prodavače koji su im pri vrhu uličica koje su se granale od škole preprečavali put svojim korpama sa sjemenkama, hurma-ma, kikirikijem i slatkišima. Uz to, ulice u ovo vrijeme nije bila ni bez tuča, koje su ovdje izbijale nakon nastave koja je bila primirje da bi se izbjegle školske kazne. On je vrlo rijetko bivao uvučen u tuče, možda tek dva puta tokom dvije godine koje je proveo u ovoj školi, ne zbog toga što bi njegovi sukobi bili rijetki, dapače, niti zbog odbojnosti prema tuči. U stvari, on je veoma teško doživljavao to što ih je morao izbjegavati, iako

je najveći broj učenika bio stariji od njega, što je njega i neznatan broj njegovih vršnjaka činilo manjinom u školi. Oni su se u svojim kratkim pantalonama gurali između učenika što su već prešli petnaestu a mnogi ušli i u dvadesetu godinu, koji su se, uobraženo i oholo, sa svojim mekim naušnicama, probijali ulicom. Neki bi ga od njih, bezrazložno, zaustavljali u dvorištu škole, istrgnuli mu knjigu iz ruke i bacili je daleko poput lopte ili bi mu pak oteli kakav slatkiš, stavili ga u usta bez pitanja, nastavljajući i dalje da razgovaraju sa svojim vršnjacima. Nije njenu manjkala želja da se bije, nego ju je on potiskivao misleći na posljedice. Ipak, čim ga je jedan njegov mlađi vršnjak izazvao da se bije, on je prihvatio i u tome našao oduška za svoja zapretana, burna osjećanja i za ponovno samopouzdanje u svoju snagu i samog sebe. Nisu tuča ili nemoć da se tuče bile ono najgore što je doživljavao od nekih drskih učenika. Pored toga, tu su i grdnja i psovke, koje su mu dopirale do ušiju, bilo da su se odnosille na njega ili na drugoga. Neke je shvatio i izbjegavo a neke nije, pa ih je, bez zle namjere, ponavljao u kući i izazivao oluju užasa i ljutnje, što je u obliku žalbe stiglo i do dežurnog škole, koji je bio prijatelj njegovog oca. Međutim, samo je zla sudbina odredila da jedan od njegova dva protivnika, u dvije jedine tuče koje je imao, bude iz porodice Fetavat, poznate u Dirasi. U predvečerje sljedećeg dana, poslije tuče, dječak je vidio

kako ga pred školskim vratima čeka grupa dječaka naoružanih štapovima i sa zlim namjerama. Kad onaj s kojim se tukao pokaza na njega, on shvati kakva ga opasnost vreba i pobježe natrag u školu, pozivajući u pomoć dežurnog. Ovaj je uzalud pokušavoa da odvrati bandu od njene namjere. Bili su vrlo grubi i prema njemu, pa je bio prisiljen da pozove policajca da dječaka odvede kući. Dežurni je posjetio gospodina u radnji i obavijestio ga o opasnosti koja prijeti njegovom sinu, preporučujući mu da stvar riješi pažljivo i razborito. Gospodin se obratio nekim svojim poznanicima, trgovcima u Dirasi,
koji ga odvedoše u kuću porodice Fetavata, kod koje su posredovali za njega. Gospodin je tamo upotrijebio sve svoje poznato strpljenje, popustljivost i delikatnost, da bi ih omekšao i da bi oni oprostili dječaku, štaviše, da bi obećali da će ga paziti kao svoga. Istog dana gospodin Ahmed im je poslao lijepe poklone. Tako se Kemal spasio batina porodice Fetavat, ali je sa zla pao na gore, jer je očev štap učinio s njegovim tabanima ono što ne bi učinilo desetine batina. Dječak napusti školu i, premda je zvuk zvona koje objavljuje kraj školskog dana, sam po sebi značio najveću radost, ipak mirisi slobode koje je duboko udisao izvan kapija škole, nisu iz njegovog srca izbrisali odjeke posljednjeg, dragog časa, časa vjeronauke. Tog dana im je nastavnik čitao i objašnjavao kur'ansko poglavlje Džinovi. Dječak se bio posve

usredsredio na praćenje časa i više puta podizao prst, pitajući što mu je bilo nejasno. Pošto mu je nastavnik, usljed njegovog pažljivog slušanja i praćenja časa i vrlo dobrog učenja napamet kur'anskih sura, bio naklonjen, otvorio mu je srce za sva njegova pitanja, što rijetko doživljava neki drugi učenik. Nastavnik je počeo da mu govori o demonima i njihovim vrstama, o muslimanima, posebno o onima koji će na kraju, kao uzor svoje ljudske braće, ući u raj. Dječak je zapamtio svaku riječ koju je nastavnik izgovorio. Neprestano ih je ponavljao u sebi, sve do ovog časa, kad prelazi preko ulice na putu ka narodnoj poslastičarnici na drugoj strani. Pored lične ljubavi prema vjeri, znao je da on to ne uči samo za sebe, nego je dužan da sve što je zapamtio i shvatio ponovi u kući, majci, kako je navikao da čini još dok je bio u početnoj vjerskoj školi, da joj saopšti sve što je znao, a ona bi nakon toga ponovila sve što je naučila od svog oca, koji je bio azharski šejh. Njih dvoje bi dugo utvrđivali svoje znanje, zatim bi je on učio napamet nova poglavlja iz Kur'ana, koja ona nije znala. Stigao je do naredne poslastičarnice i pružio svoju ručicu sa novčićima koje je čuvao još od jutra, uzeo parče kolača s takvim zadovoljstvom kakvo je osjećao samo u ovako slatkoj prilici. To je učinilo da je često sanjao da jednog dana postane vlasnik poslastičarske radnje, ne da bi prodavao nego da bi jeo slatkiše. Potom nastavi put ulicom Huseina, grabeći njome i veselo pjevušeći. U tom trenutku je

zaboravio da je cijelog dana bio zatvoren, da je bio lišen kretanja, a da o igri i veselju i ne govorimo, te da je svakog časa bio izložen prijetećem štapu nastavnika koji su njime mahali iznad dječjih glava. Uprkos svemu tome, on ipak nije sasvim mrzio školu, jer je među njenim zidovima nailazio na uvažavanje i ohrabrenje, kao dobar učenik, što u mnogome može zahvaliti njegovom bratu Fehmiju, dok od oca u tom pogledu nije dobijao ni desetio dio desetine. Pređe, na svom putu, pored radnje za prodaju cigareta Matusijan i zastade, po običaju, kao i svaki dan u ovo doba, ispred firme, podižući svoje male oči ka reklami u boji, koja je predstavljala ženu izvaljenu na kauču a među njenim grimiznim usnama bila je cigareta iz koje se izvijala traka dima. Žena se laktom oslanjala na rub prozora iza čijih se razmaknutih zavjesa nazirao prizor voćnjaka palmi i jednog od rukavaca Nila. U sebi ju je zvao „tetka Aiša" zbog sličnosti između njih dvije po zlatnoj kosi i plavim očima. Iako je imao tek deset godina, ipak je njegovo divljenje prema ženi na slici prelazilo svaku mjeru. Koliko li ju je puta zamišljao kako uživa u najraskošnijem životu, koliko je zamišljao sebe kako s njom dijeli taj ugodni bogati život u raskošnoj sobi uz izvanredan prizor zemlje, palmi, vode i neba, u kome ona, njih dvoje uživaju. On luta po zelenoj dolini ili prelazi rijeku u čamcu koji na kraju slike izgleda poput sjenke, ili pak trese palmu, pa po njemu

padaju zrele datule, ili, najzad, sjedi pred ljepoticom i požudno, trepćući, gleda u njene sanjive oči. Međutim, on nije bio zgodan kao njegova braća, prije je bio sličniji svojoj sestri Hatidži. Kao i ona, imao je sitne majčine oči i ogroman očev nos i krupnu glavu na kojoj se posebno isticalo čelo sa očima koje su djelovale upalije nego što su stvaro bile. Na nesreću, bio je, na posve podrugljiv način, upozoren na takav svoj izgled: jedan od njegovih školskih drugova nazvao ga je: Dvoglavi. Razbjesnio se i uvalio u jednu od svojih dvije tuče koje je imao. Nikako se nije mogao smiriti, misleći na osvetu. Požalio se kod kuće majci, koja je u potpunosti doživljavala njegovu utučenost, ali koja ga je uvjeravala da velika glava znači veliku pamet, te da je i božji poslanik Muhamed imao veliku glavu, ali da iza te sličnosti između njih dvojice nema nikakvih posebnih primisli.
Kad se otrgao od slike pušačice, nastavio je put, sada zagledan u Huseinovu džamiju, koju mu je sudbina odredila da bude izvor nepresušnih maštanja i osjećanja njegovog srca. Iako je visoko mjesto, koje kod njega zauzimao Husein, već prema visokom mjestu koje je zauzimao posebno kod njegove majke i uopšte u porodici, bio rezultat Huseinovog srodstva sa prorokom, ipak je on
daleko bolje poznavao Huseina i njegov život, nego proroka i njegov život. Njegova duša je čeznula da se stalno vraća na Huseinov životopis i da se obogaćuje najplemenitijim

pričama i najdubljim vjerovanjem, tako da je Huseinov životopis našao u njemu zanesenog slušaoca, vjernog zaljubljenika, tužnog i uplakanog. Njegova patnja i bol su popustile tek kad mu je rečeno da glava mučenika, poslije odvajanja od njegovog čistog tijela, nije željela nigdje da se stani osim u Egiptu, pa je prenesena ovdje, čista i hvaljena, i ukopana na mjestu gdje se sada nalazi njegov mauzolej. Koliko je puta stajao zamišljen, snivajući ispred mauzoleja i želeći da pogledom prodre u njegovu unutrašnjost i upozna to lijepo lice za koje mu je majka tvrdila da je, svojom božanskom tajnom, odoljelo svim mijenama vremena i sačuvalo svoju svježinu i ljepotu, čiji sjaj osvjetljava tamu groba. Pošto to nije mogao, zadovoljio se tihom molitvom u dugim stajanjima ispred mauzoleja, iskazujući mu svoju ljubav i žaleći se na teškoće koje mu se javljaju, i zbog straha od očevih prijetnji, te moleći ga da mu pomogne kod ispita koje ima svaka tri mjeseca. Svoje molitve obično je završavao molbom da mu učini dobrotu i posjeti ga u snu. Iako je taj svakodnevni obred pored Huseinove džamije donekle ublažio njegova snažna osjećanja prema imamu, ipak je nikad nije pogledao a da nije izgovorio suru Pristup, makar i više puta tokom dana. Da, ni to stalno ponavljanje nije iz njegove duše istrglo radost snova. Prizor visokih zidova neprekidno se javlja u njegovom srcu a pozivi sa visokog minareta smjesta nalaze odjek u njegovoj duši. Prešao je

ulicu Huseina izgovarajući suru Pristup, zatim je skrenuo u ulicu Han Džafer, a iz nje u ulicu Bejt Kadi, ali umjesto da ude u nju, sijekući ulicu Kazandžija, pređe preko trga u prolaz Karmez, iako je bio pust i izazivao strah, da bi izbjegao da prođe pored radnje svoga oca. Tresao se od straha od oca. Zamišljao je da se toliko ne bi uplašio ni vampira, da mu se prikaže, kao oca kad se na njega gnjevno prođere. Njegova nevolja je bila još veća zato što nikad nije mogao prihvatiti stroge naredbe koje su ga lišavale igre i zabave, za kojima je toliko žudio. Kad bi vjerovao i poslušno slijedio očevu volju, sve svoje slobodno vrijeme provodio bi sjedeći prekrštenih ruku. Zbog toga nije bio u stanju da se povinjava toj silnoj, oholoj volji. Kradom se igrao iza njegovih leđa, kad god bi to poželio, u kući ili na ulici. Otac uopšte nije znao šta se događa, osim ako ga ko iz kuće krišom ne obavijesti, kad dječak pretjera i počne da gnjavi druge. Kao, na primjer, kad je jednog dana donio stepenice i popeo se na jasmin i bršljan na krovu. Majka ga ugleda gore, između neba i zemlje, viknu prestravljena i natjera ga da siđe. Njen strah od te opasne igre bio je veći od straha šta će dječaka snaći od ljutitog oca, kome ispriča šta se dogodilo. On smjesta pozva sina, naredi mu da pruži ruke i obori se na njih svojim štapom, ne osvrćući se na njegove jauke koji su ispunjavali čitavu kuću. Dječak hramajući napusti sobu. U salonu naiđe na braću i sestre koji su se borili da savladaju

smijeh, osim Hatidže, koja ga posadi preda se, šapućući mu u uho:
- Zaslužio si to! Kako ćeš se penjati na bršljan, tako visoko do neba? Mislio si da si cepelin!
Međutim, osim ovakvih opasnih igara, majka je sve ostalo skrivala i dozvoljavala mu mnoge bezazlene igre.
Koliko se čudio kad god bi se sjetio kako je ovaj isti otac bio prijatan i blag prema njemu dok je, donedavno, bio dijete, kako se zabavljao igrajući se s njim, kako je s vremena na vrijeme donosio razne vrste slatkiša, kako je nastojao da mu ublaži užasne bolove obrezivanja i čitavu sobu napunio čokoladom i bonbonama i ispunio je ljubavlju i brigom. Ne, ubrzo se sve promijenilo: umjesto ljubavi i pažnje, došla je hladna strogost, umjesto tepanja - dra-nje, umjesto milovanja - batine. On je čak i samo obrazovanje uzimao kao nasilnički čin. Nije strah jedino što je osjećao prema svom ocu: poštovanje prema njemu nije bilo manje od straha. Divio se njegovoj snažnoj, krupnoj pojavi, njegovom ugledu, kome su se klanjali mnogi viđeni ljudi, njegovoj eleganciji i odijevanju. Vjerovao je da on sve može. Moguće je da je majka, sa svojim pričama, predstavila oca tako strašnim i silnim. Nije mogao zamisliti da na svijetu postoji čovjek koji bi mu bio ravan po snazi, dostojanstvu i bogatstvu. Šta se tiče ljubavi, svi u kući su ga voljeli do obožavanja. Ta se

ljubav uvukla i u dječa-kovo malo srce, iako je zbog silnog straha, ostala skriveni biser u zatvorenoj škrinjici. Približavao se svodu mračnog prelaza Karmez, poprištu noćnih igara demona, koju je izabrao da bi izbjegao da prođe pored očeva dućana. Kad se našao pod njegovim svodovima, počeo je da izgovara kratku molitvu - poglavlje Iskrenost i to tako glasno da su mu riječi odjekivale u tami pod nagnutim krovom. Očima je stremio ka visokom otvoru svodova odakle se probijalo svjetlo ulice. Ubrzao je hod, ponavljajući molitvu, ne bi li otjerao demone za koje je zamišljao da bi se mogli pojaviti i koje jedino božija riječ može onemogućiti. Što se tiče oca, njegov gnjev ne može odagnati ni čitava božija knjiga. Iziđe iz prolaza na drugi kraj uličice, gdje ga dočeka ulica Između dva dvorca i ulaz u Sultanov hamam, zatim mu se ukazaše zagasitozeleni balkoni njegove kuće, te velika kapija sa bronzanon alkom. Usta mu se razvukoše u osmijeh radosti, koju mu je ovo mjesto uvijek pružalo. Začas mu potrčaše u susret dječaci iz susjednih kuća i skupiše se u prostranom dvorištu u kome se nalazilo više prostorija sa kuhinjom u sredini. Započe vesela igra, šala i druge vragolije. U tom času ugleda tramvaj, koji se polako kretao u pravcu ulice Između dva dvorca. Srce mu zaigra i ispuni se nekom ludom radošću. Tutnu svoju školsku torbu pod pazuh, potrča za tramvajem, stiže ga i pope se na njegove zadnje stepenice, ali ga kondukter ne

ostavi da se dugo raduje. Priđe mu i zatraži da plati kartu, posmatrajući ga sumničavo i izazovno. Dječak mu, ulagujući se, reče da će sići čim tramvaj stane jer to ne može učiniti dok se tramvaj kreće. Čovjek se okrenu vozaču i, ljutito mrmljajući, do viknu mu da zaustavi tramvaj. Dječak iskoristi priliku, podiže se na prste, klepnu konduktera po ramenu, pa iskoči iz tramvaja i po-bježe. Pratile su ga psovke konduktera, teže od betonskih blokova. Nije se on za ovo posebno pripremao, niti je to bila njegova omiljena vragolija. Prosto, vidio je jutros jednog dječaka kako to čini, dopalo mu se, pa je iskoristio priliku i učinio to isto.

IX

Sva se porodica, osim oca, iskupila u predvečerje na kafi. Salon je, na prvom spratu, bi omiljena prostorija za to. Iz salona se ulazilo u druge prostorije - spavaće sobe i sobu za prijem, te u četvrtu, koja je bila opremljena za učenje. Salon je bio zastrt šarenom prostirkom, a u uglovima su bili otomani sa naslonima i jastučićima. Na stropu je visio veliki luster sa isto tako velikom svjetiljkom na plin. Majka je sjedila na otomanu u sredini salona i pred njom je bila povelika mangala, u čijem je pepelom prikrivenom žaru do polovina bila zapretana džezva za kafu. S desne joj je strane stajao stolić sa velikom žutom sinijom na kojoj su bile poredane šolje za kafu. Prema majci su sjedili njeni sinovi i

kćeri, kako oni kojima je bilo dopušteno da s njom piju kafu - Jasin i Fehmi, tako i oni kojima to, po tradiciji i odgoju, nije bilo dopušteno, - sestre i Kemal. To je bilo njihovo omiljeno vrijeme kada su se okupljali i uživali u svom toplom porodičnom krugu i svi se savijali pod majčinskim krilom u čistoj i punoj ljubavi. Vidjelo se kako su u ovim prilikama opušteni i oslobođeni, sjedjeli prekrštenih nogu ili zavaljeni na otoman. Dok su Hatidža i Aiša požurivale ostale da popiju svoju kafu da bi im proricale sudbinu iz šolje, Jasin je čas pričao a čas opet čitao priču o dva siročeta iz narodnih pripovjedaka. Imao je običaj da dio svog slogodnog vremena posveti čitanju priča i pjesama, ne zato što bi osjećao da ima manjkavo obrazovanje, jer je tadašnja osnovna škola postavljala ozbiljne zahtjeve, nego iz želje za razonodom i ljubavi prema poeziji i lijepoj riječi. Izgledao je, sa svojim krupnim tijelom i u širokoj, dugoj košulji, poput ogromne lješine, premda taj njegov izgled s obzirom na godine, nije odudarao od njegovog punog, zagasitog lica, na kojem su se isticale crne, privlačne oči, sastavljene obrve i senzualne usne. Iako je bio mlad, nije još imao ni dvadeset i jednu godinu, čitava njegova pojava je otkrivala muževnost i snagu. Kemal se prilijepio uz njega, hvatajući sve te zanimljive priče i ne prestajući da traži nove, bez obzira što je toliko dosađivao svom bratu svojom svakodnevnom upornošću da zadovolji radoznalost i želje koje su mu raspaljivale maštu.

Međutim, Jasin bi ga brzo ostavio i okrenuo se razgovoru ili čitanju, odgovarajući mu tek s vremena na vrijeme, kad bi on, kratkim upadicama, tražio odgovore na svoja pitanja, koja su izazivala nova pitanja bez odgovora. Potom bi sa zavisću, upiljio pogled u brata, koji bi se okrenuo čitanju koje će mu dati ključ čarobnog svijeta... Koliko ga je boljela nemoć što sam ne može da čita te priče i koliko ga je rastuživalo to što su mu one bile u rukama, što ih je po volji listao, ali nije bio u stanju da odgonetne njihove simbole i da kroz njih prodre u svijet snova i snoviđenja. Kemal je u toj Jasinovoj sposobnosti da čita nalazio podsticaj za svoju maštu, koji mu je priređivao raznovrsne radosti i pobuđivao žeđ i patnju...
Često, je podizao pogled prema bratu i znatišeljno ga pitao:
- Šta je bilo sposlije toga? - a ovaj bi mu otpuhnuo:
- Ne gnjavi me svojim zapitkivanjem? Strpi se malo, ako ti ne ispričam danas, onda ću sutra.
Ništa ga nije rastuživalo kao to čekanje sutrašnjeg dana, tako da mu je izraz „sutra" postao pojam tuge. Nerijetko se događalo da se, poslije sijela, obrati majci s nadom da mu ona ispriča „šta se dogodilo poslije toga", ali ona nije znala tu priču o siročetu, kao ni druge priče koje je čitao Jasin. Međutim, bilo joj je žao da ga odbije pa mu je pričala priče o lopovima i demonima. Postepeno bi mu plijenila maštu i time pružala nešto utjehe. Nije bilo nimalo neobično da se

on, prilikom sijela za kafom, osjeti izgubljen i zanemaren u krugu porodice, gotovo da se niko na njega ne osvrće, da su se svi zabavljali svojim beskrajnim razgovorima, pa je pribjegavao raznim izmišljotinama da bi privukao njihovu pažnju makar i za tren. Zato se ubaci u razgovor, hrabro ih prikidajući i reče oštrim, naprasnim tonom, poput kakvog iznenadnog pucnja, kao da se odjednom sjetio nečeg vrlo značajnog:
- Kakav sam danas nezaboravan prizor vidio dok sam se vraćao kući! Vidio sam dječaka kako skoči na papučicu tramvaja, udara konduktera i iskoči najvećom brzinom. Čovjek je potrčao za njim, stigao ga i svom snagom udario nogom u stomak...
Dječak je prešao očima preko njihovih lica da vidi učinak svojih reci, ali nije naišao ni na kakvo zanimanje. Primijetio je da ignorišu tu njegovu uzbudljivu priču i da su riješeni da nastave svoj razgovor. Štaviše, vidio je kako
Aiša svojom rukom odvraća majčino lice od njega, jer je ova željela da ga sasluša. Uz to, primijetio je podrugljiv osmijeh na licu Jasina, koji nije dizao oči sa knjige. Dječak prkosno i glasno nastavi:
- Zatim je pao... Oko njega.se okupila masa svijeta, međutim, on je već bio mrtav...
Majka odvoji solju od usta i uzviknu:
- O, dijete! Kažeš - mrtav?

Majčino zanimanje za njegovu priču ga je obradovalo i on usredsredi svu svoju snagu na nju kao što očajni napadač usredsređuje svoju sangu na najslabiju tačku čvrstih zidina neprijatelja:
- Da, mrtvog, svojim sam očima vidio krv kako lije... Fehmi ga osinu podrugljivim pogledom, kao da kaže:
„Ja ću ti navesti mnogo takvih priča" i upita podsmješljivo:
- Kažeš da ga je kondukter udario nogom u stomak? Odakle mu je onda tekla krv?
Ugasi se pobjednički plamen koji je bio bljesnuo u njegovim očima, dok je uspjevao da privuče majčinu pažnju i, umjesto toga, pojavi se zbunjena i gnjevna potištenost. Međutim, spasi ga njegova domišljatost, oči mu ponovo živnuše i on odgovori:
- Kad ga je udario u stomak, pao je na lice i razbio glavu.
Ne podižući pogled sa knjige, Jasin upita:
- Ili mu je krv potekla iz usta, jer krv može da udari na usta bez spoljne rane? Nemoj da se plašiš, tvoja uobičajena lažna priča se može na više načina objasniti.
Kemal se ljutio što ga brat utjeruje u laž i kleo se najkrupnijim zakletvama da govoti istinu. Međutim, to se izgubilo u gromkom smijehu, dubokom iz muških, a visokom iz ženskih grla, ali u jedinstvenoj harmoniji! Oglasi se i podrugljiva Hatidžina narav:

- Koliko u tebe ima žrtava! Kad bi tvoje priče bile taČne, niko u ulici Kazandžija ne bi ostao živ... Šta bi odgovorio pred bogom da te zbog tih priča pozove na odgovornost?
Hatidža je bila napadač s kojim je on lako izlazio na kraj. Kao i obično, kad bi se suočio sa njenim zajedljivim riječima, odgovorio je pokazujući na njen nos:
- Odgovorio bih mu da je istina na nosu moje sestre... Sestra mu odgovori kroz smijeh:
- Ima toga i kod tebe! Zar nismo jednaki u nevolji!
- Imaš pravo, sestro! - reče Jasin.
Ona se okrenu prema njemu, spremna da ga napadne, ali je on preduhitri:
- Jesam li te naljutio? Zašto? Zar samo zato što sam-se glasno i otvoreno složio s tobom?
- Prisjeti se ti svojih mana, pa onda govori o tuđim... - dobaci mu ona bijesno.
On podiže obrve kao da je zbunjen i reče:
- Bogami, najveća mana je ništavna u odnosu na tvoj nos...
Fehmi se pravio da ga prekorava: upita tonom koji je odavao da je on na strani dvojice napadača:
- Što to govoriš, brate? Je li to nos ili zločin? Pošto je Fehmi vrlo rijetko učestvovao u ovakvim bitkama, Jasin ga je oduševljeno dočekao:
- Oboje istovremeno. Pomisli na krivičnu odgovornost koju će snositi onaj ko ovu nevjestu predstavi njenom zlosrećnom

mladoženji!Kemal se grohotom nasmija, poput isprekidanog zvuka sirene. Majci, međutim, nije bilo milo što joj se kći našla pred tolikim napadačima. Željela je da vrati razgovor na početak, pa mirno reče:
- Te su vas gluparije udaljile od našeg razgovora. Pričali smo o tome da li Kemal govori istinu ili laž. Međutim, mislim da nema razloga da sumnjamo, čim se on zakleo... Zaista, on se nikad lažno ne zaklinje...
Odjednom splasnu dječakova osvetnička radost. Iako su braća i sestre nastavili da se šale, on više nije obraćao pažnju na njih. Izmijenio je značajan pogled sa majkom, a zatim se, uznemireno i zabrinuto, zamisli. Shvatio je šta znači lažna zakletva, koliko može da razgnjevi boga i bogougodnike. Posebno mu je bilo teško da se lažno kune u Huseina, kojim je bio prosto opčinjen. Međutim, često je upadao u bezizlaznu situaciju, kao danas, iz koje se mogao izvući samo lažnom zakletvom i u koju se nesvjesno uvaljivao. Ne, on nije mogao da se oslobodi zabrinutosti i uzenimirenosti, posebno kad se sjetio svog prestupa. Najviše bi volio da ružnu prošlost iščupa iz korijena i da započne novu, čistu stranicu. Pomisli na Huseina i kako je stajao pod minaretom njegove džamije, koje se visoko izdizalo kao da mu vrh dodiruje nebo. Molio ga je ponizno da mu oprosti grijeh. Osjećao je sramotu kao da je učinio neoprostivo zlo svom najdražem. Dugo je bio utonuo u molitve i molbe, a potom

počeo da se osvješćuje i sluša razgovor oko sebe, kako o uobičajenim, tako i o novim stvarima, koje su međutim, slabo privlačile njegovu pažnju, pa se gotovo ponovo prepusti uspomenama iz dalje i bliže prošlosti porodice, o radostima i tugama
u susjedstvu, o neprijatnim situacijama, u kojima bi se našla njegova braća pred svojim silnim ocem. Uto se Hatidža pobuni protiv ponovnog ironičnog i zluradog opisivanja i analiziranja njenog izgleda. Iz svega toga dječak je došao do spoznaje, koja se iskristalisala u njegovoj mašti kao neobična slika koja je nastajala pod veoma jakim uticajem agresivnog i osornog karaktera Hatidžinog, koji ga prosto razdire, i blagog, trpeljivog majčinog duha. Najzad se prenu i obrati pažnju na Fehmija koji reče Jasinu:
- Posljednji Hindenburgov napad je bi veoma opasan, mogao bi čak biti odlučujući napad u ovom ratu.
Jasin je bio blizak nadanjima svog brata, ali dosta neupadljivo i ovlašno. Želio je, kao i on, da pobijede Nijemci, pa onda i Turci, da kalifat povrati svoju staru slavu, da se vrate Abas i Muhamed Ferid u domovinu. Međutim, on se ovakvim željama bavio samo kad se o njima razgovaralo. Odmahujući glavom, reče:
- Četiri su godine prošle kako mi ponavljamo iste ove riječi...

- Svaki rat ima kraj - reče Fehmi s nadom i zabrinutošću. -1 ovaj se rat mora završiti. Ne mislim da će Nijemci biti poraženi.
- To je ono što molimo boga da se ostvari. Međutim, šta misliš ako bi Nijemci bili onakvi kako ih opisuju Englezi?
A kad ga je sporenje razjarilo, on podiže glas i uzviknu:
- Važno je da se oslobodimo Engleza i da se vrati kalifat svojoj nekadašnjoj veličini, da nam se otvori put...
Hatidža se umiješa u razgovor:
6 Između dva dvore;
Zašto volite Nijemce kad su oni poslali cepelin da baca bombe na nas?
Fehmi je, kao i obično, tvrdio da su Nijemci ciljali na Engleze a ne na Egipćane, zatim se razgovor prenese na Cepelinove balone, na priču o tome kako su oni ogromni, brzi i opasni, dok Jasin ne ustade i ode u svoju sobu da se obuče, spremajući se za svoj uobičajen večernji izlazak. Ubrzo se vrati, spreman, dotjeran i elegantno odjeven. Krupnog tijala, zrele muževnosti i istaknutih brkova, činio se mnogo stariji nego što je bio. Pozdravi ih i krenu. Kemal ga je pratio pogledom koji je izražavao zavist zbog toga što je uživao u potpunoj, zanosnoj slobodi. Dječaku nije promaklo ni to što Jasina, otkako je postao činovnik u školi u ulici Kazandžija, nisu pitali ni kad će ni kud će, ni kad će se vratiti, a i ostajao je koliko je želio. Kako bi to bilo divno i koliko bi ga činilo

srećnim kad bi odlazio i vraćao se kad mu se sviđa, kad bi ostajao u društvu dokle želi, kad bi svoje čitanje, kad njim ovlada, sveo na anegdote i stihove. Onda iznenada zapita majku:
- Hoću li ja moći, kad se zaposlim, ostajati kao Jasin? ?:
Majka se osmjehnu i odgovori:
— Još je rano da već o tome sniješ.
On se durio:
- Ali moj otac ostaje vani, ostaje vani i Jasin!) < Majka zbunjeno podiže obrve i prošapta:
- Najprije se strpi dok ne podrasteš i ne zaposliš se! A dotle će i bog pomoći!
Ali je Kemal bio nestrpljiv i upita:
- Zašto se ne bi zaposlio sa tri razreda osnovne i Hatidža ironično doviknu:
— Da se zaposliš sa manje od četrnaest godina? A šta ćeš uraditi ako se upišaš na poslu?
Prije nego što je uspio da se pobuni protiv sestre, Fehmi mu dobaci prezrivo:
- Kakvo si ti magare! Zašto ne razmišljaš da se upišeš na pravo kao ja? Jasina su teške prilike natjerale da osnovnu školu završi u dvadesetoj godini. Da nije tako bilo, on bi se do kraja školovao... Zar ne shvataš ljenjivče, čak ni kako češ nastaviti kao ja?
:

V

Kad su se Fehmi i Kemal popeli na krov kuće, sunce tek što nije zašlo. Djelovalo je kao bijeli, utihnuli disk, koga je napustila njegova živost, nestala toplota i ugasio se žarki plamen. Vrt na krovu, pokriven bršljanom i jasminom, već je bio u lakom sumraku, ali mladić i dječak produžiše na drugu stranu krova gdje ništa nije sprečavalo prodor posljednjih zraka svjetlosti. Zatim se nagnuše prema zidu na susjednom krovu. Fehmi se penjao sa Kemalom na ovo mjesto za vrijeme zalaska sunca pod izlikom da s njim ponavlja gradivo na čistom zraku, iako je novembarsko vrijeme već postajalo prohladno, posebno u ovo doba dana. Zaustavi dječaka, okrenu ga leđima prema zidu i stade prema njemu tako da je mogao da baci pogled na susjedni krov, a da se ne osvrće na njega kad mu ustreba. Tamo, među konopcima za veš, pojavi se djevojka od oko dvadesetak godina, zaokupljena kupljenjem suhog veša koji je slagala u veliku korpu. Iako se Kemal, kao i obično, glasno raspričao, ona nastavi svoj posao kao da nije ni primijetila dolazak neočekivanih posjetilaca. Neka nada ga je stalno u ovo vrijeme dovodila ovamo, ne bi li bar uhvatio njen pogled, ako se dogodi
da se zbog kakvog posla popne na krov. To nije bilo lako postići, to se vidi po rumenilu njegovog lica od velike radosti i silnog lupanja srca od ushićenja. Odsutno je slušao svog

mlađeg brata i kradomice pogledao nemirnim očima, dok se ona čas pojavljivala a čas nestajala, ili bi se pokazivala ovim ili onim dijelom tijela, već prema tome kako je kupila komade odjeće i posteljine sa ilžeta. Djevojka je bila srednjeg stasa, čistog svijetlog tena, crnih očiju, čiji je pogled izražavao puni život, lakoću naravi i toplinu. Međutim, njena ljepota kao i njegova burna osjećanja i doživljaj sreće što je vidi, nisu mogli odagnati nemir koji mu se uvlačio u srce, slabiji kad je ona tu, a jači kad ostane sam. To je bilo posebno zbog hrabrosti kojom se ona izlagala njegovim očima, kao da on nije bio muškarac pred kojim treba da se krije takva djevojka, ili kao da je ona takva djevojka koja se olako pokazuje muškracima. Često se pitao zašto, prestrašena, ne pobjegne, kao i Aiša ili Hati-dža, kad bi se zatekle u sličnoj situaciji.

Kakva je to čudna njena priroda koja je odvaja od ustaljene tradicije i svetih normi ponašanja? Zar on ne bi bio donekle mirniji kad bi pokazala nešto od željene sramežljivosti, pa makar i na račun njegove neopisive radosti kad je vidi? Međutim, on se trudio da je opravda time što su bili dugogodišnji susjedi i što su zajedno podrasli, a možda bili i naklonjeni jedno drugome. A onda je neprestano, u sebi, razgovarao i prepirao se s njom, dok ne bi osjetio izvjesno smirenje i zadovoljsto. Kako nije imao njenu odvažnost, počeo je da je kradomice gleda sa susjednih krovova, da bi

bio spokojan da ga neće spaziti, jer on sebi nije tek tako mogao dozvoliti da, kao mladić u osam-
85naestoj godini, naruši nepovredivost susjeda a posebno najprijatnijeg među njima, kao što je Muhamed Ridvan. Zato ga je stalno uznemiravalo osjećanje o ozbiljnosti njegovih postupaka i strah da otac sazna o tome, što bi bilo - katastrofa. Međutim, bijeg od ljubavi zbog straha nije nikakvo novo čudo. Zato ga ništa i nije moglo lišiti njegovog zanosa niti ga otrgnuti od njegovih snova. Nastavio je da je posmatra dok se pokazivala i nestajala. Najzad, između njih nije bilo nikakvih prepreka. Ona mu se počela posve pokazivati. Njene male ruke su se dizale i spuštale, a njeni prsti su se stiskali i otvarali polako i ležerno, kao da hotimično oteže posao. To njeno ponašanje ga je, razapetog između sumnje i nade, pogađalo pravo u srce. No, on se nije susprezao da se posve preda radosti, da poleti na njenim krilima tako da su mu i duša i srce veselo i radosno igrali i pjevali. Iako ona još nikad nije podigla svoje oči prema njemu, njena pojava, zarumenjeli obrazi i izbjegavanje da ga pogleda, sve je to ukazivalo da ona duboko osjeća njegovo prisustvo ili da se njegovo prisustvo odražava na njena osjećanja. U svojoj smirenosti i ćutanju, djelovala je potpuno staloženo, kao da to nije ona, ona koja širi radost i veselje u njegovom domu, kad dođe u posjetu njegovim sestrama, ili ona čiji glas i smijeh odjekuju po kući. Tad bi se on sakrio iza

vrata svoje sobe, s knjigom u ruci, praveći se da uči ako bi ko naišao, a u stvari napregnuto hvatajući njen veseli i zvonki govor i smijeh, pošto ih izdvoji između ostalih glasova, koje je jedva primjećivao. Njegova pažnja je bila poput magneta koji iz raznolike smjese privlači samo gvožđe. Ponekad bi je samo djelomično iskosa pogledao, prolazeći kroz salon, a ponekad bi im se letimice sreli pogledi, ali su i oni bili dovoljni da ga opiju i izbezume, kao da je primio strašno značajnu poruku od koje mu se zavrtjelo u glavi. Potajni pogledi u njeno lice ispunili su mu oči i dušu. Iako su to bili letimični pogledi, kradomice, oni su mu plijenili dušu i osjećanja, duboko i snažno prodirali u njegovo srce. Njen pogled je nosio u sebi nešto što duži, ispitivački pogled nema. On je bio poput bljeska munje koja za kratko vrijeme sijevne, osvijetli široke prostore i zaslijepi oči. Srce mu je bilo čudesno opijeno, ali se nije oslobodio sjenke sjete koja ga je pratila kao što vjetrovi hamsina* prate dolazak proljeća. Nije prestajao da razmišlja o četiri godine školovanja i o tome koliko će se ruku dotle pružiti da ubere ovaj zreli plod. Da atmosfera u kući nije bila tako zategnuta, da mu vrat nije stezala gvozdena očeva šaka, on bi mogao da potraži kraće puteve da umiri svoje srce. Ali, stalno se plašio da otkrije svoje nade i da ih izloži grubim očevim pogrdama, koje bi ih uništile i raspršile. Pogledajući preko glave svog brata, pitao se kakve li se misli roje u njenoj glavi. Zaokuplja li je išta,

osim kupljenja komada odjeće sa konopca? Zar još ne osjeća šta ga dovodi ovamo iz večeri u večer? Kako njeno srce prima ovu smjelu naklonost s njegove strane? Zamišljao je sebe kako prelazi preko zida krova i upućuje se tamo gdje se ona nalazila u mraku. Jednom ju je zamišljao kako ga očekuje na sastanak, drugi put kako pobježe, iznenađena njegovom pojavom. Zatim je zamišljao šta će se kasnije dogoditi, kakva će mu se izjava, žalba i prijekor oteti, kakvi će zagrljaji i poljupci poslije svega toga uslijediti...
Vrući proljećni vjetrovi u Egiptu.
Međutim, sve su to bila maštanja i snatrenja i on je, po svom vjerovanju i odgoju, najbolje znao koliko su ona isprazna i nemoguća.
Vladala je potpuna tišini, ali je to bila naelektrisana tišina koja je gotovo progovarala bez glasa. Čak se i u Kemalovim sitnim očima pojavi zbunjen pogled, kao da se pita šta znači ova neobična napetost koja izaziva, njegovu znatiželju, ali bez uspjeha. Na kraju strpljenja, on uzviknu:
- Naučio sam riječi... Hoćeš li me poslušati? Fehmi se prenu na njegov glas, uze od njega svesku
i poče da ga ispituje. Onda mu pogled pade na jednu drugu riječ koja itekako odjeknu u njemu. On ga hotimično glasno upita šta ona znači:
- Srce...!!?

Dječak odgovori sričući slovo po slovo, dok je Fehmi osmatrao odjek te riječi na njenom licu, zatim ponovo upita:
- Ljubav...? , ; Kemal se malo zbuni, zatim se usprotivi:
- Ta se riječ ne nalazi u svesci... Fehmi se osmjehnu:
- Ali ja sam ti je više puta spomenuo i trabalo je da je zapamtiš...!
Dječak namršti čelo, kao da time želi da ulovi riječ koja mu je pobjegla. No, brat nije čekao rezultat njegovog napora i nastavi da ga ispituje jednako glasno:
- Brak...?
Tad mu se učini da se na njenim usnama pojavi blag osmijeh, pa mu srce zalupa još brže i jače. Ispuni ga osjećanje trijumfa, jer je najzad uspio da joj prenese električni naboj koji je gorio u njegovoj duši. Ali, pitao se on, zašto li je ona reagovala tek na ovu riječ, je li to zato što joj se prethodne riječi nisu dopale ili zato što je ova posljednja prva došla do njenih ušiju? Odjednom, Kemal se pobuni, zamoren učenjem:
- Ove riječi su jako teške...
U srcu je povjerovao nevinim riječima svoga brata, koji ga podsjetiše na njegov položaj. Njegova usplamtjela radost govoto posve splasnu, htjede da nešto kaže, ali je ugleda kako se nagnula nad korpom, uzela je, krenula prema zidu uz krov njegove kuće i stavila je na njega. Zatim je počela

rukama da pritišće veš u kropi. Bila je sasvim blizu njega. Da je htjela, izabrala bi drugo mjesto pored zida, ali je ona, izgleda namjerno, stala prema njemu licem u lice. Srce mu ponovo poče živo i snažno udarati. Osjetio je kako mu život pruža jedno novo, dotle nepoznato iskustvo, slatko, prijatno, puno životne radosti. Ali ona, tu blizu njega, nije dugo ostala. Brzo je podigla korpu i krenula prema vratima krova, minula pored njega i izgubila se. Dugo je gledao u ta vrata, ne obraćajući pažnju na brata, koji se i dalje žalio na teške riječi. Zatim osjeti želju da ostane sam i uživa u novim doživljajima ljubavi. Pogleda naokolo i, kao da se odjednom začudi što se već smrklo, promrmlja:
- Vrijeme je da se vratimo...

Prepustivši sobu za učenje Fehmiju, Kemal je učio u salonu, da bi bio bliže majci i sestrama. Ovo njihovo sijelo je bilo produžetak sijela uz kafu. Međutim, ono je bilo ograničeno na žene i njihov posebni razgovor, u kojem su, uz svu njegovu ispraznost, nalazile nezaboravni užitak. Sjedile su, kao obično, jedna uz drugu, kao kakvo troglavo tijelo, dok je Kemal sjedio prekrštenih nogu naspram njih. Držao je otvorenu knjigu na krilu, čas je čitao a čas opet zatvarao oči da nauči gradivo napamet. S vremena na vrijeme se zabavljao, pogledajući u njih i slušajući njihov razgovor. Fehmi je nevoljno prihvatio da dječak ponavlja svoje lekcije

izvan njegove kontrole. Međutim, dječakov uspjeh u školi omogućio mu je da izabere mjesto gdje je želio da uči. Njegova marljivost je bila jedina njegova vrlina, a da nije bio onako nevaljao u drugim stvarima, zaslužio bi čak i očevu podršku. Ali, uz svu njegovu marljivost i uspijeh, nailazili su mu časovi dosade, kada je osjećao da ga rad i red gnjave, tako da je zavidio majci i sestrama što su toliko bezbrižne, zadovoljne i spokojne. Ponekad je u sebi poželio da i muškarci na ovom svijetu imaju srećnu sudbinu žena, ali je to bivalo samo u rijetkim
trenucima, kada ipak nije mogao da zaboravi privilegije koje je često uživao time što se pred njima nadugo hvalisao i pravio važan, s razlogom ili bez razloga. Nije se rijetko događalo da ih svojim izazovnim tonom upita:
- Koja od vas zna prestonicu Kaplanda?
Ili:
- Kako se kaže „mladić" na engleskom?
Aiša bi uljudno ćutala, dok je Hatidža samo potvrđivala svoje neznanje, a zatim mu se suprotstavljala govoreći:
- Te zagonetke su samo za onoga ko ima glavu kao ti! A majka mu je odgovarala sa naivnim uvjerenjem:
- Kad bi me učio te stvari kao što me učiš vjeri, znala bih ih kao i ti.
Naime, njegova je majka pored svoje smjernosti i blagosti, bila vrlo ponosna na svoje tradiocnalno obrazovanje koje je

naslijedila od mnogih ranijih generacija. Nije smatrala da joj je potrebno neko veće znanje ili da ima nekog novog znanja koje zaslužuje da se pridoda njenom obrazovanju iz oblasti religije, istorije i medicine. Ona je utoliko bila uvjerenije u to, što je to znanje primila od oca ili u kući u kojoj je podrasla. Otac joj je spadao u sveštenike koji su, zato što su znali Kurban napamet, imali počasno mjesto kod boga. Nije bilo moguće da njegov nauk zamijeni drugim naukom, čak i kad ne bi glasno izražavala svoje mišljenje o onome što se govorilo djeci u školama. Bila je u velikoj nedoumici jednako kako da to objasni ili da dopusti da se to tumači omladini. Međutim, nije se suočila sa ozbiljnijim neskladom između onoga što je pružano dječaku u vezi sa vjerom i onoga što je ona o tome znala. Kako se školska nastava svodila uglavnom na učenje kubanskih molitvi, na njihovo tumačenje i objašnjavanje osnovnih vjerskih načela, ona je mogla da mu priča predanja koja su, po njenom uvjerenju, bila nedjeljiva od istinske vjere i njene suštine, štaviše, možda je u njima svagda vidjela istinsku vjeru i njenu suštinu. Sva su se odnosila na čudotvorna djela profeta, njegovih saboraca i posvećenih ljudi, zatim na različite zapise koji su štitili od zlih duhova, gmazova i boleština. Mladić joj je vjerovao i prihvatao te priče jer su dolazile od njegove majke, i jer su bile nove po sadržaju i nisu bile u suprotnosti sa njegovim školskim znanjima iz vjeronauke. Povrh svega toga, način

mišljenja njegovog vjeroučitelja nije se, kako se činilo iz njegovog povremenog preopširnog izlaganja, uopšte razlikovalo od načina mišljenja njegove majke. Dalje, njega su plijenile te legende kakve nije mogao čuti na suhoparnim časovima u školi, pa su majčine priče spadale u njegove najsrećnije dnevne trenutke, pune zadovoljstva i mašte. Što se tiče stvari izvan čiste vjere, u njima je nerijetko dolazilo do njihove međusobne raspre. Tako su se jednom sukobili oko pitanja Zemlje: da li se ona vrti oko sebe u vasioni ili se uzdiže na glavi bika. Kad je vidjela da je nepopustiljiv, povukla se, praveći se kao da se predaje, ali se prokrala u Fehmijevu sobu i upitala šta je tačno o biku koji nosi zemlju i da li je još uvijek nosi. Mladić je smatrao da je bolje da joj ugodi i da joj odgovori jezikom koji joj je mio, pa joj reče da Zemlju drže božija moć i mudrost. Žena se vrati zadovoljna i obradovana, ali to joj nije izbilo iz glave onog velikog bika. Međutim, Kemal nije volio da sjedi s njima i uči iz želje da bi se havalisao svojim znanjem ili iz ljubavi prema ovakvim raspravama, nego je, u stvari, svim svojim srcem želio da bude s njima, pa čak i kad uči. Gledajući ih, osjećao je naizmjernu radost. Ovu majku je volio više nego išta na svijetu i nije mogao zamisliti da ijednog trenutka bude bez nje. Isto tako i ovu Hati-džu, koja u njegovom životu igra ulogu druge majke, uprkos zajedljivosti njenog jezika i oštrom karakteru, kao i Aišu koja, iako se ne trudi mnogo da

pomogne drugima, ipak ga veoma voli, što joj on jednako uzvraća, dotle da ne popije ni gutljaj vode iz zemljanog vrča a da je ne pozove da popije prije njega, da bi stavio svoje usne gdje su bile njene svježe sočne usne. Sijelo je protkalo kao i svake večeri. Kad je bilo blizu osam sati, djevojke ustadoše, pozdraviše majku i odoše u svoju spavaću sobu. Tada dječak požuri da nauči svoju lekciju, završi je, uze knjigu iz vjeronauke, pređe uz majku na suprotni otoman i reče joj pobuđujući njenu znatiželju:
- Danas smo slušali tumačenje jednog velikog kubanskog poglavlja koje će ti se veoma dopasti...
Žena se sjedeći uspravi i reče ozbiljno i dostojanstveno:
- Svaka božja riječ je velika...
Obradovao se zbog njenog zanimanja, uzbudilo ga je osjećanje radosti i ponosa koje je doživljavao samo za vrijeme ove posljednje dnevne obuke. Zaista, u ovoj vjerskoj obuci nalazio je više razloga za sreću. Barem u polovini te obuke on je bio u ulozi učitelja i nastojao je, koliko god je mogao, da oponaša lik svoga učitelja, njegove pokrete i njegovo osjećanje nadmoćnosti i snage. U drugom dijelu obuke uživao je u sjećanjima i predanjima koje mu je pričala majka, a u oba dijela ona ga je opčinjavala.
Kemal pogleda u knjigu rutinski, zatim izgovori: ,,U ime milostivog, premilostivog boga! Bio sam nadahnut i slušao grupu demona koji su rekli: čuli smo čudesni Kur'-an, koji

upućuje na razum. Povjerovali smo u njega i u jedinog boga." Kad je završio taj odlomak, u majčinim očima se osjeti kolebanje i dvojba s obzirom da ga je upozoravala da ne spominje ime demona i zlih duhova da bi odagnao zla, od kojih se neka spominju radi zastrašivanja a druga prešućuju, iz prevelikog opreza i straha. Nije znala kako da postupi dok je on izgovarao jedno od ta dva opasna imena iz jednog časnog poglavlja, čak nije znala kako će ga spriječiti da ga zapamti ili šta da učini ako je, kao obično, pozove da ga zajedno nauče napamet. Dječak je na njenom licu pročitao ovu dvojbu. Obuze ga neka vragolasta radost. Ponovo je počeo da ponavlja opasnu riječ, posebno naglašavajući izgovor svakog glasa. Vidio je kako je zbunjena i očekivao da se najzad dobrostivo riješi na neku vrstu isprike. No, ona iako sasvim zbunjena, ostade ćuteći, a on nastavi da joj prenosi tumačenje poglavlja kako ga je čuo i završi:
- Eto, vidiš da su i demoni slušali Kur~an i vjerovali u njega. Možda i ovi naši spadaju među demone muslimane, inače ne bi nas poštedjeli čitavo ovo vrijeme.
Žena, nekako nezadovoljno, reče:
- Možda su... Ali, moguće je da među njima ima i drugih, pa je dobro da im ne spominjemo imena.
- Ne treba se plašiti njihovog imena... Tako kaže naš učitelj.
Žena ga prijekorno pogleda:
- Čak i kad je ime demona unutar časnog Kurbana?

Osjetila se poraženom njegovim pitanjem, ali je morala da kaže:
- Svaka bozi ja riječ je blagodat!
Kemal je tim bio zadovoljan. Nastavi razgovor o tumačenju spomenutog poglavlja:
- Naš učitelj također kaže da su im tijela od vatre. Sad je već bila dobrano uzdrmana, pomoli se bogu za
pomoć i nekoliko puta spomenu njegovo ime. Kemal, pak, nastavi:
- Pitao sam se da li će ti demoni muslimani ući u raj, a on mi odgovori - da. Onda sam ga opet pitao: kako će ući u raj sa svojim tijelima od vatre, a on mi oštro odgovori da bog može sve...
- Neka mu je uzvišena moć!
Dječak se pažljivo zagleda u nju i upita je:
- Ako se s njima sretnemo u raju, zar nas neće opržitt svojom vatrom?
Žena se osmjehnu i reče potpuno uvjerena:
- Nema tu nikakve ozljede ni straha...
Dječak je negdje odsutno lutao, a onda iznenada upita majku, mijenjajući tok razgovora:
- Hoćemo li svojim očima vidjeti boga na drugom svijetu?
Majka odgovori sa istim onim punim uvjerenjem:
- U to se ne može sumnjati.

U njegovom odsutnom pogledu bilo je neke žudnje poput tračka svjetlosti u sumraku. Pitao se kada će vidjeti boga i kako će on izgledati. Ponovo i iznenadno upita majku:
- Boji li se moj otac boga?
Zatečena, ona mu negodujući odgovori:
- Kakvo čudno pitanje? Sine, tvoj otac je vjernik, a vjernik se boji boga.
Mašući zdvojno glavom, dječak reče prigušenim glasom:
- Mislim da se moj otac ničeg i nikog ne boji... Žena prijekorno uzviknu:
- Bog ti oprostio... Bog ti oprostio...
On se za svoje riječi iskupljivao blagim osmijehom, a zatim je pozvao da nauči novo poglavlje. Čitali su ga i ponavljali zajedno, rečenicu po rečenicu. Kad su se već bili umorili, dječak ustade i pođe u spavaću sobu. Majka ga je pratila dok se nije uvukao pod pokrivač na svom krevetiću, zatim stavi dlan na njegovo čelo i izgovori molitvu „Stolica", nagnu se prema njemi i utisnu mu poljubac na obraz. On je zagrli i uzvrati joj dugim poljupcem iz dubine svog mladog srca. Uvijek ga se teško oslobađala kad ga je uveče pratila na spavanje, jer je on koristio svu svoju vještinu i lukavstvo da je što duže zadrži uz sebe, ako je već ne može zadržati dok ne utone u san na njenim rukama. Najbolji način da ostvari svoj cilj bio je da zatraži od nje da mu, čim dovrši molitvu „Stolica"*, govori neku drugu, zatim treću. A kad mu se ona,

izvinj avaj ući se, osmjehne, on počne da je preklinje da ostane, objašnjavajući to svojim strahom da ostane sam u sobi ili nemirnim snovima koji se mogu odagnati samo molitvama. Ponekad je toliko bio uporan i toliko se vezao za nju da se to graničilo sa bolešću, ali on u tome nije vidio nikakvo nasilje, nego je bio duboko uvjeren da je to tek neznatno korištenje jednog od njegovih svetih prava, koja su na najgori način bila pogođena kad je nepravedno i nasilno odvojen od svoje majke i doveden u ovaj poseban krevet u sobi sa braćom. S kolikom se teškom tugom sjeća bliske prošlosti, kad su njih dvoje spavali zajedno, kad je tonuo u san na njenoj ruci, dok mu je ona svojim tihim glasom šaptala na uho priče o prorocima i bogougodnicima i kad ga je san savlađivao prije no što bi se otac vratio sa noćnog izlaska a nestajao kad ovaj ustane i pođe u kupatilo. Ostajao je sam sa svojom majkom, nikog drugog na svijetu nije bilo osim njih dvoje. Zatim, slijepa za njega neshvatljiva sudbina ih razdvoji. Posmatrao ju je da vidi kako je ona sve to primila. Začudio se kako ga je ohrabrila, slažući se sa tom promjenom i čestitavši mu, govoreći:
- Sad si postao muškarac, imaš pravo na svoj poseban kravet. Ko je rekao da je njemu drago da bude muškarac ili da želi da ima svoj poseban krevet? Iako je svoj prvi samostalni jastuk nakvasio suzama i iako je upozorio majku da joj do kraja života neće oprostiti, ipak se nije usudio da se prikrade

svom starom ležaju, jer je znao da iza te nasilničke i nepravedne promjene stoji neopoziva volja njegovog oca. Zbog teške tuge koja mu je pri tiskala čak i snove, bio je bijesan na majku, ne zato što nije mogao da bude bijesan na oca, nego zato što je ona bila posljednja osoba za koju bi mogao pomisliti da će mu iznevjeriti nade. No, ona je znala kako će ga odobrovoljiti i polako ga vratila dobrom raspoloženju. Potrudila se da ga u početku ne ostavlja sve dok ne utone u san. Govorila bi mu:
- Nismo se, kao što tvrdiš, razdvojili, zar ne vidiš da smo zajedno? Uvijek ćemo ostati zajedno, razdvojiće nas samo san, koji nas je razdvajao i kad smo bili u istom krevetu.
Sada više njegova osećanja nije prekrivala tuga zbog ovih uspomena, spokojno se predao novom životu. Ipak, nije je puštao da ode sve dok ne iscrpi svu svoju vještinu da je zadrži što duže, stisnuvši je čvrsto i strasno za ruku kao što dijete stisne igračku koju mu druga djeca hoće da otmu. Govorila mu je iznad glave kubanske molitve, dok ga ne obuzme drijemež, tada bi ga pomilovala blagim osmijehom, napustila sobu i uputila se u susjednu, lagano otvorila vrata i pogledala prema krevetu koji se nazirao u mraku na desnoj strani i tiho upitala:
- Jeste li zaspale? Hatidžin glas joj odgovori:
- Kako ću zaspati kad hrkanje gospodične Aiše ispunjava čitavu sobu!

Zatim začu sanjivi Aišin glas:
- Niko nikad nije čuo moje hrkanje! Ali ona svojim neprestanim brbljanjem meni ne da da spavam.
Tada je majka rekla prijekorno:
- Šta je sa mojim savjetom da prestanete sa brbljanjem dok ne zaspite!
Zatvorila bi vrata i otišla do sobe za učenje, lagano zakucala na vrata, otvorila ih, promolila glavu i, smiješeći se upitala:
- Mladi gospodine, treba li ti šta?
Fehmi bi podigao glavu s knjige i zahvalio joj se veselim i prijatnim osmijehom. Onda bi ona pritvorila vrata

i udaljila se, moleći se za uspijeh i dug život svoga sina.
Zatim bi prešla preko salona do vanjskog hodnika, popela se stepenicama na gonji sprat, gdje se nalazila gospodinova spavaća soba, upućujući ispred sebe kubanske molitve.

XII

Kad je Jasin napustio kuću, prirodno, znao je kuda će se uputiti kao i svaku veče, ali je djelovao, kao obično kad krene ulicom, kao da ne zna kuda će. Imao je običaj, kad pođe, da se kreće polagano, mirno, smireno, uobražen u svojoj oholosti i otmjenosti, kao da ni jednog trenutka nije smetao s uma da ima ovo tako snažno tijelo i tako životno muževno lice, tako brižno dotjerano odijelo, sve do metlice

od slonovače koja mu je i ljeti i zimi bila u rukama, zatim visokog, nadesno nakrivljenog fesa, gotovo da mu dotakne obrvu. Također je imao običaj da, kad krene, podiže pogled a ne glavu , prema zavjesama prozora ne bi li možda... Tako, kad god bi prošao nekom ulicom, osjetio bi na kraju nešto kao vrtoglavicu, toliko je pokretao oči na sve strane, jer je neizlječivo bolesno proždirao pogledom žene na koje je nailazio. Pomno ih je zagledao kad mu prilaze i još pomnije ih pratio s leđa kad se udaljavaju. Postajao je nemiran poput uspaljenog bika, prosto bi se zaboravio, tako da više nije ni prikrivao svoje namjere. To su, tokom vremena, primijetili čika Hasanein, brico, hadžija Derviš, prodavač leća, mljekar Fuli, prodavač sokova Bajumi te Abu Seri sa roštilja i drugi. Neki su
se šalili na njegov račun, a neki su mu to zamjerali. Ipak, susjedski odnosi i ugled gospodina Ahmeda Abduldževada doprinijeli su da mu se to oprosti i ne uzme za zlo. Njegova silna životnost bila je takva da ga je svega obuzimala, ne dajući mu ni trenutka mira i odmora. Stalno je osjećao prisustvo njenih plamenih jezika u svom tijelu, u svojoj duši i srcu. Kao da je ta njegova snaga bila neki demon koji ga je uzjahao i usmjeravao kuda je htio, ali ga se on nije plašio niti mu je smetao, pa nije ni želio da ga se oslobodi. Dapače, želio je da još više bude uz njega. Međutim, njegov bi se zao duh brzo izgubio i pretvorio u dobrog anđela čim bi se

mladić približio očevom dućanu. Tad bi mu se pogled smirio i hod uspravio, a on bi se uljudno i smjerno kretao i koračao, ne obraćajući ni na šta pažnju. Kad bi prolazio pored vrata dućana, osvrnuo bi se unutra i vidio mnoštvo ljudi, ali bi se njegove oči srele jedino sa očima njegovog oca koji je sjedio za svojim stolom. Sin bi se s poštovanjem naklonio, uljudno podižući ruku, a otac bi mu s osmijehom odgovorio. Mladić bi produžio svojim putem, zadovoljan očevim osmijehom, kao - da je stekao besprimjernu blagodat. U stvari, očeva uobičajena strogost, iako se osjetno promijenila otkako je mladić posto državni službenik, ipak je u njegovim očima i dalje bila stanovita strogost, ublažena taktičnošću, tako da mladića nije još napustio onaj njegov nekadašnji strah koji mu je ispunjavao srce dok je bio učenik, niti se oslobodio osjećanja da je on sin, a onaj drugi otac. Tako krupan, i dalje je bio pred ocem sitan poput ptičeta, koje zadrhti od pada svakog kamenčića. Čim se udaljio od očeva dućana i izbivao od njegova pogleda, ponovo je bio kočoperan, ohol, ponovo su mu oči titrale na sve strane, ne razlikujući prave gospođe od prodavačica hurmi ili pomarandži, jer je njegov demon, koji ga je jahao, potpuno bio obuzet ženama i podjednako bio zadovoljan i otmjenim i prostim među njima. Tako prodavačice hurmi i pomorandži, na primjer, iako su po boji kože i prljavštini, bile slične zemlji na kojoj su sjedile, nisu ponekad bile lišene i nečeg lijepog na sebi, kao što su bujne

grudi ili krupne podvučene oči. Šta će više od toga! Zatim se uputi prema Sagi, pa onda prema Guriji, okrenu ka kafani gazda Alija na uglu Sanadikije. To je bio neki poludućan, srednje veličine, sa vratima prema Sanadikiji i oknom sa rešetkama, koji je gledao na Guriju. U uglovima su bile poredane klupe. On sjede na svoje već sedmicama omiljeno mjesto i naruči čaj. Sjeo je tako da je lako i neupadljivo mogao da uputi pogled na okno, a onda dalje na prozorčić na kući s druge strane ulice. Izgleda da je to bio jedini prozor, među drugim zatvorenim prozorima, koga niko nije skroz zatvorio. Taj prozor je pripadao stanu pjevačice Zubejde, ali ona nije bila predmet njegove znatiželje, jer bi do nje imao nekoliko etapa ludosti, koje bi morao strpljivo i uporno da prevali, nego je vrebao da se pojavi Zenuba, sviračica na lutnji i štićenica pjevačice i zvijezde blještavog podij uma. Otkako se zaposlio kao državni činovnik, imao je već toliko uspomena koje su došle poslije dugotrajnog prisilnog odricanja, koja je trpio u strahu od svog strašnog oca. Od tada se, poput silnog vodopada, otisnuo i razletio po podzemlju Ezbekije, uz sva provociranja vojnika koje je vihor rata bacio u Kairo. Zatim se pojaviše Australijanci, pa je morao da se liši svojih omiljenih mjesta za dokolicu, bježeći od njihove grubosti i osionosti. Kretao se besciljno, kao lud, po uskim uličicama svoje četvrti. Najviše u čemu je mogao naći nešto zadovoljstva bila je kakva prodavačica

pomorandži ili ciganka, koja je proricala sudbinu, dok jednog dana nije vidio Zenubu i, ushićen, pratio je do njene kuće. Više puta joj se približavao, ali jedva da je postigao išta što bi ga obradovalo. Ona je bila žena, a svaka žena je za njega poželjna. No, ona je pored toga bila i lijepa, pa ga je prosto zaludjivala. Ljubav je za njega bila samo ona puka, slijepa požuda ili ona koja je na dohvat ruke. To je najviše što je upoznao u ljubavi. Poče da pogleda kroz rešetke u prazan prozor tako nestrpljivo i nervozno da se posve zaboravio i nesvjesno srknuo vruć čaj, opržio se i bolno zadahtao. Zatim je vratio čašu na žuti poslužavnik, kradomice pogledajući noćne goste, čiji ga je glasni razgovor uznemiravao kao da je taj razgovor kriv što se on opržio i kao da je on uzrok što se Zenuba ne pojavljuje na prozoru. „Gdje li je, prokletnica? Namjerno se krije! Sigurno zna da sam ovdje. Možda me je vidjela kad sam dolazio... Ako hoće da se do kraja poigrava sa mnom, biće to još jedan od dana u kojima izgaram." Nastavio je da krišom posmatra ljude koji su tu sjedili i ispituje da li ga je ko od njih primijetio. Međutim, svi su oni bili zabavljeni svojim beskrajnim razgovorom. Umiri se i ponovo upravi pogled ka željenom cilju. Ali, njegova razmišljanja prekinuše sjećanja na današnje nevolje, koje su ga snašle u školi, kad je nadzornik posumnjao u dobavljača meda i preduzeo istragu u kojoj je učestvovao i on kao

službenik škole. Potom se nekako opustio u radu, pa ga je nadzornik dobrano izgrdio, što
mu je pokvarilo raspoloženje sve do kraja dana. Razmišljao je da se požali ocu na nadzornika, ta oni su bili stari prijatelji, ali se plašio da mu otac ne bude strožiji od nadzornika. „Odbaci te glupe misli, gotovo je sa školom i nadzornikom, prokleti da su! Dosta mi je i ono što me snalazi od one prepredene lisice koja neće ni da me pogleda." Uto ga obuzeše pusti snovi, koji su se tako često javljali na pozornici njegovih tlapnji, dok se zanosio nekom ženom ili prebirao uspomene o njoj, što mu je stvaralo posve lakomisleno osjećanje kao da svlači kakva tijela, ostavljajući ih gola, kao što ih je bog stvorio, ne izuzimajući ni sopstveno tijelo. Potom bi se snovi upuštali u razne igrarije, od kojih se nikako nije mogao zaštititi. Međutim, jedva što se uljuljkao u te snove, trgnu ga glas vozača koji je podvikivao na svog magarca. Pogleda u pravcu glasa i spazi dvokolicu koja je stajala pred kućom umjetnice. Pitao se da li je dvokolica došla da preveze članove trupe na neku svadbu? Pozva momka iz kafane, plati mu račun i spremi se da svakog pogodnog časa krene. Poslije nekoliko trenutaka čekanja i osmatranja, otvoriše se vrata i pojavi se jedna žena iz trupe, vodeći jednog slijepog čovjeka, odjevenog u ogrtač i kaftan, sa crnim naočarima i citrom pod pazuhom. Žena se pope na dvokolicu, uze citru i prihvati slijepca za ruku. Vozač mu

pomože s druge strane, te se on pridruži ženi i sjedoše jedno uz drugo na prednji dio kola. Za njima je odmah došla druga žena, noseći def, a onda treća, držeći zavežljaj pod pazuhom. Sa svojim laganim, pamučnimm ogrtačima, djelovale su kao otkrivene, a osim vela, na licu su nosile razne drangulije živih boja, pa su više naličile na slatke licitarske lutke. Zatim, šta sad? Najprije, je uzdrhtala srca i užagrena pogleda, ugledao lutnju kako se pomalja kroz vrata u crvenoj futroli, a onda se pojavi i Zenuba. Podignuti rub njenog ogrtača na vrhu glave otkrivao je grimiznu maramu sa šarenim resama, pod kojim su sjala dva crna, nasmijana, vragolasta oka. Približi se dvokolici i pruži ruku sa lutnjom, koju prihvati jedna od žena, a onda podiže nogu i stavi je na vrh točka. Jasin je krivio vrat i gutao pljuvačku. Spazi nabor njenih čarapa, zategnutih iznad koljenja, na bedru koje se, čisto i slatko, pojavi kroz rese haljine narandžaste boje. „Ah, kad bi ova moja klupa potonula u zemlju bar jedan metar, bože! Jest joj lice smeđe, ali joj je skriveno tijelo - blistavo bijelo... A stomak... Oh, bože!" Zenuba položi ruke na dvokolicu, podiže se, pope se na koljenima na rub kola i polako se četvoronoške uvuče. ,,O blagi bože, blagi bože... Oh, kad bih bio na tim kućnim vratima! Ili bar u dućanu Muhameda Tarabišija... Vidi pasijeg sina, kako „damu" proždire očima... Kako bi mi pristajalo da se danas nazovem Muhamed Osvajač! Blagi bože, pomozi!" Polako je ispravljala leđa,

digla se i stala u kolima, raskrilila ogrtač, uzela ga za dva kraja i počela da ih dugo istresa poput ptice koja lepeće krilima. Potom ga čvrsto i tijesno omota oko svoga tijela, otkrivajući pri tom njegove fine oblike, a naročito sjajnu, zaobljenu stražnjicu. Onda sjede u zadnji dio dvokolice, pa joj bokovi, pod težinom tijela, legoše lijevo i desno poput jastuka! Jasin se diže, napusti kafanu i stiže kola koja su upravo krenula. Pratio ih je polako, ubrzano dišući i škripeći zubima od silnog uzbuđenja. Kola su se kotrljala lagano, ljuljajući se tromo, a žene su se na njima, kao i ona, ljuljale i zanosile lijevo i desno. Mladić usredsredi pažnju na „jastuk" sviračice, zanoseći se za njom tamo amo, pa mu se učini kao da pleše. Tama se već zavlačila u tijesnu uličicu. Sve više dućana se zatvaralo. Većina prolaznika su bili ljudi koji su se, umorni, vraćali s posla svojim kućama. U toj tami i u masi tih ljudi Jasin je mogao slobodno i bezbjedno da posmatra i sanja. „Bože, neka ova ulica nikad nema kraja, niti ovaj živi ples završetka... Kakva kraljevska guzica! Ni suviše tvrda, ni suviše mekana! Gotovo da ovakav očajnik golim okom osjeti njenu svježinu i njenu silinu. Pa ovaj čudesni procjep koji je polovi, gotovo da na tom mjestu progovara ogrtač. Skriveno je mnogo izazovnije. Ja sad shvatam zašto neki ljudi obave i dvije molitve na koljenima prije no što priđu nevjesti... Zar ova nije kube? Da, a pod kube-tom - bogougodnik. A ja sam jedan od onih koji su

opsjednuti tim bogougodnikom. O bože, o nepravde!" On se na-kašlja kad su se kola približavala kapiji Muteveli. Zenuba se osvrnu i vidje ga. Zatim mu se učini, dok je vraćala glavu, da joj je na usnama bljesnuo veseli predznak osmijeha. Srce mu snažno zalupa a dušom mu prostruji radosna, topla opijenost. Kola projuriše kroz kapiju Muteveli i okrenuše nadesno. Tada je mladić morao da odustane od praćenja dvokolice, jer je izbliza vidio ukrasna svjetla i razdraganu masu. Malo se povuče, ali je i dalje gledao u sviračicu. Posmatrao ju je požudno dok je silazila, uputivši mu jedan obješenjački pogled. Ona se zatim uputi prema kući mlade i izgubi iza vrata, dočekana gromkim i radosnim kliktanjem. Uzdahnu duboko i nemirno. Nije znao šta da radi, kuda da krene. „Ti Australijanci, bog ih prokleo! Gdje si ti, Ezbekijo, da ti kažem šta me tišti
i žalosti, da mi pružiš malo utjehe i smirenja!" Zatim se vrati natrag, mrmljajući: „Za vječnu utjehu, ka Kustaki-ju." Jedva da je izgovorio ime grčkog piljara a glava mu se prosto orosi znojem, od silne želje da nešto popije. Žene i vino su se u njegovom životu dopunjavali i isprepletali. Tako je u društvu žene prvi put okusio piće koje je, vremenom, postalo jedno od njegovih zadovoljstava. Međutim, on im, piću i ženama, nije dopustio da se uvijek vežu jedno s drugim. Mnoge noći je provodio bez žena, pa je svoju patnju

morao da utaži pićem. Kako je vrijeme odmicalo, a navika postajala sve jača, postao je strastan privrženik pića.
Vratio se istim putem kojim je i došao. Uputi se ka piljarnici Kustakija pri vrhu Novog puta. Bila je to velika radnja, čiji je spoljni dio bio piljarnica a unutrašnji -krčma, dok su između njih bila mala vrata. Stade na ulaz, miješajući se sa mušterijama i posmatrajući ulicu da se ne bi otac zatekao tu negdje, a onda se uputi ka malim unutrašnjim vratima. Međutim, jedva da je kročio, kad pred sobom ugleda čovjeka koji je stajao pred vagom, a sam gospodin Kustaki mu je mjerio neki veliki paket. Mahinalno okrenu glavu prema njemu i odjednom mu se lice smrači a tijelom prođe snažan drhtaj. Srce mu se stisnu od užasa i odvratnosti. Nije izgled čovjeka bio takav da izazove ova neprijatna osjećanja. Bio je u šestoj deceniji života i nosio široki ogrtač i čalmu. Brkovi su mu bili bijeli. Djelovao je smireno i dostojanstveno. Jasin je, međutim, produžio svoj put, uznemiren kao da bježi da ga čovjek ne bi ugledao. Nešto snažnije odgurnu vrata krčme i uđe. Osjećao je kao da se tlo kreće pod njim.

XIII

Baci se na prvu stolicu podalje od vrata. Bio je iscrpljen, blijed. Pozva konobara i krajnje nestrpljivo zatraži bočicu konjaka. Krčma je više ličila nekoj sobi. Na stropu je visio veliki fenjer, a sa strane su bili poredani drveni stolovi i

stolice od bambusa. Tu je sjedilo nekoliko domaćih ljudi, radnika i građana. Na sredini prostorije, tačno ispod fenjera, nalazilo se nekoliko saksija karanfila.
Čudno je da tog čovjeka nije zaboravio i da ga je odmah prepoznao. Kad ga je vidio posljednji put? Ne može tačno reći, ali je sigurno da su ga njegove oči za posljednjih dvanaest godina vidjele samo dva puta. Drugi put ga je upravo sada potresao. Nema sumnje, čovjek se promijenio i postao miran, dostojanstven starac. Ali, neka je prokleta slijepa slučajnost koja ga dovede njemu na put! Usne mu se stisnuše od gađenja i srdžbe i osjeti gorčinu poniženja koja mu se javila u ustima. Kakvo poniženje i prezir! Upravo kad se, s mukom i naporom, gotovo oslobodio svoje dugotrajne more, neko ga mračno sjećanje ili prokleta slučajnost ponovo osinu, kao danas, obnavljajući osjećaj poniženja, utučenosti i izgubljenosti. Zagleda se, podgurnut burnim osjećanjima i sjećanjima protiv
svoje volje, u mrsku prošlost. Razbi se tama i ukazaše se utvare koje su ga tako dugo, pune mržnje, napastvovale i mučile. Među njima razabra jednu piljarnicu, koja se nalazila pri vrhu zavoja ulice Dvorac želja. Ukaza mu se slika nejasnih obrisa, njegova slika kad je bio dječak. Vidio je sebe kako brzo korača, približavajući se toj radnji, gdje ga dočeka ovaj čovjek i dade mu kesu punu pomorandži i jabuka. On je radosno prihvati i ponese ženi koja ga je poslala i čekala,

svojoj majci, samo njegovoj majci, o žalosti! To mu sjećanje ispisa na namrgođenom čelu mržnju i odvratnost. Zatim mu se u maštu vrati slika ovog čovjeka, pa se, uznemiren, upita da li bi ga on prepoznao da ga je ugledao. Da li bi se sjetio dječačića, kojeg je nekad poznavao kao sina one žene? Probode ga snažan drhtaj jeze i njegovo krupno, stasito tijelo naglo klonu. Zahvati ga takva slabost da ništa nije osjećao. Donesoše mu bočicu i čašu. On nasu piće i žudno i nervozno ispi, požurujući zadovoljstvo pijanica da se okrijepe i zaborave. Međutim, iznenada mu se, iz dubina prošlosti, ukaza lice majke. Nije se mogao uzdržati da ne pljune. Šta da proklinje: sudbinu koja mu je dodijelila tu majku, ili njenu ljepotu zbog koje su je mnogi strasno voljeli i koja joj je donosila tolike nesreće! U stvari, on nije bio u stanju da promijeni ništa što se dogodilo. Jedino je mogao da se povinuje sudbini koja mu je ukaljala čast. Zar nije nepravedno da poslije svega razmišlja o presudi sudbine kao da je ona teški zlikovac? Nije shvatao zašto bi je proklinjao. Uostalom, nije malo djece koju su, poput njega, donijele na ovaj svijet razvedene majke. Za razliku od većine njih, on je kod svoje majke nailazio na istinsku
nježnost, bezgraničnu ljubav i beskrajno milovanje, koje nije ograničavala očeva strogost, pa je uživao u srećnom djetinjstvu, ispunjenom ljubavlju, blagošću i dobrotom. On je čuvao mnoge uspomene na stari dom u ulici Dvorac želja,

kao što je uspomena na njegov krov koji je gledao na bezbroj drugih krovova i s koga su se na sve četiri strane vidjela minareta i kubeta, zatim, na njihov balkon koji je gledao na Džemaliju, kuda su iz noći u noć prolazile svadbene povorke, osvijetljene svijećama i okružene djevojčicama, a koje u većini slučajeva završe sukobom u kome prorade toljage i poteče krv. U toj kući je neizmjerno zavolio svoju majku i u njoj se u njegovom srcu pojavila neka prva mutna sumnja, u njoj je u njegovu dušu palo prvo sjeme čudnovate odbojnosti, odbojnosti sina prema sopstvenoj majci, koja je, silom sudbine, rasla i bujala i vremenom se pretvorila u mržnju poput neizlječive bolesti... Često je sebi govorio kako bi snažna volja mogla da nam pruži više perspektiva, ali mi, uz svu moguću volju, imamo samo jednu prošlost od koje se ne može spasiti i pobjeći. A sad se, kao toliko puta ranije pita: kad je shvatio da njegova majka nije bila jedina osoba u njegovom tadašnjem životu? Sasvim je nemoguće da to tačno i sigurno sazna. Sjećao se samo da je u jednom periodu svog djetinjstva osjetio jednu novu osobu koja je ponekad, iznenadno, navraćala u kuću. Možda ga je on, Jasin, iščekivao znatiželjno i donekle uplašeno, a ovaj se opet trudio koliko god je mogao da mu se približi i da mu udovolji. Zagledao se u svoju prošlost, ispunjen slijepom mržnjom i odvratnošću, ali je vidio da taj otpor ne vrijedi. Kao da je prošlost nekakav čir, koji želi da zaboravi, sve

dok ga ruka s vremena na vrijeme ne dodirne. A onda, ima nekih stvari koje nikako ne može da izbriše iz sjećanja. Tako, na nekom mjestu, u neko vrijeme, između svjetlosti dana i sumraka, ispod prozora ili vrata sa plavim i crvenim trouglovima stakla, na tom mjestu sjetio se, kad već sve odnosi zaborav, da je iznenada upoznao tu nenadanu osobu, koja kao da siluje njegovu majku. Morao je da vrisne iz dubine duše i bolno jaukne, tako da mu je žena, krajnje uznemirena, prišla i počela da ga umiruje i tetoši. Silno uzrujan, prestade da se prisjeća niza događaja. Snuždeno je gledao oko sebe. Potom nasu čašu i ispi. Vraćajući čašu na njeno mjesto, primijeti razlivenu mrlju na reveru sakoa i pomisli da je od pića. Izvadi maramicu i poče da je briše. Onda se prisjeti i pogleda u čašu i vidje nekoliko kapi vode koje su visile. Zaključio je da je mrlja na sakou od vode a ne od pića pa ga to umiri. Ali, kako ga vjerolomno umiri! Opet se vrati u onu mrsku prošlost. Ne sjeća se kad se to dogodilo, niti koliko je tada imao godina, ali se, bez ikakve dvojbe sjeća da se taj nasilnik nije odvajao od stare kuće i da mu se veoma često dodvoravao, donoseći mu raznovrsno voće koje je volio. Zatim ga je, nakon toga, vidio u piljarnici pri kraju uličice, gdje ga je dopratila njegova majka. Dječijom naivnošću je okretao njenu pažnju na sebe. Ona ga je grubo odvlačila dalje od njega i zabranjivala mu da mu se na bilo koji način javlja, tako da je naučio da se pravi da ne vidi tog

piljara, čak i kad je bio s njom na ulici. Taj čovjek je u njegovim očima postao još mutniji i zagonetniji. Zatim ga je upozorila da ga više ne spominje pred starim tetkom, koji je tada još bio živ i povremeno ih posjećivao. Poslušao je njeno upozorenje, ali je ostao u još većoj nedoumici. No, stvar nije ostala na tome. Ako se čovjek ne bi pojavljivao više dana, majka bi slala dječaka da ga pozove da dođe „noćas". Čovjek ga je primao prijatno i ljubazno i davao mu punu kesu jabuka i banana. Prihvatio bi poziv ili se ispričavao, već prema situaciji. Dječak je vremenom dotle dotjerao, da je, kad bi poželio slatko voće, tražio od majke dozvolu da ode do čovjeka i da ga pozove da „noćas" dođe. Sjećao se toga i znojio od srama. Otpuhnu klonulo, nasu i ispi. Postepeno ga je obuzimala sve jača, uzavrela srdžba i počela da igra svoju volšebnu igru, pomažući mu da podnese svoje terete...
„Rekao sam hiljadu puta da treba da prepustim prošlost njenom grobu... Ne vrijedi... Nemam majku... Dovoljno mi je što imam prijatnu i pažljivu očevu ženu... Sve je dobro, osim davnašnje uspomene, koju mogu samo ja da usmrtim... Zašto li je podstičem protiv sebe i s vremena na vrijeme budim iz groba? Zašto? Zlosrećna sudbina, jedino ona mi je danas u život dovela tog čovjeka, ali će i on jednog dana umrijeti... Želio bih da umru mnogi... Nije taj čovjek jedini..."
Međutim, njegova uzavrela mašta nastavila je da se vuče po tminama prošlosti, uprkos njegovom, očitom otporu, ali sa

manje napetosti. Da, da, ova priča neće više dugo potrajati. Možda je njen završetak upravo zanimljiv po izvjesnoj svjetlosti poslije onog tamnog perioda djetinjstva. Bilo je to tokom onih malo godina, prije nego što je prešao na očevo staranje. Majka je našla hrabrosti da mu otvoreno kaže kako onaj „voćar" dolazi kod nje da je zaprosi a ona se kolebala da to prihvati, ali će ga najvjerovatnije odbiti iz poštovanja prema njemu! Da li je istina to što mu je rečeno? Kako može biti siguran u pojedinosti svojih sjećanja! Međutim, on se, bez sumnje, napinjao da bolje shvati i razumije i trpio je neku vrstu nejasne sumnje, koja se otkrivala srcu a ne razumu. Mučni nemir mu je iz glave tjerao golubicu mira. U njemu se pripremalo tlo da primi sjeme odbojnosti, koja je vremenom postala onakva kakva je sada. Zatim je, u devetoj godini života, prešao kod oca, kojeg je vidio tek nekoliko puta - da se ne bi sporio s majkom. Došao mu je kao neuk dječak, koji ništa nije bio naučio. Ispaštao je loše posljedice pretjerane razmaženosti kod majke. Mrzilo ga je da uči. Da nije bilo očeve strogosti i prijatne atmosfere u novom domu, ne bi uspio da, tek u devetnaestoj godini, završi osnovnu školu. Sazrijevanjem i shvaćanjem nekih životnih istina, počeo je da prebire po svom prošlom životu u majčinom domu, na koji je, sa svojim novim iskustvima, bacao svjetlost koja je otkrivala svu gorčinu i nakaznost tih istina. Sa svakim novim korakom u životu, vidio je prošlost kao otrovnu

strijelu, zabodenu u njegovu dušu i njegovo dostojanstvo. Otac se u početku raspitivao za njegov život kod majke, ali se on, uz svu svoju mladost, plašio da rovi po tužnim uspomenama. Njegov povrijeđeni ponos bio je jači od želje da pobudi očevu pažnju i da s njim razgovara, što je drago dječacima njegovog uzrasta. Uporno je ćutao, dok mu ne stiže vijest da mu se majka udala za nekog trgovca ugljem. Dječak je dugo plakao. Bio je toliko ogorčen, da se najzad otvorio i progovorio. Ispričao je ocu o „voćaru", za koga je tvrdila da je odbila da se za njega uda iz pažnje prema njemu! Od tada je, prije jedanaest godina, prekinula vezu s njim i nije o njoj ništa znao, osim što mu je otac ponekad pričao, na primjer, kako se razvela od ugljara dvije godine nakon što se za njega udala, zatim, kako se sljedeće godine udala za nekog narednika, pa se i od njega razvela poslije dvije godine, itd, itd. Žena je, tokom dugotrajnog prekida, često pokušavala da ga vidi. Slala je ocu ljude da ga nagovore da mu dozvoli da joj ode. Međutim, on je, zbog silne mržnje i odbojnosti, odbacio njene pozive, iako mu je otac savjetovao da bude trpeljiviji i da joj oprosti. Doista, bio je ogorčen na nju iz dubine ranjene duše. Za nju on nije imao nikakvog oproštaja ni pomilovanja, nego samo zid mržnje i nepodnošljivosti. Vjerovao je, uz to, da joj ne čini nikakvu nepravdu, nego je stavlja samo tamo gdje joj je mjesto koje je zaslužila. „Žena, da, ona je samo žena... Svaka žena je

prljavo prokletstvo... Žena zna za čestitost samo kad nema mogućnosti za blud... Čak i dobra žena moga oca, sam bog zna šta bi mogla da bude, da nije mog oca!" Iz misli ga trgnu snažan glas nekog čovjeka: „Piće! To je jedino korisno. Ko drukčije kaže, glavu ću mu odsjeći. Hašiš, narkotici, opijum, to su štetne stvari, a piće, to je korisno!" Njegov ga prijatelj upita: „Šta je u tome korisno?", a ovaj mu ljutito odgovori: „Šta je korisno! Kakvo čudno pitanje? Sve je u njemu korisno, kao što rekoh! To ti znaš i vjeruješ!" Prijatelj mu ponovo reče: „Ali su i hašiš, narkotici i opijum također korisni, to treba da znaš i da vjeruješ. Svi ljudi to kažu, zar si protiv svih?" Čovjek je trenutak ćutao, a onda reče: „Sve je, dakle, korisno, sve i piće, i hašiš, i opijum, i narkotici...!" Međutim, prijatelj mu gotovo likujući dobaci: „Ali je piće grijeh!" Ovaj ljutito odgovori: „Zar su putevi božji tijesni? Budi pošten, idi na hodočašće, nahrani siromašne .. - Široka su vrata razmišljanja, a dobrota sama deseto-stuko vrijedi."

Jasin se donekle zadovoljno nasmiješi. Da, najzad je mogao da se donekle zadovoljno nasmiješi. „Neka ide do vraga i neka svoju prošlost nosi sa sobom... Ni za šta nisam odgovoran... Svaki čovjek je zagađen u ovom životu. Ko podigne zavjesu, vidjeće pravo čudo! Jedino što me jako zanima, jeste njena imovina, radnja Hamza-vija, zemlja u Guriji i stara kuća u ulici Dvorac želja. A ja se kunem pred

bogom, ako sve to jednog dana naslijedim, da ću joj se bez žaljenja smilovati. Ah, Zenuba... Gotovo da te zaboravim... Samo me đavo može navesti da te zaboravim.
Jedna žena mi nanosi bol, kod druge tražim utjehu... Ah, Zenubo, sve do danas nisam znao da ti je ono ispod -tako sjajne boje! Uh, treba da odbacim ove misli... U stvari, moja majka je poput upaljenog kutnjaka, neće se smiriti dok se ne izvadi."

XIV

Gospodin Ahmed Abduldževad je sjedio za svojim stolom u dućanu i prstima desne ruke gladio svoje lijepe brkove kao i obično kad bi utonuo u uspomene. Odsutno je gledao oko sebe dok mu se na licu ogledalo zadovoljstvo i mir. Bio je, bez sumnje, zadovoljan ljubavlju i pažnjom, koje su ljudi gajili prema njemu. I kad bi svaki dan dobijao dokaze te njihove ljubavi, svaki dan bi mu to nanovo priči-njavalo neizmjernu radost. Danas je doživio još jedan takav dokaz: silom prilika prošle je noći izostao sa prijateljskog sijela, gdje ga je pozvao jedan od njegovih prijatelja. Tek što je jutros sjeo na svoje mjesto u dućanu, naiđe taj prijatelj sa još nekim pozvanim drugarima, prekoravajući ga zbog izostanaka i zamjerajući mu što ih je lišio radosti i zadovoljstva svog prisustva. Zatim, u razgovoru, rekoše kako se nisu onako, od srca, nasmijali kao što su navikli s njim, niti su osjetili ono

zadovoljstvo u piću kad je on s njima u društvu, a onda, kako im je sijelo proteklo, po njihovim riječima, bez atmosfere koju on stvara. Upravo sad se ponovo radosno i s ponosom prisjeća njihovih tako prijatnih riječi, kad su ga žestoko korili, a on se živo ispričavao. Međutim, nije mu bilo pravo, jer je, po svojoj
prirodi uvijek želio da udovolji svojim prisnim prijateljima i da se iskreno i drugarski napije na izvorima prijateljstva i ljubavi. Gotovo bi mu se pokvarilo raspoloženje, da ne bi velikodušnosti i raspoloženja koje mu stvori iskrena naklonost njegovih dragih prijatelja. Koliko je puta ta naklonost, koja ga privlači ljudima i koja njih privlači njemu, bila snažna podrška njegovom srcu i pružala mu divne radosti i ispunjavala nepatvorenim ponosom. Kao da je on prije svega stvoren za prijateljstvo. Postoji još jedan znak ove ljubavi, tačnije, moglo bi se reći da je to ljubav druge vrste, koju je jutros osjetio kad je kod njega svratila Um Ali i rekla mu, poslije dugog okolišanja, zašto ga posjećuje:
- Zar ne znaš da gospođa Nefusa, udovica hadžije Alije Desukija, ima sedam dućana u Mugarbelinu?
Gospodin se osmjehnu i intuitivno shvati na šta žena cilja. Srce mu je govorilo da ona ovaj put nije samo provo-dadžika, nego i izaslanica od punog povjerenja. Zar mu se nije u više prilika učinilo kako mu je gospođa Nefusa gotovo izjavila svoju naklonost, kad bi svratila u njegov dućan da

kupi što joj treba? Međutim, on je želio da ispita ženu pa makar i kroz šalu. Reče joj kao ozbiljno:
- Ti treba da joj izabereš dobrog muža. Kakav divan posao!
Um Ali pomisli da je postigla cilj, pa reče:
- Izabrala sam tebe i nikog drugog. Šta veliš na to? Gospodin se glasno nasmija, pokazujući kako se raduje i kako je samouvjeren, ali odlučno reče:
- Ženio sam se dva puta, prvi put nisam imao sreće, a drugi put me je bog podario. Zato se neću igrati božijom blagodati.
U stvari, on se često snagom izuzetne volje opirao izazovima ženidbe uz sve brojne prilike koje su mu se pružale. Kao da nije zaboravio primjer svoga oca koji se olako, zaredom, upuštao u ženidbe, koje su mu uništile bogatstvo i stvarale mnoge teškoće, a njemu, jedinom njegovom potomku, ostavio je tek neznatan imetak. On je pak od svojih prihoda živio sasvim lijepo i svojoj porodici omogućio blagostanje i sreću, a sebi priuštio raznovrsne životne radosti i zabavu. Kako bi se, onda, upustio u nešto što bi mu pokvarilo ovaj izvanredno sređeni život, koji mu obezbjeđuje poštovanje i slobodu? Da, gospodin nije sakupio nikakvo bogatstvo, ne zato što to ne bi bio u stanju, nego što mu je velikodušnost bila urođena i što je u trošenju i uživanju nalazio jedini smisao bogatstva, u koje je vjerovao tako duboko, kao što vjeruje u boga i njegova visoka svojstva, što ga ispunjava spokojstvom i sigurnošću i štiti od straha, koji obuzima

mnoge pred teškoćama i brigama za budućnost. Odbijao je da se oženi više puta, ali nije odbijao da se raduje i zabavi, kad god bi mu se ukazala kakva lijepa prilika. Otuda, on nije zanemario to da ga jedna lijepa gospođa priželjkuje za muža. Poče odsutno i razdragano da posmatra svog pomoćnika i kupce. Sjeti se, i dalja nasmijan, što mu je jutros rekao jedan od njegovih prijatelja, šaleći se na račun njegove dotjeranosti i namirisanosti: „Dosta, dosta, stari!" On star? Doduše, jest on u četrdeset i petoj godini, ali šta će njegov kritičar reći za ovu silnu snagu, punu zdravlja i bujnu, blještavo crnu kosu! Još ga nije napustilo osjećanje mladosti. Kao da sa svakim danom postaje snažniji, muževniji... Sve to on nije zaboravljao. Naprotiv, on je svoju snagu, uz svu skromnost i dobrostivost, duboko osjećao, doživljavajući iz dna duše sopstveni ponos i divljenje, pri čemu je beskrajno volio komplimente. Kao da mu se, zbog njegove skromnosti i dobrote, mladost vraćala i izazivala njegove drugove da ga dobronamjerno zadirkuju. Međutim, iako je njegovo samopouzdanje bilo toliko da je vjerovao da nema snažnijeg, otmjenijeg i uglađenijeg čovjeka od njega, on ipak nikad nikog nije opterećivao, jer je skromnost bila urođena njegovoj prirodi, koja je odisala veselošću, iskrenošću i blagonaklonošću. U stvari, on je tim svojim karakterom če-znuo da bude voljen, kao što i on voli. Nije prestajao da stremi ljubavi, Njegova je priroda, nadahnuta nagonom

žednim ljubavi, bila iskrena, vjerna, čista i skormna; to su vrline koje privlače ljubav i prijateljstvo, kao što cvijet privlači lepritiricu. Otuda se može reći da je njegova skromnost bila otmjenost i prirodnost, štaviše, prije bi se moglo reći da njegova priroda crpi svoju otmjenost, nadahnuta iskonom a ne voljom. Bio je prostodušne naravi, bez pretvaranja. To što je on ćutao o svojim vrlinama i skrivao svoje odlike, čak i pričao zgode o svojim manama i slabostima, bilo je u stvari traženje naklonosti i ljubavi i to mu je bilo draže nego da se sve to razglašava i prenosi, što obično stvara odbojnost i zavist kod ljudi. To je bila utemeljena otmjenost koja je podsticala voljene osobe da ga uzdižu mudro i s mjerom, što je još više isticalo njegove vrline tako kako on sam ne bi bio u stanju a da ne žrtvuje najljepše strane svoje ličnosti, svoju nepomućenu privlačnost i zasluženu ljubav. Zahvaljujući ovom svom porivu, on se uljudno ponašao čak i u onom raskalašnom vidu svog života, na prijateljskim i zabavnim sjedeljkama, na kojima nikad, ma koliko mu piće udarilo u glavu, nije napuštao svoju odmjerenost i pristojnost. A kad bi htio, sa svojom lakom naravi, oštoroumnošću, duhovitošću i ironijom mogao bi bez napora da dominira cijelim društvom. Međutim, on ga je vodio tako vješto i nenametljivo da je svima prisutnima ostavljao dovoljno mjesta; svojim zvonkim smijehom ohrabrivao je šaljivdžije, makar i za neuspjele šale. Veoma je pazio da njegova šala

nikog ne pogodi. Ako bi ipak, situacija zahtijevala da izgrdi nekog svog prijatelja, nastojao je da izbjegne nepoželjne posljedice, time što ga je ohrabrivao i pokazivao mu naklonost, pa i ironijom na svoj račun. Nikad se društvo nije razišlo a da nije uživalo u njegovim dosjetkama, što je svima razgaljivalo dušu i veselilo srce. Međutim, njegova prirodna otmjenost ili otmjena priroda nisu se svodile samo na zabavu i razonodu, nego su se ispoljavale i u važnim vidovima njegovog javnog života. One su se na najbolji način iskazivale u njegovoj poslovičnoj plemenitosti, bilo da ih je iskazivao na gozbama, koje je povremeno priređivao u velikoj kući, ili u poklonima kojima je obasipao sve koji su u nuždi, a koji su bili povezani s njim ili njegovim poslom, zatim u njegovoj mudrosti, odvažnosti i spremnosti da pomogne, što mu je kod prijatelja i poznanika nametalo neku vrstu staranja, obojenog ljubavlju i odanošću, kojem su oni pribjegavali kad im ustreba kakav savjet, posredovanje ili usluga oko posla, novca ili ličnih porodičnih stvari, kao što su zaruke, brak ili razvod. Da, bio je zadovoljan tim poslovima koje je obavljao bez naknade, osim u ljubavi. Bivao je posrednik, matičar, presuditelj. Uvijek je u tome, ma koliko bilo naporno, nalazio puno veselje i radost. Ovakav čovjek, koji ima toliko mnogo javno priznatih vrlina, a koje potom skriva, kao da je njihovo otkrivanje nešto posve neprijatno, ovakav čovjek zaslužuje - kad bi bolje razmislio i

oslobodio se suzdržanosti koju je ispoljavao prema ljudima - da nadugo i naširoko priča o svojim vrlinama, da bude ponosan, da se divi sam sebi. Zato se prisjećao prijekora svojih dragih prijatelja i ponude provodadžike Um Ali sa zadovoljstvom i lagodnim raspoloženjem, koji su mu milovali srce punim zanosom, tako da mu se samom ote teški uzdah žaljenja, pa poče da govori za sebe: „Gospođa Nefisa je dama koja ima značajnih odlika... Mnogi je žele, ali je ona poželjela mene. Međutim, ja se ženiti neću... To je gotova stvar... A ona, opet, nije takva žena koja bi prihvatila da se sreće sa muškarcem izvan braka... Tako je sa mnom a tako je i s njom, pa kako je onda moguće da se sretnemo! Da me je srela u neko drugo, a ne u ovo vrijeme, kad su nam Australijanci zatovorili sve puteve, stvar bi bila laka, međutim, ona nam se otima a mi je, o žalosti, želimo..."
Misli mu prekinu zaustavljeni fijaker pred ulazom u dućan. Pogleda radoznalo i ugleda kola koja su se nagela prema dućanu pod teretom jedne krupne žene koja je lagano i sporo silazila, koliko su joj već dozvoljavale naslage mesa i sala. Prije nje, sišla je crna služavka i pružala joj ruku da se osloni dok silazi. Spusti se poput kakve teške nosiljke i otpuhujući od silnog napora, kao i nosiljka poče da se ljulja i gega prema dućanu, dok je služavka glasno, kao da drži kakav govor uzviknula:

- Napravite mjesta, ti tamo i on, za Gospođu Zubejdu, kraljicu pjevačica...
ili'Gospođa Zubejda se gugutavo nasmija i reče, obraćajući se služavki, tobože negodujući:
- Bog ti oprostio, Đulđulo! Odjednom, pa kraljica pjevačica! Zar ne znaš šta je skromnost?
Prema njoj požuri Džemil Hamzavi, otkrivajući zube u širokom osmijehu i reče:
- Dobro došli! Trebalo je zaista da tlo pospemo pijeskom.
Gospodin ustade, posmatrajući je zadivljeno i radoznalo, zatim reče, nadovezujući se na dobrodošlicu svoga pomoćnika:
- Dapače, knom i ružama! Ali, šta možemo, sreća, kad dolazi, dolazi bez prethodne najave!
Gospodin vidje svog pomoćnika kako se uputio da prinese stolicu, ali ga on preduhitri dugim korakom kao da skoči. Čovjek se skloni u stranu, ljubazno se smiješeći. Gospodin joj sam ponudi stolicu, podigavši ruku u znak pozdrava, kao da joj kaže: „Izvoli!" Međutim, rastvorio je, vjerovatno nesvjesno, šaku toliko da je raširio sve prste pa su izgledali kao lepeza, a možda je tim širenjem prstiju izrazio svoju pomisao, koju je izazvao prizor ogromne stražnjice koja će ispuniti cijelu stolicu i još će se zasigurno i preliti preko njenih rubova. Žena mu se zahvali s osmijehom na licu koje je, otkriveno, pokazivalo svu svoju ljepotu. Ona sjede, dok

su joj ukrasi i nakit svjetlucali, zatim se okrenu i obrati svojoj služavki, ali je ciljala na nekog drugog: : : ;r
- Zar ti nisam rekla, Đulđula^da qema razloga da tumaramo tamo-amo da bismo podmirile svoje potrebe, kad imamo ovaj izvrstan dućan.
Služavka potvrdi riječi svoje gospodarice:
- Imaš pravo, kao i obično, „sultanijo", zašto da idemo daleko, kad ovdje imamo plemenitog gospodina Ahme-da Abduldževada!
Gospođa zabaci glavu, kao da ju je zaprepastilo to što je Duldula tako otvoreno rekla i prijekorno je pogleda, zatim sa sluškinje pređe pogledom na gospodina da mu pokaže kako je prekorava i reče, ljubazno se osmjehujući:
- O sramote! Govorila sam ti, Đulđulo, o dućanu a ne o gospodinu Ahmedu.
Oštroumni gospodin osjeti prijateljsku atmosferu koju su stvorile ženine riječi, pa se, gonjen svojim živim nagonom, uključi u razgovor i reče, osmjehujući se:
- Dućan i gospodin Ahmed su jedno te isto, sultanijo! Ona podiže obrve i reče kočoperno:
- Ali, mi želimo dućan, a ne gospodina Ahmeda... Izgleda da gospodin Ahmed nije bio jedina osoba koja
je osjetila prijatnu atmosferu koju je stvorila „sultanija". Eno, i Džemil Hamzavi se čas pogađa sa kupcima, a čas kradom pogleda u raskošno tijelo umjetnice. Pa i kupci su počeli

kružiti pogledom po robi, da bi bacili oko i na gospođu. Štaviše, činilo se da je ova srećna posjeta privlačila i poglede sa ulice. Gospodin odluči da se približi „sulta-niji" i svoja široka leđa okrene vratima i prolaznicima i tako osjeti nezvane poglede. Međutim, nije zbog toga zaboravio oko čega je počeo razgovor, pa ga produži:
- Premudri bog je udesio da mrtve stvari ponekad imaju više sreće od čovjeka...
Ona mu odgovori značajnim tonom:
- Pretjeruješ... Ne mogu mrtve stvari biti sretnije od čovjeka, ali mogu biti korisnije.
Gospodinove plave oči bljesnuše i on reče kao zadovoljno:
- Korisnije! - Zatim, gledajući na tlo pred sobom: - Ovaj dućan!
Ona mu podari kratak, sladak osmijeh, ali mu potom reče glasom u kojem je bilo namještene tvrdoće:
- Ja želim šećera, kafe i riže, zar mogu onda bez dućana?
Zatim, glasom u kome je bilo nehajnosti i koketarije, dodade:
- Osim toga, muškarci suviše opterećuju srce!
Kod gospodina se javiše izvjesne želje... Osjetio je da se upušta u nešto mnogo značajnije od prodaje i kupovine i reče, protestujući:
- Nisu svi muškarci isti, „sultanijo"! Ko ti je rekao da muškarac ne može zamijeniti rižu, šećer i kafu?! Muškarac je ono u čemu nalaziš hranu, zadovoljstvo i raspoloženje.

Smijući se, ona upita: ., :,
- Je li u pitanju muškarac ili kuhinja? On odgovori slavodobitno:
- Kad bi pogledala izbliza, vidjela bi čudesnu sličnost između muškarca i kuhinje... Oboje znače život za stomake...
Žena je dugo ostala oborenih očiju. Gospodin je čekao da ih podigne sa onim njenim sjajnim osmijehom, ali ga ona dočeka ozbiljnim pogledom. Odmah je shvatio da je promijenila „politiku", odnosno da joj je bilo krivo što se pokliznula. Okrenu se od njega a zatim je ču kako tiho veli:
- Bog ti pomogao! Ali za danas nam je dovoljno riža, kafa i šećer...
I gospodin se okrenu, praveći se ozbiljan, pozva svog pomoćnika i glasno mu prenese šta gospođa traži. Njegov izgled je pokazivao da je i on riješio da napusti „prijateljevanje" i da se vrati „poslu". Međutim, to je bio samo manevar, poslije čega mu se vrati njegov agresivni osmijeh, pa reče „sultaniji":
- Dućan i njegov vlasnik stoje ti na raspolaganju! Manevar je uspio. Ona mu veselo odgovori: :
- Želim dućan a ti, pak, voliš da se sav daješ!
- Ja sam bez sumnje bolji od svog dućana ili onoga što je u njemu.
Lice joj bijesnu vragolastim osmijehom i ona reče:

- To je suprotno od onoga što smo čuli o kvalitetu tvoje robe...
On se glasno nasmija:
- Šta će ti šećer kad imaš tako sladak jezik! Poslije ove verbalen bitke, nastupilo je ćutanje
u kojem su oboje izgledali zadovoljni sobom. Pjevačica zatim otvori svoju torbu i izvadi ogledalce sa srebrnom drškom i poče da se ogleda. Gospodin priđe svom stolu, osloni se na njegov rub, pažljivo se zagledajući u njeno lice. U stvari, čim ju je ugledao, srce mu je govorilo da je ovu posjetu učinila radi nečeg drugog, a ne radi kupovine. Dalji razgovor, sa njenim živahnim odgovorima, potvrdi njegovu pretpostavku. Trebalo je sada samo da odluči hoće li je vezati za sebe ili će je ispratiti. Ne gleda on nju prvi put. Vidio ju je više puta na zabavama kod nekih prijatelja i saznao da je dugo vremena bila ljubavnica
gospodina Halila, trgovca kafom, dok se odnedavno nisu razišli. Možda ju je to navelo da se snabdijeva u novom dućanu. Bila je zaista lijepa, iako nije više uživala nekadašnji ugled kao pjevačica. Međutim, njega je više zanimala žena nego pjevačica, kao i to da je bila privlačna i poželjna, te da ima dovoljno tijela i oblina da bi mogla ugrijati i prozeblog na ciči zimi, koja je već na vratima. Njegove misli omete dolazak Hamzavija, koji je donio tri paketa i predao ih

sluškinji. Gospođa zavuče ruku u torbu da, izgleda, izvadi novac, ali je gospodin opomenu:
- Kakva bruka...
Žena se kao iznenadi i reče:
- Kakva bruka, gospodine? Nema tu, u stvari nikakve bruke...
- Ovo je blagoslovena posjeta i mi imamo pravo da je dostojno obilježimo... Međutim, mi to nismo u stanju da učinimo kako bi trebalo...
Dok je on govorio, žena je već bila ustala. Nije se posebno ozbiljno opirala njegovoj velikodušnosti, ali je rekla:
- Ova tvoja velikodušnost će me natjerati da se jednom, pa i dva puta preispitam, prije nego ti ponovo dođem...
Gospodin se glasno nasmija:
- Ne boj se, ja kupca počastim prvi put, a zatim svaki sljedeći put nadoknadim gubitak, pa makar i krađom. To je pravilo nas trgovaca...
Gospođa mu se osmjehnu i pruži ruku, govoreći:
- Plemeniti čovjek, poput tebe, i krade i ne krade. Hvala, gospodine Ahmede!
On od srca odgovori:
- Nema na čemu, sultanijo...
Stajao je i gledao za njom kao se ljulja u hodu prema vratima, zatim kako se pope u kola i sjede na svoje mjesto. Dulđula je sjela na stoličicu prema njoj. Kola krenuše sa

svojim dragocjenim teretom i izgubiše se. Tada Hamza-vi, listajući knjigu računa, upita:
- Kako se može podmiriti ovaj račun? Gospodin ga veselo pogleda i odgovori:
- Umjesto cifara napiši: „roba pokvarena zbog ljubavi!"
Zatim zapjevuši, približavajući se svom stolu^

– Bog je dobar, voli ljepotu...

XV

Pred veče, gospodin zatvori dućan i napusti ga, odi-šući dostojanstvom i prijatnim mirisom. Uputi se prema Sagi, pa ond prema Guriji do kafane gos'n Alija. Prolazeći, primijetio je kuću „umjetnice" i dućane oko nje, koji su se, još otvoreni, protezali sa obje strane. Sve je vrvilo od prolaznika. Nastavi put prema kući jednog svog prijatelja, gdje je proveo jedan sat a onda se ispriča i vrati u Guriju, već prikrivenu mrakom i gotovo opustjelu. Približavao se njenoj kući, smiren i zadovoljan. Zakuca na vrata i sačeka, pažljivo zagledajući oko sebe. Vidjela se samo svjetlost koja se probijala kroz okno Alijeve kafane i plinska lampa na ručnim kolicima na zavoju Novog puta. Otvori vrata. Ukaza se sluškinjina prilika. Odmah je upita čvrstim, sigurnim glasom, da pokaže kako želi iskrenost i otvorenost:
- Je li tu gospođa Zubejda?

Ona podiže glavu i upita ga i sama, sa suzdržanošću s koju joj je nalagala priroda njenog posla:

– Ko ste vi, gospodine?

On odgovori svojim snažnim glasom:

- Osoba koja želi da se s njom dogovori o jednoj noćnoj zabavi...

Služavka se izgubi na nekoliko trenutaka, zatim se vrati i reče:

- Izvolite!

Ona mu oslobodi put i on uđe. Pope se niskim stepenicama koje su ga dovele u hodnik. Ona otvori vrata i on se nađe u jednoj tamnoj prostoriji. Zastao je pored ulaza, osluškujući brze korake sluškinje, koja se vraćala noseći lampu. Pratio ju je očima, dok je stavljala lampu na stolić, prinijela stolicu na sred sobe i popela se na nju da upali veliku lampu koja je visila na stropu. Zatim vrati stolicu na njeno mjesto, uze malu lampu i napusti sobu, rekavši uljudno:

- Izvolite sjesti, gospodine!

Gospodin se uputi ka kanabeu pri vrhu sobe i spusti se mirno i samopouzdano, pokazujući da mu ova i ovakve situacije pristaju, uvjeren da će iz nje izaći na svoje zadovoljstvo i radost. Zatim skinu fes i stavi ga na jastučić na sredini kanabea i zadovoljno opruzi noge. Gledao je sobu srednje veličine sa kanabeima i stolicama sa strane i

perzijskim ćilimom, prostrtim po podu. Pred svakim od tri velika kanabea nalazio se po jedan stolić ukrašen sedefom. Zavjese su zastirale dva prozora i vrata, tako da je teški miris tamjana bio posve zarobljen. Zabavljao se posmatranjem leptiriće, koja je živo i nervozno lepetala oko lampe. Dok je čekao, sluškinja donese kafu. Uto do njega dopriješe glasno klepetanje papuča i on se nervozno trgnu i zagleda u vrata, čiji se otvor ubrzo ispuni krupnim, širokim tijelom, izazovno uvijenim u plavu haljinu. Nije ga čestito ni vidjela, zastade preneražena i uzviknu:
- Premilostivi bože! Ti!
Hirto i požudno preletje pogledom preko njenog tijela kao što miš preleti preko vreće pune riže, tražeći izlaz, i upita je začuđeno:
- Zašto „Premilostivi bože?"
Krenu prema njemu nasmiješena i reče mu kao uplašeno:
- Da se nije što dogodilo, bože?
Gospodin ustade, prihvati njenu ispruženu ruku u znak pozdrava, a svojim velikim nosom udahnu teški miris tamjana i reče:
- Zar se bojiš uroka kad držiš sav taj tamjan!
Ona izvuče svoju ruku iz njegove, povuče se prema kanabeu sa strane, sjede i odgovori:

- Moj tamjan je dobro i blagodat! To je mješavina raznih vrsta, neke su arapske, a neke indijske, sama ih miješam, zato može da oslobodi tijelo od hiljadu i jednog đavola...
Gospodin ponovo sjede, govoreći i odmahujući nemoćno rukom:
- Osim moga tijela! U mom tijelu su đavli druge vrste i tu ovaj tamjan ne pomaže... Stvar je mnogo osjetljivija i ozbiljnija.
Žena se udari po grudima, nabreklim poput mješine, i uzviknu
- Ali ja nastupam na zabavama a ne na spiritualistič-kim seansama!
- Vidjećemo ima li kod vas lijeka za moju bolest — reče čovj©k, gotovo molećivo.
Za trenutak zavlada tišina. Žena ga je nekako zamišljeno posmatrala kao da hoće da dokuči tajnu njegovog dolaska: je li zaista došao da se dogovore o njenom nastupu, kao što je rekao sluškinji?
Savladala ju je radoznalost, pa upita:

– Je li svadba ili obrezivanje?

Gospodin se osmjehnu:
- Kako god želiš!
- Imaš li mladoženju ili sina za obrezivanje?
- Imam sve...

Opomenu ga pogledom koji kao da kaže: „Šta gnjaviš!"
Zatim reče, podsmjehujući se:
- U svakom slučaju, stojim ti na raspolaganju... Gospodin položi ruke na glavu u znak zahvalnosti
i reče sa ozbiljnošću koja nije odgovarala njegovim namjerama:
- Bog te uzvisio! Ipak, ja i dalje želim da tebi ostavim izbor.
Ona uzdahnu kao ljutito, a u stvari veselo odgovori:
- Ja, po prirodi posla, više volim svadbe!
- Ali, ja sam oženjen čovjek i nemam potrebe za novom ženidbom.
- Kakav si ti brbljivko! - uzviknu ona. - Neka onda bude obrezivanje!
- Neka bude... Upita ga oprezno:
- Tvoj sin?
- Ja! - odgovori on jednostavno, sučući brk.
Ona se nekako razvučeno nasmija i riješi da napusti misao o tom nastupu, o kome se već dvoumila i uzviknula:
- Kakav si ti vrag? Da te mogu dohvatiti rukom, leđa bih ti slomila!
- Nikakvu ti želju neću odbiti... - reče on ustajući i prilazeći joj. Sjede pored nje, a ona htjede da ga udari, ali se pokoleba i povuče.
On je nestrpljivo upita:
- Zašto se ne smiluješ i i udariš me?

Ona odmahnu glavom i podrugljivo odgovori:
- Bojim se da ne izgubim abdest.
- Mogu li onda poželjeti da se zajedno molimo? - upita on nestrpljivo.
Čim se tako izravno našalio, zamoli u sebi boga da mu oprosti. Njegovo brbljanje, iako nije imalo granica kad bi bio opijen, ipak je uznemirilo njegovo srce i pomutilo mu radost, tako da je u sebi iskreno tražio oprost zbog svog razvezanog jezika. A žena podsmješljivo i koketno upita:
- Misliš li, vrli gospodine, na molitvu koja je bolja od spavanja?
- Naprotiv, mislim na molitvu koja je jednaka spavanju.
„Umjetnica" nije mogla a da se ne nasmije:
- Kakav si ti čovjek? Spolja si dostojanstven i bogobojazan, a iznutra pokvaren i razvratan. Sad se obistinilo ono što su mi pričali o tebi...
Gospodin se sa zanimanjem uspravi na svom sjedištu:
- Šta su pričali? Bože, spasi nas od zlih jezika!
- Pričali su mi da si ženskaroš i vinopija... On glasno i zadovoljno odahnu:
- Mislio sam da će biti kakva teška pokuda... Bože sačuvaj!
- Zar ti nisam rekla da si lukav i razvratan?
- To mi je svjedočanstvo da sam prihvaćen, nadam se...
Žena oholo podiže glavu i reče:

- Dalje od mene! Nisam ja kao žene koje ti poznaješ! Zubejda je poznata i ne hvali se svojom plemenitom dušom i dobrim ukusom...
Gospodin položi ruke na grudi, pogleda je izazovno i blagonaklono i smireno reče:
- Na ispitu, čovjek bude počašćen ili unižen...
- Otkud ti ta sigurnost kad još nisi stigao do svog svjedočanstva.
, Gospodin se glasno nasmija a zatim odgovori:
- Ne vjeruj, kumo, makar i sumnjala...
Dok je on govorio, ona ga udari po ramenu, zatim se glasno nasmijaše. Obradova ga taj zajednički smijeh. U tome je naslutio, poslije nagovještaja i otvorenih znakova koje su jedno drugom davali, neku vrstu skrivenog zadovoljstva, koje u njegovoj svijesti potvrdi vragolast osmijeh njenih koketnih očiju, lijepo podcrtanih. Razmišljao je da tu njenu koketariju dočeka kako njemu dolikuje, ali ga ona upozori:
- Nemoj me navoditi da još gore o tebi mislim... To ga podsjeti na priče i ogovaranja, koje je slušala o njemu, pa je ozbiljno upita:
- Ko ti je pričao o meni?
Pogledala ga poprijeko i odgovori kratko:
- Dželila!
To ime ga iznenadi kao da je neki spletkar odjednom banuo u njihovo društvo. Nelagodno se osmjehnu. Dželila, poznata

pjevačica, s kojom je duže vrijeme živio, a onda su se razišli, zasićeni jedno drugim. Živjeli su dalje svako za sebe i ostali prijatelji. Međutim, kao poznavalac žena, morao je iskreno da kaže:
- Nek su prokleti i ona i njen glas! - Zatim, izvlačeći se iz neugodnog razgovora: - Pustimo sve to i razgovarajmo ozbiljno.
Ona podrugljivo upita:
- Zar Dželila ne zaslužuje ljepšu i prijatniju riječ? Ili je to tvoj običaj, kad se spomenu žene sa kojima si prekinuo?
Gospodin osjeti izvjesnu nelagodnost, koju je izazvao razgovor sa novom o staroj ljubavnici, ali se ona brzo izgubi u njegovoj oholosti. Polako ga je obuzimao slatki, pobjednički zanos, a onda reče uobičajenom ljubaznošću:
- Nisam u stanju, pred ovakvim sjajem, da se vraćam minulim i zaboravljenim uspomenama...
Iako je „sultanija" zadržala svoj podrugljiv pogled, ipak odgovori na kompliment, podižući obrve i lako se osmjehnuvši. Međutim obrati mu se malo zajedljivo:
- Jezik trgovca je pun slatkih riječi dok ne postigne cilj...
- Mi trgovci smo presrećni kad su ljudi nepravedni prema nama...
Prezrivo slegnu ramenima, zatim ga sasvim ozbiljno upita:
- Kad si bio s njom?

Gospodin odmahnu rukom kao da kaže: „Kako je to davno bilo!", a zatim promrmlja:

- Davno, davno... Nasmija se ironično i reče zajedljivim tonom:
- - U danima minule mladosti... Gospodin je obješenjački pogleda:

- Želio bih da posišem bol sa tvog jezika. Ali ona nastavi oštrim tonom:
- Dobila te je kao mlado tijelo a ostavila kao kost... On joj priprijeti kažiprstom i upozori:
- Ja spadam u snažne muškarce koji se žene i u šezdesetoj ...

- Iz ljubavi ili iz senilnosti?
  Gospodin se nasmija:
- Gospo, boj se boga, razgovarajmo ozbiljno? ..,,
- - Ozbiljno? Misliš li na noćni nastup o kojem si došao da se dogovorimo? , - Mislim na nastup mog života...

- Čitavog ili pola?
- Nek nas bog uputi na pravi put...
- Nek' te bog uputi na slatki put...

Unaprijed je u sebi dozivao boga, a zatim upita:

- Da proučimo suru Pristup?

Ignorišući njegov poziv, ona naglo ustade i reče kao uzrujano:

- Bože! Oduzimaš mi vrijeme a ja večeras imam ozbiljan posao...

I gospodin ustade, pruži ruku i prihvati njenu. Rastvori joj dlan ukrašen knom i zagleda se u njega požudno i zadovoljno. Uporno je zadržavao njenu ruku, iako ju je ona jednom-dvaput povukla. Ugrize ga za prst, podiže svoju ruku prema njegovim brcima i uzviknu, prijeteći:
135- Pusti me ili ćeš iz moje kuće izići samo s jednim brkom!
Ruka joj je bila blizu njegovih usta. Ostavljajući raspru po strani, polako je približio svoje usne njenoj goloj ruci dok nisu utonule u njeno mekano meso. Zapahnu ga prijatan miris karanfila, a onda uzdahnu i promrsi:
- Sutra?
Oslobodi se njegove ruke, ovoga puta uz otpor s njegove strane, dugo ga zagleda, nasmiješi se i zapjevuši:
„Golube moj, golube moj,
Nema igre, daću ti odgovor svoj!"
Ispraćajući ga, pjevušila je „golube moj", a i gospodin je, napuštajući sobu, također ponavljao početak pjesme svojim dubokim, dostojanstvenim i ozbiljnim glasom, kao da prebire kakav se smisao krije iza tih riječi.

XVI

Ono što se nazivalo salonom za priredbe u kući pjevačice nalazilo se u srednjem dijelu kuće kao sala, koja kao da je dobila novu namjenu. Vjerovatno se ona sastojala u tome što je pjevačica sa svojom trupom tu održavala probe i učenje

novih pjesama. Izabrala je ovaj salon zato što je bio podalje od ulice, jer su ga od nje dijelile spavaće i gositnjske sobe. Prostor salona je omogućavao održavanje posebnih priredaba, koje su se obično sastojale iz pjesme i razonode i na koje je pozivala svoje naročite prijatelje i bliže poznanike. Motiv za prisustvo ovim priredbama nije bila samo velikodušnost domaćice, ako je tu uopšte i bilo velikodušnosti, jer su prijatelji najčešće sami snosili troškove, nego je njihov cilj bio da ona stekne što više uglednih prijatelja, koji bi je mogli pozvati da nastupa na njihovim priredbama ili da je popularišu u sredinama u kojim se kreću. Uz to, ona je između njih izabirala svoje dragane, jednog za drugim. Došao je red i na gospodina Ahmeda Abduldževada da počasti ovaj srećni salon, okružen svojim izabranim poznanicima. Doista, on je neposredno poslije svog odvažnog susreta sa Zubejdom u njenom domu pokazivao veliku aktivnost.

Ubrzo su njegovi izaslanici donijeli bogate poklone u suhom voću, slatkišima i drugom, pored kamina koji je postavio, izrezbario i ukrasio srebrom, kao zalog budućeg prijateljstva. Zauzvrat, „sulatanija" ga je pozvala, prepustivši mu da izabere koga će od svojih prijatelja pozvati da se upoznaju u čast nove ljubavi. Koliko je salon bio u znaku privlačne domaće atmosfera sa svojim nanizanim, ukrašenim i mekanim kanabeima, koji su mamili na uživanje i

opuštenost, a koji su se protezali sa obje strane sve do vrha salona, gdje se nalazio gospođin divan, pokriven manjim dušekom i jastucima, namještenim za trupu! Pod je bio zastrt tepihom raznih boja i šara, a na konzoli, koja se nalazila na desnoj strani, lijepe i čiste poput benova, bile su poredane svijeće u fenjerima, pored velike svjetiljke koja je visila na sredini stropa, koji je imao otvore prema krovu kuće. Otvori su se u toplim noćima otvarali, a zatvarali staklenim poklopcima za vrijeme hladnih zima.
Zubejda je sjedila prekrštenih nogu na divanu, desno od nje je bila njena štićenica, sviračica na lutnji Zenuba, a lijevo Abdu, slijepi svirač na citri. Druge žene su sjedile lijevo i desno, jedna je držala def, druga tamburin, a treća cimbalo. Sulatanija je postavila gospodina Ahmeda na prvo sjedište s desna, dok su ostali zauzeli svoja mjesta slobodno, kao da je kuća njihova. Nije ni čudno, jer njima ova atmosfera nije bila nova, niti „sultaniju" vide prvi put. Gospodin Ahmed je predstavio svoje prijatelje pjevačici, prvo gospodina Alija, trgovca brašnom. Zubejda se nasmija i reče:
- Gospodin ali nije tuđi, nastupila sam prošle godine na svadbi njegove kćeri.
Zatim predstavi gospodina trgovca bakrom, a kad ga jedan od njih pecnu da je šampion punih, ugojenih ljudi, ovaj ga prekinu:
- Došao sam da se pokajem, gospođo...

Kad je upoznavanje završeno, sluškinja Đulđula donese čaše pića i posluži zvanice. Osjetiše životnost ispunjenu radošću i veseljem. Gospodin, junak priredbe, bio je bez premca. Tako su ga nazvali prijatelji i tako se osjećao u dubini duše. U početku je zbog toga bio na neki način zbunjen, što mu se rijetko događalo. Branio se napadnim smijehom i razdraganošću, a kad je počeo da pije, s lakoćom se oslobodio. Ponovo je bio smiren i uključi se u veselje i zabavu svim svojim srcem. Kad god bi ga obuzela strast, koja se na ovakvim veseljima uzbudi, on bi požudno pogledao u „kraljicu" sijela. Oči su mu lutale po dijelovima njenog punog, nabijenog tijela. Bio je srećan zbog blagodati koja ga je zapala. Nazdravljao je sebi zbog slatkih radosti koje je očekivao ove i drugih noći. „Na ispitu, čovjek bude počašćen ili unižen." Ta izjava kojom sam je izazvao, zahtijeva da budem pri svojoj riječi. Kakva li je ona žena? Dokle hoće da ide? Saznaću to, u pogodnom času, a onda ću se ponašati već prema prilici. Da bi obez-bijedio pobjedu nad suparnikom, treba da pretpostaviš koliko je snažan i otporan. Neću odstupiti od svoje stare parole a to je da je moje zadovoljstvo na drugom mjestu, a njeno zadovoljstvo - cilj i kraj. Na taj način će moje zadovoljstvo biti potpuno. Iako je gospodin, među raznim vrstama ljubavi, i pored brojnih avantura, iskusio samo fizičku ljubav, ljubav mesa i krvi, ipak je to kod njega dostiglo svoje najfinije i najčistije

vidove. Nije on bio tek puka životinja, nego je, uz svoja životinjska, bio obdaren i finim izoštrenim osjećanjima i neobuzdanom strašću prema muzici i zabavi. U svom zanosu, uzdizao se najviše što se može na fizičkom planu. Samo se iz tih fizičkih poriva oženio i prvi i drugi put. Da, njegova supružanska osjećanja su, tokom vremena, poprimila nove, mirnije vidove ljubavi, bliskosti, ali su u biti ostala tjelesna, požudna. Pošto su osjećanja bila od ove vrste, posebno kad su dobijala novu snagu i neiscrpnu vitalnost, on se nije mogao zadovoljiti jednim njegovim vidom, pa se prepustio putevima ljubavi i strasti poput pobješnje-log bika, udovoljavajući svojoj žudnji strasno i oduševljeno. U svakoj ženi vidio je samo tijelo. Međutim, on nije mogao da se prikloni takvom tijelu dok ne bi osjetio da je vrijedno da se gleda, dodiruje, pomiriše, okusi i sluša, kao žudnja za srećom, ali ta ljubav nije bila divlja i slijepa, nego je bila izgrađena u pravu umjetnost kojoj su zabava, šala, raspoloženje i radost bili atmosfera i okvir. Njegova je požuda upravo odgovarala njegovom tijelu, ogromnom i snažanom do grubosti, i divljoj prirodi. No, i on je, poput svoje požude, sa ljubaznošću, delikatnošću i ljubavlju, koje je duboko u sebi nosio, navlačio na sebe, s vremena na vrijeme i namjerno, odoru strogosti i sile. Zato, dok je gutao „sultaniju" svojim pogledom, nije usredsredio svoju živu maštu na zajedničko spavanje ili slično, nego se izgubio u

lavirintima snova i zabave, igri, pjesmi i druženju. Zubejda osjeti žar u njegovim očima i obrati mu se, začuđeno i koketno prelazeći očima preko lica zvanica:
- Dosta, mladoženja, zar se ne stidiš pred svojim drugovima!
Gospodin se začudi:
- Kako mogu da se stidim pred tako punim, putenim i sočnim tijelom!
Pjevačica se zvonko nasmija i upita razdragano:
- Šta mislite o svom drugaru?
- Ne treba ga kriviti! - rekoše svi u jednom dahu. Tada slijepi svirač na citri odmahnu glavom lijevo
i desno i promrmlja, dok mu je donja usna bila opuštena:
- Nije kriv ko unaprijed najavi...
Iako je njegova „mudrost" primljena sa dobrodošlicom, ipak se gospođa kao ljutito okrenu prema njemu i munu ga u prsa, viknuvši:
- Ti ćuti i zaklopi usta, koja bi mogla polokati čitav okean!
Slijepac je primio udarac smijući se. Zatim otvori usta kao da će da progovori, ali ih ponovo zatvori, ne želeći da se uznemirava. Žena se okrenu prema gospodinu i reče mu prijekorno: t. - Ovo zaslužuje ko pređe granicu pristojnosti...
Kao da se uznemiri, gospodin reče:
- Ali ja sam došao da se naučim nepristojnosti... Žena ga udari po grudima i uzviknu:
, - Šta kažeš! Jeste li ga čuli?

Većina ih odgovori u isto vrijeme:
- To je najbolje što smo čuli do sada. A jedan od njih dodade:
- Treba ga čak izudarati ako pređe granice nepristojnosti...
141Drugi potvrdi:
- Što je nepristojniji, to mu se više jpbkoraVa}! Gospodin uzdahnu:
- Nek nam je bog pozivi!
U to „umjetnica" uze def i reče: "
- Poslušajte nešto bolje... > ' Udari po njemu kao da se igra, ali su lagani udarci
u toj vrevi odjekivali kao upozorenje, dok se ona ne smiri. Godili su i prijali ušima. Društvo se uskoro promijeni. Trupa se pripremala za nastup. Gospoda ostaviše svoje čaše i ispružiše glave prema „sultaniji". Zavlada muk koji gotovo da progovori od napetog iščekivanja muzike i pjesme. „Umjetnica" dade znak trupi i ona zasvira u čast Osman beja. Glave su se ljuljale uz melodiju, a gospodin se predade zvucima citre, koji su ga pogađali u srce i palili u njemu osjećanja na sve one melodije tokom dugog vremena, ispunjenog noćnim zabavama, kao da su kapljice pretroleja koje padaju po zapretanoj žeravici. Da, citra je bila njegov najdraži muzički instrument, ne samo zbog majstorstva Akada, nego i zbog nedokučive tajne nadahnute njegovim žicama, iako je znao da će slušati Akada ili Abdua tek kad mu njegovo zaljubljeno srce ugodi ljubavlju prema kojoj je i

umjenost bila nemoćna. Čim je trupa završila pjesmu, umjetnica zapjeva: „Ko se opije slašću njenih rumenih usana..." a trupa joj se oduševljeno pridružila. Najbolje su pjevala dva harmonična glasa, jedan je bio duboki, snažan glas slijepog svirača a drugi visok, prijatan, koji je podsjećao na djetinjasto, sviračice Zenube. Gospodinu su se od uzbuđenja nadimale grudi. Prihvati čašu ispred sebe, isprazni je do dna i pridruži se ostalim u pjesmi. U početku je njegov glas bio hrapav i prigušen, jer je zapjevao prije nego što je udahnuo zrak. Ubrzo su se i ostali drugari odvažili i krenuli za njim. Začas je salon postao hor koji pjeva uglas. Kad je ovo nadpjevavanje završeno, duša gospodina se, po običaju, pripremila da sluša solo pjesmu, ali je pjevačica označila kraj pjevanja svojim poznatim zvonkim smijehom, pokazujući time svoju radost i ushićenje. Čestitala je, u šali, novim članovima trupe i upitala ih koju bi pjesmu željeli da čuju. Gospodin osjeti nervozu stomaka i zahvati ga trenutak neraspoloženja, u kojem je njegova strast za pjesmom bila nemilosrdno iskušana, što mnogi oko njega nisu zapazili, ali je on već u sljedećem trenutku shvatio da Zubejda nije dorasla dužim solo pjesmama, kao ni ostale ovakve „umjetnice". Poželio je da žena izabere neku laganu pjesmicu, kakve se pjevaju ženama na svadbama. Više je volio to, nego da pokuša da pjeva neku težu pjesmu poznatih pjevačica, koju zasigurno neće moći dobro izvesti.

Odlučio je, da bi izbjegao neugodnosti kojih se plašilo njegovo uho, da predloži neku laganu pjesmu, koja bi odogovarala gospođinu grlu:
- Šta mislite o „Golube moj..."?
On je značajno pogleda kao da hoće da je nadahne ovom pjesmom, kojom je krunisala njihovo poznanstvo u sobi za prijem prije nekoliko dana, ali se s kraja salona začu snažan, podrugljiv glas:
- Bolje je traži od svoje matere!
Prijedlog se začas izgubio u eksploziji grohotnog smijeha koji upropasti njegov plan. Prije nego što je ponovo pokušao, jedna grupa zatraži pjesmu „Muslimani, božji 143narodi...", druga zatraži „Mirno budi, srce moje", ali Zubejda, koja se plašila da udovolji jednoj grupi mimo druge, objavi da će im pjevati „Sama sam sebi kriva", što prisutni toplo pozdraviše. Gospodinu jedino preostaše, uz piće, snovi o obećanoj noći. Zubi mu zablistaše u osmijehu, kojim se bez zlovolje pridruži opijenom društvu, štaviše, osjeti naklonost prema želji ove žene da oponaša čuvene, velike pjevače, da bi udovoljila svojim slušaocima, dobro upućenim u pjesmu, iako je tu bilo i oholosti, kao i inače kod ljepotica. Dok se trupa pripremala za pjevanje, jedan drugar ustade i oduševljeno viknu:
- Dajte def gospodinu Ahmedu, on je u tome stručnjak...
Zubejda zatrese glavom začuđeno i upita:

- Stvarno?
Gospodin brzo i elegantno pokrenu prste kao da joj pokazuje kako on to radi, pa Zubejda reče smiješeći se:
- Šta je čudno, ta ti si učenik Dželile!
Gospoda prasnuše u neobuzdani smijeh. Smijali su se sve dok se ne podiže glas gospodina Fara, koji je pitao „sultaniju":
- A čemu ti namjeravaš da ga naučiš? Ona odgovori značajnim tonom:
- Naučiću ga citru... Dopada li ti se?
- Gospodin odgovori molećivo:
- Nauči me „podpjevanje", ako hoćeš...
Mnogi su ga nagovarali da se primakne i uzme def. Ustade i skinu ogrtač: onako visok i širok u svom kimono kaftanu, izgledao je poput rasnog konja propetog na stražnje noge. Zatim zasuka rukave i krenu prema divanu
da zauzme svoje mjesto pored gospođe Zubejde. Ona se napola podiže i pomaknu se udeseno, zavrnu joj se crvena haljina i otkri jednu podebelu, bijelu nogu, sa nešto rumenila kao trag odstranjivanja dlaka, ukrašenu na zglav-ku teškom zlatnom grivnom.
Neki gosti vidješe taj prizor pa gromko viknuše:
- Živio kalifat!
Gospodin zažmirka očima u ženine grudi, pa reče:
- Bolje reći: Živeo veliki vezir!*

Pjevačica ih upozori:
- Utišajte se ili ćemo prenoćiti u... zatvoru... Gospodin, koga je piće već uhvatilo, uzviknu:
- Idem s tobom na vječnu robiju... . . A onda više glasova povika:
- Ne živio ko vas pustio da sami odete!
Htijući da prekine gungulu oko prizora njene noge, žena pruži def gospodinu i reče:
- Pokaži mi svoje majstorstvo!
Gospodin uze def, pomilova ga dlanom, zatim njegovi prsti počeše vješto udarati po njemu, pa se oglasiše i ostali instrumenti, a onda zapjeva Zubejda, zagledajući se u njegove oči, koje su zurile u nju:
„Sama sam sebi kriva..."
Gospodin se našao u neobičnoj situaciji: „sultanija" mu je kad god bi ga pogledala, upućivala uzdahe pune čežnje, koji su se susretali sa njegovim tjemenom, oznojenim od vina. Na čas su se iz njegove svijesti izgubili
* Igra riječi: veliki vezir se na arapskom kaže: „velike grudi". odjeci glasova velikih pjevača Hamulija, Osmana i Minja-vija. Svoj sadašnji trenutak živio je zadovoljno, srećno. Visoki uzleti njenog glasa prostrujiše kroz njega tako da mu pokrenuše srčane damare, on postade još življi i zaigra na defu kako ne bi ni pravi profesionalac. Jedva da je žena stigla u svojoj pjesmi do:

„Sama sam sebi kriva..."
kad ga zahvati oduševljenje žestokog, uspaljenog, potpunog i nesuvislog pijanstva. Drugi su ga pratili ili čak prednjačili u tome, jer ih je piće posve oborilo s nogu, a strasti se razbuktale dotle da su se ljuljali poput kakvih krošanja izloženih pobješnjeloj oluji...
Malo pomalo, pjesma se bližila kraju. Zubejda je završila, ponavljajući iste uvodne riječi, kojima ju je započela:
„Sama sam sebi kriva..."
ali u duhu koji najavljuje smiraj, sjećanje, oproštaj, zatim - kraj. Izgubi se pjesma kao što se izgubi letjelica, odnoseći drago biće iza horizonta.
Iako je završetak dočekan urnebesnim kliktanjem i pljeskanjem, prostorijom brzo zavlada muk koji je pokazivao da su gosti do kraja iscrpljeni i uzbuđeni. Jedno vrijeme se čulo samo poneko nakašljavanje ili zvuk trzalica lutnje ili kakva beznačajna riječ, kao da je sve to govorilo uzvanicima: „Izvolite, zbogom!". Neki su pogledima tražili dijelove svoje odjeće, kojih su se oslobodili na vrhuncu
zabave i stavili ih iza sebe na naslone sjedišta, dok su drugi, kojima je prijatna sjedeljka prirasla za srce, odbili da je napuste dok ne ispiju i posljednju moguću kap vina. Jedan uz viknu:
- Nećemo otići dok ne vjenčamo „sultaniju" za gospodina Ahmeda...

Prijedlog je pozdravljen i prihvaćen, dok su se gospodin i „umjetnica", ne vjerujući, veselo smijali. Dok se još nisu ni snašli, nekoliko drugara ih okružiše, podigoše i pokazaše trupi da počne sa pjesmom za sreću.
Stajali su jedno prema drugom, ona kao nosiljka, a on ka mužjak deve, krupni, naočiti; ona ga, zatim, veselo uze pod ruku i pokaza znatiželjnim posmatračima da im oslobode put. Oglasi se def a za njim i ostali članovi trupe i većina prisutnih, ponavljajući svadbenu pjesmu: „Pogledaj dragi, očima svojim...". Mladenci su polagano, razdragani i pijani, kočoperno krenuli. Posmatrajući ovaj prizor, Zenuba nije izdržala i prestade da svira, a salonom se prolomi dugotrajno, zvonko i veselo klikta-nje, koje bi kad bi se otjelovilo, izgledalo poput kakvog plamenog, izvijenog jezika koji prodire kroz svemir poput meteora. Prijatelji su se utrkivali da im čestitaju:
- Neka je srećno i berićetno! ;
- Bogato potomstvo igračica i sviračica! Jedan ga glasno upozori:
- Sto možeš danas, ne ostavljaj za sutra!
Trupa je i dalje pjevala a prijatelji su, ispraćajući •h, mahali rukama, dok se gospodin i žena ne izgubiše iza vrata, koja su vodila u unutrašnjost kuće.

XVII

Gospodin Ahmed je sjedio za stolom u dućanu kad nenadano uđe Jasin. Posjeta nije bila samo neočekivana, nego i prije svega, neuobičajena, jer nije bilo normalno da mladić posjećuje oca u njegovom dućanu, a u kući izbjegava. Uz to, izgledao je zbunjen, odsutnog pogleda... Priđe ocu, zadovoljivši se mehaničkim dizanjem ruke prema glavi, ne pokazujući, što je obično obavezno činio u njegovom prisustvu, onu krajnju uljudnost i pristojnost kao da se posve zaboravio, zatim reče tonom koji je pokazivao da je jako uzbuđen:

- Zdravo, oče, došao sam da razgovaramo o jednoj važnoj stvari...

Gospodin upitno podiže pogled. Obuze ga nemir, ali ga snagom volje savlada i reče mirno:

- Dobro, nadam se...

Džemil Hamzavi donese stolicu, pozdravljajući mladića. Otac mu naloži da sjedne. Mladić pomaknu stolicu bliže ocu i sjede. Nekoliko trenutaka je izgledalo kao da se koleba, zatim snažno otpuhnu, uzbuđen zbog svog kolebanja i reče kratko, drhtavim i uzrujanim glasom:

- Radi se o tome da moja majka hoće da se uda... Iako je otac očekivao neku lošu vijest, ipak njegova slutnja, na svom pesimističkom putu, nije poletjela na tu stranu, koju je ostavila kao napušteni ugao njegove prošlosti.

Zato ga je iznenađenje potpuno zateklo. Isti čas se namršti kao što se mršti kad god se suočava sa nekim sjećanjem na svoju prvu ženu. Osjeti tjeskobu a zatim nemir zbog toga što je dostojanstvo njegovog sina bilo neposredno pogođeno i upita ga, kao što ljudi postavljaju pitanje, ne da bi saznali nešto novo, nego da bi našli izlaz i izbavljenje iz očajne situacije:
- Ko ti je to kazao?
- Njen rođak, čika Hamdi, posjetio me danas u školi u ulici Kazandžija i obavijestio me o tome, tvrdeći da će to biti za mjesec dana.
Bez sumnje, vijest je tačna. No, nije prva takve vrste u njenom životu a neće biti ni posljednja, ako se budućnost ugleda na prošlost. Ali, šta je to ovaj mladić skrivio da uvijek iznova biva ovako grubo i bolno kažnjen? Čovjek osjeti naklonost i sažaljenje prema svom sinu. Bilo mu je teško da nemoćno gleda kako pati, dok se drugi ljudi upravo njemu obraćaju kad ih šta teško zadesi. Pita se u sebi - šta bi s njim bilo kad bi on patio zbog ovakve majke! Srce mu se stisnu i osjeti još veću naklonost ' i sažaljenje prema svom sinu. Zatim osjeti želju da upita ko je taj očekivani muž, ali joj se ne prepusti, ili zato što mu je bilo žao da još više produbljuje i širi sinovljevu ranu ili zato što ju je u sebi odbacio jer nije htio da pokaže znatiželju prema ženi čiji je bio muž, a to nije

ni bilo umjesno u ovako tragičnoj situaciji. Međutim, Jasin sam od sebe kao da mu pogađa misli, reče:
- I za koga će se udati... Za nekog po imenu Jakub Zehlen, vlasnika pekare u Dirasu, u tridesetoj je godini...
Uznemiri se i glas mu zadrhti, dok je izgovarao posljednje riječi, kao da odbacuje otpatke. Ta osjećanja odvratnosti i gađenja predoše na njegovog oca. Ponavljao je u sebi: trideset godina... Kakva besramnost...! To je razvrat u odjeći braka... Čovjek je bio gnjevan zato što mu je sin bio gnjevan, a bio je gnjevan i za sebe, kao što je uvijek bio gnjevan kad god bi od njega stigla neka vijest o njenom privatnom životu, kao da mu se ponovo javlja osjećanje da je vezan za nju kao njen nekadašnji muž, ili kao da mu teško pada što se ona, pa makar i poslije toliko dugo vremena, izmakla njegovoj disciplini i poslušnosti. On se prisjećao tih kratkih dana kad je bio s njom, kao što se čovjek prisjeća groznice, koja ga ponovo pogodi... Možda je on u tome pretjerivao, ali čovjek koji je, kao on, držao do sebe, ima pravo da u pukom odbijanju poslušnosti vidi neoprostiv grijeh i poguban poraz. Zatim, ona je bila, a možda je i sada, lijepa i privlačna, puna ženstvenosti. Uživao je nekoliko mjeseci s njom, dok se kod nje nije pojavio neki otpor njegovoj volji, kojom je nastojao da joj nametne članove svoje porodice. Nije joj smetalo da uživa u slobodi, makar onoliko koliko su joj dozvoljavale povremene posjete njenog oca. Gospodin se

žestio i nastojao da je u tome spriječi, najprije grdnjama a onda teškim batinama. Razmažena žena nije imala kud, nego je pobjegla svojim roditeljima. Srdžba je zaslijepila oholog muža. Smatrao je da najbolji način da je dovede u red i da joj vrati pamet u glavu jeste da je, donekle, „pusti", naravno, donekle, jer je bio jako vazen za nju. „Pustio" je, danima se i sedmicama praveći da ne zna za nju, ali očekivajući i nadajući se da će se pojaviti dobri posrednik iz njene porodice. Pošto niko ne pokuca na njegova vrata, pogazi svoju uobraženu oholost i posla jednu osobu da ispita puls i pripremi pomirenje. Izaslanik se vratio i rekao da ga oni očekuju s dobrodošlicom, pod uslovom da je ne zatvara u kuću i ne bije. Međutim, on je očekivao da će ga prihvatiti bez ikakvih uslova. Njegova ljutnja preraste u bijes i zakle se u sebi da ih nikakva veza nikad neće sastaviti. Tako je svako otišao na svoju stranu, i tako je Jasinu bilo suđeno da se rodi daleko od oca i da u kući majke doživi raznovrsna poniženja i patnje.

Iako se žena udavala više puta i iako je udaja, u očima njenog sina, bila njen najčistiji pad, ipak mu je ova nova udaja izgledala najodvratnija i bolnija od prethodnih; jer, žena je, s jedne strane, već bila u četrdesetoj godini života a Jasin je, s druge strane, postao zreo mladić koji je bio u stanju, ako bi htio, da brani svoju čast. On je, dakle, prevazišao svoj nekadašnji stav na koji ga je obavezivala

mladost, kad je primio uzbudljive vijesti o majci sa zaprepaštenjem, nemirom i suzama , i zauzeo novi kao odgovoran čovjek, koji ne može da primi nepravdu skrštenih ruku. Ove su se misli vrtjele u gospodinovoj glavi. Nemirno je ocjenjivao njihovu težnju, ali je riješio da umanji njihov značaj koliko god je bio u stanju, da bi ublažio tegobe svog najstarijeg sina. Podiže svoja široka ramena i reče s omalovažavanjem:
- Zar se nismo dogovorili da za nas nije ni postojala...?
Jasin odgovori tužno i potišteno:
- Ali, ona postoji, oče...! Ma o čemu se dogovorili, ona će dovijeka biti moja majka, bilo u mojim očima ili u očima svih ostalih ljudi, od toga se ne može pobjeći ni osloboditi.
Mladić snažno otpuhnu i zagleda se u oca svojim lijepim crnim očima, koje je naslijedio od nje, očajnički tražeći pomoć kao da mu kaže: „Ti si moj moćni, snažni otac, pruži mi ruku!" Gospodin se uzbudio ali nastavi da se pravi miran i, kao da potcjenjuje situaciju, reče:
— Ne zamjeram ti što patiš, ali ti zamjeram što pretjeruješ u tome. Također, želim da shvatim tvoj gnjev, ali bi te malo razuma povratilo bez napora. Zapitaj se: šta ti škodi njena udaja? Jedna žena se udala kao što se žene udaju svakog dana i časa. Ne treba joj zamjerati ovakav brak zbog njenog ranijeg ponašanja. Naprotiv, možda bi joj se trebalo zahvaliti na tome, kao što sam ti više puta rekao, jer ti se nećeš smiriti

dok god je ne istrgneš iz sebe, kao da je nije ni bilo. Učini to, pobogu, i umiri se. Shvati, ma šta se pričalo tamo-amo, da je ovaj brak zakonita veza, časna...
To je gospodin rekao samo na jeziku, jer je to bilo u ponoj suprotnosti sa njegovim urođenim, pretjeranim ljubomornim odnosom prema apsolutnim vrijednostima porodice, ali je on to rekao sa strašću, kao istinu koja je izvirala iz njegove postojane razboritosti, što ga je kvalifikovala da bude posljednji presuditelj i dobrotvorni posrednik, koji je uvijek bio u stanju da riješi sukob medu ljudima. Iako njegove riječi nisu otišle uludo pred jednim od njegovih sinova, ipak je gnjev mladića bio suviše
silan da bi ispario s jednim uzdahom. Tako su očeve riječi bile poput čaše hladne vode u loncu ključale vode. Ubrzo se obrati ocu:
- Jeste to zakonita veza, oče, ali ona na mahove izgleda tako daleko od zakona. Pitam se šta je navelo ovog čovjeka da se njome oženi? :
Iako je situacija bila vrlo ozbiljna, otac, ponešto ironično reče u sebi: „Bolje se pitaj šta je nju navelo!" Prije no što će progovoriti, Jasin nastavi:
- To je pohlepa... ništa drugo!
- Ili možda njena iskrena želja da se uda...
Ali, mladić se žestoko pobuni i gnjevno i bolno uzviknu:
- Ne, nego samo pohlepa!

Uz svu ozbiljnost trenutka, gospodinu nije izmakla žestina tona kojim mu se obraćao, štaviše, osjećao je tjeskobu: da li da poštuje stanje i tugu svoga sina ili da potvrdi svoje prethodne riječi. Kad to ne učini, mladić nastavi relativno mirno:

- Ono što ga navodi na brak sa ženom starijom od njega deset godina, to je pohlepa za njenim novcem i imovinom...

U obrtu rasprave u ovom pravcu gospodin je osjetio smisao koji nije promakao njegovom oštrom umu. Ta on je izbacio mladića iz samog središta njegovog razmišljanja
0 mnogo osjetljivijim i bolnijim stvarima. Bilo mu je jasno što mladić ne uzima u obzir zašto se njegova majka udaje, nego zašto se čovjeke ženi. Uz sve to, on je uvidio kakav značaj daje njegov sin tom mužu. Odmah se s njim složio
1 podržao njegove zebnje. Da, Henija, Jasinova majka,
je pristojno imućna. Sticala je bogatstvo i u nekretninama kroz svoje bračna i ljubavna iskustva. Nekad je ona bila mlada i lijepa, dražesna i silna, od koje se plaše a za koju se ne plaše... A sad, nemoguće je da ona, a kamoli drugi, vlada sobom onako kao što je nekad mogla. Prema tome, njeno bogatstvo je moglo da propadne na bojištu ljubavi, gdje ona nije bila strijelac. Zaista bi bio grijeh da Jasin iz pakla ove tragedije izađe ranjenog ponosa i praznih ruku.

Obraćajući se sinu, kao da govori sebi, gospodin ga je podržavao:

- Smatram da si u pravu, sine. Žena u njenim godinama lako postaje izazovni plijen pohlepnih ljudi. Ali, šta bismo mogli da učinimo? Da potražimo put do tog čovjeka i navedemo ga da odustane od svoje avanture? Da mu prijetimo, to ne bi bilo u skladu sa našim moralom i našim ugledom... Isto tako, da ga molimo i ubjeđujemo, bilo bi poniženje koje naše dostojanstvo ne bi prihvatilo... Pred nama je, dakle, samo ona! Nije mi poznat duboki raskid između tebe i nje, što je ona zaslužila i zaslužuje, štaviše, istina je da ja ne bih bio zadovoljan da se taj raskid okonča, da nije novih, opravdanih razloga, jer, nužda zakon mijenja; ma koliko ti bilo teško da joj se obratiš, to bi bilo obraćanje majci... Ko zna, možda bi joj tvoja iznenadna pojava vratilo nešto razuma...
Jasin je pred svojim ocem izgledao kao medijum pred hipnotizerom u trenucima koji prethode hipnotisanju, rastresen i zanijemio; njegovo stanje je odavalo da će se uticaj oca ostvariti ili je bar pokazivalo da on nije iznenađen ovim prijedlogom i da je moguće da mu se tako nešto vrtjelo u glavi prije nego što je došao. Međutim, on promrmlja:
- Zar nema pogodnijeg rješenja? Gospodin odlučno i jasno reče:
- Mislim da je to najpogodnije rješenje. Jasin se sam za sebe pitao:

- Kako da joj se obratim?! Kako da se vratim u prošlost iz koje sam pobjegao, a koju bih volio da potpuno odbacim?! Ja nemam majku, ja nemam majku...
Međutim, uprkos njegovim riječima, gospodin je osjetio da je uspio da ga pridobije za svoje mišljenje i reče mu razborito:
- To je tačno, ali ne mislim da će tvoja iznenadna pojava pred njom, poslije tako dugog odsustva, proći bez traga. Možda će se, kad te vidi pred sobom kao zrelog mladića, pokrenuti njeno materinstvo, pa će se uplašiti da ti ne povrijedi čast i promijeniti svoje držanje... Ko zna?
Jasin je ostao zamišljen, ne mareći što se na njemu vidjela tjeskoba i nesreća. Drhtao je od straha da se ne izloži bruci. Vjerovatno je to bilo najgore što ga je pogađalo. Međutim, njegov strah da izgubi bogatstvo, koje je očekivao da naslijedi jednog dana, nije bio manji od toga. Šta da radi? Koliko god razbijao glavu mislima, neće naći pogodnije rješenje od ovog očevog. Štaviše, to što je otac izrekao dalo mu je, u sopstvenim očima, uprkos njegovog nestalnog stanja alibi, sačuvalo mu je obraz i oslobodilo ga mnogih teških misli. Neka bude... Tako reče u sebi, a zatim se obrati ocu:

– Kako ti misliš, oče...

XVIII

Kad su ga noge donijele do ulice Džemalije, stisnu mu se srce i osjeti da se guši. Nije ga bilo jedanaest godina, jedanaest godina je prošlo a srce ga njoj ni jednom nije povuklo, niti je bljesnula i jedna uspomena, osim u tamnom, stisnutom košmarnom grču. U stvari, on je nije napustio, nego mu se ukazala prilika pa je prosto pobjegao, a onda je okrenuo leđa, srdit, bijesan, očajan... Zatim ju je, čitavim svojim bićem, izbjegavao. Poslije toga, nije ju prepoznao samu po sebi ili kao put za druge četvrti grada, iako je ostala kao što ju je upamtio u djetinjstvu i dječaštvu. Ništa se nije promijenila, i dalje je tijesna, gotovo da je zakrče ručna kolica ako bi se u njoj našla. Evo, tu su i njene kuće, gotovo da im se balkoni dodiruju, te njeni dućančići, prilijepljeni i stisnuti jedan uz drugog iz kojih je dolazilo brujanje kao iz pčelinjih košnica, zemljano tlo sa rupama punim blata, njeni momci koji su se posvuda pojavljivali i na njenom tlu utiskivali tragove svojih bosih tabana, njeni prolaznici koji su neprekidno tekli, roštilj čika Hasana i restoran čika Sulejmana, sve je to ostalo kao što je i bilo. Da nije gorčine prošlosti i boli sadašnjosti, na usnama bi mu zaigrao osmijeh čežnje iz djetinjstva.

Pred očima mu se pojavi zavoj ulice Dvorac želja. Srce mu snažno zalupa, gotovo da mu zagluši uši, zatim se na vrhu njene desne krivine ukazaše korpe pomo-randži i jabuka, poslagane na trotoaru pred piljarnicom. Ugrize se za usne i

prihvati da podnese poniženje prljave, sramotne prošlosti, s glavom duboko u blatu od stida, stalno ridajući i pateći od bola i srama. Međutim sva je bila u rupi, i sam dućan je bio u rupi, štaviše, on ga pretpostavlja, jer je to njegov živi simbol preostao u vremenu, koji u svom vlasniku, svojim korpama, svom voću, svom položaju i svojim uspomenama sadrži gordo poniženje, rječitu bol i prokletstvo poraza. Ako se prošlost sastoji od događaja i uspomena, koji su po svojoj prirodi izloženi rastvaranju i zaboravu, onda je ovaj dućan tu otjelovljeni svjedok koji otkriva svoj rastvor i doziva svoj zaborav.

Kako god bi krenuo koji korak iza krivine, vraćao bi se za koji korak više u prošlost..., brišući vrijeme protiv svoje volje. Kao da u dućanu vidi „dječaka" kako diže glavu prema njegovom vlasniku, govoreći: „Teta traži da dođeš noćas." Ili kao da ga vidi kako se vraća, veseo i razdragan, sa kesom voća ili kako na ulici obraća majčinu pažnju na tog čovjeka, a ona ga vuče za ruku, ili kako grca plačući pred prizorom divljačkog silovanja, koje uvijek iznova dograđuje, kad god ga se sjeti, u svjetlosti njegovih aktuelnih iskustava, pa postaje sama nakaza, počnu da ga progone usplamtjele slike, a on se trudi da od njih pobjegne, ali tek što se izbavi iz kandži jedne, padne u kandže druge slike, progone ga surovo i divlje, što mu u dubini duše izazove buru gnjeva i

mržnje. Onda, nastavi put ka svome cilju, osjećajući se sve gore i gore.
„Kako ću projuriti do one okuke kad se tamo nalazi onaj dućan i onaj čovjek? Nalazi li se još na ovom svom starom mjestu? Neću se osvrtati na njega... Kakva me to podmukla sila izaziva da pogledam?! Hoće li me prepoznati ako nam se pogledi sretnu? Ako mi se učini da me je prepoznao, ubiću ga. Ali, kako bi me mogao prepoznati? Niti on niti bilo ko iz ove četvrti; jedanaest je godina kako sam je napustio kao dječak, a vraćam se kao bik... sa dva roga! Osim toga mi nemamo moći da uništimo otrovnu gamad koja ne prestaje da nas ujeda..."
Krenu prema okuci nešto brže, zamišljajući ljude kako ga posmatraju i pitaju se: „Gdje i kad smo vidjeli ovo lice?" Pope se strmom ulicom, držeći se uspravno i čvrst u odluci da bar za trenutak strese zagušljivu prašinu sa lica i glave. Da bi bio odlučniji, bježao je sve dalje. Počeo je da posmatra oko sebe i da govori sam sebi: „Nemoj posustati na ovom napornom putu! Koliko si se radovao ovdje, kad si bio mali, kližući se niz strminu na drvenoj dasci!" Međutim, ponovo reče, kad se pred njim pojavi zid kuće: „Gdje da pođem? Svojoj majci? O, čudesa! Ne mogu da vjerujem da ću je sresti i da će me ona dočekati? Volio bih kad bi..." Skrenu nadesno ka slijepoj okuci, zatim se uputi ka prvim vratima na lijevoj strani. To je, bez i najmanje sumnje, ona stara kuća.

Prevaljuje ovaj put kako je to činio dok je bio mali, bez kolebanja i pitanja, kao da ju je, koliko juče, napustio. Ali, ovoga puta nahrupi na vrata sa nekim nepoznatim nemirom. Penjao se uz stepenice teškim, sporim koracima. I pored tog nemira, zateče se kako pažljivo zagleda u kuću, poredeći je sa slikom koju je sačuvao u svojoj uspomeni.
Činila mu se malo tješnja nego što mu je bila u sjećanju. Neki zidovi su bili izjedeni, a neki manji dijelovi stepenica su bili porušeni. Odjednom uspomene prekriše sadašnjost. U takvom stanju prođe dva iznajmljena sprata i stiže na posljednji. Zastade nekoliko trenutaka osluš-kujući> dok su mu se grudi snažno nadimale. Zatim slegnu ramenima, kao da odmahuje rukom, i zakuca na vrata. Za otprilike jedan minut otvoriše se vrata i ukaza mu se lice služavke srednjih godina. Čim u njemu razazna nepoznatog čovjeka, odmah se sakri iza vrata i uljudno ga upita šta želi. Odjednom se bez razumljivog razloga uzbudi što ga služavka ne poznaje, čvrstim koracima uđe, uputi se u sobu za dnevni boravak i reče zapovjedničkim tonom:
- Kaži gospođi da je Jasin ovdje!
„Šta li služavka misli o meni?" Okrenu se i vidje je kako žuri u unutrašnjost. Ili ju je zapovjednički glas zbunio ili... Ugrize se za usne i brzo prođe u sobu. Bila je to gostinjska soba, kako je nesvjesno i na brzinu zaključio. Međutim, po sjećanju je poznavao čitavu kuću. Da se našao u drugim okolnostima,

dozvao bi sjećanja na goluba kojeg su mu, dok je plakao donosili na balkon, kroz čije je otvore iz večeri u večer gledao na svadbene povorke. Da li je sadašnji namještaj sobe isti onaj od prije nekoliko godina?
Od starog namještaja sjeća se samo dugačkog ogledala u pozlaćenom okviru, kroz čije su otvore na površini izbijale vještačke ruže različitih boja. U dva udaljena ugla nalazili su se fenjeri...
Koliko je volio da se igra i ogleda u njima., ih više nema, sjećao se kako ga je to izazivalo.
Iako
Međutim, nema potreba da se o svemu tome dalje pita: današnji namještaj nije onaj od juče, ne samo po tome što se vidi da je nov, nego i zato što soba žene, koja se tako često udaje, treba* takođe da se mijenja i obnavlja, kao što su se smjenjivali njegov otac, trgovac ugljem i narednik. Napet i tjeskoban, shvati da on nije zakucao samo na vrata svoga doma, nego je zgulio krastu sa upaljene rane, pa se guši u njenom gnoju.
Nije dugo čekao, možda kraće nego što je pretpostavljao, kad mu doprije do ušiju bat brzih, žustrih koraka i visoki, zvonki glas, kao da neko govori sam sa sobom, a riječi nije mogao da razazna. A onda osjeti njeno prisustvo, pošto je bio okrenut leđima prema vratima. Krilo vrata zaškripa od

udarca njenog ramena. Zatim do njega stiže njen uzvik. Ona reče kao bez daha:
- Jasine! Sine moj! Kako da povjerujem svojim očima! Bože moj, postao si čovjek!
Udari mu krv u napeto lice. Zbunjeno se okrenu prema njoj, ne znajući kako će ga primiti, niti kakav će biti susret. Međutim, žena ga oslobodi dvoumljenja: pohita prema njemu, zagrli ga i grčevito privi sebi. Poče da ga ljubi u grudi - toliko su najviše mogle da dosegnu njene usne njegovo uspravljeno tijelo. Disanje joj se polako smiri a oči napuniše suzama. Uroni licem u njegove grudi, dugo mu se predajući dok se nije posve smirila. Sve do tog trenutka nije učinio nikakav pokret niti progovorio ijednu riječ. Iako je duboko i bolno osjećao nepodnošljivu ukočenost, ipak je uspijevao da otkriva život, i to kakav život! I dalje je bio ukočen i nijem, ali je bio i krajnje uzbuđen, iako mu na početku nije bilo jasno kakve je vrste to uzubuđenje. Međutim, uprkos toplini njenog dočeka, on nije osjećao želju da joj se baci u naručje ili da je poljubi. Vjerovatno nije bio u stanju da se otrgne od tužnih i bolnih sjećanja, kao hronične bolesti koja ga prati od djetinjstva. Premda je bio čvrsto riješio da svoju volju usmjeri tako da izbriše događaje iz prošlosti u ovom sadašnjem trenutku, da bi ovladao svojim mislima i razboritošću, ipak se protjerana prošlost odražavala u njegovom srcu kao tamne sjenke ili poput muhe koja je

otjerana iz usta, pošto je iza sebe ostavila zaraznu klicu. Shvati u tom strašnom trenutku, bolje nego u cijeloj svojoj prošlosti, bolnu istinu zbog koje mu je tako dugo krvarilo srce, a to je da je njegova majka istrgnuta iz njegovih grudi. Žena podiže glavu prema njemu kao da ga poziva da joj se približi licem. Nije mogao da odbije, približi joj lice, a ona ga poljubi u oba obraza i čelo. Za vrijeme zagrljaja sretoše im se oči i ona ga ponovo poljubi u čelo. Bila je uzbuđena zbog njegove uzbuđenosti i stida, ne iz nekog drugog osjećanja. Zatim je začu kako progovori kroz plač:
- Reče mi: Jasin je ovdje. Rekoh: Jasin!? Ko bi to mogao biti? Ali, ko bi drugi mogao biti? Ja imam samo jednog Jasina! Onog koji je ovu kuću i mene lišio sebe. Sta se to dogodilo? Kako je uslišio molbu poslije toliko vremena? Dotrčala sam kao luda, ne vjerujući svojim ušima. I, eto te, tebe jedinog, hvala bogu! Ostavio si me
U Između dva dvorca kao dječak, a vratio si mi se kao odrastao čovjek. Koliko me je ubijala želja za tobom, a ti i ne osjećaš da ja postojim!
Uze ga za ruku i povede do kanabea. Pođe za njom, pitajući se kad će prestati ovaj nasilnički talas toplog dočeka da bi našao put do svog cilja. Kradomice ju je i radoznalo pogledao, ali i ushićeno i nemirno. Kao da se nije promijenila, osim što joj je tijelo bilo punije, ali je sačuvala ljepotu oblika. A što se tiče okruglog lica boje pšenice i crnih,

podvučenih očiju, bili su uglavnom kao nekada - izvanredno lijepi. Nije mu se dopala ta dotjeranost lica i vrata, kao da je očekivao da će godine prekida promijeniti njenu staru naviku da sebi posvećuje toliku pažnju i umanjiti ljubav za kićenjem, s razlogom ili bez, čak i u vrijeme kad je sama. Sjedoše jedno pored drugoga. Zagleda se u njegovo lice nježno, a onda pređe preko njega, mjereći mu zadivljenim očima visinu i širinu, i reče uzdrhtalim glasom:
- Ah, bože, jedva da povjerujem svojim očima... Ja sanjam... Ovo je Jasin...! Koliki je život otišao uludo! Koliko sam te zvala i molila, slala ti poruke jednu za drugom! Šta da kažem? Da te upitam kako ti je srce dotle postalo tvrdo prema meni? Kako si odbijao moje tople pozive, kako si ostao gluh na poziv moga tužnog srca? Kako, kako? Kako si zaboravio da imaš majku koja se ovdje grči?
Obrati pažnju na posljednju rečenicu, koja mu je čudno zazvučala i koja zaslužuje i podsmijeh i sažaljenje. Kao da joj se otela u silnom uzbuđenju! Da ima nešto, ima štošta, što ga i danju i noću podsjeća da ima majku, ali, šta je sve to? Podiže prema njoj oči u nedoumici i ćutke, pa im se na čas susretoše pogledi. Žena opet tužno progovori:
- Zašto ne govoriš?
Jasina napusti nedoumica uz njegov glasni uzdah i s naporom reče:

- Često sam mislio na tebe, i moje su patnje bile ne-podnošljive...
Prije nego što je i završio, ugasila se svjetlost u njenim očima. Zjenice joj ispuni sjenka razočarenja i klonulosti, koju doniješe oblaci iz dubine tužne prošlosti. Nije više mogla podnijeti te poglede u njegovim očima. Spusti očne kapke i reče žalosno:
- Mislila sam da si se oslobodio tuga prošlosti. I bog zna da ne zaslužuju ni dio bijesa koji te je naveo da me napustiš prije jedanaest godina...
Začudi se njenom prijekoru, prosto ga je taj prijekor gušio. Doživio ga je kao da je na njegov prigušeni gnjev sasula bibera. Toliko se uzbudio da bi pobjesnio da nije cilja radi kojeg je došao. Da li ta žena zaista misli što kaže? Je li to što je učinila tako beznačajno za nju? Ili misli da on ne zna šta je bilo? Međutim, snagom svoje volje on se smiri, jer je znao šta mu je cilj, i reče:
- Kažeš da sve to ne zaslužuje moj gnjev? Mislim da zaslužuje i te kakav gnjev i više og toga...
Pusti da joj leđa padnu na naslon kanabea kao da se ruši. Ona ga pogleda prijekorno, tražeći sažaljenje i upita:
- Kakva je sramota da se žena uda poslije razvoda? Osjeti vatru gnjeva koja se razgarala po njegovim
žilama, iako su se njegovi znaci vidjeli samo na zatvorenim i stisnutim usnama. Stalno govori tako prosto kao da je

posve uvjerena u svoju nevinost! Pita se kakva je sramota da se „žena" uda poslije razvoda! A to što je ta žena njegova majka, to je druga stvar, sasvim druga stvar. Kakvu ona udaju podrazumijeva? To je udaja pa razvod, zatim udaja pa razvod, pa opet udaja pa razvod... A ono što je gore i gorče, to je taj „voćar"... Da li da je podsjeti na njega? Da li da joj udari pravi šamar svojim gorkim sjećanjima? Da li da joj otvoreno kaže da on sada sve shvata, a ne ponešto kao što ona misli? Ovoga puta ga gorka sjećanja natjeraše da izgubi prisebnost i on reče krajnje uzrujano:

- Udaja pa razvod, zatim udaja pa razvod... To su nakazne stvari koje tebi ne dolikuju... Kako si mi nemilosrdno cijepala srce!

Prekrsti ruke preko grudi kao da se, očajna, predaje i reče tužno i utučeno:

- To je nesrećna sudbina, ništa više... Ja sam zle sreće, ništa više...

On je prekinu, sleđenog lica i nadutog podbratka, izgovarajući riječi kao da izbacuje nešto ogavno iz dubine duše:

- Ne pokušavaj da počistiš svoje dvorište..., to može samo da nanese veću bol. Najbolje je da pustimo zavjesu na naše bolove, koja će ih sakriti, kad već nismo u stanju da ih potpuno odstranimo...

Ućuta protiv svoje volje. Srce joj zahvati teška tuga zbog očekivanog prijatnog susreta i probuđenih nada, koje su pokvarila nadošla burna sjećanja. Počela je da ga gleda nemirno, kao da ispituje što nosi u duši. Kad joj je postalo teško njegovo ćutanje, požali se:
- Nemoj me previše mučiti, ti si mi jedini....
I te su mu riječi čudno zazvučale, kao da mu se to otkriva prvi put, mada je u njima našao novi razlog da se uzbudi i ponovo razjari. Doduše, on jest njen sin i ona jeste jedina njegova majka. Ali, koliko muškaraca! Okrenu lice od nje da sakrije izraz odvratnosti i bijesa, zatim zatovori oči da bi pobjegao od sjećanja na ogavne prizore. Čuo ju je kako nježno i molećivo govori:
- Dopusti da vjerujem da je moja sadašnjost sreća istina a ne zabluda, da, istina, a ne zabluda i da si mi došao i iz mog srca odagnao sve tuge prošlosti, sve i zasvagda...
Dugo ju je i pomno promatrao. To je bio znak da ozbiljno razmišlja. Ništa u tom trenutku nije moglo da ga spriječi da stigne do svog cilja, pa makar ga i odložio za neko vrijeme. Reče glasom koji je pokazivao da je smisao njegovih riječi mnogo dublji no one same:
- To zavisi od tebe, ako želiš, dobićeš što ti je milo... U očima žene se pojavi uznemiren pogled, kao znak
straha koji ju je mučio. Ona reče:

- Iz dubine svog srca želim tvoju ljubav. Koliko sam je željela i koliko sam se trudila da je steknem, a ti si to nemilosrdno odbio...
Međutim, on nije slušao njene tople riječi. Nervozno je razmišljao, zatim reče: ' '
- Sve što želiš je u tvojim rukama,'samo ti tvćjtti rukama, ako ti razum bude vodič... :
Žena nemirno upita: '

- - Na šta misliš? -
- - Prosto ga je gušffo što se pravila da ne žiia i reče, gunđajući:

- Smisao mojih riječi je jasan, a to je da odustaneš od onoga što sam čuo, ako je tačno... To bi bio poguban udarac za mene.
Oči joj se raširiše a lice smrknu u neskrivenom očaju i ona, ne shvatajući, upita:
- Na šta misliš?
Međutim, on je smatrao da se ona i dalje pravi da ne razumije, pa ljutito reče:
- Mislim da odbaciš namjeru da se ponovo udaš i da ne dopustiš da te zanose misli q takvom nečemu... Nisam više dijete i ne mogu više da podnesem novi udarac.
Beskrajno tužna, ona obori oči. Ostala je tako, kao da ju je zahvatio neki drijemež. Zatim polako podiže glavu: na licu

joj se vidjela neizmjerna tuga, pa reče slabim glasom, kao da govori samoj sebi:
- Dakle, došao si radi toga? Ne razmišljajući, on odgovori:
- Da...
Njegov odgovor je odjeknuo kao eksplozija. Odjednom se sve oko nje promijenilo i izmijenilo. Atmosfera se smrači. Kasnije, kad je bio sam, prisjećao se razgovora sa majkom. O svemu je razmislio, dok nije došao do ovog posljednjeg odgovora. Dvoumio se da li je pogriješio ili je imao pravo. Dugo se kolebao. Žena je, pak, uzviknula:
- Koliko bih željela da me uši varaju:..
Shvatila je da je požurio prije nego što bude kasno. A on, bio je bijesan na sebe, a onda izlio svoj bijes oko sebe.
Progovorio je žustro, nesvjesno, zaboravljajući grešku u koju je već bio upao:
- Ti činiš ono što želiš, ne vodeći računa o posljedicama. Ja sam uvijek bio žrtva koja trpi bez grijeha. Očekivao sam da će te život nečem naučiti. Sada se ne čudim što pričaju da hoćeš u novi brak. Kakva bruka, koja se ponavlja svakih nekoliko godina, kao da joj nema kraja!
Do kraja očajna, slušala ga je kao odsutna, a onda bolno reče:
- Ti si žrtva, ja sam žrtva, oboje smo - žrtve zbog toga što me kod tebe ogovaraju tvoj otac i ona žena koja živi pod njegovim okriljem!

Začudi se ovom preokretu u razgovoru, koji mu je izgledao smiješan, ali se nije nasmijao, možda je bio samo gnjevniji. Reče:
- Moj otac i njegova žena nemaju s ovim nikakve veze. Ne izvlači se zbog svojih postupaka time što ćeš optuživati druge.
Ona uzviknu kao da ječe:
- Nisam vidjela okrutnijeg sina od tebe! Zar mi tako govoriš poslije rastanka od jedanaest godina?
On oštro odmahnu rukom, ljutit i bijesan:
- Grešna majka zaslužuje da ima okrutnog sina!
- Nisam'grešna, nisam grešna..., nego si ti okrutan, grub poput svog oca...
Otpuhnu sa dosadom i viknu:
- Vraćamo se ocu! Nije nam dosta nas samih! Čuvaj se boga i okani se te nove bruke! Želim da spriječim tu bruku pod svaku cijenu!
Zbog silnog očaja i teške tuge g|§>s joj je bio hladan:
- Što te se tiče ta bruka? On viknu zapanjeno:
- Kako me se neće ticati bruka moje majke? '..
Ona mu odgovori tužno, ali i podsmješljivo:
- Ti me u stvari ne smatraš svojom majkom...
- Kako to misliš? Ne slušajući ga, ona očajno uzviknu:
- Kad si me već iščupao iz svoje duše, bilo bi dobro da me ostaviš na miru...

On ljutito povika:
- Dosta mi je onoga što je već bilo! Neću ti dozvoliti da mi ponovo kaljaš ugled!
Gutajući pljuvačku, ona reče:
- Nema tu ništa što kalja ugled, bog mi je svjedok... I dalje ljutit, on je upita:
- Jesi li uporna da se udaš?
Dugo je ćutala pognute glave, tužna, očajna. Zatim duboko uzdahnu, a onda reče jedva čujnim glasom:
- Stvar je gotova, napisan je ugovor i više nisam u stanju da ga otkažem...
Jasin ustade. Njegovo krupno tijelo se ukruti, lice po-žutje i on usredsredi svoj pogled na njenu pognutu glavu. Ključao je od bijesa, zatim gotovo riknu na nju:
- Kakva si ti žena! Zločinka!
Ona progovori glasom koji je pokazivao da se potpuno predaje:
- Nek' ti bog oprosti!
Tada pomisli da je povrijedi onim što je znao iz njenog prošlog života, a ona misli da on to ne zna, da joj spomene onog crnog „piljara", da je tresne, kao bombom, u glavu i raspe je u paramparčad i tako joj se osveti na najgrozniji način. U očima mu se pojavi strašan bljesak,
koji izbi ispod namrštenog, mračnog čela, u čijim se borama vidjelo prijeteće zlo. Otvori usta da izbaci svoju bombu, ali

mu se jezik ne pokrenu, nego zastade u grlu, kao da ga je tamo uvukao njegov razum koga nije zaslijepio očaj zbog čitave ove nesreće. Proteče strahoviti tren, poput iznenadnog zemljotresa kad čovjek osjeti dah smrti koji se na čas pojavi na njegovom licu, a onda se sve smiri. Duboko odahnu, pun prigušenog gnjeva, i povuče se nemoćno, dok mu je sa čela lio hladan znoj. Kasnije se sjećao tog svog stanja, između ostalih, prilikom ovog neobičnog susreta. Bio je posve zadovoljan što se povukao, iako se i sam tome jako čudio, a najčudnije je bilo osjećanje da se povukao iz saosjećanja prema sebi a ne prema njoj. Kao da je štitio svoje, a ne njeno dostojanstvo i čast, iako nije postojalo ništa što nije znao. Praznio je svoj gnjev rukama, udarajući jednu o drugu, pa reče:

- Zločinka! Utjelovljenja bruka! Koliko ću se smijati svojoj gluposti kad god se sjetim da sam se nadao nekom dobru od ove posjete! - Zatim, ironično: - Čudim se kako si, poslije ovoga sad, mogla poželjeti moju ljubav.

Čuo je njen slomljen i utučen glas:

- Duša mi čezne da živimo u miru uprkos svemu! Tvoja iznenadna posjeta probudila je tople nade u mom srce. Učinilo mi se da bih mogla da ti pružim naj-uzvišeniju ljubav svog srca, najčišću...

Udalji se od nje, povlačeći se kao da bježi od njenih nježnih riječi. Ništa ga ne može razbjesniti kao te njene riječi.

Razjaren i očajan istovremeno, osjeti da nema više smisla da i dalje ostaje u ovoj mrskoj atmosferi i reče, okrećući se da pođe:
- Želio bih, kad bih mogao, da te ubijem. Obori pogled i, beskrajno tužna, reče:
- Kad bi to učinio, oslobodio bi me tereta života... Osjećao je strašan bijes, pa je posljednji put pogleda
očima punim mržnje, zatim napusti prostoriju, dok se pod njegovim nogama tresao pod sobe. Čim je stigao na ulicu, počeo je da dolazi sebi. Tek tad se sjeti da je zaboravio da razgovara o novcu i nepokretnoj imovini, nije o tome progovorio ni jedne jedine riječi, kao da to nije bio glavni razlog njegove posjete.

XIX

Gospođa Emina otvori vrata, pomoli glavu i upita svojom uobičajenom nježnošću:
- Je li potrebna kakva usluga, mladi gospodine? Fehmi odgovori:
- Dođi, majčice, samo pet minuta...
Žena uđe, radosna zbog poziva i vidje ga kako stoji pred svojim stolom a na licu mu se ocrtava ozbiljnost i pažnja. Uze je za ruku i odvede do kanabea blizu vrata, posadi je a onda i on sjede pored nje i upita:
- Jesu li svi zaspali?

Žena shvati da je on nije pozvao da mu pruži neku uslugu na brzinu, inače ne bi bilo te ozbiljnosti i osam-ljenosti. Pažnja se brzo prenese u njenu smjernu dušu i ona mu odgovori:
- Hatidža i Aiša su otišle u svoju sobu, kao i obično, a Kemala sam sad ostavila u njegovom krevetu.
Fehmi je očekivao ovaj trenutak otkako se na početku večeri povukao u sobu za učenje. Kako nije mogao, kao obično, da usredsredi svoju pažnju na knjigu ispred sebe, počeo je, s vremena na vrijeme, da nestrpljivo prati razgovor svoje majke i sestara, za koje nije znao kad će se završiti. Zatim je pratio majku i Kemala koji su zajedno učili napamet jednu rečenicu iz jednog kur'anskog poglavlja. Kad je zavladala tišina, došla je majka da mu kaže „laku noć", pa ju je on pozvao k sebi. Bio je krajnje uznemiren od čekanja. Iako je majka djelovala kao krotka golubica i iako on prema njoj nije osjećao nikakvu suzdržanost ili strah, ipak mu je bilo teško da nađe riječi za ono što je htio da joj saopšti. Zbunio se od stida. Period tišine je dosta potrajao prije nego što je on, trepćući očima, rekao:
- Pozvao sam te, mamice, da te upitam za savjet o jednoj, stvari koja me veoma zanima.
Žena se već zabrinula tako da je to u njenom nježnom srcu izazvalo strah ili nešto slično. Ona mu reče:
- Slušam te, sinčiću.

On duboko uzdahnu da smanji nervozu i reče:
- Šta misliš kad bi... Mislim zar nije moguće da... Zastade kolebajući se, zatim promijeni ton i reče
nježno, zbunjeno i kolebljivo:
- Nemam ja kome, osim tebi, povjeriti šta nosim na duši...
Sad je već bio ohrabren i reče:
- Šta misliš ako ti predložiš da mi zaručiš Merjemu, kćerku našeg susjeda Muhameda Ridvana.
Emina je njegove riječi primila najprije sa iznenađenjem. Prvo mu je uzvratila osmijehom koji je govorio da se više dvoumi nego što se raduje. Zatim se izgubi strah koji joj je za trenutak pritiskao dušu dok je čakala da joj saopšti šta želi. Potom se široko nasmiješi i zasja, izjavljujući da je radosna. Onda je ponavljala neke riječi ne znajući šta da kažem, a potom progovori:
- Je li to zaista tvoja želja? Reći ću ti svoje mišljenje otvoreno. Dan kad ću otići da ti zaručim čestitu djevojku biće najsretniji dan u mom životu.
Mladićevo lice se zarumenje i on reče sa zahvalnošću:
- Hvala ti, majko...
Majka se u njega zagleda, prijatno se osmjehnu i reče s nadom:
- Kakav srećan dani Mnogo sam puta i mnogo trpjela, a nije mnogo od boga da me nagradi za moje patnje i trpljenje jednim ovakvim željenim danom, dapače, mnogim danima

poput ovoga da se obrađujem tobom i tvojim sestrama Hatidžom i Aišom.
Oči joj odlutaše u srećnim snovima dok se ne opomenu i iznenada trže. Povuče nemirno natrag glavu poput mačke, prema kojoj je krenuo pas. Prošapta zabrinuto:
- Ali..., tvoj otac?
Fehmi se, nervozno, nasmiješi.
- Radi toga sam te i zvao da se posavjetujemo... Žena malo razmisli i reče kao da govori sebi:
- Ne znam šta će on na to reći. Tvoj otac je neobičan čovjek, mimo svih ljudi. Možda će u običnoj stvari vidjeti zločin, za razliku od drugih ljudi...
Fehmi se namršti:
- Nema ovdje ničeg zašto bi se ljutili ili protivili...
- To je tvoje mišljenje...
- Ne treba ni objašnjavati da će brak biti odgođen dok ne završim školovanje i nađem posao...
- Naravno, naravno...
Pogleda ga kao da mu veli: ,,A ko je taj koji će i za šta pitati tvoga oca ako on poželi da odbaci logiku?" Ona zna samo za slijepu poslušnost prema njemu, pogriješio ili imao pravo, bio pravedan ili nepravedan. Međutim, reče:
- Nadam se da će prihvatiti molbu... Mladić reče oduševljeno:

- Moj se otac oženio kad je bio u mojim godinama. Ništa ovim ne želim reći, ali ću čekati da brak bude prirodan, bez protivljenja bilo s koje strane.
- Nek' sam bog usliši tvoju molbu.
Duže su poćutali izmjenjujući poglede, jedinstveni u jednoj misli. Znali su to instiktivno, jer su jedno drugo shvatila na najbolji način i pogađali bez teškoća jedno drugom misli. Fehmi reče što ih zaokuplja:
- Ostaje da razmislimo ko će mu progovoriti o tome. Žena se nasmija i povrati svoj duh koji je izgubila
u razmišljanju i uznemirneosti. Shvatila je da je njen pametni sin podsjeća na dužnost koju samo ona u porodici može da obavi. Nije se tome suprotstavila, jer nije ni bilo drugog puta. Ipak je to prihvatila protiv svoje volje, kao što je prihvatila mnoge stvari, moleći boga da se dobro svrši. Reče nježno i blagonaklono:
- Ko drugi, osim mene može da s njim započne razgovor? Bog je uz nas.
- Žao mi je, kad bih ja mogao s njim da razgovaram, učinio bih to.
- Ja ću s njim razgovarati, složiće se, božjom dozvolom.
Merjema je lijepa djevojka, odgojena, iz časne porodice. Ućuta za trenutak, zatim nastavi kao da joj ji nešto o#yi put palo na um:

- Ali, zar ona nije tvojih godina ili i starija? Dječak uznemireno odgovori:
- To me uopšte ne zanima! Ona se osmjehnu i reče:
- Nek' je s božjim blagoslovom, bog je uz nas. - Zatim ustajući: - Ostavljam te sada u božjim rukama, do sutra, Nage se prema njemu, poljubi ga, napusti sobu i zatvori vrata, ali se prenerazi kad vidje Kemala kako sjedi na kanabeu, nagnut nad sveskom. Ona uzviknu:
- Zašto si se vratio ovamo?
Dječak ustade zbunjeno se smiješeći i odgovori:
- Sjetio sam se da sam zaboravio svesku za engleski pa sam se vratio da je uzmem, zatim mi se učini da bi trebalo da posljednji put ponovim riječi.
Ponovo pođe s njim u spavaću sobu i nije ga ostavila dok se nije ispružio pod pokrivačem. Ali, nije zaspao. San je bio suviše slab da savlada lukavu javu koja se budila u njegovim osjećanjima. Brzo skoči iz kreveta, kad su mu do ušiju stigli odjeci majčinih koraka: penjala se uz stepenice na gornji sprat. Dječak otvori vrata, otrča do sobe svojih sestara, gurnu vrata i uđe ne zatvorivši ih da bi napravio prostor za svjetlost obješene lampe u salonu da osvijetli barem jedan dio guste tame. Otrča do kreveta i prošapta: „Sestrice Hatidža!" Iznenađena, djevojka sjede u krevet a on sjede pored nje, dahćući od uzbuđenja. Kao da nije bio zadovoljan

jednom slušateljkom da joj povjeri svoju tajnu, koja mu je otjerala san sa očiju,
175nego pruži ruku prema Aišinom tijelu i prodrma ga. Međutim, djevojka je opazila kad je on došao, skinula sa sebe pokrivač i podigla glavu i, znatiželjno i ljuta, upitala:
- Zašto si došao ovamo?
Nije se obazirao na ljutit ton, jer je bio siguran da će samo jedna riječ kojom će nagovijestiti svoju tajnu, biti dovoljna da ih nasadi na glavu. Srce mu je igralo od veselja i radosti. Zatim reče šapatom kao da se čuva da će ga čuti neko četvrti:
- Imam neobičnu tajnu. Hatidža ga upita:
- Kakva je to tajna? Daj šta imaš i pokaži nam svoju dovitljivost.
Nije mogao više da krije pa reče:
- Moj brat Fehmi hoće da zaruči Merjemu.
Tada se i Aiša uspravi na krevetu brzim mahinalnim pokretom kao da je vijest bila mlaz hladne vode, sasut na; pospano lice. Tri se spodobe približiše jedna drugoj u obliku piramide, kao što se činilo na prigušenoj svjetlosti koja je prodirala u sobu i odbijala se od poda uz otvorena vrat u vidu paralelograma i njihala se sa strane kako se njiha plamen lampe. Zbog otvorenih vrata plamen je bio izložen povjetarcu koji se kroz otvore na prozoru širio u salon u blagim šapatima koji su otkrivali jednu tajnu. Hatidž; znatiželjno upita:

- Kako si to saznao?
- Izišao sam iz kreveta da uzmem svesku engleskog i| kod vrata moga brata začuh njegov glas kako govori. Šćućurio sam se na kanabeu, a zatim sam iza otškrinutih vrata čuo kako pažljivo, zastala daha, šapćući razgovaraju dok on nije završio svoju priču.
Tada Aiša, kao da želi da bude još sigurnija, zapita:
- Vjeruješ li u ovo?
Hatidža odgovori glasom koji kao da dolazi telefonom iz nekog dalekog grada:
- Možeš li zamisliti da ovaj - pokazujući na Kemala
- izmisli tako dugu i široku priču?
- Imaš pravo, - zatim se nasmija da bi ublažila svoje veliko zanimanje - smrt dječaka na ulici je jedna, a ova priča druga stvar...
Ne obraćajući pažnju što se Kemal ljutio zbog njihove objede, Hatidža upita:
- Kako se to dogodilo, bože? " Aiša se nasmija i reče:
-Zar ti nisam rekla da sumnjam da je bršljan razlog što se Fehmi penje na krov svakog dana?
- Drugi je to bršljan koji se obavio oko njegovih nogu. Aiša zapjevuši prigušenim glasom:
- Nema prigovora na tu ljubav, oči moje... Hatidža reče prijekorno:

-Ćuti... Nije vrijeme za pjesmu... Merjema je u dvadesetoj a Fehmi u osamnaestoj godini. Kako se mama složila s tim?
- Mama? Mama je blaga golubica, ne zna da kaže
- ne. Ali, stani malo, pravedno je da kažem da je Merjema lijepa i dobra. Zatim, naša je kuća jedina u četvrti koja još ne zna za svadbu.
Hatidža je, kao i Aiša, voljela Merjemu, ali ta ljubav uopšte nije bila u stanju da u njenim očima prikrije tragove prigovora na račun voljenog, bez obzira kakav bio. Njoj nije bilo nemoguće, ako treba, da se zaustavi samo na pukom prigovoru, ali pošto priča o braku izaziva njene zapretane strahove i ljubomoru, to se ona lako okrenu protiv svoje prijateljice, a njeno sreće odbi da je prihvati kao ženu svoga brata. Ona nastavi:
- Jesi li ti luda? Merjema jeste lijepa, ali je ona daleko iza Fehmija. On je, magarice, student i jednog dana će biti sudija. Možeš li zamisliti Merjemu kao ženu sudije na viso-kom položaju? Ona je poput nas u mnogo čemu, ali je u mnogo čemu i iza nas. Nijedna se od nas neće udati za sudiju...
Aiša se zapita u sebi: „Ko kaže da je sudija bolji od o-ficira?"
Zatim ljutito upita:
- Zašto da ne?
Hatidža nastavi da govori, ne obraćajući pažnju na njenu ljutnju:

- Fehmi može da se oženi djevojkom stotinu puta ljepšom od Merjeme, a u isto vrijeme da bude obrazovana i bogata, kći bega ili čak paše. Zašto se onda žuri da zaruči Merjemu? Ona nije ništa drugo do nepismena alapača, ti je ne znaš kao što je ja znam.
Aiša shvati da je Merjema u očima Hatidže postala zbir mana i nedostataka. Međutim, slušajući Hatidžu o dugom Merjeninom jeziku, svojstvo u kojem Hatidža ima mnogo većeg udjela, ona nije mogla a da se ne nasmiješi sa prikrivenom tvrdoćom, rekavši, plašeći se što je tako govorila i kao da se predaje:
- Prepustimo stvar bogu... Čvrsto uvjerena, Hatidža reče:
- Stvar je u božjim rukama na nebu, a u rukama moga oca na zemlji... Vidjećemo šta će biti sutra. - Zatim, obraćajući se Kemalu - Vrijeme je da se u miru vratiš u svoj krevet.
Kemal se vrati u svoju sobu, govoreći u sebi: „Ostao je samo Jasin, sutra ću ga obavijestiti..."
179XX
Hatidža i Aiša sjedoše prekrštenih nogu prema pritvorenom krilu vrata roditeljske sobe na gornjem spratu. Prigušivale su dah i oprezno i ljubopitljivo lovile svaku riječ iz sobe. Bilo je popodne. Gospodin je bio ustao poslije popodnevnog odmora, uzeo abdest, po običaju, sjeo da srkne svoju kafu i čekao ezan da se pomoli prije no što pođe u dućan. Sestre su očekivale da će majka započeti razgovor sa ocem o onome o

čemu ih je obavijestio Kemal, jer za to nije bilo pogodnijeg vremena. Iz unutrašnjosti sobe doprije do njih snažni glas njihovog oca koji je govorio o običnim kućnim stvarima. Slušale su nestrpljivo očekujući i pogledajući se upitno, dok najzad ne čuše majku koja krajnje uljudno i smjerno reče:
- Gospodaru moj, ako mi dozvoliš, progovorila bih o nečemu što me je Fehmi zamolio da te obavijestim.
Tada Aiša pokaza licem prema unutrašnjosti sobe kao da kaže: „Evo razgovara", dok je Hatidža zamišljala stanje svoje majke koja se pripremala na važan razgovor, od koga joj se sigurno srce cijepalo. Ona nemirno ugrize svoje usne. Zatim čuše gospodinov glas koji upita:
- Šta želi?
Zavlada tišina na trenutak, a možda i duže za njih dvije koje su prisluškivale. Potom majka reče:
- Fehmi je, gospodaru, dobar mladić, kojim si ti zadovoljan zbog njegove ozbiljnosti, uspjeha u školi i uljudnosti, nek' ga bog sačuva od zlih očiju. Možda mi je kazao šta želi, znajući kakav ugled ima kod svog oca.
Otac upita tonom koji se njima dvjema učini zadovoljnim:
- Šta želi? Govori...
Približiše svoje glave vratima, bulјeći jedna u drugu. A onda iznenada začuše tihi glas svoje majke:
- Moj gospodar zna našeg dobrog susjeda gospodina Muhameda Ridvana...?

- Naravno...
- Čovjek dobar kao i moj gospodar, porodica časna, a susjedi ne mogu biti bolji...
Ona zastade pa nastavi:
- Fehmi pita, gospodaru, da li mu njegov otac dozvoljava da on zaruči Merjemu, kćerku našeg dobrog susjeda, a da ostane pod njegovom zaštitom dok ne bude spreman za ženidbu?
Tada se podiže glas gospodina, grub od bijesa i odbijanja:
- Da je zaruči? Šta kažeš, ženo? Onaj dječak? Fino, bogami! Ponovi mi što si rekla...
Drhtavim glasom, po kome ju je Hatidža zamišljala kako se grči, ona reče: ,,
- On samo pita, samo pita, ništa vijjf, gospodaru, a stvar je u tvojim rukama...
Glas koji je pucao od bijesa, reče:
- Niti ja hoću da znam, niti on, za tu nepodnošljivu igrariju. Ne znam šta je pokvarilo jednog đaka da ide dotle. Međutim, majka kao što si ti u stanju je da pokvari rođenu djecu. Da si majka kao što treba, ne bi se on usudio da ti se obrati ovakvim bezobrazlukom...
Djevojke obuze strah i pokunjenost, ali u Hatidžinom srcu bi i nešto zadovoljstva, zatim čuše majčin uzdrhtali, pokorni glas:

- Nemoj se opterećivati tim gnjevom, gospodaru, sve je lako, samo se nemoj srditi. Nisam sa svoje strane namjeravala nikakvo zlo, niti je na to mislio moj sin kad mi je prenio svoju želju da mu daš dozvolu. On me je to zamolio dobronamjerno. Mislila sam da treba da ti to kažem. No, pošto ti tako misliš, ja ću ga obavijestiti o tome i on će pokorno poslušati kao što je uvijek slušao tvoja naređenja.
- Poslušaće, htio ili ne htio, ali ja želim tebi da kažem, da si slaba majka od koje se čovjek ne može nadati nika-i kvom dobru.
- Ja ih pazim kako me ti savjetuješ...
- Kaži mi što ga je navelo da o tome uopšte razmišlja?
Djevojke načuliše uši uznemireno i radoznalo. Iznenadilo ih je ovo pitanje koje nisu očekivale. Međutim, nisu čule majčin odgovor. Zamišljale su je kako zbunjeno i prestrašeno žmirka očima. U srcima osjetiše silnu naklonost prema njoj.
- Zašto si zanijemila? Kaži mi da li je viđa?
- Ne, nikako, gospodaru, moj sin ne diže oči ni na jednu susjetku niti na druge...
- Kako je poželio da je zaruči kad je nije vidio? Nisam mislio da imam sinove koji će kradomice pogledati u dvorišta susjeda!

- Bože sačuvaj, gospodaru, bože sačuvaj! Moj sin, kad ide putem, ne osvrće se ni lijevo ni desno. A u kući, jedva da napušta svoju sobu, osim kad mora.
- Šta ga onda navelo da je traži?
- Možda je, gospodaru, čuo svoje sestre da pričaju onjoj.
Kroz tijelo djevojaka prođe snažan drhtaj. Otvoriše od užasa usta i dalje prisluškujući:
- Kad su njegove sestre bile provodadžike? Veliki bože, je li potrebno da ostavim svoj dućan i posao i da se zavučem u kuću da je držim i branim!
Žena uzviknu plačnim tonom:
- Tvoja kuća je najčistija kuća, kunem se bogom, nego, nemoj se srditi, stvar je svršena i kao da ništa nije ni bilo...
Čovjek uzviknu glasom punim prijetnje:
- Reci mu da bude vaspitan, da ima srama, da se drži svoje granice i da je najbolje da se posveti svom učenju.
Djevojke čuše neki pokret u sobi, oprezno ustadoše i na prstima se udaljiše od vrata.
Gospođa je vidjela da treba da napusti sobu, kao obično kad slučajno izazove njegov bijes i ne vraća se poslije toga u nju dok je on ne pozove. Iskustvo ju je naučilo da njeno zadržavanje pred njim kad je srdit, zatim nastojanje da ga smiri nježnim riječima, samo još više raspaljuje oganj.
Gospodin se nađe sam. Nestaše tragovi očitog gnjeva, koji se

obično javljaju u njegovim očima, na licu, u pokretu ruku i u govoru. Međutim, gnjev je ostao u dubini duše kao talog na dnu lonca.
Sigurno je da se je on gnjevio u kući iz najbeznačaj-nijih razloga, ne samo sprovodeći svoj plan u vođenju kuće, nego i podstaknut žestinom svoje prirode, koju u porodici ne može zauzdati kočnica razboritosti, a koju izvanredno održava izvan kuće. A možda mu je to i odušak za uzdržavanje, trpeljivost, prijatan odnos, nezamjeranje i osvajanje naklonosti ljudi pod svaku cijenu, a od čega trpi u svom društvu. Nerijetko mu se pokaže da se prepustio gnjevu bez ikakvog povoda, ali se on, čak ni u tom slučaju, nije kajao, jer je bio uvjeren da je njegov gnjev i zbog beznačajne stvari zgodan da spriječi da se dogodi šta ozbiljno, a što bi moglo da izazove njegov opravdani gnjev. Međutim, ono što je čuo o Fehmiju nije smatrao nekim beznačajnim, brzopletim propustom, nego je u tome vidio ružni hir koji ne bi smjelo da obuzima dušu đaka iz njegove porodice. Nije mogao zamisliti da se „osjećanja" uvuku u poredak njegove kuće, za koju je želio da raste u atmosferi stroge i jasno vidljive čisto te i nevinosti.
Zatim dođe popodnevna molitva kao lijepa prilika da odmori dušu i završi je mirnijeg i raspoloženijeg srca. Sjeo je prekrštenih nogu na ćilimčić za molitvu, ispružio ruke, moleći boga da mu blagoslovi porodicu i imovinu, a naročito

da mu se sinovi ponose razumom, zrelošću i uspjehom. Sad će napustiti kuću, njegova namrgođenost je bila tek spoljna i njom je želio samo da ih zaplaši. U dućanu se sreo sa nekim prijateljima i ispričao im „događaj dana", ne kao dramu, jer je mrzio da ikog opterećuje dramama, nego kao glupu igru. Oni su to prokomentarisali svojim veselim šalama, a ubrzo im se i on pridružio u raspoloženju. Ostavili su ga, dok se je on grohotom opušteno
smijao. „Događaj dana" mu je u dućanu izgledao drukčije nego kod kuće, u sobi, što mu je omogućilo da mu se nasmije, štaviše, i da mu bude simpatičan, tako da reče u sebi, konačno nasmijan i zaodovljan: „Ko je na svog oca, ne čini loše."

XXI

Kad je Kemal projurio kroz kućna vrata, veče je već nailazilo odlučnim koracima, pokrivajući ulice, sokake, minareta i kupole. Možda se nije toliko radovao ovom iznenadnom izlasku, koji mu se tako rijetko pruža u ovo doba, koliko je bio ponosan zbog usmene poruke koju mu je predao Fehmi. Nije mu izmaklo da je ona jedino njemu povjerena, a ne nekom drugom, u atmosferi tajnosti i skrivanju, stvar koja je poruci, a onda i njemu, davala poseban značaj, što je osjetilo njegovo mlado srce, igrajući od radosti i ponosa. Pitao se u čudu šta je to potreslo Fehmija tako da su ga zahvatili nemir

i tuga. On mu je u svom sasvim crnom odijelu izgledao kao neka tuđa osoba, koju ranije nije ni čuo ni vidio. On je jedini dokaz da njegov otac bukne kao vulkan iz najbeznačajnijeg razloga. Jer, i Jasin je uz svu svoju slatkorječivost, podložan da se raspali, čak ni Hatidža i Aiša nisu oslobođene napada zlobe, a on je jedini drukčiji, njegov smijeh je osmijeh a srdžba - namrgođenost, njegova smirenost je duboka, uz iskrena osjećanja i izvorni zanos. Ne sjeća se da ga je do danas vidio u takvom stanju. Neće zaboraviti kako ga je pozvao u sobu za učenje, izgubljena pogleda, uznemirene duše i drhtavog glasa, niti kako mu se prvi put u životu obratio toplim, molećivim glasom, što ga je do kraja začudilo. Tražio je da zapamti poruku koju je nosio, tako što ju je ponovio više puta. Iz samog sadržaja poruke shvatio je da je u tijesnoj vezi sa onim neobičnim razgovorom koji je kriomice slušao iza vrata i koji je prenio sestrama i među njima izazvao oštru prepirku i raspru. Ukratko, on se vezao za Merjemu, tu djevojku koja se tako često šalila s njim a on s njom. Nekad je prema njoj osjećao bliskost a nekad se opet ljutio, ne znajući kako je to ozbiljno i kako je njegovog brata lišilo mira i spokoja. Merjema? Kako je mogla da sve ovo učini njegovom dragom, odličnom bratu, a ne nekom drugom!! Osjetio je ne jasnost u atmosferi, poput one nejasnosti koja skriva život duhova i priviđenja i koja tako dugo izaziva njegovu radoznalost i strah. Srce mu zaigra od

pitanja i želje da otkrije skrivenu tajnu. Međutim, ta dvojba nije ga odvratila da sam za sebe ponavlja poruku kao što ju je ranije ponavljao bratu, da bi se uvjerio da se nijedno slovo njenog sadržaja neće izgubiti. Prođe ispred kuće porodice Ridvan i dalje ponavljajući poruku, zatim skrenu prema prvoj sljedećoj okuci, gdje su se nalazila vrata. Kuća mu nije bila strana, ta često se uvlačio u njeno malo dvorište, gdje su u jednom uglu ležala skvrčena ručna kolica pokvarenih točkova na koja se penjao, popravljajući ih u mašti i vozeći ih kud želi. Također je često slobodno prolazio njenim sobama. Domaćica i njena kći primale su ga s dobrodošlicom i radosno, dok ih je on, „uz svu svoju mladost", smatrao svojim starim prijateljicama. Dobro je poznavao kuću, sa njene tri sobe, među kojima je u sredini bio mali salon, u kome je bila
187šivaća mašina ispred prozora koji je neposredno gledao na Sultanov hamam, jednako kao što je poznavao svoju kuću sa prostranim sobama i velikim salonom, gdje se iz večeri u veće iskuplja sijelo uz kafu. Još su ostale neke sporedne stvari u kući kao trag u njegovoj duši koje su ga tako dugo, dok je bio mali, zanimale, kao što je gnijezdo grlice na vrhu balkona, povezanog sa Merjeminom sobom, čiji je rub iznad ugla balkona, pričvršćenog uza zid, izgledao kao parčići u okruglom prostoru na kome su se izmiješali slama i perje i sa koga se ponekad ukaže rep stare grlice ili njen kljun," već

kako se smjesti u gnijezdu. Posmatra gnijezdo, a dvije se želje bore u njemu: jedna se rađa u njemu i mami ga da se poigra s pticama i da uhvati mlade, i druga, koja dolazi od njegove majke, traži da ostane na posmatranju, ljubavi i maštanju o životu grlice i njene porodice. Zatim, i druga slika, slika drage Sefire, obješene
0 zid Merjemine sobe, raskošnih boja i sjajnog tena, plemenitih crta lica, koja svojom ljepotom premašuje ljepoticu čiju sliku svako popodne posmatra u dućanu Matusjan. Dugo ju je posmatrao, pitajući se o njenoj „priči". Merjema mu je o njoj pričala što zna i što ne zna, svojim laganim, tečnim glasom, koji ga opčinjava i uzbuđuje. Dakle, nije mu kuća bila tuđa, ušao je u salon a da ga niko nije primijetio. Baci letimičan pogled na prvu sobu
1 vidje gospodina Muhameda Ridvana kako leži u krevetu, kao što je navikao da ga viđa već godinama. Znao je da je starac bolestan. Slušao je često o njemu da je oduzet, tako da je jednom upitao majku šta znači „oduzetost". Ona se uznemiri i poče da priziva boga u pomoć od zla imena koje je spomenuo. On se povuče. Od tog vremena
gospodin je u njemu izazivao sažaljenje i radoznalost, povezanu sa strahom. Zatim prođe pored sljedeće sobe i ugleda Merjeminu majku kako stoji ispred ogledala a u ruci joj nešto slično kremi, koju je stavljala na lice i vrat a onda je brzim pokretima prevlačila preko tih mjesta i pipala prstima

da se uvjeri da joj je koža meka. Iako je bila u četrdesetoj godini života, bila je izvanredne ljepote kao i njena kći, veoma je voljela da se veseli i zabavlja. Čim ga je ugledala, odmah mu radosno priđe, poljubi i upita ga kao krajnje nestrpljivo: „Kada ćeš podrasti da se udam za tebe?" Postidi se i zbuni, iako mu je njena šala bila prijatna i nije mu je nikad bilo dosta. |ii Koliko je bio ljubopitljiv prema ovoj radnji koju ona obavlja s vremena na vrijeme pred ogledalom! Jednom je pitao majku o tome, ali ga ona izruži, a to je bilo najviše što je ona činila u vaspitanju, prekorijevajući ga što pita ono što ga se ne tiče. Međutim, Merjemina majka je bila velikodušnija i nježnija. Kad ga je jednom opazila kako je začuđeno zagleda, zaustavila ga je na sjedištu ispred sebe, navukla svojim prstima nešto što je najprije mislio da je krema, pružila mu svoje lice i veselo rekla: „Radi i pokaži mi svoju vještinu!" Počeo je da oponaša njene pokrete i dokazao da je vješt i lagan, pa se ona obradovala. Ali, on nije bio ubijeđen u uživanje u toj radnji, pa je upita: „Zašto to činiš?" Ona se grohotom nasmija: „Hoćeš li čekati još deset novih godina da upoznaš sebe? Međutim, nema potrebe da čekaš: je li mekana koža bolja od grube? Je li ovo?"
Prođe lagano pored njenih vrata, da ga ne primijeti, jer je poruka bila suviše ozbiljna da bi se sreo bilo s kim

osim sa Merjemom. Nađe je u posljednjoj sobi kako sjedi na krevetu prekrštenih nogu, tucajući orahe, dok je pred njom bila tacna puna ljuske. Kad ga ugleda, reče iznenađeno:
- Kemal! - Htjede da ga upita zašto je došao u ovaj čas, ali se uzdrža od te namjere da ga ne bi uplašila ili smela. - Dobro došao... Dođi, sjedi kod mene.
Pruži joj ruku da je pozdravi, zatim otkopča dugmad na svojim čizmicama, skide ih i skoči na krevet, u dugoj košulji na pruge i plavoj kapi sa crvenim prugama. Merje-ma se prijatno nasmija, gurnu mu u ruku malo oraha i reče mu:
- Tucaj, golube, i pokreni svoje biserne zube: Sjećaš li se kad si me ujeo za ruku kad sam te poškakljala? Evo, ovako...
Ona pruži ruku pod njegov pazuh, ali on, pokretom u suprotnom pravcu, prekrsti ruke na grudima da bi zaštitio svoj pazuh. On se lagano nasmija, kao da su ga njeni prsti zaista poškakljali, i uzviknu:
- Časti ti, nemoj, teta Merjemo!
Ona ga ostavi na miru, čudeći se njegovom strahu:
- Zašto ti drhti tijelo od golicanja? Vidi kako ja za to ne marim!
I uze da se lako golica, gledajući ga izazovno; on ne izdrža a da joj takođe izazovno ne kaže:
- Pusti me da te ja zagolicam, pa ćemo vidjeti... Ona odmah podiže svoje ruke iznad glave a on gurnu

svoje prste pod njene pazuhe i poče da je golica koliko je god lakše i brže mogao, ustremivši svoje oči prema njenim lijepim, crnim očima, da bi uhvatio prvi znak
njene slabosti. Međutim, morao je da povuče svoje ruke, uzdahnuvši očajno i postiđeno, a ona ga otpremi slatkim, ironičnim smijehom:
- Jesi li vidio, mali, nemoćni čovječe! Poslije ovog danas, nemoj tvrditi da si muškarac.
A zatim, kao da se iznenada sjeti nečeg važnog:
- Strašno! Zaboravio si da me poljubiš. Zar te nisam toliko puta upozorila da poljubac bude pozdrav za naš susret!
Približi mu svoje lice a on pruži usne i poljubi je u obraz, zatim ugleda parčiće oraha koji su iza njegovih usta ostali na njenom obrazu i stidljivo ih odstrani prstima. Ona je, pak desnom rukom prihvatila njegovu bradu i poljubila ga u usta jednom, pa još jednom... Zatim ga kao začuđeno upita:
- Kako si se mogao izvući iz njihovih ruku u ovaj čas? Sigurno te tetka sada traži po sobama u kući...
Vidi, prepustio se razgovoru i igri, tako da je gotovo zaboravio poruku radi koje je došao, ali ga njeno pitanje podsjeti na njegov zadatak, pa je pogleda drukčijim očima..., očima koje bi voljele da u njenoj duši potraže tajnu koja je potresla njegovog dobrog, ozbiljnog brata. Da bi vidjela da je on jako pogođen zbog osjećanja da joj donosi nevesele vijesti, reče joj snuždeno:

- Fehmi me je poslao...
U očima joj se pojavi novi sasvim ozbiljan izraz. Ona se pomno zagleda u njegovo lice da bi vidjela šta je iza njega. On osjeti da se atmosfera promijenila kao da je prešao iz jednog razreda u drugi, zatim je ču kako pita prigušenim glasom:
Ifl- Zašto?
On joj odgovori otvoreno, jer više nije mogao zadržati za sebe te ozbiljne i teške vijesti koje joj donosi, iako je nagonski osjećao koliko su važne:
- Rekao je: prenesi joj moje pozrave i kaži joj da sam tražio dozvolu od svoga oca da je zaručim, ali se on nije složio da se objave zaruke dok sam ja đak i tražio je od mene da sačekam dok završim školovanje...
Pomno je i razrogačenih očiju gledala u njegovo lice. Kad je zaćutao, obori oči, ne progovorivši ni riječi. Zavlada mukla tišina koja je pritiskala njegovo mlado srce. Želio je da joj to otkrije ma koliko ga stajalo. Reče:
- On te uvjerava da je odbijanje došlo protiv njegove volje i da on požuruje godine da bi ostvario svoju želju...
Pošto ona, na te njegove riječi, nije davala nikakvog znaka da će progovoriti, poželi još više da je vrati onom njenom veselom raspoloženju, pa joj izazovno reče:
- Da ti pričam kakav se razgovor vodio o tebi između njega i naše mame? Ona odgovori, i mareći i ne mareći:

- Šta je rekao i šta je rekla?
Obradova se dječak ovom djelomičnom uspijehu i ispriča joj kakav je razgovor čuo iza vrata. Učini mu se da je uzdahnula. Ona neraspoloženo reče:
- Tvoj je otac prijek, grozan čovjek... Svako ga zna takvog.
On nesvjesno reče:
- Da, moj otac je takav...
Oprezno i uplašeno podiže glavu prema njoj, ali je ona bila kao izgubljena, pa je upita, sjetivši se šta mu je brat preporučio:

Šta ću mu reći?
Slegnuvši ramenima, nasmija se kroz nos, htjede nešto da kaže, ali se zaustavi dugo razmišljajući, a zatim reče sa nekim mrkim pogledom u očima:
- Reci mu da ona ne zna šta će učiniti ako joj se pojavi zaručnik tokom tako dugog čekanja...
Kemal se brinuo da zapamti novu poruku više no što se brinuo da je shvati. Ubrzo je osjetio da je njegov zadatak završen, stavi ostatak oraha u džep svoje duge košulje, pruži joj ruku na pozdrav, skliznu na pod sobe i iziđe.

XXII

Aiša je ostajala pred ogledalom, puna divljenja sobom. Pored sjajne porodice, koja je djevojka u čitavoj četvrti ukrašena

ovakvim zlatnim uvojcima i ovakvim plavim očima! Jasin joj otvoreno daje komplimente, a Fehmi, kad s njom o nečemu razgovara, ne prestaje da je gleda zadivljenim očima. Čak i mali Kemal voli da pije iz krčaga samo na mjestu ovlaženom njenim usnama. I majka joj tepa i zove je „mjesece", iako nije posve mirna zbog njene mršavosti i nježnosti, zbog čega je podsticala Um Hanefi da joj pripremi nešto da se ugoji. Što se tiče nje same, vjero-vatno je ona bolje od svih ostalih znala za svoju izvanrednu ljepotu, što pokazuje i njena velika briga za radost zbog nje. Međutim, ova pretjerana briga nije prošla bez Hatidži-nog komentara, čak i zamjerke i prijekora, ne zato što je sklona nemaru, dapače, Hatidža je prva nasljednica svoje majke po silnoj ljubavi prema čistoći i otmjenosti, nego što gleda kako ova djevojka obično započinje dan dotjerujući kosu i popravljajući svoju garderobu čak i prije nego što izvrši i svoje kućne obaveze, kao da ne podnosi da njena ljepota i jedan sat u životu ostane bez brige i pažnje. Međutim, nije samo briga za ljepotu motiv ovog ranog uljepšavanja, nego ona, čim muškarci pođu za svojim poslom, umakne u dnevni boravak i napravi na krilima prozora, koji gleda na ulicu Između dva dvorca, tanki otvor i stane iza njega, bacajući pogled na ulicu, nemirna od iščekivanja i nervozna od straha. Tako je stala tog jutra, dok je pogled lutao između Sultanovog hamama i ulice Između dva dvorca, a mladalačko je srce

nastavilo da lupa, dok se iz daljine ne pojavi „očekivani", izlazeći iza okuke i dolazeći od Hurunfuša, te kočopereći se u svojoj policijskoj uniformi i zvjezdicama koje su mu sjale na ramenima. Kako bi se približio kući, počeo bi oprezno da diže oči ali ne i glavu, dok ne dođe sasvim blizu, pa mu se čitavo lice nasmiješi lagano i blago, što se više prima srcem nego osjećanjima, kao da je taj osmijeh uštap u svojoj prvoj noći. Ubrzo se izgubi ispod balkona, a ona brzo krenu da ga prati sa drugog prozora, koji gleda na ulicu Kujundžija, ali se užasno prestraši ugledavši Hatidžu uspravljenu na kanabeu između dva prozora, kako baca pogled na ulicu iznad njene glave. Ote joj se uzdah, raširiše joj se zjenice u očitom strahu i ostade prikovana na svom mjestu. Kad je i kako došla! Kako se popela na kanabe a da je nije osjetila!? I šta je vidjela? Kako, kad i zašto? Hatidža je, pak, upiljila svoj pogled na nju, polako i ćutke zatvarajući oči do polovine, i dugo ćuteći kao da želi da je isto tako dugo muči. Zatim se Aiša donekle pribra, s velikim naporom spusti pogled i nagnu se prema krevetu, uzalud nastojeći da izgleda smirena, te doviknu:

- Prestravila si me, stara!

Hatidža ne obrati na to pažnju, nego ostade na svom mjestu na kanabeu, gledajući na ulicu kroz odškrinut prozor. Onda podrugljivo promrmlja:- Prestravila sam te? Srami se! U

stvari, lupetaš! Aiša bijesno i očajno stisnu zube, pošto se malo povukla da je ona ne vidi, ali ipak mirno upita sestru:
- Slučajno sam te vidjela više svoje glave a da nisam primijetila da si ušla. Zašto se prikradaš?
Hatidža skoči na pod, sjede na kanabe i reče, podrugljivo, kao da popušta:
- Žao mi je, sestro, sljedeći put ću objesiti zvono oko vrata kao u vatrogasnih kola da opaziš da sam prisutna, te se nemoj prestravljivati.
Aiša reče tjeskobno, i dalje prestravljena:
- Nema potrebe da vješaš zvono, dovoljno je da se krećeš kao ostala božija stvorenja...
Sestra joj odgovori jednako podrugljivo, značajno je pogledavši:
- Bog zna da se ja krećem kao i ostala božija stvorenja, međutim, očito da se ti, kad staneš iza prozora, mislim iza ovog otvora, zadubiš u ono što je pred tobom, tako da nisi svjesna šta se događa oko tebe i više nisi kao ostala božija stvorenja.
Aiša otpuhnu i viknu: - Takva si ti uvijek!
Hatidža ponovo kratko zaćuta, zatim skrenu pogled od svoje žrtve i podiže obrve kao da razmišlja o nekom teškom pitanju, a onda kao da se obradova došavši do pogodnog rješenja, reče ovoga puta za sebe, ne gledajući sestru:

- Zato ona, dakle, pjeva tako često: ,,O ti, sa crvenim širitom, koji si me zarobio, smiluj mi se!" Koliko sam, zbog svoje dobre namjere, mislila, oči moje, da je to naivna pjesma, samo da se razonodiš!
Djevojčino srce žestoko zalupa: dogodilo se ono čega se plašila... Više ne koristi vezanje za lažne nade. Zahvati je nemir koji je iz temelja potrese, gotovo da brižnu u plač. Međutim, sam očaj je navede da se izloži smrtnoj opasnosti da bi se odbranila, pa uzviknu glasom čiji smisao uništi njen silni nemir:
- Kakve su to nerazumljive riječi:
Međutim, nije izgledalo da je Hatidža slušala njene riječi i nastavi da govori sama sebi:
- Zato se također dotjeruje u rano jutro. Toliko sam se dugo pitala da li je razumno da se djevojka gizda prije nego što pomete i pokupi prašinu po kući... Kakvo metenje i kakvo kupljenje prašine, sirota Hatidža, koja će živjeti glupa i umrijeti glupa! Ti meti, ti kupi prašinu i ne dotjeraj se ni prije, čak ni poslije posla! Zašto bi se dotjerivala, kukavna? Gledaj kroz prozor od danas do sutra, pa ako se za tebe zainteresuje policijski oficir, odsjeći ću sebi ruku!
Aiša uzviknu nervozno i histerično:
- To ne smiješ činiti, ne smiješ!
- Ona ima pravo, Hatidžo! To su stvari koje ti ne možeš shvatiti svojim pomračenim umom: plave oči, kosa od

zlatnih sipki, crveni širit i blistava zvjezdica, shvatljiva i razumljiva stvar...
- Hatidžo, griješiš... Samo sam gledala na ulicu, nikog nisam vidjela niti me je iko vidio...
Hatidža joj se okrenu kao da se prvi put osvrće na njeno protivljenje i reče kao da se ispričava:
- Je 1' ti to meni govoriš, Šušu? Izvini, razmišljam ° nekim važnim stvarima, odgodi na čas svoju priču.
Zatrese glavom ponovo, razmišljajući i govoreći sama sebi:
- Shvatljiva i razumljiva stvar... Ali, kakav je tvoj grijeh, gospodine Ahmede Abduldževade? Žalim te, gospodine, časni gospodine, časni i pošteni, dođi, vidi svoju kćer, gospodine moj, kruno na mojoj glavi!
Djevojci se diže kosa na glavi kad je čula ime svoga oca. Okrenu glavu i pade joj na um šta je otac rekao majci, napadajući želju Fehmija da zaruči Merjemu: „Kaži mi, je li je viđa?" „Nisam mislio da imam sinove koji kradom pogledaju u dvorište susjeda!" Tako on misli o sinu, kako li će tek misliti o ćerki? ;.;; Gušeći se, ona uzviknu: , • - Hatidža, to ne ide... Griješiš... Griješiš! '.Ali Hatidža nastavi svoju priču, ne osvrćući se na nju:
- Zbilja, je li ovo ljubav? Je li moguće? Zar ne kažu za nju: „Ljubav je ovan na mom srcu...
Blizu sam, idem u Tauker."

Gdje li je ovaj Tauker? Možda je u ulici Kazandžija, a možda je, štaviše, u kući gospodina Ahmeda Abdul-dževada?
- Ne mogu više da podnesem tvoje reći, poštedi me svog jezika. Bože, zašto mi ne vjeruješ?
- Gledaj ti svoja posla, Hatidžo, nije ovo kod nas nikakva igra. Ti si starija sestra, a dužnost je dužnost, ma kako izgledala gorka! Treba da zna ko treba da zna! Hoćeš li odati tajnu svome ocu? U stvari, ja ne znam kako da mu se obratim sa ovako ozbiljnom tajnom. Jasin? Ali, on, kao i da ga nema, najviše što se od njega može nadati, jeste da mrmlja nerazumljive riječi. Fehmi? Ali i on je

naklonjen zlatnoj kosi, to je sve zlo. Mislim da je najbolje da obavijestim mamu i ostavim joj da učini šta misli.
Ona učini pokret kao da će da krene. Aiša pojuri prema njoj kao zaklana kokoš, uhvati je za ramena i kriknu iz uzburkanih grudi:
- Šta želiš? .Hatidža upita:
- Da li mi prijetiš?
Aiša htjede da progovori, ali je zagušiše iznenadne suze. Tiho je govorila riječi koje je oštro presijecao plač. Hatidža se zagleda u nju. Ćutala je i razmišljala. Sa lica joj nestade ironija, lice joj se namršti dok je, zabrinuta, slušala grcanje djevojke, zatim joj prvi put ozbiljno reče:
- Pogriješila si, Aišo.

Lice joj se i dalje mrštilo, nos joj se sve više šiljio. Jasno se vidjelo da je uzbuđena i nastavi:
- Treba da priznaš svoju grešku i da mi kažeš kako ti je pala na um ova glupost, ludo?
Aiša uzviknu, brišući suze:
- Ti o meni loše misliš.
Hatidža uzdahnu namrgođena kao da joj je dosta ove izgubljenoe prepirke, pa je konačno odustala od namjere da je napada pa čak i da se poigrava s njom. Znala je uvijek gdje i kada će stati, ne prelazeći granicu. Otrovna ironija je zadovoljila njene grube, agresivne težnje. Time se, kao i uvijek, zadovoljavala. Međutim, zadržale su je druge težnje, sasvim daleko od agresivnosti i grubosti, koje još nisu bile zadovoljene, težnje koje su proizilazile od osjećanja starije sestre, dapače, osjećanje majčinstva, za koje
199je niko iz porodice neće okriviti, ma koliko jedno drugo žestoko napadali. Pod uticajem želje da zadovolji ove prijateljske težnje, ona reče:
- Ne prepiri se, sve sam vidjela svojim očima. Sad se ne šalim, nego želim da ti otvoreno kažem da si mnogo pogriješila. To je neozbiljnost kakvu ova kuća dosad nije poznavala i ne želi da je sazna ni sada ni ubuduće. To je samo lakomislienost koja te je u to uvalila. Slušaj me i razumi moj savjet: ne vraćaj se nikad na ovo. Ništa se ne može sakriti iako može dugo potrajati. Ta zamisli šta bi s

nama svima bilo da te primijeti neko na ulici ili neki susjed, a ti znaš šta su zli jezici, zamisli šta bi bilo kad bi vijest stigla do oca, nek' nam bog pomogne!
Aiša pognu glavu, ostavljajući da ćutnja izrazi njeno priznanje. Lice joj planu od stida, onom krvlju koja lipti iz savjesti, iznutra, kad je pogreška vani. Hatidža uzdahnu i reče:
- Pazi, pazi! Razumiješ? - Zatim joj preko lica pređe ironični povjetarac i ona donekle promijeni ton:
- Zar te nije vidio? Šta ga sprečava da ti pristupi kao časni ljudi? Tad ćemo ti reći „hiljadu puta - srećno!" Dapače, u šezdeset đavola, gospo!
Aiša povrati dah. Na usnama joj se povrati osmijeh poput prvog bljeska buđenja u očima poslije duge nesvjestice. Kad je vidjela ovaj osmijeh, Hatidži je bilo krivo da se djevojka izvuče iz njenih šaka pošto je dugo uživala u njenom posjedovanju, pa viknu na nju:
- Nemoj misliti da si posve bezbijedna, moj jezik neće ćutati ako ga ne budeš znala zaokupiti.
Druga odmah upita:
_ Na šta misliš?
- Ne puštaj ga samog da ga ne bi zahvatila želja za zlom, daj mu nešto slatko da se zabavi time, a ne tobom, kutiju bombona, na primjer, od Šendžerlija.
- Dobićeš i više nego što želiš...

Zavlada tišina. Obje su se zabavile svojim mislima. Međutim, Hatidžino srce, kao i na početku, bilo je prepuno raznih osjećanja - ljubomore, mržnje, samilosti, naklonosti ...

XXIII

Gospođa Emina je pripremala pribor za kafu, za tradicionalno popodnevno sijelo. Do nje dotrča Um Hanefi, čiji je sjaj u očima najavljivao radosne vijesti, i reče živahnim tonom:

- Gospođo, tri nepoznate gospođe žele da te posjete. Majka diže ruke od svega... Brže se diže, što je
značilo da je se vijest snažno dojmila. Sluškinja je vrlo značajno pogleda kao da su, možda, posjetiteljke iz vladarske kuće ili sa samih nebese, a majka upita da se još više uvjeri ko su:

- Nepoznate?

Um Hanefi reče radosno i trijumfalno:

- Da, gospođo, zakucale su na vrata, otvorila sam ih, a one upitaše: „Je li ovo kuća gospodina Ahmeda Abdul-dževada?" Odgovorila sam im: „Da, jeste." One upitaše: „Gospođe su gore?" „Da", odgovorih. „Želelje bismo da ih posjetimo" - rekoše one. Ja ih upitah: „Mogu li reći ko su posjetiteljke?" Jedna od njih mi reče, nasmijavši se: „Ostavi to nama, na poslaniku je samo da prenese poruku." Pa sam ti

došla, gospođo, kao da letim, govoreći u sebi: „Bože, ostavi nam snove!"
I dalje ozbiljna, gospođa brzo reče:
- Pozovi ih u sobu za prijem... Požuri!
Ostade nekoliko trenutaka nepokretna, utonula u svoje nove misli, u sretni san koji joj iznenada otvara svoj raspjevani svijet, iako joj je, posljednjih godina, bio teška briga. Ona se prenu i pozva Hatidžu tonom koji nije trpio odlaganje. Djevojka smjesta dođe. Čim su im se oči srele, osmjehnu se i reče, ne mogavši da savlada radost:
- Tri nepoznate gospođe su u sobi za prijem. Obuci najljepše što imaš... Pripremi se...
Kad porumeni Hatidžino lice, porumeni i njeno, kao da je i nju zahvatila zaraza stida. Potom ona ostavi salon i pope se u svoju sobu na gornjem spratu da se, sa svoje strane, pripremi da primi gošće. Hatidža je počela da gleda u vrata iza kojih se izgubila njena majka. Bila je odsutna pogleda a srce joj je do boli udaralo. Pitala se: „Šta je iza ove posjete?" Zatim se povuče sa svog mjesta i mozak joj poče ponovo grozničavao da radi. Pozva Kemala koji dođe iz Fehmijeve sobe i reče mu:
- Idi kod tete Merjeme i reci joj da je Hatidža pozdravlja i da je moli da mi pošalje kutiju pudera, surme i kramina.

Dječak brzo shvati naređenje i otrča van. Hatidža je, pak, požurila u svoju sobu, poče da skida dugu, dnevnu košulju i reče Aiši, koja je upitno pogleda:
- Izaberi mi najljepšu haljinu, najljepšu koju imam. Aiša upita:
- Čemu ta briga? Gošće? Ko? . Hatidža odgovori prigušenim glasom:
- Tri gospođe... - Zatim, prigušujući i dalje svoje riječi:
-Nepoznate...
203Aiša povuče glavu od iznenađenja. Zatim, od radosti, raširiše joj se lijepe oči. Uzviknu:
- Ali, jesam li razumjela... Kakva divna vijest!
- Ne žuri sa sudom... Ko zna šta tu ima...
Aiša se uputi prema ormaru za garderobu da izabere odgovarajuću haljinu. Nasmija se i reče:
- Ima nešto u vazduhu... Svadba se osjeća kao oštar miris...
Hatidža se nasmija da bi sakrila svoje uzbuđenje. Priđe ogledalu i pažljivo se zagleda u svoj lik, zatim pokri svoj nos dlanom i reče u šali:
- Ovako mi lice nije loše, može se prihvatiti... A onda skloni dlan:
- A ovako, samo nam bog može pomoći.
- Aiša se nasmija, istovremeno joj pomažući da obuče bijelu haljinu, ukrašenu cvjetovima ljubičice:

- Nemoj se potcjenjivati... Zar se ništa od tvog jezika ne može spasiti? Nije nevjesta samo nos, tu su i oči, duga kosa, laka narav...
Hatidža iskrivi lice:
- Ljudi vide samo mane...
- To je tačno za ljude kao što si ti... Ali, nisu svi poput tebe, bogu hvala!
- Odgovoriću ti kad budem imala za tebe vremena. Sestra je pomilova po slabinama i, popravljajući joj
haljinu, reče:
- I ne zaboravi ovo mlado, puno tijelo... Kakvo tijelo! Hatidža se veselo nasmija:
- Kad bi mladoženja bio slijep, ne bih ni za što marila... U tom slučaju bila bih s njim zadovoljna, pa makar bio azharski šejh...
- A šta nedostaje azharskim šejhovima?
- Zar među njima nema i onih čija su dobročinstva kao more?
Kad su završile sa haljinom, Aiši se ote uzvik žaljenja „uf", pa je Hatidža upita:
- Šta je bilo?
Ova odgovori mrzovoljno:
- Nemamo u čitavoj kući ni mrvice pudera, surme ili karmina...
Kao da u njoj nema žena...

- Bolje je da se potužiš ocu!
- Zar i mama nije gospođa koja ima pravo da se dotjera?
- Ona je lijepa i ovako, bez dotjerivanja.
- A ti, gospođice, hoćeš li tako dočekati gošće? Hatidža se nasmija:
- Poslala sam Kemala do Merjeme da donese pudera, surme i karmina. Zar je moje lice takvo da mogu dočekati provodadžike a da ga ne dotjeram?
Pošto je vrijeme bilo takvo da se nije smjela izgubiti ni jedna minuta bez posla, Hatidža svuče maramu sa svoje glave i poče da raspliće svoje duge, debele pletenice, dok je Aiša donijela češalj i počela češljati njenu raspuštenu kosu, govoreći:
- Kakva duga, gusta kosa! Šta misliš - da je ispletem u jednu pletenicu, zar tako ne bi bilo divno?
- Ne, u dvije pletenice... Nego, reci mi hoću ostaviti čarape na nogama ili ću ući kod njih bosa?
- Zima je, treba obući čarape, ali se plašim, ako ostaviš čarape, pomisliće da prikrivaš kakve nedostatke na nogama...
- Imaš pravo, sudnica je milostivija nego soba koja me sad čeka...
- Drži se, bog nam je nada.
Tada Kemal, zadihan, utrča u sobu i pruži sestri sredstva za uljepšavanje i reče:

- Sve sam trčao, i stepenicama i putem... ^ Hatidža se osmjehnu:
- Bravo, bravo... Šta ti je rekla Merjema?
- Pitala me imamo li gošće... I ko su one... ' ; Ja sam joj odgovorio da ne znam...
Hatidža se uozbilji i upita:
- Je li bila zadovoljna odgovorom?
- Zaklela me imamom Huseinom da joj otvoreno kažem šta znam, pa sam joj rekao da znam samo to što sam rekao...
I dalje zaposlena, Aiša se nasmija: .
- Naslutiće ona šta ima... Stavljajući puder na lice, Hatidža reče:
- Ona je starmala, teško da joj šta promakne... Kladim se da će nas najdalje do sutra posjetiti i izvršiti uviđaj...
Kremal nije htio da napusti sobu kao što se očekivalo ili nije mogao da je napusti jer ga je privlačio prizor pred njegovim očima, koji prvi put vidi u svom životu. Nikad ranije nije vidio lice svoje sestre da je pretrpjelo takvu promjenu, postalo je - novo lice. Ten je pobijelio, obrazi se zarumjenjeli, vjeđe lijepo crnim podvučene, što očima daje privlačan izgled, a zjenicama radosnu čistotu, novo lice kome se u srcu obradova, pa uzviknu veselo:
- Ti si, sestrice, sada poput lutke koju teta kupuje na Muhamedov rođendan!
Djevojke se nasmijaše, a Hatidža ga upita:

- Da li ti se sad dopadam?
On joj se hitro približi i pruži ruku prema vrhu njenog nosa i reče:
- Kad bi ovo odstranila.
Ona izbjegnu njegovu ruku i reče sestri:
- Izbaci ovog klevetnika! Aiša ga uze za ruku i povuče napolje, iako se on opirao. Izvede ga, zatovori vrata i vrati se da nastavi svoj prijatni posao. Produžile su da rade ozbiljno i ćutke. Iako je u porodici dogovoreno da se susret sa provodadžikama ograniči samo na Hatidžu, ipak ona lukavo reče sestri:
- I ti treba da se pripremiš da dočekaš gošće... Aiša odgovori jednako lukavao:
- Toga neće biti dok tebe ne odvedu mladoženji... Zatim nastavi, prije nego što Hatidža progovori:
- Sada, pak, kako zvijezde mogu izaći sa mjesecom! Sestra joj dobaci sumnjičav pogled i upita:
- Ko bi mogao biti mjesec? Aiša se nasmija:
- Naravno, ja... Ova je munu laktom i uzdahnu:
- Kad bi mi posudila svoj nos kao što mi je Merjema posudila kutiju pudera!
- Zaboravi svoj nos makar večeras. Nos je poput čira, raste ako uporno razmišljaš o njemu!
Tad su već bile gotovo završile s dotjerivanjem. Hatidžina usredsređena pažnja oko svog izgleda već

je popustila i ona, u strahu, krenu na ispit koji ju je očekivao. Osjeti da se uplašila više nego ikad dotle, ne samo zato što je ovo bilo nešto posve novo, nego, prije, svega, zbog ozbiljnosti posljedica. Brzo reče, žaleći se:
- Kakav je to susret na koji sam osuđena! Zamisli sebe na mom mjestu, među nepoznatim ženama, za koje ne znaš ni kakve su ni odakle su, ni da li su došle sa iskrenom namjerom ili tek da se zabave i razvesele! Šta će biti sa mnom, one znaju da kude i grde! - Zatim, nasmijavši se kratko: - Kao ja, na primjer, a? Ja mogu samo da sjednem među njih pokorno i smjerno, da me zagledaju slijeva i zdesna, sprijeda i straga, te da njihova naređenja poslušam bez i najmanjeg kolebanja, ako zatraže da ustanem, ustaću, da hodam, hodaču, da govorim, govoriću, tako da im ne promakne ništa - kako sjedim, stojim, ćutim, govorim, moji udovi, crte lica, a mi poslije sveg tog poniženja, možemo jedino da im se dodvoravamo i da okivamo u zvijezde njihovu dobrotu i plemenitost, a zatim na koncu, ne znamo - jesmo li zadobili njihovu naklonost ili pak odbojnost... Uf, uf... Proklet bio ko ih poslao!
Aiša ju je požurivala i značajno reče:
- Zlo ne bilo!
Hatidža se ponovo nasmija:
- Ne prizivaj ga dok se ne uvjerimo da nam je to usud. Oh, bože, što mi srce lupa!

Aiša se povuče jedan korak od sestrinog lakta i reče:
- Strpi se! Naći ćeš u budućnosti puno prilika da se o-svetiš za ovaj grozni današnji susret. Koliko će one gorjeti na vatri tvoga jezjka kad budeš gazdarica u kući! Možda će se sjetiti današnjeg ispita i reći same sebi: „Eh, da nije bilo što je bilo?"
208
Hatidža se, zadovoljna, osmjehnu. Nije bilo dovoljno vemena da odgovori na napad, a nije u napadu ni nalazila, kao obično, radost koja je krijepi, nikakvo zadovoljstvo kojim bi prevladala svoj veliki strah i razapetost između straha i nade. A kad su završile svoj posao, zastade da baci na sebe posljednji širok pogled, dok je Aiša, dva koraka iza nje, pažljivo prelazila očima sa originala na sliku u ogledalu.
Hatidža poče brzo da govori:
- Zlatne su ti ruke... Lijep izgled, zar nije tako? Ovo je prava Hatidža... Sad mi nos nije loš... Neka ti je uzvišena mudrost, o bože! Sa samo malo truda sve je postalo drukčije! Ali, zašto? Ubrzavajući govor: - Oprosti, veliki bože, ti si u svemu mudar!
Povuče se nekoliko koraka, posmatrajući pažljivo svoj lik, prouči suru Pristup u sebi, osvrnu se prema Aiši i reče:
—Moli se za mene, mala... I napusti sobu...

XXIV

Dolaskom zime, sijelo uz kafu je dobilo jednu novu odliku: veliku peć koja se nalazila u sredini salona oko koje su se okupljali članovi porodice, muškarci u svojim ogrtačima a ženske uvijene u svoje marame. Pored prijatnog napitka i slatkog razgovora, sijelo im je pružalo i zadovoljstvo tople sobe. Fehmi je, pored svoje duge, nemušte tuge posljednjih dana, izgledao kao neko ko se priprema da članove svoje porodice suoči sa značajnom viješću. Njegovo kolebanje i dugo razmišljanje bilo je samo znak ozbiljnosti i značaja vijesti. Završio je odlukom da vijest saopšti, a da teret odluke o njoj prepusti roditeljima i sudbini. Zato reče:
- Imam za vas važnu vijest, pa je čujte...
Svi ga, bez izuzetka, pažljivo pogledaše. Mladić je bio poznat po svojoj odmjerenosti pa su zato svi očekivali zbilja važnu vijest, kao što je rekao. Fehmi nastavi:
- Vijest je u tome da me je sreo Hasan Ibrahim, oficir u policijskoj stanici Džemalija, koji je kao što znate, moj poznanik, i zamolio da svome ocu prenesem njegovu želju da zaruči Aišu...
Vješt je, kako je procijenio Fehmi iz njihovog ćutanja i dugog razmišljanja, izazvala veoma različite efekte. Majka ga vrlo ozbiljno pogleda, dok je Jasin zviznuo, piljeći u Aišu i tresući glavom. Mlađa sestra stidljivo pognu glavu i sakri lice od njihovih očiju da ju njegov izgled ne bi otkrio i pokazao posmatračima kakav se nemir zbiva u njenom uzbuđenom

srcu. Hatidža je, pak, u početku primila vijest sa zaprepaštenjem, koje se ubrzo pretvori u strah i razočarenje, za koje nije znala pravi razlog. Međutim, ona je bila kao đače koje svakog časa očekuje da se pojave rezultati ispita. Majka upita tako zbunjeno da to nije odgovaralo ovoj radosnoj prilici:
- Je li to sve što je rekao?
Izbjegavajući pogled prema Hatidži, Fehmi odgovori:
- Počeo je, rekavši mi da želi da ima čast da zatraži ruku moje mlađe sestre.
- Šta si mu rekao?
- Zahvalio sam mu, naravno, na lijepom mišljenju o nama...
Nije mu ona postavljala pitanje za pitanjem iz želje da sazna nešto što je zanima, nego da bi sakrila svoju zbunjenost i iznenađenje te iščupala predah da razmisli. Zatim poče da se pita: ima li, možda ovo traženje veze sa gošćama koje su bile prije neki dan? Tada se sjeti kako je jedna od ; njih, prije nego što se Hatidža pojavila, govoreći o porodici gospodina Ahmeda, rekla kako su čule da gospodin ima dvije kćeri i shvati u tom momentu da su one došle da vide obje djevojke. Međutim, ona je oćutala taj nagovještaj. Gošće su bile iz porodice jednog trgovca iz Crvenog prolaza, a to nije bio oficir za koga je Fehmi jednom rekao da je činovnik u Ministarstvu rada. Međutim, to ne poriče potpuno vezu između dvije porodice, jer je uobičajeno da poro-

diče pošalju provodadžike iz svojih ogranaka, a ne iz same uže porodice. Jako je željela da upita Fehmija upravo o tome, ali kao da se plašila da će odgovor doći kao potvrda njenih strahovanja i tako uništiti nade svoje starije kćeri i pogoditi je novim razočarenjem. Međutim, Hatidža je, slučajno, zamijenila majku, iznoseći ono što joj je mučilo dušu i, ledenim smijehom, upita:
- Možda je on taj koji je poslao gošće koje su nas posjetile prije nekoliko dana?
Ali se umiješa Fehmi:
- Nikako, rekao je da će poslati svoju majku u slučaju pristanka...
Međutim, suprotno njegovom tonu koji je sugerisao da goviri istinu, nije bio iskren. Naime, shvatio je iz razgovora sa oficirom da su gospođe koje su ih posjetile - njegove rođake, ali mu je bilo žao da nanese bol svojoj starijoj sestri, koju je, uz svu svoju ljubav prema Aiši i uvjerenju da joj njegov prijatelj oficir odgovara, bio bratski naklonjen i veoma patio zbog njene zle sreće, vjerovatno zbog neuspjeha da u toj naklonosti postigne veći, krajnji domet.
Jasin se gromko nasmija i reče, obradovan kao dijete: < - Izgleda da ćemo uskoro sastaviti dvije svadbe.
Majka uzviknu iskreno radosna:
- Bog te čuo!
•••;• - Hoćeš li razgovarati sa ocem umjesto mene?

To mu se pitanje ote dok je bio obuzet samo zarukama, ali, čim ga je postavio, čudno mu odjeknu u ušima, kao da je došlo iz njegovih uspomena, a ne sa jezika, ili kao da se, kad ga je čuo, nije zaustavilo u ušima, nego je propalo duboko u njega, zatim je tamo zaplutalo, vezano
Za ostala sjećanja. Smjesta se sjeti pitanja koje je postavio svojoj majci u sličnoj prilici, srce mu se stegnu, pojaviše se bolovi i obuze ga osjećanje nepravde koja je sahranila sve njegove nade. Poče da govori sebi kao što je više puta posljednjih dana govorio njoj: koliko bi bio sretan zbog današnjeg dana i s nadom gledao u sutra, zadovoljan čitavim životom da nije grube volje njegovog oca. To ga sjećanje otrgnu od osalih, predade se tuzi koja ga je ujedala za srce.
Majka je dugo razmišljala, pa upita:
- Zar ne bi bilo bolje da razmislimo šta bi mogla odgovoriti tvom ocu ako me upita šta je navelo oficira da potraži upravo Aišinu ruku i zašto nije tražio Hatidžinu, pošto već nije vidio ni jednu ni drugu...?
Djevojke se istovremeno prenuše na majčino pitanje. Sigurno su se sjetile svoga istovremenog stajanja na prozoru, mada je Hatidža to podsjećanje primila sa zlovoljom, koja se sada udvostručila. Srce joj se pobuni protiv slijepe sudbine koja jedino nagrađuje lakomislenost i neobuzdanost. Što se tiče Aiše, majčino pitanje je prekinulo njeno radovanje kao što oštar ukus hrane prekine grlo koje požudno guta slatki,

ukusni zalogaj. Začas strah ohladi toplinu radosti od koje je treperila njena duša. Jedino se Fehmi pobuni zbog majčinih riječi i to, kako se činilo, ne da bi branio Aišu, jer on ne bi želio da je brani pred Hatidžom upravo na ovom osjetljivom pitanju, nego što je bio bijesan zbog svoje prigušene tuge i što nije bio u stanju da se glasno brani pred ocem. Ljut i ne shatajući, obrati se ocu:
- To je teška nepravda koju ni razum ni razboritost ne mogu braniti. Zar muškarci ne znaju mnoge stvari
o ženama, omađijani brbljanjem svojih rođakinja, koje u razgovorima gledaju samo kako će, zakonito, povezati muškarca i ženu?
Svojim pitanjem majka je namjeravala samo da se sakrije iza oca, dok ne nađe izlaz iz teške dileme u kojoj se našla između Aiše i Hatidže. Zato je, kad je Fehmi otvoreno i ljutito progovorio, morala i ona otvoreno da mu kaže:
- Zar ne misliš da je najbolje da sačekamo da nam stignu vijesti od onih posjetiteljki?
Hatidža više nije mogla da ćuti; na to ju je tjerala njena oholost: morala je da izjavi da je sve to uopšte ne zanima, bez obzira na nemir i pesimizam koji su je razdirali, pa reče:
- To je jedna, a ono druga stvar, nema nikakvog razloga da se jedno odgađa zbog drugog...
Majka reče vidljivo mirno:

- Svi se slažemo da se Aišina udaja odgodi dok se ne uda Hatidža.
Aiša nije imala šta nego da kaže blago i pomirljivo:
- To je riješena stvar.
Hatidža je bila bijesna slušajući taj blagi ton kojim je ova govorila. Možda ju je upravo ta blagost najviše razbjesnila, vjerovatno zato što je sugerisala blagonaklonost koju nije podnosila iz dna duše, ili zato što bi više voljela da je djevojka otvoreno izjavila da se ne slaže pa da joj time pruži priliku da je, bijesno, napadne, čime bi se rasteretila. Međutim, ova lažna, mrska blagonaklonost bila je štit koji ju je branio od uvreda i oslabio bijes koji jedva čeka da se iskali. Najzad, nije mogla nego da kaže nešto oštrije:
_ Ne slažem se da je to riješena stvar, jer, nije pravedno da zbog jedne zle sudbine uništavate jednu srećnu...
Fehmi je shvatio gnjev i tugu koje su sadržavale Hati-džine riječi iako su spolja izgledale kao nesebičnost. Oslobodi se teškog zagrljaja svojih ličnih tuga, kajući se što je rekao u bijesu ono što je Hatidžu moglo navesti da pomisli da on otvoreno naginje njenoj sestri, pa reče, obraćajući joj se:
- Razgovor sa ocem o želji gospodina Hasana ne znači prihvatanje Aišine udaje prije tvoje. A ne bi bilo loše, ako dobijemo njegovu saglasnost za zaruke, da ih oglasimo kasnije, u pogodno vrijeme.

Jasin nije bio uvjeren u ispravnost mišljenja koje neopozivo određuje da jedna udaja mora biti prije druge, ali nije našao dovoljno hrabrosti da otvoreno kaže svoje mišljenje, nego se zadovoljio time što je govorio uopšteno pa ga je svako shvatio onako kako je htio. On reče:
- Brak je sudbina svakog živog stvora... ko se ne oženi ili ne uda danas, učiniće to sutra...
Tada se javi nježni Kemalov glas, koji je inače pažljivo pratio razgovor, i koji naprasno upita:
- Majčice, zašto je brak sudbina svakog živog stvora?
Međutim, ona mu ne pokloni pažnju, pa njegovo pitanje naiđe na odjek samo kod Jasina, koji zagrmi svojim gromkim smijehom, ne izgovorivši ni riječi, dok se majka oglasi:
- Znaj da će se svaka djevojka danas ili sutra udati, ali postoje pretpostavke koje se ne smiju zanemariti...
Kemal ponovo zapita:
- Hoćeš li se ti, mamice, udati?
215Svi prasnuše u smjeh. To ublaži napetu situaciju, pa Jasin iskoristi priliku i ohrabri se:
- Iznesi stvar pred oca, jer, u svakom slučaju, njegova riječ odlučuje...
Hatidža reče neobičnom upornošću:
- To mora biti, to mora biti...

Mislila je što govori: s jedne strene, znala je da je nemoguće sakriti ovakvu stvar od oca, i, s duge, vjerovala je da je nemoguće da njen otac prihvati da se Aiša uda prije nje, najzad, uz jedno i drugo, i dalje uporno izigrava nezainteresovanost. Iako nije znala kakva je veza između oficira i posjetiteljki, ipak su je nemir i pesimizam, koje je već na početku osjetila, stalno pratili...

XXV

Iako je gospođa Emina doživjela u svom životu mnogo neprijatnih situacija, ipak nije imala veliko iskustvo sa ovako iznenadnom situacijom, koja je imala svoj poseban pečat, jer je ona po sebi, za razliku od drugih, predstavljala nešto što spaja ljude kao jedan od osnova suštinske sreće na svijetu. Ipak, ova se situacija pretvorila u ozbiljan uzrok nemira i neraspoloženja u kući, posebno u njenom srcu. Koliko je imala pravo kad je samu sebe pitala: ko bi rekao da će pojava mladoženje, koga toliko žudno primaju, nama navući sve ove tegobe! Ali, tako se dogodilo. U njenom srcu su se sukobljavale mnoge misli, ali nijedanom nije bila zadovoljna. Jednom je mislila da bi prihvatanje Aišine udaje prije Hatidžine sigurno uništilo budućnost njene starije kćeri, drugi put, opet, da bi uporno suprotstavljanje sudbini bilo veoma opasna stvar, koja bi mogla za djevojke imati najkobnije posljedice. Uz i jedno i drugo, bilo joj je veoma

teško da zatvori vrata pred izvanrednim mladoženjom kao što je ovaj mladi oficir... Nije lako da sudbina i drugi put bude ovako izdašna. Ali, šta bi moglo da bude sa Hati-džom, kao dođe do prihvatanja zaruka, šta bi moglo da bude njena sudbina i njena budućnost?! Nije se nikako mogla snaći, naročito što ju je njena urođena potpuna pasivnost učinila suviše nemoćnom da pronađe takvo rješenje koje bi uspješno riješilo neki problem. Zato se primirila kad se spremala da teret svega ovoga prebaci na pleća gospodina. ŠtaViše, našla je taj mir uprkos strahu koji ju je obuzimao kad god bi krenula da započne razgovor o nekoj stvari za koju je sumnjala da će je on dobro primiti.

Sačeka da posrče svoju supu, zatim reče šapatom koji je govorio o uljudnosti i pokornosti:

- Gospodine, rekao je Fehmi da ga je jedna njegov prijatelj zamolio da ti prenese njegovu želju za zaruči Aišu...

Dva plava oka su ozbiljno i iznenađeno gledala na kanabe gdje je žena sjedila na dušečiću, nedaleko od njegovih nogu, kao da joj vele: „Kako mi govoriš o Aiši, kad ja očekujem vijesti o Hatidži poslije one vjesti o tri posjetiteljke..." Zatim, upita da bude siguran šta je čuo:

-Aišu?

- Da, gospodine...

Čovjek nervozno pogleda preda se, zatim, kao da govori sam sebi, reče:
- Odavno sam riješio da je to suviše rano...
Žena tako brzo odgovori da se učini kako se ne slaže sa njegovim mišljenjem:
- Ja znam tvoje mišljenje, gospodine, no, ja treba da te obavijestim o svemu što se ovdje zbiva...
On je oštro, ispitivački pogleda kao da ispituje koliko je istine i iskrenosti u njenin riječima. Odjednom mu oči bljesnuše nečim što mu pade na um i što ga spriječi da je i dalje onako gleda, pa je ozbiljno i nervozno upita:
- Zbilja, ima li ovo ikakve veze sa gospođama koje su te posjetile?
Da, saznala je da tu postoji veza kad je bila nasamo sa Fehmijem. Mladić joj je predložio da tu stvar sakrije od oca kad s njim bude razgovarala. Obećala mu je da će dobro razmisliti, kolebala se da li će prihvatiti njegov prijedlog ili ne, zatim, najzad se odlučila da to prećuti, kako je predložio Fehmi. Međutim, kad se suočila sa gospodinovim pitanjem, osjećajući njegov pogled kao svjetlost užarenog sunca, raspršise njena odlučnost i propade joj prijašnja namjera, pa odgovori bez kolebanja:
- Da, gospodine, Fehmi je saznao da su one rođakinje njegovog prijatelja...

Gospodin se ljutito namršti i, kao i obično kad se naljuti, njegovo se svijetlo lice ispuni krvlju, a iz očiju mu sijevnuše iskre. Ko omalovažava Hatidžu, omalovažava i njegovu ličnost, ko takne njeno dostojanstvo, kao da je udario u njegovo. Međutim, on nije znao kako da izrazi svoj bijes osim svojim glasom, koji se, grub, podiže i upita gnjevno i prezrivo:
- Ko je to, taj prijatelj? Ona odgovori, s naporom izgovarajući njegovo ime, uznemirena i ne znajući zašto:
- Hasan Ibrahim, policijski oficir u Džemaliji. Gospodin uzbuđeno upita:
- Rekla si da si samo Hatidžu dovela kod tih gospoda?
- Da, gospodine...
- Jesu li te ponovo posjetile?
- Ne, uopšte, inače bih ti rekla.
Upita je, grdeći je, kao da je ona odgovorna za neobičnu situaciju:
- Poslao je svoje rođakinje, vidjeli su Hatidžu, a onda on traži Aišu... Šta to znači?
Majka proguta pljuvačku koja se osušila u ovoj prepirci i prošapta:
- U ovakvoj prilici, provodadžike ne ulaze u željenu kuću što neće posjetiti mnoge kuće susjeda, raspitujući se šta ih zanima, i zbilja, spomenule su u razgovoru sa mnom da su

čule da gospodin ima dvije kćeri. Možda je to što su vidjele jednu a ne i drugu...
Htjela je da kaže da je, možda, „to što su vidjele jednu a ne i drugu, potvrdilo kod njih što su čule o ljepoti mlađe", ali se povuče iz straha da će ga još više razljutiti, s jedne strane, i plašeći se da spomene ovu činjenicu, koja je u njenoj glavi bila povezana sa tamnim tonovima nemira i boli, s druge strane. Zato je tu prekinula, dajući rukom znak kao da kaže „i tako dalje, i tako dalje..."
Gospodin je oštro pogleda. Ona pokorno obori glavu, a njega zahvati neko stanje nezadovoljstva i tuge, koje mu zgusnu bijes u grudima, koji poče da ga pritišće po rebrima, tražeći kako će izaći da ne bude sam. On žestoko uzviknu:
- Sve smo saznali! Eto, mladoženja se pojavljuje i traži ruku tvoje kćeri, šta ti misliš o tome?
Osjetila je da je on svojim pitanjem hoće da povuče u provaliju bez dna. Ona mu odgovori bez kolebanja, pružajući ruke kao da se predaje:
- Tvoje mišljenje je i moje mišljenje, ja drugog mišljenja nemam...
On viknu, grmeći:
- Da je tako kako kažeš, ne bi mi ni progovorila o tome!
Ona mu odgovori tužno, tužno:
- Govorila sam ti samo zato da ti kažem šta je stvarno bilo, jer moja dužnost traži od mene da te obavijestim

0 svemu što je u vezi s našom kućom, neposredno ili posredno...
On gnjevno odmahnu glavom:
- Ko zna... Da, bogami, ko zna... Ti si samo žena, a svaka žena je ograničena razuma, a brak vam posebno ispije pamet. Možda si ti...
Ona ga prekinu drhtavim glasom:
- Gospodine, bože sačuvaj, šta misliš o meni... Hatidža je moja kći, moje meso i moja krv, kao što je
1 tvoja kći... Njena sudbina mi razara srce. A Aiša je na početku svoga proljeća i neće joj smetati da sačeka dok joj bog ne izvede sestru...
On poče da rukom nervozno gladi guste brkove. Onda odjednom zastade, kao da se nečeg sjetio i upita:
- Zna li Hatidža?
- Da, gospodine... On ljutito odmahnu rukom i viknu:

- Kako će ovaj oficir tražiti Aišinu ruku iako je nije ni vidio?
Ona odgovori žustro, dok joj je srce drhtalo:
- Rekla sam ti, gospodine, možda su čule o njoj...
- Ali, on radi u policiji u Džemaliji, to jest u našoj četvrti, kao da je iz njene porodice...
221Majka reče vidno uzbuđena:
- Pogled muškarca nije pao ni na jednu tvoju kćer otkako su prekinule školu kao djevojčice...

On udari dlanom o dlan i viknu:
- Lakše... lakše... zar si mislila, ženo, da sumnjam u to? Kad bih posumnjao u to, ne bi mi bilo dovoljno ni da ubijem! Ja govorim samo o tome šta bi neki ljudi, koji nas ne poznaju, mogli da pomisle. „Pogled muškarca nije pao ni na jednu tvoju kćer..." Divota! Zar si željela da pogled nekog muškarca padne na njih? O, kako si ti luda, brbljiva! Ja ponavljam ono što bi mogli da prenesu zli jezici... Da, taj policijski oficir, iz naše četvrti, prolazi našim ulicama danju i noću i nije nemoguće da neko pomisli kako je možda vidio jednu od njih dvije, kad sazna da hoću da se oženi njom... Ne bih volio, ne bih želio da svoju kćer dam ikome a da to izazove sumnju u moj ugled. Štaviše, moja kći neće poći u kuću bilo kog muškarca dok ne budem siguran da mu je prvi motiv da se oženi njome - njegova iskrena želja da bude moj zet, moj... moj... „Pogled muškarca nije pao ni na jednu tvoju kćer..." Čestitam, čestitam..., gospođo Emina!
Majka je slušala ne progovorivši ni jednu riječ. U sobi zavlada tišina. On ustade, što je značilo da će početi da se odijeva i priprema u dućan. Ona brzo ustade. Gospodin izvuče ruke iz duge košulje i podiže je da bi je svukao. Međutim, on zastade prije nego što ju je provukao preko glave i reče, dok mu je košulja bila nabrana na ramenima poput lavlje grive:

- Zar gos'n Fehmi nije procijeni® šta znači zahtjev njegovog prijatelja?
Zatim, mašući glavom sa žaljenjem: _ Ljudi mi zavide što imam tri muškarca, međutim, ja imam samo žene, pet žena...

XXVI
Čim gospodin napusti kuću, njegovo mišljenje o Aišinim zarukama se odmah pročulo. Iako je ono primljeno s opštim odobravanjem, jer nije bilo drugog izbora, ipak je ono različito odjeknulo među članovima porodice. Fehmija je vijest ožalostila. Bilo mu je krivo da Aiša izgubi dobrog muža kao što je njegov prijatelj Hasan Ibrahim. Da, prije nego što je otac presjekao stvar, on se kolebao između oduševljenja za mladoženju koji se pojavio i naklonosti prema delikatnom položaju Hati-dže. Kad je stvar bila riješena i kad su njegova osjećanja sućuti prema Hatidži bila zadovoljena, počeo je, s druge strane, da žali zbog Aišine sreće koju je također želio. Smogao je snage da glasno kaže svoje mišljenje:
- Nema sumnje da nas Hatidžina budućnost sve zanima, ali se ne slažem da se Aiša uporno lišava dobrih prilika koje joj se pružaju. Sreća je neuhvatljiva, samo je bog zna, može je pružiti više onome ko dođe do nje kasnije, nego onom ranije. Vjerovatno se Hatidža, izmeđi svih, najneprijatnije osjećala. Ona se već drugi put našla kao prepreka svojoj sestri. Kad je

bila između čekića i nakovnja, nije razmišljala i kad se povukla opasnost koja ju je ugrožavala, napustiše je bijes i bol a na njihovo mjesto dođe bolno osjećanje tjeskobe i stida. Iako Fehmijeve riječi nisu u njoj ostavile dobar odjek, jer je željela, u dubini duše, da svi sa oduševljenjem prihvate očevo mišljenje, a da ona jedina ostane protiv njega, ipak ga je komentarisala:
- Fehmi ima pravo što kaže, to sam i ja uvijek mislila...
Jasin ponovo potvrdi svoje ranije mišljenje:
- Brak je sudbina svakog živog stvora... Ne bojte se... Ne užasavajte se...
I ovoga puta se zadovoljio uopštenim riječima, iako je volio Aišu i bio očajan zbog nepravde koja ju je pogodila. Međutim, plašio se da kaže otvoreno sve što misli da ga Hatidža ne bi pogrešno shvatila ili pomislila da postoji nešto između njegovog mišljenja i bezazlenog peckanja koje izbija između njih. Uza sve to, njegovo unutrašnje osjećanje da je on samo polubrat, vezalo ga je da, prilikom suočavanja sa ozbiljnim i osjetljivim stvarima porodice, izrazi mišljenje koje ne bi moglo da uvrijedi nijednog njenog člana. Aiša nije progovorila ni riječi. A onda se prosto prisilila, da ćutanje ne bi otkrilo njene patnje; čvrsto je riješila da ih prikrije i da se pretvara da za njih ne mari, ma koliko joj to nanosilo bol i stvaralo napetost. Staviše, složila se i izjavila da je zadovoljna, prihvata-jući atmosferu u kući, gdje se

osjećanjima ne priznaju nikakva prava i gdje se želje srca kriju iza koprene uzdržanosti i licemjerja. Ona reče:
- Nije ispravno da se udam prije Hatidže... Zaista je najbolje ono što misli otac... - Zatim, osmjehujući
se: - Zašto žurite sa brakom? Ko kaže da ćemo u domovima svojih muževa imati srećan život, kao što je ovaj u kući našeg oca?
Pošto je, kao i obično svake večeri, nastavljen razgovor oko peći, Aiša nije izostajala da u njemu učestvuje koliko je mogla, iako je bila odsutna i rasijana. Koliko je, u stvari, sličila zaklanoj kokoši, koja se otisne raširenih krila, kao da sa sebe stresa snagu i životnost, dok je iz vrata šiklja krv, odnoseći posljednje kapi života!
Iako je i prije razgovora sa ocem očekivala ovaj rezultat, ipak je neka nevidljiva nada budila njene snove, kao što nam se javlja nada da ćemo dobiti prvi zgoditak na velikoj lutriji. U početku se dragovoljno priklonila odbijanju svoje udaje, podstaknuta velikodušnošću pobjednika i sućuti prema svojoj zlosrećnoj sestri. Sada je, pak, velikodušnost splasnula i sućut se izgubila, a ostali su samo nezadovoljstvo, srdžba i očaj. Ona s ovim nema ništa... To je očeva nesalomljiva volja. Ona jedino može da sluša i da se preda, štaviše, mora da bude zadovoljna i raspoložena jer je i najobičnije mrštenje neoprostiv grijeh. A što se tiče protesta, to je grijeh koji njen odgoj i stid nikako ne bi mogli dozvoliti.

Probudi se iz pijanstva duboke sreće kojom se zanosila danju i noću i nađe se u crnom očaju. Kako je tama gusta poslije sjajne svjetlosti! U takvoj situaciji bol se ne ograničava na trenutnu tamu, nego se višestruko povećava bolom za minulom svjetlošću i pitanjem ima li igdje ikakve svjetlosti da duže zasja! Zašto nije nastavila da šija, zašto ne šija dalje, zašto se ugasila i stvorila bol koja se priključila ostalim bolovima, koje tuga plete oko njenog
srca, čupajući ih iz sjećanja na prošlost, iz sadašnjosti i iz snova o budućnosti. Iako je bila utonula u razmišljanje
0 svemu ovome što joj je obuzimalo osjećanja, ona se ponovo upita, kao da se pita prvi put, i kao da se gorka istina prvi put stisla u njenim osjećanjima - da li se zaista ugasila svjetlost?!
Kako je njima laka ova stvar! Riješili su je kao što rješavaju svoje obične, svakodnevne stvari, kao - šta ćeš jesti sutra, ili - sanjala sam sinoć čudan san, ili - miris jasmina ispunjava čitav krov, riječ odande, podnesu prijedlog, daju mišljenje, sve neobično mirno i dobroćudno, onda sućut sa osmijehom, ohrabrenje kao igra, potom dođe razgovor o nečemu drugom, zasite se i sve se - završi
i preda istoriji, zaboravu... Ima li ova porodica srce? Nema ona srca, niko i ne pomišlja da postoji, ono ne postoji, u stvari, kako je ona izgubljena, izgubljena, nema je... ne pripada joj, niti je ona njihova, samo je, odbačena, pokidanih

veza. Ali, kako da zaboravi da je jedna jedina riječ, kad dođe iz očevih usta, dovoljna da promijeni lice svijeta i stvori novi svijet... Događa se čudotvorstvo, koje ga ne staje ni deseti dio napora, koji bi učinio u raspravi, koja bi se, opet, završila njegovim odbijanjem... Međutim, to njemu nije po volji... Još joj sa zadovoljstvom pruža svu ovu muku!
Iako je patila, bila ljuta i bijesna, ipak su se njene patnje, ljutnja i bijes zaustavili na njenom ocu, pred kojim se povukla razočarana, poput podivljale zvijeri koja se povuče kad pred nju stane njen dreser, koga voli i koga se plaši. Ona nije mogla da bude protiv njega pa čak ni negdje duboko u sebi. Njeno mu je srce i dalje
bilo vjerno i voljelo ga, gajilo prema njemu samo iskrenost i odanost kao da je kakvo božanstvo od koga se sudbina prima samo sa pokornošću, ljubavlju i vjernošću...
Malecka je te večeri vezala oko svog nježnog vrata omču očaja. Njeno otvoreno srce se pomirilo s tim da je presahnulo, pusto za sva vremena. Još je bila napetijih živaca zbog uloge koju je riješila da igra među njima, ulogu vesele i ravnodušne djevojke i da, kad joj se prohtije, učestvuje u njihovim večernjim sijelima dokle izdrži. Njihovi glasovi su u njenim ušima teško odzvanjali pa, čim dođe vrijeme da se povuče u spavaću sobu, odmah pođe, iscrpljena poput bolesnika i tamo, u bezbjednosti mračne sobe, lice joj se smrkne prvi put i odrazi pravu sliku njenog srca.

Ali priključi joj se pratilac, Hatidža, i odmah shvati da njeno pretvaranje neće kod nje ništa koristiti. Dok su sjedili svi skupa, čuvala se njenih pogleda, a sada, kad je tu sama pored nje, ne može od nje pobjeći niti joj umaći. Očekivala je da će se djevojka na čitavu priču namrštiti svojim poznatim kapricom. Očekivala je svaki čas da joj čuje glas koji bi njeno srce pozdravilo, ne zato što bi ti probudilo novu nadu, nego što se ona, iza isprike i tjeskobe, koje će djevojka sigurno iskreno izraziti, nadala nekoj utjehi. Nije dugo čekala: čula je Hatidžin glas kako prodire kroz tamu:
- Aiša, tužna sam i žalim, ali, i bog zna, ja tu ne mogu ništa... Željela bih da smognem hrabrosti i zamolim oca da promijeni mišljenje...
Da li se iza ovih riječi krije iskrenost ili licemjerje, pitala se Aiša, pod uticajem srdžbe koja ju je spopala kad
je neposredno čula kako ona tobože žali. Međutim, morala je da se vrati onom tonu kojim su razgovarale sa majkom, pa reče:
- Čemu tuga i žaljenje! Otac niti je pogriješio, niti je učinio kakvu nepravdu. Nema potrebe da žurimo...
- Ovo je drugi put da se tvoja udaja odlaže zbog mene.
- Nije mi uopšte žao...
Hatidža reče značajno:
- Ali ovaj put nije isto što i prvi...

Brzo kao munja, djevojka shvati šta se krije iza ovih riječi. Srce joj zalupa od boli i tuge i zaplaka od strasne ljubavi, one zapretene ljubavi koja se razbuktava nagovještajem izvana, slučajnim ili namjernim, kao što se razbuktavaju rana ili čir dodirom ili prohodom. Htjede da progovori, ali je morala da odustane jer su je gušili duboki jecaji. Uplašila se da će je odati njen glas. Tada Hatidža uzdahnu:
- Zato sam do kraja tužna i žalosna, ali bog je plemenit, poslije noći mora doći novi dan, možda će sačekati, biti srpljiv, i pripasti tebi, bez obzira na ovo...
Snažno kriknu u sebi: „Da hoće!" A jezik joj reče:
- Meni je svejedno, stvar je jednostavnija nego što misliš...
- Voljela bih da je tako... Ja sam doista tužna i jako mi je žao, Aišo...
Vrata se otvoriše i pojavi se Kemal u prigušenim zracima svjetlosti koji su se probijali kroz odškrinuta vrata, pa Hatidža viknu na njega:
- Zašto si došao? Šta želiš?
Dječak, ljut zbog tog ružnog dočeka, odgovori:
- Ne tjeraj me, daj mi mjesta...
On uskoči u krevet i kleknu između njih, zatim jednu ruku tutnu u jednu a drugu u drugu djevojku i poče da ih golica da za svoje riječi pripremi atmosferu bolju od one koju je najavilo Hatidžino vikanje. Međutim, one skinuše njegove ruke sa sebe i rekoše jedna za drugom:

- Vrijeme je da spavaš... Idi, spavaj...
, Ali on ljutito uzviknu: .
,'.' - Neću otići dok ne saznam šta sam došao da pitam!
- Šta će da pitaš u ovo doba noći? Mijenjajući ton da bi mu odgovorile, on upita:
- Želim da znam da li ćete napustiti našu kuću ako se udate?
Hatidža viknu:
- Čekaj dok dođe udaja! On je uporno pitao:
' - A šta je udaja?
- Kako da ti odgovorim kad se nisam udavala... Idi i spavaj, bog te čuvao!
- Neću otići dok ne saznam!
- Mili, osloni se na boga i ostavi nas. On tužno reče:
- Želim da znam da li ćete napustiti kuća ako se udate? Ona mu odgovori mrzovoljno:
- Da, gospodine... Šta još želiš?
On reče zabrinuto: -Vi
- Onda se nemojte udavati..a
- Bićeš uslužen!
Uzbuđen i ljutit, reče:
_ Ne bih mogao podnijeti da odete daleko... Zato ću moliti boga da se ne udate...
Ona na to uzviknu:
- Iz tvojih usta u božje uši... Sjajno..., sjajno*.. Bog te podario... Izvoli ostavi nas, doviđenja...

XVII

Po kući se raširilo osjećanje da on, u svom životu pritisnutom ozbiljnošću i strogošću, dočekuje dan odmora kad može, ako mu se prohtije, da udahne povjetarac svoje bezazlene slobode, siguran da ga niko ne motri. Tako je i ovoga puta Kemal pomislio kako mu je dopušteno da cijeli dan provede igrajući se po kući ili izvan nje. I Hatidža i Aiša su gledale kako bi se uveče provukle u Merjeminu kuću da se s njom jedan sat zabave i razvesele. Ovi. dani odmora nisu došli zato što je prošla oštra zima a pojavili se prvi znaci proljeća, najavljujući toplije i veselije dane, jer nije bivalo da proljeće ovoj porodici dariva slobodu, koje ju je lišavala zima, nego su dani odmora došli kao izravna posljedica putovanja gospodina Ahmeda u Port Said radi trgovačkih poslova, koji su ga svakih nekoliko godina odvodili na put jedan ili više dana. Dogodilo se da je čovjek otputovao u petak ujutro, pa je „zvanični" slobodan dan odmah okupio porodicu... Bih su jedinstveni u želji da dane odmora provedu u slobodi i miru što ih je neočekivano donio očev odlazak iz Kaira. Majka se, međutim, kolebala: da li da udovolji željama djevojaka i hirovima dječaka, jer je željela da porodica živi onim uobičajenim
načinom života kakav ima i u očevom prisustvu, te da se drži ustaljenih granica kao i kad je on tu. Više se plašila da prekrši njegovu volju, nego što je bila uvjerena u potrebu

njegove strogosti i nepopustljivosti. Međutim, Jasin joj iznenada reče:
- Ne protivi se, pobogu... Mi živimo život kakav niko drugi ne živi. Štaviše, želim da kažem nešto novo: zašto se i ti ne razonodiš? Šta mislite o ovom prijedlogu?
Svi ga iznenađeno pogledaše, ali niko ne progovori ni riječi. Vjerovatno nisu, kao njegova majka koja ga prijekorno pogleda, njegove riječi uzeli ozbiljno. Međutim on nastavi:
- Zašto me gledaš tako? Nisam skršio sveto drvo! Hvala bogu, nema tu nikakvog zločina! To je tek kratka šetnja, sa koje ćeš se vratiti čim pogledaš mali dio ove četvrti u kojoj si proživjela četrdeset godina a da je uopšte nisi vidjela.
Žena uzdahnu i promrmlja:
- Nek ti bog oprosti..! 'Mladić se nasmija:
- Zašto da mi oprosti? Jesam li učinio neki neoprostiv grijeh? Zaista, kad bih bio na tvom mjestu, odmah bih prošetao do Huseinove džamije, Huseinove džamije, čuješ li? Tvoga dragoga Huseina, za kojim čezneš iz daljine, a on je tako blizu, ustani, on te zove...
Srce joj zalupa toliko da joj lice porumenje. Ona obori glavu da sakrije svoje uzbuđenje. Poziv joj je privukao srce toliko snažno da ju je iz temelja uzdrmao poput kakvog zemljotresa na tlu koje ne zna za potrese, na iznenađenje i njeno i ostalih oko nje, pa čak i samog Jasina. Nije shvati-

la kako joj je srce prihvatilo taj poziv, kako joj se pogled uputio iza zabranjenih granica, niti kako je avantura postala uopšte moguća, čak izazovna, zavodnička... Da, posjeta Huseinovom mauzoleju izgledala je kao jaka isprika, sa svojstvom svetosti, za ovaj laki ishod koji ju je tako privlačio. Osjetila je grčeve u stomaku i zato što su taj poziv u dubini njene duše prihvatili samotnički porivi žudnje za slobodom, kao što vojnici žedni rata prihvataju poziv na borbu pod izlikom odbrane slobode i mira. Nije shvatila kako je objavila tu svoju opasnu predaju, ali pogleda u Jasina i upita ga uzdrhtalim glasom:
- Posjeta Huseinu je životna želja moga srca. Ali..., tvoj otac?
Jasin se nasmija:
- Moj otac je na putu za Port Said i neće se vratiti do sutra ujutro. Možeš, iz opreza, da posudiš ogrtač Um Hanefi tako da, ako se dogodi da te ko vidi kad budeš izlazila ili se vraćala, pomisliće da si gošća...
Bacala je, smeteno i bojažljivo, pogled na djecu, kao da moli još više ohrabrenja. Hatidža i Aiša su se oduševile prijedlogom, kao da su time izražavale i svoju zapretanu želju za slobodom i radost da posjete Merjemu, što je, poslije ovog preokreta, bilo riješena stvar. Uto Kemal uzviknu iz dubine duše.
- Poći ću s tobom, mamice, da ti pokažem put... Fehmi je pogleda sa nježnošću koju u njemu izaziva

zbunjena radost na njenom nevinom licu, poput radosti djeteta koje je dobilo novu igračku, pa reče, da je ohrabri i umanji njenu zabrinutost:
- Baci pogled na svijet! Nije to ništa. Ja se jedino bojim da ćeš zaboraviti da hodaš, toliko si dugo u kući!
U opštem oduševljenju, Hatidža otrča do Um Hanefi i vrati se sa njenim ogrtačem; izmiješaše se glasovi, smijeh i komentari. Današnji dan je postao srećni praznik za kakav niko od njih do sad nije znao. Svi su, i ne shvatajući, učestvovali u pobuni protiv volje odsutnog oca. Gospođa Emina obavi oko sebe ogrtač i stavi crni veo preko lica, zatim pogleda u ogledalo i ne izdrža a da se ne nasmije tako da se sva tresla. Kemal obuče svoje odijelo i stavi fes te pođe ispred nje u dvorište. Međutim, ona ne pođe za njim: obuze je osjećanje silnog straha koji uvijek prati odsudne situacije. Podiže oči prema Fehmiju i upita:
- Šta mislite, da stvarno pođem? Jasin povika:
- Uzdaj se u boga...
Hatidža joj priđe, stavi joj ruku na rame i nježno je gurnu:
- Molitva Pristup će te sačuvati...
Gurala ju je sve do stepenica, zatim diže ruku, a žena siđe i svi za njom...
Gurala ju je sve do stepenica, zatim diže ruku, a žena siđe i svi za njom... Zateče Um Hanefi kako je čeka, a ova baci na nju, ili tačnije, na svoj ogrtač na njoj, ispitivački pogled,

zatim prijekorno zatrese glavom, priđe joj, ponovo omota ogrtač oko njenog tijela i pokaza joj kako će mu držati rub u odgovarajućem položaju. Žena je za njom ponovo omotola ogrtač, kakav prvi put nosi, pri čemu se pokazaše lijepe linije i oblici njenog stasa i struka,
koje je obično skrivala njena duga široka galabija. Hatidža je pogleda zadivljeno i nasmijano i namignu okom Aiši, pa prasnuše u smijeh...
Prelazeći prag izlaznih vrata, koja su vodila na ulicu, naiđe za nju kritičan trenutak, osušiše joj se usta i nestade radosti: zahvati je nemir i osjeti pritisak grijeha. Polako krenu, grčevito se držeći za Kemalovu ruku. Hod joj je bio nestabilan, kao da se ljulja i kao da nije u stanju da učini prve korake pored velikog stida koji ju je obuzeo, dok se izlagala očima ljudi koje je odavno upoznala kroz otvor na balkonu: brico čika Husein, prodavač leća Derviš, mljekar Fuli, prodavač sokova Bajumi, Ebu Seri, vlasnik roštilja, tako da pomisli da će je poznati kao što ona njih poznaje ili jer ih ona poznaje. Teško joj je bilo da shvati i prihvati očitu činjenicu, a to je da oko ni jednog od njih nju nikad nije vidjelo. Tako su prošli put do prolaza Karmez, jer je on bio ne samo najkraći put do Huseinove džamije, nego nije ni prolazio, kao ulica Kazandžija, pored gospodinovog dućana, a da se i ne govori o tome da u njemu nije bilo radnji i prolaznika. Zastade trenutak prije nego što uđe u njega,

osvrnu se na svoj balkon i ugleda siluete svojih kćeri iza jednog krila, dok su se iza drugog krila balkona vidjela nasmijana lica Jasina i Fehmija. Taj joj prizor pruži hrabrosti koja joj pomože da se pribere, zatim žustro krenuše, ona i dječak, džombastim prolazom, sada već nešto mirniji. Još se nisu izgubila osjećanja nemira i grijeha, ali su se povukla u stranu, a na njihovo mjesto je došlo uzbudljivo osjećanje radoznalosti prema ovome svijetu. Gledala je prolaze, trgove, ljude, neobične zgrade. Osjetila
je naivnu radost što zajedno sa ovim živim stvorovima učestvuje u pokretu i životu, radost žene koja je provela četvrt vijeka kao zatočenica među četiri zida, osim malobrojnih posjeta majci u Hurumfušu, tek nekoliko puta godišnje, u koje bi išla u fijakeru u pratnji gospodina, kad nije imala hrabrosti ni da kradomice pogleda na ulicu... Počela je da pita Kemala na kakve će još prizore, zgrade i mjesta naići na svom putu. Dječak joj je pričao opširno, uobražen ulogom vodiča: ovo je čuveni karmeški svod i prije nego što se uđe u njega, treba izgovoriti suru Pristup da bi se zaštitili od demona koji tu obitavaju; ovo je trg Bejt Kadi sa svojim visokim drvećem - on ga je nazvao trg „Paši-na brada", zato što se tako zove cvat na drveću, ili ga je zvao „trg Šendžerlija", nadijevajući mu ime jednog Turčina, prodavca čokolade; a ova velika zgrada, to je policijska stanica Džemalija. Iako dječak nije vidio šta bi tu bilo zanimljivo

osim sablje, koja je visila na stražaru, majka je na zgradu bacila pogled pun ljubopitljivosti, kakvu zaslužuje mjesto gdje boravi čovjek koji traži Aišinu ruku. Kad su stigli do osnovne škole Džafer Aga, Kemal pokaza na njen „istorijski" balkon: „Na ovom balkonu je Šejh Mehdi pritiskao naša lica o zid za svaku sitnicu, udarajući nas nogom pet, šest, deset puta, kako mu se već svidi." Zatim pokaza dućan koji je stajao neposredno ispod tog balkona, i zastajući, reče dosta značajnim tonom: ,,A ovo je čika Sadik, poslastičar." Nije se htio odmaknuti od njega dok ne uze groš i kupi „crveni kolač". Poslije toga skrenuše u ulicu Han Džafer i iz daljine im se ukaza jedna strana vanjskog izgleda Huseinove džamije. U sredini se isticao veliki prozor, ukrašen arabeskama. Iznad krovnog zida nalazili su se zbijeni zupci, „poput šiljaka koplja." Ljudi su pred njom skandirali molitve, a ona upita: „Naš gospodin Husein?" Kad joj odgovori potvrdno, poče da poredi između prizora kome se približavala, ubrzavši korake prvi put kako je napustila kuću, i slike koju je stvorila u svojoj mašti, pomažući se pri tom izgledima džamija koje je mogla da vidi, kao što su Kalavunova i Berkukova džamija. Stvarna slika je bila ispod one u mašti, u kojoj je ona uvećavala džamiju uzduž i poprijeko, kako je odgovaralo položaju Huseina kod nje. Međutim, ova razlika između istine i mašte nije nimalo uticala na radost zbog ovog susreta, koja je ispunjavala njene

grudi. Obišli su oko džamije do Zelenih vrata, i u masi ostalih, ušli. Kad su njene noge stupile na tlo džamije, osjetila je da joj se tijelo topi od čežnje, ljubavi i nježnosti i da postoje duh koji lebdi i leprša krilima na nebu po kojem šija blagodat poslanstva i nadahnuća, pa joj se oči ispuniše suzama koje izraziše burna osjećanja, njenu toplu ljubav i vjeru, zadovoljstvo i radost. Poče prosto da guta željnim i radoznalim očima sve oko sebe - zidove, strop, stubove, ćilime, arkade, propovjedaonicu i pročelja za imame. Uz nju je Kemal sve ove stvari posmatrao s druge, svoje strane: da je džamija danju i prvi dio noći bila mjesto koje su posjećivali ljudi, a poslije toga - dom njenog bogougodnika, koji se po njoj kretao i koristio namještaj onako kako to čini vlasnik sa svojom imovinom, prolazeći kroz prostorije, moleći se u pročelju za imame, penjući se na propovjedaonicu i na prozore da pogleda na svoju četvrt koja ga okružuje. Koliko je, u snovima, želio da ga zaborave u džamiji pošto pozatvaraju vrata i da se sretne na Huseinom, licem u lice, i da s njim provede čitavu noć sve do jutra. Zamišljao je kakve sve znake ljubavi i pokornosti da mu izrazi prilikom susreta, kakve sve želje i molbe da mu podnese pred noge i, zatim, kakvu naklonost i blagodat da zamoli. Zamišljao je sebe kako mu se gologlav približava, a bogougodnik ga nježno pita: „Ko si ti?", a on, ljubeći mu ruku, odgovara: „Kemal Ahmed Abduldževad", zatim ga pita šta radi, a on mu veli:

„Učenik u školi Halil Aga", ne zaboravljajući da nagovijesti da je dobar đak. Onda ga Husein upita šta ga je dovelo u ovo doba noći, a on mu odgovori da je to ljubav prema Muhamedovoj porodici uopšte, a prema njemu posebno. Ovaj se blagonaklono nasmiješi i pozva ga da ga prati na njegovom noćnom obilasku. U tom mu kaza sve svoje želje: „Obezbijedi mi da se igram u kući i izvan nje, koliko želim, da Hatidža i Aiša ostanu za sva vremena u našoj kući, da se promijeni narav moga oca, da moja majka vječito pozivi, da dobijem koliko mi treba za trošak, te da svi uđemo u raj bez polaganja računa..."
Uto ih talas žena, koji se polako kretao, ponese i oni se nađoše u samom mauzoleju. Toliko je žarko željela da posjeti ovo sveto boravište, bio je to za nju neostvarljiv san na ovom svijetu. Evo je, stoji tu, pred njim, štaviše, tik uz ogradu samog mauzoleja, glede ga kroz suze i želi, kad bi mogla, da dugo ostane i da uživa u sreći, da nije pritiska mase. Pruži ruku prema drvenoj ogradi, a i Kemal za njom, proučiše Pristup, pogladi i poljubi ogradu, dok joj jezik nije prestajao da moli i moli... Poželi da dugo postoji ili posjedi u nekom uglu da ponovo i pomno razgleda i ponovo obiđe grobnicu. Međutim, čuvar džamije ih je sve sačekivao, ne dozvoljavajući ni jednoj da tumara okolo, požurujući one spore i spominjući ih svojim dugim štapom. Pozivao ih je da završe posjetu prije nego što dođe vrijeme džume*. Napila se

je na slatkom izvoru, ali nije utolila svoju neutoljivu žeđ. Obilazak grobnice je probudio njenu čežnju, koja je prosto šiknula, potekla i nabujala..., nikad neće prestati da želi što više njegove blizine i radosti... Pošto je vidjela da mora da napusti džamiju, kao da je mora iščupati iz sebe, ostavi u njoj svoje srce, a onda se okrenu i, tužna i utučena, krenu, bolno pateći od osjećanja da se posljednji put oprašta od nje. Međutim, kako je po prirodi skromna zadovoljna i pomirljiva, to sebi zamjeri što se predala tugovanju zbog rastanka i vrati se uživanju u sreći kojom je odagnala tugu. Kemal je pozva da vide njegovu školu. Krenuše prema kraju Huseinove ulice i dugo postajaše kraj nje. Kad je krenula da se vrati odakle je došla, pomen povratka opomenu Kemala da je završen srećni izlazak sa majkom, o kakvom nikad ranije nije ni sanjao. Nije želio da se upušta u raspravu o tome, nego predloži da pođu Novim putem do Gurije. Da bi slomio njen otpor, koji je naslućivao zbog mrštenja uz osmijeh iza vela, zakle je Huseinom, i ona uzdahnu, predade se njegovoj maloj ruci i krenuše, probijajući se kroz veliku gužvu i prolaznike koji su se sudarali, krećući se u raznim pravcima, što za nju nije bilo ni deseti dio desetine mirnog puta kojim je došla. To je veoma zbuni i poče prosto da se gubi od uznemirenosti i da mu se žali na napor i umor. Ali on, posve se predajući želji da završi srećno putovanje, nije džuma - svečana molitva - petkom u podne

slušao njene žalbe, nego ju je ohrabrivao da nastavi put i ublažavao njene tegobe, skrećući joj pažnju na dućane, kola i prolaznike. Polako, polako su se približavali okuci ka Guriji, gdje ugledaše prodavnicu pite. Porastoše mu zazubice, dok mu se oči nisu odvajale od nje. Kako da navede majku da uđu u dućan i kupe pite. Uto stigoše do dućana. Dok je on i dalje razmišljao, majka se iznenada oslobodi njegove ruke. On ju upitno pogleda i vidje je kako pade na lice, duboko jeknuvši. Užasno i prestrašeno razrogači oči, stojeći nepomično. No, istovremeno je, krajičkom oka, u tom užasu i strahu, vidio jedan automobil, kako žestoko škripeći, koči i iza sebe ostavlja trag gasa i prašine. Gotovo da je pregazi, ali je za pedalj izbjegnu. Ljudi povikaše, nastade gužva i galama, narod se skupi sa svih strana, kao što se djeca skupljaju na trubu prodavača slatkiša. Napra-više oko nje gust krug radoznalih očiju i ispruženih glava, izmiješanih pitanja i odgovora. Kemal se donekle prenu iz šoka i poče da prelazi očima sa svoje majke, koja je ležala pored njegovih nogu, na svjetinu, prestrašen, tražeći pomoć, zatim se baci na koljena pored nje, stavi ruku na njeno rame i poče da je doziva toplo, molećivo, ali ona nije odgovarala... Podiže glavu, prelazeći očima preko lica ljudi, zatim brižnu u gorko, bolno ridanje koje nadvlada galamu oko njega tako da je gotovo ućutka. Neki, na svoju ruku, uzeše da ga tješe riječima bez ikakvog smisla, dok se drugi nagnuše nad

njegovom majkom, posmatrajući je radoznalo pogledima iza kojih su se nazirale dvije želje, jedna da se unesrećena spasi, dok je druga bila, u slučaju da do toga ne dođe, želja da se vidi smrt, taj neminovni kraj, koji kuca samo na tuđa vrata i odnosi samo tuđe živote. Kao da žele da izvrše nešto slično vjernoj „probi" najznačajnije uloge kojom, to im je svima suđeno, ima da završe život. Jedan uzviknu: „Udario ju je lijevim vratima kola u leđa!" Vozač, koji je napustio automobil i, gušeći se od optužujućih pogleda oko sebe, reče: „Naglo sam skrenuo, ipak nisam uspio da izbjegnem sudar. Ali, brzo sam zakočio, tako da je udar bio lakši. Da je bog ne zaštiti, zgazio bih je!" Jedan, koji je zurio u nju, doviknu: „Još diše... Samo se onesvijestila..." Vozač, vidjevši policajca kako dolazi i kako mu se sablja ljulja na lijevoj strani, reče: „To je lagan udar... Ništa joj nije bilo... Ona je dobro..., dobro, zaista, ljudi...,, Zatim se uspravi prvi čovjek koji je prišao da je pregleda i reče, kao da drži propovijed: „Udaljite se, dajte joj vazduha... Otvorila je oči..., dobro, dobro, bogu havala...!" Govorio je radosno, ali i s nešto ponosa, kao da ju je on vratio u život, zatim se okrenu Kemalu, koga je bio zahvatio neobuzdan, histeričan plač, nježno ga pomilova po obrazu i reče mu: „Dosta sine, majka ti je dobro... Vidiš..., hajde, pomozi mi da je uspravimo!" Međutim, Kemal nije prestajao da plače dok nije vidio majku kako se pokreće, nagnu se prema njoj i stavi ruku na njeno rame i pomože čovjeku da je

uspravi, tako da je, uz veliki napor, uspjela da stane između njih, klonula i malaksala. S nje je bio spao ogrtač za kojim se ispružiše ruke nekih prisutnih da ga vrate, koliko je moguće, na njena ramena. Zatim joj „pitar", pred čijim se dućanom dogodio udes, donese stolicu i posadi je na nju, te joj prinese čašu vode. Ona popi pola gutljaja dok se druga polovina prosu po njenom vratu i grudima. Nezgrapno pređe rukom preko grudi i duboko uzdahnu. Poče teško
i nepravilno da diše i da zapanjeno gleda u lica ljudi koji su je pomno posmatrali, pitajući se: „Šta se dogodilo? Šta se dogodilo? Pobogu, Kemale, zašto plačeš?" Tada joj priđe policajac i upita je: „Je li ti loše, gospođo? Možeš li poći u policijsku stanicu?" Riječ „policijska stanica" pogodi je direktno u mozak, potrese ga iz dubine i ona, užasnuta, uzviknu: „Zašto da idem u stanicu? Neću da idem tamo!" Policajac joj reče: „Udario te je automobil i oborio te. Ako ti je loše, treba da pođete ti i ovaj vozač u policijsku stanicu da se sačini zapisnik." Ali ona, zadihana, reče: „Ne, ne... Ne idem... Ja sam dobro..." Policajac joj reče: „Potvrdi to što kažeš... Ustani i kreni da vidimo da li si dobro..." Smjesta ustade, pod uticajem užasnog straha koji je izazvalo pominjanje „policijske stanice", popravi ogrtač, zatim krenu praćena radoznalim očima. Kemal je bio pored nje i stresao prašinu sa njenog ogrtača. Potom reče policajcu, želeći da se ova bolna situacija završi pod svaku cijenu: „Ja sam dobro...

Zatim, pokazujući na vozača: „Pustite ga, nije mi ništa..."
Zbog straha koji ju je obuzeo, nije više osjećala malaksalost. Užasnuo ju je prizor ljudi koji su je pomno posmatrali, a naročito policajac koji je bio ispred njih. Tresla se pred pogledima uperenim prema njoj sa svih strana, izazovno i s kranjim prezirom, sjećajući se dugotrajnog skrivanja i pokrivanja. Pred očima joj se, iznad sveg ovog skupa, pojavi slika gospodina, koji kao da je ispitivački posmatra, sa svoja dva hladna, ukočena oka, prijeteći joj nezamislivim zlom. Prihvati dječakovu ruku i uputi se s njim prema Sagi; niko im se nije ispriječio na putu. Cim su zašli iza okuke, ona zajeca iz dubine duše i reče Kemalu a kao da govori sebi:
„Bože, šta se dogodilo?
Šta si vidio, Kemale? Kao kakav jeziv san, učinilo mi se da padam sa visine u neku tamnu provaliju, da se zemlja vrti pod mojim nogama, zatim sam se potpuno izgubila, dok nisam otvorila oči i vidjela taj strahovit prizor..., bože... Je li stvarno želio da me povede u policijsku stanicu? Blagi bože! Spasitelju! Kad ćemo stići do svoje kuće? Mnogo si plakao, Kemale, ne izgubio oči nikada! Obrisi oči ovom maramicom, dok se ne umiješ kod kuće..., ah!"
Zaustavi se prije nego što će se dočepati ulice Sage. Ona se osloni na dječakovo rame. Lice joj je bilo zgrčeno. Kemal je unezvijereno pogleda i upita:
- Šta je, majko?

Ona zatvori oči i odgovori slabim glasom:
- Umorna sam, vrlo umorna, jedva da me noge nosi. Zovi prva kola koja naiđu, Kemale...
Kemal pogleda oko sebe i ugleda samo jednu dvokoli-cu koja je stajala ispred vrata bolnice Kolavun i pozva kočijaša. On doveze kola ispred njih. Majka im priđe, oslanjajući se na Kemalovo rame i pope se, držeći se još za rame kočijaša, dok nije sjela, posve nemoćno odahnuvši. Kemal sjede pored nje, zatim kočijas skoči na prednje sjedište, potjera magarca bičem, ovaj polako krenu a za njim i kola, koja su se ljuljala kloparajući... Žena uzdahnu, mrmljajući? „Kako me boli! Rame mi se raspada..." Kemal ju je posmatrao uznemireno i užasnuto. Kola, na svom putu, prođoše pored dućana gospodina Ahmeda a da ga njih dvoje nisu ni pogledali. Kemal je netremice gledao u majku, dok ne ugleda balkone kuće... Od čitavog ovog srećnog putovanja sjećao se samo njegovog tužnog završetka.

XXVIII

Um Hanefi otvori vrata i prenerazi se kad je vidjela svoju gospođu kako prekrštenih nogu sjedi na kolima. Na prvi pogled pomisli da joj je možda naumpalo da svoj izlazak završi vožnjom kolima, da bi se malo zabavila. Na licu joj se pojavi osmijeh, ali zakratko, jer ubrzo vidje Kemalo-ve oči pocrvenjele od plača. Ponovo, uznemireno, pogleda svoju

gospođu i ovog puta ugleda iznemoglost i-bol na njenom licu. Pohita prema kolima i povika: „Ah, gospođo, šta ti je, zlo ne bilo?" Kočijaš joj odgovori: „Laki umor, nadam se, pomozi mi da je svedemo!" Žena je primi na ruke i povede je unutra. Kemal ih je pratio utučen i tužan. Hatidža i Aiša su već bile napustile kuhinju i čekale je u dvorištu. Obje su razmišljale kako da se našale dočekujući ih. Užasnu ih pogled Um Hanefi iz vanjskog hodnika, koja je gotovo nosila majku. Kriknuše i, užasnute, potr-čaše prema njoj, vičući:
- Majčice, majčice, šta ti je?
Svi su pomogli da je unesu, a Hatidža nije prestajala da pita Kemala šta se dogodilo, tako da je dječak morao da uzvikne:
- Automobil!
Automobil?!
Tako su djevojke zajedno uzviknule, ponavljajući riječ koja je u njima nepodnošljivo užasno odjeknula. Hatidža je jaukala, vičući: „Strašno! Zlo ne bilo, majčice!" Aiša je, ipak ostala zavezana jezika i ridala. Majka nije bila bez svijesti iako je bila krajnje onemoćala. Ipak, prošapta da ih umiri:
- Ja sam dobro... Ništa se nije dogodilo. Samo sam umorna...
Njihovi uzbuđeni glasovi su stigli do Jasina i Fehmija pa iziđoše na vrh stepenica, pogledaše odozgo preko ograde i brzo sjuriše, uznemireni, pitajući šta se dogodilo. Hatidža je mogla samo da pokaže na Kemala da on odgovori, dok je ona, zapanjena, ponavljala onu strašnu riječ - automobil.

Mladići se obratiše dječaku, koji ponovo tužno i zbunjeno promrsi:
- Automobil!
A onda brižnu u plač. Ostavljajući druga pitanja za kasnije, mladići se okrenuše od njega, ponesoše majku u djevojačku sobu, posadiše je na kanabe, a Fehmi je, uznemiren i pogođen bolom, upita:
- Kaži nam, šta je s tobom, majčice, želim da znam sve...
Međutim, ona zabaci glavu i ne progovori ni riječi, da bi povratila dah, dok Hatidža, Aiša, Um Hanefi i Kemal glasno zaplakaše. Fehmi iznerviran prodera se na njih i oni prestadoše plakati, zatim povuče Kemala sebi, ispitujući ga kako se dogodio udes, šta su ljudi uradili sa vozačem, jesu li ih odveli u policijsku stanicu, kako je bilo majci za sve to vrijeme. Kemal je opširno i bez ustezanja odgovarao, sa mnogo detalja. Majka je pratila razgovor usprkos svojoj slabosti. Kad je Kemal završio, ona prikupi snagu i reče:
- Ja sam dobro, Fehmi, ne uznemiravaj se. Htjeli su da pođem u policijsku stanicu, ali sam odbila. Krenula sam do kraja Sage i tu sam iznenada izgubila snagu; smiri se, povratiću ja snagu kad se malo odmorim...
Međutim, Jasin je, pored uznemirenosti zbog udesa, imao osjećanje teške krivice, jer je on prvi bio odgovoran za taj zlosrećni izlazak, kako je označen poslije udesa. On im predloži da pozovu ljekara i iziđe da to učini, ne čekajući da

čuje mišljenje drugih. Majka uzdrhta na pomen ljekara, kao što je ranije uzdrhtala na pomen policijske stanice. Zamoli Fehmija da stigne svog brata i da ga odvrati od njegove namjere, uvjeravajući ga da će biti dobro i bez ljekara. Međutim, on ne posluša njenu molbu, objašnjavajući joj da će ljekar svakako biti od koristi. Za to vrijeme djevojke su zajedno skinule s majke ogrtač, a Um Hanefi joj donese čašu vode. Zatim se svi okupiše oko nje, uznemireno zagledajući njeno poblijedjelo lice. Mnogo, mnogo puta su je pitali na što se žali, a ona, koliko god je mogla, nastojala je da izgleda smirena, ili bi samo rekla, kad joj se pojačaju bolovi: „Imam lagane bolove u desnom ramenu", a onda bi nastavila: „Nije bilo potrebe da se poziva ljekar." U stvari, ona nikako nije željela da se ljekar poziva, prvo, jer nikada nije vidjela ljekara, ne samo zbog očuvanog zdravlja, nego zato što je uvijek sama uspijevala da izliječi kakvu slabost ili poremećaj koji bi je snašli i to zahvaljujući svojoj posebnoj prirodi: ona nije vjerovala u „zvaničnu" medicinu, koja je u njenoj glavi bila povezana sa opasnim ili zazornim slučajevima i stanjima. S druge strane, osjećala je da će pozivanje ljekara, samo po sebi, preuveličati čitavu stvar koju bi željela da sakrije i zataji prije nego što se gospodin vrati. Kazala je svojoj djeci čega se plaši, ali su se oni, u tom delikatnom trenutku, brinuli samo za njeno zdravlje.

Jasin nije izbijao više od četvrt sata, jer je ordinacija ljekara bila na trgu Bejt Kadi. Vrati se, dovodeći tog čovjeka, koga odmah uvede kod majke. Isprazniše sobu tako da u njoj, pored ljekara, ostadoše samo Jasin i Fehmi. Ljekar je upita na šta se žali. Ona pokaza na svoje desno rame i reče, gutajući pljuvačku, koja se osušila od straha:
- Osjećam ovdje bol...
Na osnovu toga i na osnovu onoga što mu je Jasin usput ispričao o udesu uopšte, ljekar uze da je pregleda. Mladićima se činilo da pregled suviše dugo traje, kao i djevojkama koje su, napregnutih ušiju i usplahirena srca, čekale ispred vrata. Ljekar se od bolesnice okrenu ka Jasi-nu i reče:
- Lom desne ključne kosti, to je sve...
Izraz „lom" izazva užas i u sobi i ispred nje. Svi su se, pak, začudili njegovim riječima: „to je sve..." kao da je taj lom sasvim podnošljiva stvar, s tim što su oni, po samom ljekarovom tonu, zaključili da mogu biti mirni. Strahujući i nadajući se istovremeno, Fehmi upita:
- Je li stvar opasna?
- Ne, uopšte, vratiću kost u njen prethodni položaj, pritegnuti je, ali ona treba nekoliko noći da spava sjedeći, naslonjena leđima na jastuk, jer će joj biti teško da spava na leđima ili na strani. Prelom će zarasti i kost će biti kao što je i bila za dvije ili najviše tri nedjelje. Nema nikakvog razloga za strah... A sad dozvolite da radim...

Bilo kako bilo, osjetili su olakšanje, pošto su im se grla bila osušila od straha. To se jasno osjetilo i kod onih izvan sobe.
Hatidža promrsi:
- Neka je prati blagoslov našeg gospodina Huseina, i izišla je samo da njega posjeti...
Kao da se sjetio neke važne stvari koju je dugo držao u sebi, Kemal upita:
- Kako je mogao da se dogodi ovaj udes poslije blagoslova kojem se nadala pri posjeti njenom i našem bogou-godniku?
Um Hanefi reče prosto:
- Otkud znaš šta bi joj se, ne dao bog, dogodilo da nije potražila blagoslov ovom posjetom grobu našeg gospodina Huseina?
Aiša se još nije bila oporavila od šoka. Teško je podnosila ovaj razgovor i uzviknu:
- Ah, bože, kad će se sve ovo završiti kao da nije ni bilo...
Hatidža opet upita, tužna i zabrinuta:
- Šta ju je odvelo prema Guriji?! Da se je, poslije posjete mauzeloju, vratila ravno kući, ne bi joj se ovo dogodilo...
Kemalovo srce zalupa od straha i nemira, pa mu njegov grijeh izgledaše kao teški zločin. On pokuša da se izbavi od sumnjičenja, pa reče kao da prekorava:
- Htjela je da prođe ulicom i uzalud sam nastojao da je odvratim od toga...

Hatidža ga pogleda poprijeko i htjede da mu odgovori, ali kao da odustade iz sažaljenja i naklonosti prema njegovom požutjelom licu, a zatim reče za sebe:
- Dosta nam je i ovoga u čemu smo...! . Otvoriše se vrata i ljekar napusti sobu, obraćajući se
dvojici mladića koji su ga pratili:
- Treba da je obilazim svaki dan dok ne zaraste lom i, kao što sam vam rekao, nema nikakvog razloga za strah...
Svi provališe u sobi i ugledaše svoju majku kako sjedi na krevetu, leđima oslonjena na presavijen jastuk. Nije na njoj bilo nikakve promjene osim što je haljina na desnom ramenu bila podignuta zbog zavoja koji se nalazio ispod nje. Pohrliše joj i zastadoše:
- Hvala bogu...
Koliko ju je boljelo dok je ljekar namještao slomljenu kost! Dugo je ječala. Da joj nije urođenog stida, ridala bi. Ali, sad joj je bol popustila, ili je tako izgledalo. Osjeti priličan mir i olakšanje. Međutim, prestanak oštrog bola omogućio joj je da ponovo počne da razmišlja o situaciji sa svih strana. Odmah je zahvati strah pa upita, prelazeći preko njih odsutnim pogledom:
- Šta li ću reći vašem ocu kad se vrati?
Ovo pitanje, izazivački i ironično, dočekaše njihova spokojna osjećanja zadovoljstva, kao što visoko stijenje dočeka lađu koja mirno plovi. Međutim, to pitanje nije za njih bilo

iznenađenje, štaviše, vjerovatno je bilo skriveno u navali bolnih osjećanja koja su im obuzela srca kad ih je pogodila vijest o udesa, ali se izgubilo u toj navali, da bi bilo odgođeno za izvjesno vrijeme, a sada se pojavilo kao za njih najznačajnija stvar. Morali su se suočiti s njim. S pravom su zaključili da je ono za njih i njihovu majku teže od same povrede, od koje će se vrlo brzo oporaviti. Zbog ćutanja na koje je naišlo njeno pitanje, majka se osjeti kao usamljeni prestupnik kojeg napuste prijatelji kad se podigne optužba. Ona, žaleći se, reče:

- Sigurno će saznati, saznaće i više, za moj izlazak koji je doveo do udesa...

Iako Um Hanefi nije bila manje uznemirena od članova porodice, niti je manje shvatala ozbiljnost situaciije, ipak je željela da kaže neku prijatnu riječ da bi, s jedne strane, popravila atmosferu i jer je, s druge strane, osjećala da joj dužnost, kao staroj, vjernoj porodičnoj slu-žavci, nalaže da u teškim situacijama ne ćuti da se ne bi pomislilo kako je nezainteresovana. Ona reče dobro znajući koliko su njene riječi daleko do stvarnosti:

- Ako gospodin sazna šta ti se dogodilo, moraće da zaboravi tvoj propust, zahvaljujući bogu što si spašena...

Nisu obratili nikakvu pažnju njenim riječima, jer je nisu ni zaslužile, pošto su dobro znali stvarno stanje. Međutim, Kemal joj povjerava i reče oduševljeno kao da je dopunjuje:

- A naročito ako mu kažemo da smo izišli da posjetimo našeg gospodina Huseina...
Žena pređe svojim ugaslim očima sa Jasina na Fehmija i upita:
- Šta bih mu mogla reći?
Jasin, koga je teško pritiskala odgovornost, reče:
- Koji me đavo zaludi da ti predložim da izađeš? Da nisam ni izgovorio tu riječ! Ali, tako je htjela sudbina - da nas baci u ovaj grozni škripac... Međutim, kažem ti, naći ćemo šta ćemo reći. Bilo kako bilo, ti ne treba da razbijaš glavu o onome što će tek biti. Prepusti stvar bogu, dovoljno je što si danas pretrpjela toliko bolova i straha...
Jasin je govorio podjednako oduševljeno i nježno, zatim prosu svoj bijes na sebe, a prema majci je bio takav kao da i sam s njom pati. Iako njegove riječi nisu mogle ništa promijeniti, ipak su ga razgalile i odagnale tjeskobu. Istovremeno, time je on objelodanio ono što vjerovatno kruži u glavama nekih ili svih, koji su bili na njegovoj strani, i oslobodio ih potrebe da sami to čine; naime, iskustvo ga je naučilo da je ponekad najbolji put samood-brane - napad na samog sebe i da priznanje pogreške dovodi do oproštaja isto toliko koliko odbrana izaziva osudu. Najviše čega se plašio bilo je da bi Hatidža mogla iskoristiti pogodnu priliku da ga optuži zbog posljedica njegovog prijedloga i da ga napadne. Zato ju je on preduhitrio i presjekao joj put. Nije se prevario,

jer se Hatidža upravo spremala da zatraži od njega, kao najodgovornijeg za ono što se dogodilo, da nađe izlaz. Međutim, pošto je on već kazao svoje, bilo joj je neprijatno da ga napadne, posebno zato što ga ona obično napada u vidu prijekora, a ne i mržnje. Time je njegov položaj postao nešto bolji, ali je opšta situacija ostala jednako loša. Tako je bilo dok Hatidža ne prestade da ćuti i progovori:
- Zašto ne kažemo da je pala niz stepenice? Majka je pogleda, a na licu joj se pojavi nada u spas.
Okrenu se prema Fehmiju i Jasinu. U očima joj bijesnu tračak nade. Međutim, Fehmi se dvoumio i upita:
— A ljekar? Obilaziće je svaki dan i moraće se sresti sa ocem.
Ali Jasin nije želio da zatvori vrata kroz koja se provlačio povjetarac nade, koji bi ga mogao izbaviti od njegovog straha i muke, pa reče:
- Dogovorimo se sa ljekarom šta treba da se kaže ocu.
Zgledaše se, i vjerujući i ne vjerujući, a onda se na njihovim licima pojavi radost zajedničkog osjećanja spasa. Tmurna atmosfera se promijeni u radosno raspoloženje kao kad se usred mračnog oblaka iznenada pojavi plavi otvor pa se nekim neobičnim čudom proširi, za nekoliko minuta zahvati čitav nebeski svod i grane sunce. Jasin odahnu:
- Spasismo se, hvala bogu...
Pošto u takvom raspoloženju ponovo postade onakva kakva obično biva, Hatidža dobaci:

- Naprotiv, ti si se, savjetodavče, spasio... Jasin se nasmija, tresući svoje krupno tijelo:
- Da, spasio sam se žaoke tvog jezika, koju stalno očekujem da me pecne...
- Ali, ona te je spasila... Nema ruže bez trnja...
U radosti zbog spasa, gotovo su zaboravili da je njihova majka tu, na krevetu, slomljene ključne kosti, ali je i ona sama to gotovo zaboravila...

XXIX

Otvori oči i pogled joj pade na Hatidžu i Aišu koje su sjedile na krevetu kraj njenih nogu i posmatrale je očima koje su razdirale strah i nada. Uzdahnu, okrenu se prema prozoru, kroz čije su otvore prodirale zrake jutarnje svjetlosti. Progovori, začuđeno:
- Dugo sam spavala... Aiša reče:
- Nekoliko sati, i to poslije zore, a dotle nisi bila oka i sklopila. Kakva noć, neću je zaboraviti dok sam živa!
Sjeti se bolne i besane prošle noći. Oči su joj izraza-; vale tugu zbog nje same kao i zbog djevojaka koje su cijelu • noć probdjele pored nje, dijeleći s njom bolove i nesanicu. Pokrenu usne, moleći boga nečujnim glasom da joj pomog-ne, a zatim reče kao da joj je neprijatno:
- Koliko sam vas namučila! Hatidža reče kao da se šali:
- To je za nas bio odmor! Ali, nemoj nas više pre-stravljivati...

- Zatim, dosta uzbuđeno: - Kakvi su to tako strašni napadi bola? Mislila sam da si utonula u san i da si posve dobro. Pružila sam se da i sama zaspim, kad me probudiše tvoji jecaji, nisi prestajala da ječiš..., sve do zore...
Aišino lice bijesnu optimizmom:
- U svakom slučaju, raduj se... Obavijestila sam Fehmija kako si, kad me je jutros pitao, a on mi je rekao da ti bolovi znače da je slomljena kost počela da zarasta...
Pomen Fehmijevog imena je trgnu iz misli i ona upita:
- Otišli su, s božijom pomoći. Hatidža odgovori:
- Svakako. Željeli su da s tobom razgovaraju da bi se sami uvjerili da si dobro, ali nikom nisam dozvolila da te budi iz sna koji ti nikako nije dolazio na oči. Gotovo da posij edimo.
Majka uzdahnu nemoćno:
- U svakom slučaju, hvala bogu! Daće bog, dobro će se završiti... Koje je sad doba?
Hatidža odgovori:
- Vrijeme brzo prolazi. Sad će podne. Poodmaklo vrijeme!
Spusti pogled razmišljajući, zatim
ga podiže i uznemireno reče:
- Vjerovatno je sada na putu kući...
Znale su na koga misli. Iako su osjećale kako im se strah uvlači u srce, Aiša ipak reče odlučno:
- Dobro došao, nema potrebe da se uznemiravamo. Dogovorili smo se šta mu treba reći, i svršena stvar.

Međutim, kako se vrijeme njegovog povratka približavalo, tako je sve više bivala skrhana, osjećala uznemirenost, pa upita:
- Da li je zbilja moguće sakriti to što se dogodilo? Hatidža, to ljuća što joj je više rastao nemir, reče:
- Zašto da ne? Kazaćemo mu kako smo se dogovorili i gotova stvar...
U tom trenutku poželje da su Jasin i Fehmi pored nje da je ohrabre. Hatidža kaže „Kazaćeš mu kako smo se dogovorili i gotova stvar..." Ali, da li će ono što se dogodilo ostati vječita tajna? Zar istina neće naći put da prodre do njega? Koliko se plaši laži, toliko se plaši istine! Uopšte ne zna šta je čeka. Ona nježno pogleda po ćerkama, otvori usta, spremajući se da progovori, kad utrča Um Hanefi i reče šapatom, kao da se plaši da će je neko vani čuti:
- Gospodin je došao, gospođo...
Srce im uznemireno uzdrhta. Djevojke skočiše sa kreveta i stadoše prema majci. Ćutke izmijeniše poglede, a onda majka progovori:
- Vas dvije ne govorite jer se bojim da će vas, na kraju, prevariti. Pustite mene da govorim, nek nam bog pomogne!
Zavlada tišina puna napetosti, poput tišine koja zahvati djecu u mraku kad im do ušiju dopre bat koraka za koje misle da pripadaju demonima koji se okolo šunjaju. U to se na stepenicama čuše gospodinovi koraci, koji su se pri-

bližavali. Majka s naporom odstrani moru ćutanja i progovori.
- Ako ga pustimo da se popne u svoju sobu, neće naći nikoga...
Zatim se okrenu prema Um Hanefi i reče:
- Kaži mu da sam ovdje, bolesna, i ništa više... Proguta svoju suhu pljuvačku. Djevojke se, pak, brzo
izvukoše iz sobe i ostaviše majku samu. Nađe se izolovana od čitavog svijeta i predade se sudbini. Često je ovo popuštanje u njenom ponašanju, potpuno obezoružano, djelovalo kao izvjestan vid pasivne hrabrosti. Napregnu misao
da se prisjeti šta treba da kaže. Međutim, nije je napuštala zebnja da se pripremila kako treba. Uvukla se duboko u nju, javljajući se kao nemir i napetost i ugrožavajući njenu stabilnost. Čula je udarce njegovog štapa po podu salona i promrlja: „Bože, smiluj se i pomozi!" Zatim upravi pogled prema vratima kad ih ispuni njegovo široko i visoko tijelo. Ugleda ga kako ulazi, kako se približava i kako je ispitivački pogleda svojim krupnim očima. Zastade nasred sobe i upita glasom koji joj se učini neobičnim za njega, nježnim:
- Šta ti je?
Ona odgovori, oborivši pogled:
- Hvala bogu da si ti dobro, gospodine, dobro je čim si ti dobro.

- Ali mi je Um Hanefi rekla da si bolesna... Ona pokaza na svoje desno rame i reče:
- Povrijedila sam rame, gospodaru, bog te sačuvao od zla.
On je upita, zagledajući se pažljivo i zabrinuto u njeno rame:
- Kako si se povrijedila?
Kucnuo je čas, došao je odsudni trenutak. Sad mora da govori, da kaže spasonosnu laž i da sve prođe s mirom i da stekne još više naklonosti. Podiže pogled i oči joj se sretoše s njegovim ili, tačnije, izgubiše se u njegovim očima, srce joj je nezaustavljivo sve jače lupalo i iz glave joj ishlapi svaka misao i nestade odlučnosti koju je bila sakupila. Oči joj uznemireno i prestravljeno zažmirkaše a onda ga zbunjeno pogleda, ne progovorivši ni jedne riječi. Gospodin se začudi njenoj smetenosti i upita je:
- Šta se desilo, Emina?
Nije znala šta bi rekla, kao da nije imala šta da kaže, ali je posve izvjesno znala da nije u stanju da laže. Ne zna ni kako se smela i izgubila. Kad bi i ponovo pokušala da slaže, to bi ispalo sakato, jasno vidljivo. Osjećala se kao da, hipnotisana, hoda po konopcu pa je, sad već budnu, pozivaju da ponovi svoju avanturu. Kako su prolazile sekunde, tako je sve više tonula u smetenost, zbunjenost pa i očaj...
- Zašto ne progovoriš?

Evo njegovog tona koji već pokazuje nestrpljenje. Uskoro bi mogao da gnjevno zagrmi. Bože, koliko joj je potrebna pomoć! Koji ju je zao duh zaveo na taj zlosrećni izlazak!
- Čudno, zar nećeš da progovoriš?
Više nije mogla da ćuti. Prošapta drhtavim, očajnim i slomljenim glasom:
- Strašno sam pogriješila, gospodine... Udario me automobil...
Oči mu se raširiše od silnog iznenađenja. U njima se vidjela zaprepaštenost i nevjerica. Kao da je posumnjao u sopstveni razum. Žena više nije mogla da se usteže. Riješila je da sve prizna, bez obzira na posljedice, kao neko ko se, rizikujući život, podvrgava opasnoj hirurškoj operaciji da bi se oslobodio tegoba bolesti prema kojoj je nemoćan. Pri tom osjeti mnogostruku težinu svoje greške i ozbiljnost priznanja, zajeca i reče glasom u kome nije ni nastojala da sakrije pokušaj da moli za milost:
- Učinilo mi se da me naš gospodin Husein poziva da ga posjetim, pa sam se odazvala... Na povratku, udario me automobil... Božija volja, gospodine. Podigla sam se sama, bez ičije pomoći. - Posljednje riječi je kazala sasvim razgovijetno. - U početku nisam osjećala nikakav bol. Mislila sam da sam dobro. Nastavila sam put i vratila se kući. Tada se pojavio bol, doveli su ljekara koji me je pregledao i utvrdio da imam lom u ramenu. Obećao je da će me obilaziti

svaki dan sve dok kost ne zaraste. Strašno sam pogriješila, gospodine, i kažnjena sam kako sam i zaslužila. Nek' mi bog bude milostiv i nek' mi oprosti... Gospodin ju je slušao ćutke, hladno... Nije skidao očiju s nje, niti mu se na licu vidio ikakav znak koji bi pokazivao šta sve osjeća u sebi, dok je ona pokorno oborila glavu, kao neko ko očekuje izricanje presude. Ćutanje je dugo trajalo i postajalo sve teže. U atmosferi su se osjećali predznaci straha i prijetnji. Nije znala šta će on učiniti, kakvu će tešku presudu donijeti, niti kakvu će joj sudbinu pripremiti. Međutim, čula ga je kako reče neobično mirno:
- Šta je rekao ljekar? Je li lom opasan?
Okrenu se prema njemu preneraženo. Zbilja, sve je očekivala, samo ne ovaj prijatan ton. Da nije situacija bila toliko ozbiljna, priupitala bi ga da se uvjeri da li je tačno to što je čula. Savlada je snažno uzbuđenje i ispusti dvije krupne suze. Stisnu usne da ne bi briznula u plač, zatim potišteno i ponizno projeca
- Ljekar je rekao da nema nikakvog razloga za strahovanje, bog te spasio zla, gospodine...
Čovjek neko vrijeme zastade na svom mjestu, odupirući se želji da joj postavi još pitanja. Okrenu se da napusti sobu i reče:
- Ostani u krevetu dok se ne oporaviš

XXX

Čim je otac izišao, Hatidža i Aiša utrčaše u sobu i stadoše prema majci, posmatrajući je radoznalo, brižno i uznemireno. Primijetiše crvenilo u njenim očima zbog plača. Namrštiše se. Hatidža upita, predosjećajući strah i nesreću:

- Dobro, daće bog? ,; ,

Osjećajući grčeve i zbunjeno žmirkajući očima, majka odgovori:

- Priznala sam mu istinu..... .....

. - Istinu?

Reče nemoćno:

- Morala sam da priznam... Nismo to mogli vječito kriti od njega... Dobro sam učinila.

Hatidža se udari po grudima i uzviknu:

- O, crna li dana!

Međutim, Aiša je bila zapanjena i razrogačenih očiju gledala u majčino lice, ne progovorivši ni riječi. No, majka se nasmija ponosno ali i stidljivo, njeno blijedo lice poru-menje, dok se podsjećala na naklonosti, kojom ju je bio okružio kad nije očekivala ništa drugo do strahoviti bijes koji će uništiti i nju i njenu budućnost... Da, osjećala je

nonos i stid jednovremeno, spremajući se da progovori o nieeovoj naklonosti i pažnji kad joj je bilo najteže, kako

zaboravio svoj bijes u uzbuđenju i sažaljenju koja su ga zahvatila. Majka reče jedva čujnim glasom:
_ Bio je milostiv prema meni, bog ga poživio, saslušao me ćutke, zatim upitao šta ljekar misli da li je lom opasan. Ostavio me govoreći da treba da ostanem u krevetu dok ne ozdravim.
Djevojke se zgledaše, zaprepašteno i ne vjerujući, ali ih brzo napusti raniji strah, duboko i s olakšanjem odahnu-še. Lica su im blistala do radosti. Hatidža uzviknu:
- Jesi li vidjela Huseinov blagoslov? Aiša reče uobraženo:
- Sve ima svoje granice, pa i tatin gnjev, nije mogao da bjesni, gledajući je u ovakvom stanju. Sad znamo šta mu ona znači...
- Zatim, obraćajući se veselo majci: - Kako si ti, majko, srećna... nek' su ti sa srećom ova pažnja i ljubav!
Lice joj porumenje i reče, stidljivo i zamuckujući:
- Bog ga poživio...! Zatim uzdahnu: - Hvala bogu, spasismo se!
Sjeti se nečeg, okrenu se Hatidži i reče ozbiljno:
- Treba da pođeš gore kod oca, sigurno ćeš mu biti potrebna...
Zbog zbunjenosti i nemira koji je zahvata u očevom prisustvu, ona osjeti kao da je upala u nekakvu zamku i reče ljutito:
- Zašto ne pođe Aiša? Ali majka je prekori:

- Ti ćeš ga najbolje poslužiti. Ne Sekaj, djevojko, možeš mu već sada ustrebati...
Znala je da joj ljutnja neće ništa pomoći kao što joj nikad nije pomogla kad god je trebalo da uradi nešto za što je majka mislila da će to ona učiniti bolje od svoje sestre. Međutim, ona je bila uporna da pokaže svoju ljutnju kao što je to, po običaju, radila u sličnim prilikama, tjerana svojom brzom zapaljivošću i svojom agresivnom prirodom koja u njenom jeziku nalazi najpodatnije i najoštrije oruđe, da bi zatim navela majku da kaže i potvrdi kako će ona to i to učiniti bolje nego Aiša, što je bilo i neka opomena njenoj sestri, a njoj samoj utjeha. Ali, kad bi se dogodilo da majka povjeri neki od „važnih" poslova Aiši a ne njoj, ona bi se još više naljutila i spriječila da ova to u-radi, jer je smatrala, u dubini duše, da obavljanje takvih poslova spada u njena prava i njene privilegije kao žene kojoj u kući pripada mjesto do majke. Međutim, istovremeno je odbijala da otvoreno prizna da ona sve to radi upražnj avaj ući svoje pravo, nego kao tešku dužnost koju prihvata protiv svoje volje, da bi, kad je neko pozove, učinio to sa tjeskobom i ustežući se, a ona bi ljuteći se na to, razgalila svoju dušu, čula komentar koji joj se sviđa i, poslije svega, da bi joj se to upisalo u zasluge koje zaslužuju zahvalnost. Zato napusti sobu, govoreći:
- Kad god je gusto, zoveš Hatidžu, kao da pred sobom nemaš nikog drugog. Šta bi radila da nema mene!

Međutim, čim izađe iz sobe, nestade njene oholosti i na mjesto nje pojaviše se strahopoštovanje i nervoza. Pitala se sa zebnjom kako će se pojaviti pred ocem, kako će ga poslužiti i šta će je snaći od njega kao počne zamuckivati, bude spora ili što pogriješi... Međutim, gospodin je već bio svukao svoju odjeću i sam obukao dugačku košulju.
Kad je stala kraj vrata i upitala ga treba li mu što, naloži joj da mu skuha solju kafe. Ona požuri da je pripremi i donese mu je oborenih očiju, tiho se krećući od ustezanja i stida. Vrati se u salon i ostade tamo da mu bude na raspolaganju ako je pozove. Nije je napuštalo strahopoštovanje. Pitala se kako će biti u stanju da ga i dalje poslužuje sve ove sate koje provodi u kući, iz dana u dan, dok ne prođe tri sedmice... Stvar joj je zbilja izgledala tegobna i po prvi put osjeti značaj praznine koju ispunjava njena majka u kući. Molila je boga da ozdravi, iz ljubavi prema njoj, s jedne, i iz sažaljenja prema sebi, s druge strane.
Na njenu žalost, gospodin je, poslije napornog putovanja, poželio da se odmori i nije otišao u dućan kako se ona nadala, pa je, prema tome, morala da ostane u salonu kao zatočenica. Za to vrijeme, Aiša se popela na gornji sprat, provukla se u salon, gdje je, bez riječi, sjedila njena sestra. Ona joj očima pokaza kako joj na tome zamjera, zatim se vrati majci, ostavljajući Hatidžu uzavrelu od bijesa. Jer, najviše što ju je moglo razbjesniti jeste da se neko šali i

poigrava s njom, mada je ona sama uživala da se poigrava sa svima. Nije bila slobodna, i to samo donekle, sve dok gospodin nije utonuo u san. Odletje do majke i poče da joj pripovijeda kakve je sve stvarne i izmišljene usluge pružila ocu, opisujući joj kakvu je sve naklonost i cijenu pročitala u njegovim očima za svoje usluge. Nije zaboravila da zakači i Aišu i da na nju sruči teške riječi i grdnje zbog njenog djetinjastog ponašanja. Pošto se otac probudio, pođe ponovo kod njega i donese mu ručak. Kad je objedovao, sjeo je i dosta dugo pregledao svoje papire. Potom ju je pozvao i tražio da mu pošalje Jasina i Fehmija čim se vrate kući.
263Majka se zbog toga uznemiri, bojala se da je u sebi nosio žaoku prigušenog gnjeva i da sad hoće da na dvojici mladića iskali svoj bijes. Kad su Jasin i Fehmi došli i saznali kako se sve zbilo, zatim kad im je rečeno da otac hoće da ih vidi, pomislili su na ono na što je i majka bila pomislila. Pođoše u njegovu sobu, osjećajući strah. Međutim, on ih je „razočarao": dočekao ih je ležerno i mirno, pitao ih o udesu, kako se dogodio i pažljivo ih saslušao. Na kraju ih upita:
- Da li ste bili u kući kad je izišla?
Iako su oni od početka očekivali to pitanje, ipak ih je, nakon onog neobičnog i neočekivanog smirenog susreta, jako uznemirilo. Plašili su se da je to uvod u promjenu tona, koji ih je toliko i spasonosno umirio. Nisu mogli da progovore, nego su ćutali. Međutim, gospodin nije suviše nastojao na

svom pitanju, kao da ne mari za odgovor koji je unaprijed dokučio, ili je, pak, želio da im zabilježi grešku ne osvrćući se na njihovu potvrdu... Samo im je pokazao na vrata, dozvoljavajući im da odu. Kad su izišli napolje, čuli su ga kako govori sam sebi:
- Kad mi bog već nije dao muškarce, nek' mi bar da strpljenja.
Iako je sve pokazivalo da je udes čak neuobičajeno snažno potresao dušu gospodina Ahmeda i izazvao promjenu u njegovom ponašanju, koja je sve zapanjila, ipak on nije mogao da odoli svojoj želji da ode na svoju tradicionalnu noćnu sjedjeljku. Čim je palo veče, obuče se i napusti svoju sobu, šireći pred sobom prijatan miris. Ipak je svratio do majčine sobe i upitao za nju. Dugo se, zahvalna i zadovoljna, molila za njega. Ona nije, ležeći u postelji, u njegovom izlasku vidjela nikakvo odstupanje od njegove naklonosti. Štaviše, to što je prošao pored njene sobe i upitao za nju, bilo je za nju znak plemenite pažnje iznad njenog očekivanja. Najzad, zar samo to što se uzdržao da na nju ne izlije svoj bijes, nije predstavljalo milost o kojoj nije ni sanjala? Prije nego što je napustio svoju, sobu, braća su se upitala: „Da li će, možda, odustati od večerašnjeg izlaska?" Ali majka odgovori: „Zašto da ostaje u kući kad se uvjerio da je sve u redu?" Vjerovatno je sebi poželjela da on do kraja bude plemenit i odustane od svoje sjedjeljke, kao što dolikuje

mužu čija je žena onako povrijeđena. Međutim, ona je znala njegovu prirodu pa je požurila da ga pred njima opravda, tako da bi, ako bi i krenuo na svoju sjedjeljku, kao što je očekivala, mogla, već prema situaciji, da sroči opravdanje koje bi pokazalo da nije ravnodušna. Međutim, Hatidža reče:
- Kako može da izlazi uveče, kad te vidi u takvom stanju?
Jasin joj odgovori:
- Ne treba mu zamjeriti, pošto je vidio da je ona dobro... Muškarci drugačije tuguju od žena, pa noćni izlazak muškarca ne protivrječi njegovoj tuzi, dapače, možda i treba da se raspoloži da bi mogao da nastavi svoj naporan život.
Nije Jasin toliko branio svog oca koliko je izražavao svoju želju da i on bude slobodan i da izađe. Međutim, to lukavstvo nije prošlo kod Hatidže, pa ga upita: <
- Da li bi ti, na primjer, mogao večeras da izađeš u svoju kafanu?
On joj odmah odgovori, proklinjući je u sebi:
- Naravno ne, ali ja sam jedno, a tata je drugo... Kad je gospodin napustio sobu, osjeti se zadovoljnom
što se izbavila zbiljske opasnosti, lice joj bijesnu u osmijehu i ona reče:
- Vjerovatno je zaključio da sam dovoljno kažnjena, pa mi je oprostio..., nek' i njemu i nama svima bog oprosti...
Jasin pljesnu dlanovima i reče, ne slažući se:

- Izvjesni ljudi, kao što je on, a među njima i neki njegovi prijatelji, ne vide ništa loše u tome da svojim ženama dozvole da izađu kad god je to nužno ili poželjno... A on, zašto je od kuće napravio za vas vječiti zatvor?
Hatidža ga podsmješljivo pogleda i upita:
- Zašto tako ne govoriš kad si pred njim?
Mladić se grohotom nasmija tako da mu se zatrese trbuh i odgovori:
- Najprije bi trebalo da imam tvoj nos da se njime branim kad ustreba...
Majci su prolazili dani u ležanju. Nije više imala bolove koji su je prve noći slomili, iako je i najmanji pokret prijetio da joj izazove bol u ramenu i slomljenoj kosti. Potom je brzo počela da se oporavlja, zahvaljujući svojoj snažnoj konstrukciji i vitalnosti, koja, po svojoj prirodi, nije podnosila mirovanje i ležanje, što je učinilo da se vrlo teško pridržavala naloga ljekara i što joj je bilo gore od najtežih bolova od preloma. Vjerovatno bi, da je djeca strogo ne paze, premašila savjete ljekara i brzo ustala... Međutim, ležanje je nije spriječilo da nadgleda kućne poslove iz kreveta, kao i kćerke sa njihovim obavezama, a posebno onim osjetljivijim koje se ne smiju zanemariti ili zaboraviti. Uporno je pitala: „Jesi li obrisala prašinu iznad zavjesa? A prozorska krila? Jesi li pripremila kupatilo za oca? Jesu li jasmin i bršljan zaliveni?" To je jednom toliko razbjesnilo Hatidžu da je rekla: „Znaj, ako ti

misliš na kuću jednom, ja mislim sto puta više..." Uz sve to, njeno prisilno udaljavanje od važnog položaja u kući stvorilo joj je neko složeno osjećanje koje ju je mnogo mučilo. Pitala se, nisu li kuća ili neko iz nje, usljed ovog njenog ležanja, izgubili od svog reda i udobnosti. Takođe se pitala šta bi joj bilo draže, da sve i dalje bude kako treba, zahvaljujući njenim kćerima, plodom njenih ruku, ili da se nešto poremeti, što bi onda sve podsjetilo na prazninu koju je stvorila njena bolest. Neka i gospodin osjeti tu prazninu, ali, da li će to biti dovoljno da on cijeni njenu ulogu ili će se pak razbjesniti zbog njene greške koja je do svega ovoga dovela. Žena se dugo dvoumila između svojih suzdržanih osjećanja prema samoj sebi i otvorenih osjećanja prema kćerima. Ali, tačno je da bi je svaki poremećaj u kućnim poslovima jako zabrinuo, kao što bi njihovo savršeno obavljanje značilo da njeno odsustvo ne dovodi ni do kakve manjkavosti...
U stvari, njeno odsustvo niko nije mogao nadoknaditi, čak ni obje djevojke, uz svu svoju marljivosti i predanost. Majka se ovome nije obradovala, ni otvoreno ni u sebi. Nije željela iskazivanje suvišnih osjećanja prema sebi. Branila je žustro i iskreno Hatidžu i Aišu, a zatim je obuzeše nemir i bol koje nije uspjela sakriti.

XXXI

U zoru obećanog dana, koji je tako dugo očekivala, dječački lako skoči iz kreveta, radosna, poput anđela koji se poslije protjerivanja ponovo vraća na svoj tron. Siđe, kao i nekada, prije tri sedmice, u kuhinju i pozva Um Hanefi. Žena se probudi, ne vjerujući svojim ušima, ustade prema svojoj gospođi, zagrli je i poželi joj svako dobro. Zatim žene, u neopisivoj radosti, krenuše da obave jutarnje poslove. Kad su se pojavile prve zrake sunčeve svjetlosti, ona se pope na prvi sprat. Djeca je dočekaše dobrim željama i čestitkama. Ona se potom uputi tamo gdje je spavao Kemal i probudi ga. Čim dječak otvori oči, zapanji se i oduševljeno joj se objesi o vrat, ali se ona odmah nježno oslobodi njegovih ruku i reče:
- Zar se ne plašiš da će mi se kost ponovno povrijediti?
Obasu je poljupcima, zatim se obješenjački nasmija i upita:
- Kad ćemo, draga moja, ponovo izići zajedno? Ona mu, prijekorno se nasmiješivši, odgovori:
- Kad ti bog da pameti pa me ne budeš, protiv moje volje, vodio ulicom gdje sam gotovo stradala...
On shvati da ona misli na njegovu upornost koja je bila neposredni uzrok čitavog onog događaja, nasmija se kao prestupnik koji se izbavio pošto mu je prestup visio o vratu pune tri sedmice. Zaista, koliko se plašio da istraga, koju su vodili njegova braća i sestre, ne stigne do prikrivenog krivca. Malo je nedostajalo pa da ga sumnja, koju su prema njemu izražavali, čas Hatidža, čas Jasin, ne otkrije satjeranog u

uglu, da nije bilo majke koja je čvrsto stala da ga brani i da sama snosi odgovornost za udes. Kad je istraga prešla u očeve ruke, njegov strah je dostigao vrhunac i svakog časa je očekivao da bude pozvan. Pored toga, on je tokom tri sedmice patio gledajući majku u postelji kako se muči, ne može ni da se pruži ni da ustane... A sad, udes je prošao, prošle su njegove nepoželjne posljedice, završena je istraga i majka je ponovo počela da ga ujutro budi, uveče će ga uspavljivati, sve se vratilo na svoje mjesto, zavladao je spokoj i mir. Imao je razloga da se nasmije punim ustima i da u duši bude potpuno zadovoljan sadašnjom situacijom. Majka napusti njegovu sobi i pope se na gornji sprat. Kad se približi vratima gospodinove sobe, do nje doprije njegov glas koji je, u molitvi, ponavljao: „Slava velikom bogu..." Srce joj zaigra i ona zastade na korak do vrata kao da se koleba, kao da se pita da li da uđe i poželi mu dobro jutro ili je bolje da najprije pripremi trpezu za doručak. To nije bilo toliko zbog dvoumljenja, nego više da pobjegne od straha i stida koji su je obuzeli, kao što se ponekad dogodi čovjeku da sam stvara neki izmišljeni problem da bi pobjegao od nekog živog, teško rješivog problema. Pređe u trpezariju i sa udvostručenim marom krenu na
posao. Međutim, i nemir joj je bivao sve veći. Nije koristilo ni ovo kratko odgađanje niti ju je smirilo, kao što se nadala, nego je muka čekanja bila gora od situacije sa kojom je

odustala da se suoči. Začudi se kako se uplašila da uđe u „njegovu sobu", kao da se prvi put sprema na to, pogotovo što gospodin nije prekidao svoje svakodnevne posjete dok je ona ležala. Doduše, njeno ozdravljenje je skinulo s nje zaštitu koju je uživala zbog bolesti, osjećala je da će se, prvi put poslije otkrivanja prestupa, sresti s njim nasamo. .. Kad su se djeca, jedno za drugim pojavila, nemir joj se malko ublaži. Ubrzo uđe gospodin u svojoj širokoj i dugoj košulji; ugledavši je bez ikakvog posebnog izraza na licu reče:
- Došla si... ? - Zatim, obraćajući se sinovima dok je sjedao: - Sjednite...
Počeše da doručkuju dok je ona stajala na svom starom mjestu. Poslije toga, to jest pošto je mirno prošao njihov prvi susret poslije ozdravljenja, osjetila je da neće imati teškoća da se uskoro nađe nasamo s njim u njegovoj sobi. Kad je doručak završen, gospodin se vrati u svoju sobu. Ona mu se za nekoliko minuta pridruži, noseći poslu-žavnik sa kafom, stavi ga na stolić i odmaknu se u stranu , da sačeka da je gospodin posrče pa da mu pomogne da se obuče. Gospodin posrka kafu u dubokoj tišini, ne onoj tišini koja dođe onako, ili kao odmor poslije nekog napora ili kao pokriće kad čovjek nema više šta da kaže, nego mukloj, namjernoj tišini. Nije izgubila nadu, makar i slabu, da će joj se smilovati nekom nježnom riječi ili da će bar spomenuti nešto što obično u ovo

doba jutra bude predmet razgovora. Međutim, slomi je njegovo uporno ćutanje i

ona se ponovo zapita da nema, možda, još u njemu nešto... Nemir iznova poče da zabada svoju iglu u njeno srce... Ali, ta preteška tišina ne potraj a dugo. Čovjek je grozničavo i napregnuto razmišljao kao nikad dotad. Nije to bilo ono razmišljanje koje proizlazi iz trenutka, nego staro, uporno razmišljanje koje ga nije napuštalo tokom minulih dana. Najzad upita, ne dižući glavu sa prazne šolje kafe:
- Ozdravila si?
Emina odgovori prigušenim glasom:
Hvala bogu, gospodine.. On nastavi s gorčinom u glasu:
- Čudim se, i nikad se neću dovoljno načuditi, kako si se riješila da učiniš tako nešto...!
Srce joj snažno zalupa i ona pokunjeno obori pogled. Ona nije mogla da podnese njegovu srdžbu kad brani drugog za počinjenu grešku, a kako će tek sada, kad je ona pogriješila! Zaveza joj se jezik. Čekajući odgovor, on nastavi da govori, pitajući je oštro i prijekorno:
- Jesam li čitavo ovo vrijeme, i ne znajući, bio u zabludi?
Ona užasnuta i bolno pogođena, pruži ruke i prošaputa potresnim glasom:
- Bože sačuvaj, gospodine, moja je greška velika, ali ne zaslužujem takve riječi.

Međutim, nekom jezivom mirnoćom, pored koje dranje nije ništa, on nastavi:
- Kako si počinila tu veliku grešku? Je li zato što sam se udaljio iz grada na jedan dan?
Ona odgovori drhtavim glasom tofijfe odražavao drhtanje čitavog njenog tijela:
- Pogriješila sam..., ti mi možeš oprostiti... U duši sam žudjela da posjetim našeg gospodina Huseina... Mislila sam da će me ova blagoslovena posjeta, makar jedna, opravdati što izlazim...
On nešto ljuti to zatrese glavom kao da kaže: „Nema smisla raspravljati", zatim je mračno i gnjevno pogleda i reče neopozivim tonom:
— Imam samo jednu riječ: napusti moju kuću bez oklijevanja!
Njegovo naređenje se obruši na njenu glavu poput pogubnog udarca. Preneražena, ne izusti ni jedne jedine riječi, i skameni se. Kako je neprestano, u najtežim tre-nucima, čekajući da se vrati iz Port Saida, čekala u strahu da prospe na nju svoju gnjev, da se izviče i izgrdi je, čak i da je izudara... Ali da je protjera iz kuće, to joj nije bilo ni na kraj pameti i to ni zbog čega nego što ona već dvadeset i pet godina mirno i pouzdano živi s njim i ne može zamisliti da ima išta što bi ih moglo razdvojiti ili istrgnuti iz kuće čiji je postala neodvojiv dio... Što se tiče gospodina, on se, svojom

posljednjom riječju, oslobodio tereta misli od koje mu se mutilo u glavi tokom protekle tri sedmice. Borba u njemu pojavila se u trenutku kad mu je žena uplakana, ležeći u postelji, priznala svoju grešku; u prvi mah nije povjerovao svojim ušima, zatim je počeo da dolazi sebi i spoznaje groznu istinu koja je pogađala njegovu oholost i sujetu. Međutim, on je odgodio svoj gnjev dok ne vidi šta joj se dogodilo ili nije, što je tačnije, bio u stanju da razmišlja o svojoj povrijeđenoj sujeti i ponosu jer je bio duboko zabrinut, čak prestrašen i užasnut, zbog te žene prema kojoj je osjećao bliskost i čijim se vrlinama divio, pa
joj se smilovao tako da je zaboravio na njenu grešku i molio boga da ozdravi. Njegova sila se povukla pred opasnošću koja se nad njom nadnijela. U njemu su se probudila osjećanja široke nježnosti koju je nosio u duši, pa se, onog dana, vrati u svoju sobu, tužan i utučen, iako njegovo lice nije, ni pred njom ni pred djecom, pokazivalo šta on proživljava u svojoj duši. Ali, počeo je potom, dok se ona brzo približavala ozdravljenju, da preispituje svoju smirenost, a onda i čitav događaj, sa svim njegovim uzrocima i posljedicama, gledajući sve to na nov, ili tačnije, na stari način, kako je obično gledao na svoju kuću. Na nesreću, naravno majčinu, to je preispitivanje proticalo mirno, spokojno, u osami. Bio je uvjeren da će ako ga nadvladaju osjećanja naklonosti i oprosti joj, čemu je u duši težio,

izgubiti svoj ponos, dostojanstvo, svoj dosadašnji životni put, sve što je dosad bio i učinio, ispustiti uzde razuma i da će se razvezati čvor porodice koji je mogao i morao da vodi samo odlučno i čvrste ruke. Sve u svemu, on u tom trenutku nije bio Ahmed Abduldževad nego neka druga osoba kojom nikako nije bio zadovoljan. Zaista, na žalost, sve je on to mirno, osamljen, razmatrao jer, da je uspio da iskali svoj bijes kad je ona priznala, on bi se tako stišao i događaj bi prošao bez opasnijih posljedica. Međutim, on tada nije mogao da se razbjesni, kao što to nije mogao, na način koji bi zadovoljio njegov ponos, ni nakon njenog ozdravljenja, poslije mira koji je potrajao tri sedmice, jer bi onda taj bijes bio prije hinjeno gunđanje nego stvarni bijes. Kako se njegova gnjevna osjetljivost raspaljivala, po običaju, i spontano i smišljeno istovremeno, te pošto njen spontani vid nije na vrijeme našao oduška, onda je onaj smišljeni vid, dobivši priliku da se ispo-lji u miru i razmišljanju, trebalo da nađe djelatno sredstvo da se ostvari tako da to odgovara ozbiljnosti prestupa. Tako se opasnost, koja je u jednom trenutku ugrožavala njen život, a od koje se spasila kad je, umjesto gnjeva došla naklonost, pretvorila u dalekosežnu kaznu, jer je imao dovoljno vremena da razmisli i da se odluči. Ustade namršten, okrenu joj leđa, uputi se prema odjeći na kana-beu i reče grubo:
- Sam ću se obući...

Stajala je na svom mjestu, potpuno izgubljena. Prenu se na njegove riječi i odmah, iz njegovih riječi i držanja, shvati da joj nalaže da ode. Uputi se prema vratima nečujnim koracima. Prije nego što ih pređe, doprije do nje njegov glas:

– Ne bih želio da te nađem ovdje kad se vratim u podne...

XXXII

U salonu, potpuno iznemogla, sruši se na rub kanabea, dok su joj njegove odlučne, nemilosrdne riječi razdirale utrobu. Čovjek se ne šali, kad se šalio?! Iako je željela da pobjegne, nije mogla da ode sa tog mjesta da njen neuobičajen silazak, prije njegovog izlaska iz kuće, ne bi izazvao sumnju kod djece jer nije voljela da dočekuju novi dan ili pođu za svojim poslom, progutavši gorku vijest da je prognana iz kuće. Postojalo je u nje i drugo osjećanje, vjerovatno osjećanje stida koje ju je spriječilo da ih sretne prognana i ponižena. Riješi da ostane tu gdje je, dok on ne napusti kuću ili da se skloni u trpezariju, što je najbolje, da je ne bi vidio kad bude izlazio van. Prokrade se u trpezariju, slomljena srca, odsutna, zanijemjela, i sjede na jedan dušečić. Šta li on to misli? Hoće li je otjerati za izvjesno vrijeme ili za sva vremena? Ne može da vjeruje da namjerava da je pusti. On je suviše plemenit i velikodušan da bi to učinio. Zaista, on je bijesan, nasilan, ali bi bilo zlehudo pretjerivanje ako bi ona zaboravila njegovu plemenitost, čojstvo i dobrotu. Zar će zaboraviti kako je bio

tužan zbog nje dok je bila u postelji? Kako ju je svaki dan obilazio, raspitujući se za njeno zdravlje? Takvom čovjeku nije lako
275da razori jedan dom, da slomi jedno srce i da djeci otrgne majku. Te su joj se misli motale po glavi kao da unose nešto smirenja u njenu potresenu dušu. Uporno ih se držala, a ako je to išta značilo, bilo je to da smirenje ne nalazi puta ka njenoj duši, kao kad neki bolesnici počnu da uzdižu svoju snagu kad god osjete da su slabiji. Nije znala šta će sa svojim životom ili šta bi život mogao da znači za nju ako bi joj ova nada bila izgubljena i on sproveo svoju prijetnju. Čula je udarce njegovog štapa po podu salona dok je izlazio napolje. To je otrgnu od njenih misli; pažljivo ih je pratila dok se nisu izgubili. Osjeti krvavi bol zbog svoje situacije i bijes prema toj kamenoj volji koja nimalo ne uvažava njenu slabost. Zatim posve nemoćno ustade i napusti salon da bi sišla na prvi sprat. Vrh stepenica čula je glasove svoje djece kako jedno za drugim silaze, ispruži glavu preko ograde i ugleda Fehmija i Kema-la kako slijede Jasina prema vratima koja vode u dvorište. Tada joj se srce stisnu od silne čežnje i ona pretrnu i izgubi se. Čudila se sebi kako ih je pustila da odu a da se ne oprosti od njih. Zar neće biti lišena da ih vidi danima ili sedmicama? Možda ih neće vidjeti čitavog života, osim sasvim rijetko, kao tuđine. Ponovo je pritisnu tuga dok je nepomično stajala iznad stepenica. Međutim, iako veliko,

njeno srce teško je moglo da prihvati i povjeruje da je ovaj crni usud njena suđena kob, jer je beskrajno vjerovala u boga koji ju je u njenoj dosadašnjoj usamljenosti sačuvao i od samih zlih duhova, zatim jer je bila sigurna u svog muža, kog nije željela da izgubi, i jer je nikad dosad u životu nije pogodilo nikakve veće zlo koje bi je lišilo zadovoljstva mirnog života. Poželi u sebi da ova teška nevolja bude samo jedno gorko iskustvo koje će proći bez nekih većih ožiljaka. Zateče Hatidžu i Aišu, opet, po običaju, u međusobnoj prepirci. Međutim, ostaviše to čim vidješe majku potištenu, pokunjenu, pomislivši da je, vjerovatno, napustila postelju prije nego što je potpuno ozdravila. Hatidža je zabrinuto upita:

- Šta je s tobom, majčice?

- Ne znam, tako mi boga, šta da kažem... Ja odlazim...

Iako je posljednja rečenica bila neočekivana i neodređena, ona je, po njenom očajničkom pogledu i utučenom glasu, sadržavala mračne slutnje koje su prenerazile djevojke i one u jedan glas uzviknuše:

- Kuda?

Slomljena i unaprijed tužna zbog odjeka svojih riječi kako kod kćerki tako još više kod nje same, ona odgovori:

- Svojoj majci.

Užasnute, potrčaše prema njoj i upitaše:

- Šta to kažeš? Nemoj to više ponoviti... Šta se dogodilo?

Taj njihov užas joj je bio neka utjeha, ali je on, kao obično u ovakvim situacijama, još više izazvao njen bol i patnju.
Drhtavim glasom i boreći se protiv suza, ona odgovori:
- Ništa nije zaboravio niti oprostio... - Ponovila je to bolno, duboko, tužno. - Suzdržavao je bijes i odgađao ga dok ne ozdravim, a onda mi je rekao da napustim njegovu kuću bez oklijevanja, također mi je rekao da ne bi želio da me nađe ovdje kad se vrati u podne.
- A zatim, tužno se prekoravajući i beznadežno: -Slušam i pokoravam se, slušam i pokoravam se...
Hatidža uzviknu krajnje uzbuđeno:
- Ne vjerujem, ne vjerujem - Ponovi to..^ Šta se događa sa ovim svijetom!
Aiša također uzviknu uzdrhtalim glasom:
- To nikako ne može biti! Zar mu je toliko mak) stalo do naše zajedničke sreće?
Bijesna i gnjevna, Hatidža upita:
- Šta on to hoće, šta on to hoće, majčice? -
- Ne znam, to je rekao,.ni manje ni više!
Toliko je za sada rekla. Možda je time željela da kod njih izazove veću naklonost i da njihov bol bude njena utjeha. Međutim, s jedne strane je obuze sažaljenje a s druge, želja da samu sebe umiri, pa nastavi:
- Ne mislim da namjerava da me odvoji od vas više od nekoliko dana kao kaznu za ono u što sam ga uvalila...

Aiša ljutito upita:
- Zar mu nije dovoljno to što se tebi dogodilo? Majka tužno uzdahnu i prozbori:
- Sve je u božijim rukama... Sad treba da pođem... Hatidža joj, međutim, prepriječi put i reče, gušeći se
od plača:
- Nećemo te pustiti da odeš, ne ostavljaj svoju kuću... Vjerujem da neće biti toliko uporan u svojoj srdžbi
kad se vrati i nađe te među nama... Aiša je molila:
- Sačekaj dok se vrate Jasin i Fehmi.,. Otac te neće htjeti otrgnuti od sviju nas...
Ali ona reče kao da opominje:
- Nije pametno da bilo čime izazivamo njegov gnjev... Takvi ljudi postaju blaži ako ih poslušaš, a razbjesne se ako im se suprotstaviš...
Pokušaše ponovo da je zaustave, ali ih ona ućuta, davši im znak svojom rukom i nastavi:
- Ne vrijedi razgovor..., moram poći. Pokupiću svoju odjeću i otići... Nemojte se žalostiti. Nećemo dugo biti razdvojeni... Opet ćemo, nadam se, biti zajedno...
Žena pređe u svoju sobu na drugom spratu a djevojke za njom, plačući kao djeca... Vadila je svoju odjeću iz ormara, a onda je Hatidža uhvati za ruku i uzbuđena
upita:
- Šta to radiš?

Majka osjeti kako joj suze naviru. Uzdrža se da išta kaže da je glas ne bi izdao ili da ne bi zaplakala, jer je riješila da to izbjegne dok je pred očima svojih kćeri. Pokaza rukom kao da veli: „Moram pokupiti svoju odjeću."
Hatidža reče ljutito:
- Uzećeš samo za jedno presvlačenje, samo jednu... Ote joj se uzdah. Poželi u tom trenutku da je sve to
jedan nemiran san, zatim reče:
- Plašim se da će se razgnjeviti kad vidi moju odjeću na njenom mjestu...
- Čuvaćemo je kod sebe...
Aiša sakupi svu majčinu odjeću, osim što je nužno za jedno presvlačenje, kao što je predložila njena sestra. Majka ih posluša, zadovoljna u dubini duše, kao da zadržavanje odjeće u kući znači i pravo da se vrati. Donese zatim platno i umota u njega odjeću koju su joj odvojile, sjede na
kanabe da obuče čarape i cipele, dok su djevojke stajale prema njoj i posmatrale je preneraženo i utučeno. Srce joj se raznježi i ona reče, trudeći se da bude smirena:
- Sve će ponovo doći na svoje mjesto, budite hrabre, nemojte izazivati njegov gnjev. Zaklinjem vas Kabom i porodicom božijeg poslanika, imam u vas dvije puno povjerenje. Sigurna sam da će ti Aiša u svemu pomoći. Radi ono što smo radile zajedno kao da sam s vama... Obje ste mlade, svaka je u stanju da ima kuću i da je održava...

Ustade, uze svoj ogrtač, obuče ga i stavi bijeli veo na lice, namjerno polagano da bi koliko god može odgodila posljednji, bolni, zdvojni trenutak. Stajale su jedna prema drugoj, ne znajući šta sad treba da urade. Nije im pomoglo njeno oproštanje niti je i jedna od kćeri smogla hrabrosti da joj se baci u naručje kao što je željela. Prođoše trenuci ispunjeni bolom i patnjom. Međutim, žena, koja se dobro držala, uplaši se da će je izdati živci, krenu jedan korak prema njima, poljubi ih jednu za drugom i prošapta:
- Budite hrabre, bog je s nama svima... Tada se one objesiše o nju i briznuše u plač... Majka napusti kuću očiju ispunjenih suzama, kroz
koje joj je ulica izgledala kao da se njiše...

XXXIII

Zakuca na vrata starog doma, razmišljajući, jednako ispunjena bolom i stidom, kakvu će uzbunu i potištenost izazvati njen dolazak koji joj se ne može zamjeriti. Vrata su bila u slijepom zavoju koji se odvajao iz ulice Hurunfuš a koji se završavao malom džamijom, u kojoj su dugo održavane molitve, a onda je, prije nekoliko godina, napuštena jer je bila stara. Međutim, ostale su iza nje ruševine koje su je, kad god je posjećivala majku, podsjećale na djetinjstvo, kad je na vratima dočekivala oca da završi molitvu i da joj se vrati, zatim, kad bi promolila glavu

unutra za da bi se zabavila prizorom ljudi u molitvi, ili najzad, kad je posmatrala derviše koji su se okupljali iza zavoja, palili lampe, stavljali prostirku i recitovali zikr. Kad se otvoriše vrata, iza njih se pojavi glava crne robinje pedesetih godina. Čim ju je ugledala, lice joj bijesnu i uzviknu, pozdravljajući je radosno, zatim se skloni da joj napravi put. Emina ude, a služavka ostade na svom mjestu kao da očekuje da se još neko pojavi. Emina shvati šta ona čeka, pa joj nervozno reče:

- Zatvori vrata, Sadika: Služavka začuđeno upita:

– Zar gospodin nije došao s tobom?

-Zavrtje glavom odrečno, zanemarujući njeno čuđenje i produži, prelazeći preko dvorišta kuće, gdje je na početku bila kuhinja a u lijevom uglu bunar, ka uskim stepenicama, uz koje se pope na prvi i jedini sprat. Prođe hodnik ka majčinoj sobi i uđe. Vidjela je majku kako sjedi na kanabeu prekrštenih nogu u vrhu male sobe, držeći objema rukama dugu brojanicu koja joj je padala na krilo. Pogleda prema vratima znatiželjno, bez sumnje da vidi ko to kuca i čiji se koraci približavaju. Kad joj priđe Emina, ona upita:

- Ko je?

Usne joj se raširiše u lagan osmijeh koji je pokazivao radost i izražavao dobrodošlicu, dok je pitala, kao da pogađa ko je to

došao. Emina joj odgovori prigušenim glasom koji je odavao grč i tugu:
- Ja sam, majko, Emina...
Starica spusti noge na pod i nogama napipa papuče, ugura ih u njih i ustade, pružajući ruke i željno je očekujući. Emina baci zavežljaj na rub kanabea i savi se u majčin zagrljaj, ljubeći joj čelo i obraze, dok je ova ljubila svoju kćer gdje je stigla - u glavu, obraz, po vratu. Kad je to završeno, starica je nježno pomilova po leđima, zatim ostade na svom mjestu, gledajući u vrata, sa osmijehom na usnama za novi pozdrav, kao što je ranije učinila Sadika. Emina po drugi put shvati šta znači taj položaj pa, bolno i nemoćno reče majci:
- Došlo sam sama, majko...
Majka upitno okrenu glavu prema njoj i progovori:
- Sama? - Zatim, nastojeći da se nasmiješi i otjera nemir koji je obuze: - Nek' je uzvišen onaj koji se ne mijenja!
Povuče se prema kanabeu, sjede i upita, ovog puta izražavajući svoju zabrinutost:
- Kako si? Zašto nije došao s tobom kao obično? Emina sjede pored nje i odgovori poput đače ta koje
priznaje svoje loše odgovore na ispitu:
- On je ljut na mene, majko...
Majka zatrepta očima, namršti se i prozbori: ,
- Bože, spasi nas od proklete sotone... Srce me ne vara, stislo se kad si mi rekla: „Došla sam sama, majko..." Zašto li se

razbjesnio na tako dobrog anđela kao što si ti... Kaži mi, kćeri...
Emina uzdahnu i odgovori:
- Posjetila sam džamiju našeg gospodina Huseina dok je on bio na putu za Port Said.
Majka je malo razmišljala, tužna i potištena.
- Kako je saznao za tu posjetu?
U početku je Emina željela da ne spominje udes sa automobilom da bi, s jedne strane, poštedjela staricu, i umanjila svoju odgovornost, s druge strane. Zato joj dade odgovor koji je ranije pripremila za ovo pitanje:
- Vjerovatno me je neko vidio pa me je opanjkao kod njega...
Starica reče odsječno:
- Niko te od ljudi ne zna osim onih s tobom u kući. Sumnjaš li i na koga? Ona Um Hanefi? Ili njegov sin od prve žene?
Emina je prekinu, čvrsto uvjerena u svoje riječi:
- Možda me je vidjela neka susjetka pa, bez zle namjere, rekla svome mužu a ovaj to prenio gospodinu,
ne shvatajući kakve to ozbiljne posljedice može imati. Možeš misliti šta hoćeš, samo nemoj sumnjati ni u koga u kući...
Starica zdvojno i sumnjičavo zavrtje glavom i progovori:
Cijelog života si bila plemenite duše, to zna i sam bog koji će spriječiti svaku spletku, ali tvoj muž! Razuman čovjek! Ušao u pedesete... Zar nije našao drugi način da izrazi svoj bijes nego time što je otjerao svoju životnu saputnicu od svoje

djece? Bože, pomozi! Ljudi s godinama postaju pametniji, a mi - gluplji. Zar je bezbožništvo ako jedna vrla žena posjeti mauzolej našeg gospodina Huseina. Zar njegovi prijatelji, koji nisu manje ljubomorni i muževni, ne dozvoljavaju svojim ženam da iziđu iz različitih razloga? I tvoj otac, koji je bio uvaženi šejh, dozvoljavao mi je da odem u kuću susjeda da posmatram povoruku sa nosiljkom...
Tišina i utučenost zavladaše duže vremena, a onda se starica okrenu prema kćeri dok joj je na usnama lebdio prijekorni, zdvojni osmijeh. Ona upita:
- Šta te je navelo da ne budeš poslušna poslije tolike duge slijepe pokornosti? To me strašno zbunjuje! Da, ma koliko on bio žestoke naravi, on je tvoj muž. Razumno je da nastojiš da ga slušaš radi svog mira i sreće tvoje djece, zar nije tako, kćeri? Najčudnije je da nikad nisam mislila da ti treba ikakav savjet!
Emina se nasmiješi krajičkom usana, donekle se oslo-1 badajući zbunjenosti i stida i progovori:
- Djelo đavola!
- Bog ga prokleo! Zar hoće, proklet, poslije dvadeset i pet godina sloge i mira, da te navede da se poklizneš? Ah\ on je izbacio našeg praoca Adama i pramajku Evu iz raja! Strašno me to rastužuje, kćeri! No, to je tek ljetni oblak koji će se razići i sve će ponovo biti kako je i bilo. -Zatim, kao da govori sebi: - Šta bi mu smetalo da je bio blaži? Ali, on je

muškarac, a jedan muškarac nije bez mana. - Zatim, glasom dobrodošlice i namještene radosti: - Svući se i odmori! Ne uznemiravaj se! Šta ti smeta da provedeš kratko vrijeme sa svojom majkom u sobi u kojoj si se rodila?
Ona ovlašno pogleda na stari krevet, čije su noge promijenile boju, na pohabani tepih izlizane dlake i poderanih rubova, iako su šare od ruža ostale sačuvane zbog njihove jarko crvene boje i zelene boje lišća. Međutim, njena duša koja je teško doživljavala rastanak sa najdražima, nije bila spremna da prihvati čitave talase sjećanja, tako da majčine riječi nisu u njenom srcu izazvale onu čežnju kakvu obično izazivaju njene daleke uspomene na ovu sobu, što bi je najčešće i utješilo, pa je mogla samo uzdahnuti i reći:
- Brinem se samo za djecu, majko...
- Njih bog čuva, a ni ti nećeš dugo biti daleko od njih...
Emina ustade da skine svoj ogrtač, dok se Sadi-ka, tužna i ražalošćena, povuče sa svog mjesta kod ulaza u sobu, gdje je stajala za vrijeme razgovora, zatim se žena vrati i sjede na svoje mjesto pored majke. Vrlo brzo su u razgovoru sve pretresle, od početka do kraja, kao da ih je ovaj susret, dok sjede jedna pored druge, naveo da razmišljaju o čudesnim zakonima nasljeđivanja i o zakonu neumoljivog vremena, kao da su svi ti zakoni jedna osoba,
čija se slika odražava u budućnosti ili ista osoba, čija se slika odražava u ogledalu prošlosti. Između originala i slike u oba

slučaja ima nešto što ukazuje na strahovitu borbu koja se bije između zakona nasljeđivanja koji djeluju na bazi sličnosti i opstanka, s jedne, i zakona vremena koji podstiče promjenu i kraj, s druge strane, ona borba koja obično dovede do niza poraza koji, jedan za drugim postaju dio zakona nasljeđivanja, tako da ovi, kao svoju krajnju svrhu, treba da vrše skromnu zadaću u okviru zakona neumoljivog vremena; u okviru tog zakona stara majka je postala mršavo tijelo, uvelo lice i oči koje ne vide unutrašnja preživljavanja koja ne primaju osjetila, tako da joj je od radosti života ostalo samo tek ono što zovu „ljepota starosti", to jest tih, miran život, zasluženo, tužno dostojanstvo i glava ukrašena bjelinom. Međutim, ona je poticala iz dugovjeke generacije koja je bila poznata kao čvrsta i otporna, pa joj nije bilo mrsko da i poslije sedamdeset i pete godine, ustane ujutro, kao što je činila već pola vijeka, napipa put, bez pomoći djevojke, do kupatila, umije se za molitvu, zatim se vrati u svoju sobu i pomoli. Ostatak dana je provodila sa brojanicama u nemuštom razmišljanju za koje niko nije znao. Djevojka je najčešće bila zauzeta kućnim poslovima ili bi se upustila u razgovor sa staricom, kad je slobodna da sjedne s njom. Čak ni svojstva koja, obično, prate marljivost i predanost poslu i puno oduševljenje životom, ni ta je svojstva nisu napustila. Tako je ona, na primjer, strogo kažnjavala služavku za svaki manji ili veći propust u vezi sa

rashodima, čišćenjem i uređenjem kuće, pa bi je i udarila ako bi negdje omahnula ili bi je maknula ako bi zakasnila s nekim poslom. Nije se rijetko događalo da je zakune na Kur'an da se uvjeri da ju je tačno obavijestila o pranju kupatila i posuđa, čišćenju prostora, strogost koja je sličnija sumnjičenju. Moguće je da je njeno napadno praćenje služavke bilo u stvari kontinuitet običaja koji se usadio u mladosti, kao što je moguće da bude sta-račko zanovijetanje. Uz njenu žestoku narav, dolazi i uporno ostajanje u kući u nekoj gotovo punoj osamljenosti poslije smrti muža kao i poslije gubitka vida, oglušujući se o ponovljene gospodinove pozive da pređe u njegovu kuću da živi sa svojom kćeri i unucima, koji bi se o njoj brinuli, zbog čega su je optuživali da je posenilila. Gospodin je konačno odustao od svojih poziva. Međutim, istina je u tome da ona nije željela da napušta svoju kuću jer je bila jako vezana za nju i jer se čuvala da je u novom domu ne dočeka nenamjerno zanemarivanje. Osim toga, željela je da izbjegne da nametne teret na pleća kćeri i onako opterećene brojnim obavezama, kao i da se sama ne uvaljuje u kuću čiji je domaćin poznat u porodici sa svoje prgavosti i gnjeva, jer bi mogla, i ne znajući, da se uputi u primjedbe na njegov račun, čije posljedice nikako ne bi mogla podnijeti zbog sreće svoje kćeri. Najzad, u dubini duše, imala je suviše obraza i ponosa, zbog čega je voljela da živi u kući koja je bila njeno

vlasništvo, oslanjajući se, poslije boga, na mirovinu koju joj je ostavio njen pokojni muž. No, postoje i drugi razlozi što je ona bila uporna da ne napušta svoju kuću, koji se ne mogu objasniti njenom prevelikom osjetljivošću ili zdravim rasuđivanjem, na primjer strahu, ako bi napustila svoju kuću, da se ne nađe Pred prisilnim izborom između dvije stvari: ili da tuđinima dozvoli da se usele u njenu kuću, koja joj je nešto naj-
draže, poslije kćeri i unuka, ili pak da je ostavi praznu, pa da se po njoj motaju zli duhovi, pošto je u njoj čitavog života živio šejh koji je znao napamet božiju knjigu, a to je njen muž. Uz to, njen prelazak u gospodinovu kuću mogao bi joj stvoriti nerješive ili vrlo teško rješive probleme; naime, ona svojevremeno nije prestajala da se pita da li da prihvati njegovo gostoprimstvo bez naknade, što ona nikako ne bi mogla, ili da mu ustupi svoju penziju za boravak u njegovoj kući, što bi opet pogodilo njen nagon da posjeduje, koji je, sa godinama, postao jedan od suštinskih elemenata njene opšte „politike"
Štaviše, ponekad je sebi umišljala, kad su insistirali da prede u njegovu kuću, da se tu krije i neko koristoljublje u odnosu na njenu penziju i kuću, koja bi, poslije njenog prelaska, ostala prazna. Prestrašena i sljepački uporna, odbila je poziv. Kad se gospodin pomirio s njenom voljom, rekla mu je, odahnuvši: „Nemoj mi, sine, zamjeriti što sam ovako

uporna. Nek' te zbog nagradi za svu naklonost i pažnju prema meni... Zar ne vidiš da ne mogu napustiti svoju kuću? Najbolje je da prihvatiš razloge jedne starice kao što sam ja... Jedino što te bogom zaklinjem jeste da dopustiš da me, s vremena na vrijeme, posjete Emina i unuci, sad kad je nemoguće da sama izlazim iz kuće." Tako je, kao što je željela, ostala u svojoj kući, uživajući u svom gospodarenju, slobodi i mnogim navikama iz drage prošlosti, iako su neke od ovih navika, kao što je nastrano pretjerivanje u brizi o kućnim poslovima i finansijama, bile svakako u suprotnosti sa spokojem mudre starosti i njenom trpeljivošću, pa je djelovalo kao jedan od znakova staračke izopačenosti. Postojala je još jedna navika koju je njegovala a koja je mogla da krasi mladost a da starosti da neku uzvišenost, a to je - vjera. Bila je i ostala njena životna strast, izvor njenih nada i sreće, nadojena njome, još kad je bila djevojčica, u okrilju svoga oca, poznatog sveštenika. Vjera je još dublje prodrla u nju udajom za drugog, koji nije bio manje bogobojazni vjernik. Upra-žnjavala je svoju vjeru iskreno i sa ljubavlju, ne praveći pri tom razliku između prave vjere i čistog sujevjerja, pa je među svojim susjetkama postala poznata kao „blagoslove-na šejha". Služavka Sadika je bila jedina koja je upoznala kod nje i dobro i zlo. Ponekad bi joj, vezano za prepirku između njih, dobacila: „Gospođo, zar molitva ne bi bila preča za tebe, nego da se prepireš i

svađaš zbog beznačajnih stvari?!" a ona bi ljutito odgovorila: „Ti me, prokletni-ce, ne savjetuješ da se molim iz ljubavi prema vjeri, nego da bi mogla slobodno da se zevzečiš po kući, da ništa ne radiš, da sve bude prljavo i da kradeš i odnosiš koliko ti je volja... I bog nalaže čistoću i sigurnost, pa nadzor nad tobom i nad tvojim radom spada u vjeru i dobra djela." Kako je vjera zauzimala u njenom životu tako visoko mjesto, i njen otac a potom i njen muž takođe su zauzimali visoko, uzvišeno mjesto kod nje, više nego što je to iziskivao njihov srodnički odnosno supružanski odnos. Toliko im je zavidjela na božijim i prorokovim riječima koje su nosili u sebi. Možda se upravo toga sjeti kad se obrati Emini da bi je utješila i ohrabrila.

- Nije gospodin, otjeravši te od kuće, želio ništa više no da pokaže svoj gnjev zbog toga što si prekršila njegovo naređenje. Međutim, on neće ići dalje od toga. Ne može pogoditi nikakvo zlo onog ko je imao oca i djeda kao što si ti imala...

Na pomen oca i djeda Eminina duša se razgali kao što se razgali duša zalutalog na putu u tamnoj noći kad do njega dopre glas čuvara koji uzvikuje... Majčinim riječima je vjerovalo njeno srce, ne samo zato što je čeznula za mirom i spokojem, nego jer je, prije svega, vjerovala u blagoslov dvojice pokojnih šejhova. Ona je bila prava slika i prilika svoje majke po svom izgledu, vjerovanju i većim dijelom

karaktera. U tom trenutku joj se duša ispuni sjećanjima na oca koji je ispunjavao njeno srce ljubavlju i vjerom. Molila je boga da je, iz dobrote prema blagoslovenom ocu, izbavi iz ovog teškog stanja. Tješeći je ponovo, sa nježnim osmijehom na suhim usnama, majka reče:
- Bog te je uvijek čuvao svojom milošću... Sjeti se one prošlosti, ne povratila se, kako te je spasio od tog zla, kad su tvoje sestre stradale, a tebi nije bilo ništa...
Uz svu utučenost, smogla je da se osmjehne. Zagleda se u nejasnu prošlost, gotovo izbrisanu od zaborava, iz pomiješanih sjećanja javiše joj se tek donekle jasne slike, koje u njoj oživješe odjeke onog užasa, kad je kao djevojčica zbunjeno stajala pred zatvorenim vratima, iza kojih su ležale njene sestre na bolesničkim i samrtničkim krevetima, posmatrajući sa prozora neprekidnu povorku mrtvačkih nosila, od kojih su ljudi bježali na sve strane. Ili je slušala masu svijeta, koja se, prestravljena i očajna, okupila oko jednog sveštenika, kao što se događalo i njenom ocu, i urlala zbog tragedije i upućivala molbe preuzvišenom bogu. Usprkos strahovitoj nesreći i stradanju svih sestara, ona je uspjela da se spasi kandža pošasti kuge. Ostala je zdrava i bezbjedna. Ništa joj nije kvarilo raspoloženje osim gorkog soka od limuna i crvenog luka, koji je morala

niti jednom ili dva puta svaki dan. Majka nastavi da govori nježnim i blagim glasom - znak da se prepustila snovima, kao da ju je sjećanje vratilo u minula vremena, njenom nekadašnjem životu i uspomenama, dragim i dragocjenim, jer su bile vezane za mladost i oslobođene zaboravljenog bola:

- Tvojoj srećnoj sudbini nije bilo dovoljno što te je spasila od pošasti, nego te je ostavila kao jedinicu u porodici, sa svim njenim nadama, utjehama i srećom, pa si rasla i bujala u samim našim srcima...

Poslije ovih riječi, Emina nije gledala ovu sobu kao ranije: tragovi mladosti su se osjećali na svakom mjestu, na zidovima, na prostirci, na krevetu, na njenoj majci, na njoj samoj... Vrati joj se otac, živ, sjede na svoje uobičajeno mjesto, opet je slušala umilne, prijatne riječi ljubavi i nježnosti, sanjala o pričama o prorocima i čudesima, sjećala se zgoda starih junaka, vjernika i nevjernika, sve do Urabi-paše i Engleza. Prošli život probudi u njoj čudesne snove, slatke nade i željenu sreću. Zatim starica reče glasom koji daje konačni sud na osnovu ranijih logičkih pretpostavki:

- Zar te bog nije čuvao i sačuvao!?

Međutim, same te riječi su zadržavale sažaljenje koje ju je podsjetilo na njenu sadašnju situaciju, pa se trgnu iz snova srećne prošlosti, ponovo utučena, kao što čovjek, kome se upute sasvim dobronamjerne riječi utjehe, ponovo

preživljava sve svoje tuge i žalosti. Sjedila je pored svoje majke u stanju neke istrgnute, oštre praznine, koje je upoznala tek za vrijeme svoje bolesti i koje nikako nije voljela ni podnosila. Nastavila je da i dalje razgovara sa svojom majkom, ali samo sa pola pažnje, dok je druga polovina bila u znaku nemira i nezadovljstva. Kad je u podne došla Sadika i donijela tepsiju sa ručkom, starica joj reče, htijući, prije svega, da oraspoloži svoju kćer:
- Došla ti je kontrola da vidi šta kradeš. Međutim, Eminu u tom trenutku nije zanimalo da li će
žena krasti ili će biti od povjerenja. Ni sluškinja nije, iz poštovanja prema gošći, ništa odgovorila, i jer je navikla na njene kako gorke tako prijatne riječi, od kojih nije imala ništa. Kako je dan prevalio polovinu, tako je ona sve više i napadnije mislila na svoju kuću, jer se u to vrijeme gospodin vraća na ručak i popodne*ni odmor, zatim se, čim on izađe u dućan, vraćaju, jedan po jedan, i sinovi. U svojoj mašti, kojoj su bol i čežnja dali nadnaravnu snagu, vidjela je kuću i ukućane kao da su nazočni, vidjela je gospodina kako skida ogrtač i kaftan bez njene pomoći pa se uplaši da se navikao bez nje za vrijeme njenog dugotrajnog ležanja. Pokušala je da pročita kakve se misli i namjere kriju iza njegovog čela, osjeća li prazninu koju je ona ostavila iza sebe, kako se je osjećao kad je došao a od nje ni traga u kući, je li je i zbog čega bar spomenuo? Evo, i sinovi se vraćaju, trče u sobu,

poslije dugog, željnog iščekivanja sijela uz kafu. Ali, salon zatiču prazan. Pitaju za nju, a odgovaraju im uplakane namrštene oči sestara. Zbilja, kako će Fehmi primiti ovu vijest? Hoće li Kemal, tad joj srce bolno zalupa, shvatiti šta znači njeno odsustvo? Hoće li se dugo dogovarati? Šta čekaju? Možda su već na putu, žure k njoj? Treba da su već na putu... Ili je možda naređeno da se ne posjećuje? Treba da su već u Hurunfušu. .] Brzo će znati...

- Je li ti to meni govoriš, Emino?

Starica svojim pitanjem prekinu tok njenih misli, ona se iznenađena i kao postiđena, prenu, jer je shvatila da su riječi njenog razgovora same sa sobom, nesvjesno, stigle i do njenog jezika, pa ih je uhvatilo oštro majčino uho. Morala je da joj odgovori:

- Pitam se, majko, hoće li mi doći djeca da me vide?
- Mislim da će doći...

Starica je to rekla naprežući sluh i naginjući se glavom naprijed, a Emina ju je slušala ćutke. Uto do nje doprije zvuk brzih, nervoznih udaraca alke na vratima, poput glasa koji nestrpljivo doziva u pomoć. U tim nervoznim, brzim udarcima prepoznala je malu Kemalovu ruku, kao što ju je prepoznavala kad je kucao na vrata kuhinje. Brzo skoči do vrha stepenica, pozivajući Sadiku da otvori vrata, zatim pogleda preko ograde i ugleda dječaka kako preskače stepenice, a iza njega Jasin i Fehmi. Kemal joj se objesi o vrat i

spriječi je na čas da zagrli i drugu dvojicu. Uđoše u sobu. Od silnog uzbuđenja i uzrujanosti govorili su u jedan mah, ni jedan nije vodio računa šta drugi govori. Kad su vidjeli baku kako stoji, ispruženih ruku i lica obasjanog osmijehom dobrodošlice i ljubavi, zastadoše na trenutak i, jedan po jedan, krenuše prema njoj. Zavlada izvjesna tišina, u kojoj su se čuli međusobni poljupci. Najzad, progovori Jasin glasom koji je izražavao ljutnju i tugu:
- Mi sada nemamo kuće, niti ćemo je imati dok se ne vratiš.
Kemal se, poput bjegunca, uvuče u njeno krilo, otvoreno saopštavajući, po prvi put, svoju namjeru koju je nosio u sebi kod kuće i uz put:
- Ostaću ovdje sa mamom, neću se vratiti« vama dvojicom,
Fehmi je, pak, dugo i ćutke gledao u nju, kao i obično kad joj je htio pogledom nešto reći. U njegovom nijemom pogledu vidjela je najbolji izraz osjećanja koja su im oboma potresala srce. Ovaj mili sin, čija ljubav prema njoj nije samo veća od njene ljubavi prema njemu, vrlo rijetko, u razgovoru s njom, pokazuje svoja osjećanja, štaviše, on pogledom izražava svoje misli, riječi i postupke. Mladić je u njenim očima vidio bol i žalost, još više se uzbudi i reče tužno i bolno:
- Mi smo ti predložili da izađeš, mi smo te podstakli, a sad ti sama trpiš kaznu...
Majka se zbunjeno nasmiješi:

- Nisam dijete, Fehmi, nije trebalo da to činim... Te riječi uzbudiše Jasina, on postade još utučeniji jer
je osjećao jaku, tešku nelagodnost pošto je on dao taj zlosrećni prijedlog. Dugo se kolebao da li da se pred bakom ispriča zbog prijedloga, pa da ga ona zbog toga izgrdi ili zamrzi, ili da ućuti svoju želju da se rastereti nelagodnosti. Zatim se oslobodi dvojbe, ponavljajući Fehmije-ve riječi na drugi način:
- Da, mi smo pogriješili, a ti si okrivljena... - Zatim, naglašavajući svaku riječ kao da čvrsto odgovara na inat i tvrdokornost svoga oca: - Ali, ti ćeš se vratiti, razići će se oblak koji nas sve prekriva...
Kemal je pogleda u lice i sruči bujicu pitanja: šta znači to što je napustila kuću, koliko će ostati kod bake, šta bi se dogodilo kad bi se vratila s njima i druga pitanja, na koja nije čuo ni jedan pravi odgovor koji bi mu smirio misli, koje nije mogla smiriti ni njegova odlučnost da bude s majkom tamo gdje je ona, odlučnost na koju je on prvi
posumnjao da ima moći da je ostvari. Pošto je svako od njih izrazilo svoja osjećanja, razgovor postade drukčiji: počeli su da ozbiljno razmatraju situaciju, jer, kao što je rekao Kemal, ne vrijedi pričati o onome što je bilo nego treba da se upitamo šta će biti. Jasin odgovori da se čovjek, poput našeg oca neće zadovoljiti da događaj, kao što je majčin izlazak, oprosti na velikodušan način, pa je morao da okuša svoj bijes

tako da se lako ne zaboravi, ali on neće ići dalje od toga."
Ovo mišljenje je izgledalo ubjedljivo i naišlo je na odobravanje ostalih. Izražavajući svoje uvjerenje i nadu istovremeno, Fehmi je rekao kako je „dokaz da imaš pravo to što on nije preduzeo ništa drugo, a ljudi poput njega ne odlažu svoju odluku ako imaju čvrstu namjeru". Mnogo su razgovarali o očevom „Srcu" i složiše se da je to dobro srce, iako je srdito i grubo i da je daleko i pomisliti da će on učiniti nešto što će nanijeti štetu njegovom ugledu ili nekog povrijediti. Tada, da bi se našalile, baka reče, znajući da je nemoguće to što kaže:
- Da ste muškarci, pronašli biste put do očeva srca, da odustane od svog kaprica...
Jasin i Fehmi izmijenjaše ironične poglede u vezi sa tom tobožnjom „muškosti" koja se za čas istopi kad se spomene njihov otac. Majka, pak, sa svoje strane, uplašila se da razgovor između dvojice mladića i bake na dovede do pominjanja automobilskog udesa. Ona ih, znakon, prelazeći rukom preko svog ramena i pružajući je prema majci, upozori da je tu stvar zatajila pred njom, a zatim se obrati majci, kao da hoće da brani muževnost dvojice mladića:
- Ne bih željela da se i jedan od njih izlaže njegovom gnjevu, zato, ostavimo ga na miru dok ne popusti...
- Kad će oprostiti? - upita Kemal.
Majka kažiprstom pokaza prema gore i promrmlja:

- Oproštaj je u božijim rukama.
Kao i obično u ovakvim situacijama, razgovor se vrtio u krugu. Svi koji su govorili ponovili su to istim ili drugačijim riječima, neprestano pobuđujući ružičasta predviđanja. Razgovor se otegao, ne donoseći ništa novo, dok se nije smrklo i došlo vrijeme da se pođe. Mračna utuče-nost je prekrila njihova srca, poput teške magle. Sumorne misli su došle umjesto razgovora. Zavlada tišina kao pred oluju, osim nekoliko beznačajnih riječi kojima se željelo da se ublaži pritisak ćutanja ili da se pobjegne od priznanja da je prispjelo vrijeme oproštaja. Kao da je svako od njih htio da teret riječi oproštaja prebaci na pleća drugoga. Tada starica nasluti zbog čega su ovi oko nje kao na vatri, tamne oči joj zažmirkaške i brzo i nervozno se poigra brojanicom među prstima. Prođe nekoliko trenutaka koji su, iako kratki, djelovali kao da ih guše, poput trenutaka kada usnuo čovjek, u košmaru, očekuje pad sa ogromne visine. Tada se začu Jasinov glas:
- Mislim da je vrijeme da pođemo. Uskoro ćemo se svi vratiti po tebe, ako bog da...
Starica je osluškivala da vidi kako će zadrhtati glas njene kćeri kad progovori. Međutim, nije čula govor, nego šumove pokreta koji je značio da oni ustaju, glasne poljupce i nerazgovijetne riječi oproštanja, te ljutnju i plač Kema-lov što ga na silu odvlače. Zatim dođe red i na nju da se pozdravi u

atmosferi ispunjenoj tugom i utučenošću. Najzad, koraci počeše da se udaljavaju ostavljajući je samu i ožalošćenu. Vratiše se lagani Eminini koraci. Starica je osluškivala, a onda uzviknu:

– Je li ti to plačeš? Al' si glupa! Kao da ne možeš podnijeti da prenoćiš dvije noći pod krovom svoje majke...

XXXIV

Hatidža i Aiša su, izgleda najteže podnosile majčino odsustvo. Pored tuge u kojoj su s njima saučestvovala i braća, njih dvije su same nosile teret kućnih poslova i posluživanja oca. Međutim, kućni poslovi ih nisu toliko pritiskali, ali je posluživanje oca izazvalo kod njih hiljadu pitanja. Aiša je uspjela da se izvuče, obrazlažući to time da se Hatidža već ranije uvještila da ga poslužuje dok je majka ležala. Tako se Hatidža našla prisiljena da se vrati tim delikatnim, preteškim situacijama koje je s mukom podnosila, stojeći blizu oca ili poslužujući ga ovim ili onim. Od prvog časa kad je majka otišla, Hatidža je rekla: „Ovo stanje ne smije potrajati dugo. Život bez nje u ovoj kući je nepodnošljiv."

Aiša se slagala sa njenim riječima, ali nije imala snage ni za što, osim za suze, pa zaplaka. Čekala je da se braća vrate od bakine kuće. Čim su došli, prije nego što je progovorila i jednu riječ koju je smišljala, oni počeše da pričaju kako je

majka u svom „progonstvu". Međutim, njihove je riječi primila sa čuđenjem i neodobravanjem, jer je slušala neke nepoznate ljude kakve nema prilike da sretne. Uzbudi se i reče oštro:
- Ako se svi pomirimo sa ćutanjem i čekanjem, mogu proći dani i sedmice, a ona će ostati daleko od svoje kuće dok je tuga ne ubije. Zaista, razgovor sa ocem o ovome je teška dužnost, ali nije teža od ćutanja koje nam ne dolikuje. Treba da nađemo načina, treba da progovorimo ...
Iako je izraz „progovorimo" kojim je završila rečenicu, obuhvatao sve prisutne, ipak se njime mislilo, što je samo po sebi bilo razumljivo, na jednu ili dvije osobe, od kojih svaka, kad je to čula, osjeti zbunjenost koja je svakom bila jasna. Međutim, Hatidža nastavi:
- Razgovor s njim o stvarima koje nas zanimaju nije lakši mami nego nama. Ipak, ona se, iz pažnje prema svakom od nas, nije kolebala da s njim razgovora. Pravo je da i mi, nje radi, podnesemo istu žrtvu...
Jasin i Fehmi izmijeniše poglede koji su otkrili silnu tjeskobu koju su osjećali i koja je brzo počela da ih pritišće, ali ni jedan od njih nije se usudio da otvori usta iz bojazni da na njega padne izbor, da on bude žrtveni jarac. Obojica su sa zebnjom čekali šta će donijeti rasprava, kao što miš, nemoćan, čeka mačku.

Hatidža više nije mogla govoriti uopšteno, nego se obrati neposredno Jasinu:
- Ti si naš najstariji brat..., osim toga si i zaposlen, odnosno, potpun čovjek, ti najbolje možeš izvršiti ovaj zadatak...
Jasin duboko udahnu, zatim snažno otpuhnu i progovori, nervozno i zbunjeno se igrajući prstima:
- Naš otac je ljut kao živa vatra, neće prihvatiti da se raspravlja o njegovom mišljenju. Ja, pak, nisam više dječak, nego odrastao čovjek, činovnik, kao što kažeš...
Najviše čega se plašim jeste da se na mene razbjesni, da izgubim kontrolu nad sobom pa da i sam pobjesnim...
Uz sve to što su bili napetih živaca i utučeni, poželje-še da se osmjehnu. Aiša je bila gotova i da se nasmije, pa sakri lice dlanovima. Vjerovatno je i sama napeta situacija bila pogodna da se nasmiješe, da im to privremeno ublaži napetost i bol, kao što se ponekad događa da se ljudi, kad su jako tužni, predaju veselom raspoloženju u najbanalnijoj zabavi da bi sebi olakšali... Naime, oni su njegove riječi smatrali nekom vrstom šale koja zavređuje smijeh i ironiju. On je bio prvi koji je znao da je potpuno nesposoban da uopšte razmišlja, da se razbjesni ili suprotstavi ocu, on je najbolje znao da to što je rekao predstavlja bijeg da se suoči sa ocem i da se zaštiti od njegovog gnjeva. Kad je vidio da mu se oni smiju, mogao je jedino da se i sam sli-ježući ramenima nasmiješi, kao da im kaže: „Pustite me na miru."

Jedino je Fehmi bio uzdržan u svom osmijehu, jer je osjećao da će kocka pasti na njega prije nego što mu se i izgubi osmijeh. Osjećanje ga nije prevarilo: Hatidža se prezrivo i očajno okrenu od Jasina i obrati se njemu, nježno ga moleći:
- Fehmi, ti si naš muškarac!
On zbunjeno podiže obrve, gledajući je kao da joj veli: „Ti najbolje znaš šta će se dogodiiti!" Zbilja, on je imao neke odlike, koje nije imao niko u porodici: bio je student prava, umno najzreliji, najsamostalniji po mišljenju, bio je smiren u kritičnim situacijama, što je ukazivalo na njegovu hrabrost i muževnost. Međutim, on bi brzo izgubio sve ove svoje odlike kad bi se našao pred ocem, znajući samo za slijepu pokornost. Izgledalo je kao da ne
zna šta bi rekao, ali ga ona klimanjem glavom podstaknu i on zbunjeno reče:
- Misliš da će prihvatiti moju molbu? Nikako... Nego će me izgrditi i reći: „Ne miješaj se u ono što te se ne tiče!" To, ako se ne razbjesni i ne uputi mi oštrije i grublje
riječi!
Jasin je bio„ zadovoljan ovim „mudrim" riječima, u kojima je vidio i odbranu samog sebe. On reče, kao da dopunjuje mišljenje svoga brata:
- Naše miješanje može dovesti do toga da nas ponovo okrivi zbog našeg stava kad je izišla, pa bi time mogli protiv sebe otvoriti brešu za koju ne znamo kako bi je zapušili!

Hatidža se, kipteći od bijesa, okrenu prema njemu i reče, gorko i prezrivo:
- Od tebe nikad dobra!
Voden nagonom „samoodržanja", Fehmi dobi novu snagu za samoodbranu i reče:
- Razmislimo o ovome sa svih strana... Ne mislim da će prihvatiti moju ili Jasinovu molbu jer nas smatra sauče-snicima u čitavom događaju. Prema tome, stvar će propasti ako jedan od nas dvojice uzme da je brani. Ali, ako bi jedna od vas dvije razgovarala s njim, možda će uspjeti da ga omekša ili će, u najgorem slučaju, naići na mirno odbijanje koje ne bi dostizalo granicu grubosti. Zašto, onda, ne bi s njim razgovarala jedna od vas dvije? Ti, na primjer, Hatidža...
Djevojčino srce se stisnu. Upala je u zamku. Gnjevno prostrijeli pogledom, ne Fehmija, nego Jasina i reče:
- Mislila sam da ovaj zadatak više odgovara muškarcima.
Nastavljajući svoj miroljubivi napad, Fehmi reče:
- Naprotiv, to nije tačno ako želimo da uspijemo u svojim naporima... Ne zaboravimo da vas dvije čitavog života niste bile izložene njegovoj srdžbi, osim sasvim rijetko. On je obično blag i nježan prema vama, kao što je prema nama grub...
- Hatidža obori pogled. Razmišljala je, uznemirena. Kao da se uplaši da će, ako joj ćutanje suviše potraje, oni još žešće

navaliti na nju pa će odluka u ovom opasnom zadatku pasti na nju. Podiže glavu i reče:
- Ako je tako kako kažete, onda je Aiša pogodnija od mene da s njim razgovara.
- Ja? Zašto?
To je Aiša izgovorila sa užasom nekoga ko se odjednom nade u neposrednoj opasnosti, pošto je dugo vremena spokojno uživao u statusu posmatrača koji sa čitavom stvari nema ništa, posebno što se ona, zbog mladosti i osjećanja razmaženog djetinjstva, nikad nije posvećivala nečem ozbiljenijem, a kamoli najopasnijem zadatku koji može da zapadne nekog od njih. Ali, ni Hatidža sama nije nalazila jasan razlog da objasni svoj prijedlog, mada je uporno insistirala na njemu, ispunjena gorčinom i ironijom. Ona odgovori sestri:
- Treba da iskoristimo tvoju plavu kosu i plave oči da bismo uspjeli u svojim nastojanjima!
- Šta imaju veze moja kosa i oči u razgovoru sa ocem!?
Hatidža se u tom trenutku nije bavila toliko ubje-đivanjem, koliko se predala da za sebe pronađe izlaz, pa makar i skretanjem pažnje na stvari koje bi bile bliže zbijanju šale, da bi tako pripremila put da se povuče. Bijeg je najbolji mogući način za onoga ko upadne u kakav škripac,

a nema argumenata da se brani, pa pribjegne šali da bi sebi pripremio teren da se, u bučnom veselju, izvuče, umjesto da trpi pogrde i prezir. Zato reče:
- Znam ja da imaju čaroban uticaj na svakog ko s tobom dođe u dodir, na Jasina, Fehmija, čak i na Kemala. Zašto onda ne bi imali isti uticaj i na oca?
Aišino lice se zacrvenje i ona uzrujano reče:
- Kako da s njim razgovaram o ovoj stvari kad se ja, čim me pogleda, potpuno izgubim?
Tada, pošto su svi zaredom izbjegli opasni zadatak, ni-ko nije osjećao da je neposredno ugrožen, ali ih takav spas nije oslobodio osjećanja krivice, štaviše, možda ih je to najviše pogađalo, jer čovjek sve svoje razmišljanje usred-sredi da se izbavi iz opasnosti, a kad se izbavi, onda ponovo proradi savjest, poput tijela koje svu svoju životnu snagu u-troši na bolesni organ, a kad ovaj ozdravi, ta se životna snaga ravnodjelno rasporedi na organe koji su za neko vrijeme bili zanemareni.
Htijući da ublaži to osjećanje, Hatidža reče:
- Kad već mi nismo u stanju da razgovaramo sa tatom, pozovimo u pomoć našu susjetku, Merjeminu majku...
Čim je izgovorila Merjemino ime, vidje kako se Fehmi okrenu prema njoj. Kratko im se susretoše pogledi, ali mla-dić, nezadovoljan, okrenu lice od nje, praveći se da ga to ne zanima. Učinio je to zato što Merjemino ime niko pred

Fehmijem nije spomenuo otkako je propala ideja o zarukama, bilo zbog uvažavanja njegovih osjećanja, bilo zato što je Merjema sada značila nešto drugo, pošto je on priznao da ona voli da se kreće po zabranima, što ne može da toleri-še porodična tradicija u odnosu na zainteresovanu osobu.
Ipak, sama Merjema nije prestajala da posjećuje porodicu, praveći se da ne zna šta se pričalo o njoj iza zatvorenih vrata. Jasinu nije promakao trenutak uzajamne zbunjenosti Fehmija i Hatidže. Htijući da prikri je moguće posljedice, on usmjeri pažnju prisutnih na drugu stranu, stavi ruku na Kemalovo rame i reče podsmješljivo i izazivački:
- Ovo je naš pravi muškarac, on jedini može da zamoli oca da mu vrati majku...
Niko njegove riječi nije primio ozbiljno, prije svega sam Kemal. Međutim, odjednom se sjetio Jasinovih riječi, kad je sljedećeg dana prelazio preko trga Bejt Kadi, vraćajući se iz škole, nakon dana u kome je najviše vremena proveo razmišljajući o svojoj prognanoj majci. Zastade na svom putu prema prolazu Karmez i okrenu se prema ulici Kazandžija. Kolebao se dok mu je žalosno srce bolno i tužno udaralo, zatim se uputi prema ulici Kazandžija, usporenim koracima, još ne znajući šta da odluči. Vodio ga je bol koji je trpio zbog gubitka majke, a odvraćao strah koji ga je obuzimao čim bi se sjetio oca, a kamoli da s njim razgovara ili ga moli... Nije mogao da zamisli da može da stane pred njega i da s njim

razgovara o ovoj stvari. Osjećao je strah koji bi mogao, ako bi to učinio, da ga svega obuzme. Ništa nije odlučio, ali je, usprkos svemu tome, produžio sporim koracima, kad mu se ukazaše vrata dućana, kao da ga privlače da udovolji svom izmučenom srcu, pa makar i beskorisno, poput ptice koja kruži oko zvijeri koja joj je ugrabila mlade, nemajući hrabrosti da je napadne. Približi se vratima na nekoliko metara. Dugo je i nepomično stajao. Nije znao šta da misli. Iznenada, iz dućana iziđe neki čovjek koji se glasno smijao, a njegov ga otac doprati do
vrata, i sam se glasno smijući. Prenerazi se od uzbuđenja. Stajao je na svom mjestu kao prikovan, posmatrajući pažljivo i sa neopisivom odbojnošću i zbunjenošću nasmijano, veselo lice svoga oca. Nije vjerovao svojim očima. Učini mu se kao da je neka sasvim druga osoba u tijelu njegovog oca, ili da je taj nasmijani čovjek, uz svu sličnost sa njegovim ocem, neko drugi koga prvi put vidi, neko ko se smije, ko se grohotom smije, sa čijeg lica šija radost, kao što svjetlost šija sa sunca. Gospodin se okrenu da uđe, ali mu pogled pade na dječaka, izbezumljenog i zagledanog u njega. Otac se silno začudi kad ga vidje kako tako stoji, dok mu veselo lice odmah poprimi izgled dostojanstva i ozbiljnosti. Zagledajući se u njegovo lice, upita ga:
- Zašto si došao?

Odjednom se u dječaku probudi nagon za samoodbra-nom i, usprkos preneraženosti, on priđe ocu, pruži svoju malu ruku prema očevoj ruci, sagnu se prema njoj i poljubi je uljudno i smjerno, ne progovorivši ni jedne riječi. Otac ga ponovo upita:
- Želiš li nešto?
Kemal proguta pljuvačku, ne znajući šta da rekne, osim da kaže želeći prije svega da se izbavi, „da on ne želi ništa, da je na putu do kuće". Ali ga otac zaustavi, primijetivši na njegovom licu da je zbunjen, i reče mu grubo:
- Ne stoj tu kao kip i reci šta želiš!
Grubi glas ga pogodi u srce i on zadrhta, jezik mu se zaveza kao da su mu se riječi prilijepile za grlo. Otac je postao još nestrpljiviji pa ljutito viknu:
- Govori! Jesi li izgubio moć govora?
Skupio je svu svoju snagu, želeći samo jedno, a to je da se pod svaku cijenu oslobodi svog ćutanja da bi se zaštitio od očevog gnjeva. Otvori usta i nekako progovori:
- Vraćao sam se iz škole kući...
- Šta te je zaustavilo ovdje kao idiota?
- Vidio sam, vidio sam te pa sam poželio da ti poljubim ruku...
U gospodinovim očima se pojavi sumnjičav pogled, pa upita grubo i podrugljivo:

- Je li to sve? Zar sam ti toliko nedostajao?! Zar nisi mogao da sačekaš do sutra ujutro da mi poljubiš ruku ako si poželio? Slušaj, čuvaj se ako si šta uradio u školi! Sve ću saznati...
, Kemal brzo i neovisno odgovori:
- Nisam, boga mi, ništa uradio... Čovjek upita, na kraju strpljenja:
- Onda, izvoli... Oduzeo si mi vrijeme bez razloga... Gubi mi se s očiju...
Dječak krenu, jedva gledajući gdje staje od uzbuđenja. Gospodin se pomjeri sa svog mjesta da uđe u dućan, ali dječak ponovo oživje čim im se pogledi nisu više sretali i, nesvjesno, viknu, prije nego što se otac izgubi i propadne prilika:
- Vrati mamu, bog ti dao!
A onda dade nogama vjetar.

XXXV

Gospodin je ispijao svoju popodnevnu kafu u svojoj sobi, kad uđe Hatidža i reče jedva čujnim, poniznim glasom:
- Naša susjetka, gospođa Merjemina majka, želi da te vidi...
Gospodin se začudi:
- Supruga gospodina Muhameda Ridvana? Šta hoće?
Hatidža odgovori:
- Ne znam, tata...

Naredi joj da je uvede i dalje se čudeći, iako dolasci nekih uglednih susjetki da bi se susrele s njim, u vezi sa njegovom trgovinom ili pomirenjem, mada rijetki, nisu za njega bili nova stvar. Međutim, on je smatrao da nijedan od tih razloga ne može biti povod njene posjete. Sjeti se, dok je razmišljao o tome, Merjeme i razgovora između njega i njegove žene oko njenih zaruka, ali kakve to ima veze sa ovom tajnom, koja nikako nije mogla da izađe iz kruga njegove porodice, i sa ovom posjetom? Zatim se sjeti gospodina Muhameda Ridvana, jer je bilo moguće da žena dolazi u vezi s njim, mada je on bio i ostao tek susjed, s kojim ga vežu samo susjedski odnosi koji se nikad nisu
uzdigli do prijateljstva. Još davno su svoje međusobno posjećivanje ograničili na neophodne prigode, dok se čovjek nije oduzeo, pa ga je nekoliko puta obišao. Zatim, samo je o praznicima navraćao kod njega. Međutim, gospođa Merjemina majka nije mu bila tuđa. Sjeća se da je jednom došla u njegov dućan da kupi neke potrepštine, tu mu se predstavila da bi je bolje primio. Bio je vrlo pažljiv, onoliko koliko je to zahtijevalo dobro susjedstvo. Drugi put se sreo s njom na vratima svoje kuće, kad se istovremeno dogodilo da on izlazi a ona dolazi u posjetu u pratnji svoje kćeri. Tada ga je iznenadila svojom odvažnošću rekavši: „Dobro veče, gospodine!". Da, iz svog druženja i sa prijateljima zna da među njima ima i onih koji su tolerantni u nekim stvarima u

kojima je on bio nepopustljiv i isključiv, stoga oni, pridržavajući se tradicionalnih normi ponašanja u porodici, nisu vidjeli ništa loše u tome da njihove žene odlaze u posjetu ili u kupovinu, niti su smatrali zazornim da upute bezazlen pozdrav, kao što je učinila Merjemina majka. Uprkos svom čistunstvu, on ih nije napadao zbog onoga što su dopuštali sebi i svojim ženama, štaviše, nije loše mislio ni o nekim svojim uglednim prijateljima koji su vodili svoje žene i kćeri u kolima u šetnju po slobodnim prostorima ili u pristojne kafane, zadovoljavajući se u takvim prilikama da ponavlja: „Vama vaša a meni moja vjera", to jest on ne teži da svoje mišljenja slijepo primjenjuje na ostali svijet, mada on dobro luči između dobra i zla. Međutim, on nije olako prihvatao sve „što je dobro", oslanjajući se pri tome na svoju strogu tradicionalističku prirodu, tako da je posjetu svoje žene Huseinovoj džamiji smatrao zločinom za koji ju je tako čvrsto kaznio kako nije
učinio čitavo vrijeme svog drugog bračnog života. Zbog svega toga, on je pozdrav Merjemine majke primio sa iznenađenjem, pa i nekim negodovanjem, mada nije ništa loše pomislio o njenom moralu. Čuo je pred vratima nakašljavanje i zaključi da ga gošća upozorava na svoj dolazak. Uđe, umotana u svoj ogrtač, lica pokrivena crnim velom, iza čije su zlatne cjevčice bila dva potcrtana, krupna crna oka. Približi mu se svojim snažnim, punim tijelom, tresući

slabinama. Godpodin ustade da je dočeka, pruži joj ruku i reče:
- Dobro došla, kakva čast za kuću i ukućane... Ona mu pruži svoju ruku, pošto je umota u rub ogrtača da ne izgubi abdest i reče:
- Nek' ti bog dadne snagu, gospodine...
Pozva je da sjedne, a za njom sjede i on, pitajući je iz pažnje:
- Kako je gospodin Muhamed?
Ona odgovori, duboko uzdahnuvši, kao da je pitanje duboko dirnu:
- Hvala bogu... ma šta učinio, treba mu zahvaliti... Nek' nam se bog svima smiluje...
Gospodin odmahnu glavom kao da žali i promrmlja:
- Nek' mu bog pomogne, dadne strpljenja i zdravlja... Poslije ovih kurtoaznih riječi, zavlada kratka tišina,
dok se gospoda pripremala za ozbiljan razgovor radi kojeg je došla, kao što se pjevač priprema da zapjeva kad se završi izvođenje uvertire. Gospodin je strpljivo i sramežljivo gledao u stranu, zadržavajući osmijeh na usnama da pokaže kako očekivani razgovor prima sa dobrodošlicom:
- Gospodine Ahmede, ti si kao čovjek primjer za cijelu našu četvrt. Zato, sigurna sam da nećeš razočarati onoga ko ti dođe i posreduje kod tebe kao čovjeka...
Gospodin reče živahnim glasom, pitajući se u sebi: „Šta li je iza svega ovoga."

- Bože sačuvaj...
- Ja sam, naime, došla da posjetim svoju drugu, Feh-mijevu majku, ali me zaprepasti da je ne nađoh kod kuće, te da si ti ljut na nju...
Žena ućuta da bi ispitala odjek svojih riječi i da čuje šta misli gospodin... Međutim, on je zaćutao, kao da ne zna šta bi rekao, ali je ipak osjećao nelagodu zbog otvaranja ove teme, s tim što je, naravno, osmijeh dobrodošlice i dalje lebdio na njegovim uznama...
- Ima li savršenije gospode od Fehmijeve majke? Umna i povučena, susjetka dvadeset i više godina, a nikad za to vrijeme nismo od nje čuli ništa osim prijatnih riječi. Šta li je mogla da učini pa da zasluži gnjev čovjeka pravednog kao št si ti?
Gospodin je i dalje uporno ćutao, ne slušajući šta ona pita. Onda mu glavom prođoše neke misli od kojih se još više uznemiri. Doista, da li je do ove posjete došlo slučajno, ili je pozvana po nečijem dogovoru? Hatidža, Aiša? Sama Emina? Oni ne posustaju u odbrani svoje majke. Može li zaboraviti kako se Kemal drznuo i u lice mu doviknuo, tražeći da se majka vrati? To ga je kasnije izložilo vrućim batinama, od kojih se sav pušio!
- Kakva je to dobra žena, ona ne zaslužuje kaznu... A ti, kako si ti plemenit, uopšte ti ne odgovara sila... Nego, to je

prokleti đavo, bog ga ponizio, a ništa kao tvoja plemenitost ne može spriječiti njegove spletke...
Tada gospodin osjeti da je ćutanje postalo teže nego pažljivost prema gošći, pa odgovori, namjerno kratko:
- Sve će to bog srediti...
Merjemina majka, ushićena i ohrabrena svojim uspjehom da ga navede da progovori, reče:
- Strašno mi je teško da naša dobra susjetka napusti svoj dom poslije tako dugog života u dostojanstvu i povu-
čenosti.
- Vratiće se vode u svoja korita, ali sve u svoje vrijeme.
- Ti si mi brat, štaviše, draži od brata... Neću više ništa da kažem...
Bilo je to nešto sasvim novo, što nije promaklo njegovoj budnoj svijesti. Zabilježio je to kao što opservatorija zabilježi svaki, pa i najmanji potres tla. Učini mu se, kad je rekla: „Ti si mi brat", da joj je glas bio nježan i prijatan, a kad je rekla: „štaviše, draži od brata", glas joj je bio ispunjen toplom čežnjom, koja u suzdržanu atmosferu unese prijatan povjetarac. Čudio se i pitao. Nije više mogao da skreće zdvojan pogled, pa podiže oči, očekujući... Kra-domice joj pogleda lice i, neočekivano, vidje kako ga ona posmatra svojim krupnim, crnim očima. On se ponovo uzbudi i brzo obori pogled, osjećajući podjednako i iznenađenje i

zbunjenost, zatim joj reče, nastavljajući razgovor da bi prikrio svoje uzbuđenje:
- Hvala ti na tim sestrinskim osjećanjima... Ponovo se pitao da li ga je, možda, posmatrala tako
tokom cijelog razgovora ili ju je slučajno tako zatekao kad je podigao oči prema njoj... Šta da kaže o tome kako ona nije oborila pogled kad su im se oči srele? Međutim, on se 311nasmija svojim mislima i sam sebi reče da su njegova obu-zetost ženama i iskustvo u odnosima s njima doveli do toga da je imao negativno mišljenje o njima, ali da je istina, bez sumnje, bila sasvim daleko od njegovih predstava, ili najzad, da je ova žena spadala u one žene koje su po svojoj prirodi i karakteru, svoju žudnju bogato ispoljavale. Posumnja da poznaje žene i uopšte ljubav. Da bi se uvjerio da ima pravo, jer je još osjećao potrebu za tim, ponovo podiže oči i opet se prenerazi, vidjevši je kako ga napadno posmatra. O-vaj put se ohrabri, malo sigurnije se zagleda u nju. Ona ga je i dalje otvoreno gledala, nekako hrabro se predajući tako da on, potpuno zbunjen, pomno obori pogled. Tada začu njen prijatni meki gals:
- Poslije ove molbe, vidjeću jesam li ti zbilja draga...
Draga?! Da je ova riječ izgovorena u atmosferi koja nije ovako delikatna, nabijena sumnjom i zdvojnošću, prošla bi bez ikakvog vidljivog traga. Ali, sad?! Ponovo je pogleda, ne bez nervoze, i pročita u njenim očima izvjestan smisao koji

se poigra njegovim mislima. Da li ga osjećanje vara? Je li to moguće sad kad ona dolazi da posreduje za njegovu ženu? Ali, kako on, koji ima toliko iskustva sa ženama, da se čudi svemu tome? Živahna gospoda koja ima oduzetog muža... Kroz grudi mu prostruji radosno uzbuđenje koje ga ispuni toplinom i ohološću. Ali, kad se rodilo to njeno osjećanje? Je li odavno, pa je čekalo priliku? Zar nije dolazila u njegov dućan, ne pokazavši ništa sumnjivo? Međutim, dućan nije mjesto gdje takva žena može mirno i bezbjedno da izrazi svoja pritajena osjećanja, bez prethodne pripreme, kao što je učinila pjevačica Zubejda; ili se radi o sjećanju koje je čedo ovog trenutka,
nastalom u ovoj zgodnoj prilici u praznoj sobi? Ako je to tako, onda je ona druga „Zubejda" u odori jedne časne gospode. Nije nimalo neobično da on nju ne poznaje, on koji poznaje djevojke za zabavu, jer je do kraja težio da istinski poštuje svoje susjede... Bez obzira na sve to, kako da joj odgovori? „Ti si mi draža nego što misliš." Lijepo rečeno, ali bi ona u tome mogla vidjeti pozitivan odgovor na svoju molbu. Ne, on to ne želi, on to potpuno odbacuje, ne zato što se još nije zasitio Zubejde, nego zato što se ni u kom slučaju neće odreći svojih principa o svetosti časti uopšte, a posebno kad se radi o prijateljima i susjedima. Zato on u svom životu nema ni jednu tamnu mrlju koja bi ga mogla posramiti pred prijateljem, susjedom ili kakvim bogougodnikom, uz sve

svoje pretjerivanje u ljubavnim avanturama i mladalačkim prohtjevima. Uvijek je nastojao da u svojoj zabavi i razonodi misli na strah od boga, kao što ga se plašio i u svom ozbiljnom životu, ne dopuštajući sebi ništa što nije dozvoljeno ili, pak, u granicama bezazlene opuštenosti. To ne znači da je on imao jaku volju koja bi ga odvratila od njegovih strasti, nego im se predavao u potpunosti, ali je uvijek nastojao da ne prede u „zabrane", čitavog života nije hotimice pogledao u lice i jednog ženska u svojoj četvrti. Međutim, sjeća se da je jednom iz pažnje prema jednom svom poznaniku, odbio ljubav koja mu se pružila. Naime, došao mu je jednog dana posrednik i pozvao ga da se određene noći vidi sa njegovom sestrom poluudovicom. Ćutke je primio poziv, ljubazno, kako on to inače čini, ispratio posrednika, zatim je, neprekidno, godinama, izbjegavao da ide ulicom u kojoj se nalazila njena kuća. Možda je Merjemina majka bila prvo njegovo iskustvo, koje se kosilo sa njegovim principima, a koje je neposredno doživljavao. Iako mu se dopadala, on ipak nije podlegao porivima strasti, nego je u njemu prevladao glas razuma i dostojanstva. Čuvao je svoj dobar ugled koji mu je bio draži od trenutnog zadovoljstva koje mu se pružalo, istovremeno žaleći zbog sigurnih prilika koje je, s vremena na vrijeme, propuštao. Ova njegova iskrenost i odanost prema bliskim prijateljima nije ga napuštala čak ni u najveselijim i

najrazuzdanijim zabavama. Nikad mu nije zamjereno da je posegao za ljubavnicom svog prijatelja ili poželio miljenicu svoga drugara. Više mu je bilo stalo do prijateljstva nego do njegovih strasti. Znao je da kaže: „Prijatelj je trajna ljubav, a ljubavnica je prolazna strast." Zato se zadovoljavao da svoje dragane bira između onih koje nemaju ljubavnike ili je čekao da se neka veza prekine pa bi tek tada krenuo da iskoristi priliku, a ponekad bi, čak, tražio dozvolu od ranijeg ljubavnika prije nego što bi se upustio u ljubavnu vezu sa njegovom bivšom miljenicom. Tako je on njegovao ljubav, radosno, nepomućenu zbog kajanja, u punom, čistom raspoloženju. Drugim riječima, on je uspijevao da skladno pomiri „životinju", koja se bespoštedno baca na zadovoljstva, i „ljudsko biće", koje je težilo ka uzvišenim principima, spajajući ih u jednu harmoničnu cjelinu, u kojoj ni jedna strana nije potiskivala drugu i u kojoj je svaka živjela svoj poseban, samostalni život, u miru i blagodati, kao što je ranije uspijevao da pomiri svoju religioznost i raspusnost u jedinstvenoj cjelini, lišenoj osjećanja grijeha i pritiska. Međutim, on svoju dosljednost nije izražavao iz puke odanosti moralnim normama, nego je to bilo, sada a i ranije, iz
njegove stalne želje da stekne ljubav, da uživa u slatkom , dobrom glasu, mada su njegovi trijumfalni ljubavni pohodi donekle ublažili njegovu odlučnost da se kloni avantura koje

bi značile nevjerstvo ili podlost. Uz sve to, i jedno i drugo, on nije upoznao pravu ljubav koja bi bila u stanju da ga opredijeli, ili da posluša snažne emocije, ne vodeći računa o principima, ili da upadne u oštru emocionalnu i moralnu krizu, čiju vatru ne bi mogao izdržati. Zato on u Merjeminoj majci nije vidio ništa osim jedne nove ukusne vrste hrane, koju može, ako mu ugrozi varenje, ostaviti i okrenuti se drugoj, sigurnoj, slasnoj hrani na prepunoj trpezi. Otud joj on odgovori blagim glasom:
- Tvoje posredovanje će, daće bog, biti prihvaćeno, uskoro ćeš čuti nešto što će te obradovati...
Žena ustade i reče...
- Bog te podario, gospodine...
Pruži mu svoju punu ruku, on joj uzvrati svojom i obori pogled. Učini mu se, dok ga je pozdravljala, da mu je malo stisnula ruku. Pitao se da li ona to tako radi i inače kad se pozdravlja ili je namjerno stisnula njegovu ruku. Nastojao je da se sjeti kako ga je pozdravila kad je došla, ali nije mogao. Prije nego što je pošao u dućan, najviše vremena je proveo razmišljajući o ovoj ženi, o njenim riječima, nježnosti i pozdravu...

XXXVI
- Teta, supruga pokojnog Ševketa želi da te vidi.
«.i Gospodin baci zakrvavljeni pogled na Hatidžu i viknu:

- Zašto?
Međutim, njegov gnjevni ton i ljutiti pogledi pokazivali su da se on neće zaustaviti na pitanju „zašto?" Kao da je time htio da kaže: „Tek što sam se oslobodio jučerašnjeg posrednika, a već danas mi dovodite novog; ko ti je rekao da su mi potrebna ova podmetanja? Kako se usuđujete, ti i tvoja braća, da me obmanjujete?"
Hatidžino lice poblijedje i ona reče drhtavim glasom:
- Ne znam zašto...
On odmahnu glavom kao da veli: „Dapače, znaš ti, a znam i ja također, tvoje će lukavstvo imati najteže posljedice po tebe." Zatim joj ljutito reče:
- Neka uđe! Neću moći na miru popiti svoju kafu... Izgleda moja soba je postala sudnica, sa sudijom, svjedocima. .. Je li ovo odmor koji nalazim u svojoj kući, prokleti svi da ste!
Hatidža se izgubi prije nego što on završi svoju grdnju, kao što se izgubi miš kad čuje kakav pucanj. Gospodin ostade nekoliko trenutaka namršten i bijesan, dok mu se u glavi ne pojavi Hatidžina slika koja se, uplašeno se povlačeći, spetljala i gotovo udarila glavom o vrata. Na usnama mu se pojavi sažaljiv osmijeh koji izbrisa njegov gnjev i bijes i ispuni ga nježnošću. Kakva su to djeca koja ne mogu da zaborave svoju majku makar jednu jedinu minutu! Uperi pogled prema vratima, pripremajući se da dočeka gošću, nasmijanog i vedrog lica, kao da tek prije nekoliko trenutaka

nije izlio svoj bijes kad je spomenuta ta posjeta. Ništa on nije mogao, kad je kod kuće, protiv svog bijesa zbog najbeznačajnijeg ili čak nikakvog razloga. Ipak, gošća je imala poseban ugled koji nije dosegla ni jedna od žena koje su s vremena na vrijeme navraćale u kuću. Supruga pokojnog Ševketa, čija je porodica od ranije, još od vremena njihovih djedova, povezana sa njegovom porodicom vezama iskrenog prijateljstva. Pokojnik mu je bio kao otac, a njegova udovica je još i sada za njega, pa zato i za njegovu porodicu, kao majka. Ona mu je lično zaručila Eminu, sama je prihvatila njegovu djecu na svoje ruke kad su dolazila na svijet. Pored svega ovoga, bilo je čast uživati prijateljstvo članova Ševketove porodice, ne samo zbog njihovog turskog porijekla, nego i zbog njihovog društvenog položaja i njihovih imanja između Hamzavija i Surina. Ako je gospodin pripadao srednjoj klasi, onda su oni bespogovorno pripadali visokom društvu. Biće da je materinstvo koje je žena osjećala prema njemu, a i on prema njoj, učinilo da je sa respektom i nemirom gledao na njeno očekivano posredovanje. Neće se ona držati nekog uvažavanja u razgovoru s njim, niti će se naročito truditi da ga razmekša, a da i ne govorimo o tome da je vrlo napadno otvorena, čak oštra, za što je opravdavaju podjednako njena starost i ugled, da nije ona...

Prestade da razmišlja kad je začuo topot njenih koraka, ustade i pozdravi je:
- Dobro došla, Prorok nas je posjetio... Pomažući se kišobranom, približi mu se gospođa u poodmaklim godinama i podiže prema njemu svijetlo, izborano lice, koje je jedva malo zaklanjao njen bijeli, pro-vidni veo. Prihvati pozdrav sa osmijehom koji otkri njene zlatne zube, zatim neusiljeno sjede pored njega i reče:
- Ko pozivi, vidjeće... Zar i ti, ukrasu svih ljudi! Zar se i u ovoj kući događaju takve stvari o kojima je neprijatno i govoriti...! Ostario si, tako mi boga i Huseina i podje-tinjio... Raspričala se i razvezala jezik, govoreći i ponavljajući što je već rekla, ne dajući gospodinu nikakvu priliku da je prekine ili ubaci koju riječ. Pričala mu je kako je došla u posjetu, kako je otkrila da mu žena nije kod kuće, kako je u početku pomislila da je izišla u posjetu, pa se udarila rukama u grudi u upitala: „Šta je sa ovim svijetom? Kako joj je gospodin dozvolio da iziđe, omalovažavajući božije i ljudske zakone i sultanske fermane! Ali sam ubrzo saznala cijelu istinu, osvijestih se i rekoh: Bogu hvala, sve je u redu, to je, zaista, gospodin i to je najmanje što se od njega moglo očekivati..." Zatim promijeni svoj ironičan ton i poče da ga prekorava zbog tako nemilosrdnog postupka. Nije štedjela riječi da izrazi svoju žalost zbog njegove žene, koju smatra posljednjom ženom koja zaslužuje bilo kakvu kaznu. Kad

god bi pokušao da je prekine, ona bi ga ućutkala sa „pst, ni riječi, ostavi svoje slatke riječi koje tako znaš nakititi, ali mene neće obmanuti, ja hoću da učiniš dobro djelo, a neću uglađene riječi". Otvoreno mu
;e rekla da zbilja nenormalno pretjeruje u nadzoru nad svojom porodicom, da bi bilo dobro kad bi malo popustio, bio blaži i nježniji. Gospodin ju je dugo slušao, a kad mu je dozvolila da progovori, pošto ga je dobro izgrdila, on joj objasni svoje poznato mišljenje i reče joj da ga neće ni njena zdušna odbrana ni njen ugled kod njega spriječiti da joj potvrdi da je njegovo vođenje porodice stvar uvjerenja od koga neće odstupiti. Na kraju joj obeća, kao što je obećao Merjeminoj majci, da će sve biti dobro. Kad je pomislio da će se sijelo završiti, ona reče:
- Odsustvo Emina-hanume je vrlo neprijatno iznenađenje za mene jer mi je bila jako potrebna, a ja opet ne mogu, zbog svog zdravlja, tako lako izlaziti. Ne znam sad da li je bolje da kažem šta sam namjeravala ili da sačekam da se vrati...
Gospodin se osmjehnu:
- Svi smo ti na raspolaganju...
- Željela sam da ona bude prva koja će me saslušati, iako joj nisi ostavio nikakvu priliku... Međutim, ako me je to mimoišlo, utjeha mi je da pripremim teren za njen srećan povratak...

Gospodin se dvoumio kako da shvati njene riječi, pogleda je široko otvorenih očiju i upita:
- Šta to znači?
Ona odgovori, čeprkajući vrhom kišobrana po ćilimu:
- Neću te zadržavati. Ja sam izabrala Aišu da bude žena mom sinu Halilu.
Gospodin se veoma iznenadi, kao neko ko je odjednom uhvaćen otkud se nije nikako nadao. Zbuni se, čak uznemiri njegova stara odluka da ne udaje mladu kći dok se ne uda starija ovoga puta sudariti sa jednom divnom željom koju nikako ne može zanemariti, željom koju mu je ona otvoreno izjavila, ona koja zna za ovu njegovu odluku, što je značilo da je ona unaprijed odbija i da ne želi da prihvati njegov sud...
- Zašto ćutiš kao da me nisi čuo... ?
Gospodin se nasmiješi zbunjeno i nelagodno, a zatim odgovori, više iz kurtoazije, ne bi li okrenuo stvar drukčije:
- To je za nas velika čast...
Ona ga zraknu pogledom kao da veli: „Potraži ti neki drugi način, a ne te medene riječi!" Zatim mu oštro reče:
- Ne treba mi da mi se iko smije praznim riječima. Zadovoljiću se samo potpunim prihvatanjem. Halil me je zamolio da mu izaberem ženu. Rekla sam mu: imam jednu nevjestu, ta je najbolje što možeš dobiti. Obradovao se mom izboru, ničim ne bi zamijenio da ti bude zet... Zar je došlo

vrijeme da ovu želju, od mene, primaš ćutke i kao da je izbjegavaš? Bože, bože!
Dokle će ga pritiskati ovo komplikovano pitanje koje ne može da riješi a da grubo ne pogodi jednu od svoje dvije kćeri? Pogleda je kao da je moli za pomoć i milost i progovori:
- Nije stvar u tome što ti pretpostavljaš... Tvoja želja je izvanredno dobro došla..., ali...
- Ah, to "ali"... Ne reci mi da si odlučio da ne uda-ješ mlađu dok se ne uda starija... Ko si ti da odlučuješ ovo ili ono? Prepusti bogu što mu pripada, nema milosnijeg od njega. Ako hoćeš, daću ti desetine primjera kako su se mlađe sestre udale prije starijih, pa to nije onemogućilo da
se i one, kasnije, dobro udaju. Hatidža je izvrsna djevojka, dobiće pristojnog muža, ako bog da... Dokle ćeš biti prepreka Aišinoj sreći? Zar i ona ne zaslužuje tvoju ljubav i naklonost?
On reče u sebi: „Ako je Hatidža izvrsna djevojka, zašto nju nisi izabrala?"
Pokuša da je zatekne tim pitanjem, kao što je i ona njega zatekla svojom željom, ali se uplaši da bi to, mada je bilo s dobrom namjerom, bila loša usluga za Hatidžu, pa onda i njemu samom. Reče sasvim ozbiljnim glasom:
- Jedino što mi je žao Hatidže...
Ona mu odgovori žustro, kao da je ona u njegovoj situaciji:

- Svaki dan se događaju razne stvari, koje više nikog ne zbunjuju. Bog ne voli da njegovi robovi budu hiroviti i oholi. Prihvati moju molbu i osloni se na boga, ne odbijaj moju ruku, nisam je nikom pružila prije tebe...
Gospodin je svoje uzbuđenje skrivao osmijehom:
- To je velika čast, kao što sam ti rekao, samo, daj mi malo vremena da se presaberem i sredim. Vidjećeš, nadam se da će ti se dopasti moje mišljenje.
Ona mu reče tonom koji je najavljivao kraj razgovora:
- Nema smisla da ti oduzimam više vremena... Zatim, kako se produžava naša rasprava, tako mi se sve više čini da ti ne primaš lijepo moju želju. A ja opet hoću, kad ti velim šta želim, da mi odmah odgovoriš sa „da", bez uvijek iste prazne priče. Dodaću samo još ovo: Halil je moj i tvoj sin, Aiša je tvoja i moja kći...
Ustade, a sa njom ustade i gospodin da je isprati. Očekivao je samo riječ pozdrava i oproštaja, ali ona nije htjela a da ga ne podsjeti na sve što mu je savjetovala. Kao
da se plašila da joj što ne promakne, pa mu sve ponovi do u sitnicu, opet potvrdi sve što misli. Zatim joj padoše na um još neke misli, pa se otisnu da mu ih, nadugo i naširoko, kazuje, a onda ponovi sve što je rekla o zarukama. Povrh svega toga, nije željela da završi razgovor prije nego što, sa nekoliko riječi, ne spomenu otjeranu majku, tako da je

gospodin gotovo izgubio živce a onda htjede da se, na kraju, nasmije, dok mu je ona ponavljala:
- Nema smisla da ti oduzimam više vremena...
Otprati je do vrata, plašeći se da će se svakog časa zaustaviti i ponovo upustiti u priču. Najzad se vrati na svoje mjesto, duboko odahnuvši, vrati se tužan, utučen... Nježno srce, nježnije nego što mnogi misle, štaviše nježnije nego što treba, kako će ovo povjerovati oni koji ga vide samog namrštenog, gnjevnog, sarkastičnog! Dodir tuge mu je spržio dio jetre, koji bi mogao zatrovati čitav život i ocrniti čitav svijet u njegovim očima. Koliko bi bio srećan da pruži sve najdragocjenije što ima, samo da usreći obje svoje kćeri, podjednako onu u čijem lijepom licu vidi lice svoje majke, kao i onu koja je blijeda slika ljepote, obje su od otkucaja njegovog srca, iscijeđene iz njegove duše. Međutim, muž kojeg nudi gospođa pokojnog Ševketa je neočekivana sreća u punom smislu te riječi, mladić od dvadeset i pet godina, sa mjesečnim prihodom koji nije manji od trideset funti. Doduše, on kao i većina aristokrata, ne radi ništa, tankog je obrazovanja koje ne prelazi osnovnu pismenost, ali posjeduje sve očeve osobine dobrote, plemenitosti i moralnosti. Šta da radi? Treba da odluči; on nije imao običaj da se koleba ili s drugim savjetuje, niti je mogao prihvatiti da, makar i nakratko, pred svojom porodicom izgleda kao da nema svoje čvrsto mišljenje. Mogao bi da porazgovara sa

uskim krugom svojih najbližih drugara Nije mu smetalo da se s njima posavjetuje kad god je bilo nešto ozbiljno. U stvari, njihove večernje sjedeljke obično su započinjale raspravom o raznim problemima i teškoćama, prije nego što ih piće ne ponese u svijet koji ne priznaje brige i probleme. Ali, kako se on gotovo nasilnički držao svog sopstvenog mišljenja, ne odstupajući od njega, spadao je među one ljude koji traže tuđi savjet da potvrdi sopstveno mišljenje, a ne da od njega odstupe. No, i to bi u ovoj prilici bilo utjeha i odušak. Kad više nije mogao da podnese pritisak misli, uzviknu:

– Ko može vjerovati da su sve ove nepodnošljive brige samo dobrota kojom me bog obasipa!?

XXXVII

U svom progonstvu, Emina nije imala nikakvog posla do da sjedi pored majke i da se prepusti razgovoru o svemu što joj padne na um iz njene dalje i bliže prošlosti i iz sadašnjosti, o dragim uspomenama i sadašnjoj tragediji. Da nije boli zbog rastanka sa dragim i utvare razvoda, čak bi mirno prihvatila novi život kao odmor od teških kućnih obaveza ili kao kakvo zamišljeno putovanje po svijetu uspomena. Međutim, kako su dani prolazili a da se nije dogodilo ono čega se plašila, zatim vijesti o posredovanju Merjemine majke i žene pokojnog Ševketa kod gospodina, sve joj je to umirilo srce i razgalilo dušu, s tim što su joj i večernje posjete njenih

sinova koje se nisu prekinule ni jedan jedini dan, ispunjavale grudi ugodnim dahom novih nada. Vrijeme njihovog odsustvovanja u novom domu nije bilo mnogo duže od onoga u starog kući - u oba slučaja okupljali su se na večernjem sijelu. Međutim, ona je počela da čezne za njima poput kakvog izgnanika kojeg je u nekoj dalekoj zemlji od njegovih najdražih sudbina razdvojila od njihove blizine, od života s njima. Kao da tijelo kako god na putu rastanka pređe pedalj, to srce doživljava kao čitave milje. Starica se trudila, kad god bi je zatekla kako ćuti ili da je odsutna kad razgovaraju, da joj kaže:
- Strpljenja, Emina, žao mi te. Majka je u tuđini čim se udalji od svoje djece, pa makar i do kuće u kojoj se rodila.. •
Da, ona je u tuđini. Kao da to nije njena kuća, njen prvi dom i kao da to nije majka od koje se nekad nije udaljavala ni časa. Nije to više „njena kuća", nego progonstvo, među čijim zidovima željno očekuje oproštaj s neba. I poslije dugog čekanja dođe oproštaj, koji jedne večeri donesoše sinovi. Uđoše sa bljeskom u očima poput munje. Srce joj zalupa da joj se grudi zatresoše. Uplaši se da je njihov dolazak shvatila sa suviše velikim nadama. Ali, Kemal potrča prema njoj, objesi joj se oko vrata i uzviknu sa neizmjernom radošću:
- Obuci ogrtač i pođimo:

- Evo radosti! - Zatim on i Fehmi zajedno: - Pozva nas otac i reče: „Idite i vratite mater!"
Obori pogled da sakrije silnu radost. Bila je posve nemoćna da prikrije burna osjećanja koja su joj uzdrmala dušu. Kao da joj je lice bilo veoma osjetljivo ogledalo koje izražava i najmanji potres u dubini duše. Koliko je željela da primi ovu srećnu vijest smireno, kako pristoji njenom materinstvu. Ali, radost ju je prevarila, pa se nasmija cijelim licem i progovori dječije veselo, dok je istovremeno obuze neki neobjašnjiv stid. Dugo je stajala ukočeno na svom mjestu. Kemal izgubi strpljenje, uze je za ruku i čitavom je svojom težinom povuče natrag. Ona ga posluša i ustade. Malo zastade, čudno zbunjena, ali se brzo okrenu majci i upita:
- Da pođem, majko?
Njeno pitanje, u nekom zbunjenom i stidljivom tonu, djelovalo je neobično. Fehmi i Jasin se nasmiješiše. Jedino je Kemal unezvijereno i zapanjeno gledao i počeo da joj tvrdi da je vijest o oproštaju tačna. Baka je, pak, to duboko doživljavala, osjećala neke slutnje, srce joj se raznježi, uplaši se da će se makar osmijehom osjetiti prijekor zbog njenog pitanja, pa reče sasvim ozbiljno:
- Svojoj kući, s bozijom pomoći!
Emina ode da navuče ogrtač i spakuje svoje stvari, dok joj je Kemal bio za petama. Tada se baka obrati dvojici mladića i upita ih prijekornim tonom koji ublaži blagim osmijehom:

- Zar nije bilo bolje da je otac došao lično? Fehmi odgovori kao da se ispričava:
- Ti, bako, znaš bolje kakav je otac. Tad se Jasin nasmija:
- Zahvalimo bogu na onom što je bilo!
Baka promrmlja nešto nerazumljivo, uzdahnu i reče kao da odgovara na svoje mrmljanje:
- U svakom slučaju, gospodin Ahmed je poseban čovjek.
Napustiše kuću dok im je u ušima odzvanjala bakina molitva za blagoslov. Prvi put u svom životu išli su putem zajedno. Taj prizor je u njihovim očima izgledao krajnje neobičan, pa Fehmi i Jasin izmijenjaše osmijehe. Kemal se sjeti onog srećnog dana, kad je držao majku za ruku kao sad i vodio je od okuke do okuke, i svih košmarnih strahovanja i bolova iza toga. Podugo se čudio svemu tome. Međutim, ubrzo je, u svojoj sadašnjoj radosti, zaboravio
tuge prošlosti. Osjeti želju da se našali i reče majci, smijući se:
- Hajde da trknemo do džamije našeg gospodina Huseina!
Jasin se nasmija značajnim tonom:
_ Nek' je bog zadovoljan s njim, on je mučenik koji voli mučenike!
Ukaza se balkon i dvije sjenke koje su se kretale iza njegovih otvora. Zakuca majčino srce od nježnosti i čežnje prema njima. Zatim ugleda Um Hanefi kako je čeka iza vrata, koja

obasu svoju gospodaricu poljupcima u ruke. U dvorištu kuće naiđe na Hatidžu i Aišu koje se objesiše o nju poput djece. Popeše se uz stepenice živo i bučno, uzbuđeni i veseli od radosti, dok se svi nisu našli u majčinoj sobi i počeli da joj glasno se i veselo smijući skidaju odjeću kao simbol groznog rastanka. Kad je sjela među njih, dahtala je od silnog uzbuđenja. Kemal je htio da izrazi svoju radost, ali nije našao ništa bolje da joj kaže:

- Današnji dan mi je draži i od samog dana nosiljke. Čitava se porodica iskupila po prvi put poslije dužeg vremena uz kafu, s radošću koju su udvostručavali prethodni dani rastanka i tuge, kao što se udvostručava radost toplog dana nakon hladnoće. Majka nije zaboravila, čim su se probudili, usprkos radosti susreta, da se raspita o kućnim poslovima, počevši od kuhinje do bršljana i jasmina. Isto tako se mnogo raspitivala o ocu i jako se obradovala kad je saznala da on nikom nije dozvoliko da mu pomaže prilikom svlačenja i odijevanja. Bez obzira kako stvar stajala sa njegovom udobnošću za vrijeme njenog odsustva, ipak je nastala promjena u njegovom načinu života, koja mu je bez sumnje stvarala teškoće koje će nestati njenim povratkom. Taj povratak mu, samo on, obezbjeđuje život na koji se navikao i s kojim je zadovoljan. Jedina stvar koja nije na um pala Emini jeste da su neka srca, srećna zbog njenog povratka, upravo u tom povratku našla opravdanje sa svoju

tugu i bol. Ali, tako je bilo. Ta srca koja su zbog majčine tuge zaboravila na svoje sopstvene, ponovno su počela da se okreću ali, pošto su se uvjerila da je majka dobro. Bilo je to kao žestoka iznenadna griza, zbog koje zaboravimo privremenu krmeljivost, ali kad ode, vraćaju nam se bolovi u očnim kapcima.
Fehmi ponovo za sebe reče: „Svaka tuga, kako izgleda, ima kraj. Ova moja majka se oslobodila briga, ali moja tuga izgleda kao da nema kraja." Aiša se vratila svojim mislima u čiju tajnu niko ne može prodrijeti. Javljaju joj se sanje i nailaze sjećanja, iako su u odnosu na njenog brata, bila blaža i lakše se mogla zaboraviti. Međutim, Emina nije čitala misli, pa joj ništa nije kvarilo raspoloženje. Kad se povuče noću u svoju sobu, postalo joj je jasno da joj san neće na oči, jer je bila ispunjena radošću, pa je tek drem-nula. Kad je odbila ponoć, napustila je krevet i uputila se na balkon, čekajući, po običaju, i gledajući kroz otvore na prozoru na budnu ulicu dok nisu došla kola, dovozeći njenog muža kući. Srce joj snažno zalupa i zarumeni se lice od stida i zbunjenosti kao da će ga sresti prvi put i kao da nije dugo razmišljala o tome kakav će biti trenutak očekivanog susreta. Kako će se odnositi prema njoj poslije ovog dugog izbijanja? Šta bi mu mogla reći, a šta bi on njoj? Kad bi mogla da se pravi da spava! Međutim, ona uopšte ne može da se pretvara kako treba niti podnosi da joj uđe u sobu,

a ona ispružena na krevetu. Štaviše, ona ne može da zanemari dužnost da iziđe na stepenice sa lampom i da mu posvijetli. Povrh svega toga, ona je, pošto je uspjela da se vrati i da se oslobodi njegovog bijesa, osjećala silno zadovoljstvo u srcu i oprostila mu, čak je na sebe uzela čitav grijeh, pa je smatrala da njen muž, iako nije mario da ode kući njene majke da se pomire, zaslužuje da mu se udovolji- Uze lampu, ode prema stepenicama, podiže ruke iznad ograde i stade da prati bat koraka koji su se približavali. Srce joj je snažno udaralo. Pope se do nje. Dočeka ga oborene glave tako da joj nije vidio lice, pa niti promjene na njemu. Čula ga je kako joj reče sasvim prirodnim tonom u kojem nije bilo nikakvog traga tužne, bliske prošlosti:
- Dobro veče! Ona prošapta:
- Dobro veče, gospodine.
Pođe u svoju sobu, a ona za njim, podignute ruke s lampom. Poče da skida odjeću ćutke. Ona mu priđe da mu pomogne. Radila je svoj posao, dok joj je srce bilo ispunjeno zadovoljstvom. Iako se sjetila jutra nesretnog rastanka kad je ustao da se obuče i rekao joj grubo: „Obući ću se sam", ipak je to sjećanje bilo lišeno osjećanja bola i očaja, koja su je tada bila obuzela. Osjetila je, dok ga je opsluživala, što nikom drugom nije dozvoljavao, da je vratila najdraže što ima na svijetu. On sjede na svoje mjesto na kanabe, a ona sjede

prekrštenih nogu na dušečić pored njegovih nogu; oboje bez riječi. Očekivala je da će se osvrnuti
329na „žalosnu prošlost" barem jednom riječju, savjetom, upozorenjem ili slično, o čemu je na sto načina razmišljala. Međutim, on je sasvim jednostavno upita: (
- Kako ti je mati? Odahnuvši, ona odgovori:
- Dobro, gospodine, i šalje ti pozdrave i blagoslov. Ponovo je zavaladala tišina dok on ne reče dosta
nemarno:
- Žena pokojnog Ševketa izrazila je želju da uzme Aišu za ženu svoga Halila...
Emina ga pogleda sa čuđenjem i iznenađenjem. Ali on slegnu ramenima kao da ne mari. Kao da se plašio da izrazi svoje mišljenje koje bi moglo značiti da odgovara njegovoj odluci za koju niko ne zna, pa bi i ona mogla pomisliti da je on prihvatio njeno mišljenje. Požuri da kaže:

- Dugo sam o tome razmišljao i zaključio da se složim. Ne želim da stajem na put sreći djevojke više nego što sam učinio. Sve je u božijim rukama...

XXXVIII

Aiša je ushićena primila radosnu vijest kao i svaka djevojka u njenoj situaciji koja od ranog djetinjstva sanja samo

0 udaji. Jedva je povjerovala svojim ušima kad je to čula. Je li joj se otac zbilja složio? Je li udaja postala bliska stvarnost, a ne san i gruba šala? Nije prošlo ni tri mjeseca od onog teškog razočarenja. Iako je njegov odjek bio mučan
1 žestok, ipak je vremenom jenjavao i slabio dok ne postade blijeda uspomena koja izaziva tek blagu, čak beznačajnu sjetu. Sve se u ovoj kući potčinjava moćnoj, vrhovnoj, bezgraničnoj volji koja je bila poput kakve vjerske isključivosti. Čak i sama ljubav se ovdje prikrada stidljivo, kolebljivo i nesigurno. Nije, kao obično, plahovita i silna, jer sila ovdje pripada toj vrhovnoj volji. Zato, kad otac kaže „ne", njegova riječ se duboko usadi u njenoj duši. Djevojka je čvrsto vjerovala da je sve već zaista svršeno, nema nikakvog izlaza, ponovnog razgovora ili molbe. Ovo „ne" je bilo poput kakve kozmičke pojave, kao smjena dana i noći, nikakvo opiranje ili nepokornost ne pomažu. Ako ova volja sa svoje strane, svjesno ili nesvesno, ide za tim da je sve gotovo, onda i bude - gotovo. Međutim, ona se u sebi pitala: ako je odborenje za
udaju već dato, a pošto od .prethodnog odbijanja nije prošlo ni tri mjeseca, onda ona neće pripasti mladiću čije je srce čeznulo za njom. Hoće li se njena sreća prema tome, sama od sebe izgubiti zbog nerazumljivog protivljenja? Međutim, ova pitanja su ostala skrivena, nikome o njima nije govorila, čak ni majci, jer je ispoljavanje radosti zbog mladoženje kao

takvog, smatrano lakomislenošću, koja se teško ogrešuje o stid, a šta bi tek bilo da izrazi želju za sasvim određenim muškarcem! Ali, usprkos svemu ovome i usprkos toga što je novi mladoženja bio za nju nepoznat, osim što joj je majka uzgred pričala o njegovoj porodici, Aiša je bila veoma srećna zbog radosne vijesti. U svojim žednim osjećanjima našla je neki pol koji je privlači u njenoj silnoj čežnji, kao da je njena ljubav bila više neka vrsta „prihvatanja", nego vezanje za jednog određenog muškarca: tako, ako bi jedan muškarac otpao a na njegovo mjesto došao drugi, ona bi svojim „prihvatanjem" dobila ono što želi i sve bi išlo svojim putem. Može joj jedan muškarac biti i draži od drugog, ali ne do te mjere da joj to pokvari život ili pouzrokuje nezadovljstvo ili pobunu. Zadovoljna i ustreptalog srca od radosti, okrenu se svojoj sestri, i kao i obično u ovakvim prilikama, sa izrazima nepomućene simpatije, sućuti i želje da se ona prva udala, reče joj, izvinj avaj ući se i ohrabrujući je:
- Željela bih da si prije mene stigla u supružanski dom... Ali takva je sudbina i sreća... No, što će doći, biće uskoro...
Međutim, Hatidža, koje nije podnosila da bude poražena izrazima saučešća, primila je njene riječi vidljivo ljutito. Već joj se majka ispričala, rekavši joj svojom uobičajenom nježnošću i smjernošću:

- Svi smo željeli da ti budeš prva, svi smo se oko toga u više mahova trudili, ali su vjerovatno naša upornost i nemoć stajali na putu tvojoj sreći sve do danas. Zato ostavimo da se stvari kreću po božijoj volji, a sve što je kasnije, biva bolje...
Jasin i Fehmi su Hatidži izražavali svoje simpatije, jednom neposrednom riječju, a drugi put su je okružavali lijepim i pražljivim odnosom umjesto donekle zajedljivih šala, koje su bile uobičajene između nje i njih, a posebno između nje i Jasina. U stvari, on je njenu tugu sa zle sreće smatrao samo njenom nervozom zbog sućuti koja se oko nje širila, ne zato što bi bježala od toga i što bi bilo u njenoj prirodi, nego zato što je bila poput nekog koga je pogodila gripa, a kome šteti izlaganje čistom vazduhu, koje ga obično osvježava, što je normalno. Zato nije marila za sućut, znajući da je to samo jalova naknada za izgubljenu nadu. A možda je ona, uz sve ovo, sumnjala u motive koji su ih navodili da je obasipaju tolikom sućuti. Zar njena majka nije uvijek bila posrednik između provodadžika i oca? Ko kaže da je ona i ovdje bila posrednik vršeći dužnost domaćice, a ne zato što se trudila oko skrivene želje da uda Aišu? Zar Fehmi nije bio taj koji je prenio poruku policijskog oficira iz Džemalije? Zar nije bio u stanju da ga navede, izokola, da promijeni mišljenje?
Zar i Jasin nije - ali zašto da zamjera Jasinu kad su je izdali bliži od njega? Pa kakva je ovo simpatija i sućut?! Dapače, kakva dvoličnost i laž! Zbog toga joj je sve to bilo odvratno,

više zloća nego dobrota. Obuzeše je ljutnja i bijes, ali ih potisnu da ne bi izgledalo da ne podnosi sreću svoje sestre ili da se ne bi, tako joj je njena zla sreća
govorila, izložila pokudama. Međutim, ona je i onako morala kriti svoja osjećanja, jer je skrivanje u ovoj porodici, posebno kad su u pitanju osjećanja, bilo ukorijenjeno i moralna dužnost nastala iz očevog terora. Zbog te ljutnje i bijesa, s jedne, i pretvaranja i izigravanja zadovoljstva, s druge strane, osjećala je neprestanu patnju i napetost. A otac? Šta ga je navelo da promijeni svoje staro mišljenje? Je li izgubio strpljenje čekajući da se ona uda, pa ju je žrtvovao i prepustio sudbini? Ne može se načuditi što su je napustili kao da uopšte ne postoji. U svom bijesu je zaboravila kako su je ranije podržavali, nego se sjećala samo njihove posljednje „izdaje", s tim što je ova ljutnja na sve bila sitna u odnosu na osjećanja ljubomore i mržnje koja su se u njoj nakupila. Mrzila je Aišina sreću, mrzila ju je u svemu, mrzila je njenu ljepotu koja je u njenim očima bila sredstvo za zlostavljanje i mučenje kao što sjajni mjesec muči progonjenog. Najzad, mrzila je i život koji joj nudi samo očaj. Prolazili su dani, a ona je bivala sve tužnija, i tužnija zbog silnih poklona i pažnji koji su stizali od mla-1 doženje i zbog čitave atmosfere radosti i veselja koja se | širila po kući. Našla se u zlosrećnoj usamljenosti u kojoj su se množila tuga kao što se množe kukci u ustajaloj baruštini. Zatim je

gospodin počeo da priprema nevjestu pa je razgovor o opremi postao glavni predmet večernjih sjedelj-ki u porodici, gdje se raspravljalo o vrstama namještaja i ruha, nešto se od toga kuje u zvijezde, a nešto, opet, odbacuje, ili se prave usporedbe između ove ili one boje. Zaneseni time, zaboravili su na stariju sestru i na utjehu i pažnju koje su joj potrebne. Čak i ona sama, i dalje izigravajući zadovoljstvo, bila je prisiljena da učestvuje u
njihovim beskrajnim poslovima, poletu i raspravama. Međutim, ovo usplahireno stanje užurbanosti, koje bi u očima nekog posmatrača sa strane izgledalo kao upozorenje na zlo sa nepoželjnim posljedicama, odjednom se, kad se počelo razmišljati o krojenju mladine odjeće, promijenilo i svi su pogledi bili upereni prema Hatidži, sva je pažnja bila njoj posvećena, u nju su bile polagane sve nade. Očekivala je ovu obavezu kao nešto neizbježno; prosto je morala da je prihvati, nije mogla da je odbije, inače bi se otkrilo šta je krila u duši. Međutim, kad se u nju upriješe svi pogledi, majka joj preporuči da prema sestri bude dobra, a sestra je pogleda molećivo i s nelagodom. Tada Fehmi reče Aiši ali da i Hatidža čuje:
- Nećeš biti prava nevjesta dok ti Hatidža ne sašije vjenčanu haljinu.
Jasin je komentarisao:
- Imaš pravo, to je neosporna činjenica...

Poslije ovoga, njena mržnja se ohladi a ljutnja smiri, probudiše se njena dobra, zapretana osjećanja, kao što izbije slatka, svježa voda iz izvora skrivenih pod blatom. Ona nije sumnjala u motive ovog zanimanja za nju kao što ranije nije sumnjala u motive „krivotvorene" simpatije, jer je osjećala da je to iskreno zanimanje, i jer se odnosilo na njenu nesumnjivu vještinu. Bilo je to opšte priznanje njenoj važnosti i značaju, kao i da se ova sreća, koja nije mogla da bude njena sreća, ne može u potpunosti ostvariti bez njenog učestvovanja. Prihvati novi posao sa žarom koji je u velikoj mjeri ublažio njena zloslutna osjećanja, osjećanja koja su doticala njene ukućane kao što su doticala veći dio ljudskog roda. Međutim, ona zbog njih nije imala
zlo srce u kojem bi se ta osjećanja mogla učvrstiti. Ima ljudi koji su prijemčivi za bijes kao alkohol za plamen, ali ubrzo im bijes utihne, duša im se smiri, srca omekšaju, poput zime u Egiptu, čiji se oblaci uzohole pa prospu kišu, ali to bude tek jedan sat ili čak ni toliko, dok se oblaci ne raziđu i otkrije se plavo nebo i nasmijano sunce. Ovo ne znači da je Hatidža zaboravila svoje tuge, ali je imala osobinu da u pakosti i mržnji bude popustljiva. I tako, dan za danom, nije više proklinjala Aišu niti ikog u porodici koliko je proklinjala svoju zlu sreću, tako da je, na kraju, ona postala meta njenog bijesa i srdžbe. Proklinjala je sreću koja je bila škrta prema njenoj ljepoti, odgodila njenu udaju, čak i poslije dvadesete

godine, i unijela nemir u njenu budućnost i strah. Najzad, predala se sudbini kao i njena mati. Popustila je njena temperamentna, strasna priroda koja je proizlazila iz njenog stava prema ljudima oko nje. Nije se više bavila svojom zlom srećom: našla je spas tako što se priklonila svojoj miroljubivoj strani, naslijeđenoj od majke, i predala sudbini, poput vojskovođe koji nije više u stanju da postigne cilj, pa izabire prirodno zaštićen položaj da tu učvrsti ostatke svoje vojske ili da bi odatle pozvao na primirje i mir. Svoju žalost i tugu počela je da izražava kroz molitvu i prizivanje premilostivog Alla-ha. U stvari, ona je još od djetinjstva slijedila svoju majku u pobožnosti i revnosnom ispunjavanju vjerskih dužnosti, što je ukazivalo na njeno razvijeno vjersko osjećanje. Nije bila kao Aiša koja bi se pomolila u rijetkim, oduševljenim trenucima, ali nije podnosila da to trajno obavlja. Koliko se Hatidža čudila, dok je poredila svoju sreću i sreću svoje sestre, kako je, uz svoju iskrenost u vjeri, dobila lošu
nagradu, a kako je njena sestra dobila dobru nagradu uz svu svoju lakomislenost. „Ja se stalno molim, a ona nije u stanju da se moli bar dva dana za redom, ja postim čitav ramazan, a ona samo dan-dva, a onda se pravi da posti, a u stvari se krišom uvuče u ostavu i napuni stomak suhim voćem i orasima dok ne udari top za iftar, pa pohita prema trpezi prije onih koji su postili!" Pa i Aišina ljepota, ni tu se Hatidža

nije bezuslovno predavala. Da, ona nikom nije otvoreno rekla svoje mišljenje, štaviše, možda je ona nalazila sama sebi tolike mane da bi spriječila druge, spremne da to čine. No, ona je često zagledala u svoje lice u ogledalu i sama sebi govorila: „Aiša jeste bez sumnje lijepa, ali je mršava, a ugojenost je pola ljepote, ja sam ugojena... Moje puno lice gotovo da pokriva moj veliki nos... Trebalo bi samo da moja sreća nekako pronađe svoj put..." Međutim, u ovoj posljednjoj krizi ona je izgubila samopouzdanje. Iako je često vodila one svoje razgovore o ljepoti, ugojenosti i sreći, ipak je ovoga puta to činila da bi, pred sobom, otjerala svoje nemirno osjećanje odsustva samopouzdanja, kao što ponekad pribjegavamo logici da bi iz toga došli do uvjerenja o raznim stvarima, zdravlju, bolesti, sreći, bijedi, ljubavi, mržnji, koje nemaju nikakve veze sa logikom...
Emina, uz sve mnoge obaveze kao mladina majka, nije zaboravila Hatidžu, odnosno, njena radost zbog nevjeste podsjećala ju je na tugu zbog njene sestre, kao što nas raspoloženje koje steknemo djelovanjem sredstava za umirenje podsjeća na bol koji će se uskoro vratiti. Izgleda da je Aišina udaja izazivala njena stara strahovanja za Hatidžu. Zato je, da bi se kako bilo umirila, poslala Um Hanefi kod

čika Reufa kod Zelene kapije i dala joj Hatidžinu maramicu da joj pročita sudbinu. Žena se vrati sa nekom vrstom radosne vijesti i reče gospođi da joj je čika Reuf kazao: „Donijećeš mi uskoro dva ratla šećera...". Iako ovo nije bila prva vijest radosnica ove vrste koja joj je stigla za Ha-tidžu, ipak ju je smatrala dobrim znakom i rado primila. To joj je ublažilo nemir koji je nije napuštao.

XXXIX

„Zar nije došlo vrijeme, jahaća životinjo? Rastopio sam se, muslimani, rastopio sam se kao sapun, ostala je samo pjena... Ona zna za ovo, ali neće da otvori prozor. I-graj se, igraj, jahaća životinjo! Zar se nismo dogovorili da se vidimo? Ali, imaš ti pravo... Jedna tvoja sisa dovoljna je da razori Maltu! A jedan guz da raznese Hindenburgov mozak! Ti si čitavo bogatstvo! Bože, smiluj mi se, smiluj se meni i svakom ovakvom bijedniku koji ne može da spava zbog njene nabrekle sise, njene zaobljene guzice i iscrtanog oka, miomirisa tog sala, oblih sisa, koje su hiljadu puta bolje od kakve vitke, gole, iscrtanih očiju, o kćeri pjevačice sa Terbije... Tu si naučila da se poigravaš, tu si došla do tajni ljepote... Zato se nadimaju tvoje grudi, zbog ljubavnika koji su se njima toliko igrali... Dogovorili smo se da se vidimo, ne sanjam, otvori prozor, otvori, jahaća životinjo, otvori,

najljepša među onima od kojih mi trbuh podrhatava... Da ti ispijem usne, da podojim bradavicu.. Čekaću te zaista do zore, naći ćeš me oko svog malog prsta... Ako želiš, objesiću se iza tvojih kola na kojima se ljuljaš, ako želiš, biću magarac koji tegli tvoja Kola... O, u što si zapao, Jasine! Crko, Abduldževadov
sine, da se Australijanci raduju tvojoj nesreći, o tužni junače Ezbekije, zatočenice Džemalije, proklet da je taj rat koji bjesni u Evropi, ja sam njegova žrtva, ovdje u ulici Kazandžija... otvori prozor, srce majkino, otvori, živote moj..."
Tako je Jasin uzeo da govori sam sa sobom, sjedeći na klupi u kafani gazde Alija sa očima upiljenim u kuću pjevačice Zubejde kroz okno koje gleda na Guriju. Kad ga god obuzme nemir, pribjegne svojim snovima i uspomenama koje ga smire i, istovremeno, raspale strasti, poput kakvih lijekova za uspavljivanje koji otklanjaju nesanicu, ali opterećuju srce. Bio je već učinio jedan uspješan korak ka sviračici Zenubi. Vjerovao je da je prešao iz faze priprema - stalnog večernjeg boravka u kafani gazde Alija, zagledanja u Zubejdinu kuću, jurnjave za njihovim kolima, osmijeha, sukanja brkova i davanja znakova obrvama - u fazu pregovaranja i priprema za akciju. Dogodilo se to na dugom, uskom prolazu Terbija, prekrivenom grubom šatrom, sa malim dućanima, stisnutim na obje strane poput pčelinjih ćelija. Nije njemu Terbija bila nepoznata, a i kako bi kad je to pijaca za žene svih

kategorija, koje tu dolaze da pazare lakše potrepštine kao što su razne vrste mirišljavih tvari i sredstava za uljepšavanje. On se ovdje uputi kad god nema nekog posebnog cilja, a naročito tuda polagano, zbog gužve i želje istovremeno, prolazi petkom ujutro s kraja na kraj, kao da razgleda dućane da bi nešto izabrao, a u stvari je zagledao u lica i tijela, koja otkrivaju ve-lovi i stišću ženski ogrtači, šta se vidi u cjelini a šta u pojedinostima, gdje ga zapahne kakav oštar miris, gdje se, s vremena na vrijeme, čuje neki glas ili uhvati smijeh, uglavnom vodeći računa o granicama lijepog odgoja, jer su ovdje većinom bile fine, zgodne posjetiteljke.
Zadovoljavao se da posmatra, poredi i primjećuje, hvatajući izvanredne slike kojima ukrašava muzej svojih sjećanja. Ništa ga ne može usrećiti kao kad zrakne kakvo novo, svijetlo lice ili u-eleda kakvo novo oko ili čudesno nabreklu sisu ili izvanredno krupnu, lijepo oblikovanu guzicu, onda sve to presabire i veli: „Danas je dobila prednost sisa gospe koje je stajala pred tim i tim dućanom" ili „Ovo je dan zadnjice veličine broj 5" ili „Kakav kofer, kakav kofer, danas je dan veličanstvenih kofera", jer ga njegov temperament dovodi dotle da umire za ženskim tijelom, zanemarujući ko je i šta je, zatim da usredsredi svoju pažnju na dijelove tijela, zanemarujući cjelinu.
Kao da u svemu ovome oživljava svoje nade i stalno ih obnavlja kao muškarac koji čitavog života nije pristupio

ženi, uz moguće prilike koje se ukazu od danas do sutra, osim slatkih, rijetkih ulova koji mu se pružaju u ovim seksualnim kruženjima.
Ali, jednog predvečerja, dok je sjedio pod oknom u kafani gazde Alija, ugleda sviračicu kako sama napušta kuću. Smjesta ustade i pođe za njom. Ona skrenu ka prolazu Terbija a on za njom, zatim zastade pred jednim dućanom, u stvari ćepenkom i on stade pored nje. Sačekala je da trgovac mirisima otpremi neke kupce. Čekao je i on. Ona se ne osvrnu na njega. Iz toga „ignorisanja" je zaklljučio da je osjetila da je on tu - kao što je morala osjetiti da je od početka prati. Šapnu joj kraj uha:
- Dobro veče.
Ona je i dalje gledala preda se, ali je on u uglu njenih usana primijetio krajičak osmijeha kao odgovor na njegov pozdrav ili kao naknadu što ju je pratio iz večeri u veče. Odahnu s olakšanjem i pobjednički, uvjeren da je ubrao plod svoga dugog strpljenja. Proradiše mu sokovi kao što se pojavi pljuvačka u ustima oblapornog, gladnog čovjeka kad u nosu osjeti miris pečenja koje mu se priprema. Zaključio je da je pametno da se pravi kao da su došli zajedno pa plati cijenu kne i mirišljavog korijenja kao izraz dobrog raspoloženja koje je zaslužio muškarac koji vjeruje da je, izvršavši ovu slatku dužnost, stekao još slađe i prijatnije pravo; nije se osvrtao što je poželjela da kupi još robe kad se uvjerila da će

je on platiti. Na povratku reče joj na brzinu, plašeći se da će se put brzo završiti;
- Gospođo ljepote i divote, čitav sam život, kao što vidiš, proveo trčeći za tobom, a nagrada zaljubljenom „samo susret"?
Ona ga vragolasto pogleda i izazovno upita:
- „Samo susret?"
Gotovo da se i tijelom i dušom glasno i neobuzdano obraduje, ali se brzo suzdrža da ne bi izazvao galamu i pozornost na ulici, pa joj tiho odgovori:
- Susret i ostalo.
Ona mu prijekorno reče:
- Svaki od vas tako jednostavno traži „susret"... Tek jedna riječ... Ali vi time podrazumijevate nešto mnogo više, što se kod nekih postiže samo molbom, posredovanjem „svetaca", učenjem Pristupa, otkupninom, opremom i matičarom. Zar nije tako, vrli gospodine, koji si, po širini i dužini, poput kamile?
Zacrvenje se u licu kao da je zbunjen i reče:
- Kakva lekcija! Ma koliko surova, ipak je sa tvojih usana - med. Zar ljubav nije takva, ljepotice, otkako je svijeta i vijeka?
Podiže obrve sve do iznad vrha vela, koje se ukazaše poput jarebice raširenih krila i reče:

- Ko mi je rekao šta je ljubav, devo moja? Ja sam samo sviračica na lutnji; treba li za ljubav i ono ostalo?
Savlađujući smijeh, odgovori:
- To i ono ostalo je jedna stvar.
- Ni manje ni više?
- Ni manje ni više!
- Ništa nećeš dodati ni oduzeti?
- Ništa neću dodati ni oduzeti!
- Možda je to ono što se zove prostitucija?
- Sa svim mesom i kostima. Nasmija se i reče:
- Dogovoreno! Čekaj gdje inače svako veče čekaš u kafani gazde Alija i kad otvorim prozor, popni se u kuću.
Čekao je jedno veče, pa drugo, treće, četvrto... Jedno veče je izišla sa trupom na kolima, drugo veče je pošla sa pjevačicom u fijakeru, treće veče nije bilo ni traga života u kući. Evo i sad čeka, a od dugog gledanja u prozor, zaboljele su ga vratne žile. Prošla je ponoć, zatvoriše dućane, opustješe ulice, Guriju zahvati tama. U opustjelim i tamnim ulicama osjeti, kao što mu se često događa, čudan poriv svoje skrivene strasti u tijelu, što ga još više uznemiri. Međutim, sve ima svoj kraj, čak i ovo čekanje koje je izgledalo kao da nema kraja. Tako od prozora uronjenog u tamu stiže do njega zvuk kucanja koje mu u osjećanjima probudi nove nade, kao što se probudi nada u duši zalutalog na sjevernom polu kad mu do ušiju dopre zvuk avion-

skog motora za koji nagađa da je stigao da ga traži u snježnim prostranstvima. Prozor se donekle otvori, iz njega izbi svjetlost i ukaza se silueta sviračice. Smjesta skoči, napusti kafanu, pređe ulicu prema kući pjevačice, bez kucanja, odgurnu vrata koja se otvoriše kao da je neka ruka podigla rezu, projuri unutra i nađe se u gustom mraku, ne mogavši uopšte da vidi gdje su stepenice. Ostao je na svom mjestu da ne bi u šta udario ili nabasao. U glavi mu sinu pitanje koje ga uznemiri: da ga, možda, Zenuba nije pozvala bez znanja pjevačice? I, da li joj pjevačica dopušta da se sastaje sa svojim ljubavnicima u njenoj kući? Ali on prezrivo isplazi jezik, jer nikakav strah ga neće odvratiti od njegove avanture i jer hvatanje ljubavnika u kući čiji zidovi počivaju na njihovim srcima nije nešto čijih se posljedica treba čuvati. Prekinu razmišljanje kadi ugleda blijedu svjetlost koja je padala odozgo, zatim primi-1 jeti kako se leluja na zidovima koje je postepeno zahvatalal svjetlost. Vidio je da stoji na lakat udaljen od prvog stepe-1 nika nadesno. Ubrzo je ugledao Zenubu kako dolazi sa I lampom u ruci. Opijen od čežnje, krenu prema njoj.I Nježno je uhvati za ruku iz zahvalnosti ali i iz želje. Ona se* prijatno nasmija i obješenjački upita: - Dugo si čekao?
Pogladi solufe prstima i odgovori žaleći se:
- Posijedio sam, bog ti oprostio! - Zatim, prigušenim glasom:
- Gospođa je ovdje?

Oponašajući njegov glas da bi se našalila, reče:
- Da... sa jednim prijateljem kao cvijet...
- Zar se neće ljutiti ako sazna da sam ovdje u ovo doba?
Okrenu se, nemarno sliježući ramenima, krenu uz stepenice i odgovori:
- Zar ima pogodnije vrijeme od ovoga za posjetu ljubavnika poput tebe?
- Znači, ne vidi ništa loše što se sastajemo u njenoj kući?
Ona zatrese glavom kao da pleše i odgovori:
- Prije će smatrati veoma lošim ako se ne sastanemo.
- Živjela...! Živjela!
Ona nastavi glasom u kome je bilo i ponosa:
- Nisam ja samo sviračica, ja sam njena sestričina... a ona ne škrtari ni prema mazgama... Izvoli, s mirom...
Kad su stigli u hodnik, do njih dopre zvuk prijatne pjesme uz pratnju lutnje i defa. Jasin na čas posluša, pa upita:
- Sa nekim prijateljem ili je to zabava? Ona mu šapnu na uho:
- Oboje istovremeno. Ljubavnik moje sultanije je čovjek od zabave i raspoloženja, ne podnosi da bude u društvu i jedan čas bez lutnje, defa, čaše i smijeha...
Okrenu se prema jednim vratima, otvori ih i uđe, a on za njom, zatim stavi lampu na konzolu, stade pred ogledalo da baci ispitivački pogleda na svoj lik. Jasin zaboravi na Zubejdu i njenog veselog ljubavnika i upilji svoj proždrljivi pogled na to poželjno tijelo koje se pred njegovih očima po

prvi put pojavi bez ogrtača, upilji čvrst i usredsređen pogled i krenu njime, polako i sladostrasno, odozgo nadolje i odozdo nagore. Međutim, prije nego što će on sprovesti jednu do svojih desetina namjera, koje su se u njemu borile, Zenuba, kao da nastavlja prekinuti razgovor, reče:
- To je čovjek bez premca, toliko je prijatan i zabavan. A što se tiče velikodušnosti, o tome se može pričati i dan i noć. Takvi treba da budu ljubavnici, inače -nema...
Nije mu promaklo šta znači to što spominje „velikodušnost" ljubavnika pjevačice. Iako je u početku prihvatio da će mu ova nova ljubavna avantura naturiti velike izdatke, ipak ga je ovaj ovlašni banalni nagovještaj nervirao, pa nije mogao, potkanut instinktom samoodbrane, a da ne kaže:
- Mora da je to veoma bogat čovjek...
Kao da odgovara na njegov manevar, ona reče:
- Bogatstvo je jedna, a velikodušnost druga stvar... Ima bogataša koji su škrti...
Ne što bi želio da sazna, nego da bi prekinuo ćutanjel za koje se plašio da će otkriti njegovo nezadovoljstvo, Jasin upita:
- Ko bi mogao biti taj velikodušni čovjek? Okrećući šarafić na lampi da bi podigla fitilj, ona
odgovori:
- On je iz naše četvrti i ti mora da si čuo za njega..., gospodin Ahmed Abduldževad.
- Ko?!

Ona se začuđeno okrenu prema njemu da vidi šta ga je to užasnulo i zateče ga kako ukočeno, izbuljenih očiju, stoji, pa ga s negodovanjem upita:
- Šta ti je?
Spomen imena koje je čuo, dočekao je kao malj po glavi. Ote mu se pitanje - krik zbog užasa, nesvjesno, izgubljeno, preneraženo... Zatim ugleda zabezeknuto, zaprepašteno Zenubino lice pa se uplaši da će ona otkriti stvar i usredsredi svu svoju volju da to spriječi. Riješi da se pretvara da bi prikrio svoje zaprepaštenje. Udari dlanom o dlan kao da ne vjeruje šta je čuo o ovom dostojanstvenom čovjeku, pa reče začuđeno:
- Gospodin Ahmed Abduldževad! Vlasnik dućana u ulici Kazandžija?
Ona ga prostrijeli oštrim, prijekornim pogledom, jer ju je bezrazložno uznemirio i upita ga prezrivo:
- Da, on... Zašto onda vičeš kao da si djevica koju obješčašćuju? v
On se glasno nasmija i reče kao začuđen, zahvaljujući u sebi bogu što joj nije rekao svoje puno ime kad su se upoznali.
- Ko bi to povjerovao za tako dostojanstvenog, bogobojaznog čovjeka?
Pogleda ga sumnjičavo, a onda podrugljivo upita:

- Je li te stvarno to užasnulo? Ništa drugo? Zar si mislio da je on nevin? Šta mu se tu može zamjeriti? Čovjek je potpun samo kad voli!
On reče ispričavajući se:
- Imaš pravo... Ničemu se ne treba čuditi na ovom svijetu. - Zatim, nervozno se smijući: - Zamisli ovog dostojanstvenog čovjeka kako vodi ljubav sa sultanijom, pije vino i uživa u pjesmi!
Kao da nastavlja njegove riječi istim ironičnim tonom, ona reče:
- I udara u def sopstvenim rukama, a ne rukama Ajiše, sviračice na defu, zatim prosipa zgode poput zrna bisera, pa oni oko njega umiru od smijeha. Poslije svega
347ovoga, nije ni čudo da se u svom dućanu pojavljuje kao primjer ozbiljnosti i dostojanstva. Uostalom, ozbiljnost je ozbiljnost, a zabava je zabava; ima vrijeme za boga i vrijeme za srce.
- I udara u def sopstvenim rukama, a ne rukama Ajiše, sviračice na defu, zatim prosipa zgode poput zrna bisera, pa oni oko njega umiru od smijeha. Ko bi mogao biti ovaj čovjek?!
Njegov otac?! Gospodin Ahmed Abduldževad?! Tvrdi, strašni, silni, bogobojazni vjernik?. Koji grozom u-bija one oko sebe?!

Kako da vjeruje ono što mu uši čuju?! Kako, kako?! Zar ne postoji kakva sličnost u imenima, zar ne postoji kakva veza između njegovog oca i ovoga ljubavnika sa defom u ruci? Međutim, Zenuba je rekla da je on vlasnik dućana u ulici Kazandžija, a u toj ulici nema dućana pod tim imenom osim ovog njegovog oca!
Bože, je li to što čuje istina ili je bunilo? Koliko bi želio da se sam uvjeri u istinu, da svojim očima vidi bez ikakvog posrednika. To je bila želja koja ga je u tom trenutku posve obuzela, pa je njeno ispunjenje bilo najvažnija stvar u njegovom životu. Nije mogao da joj se odupre. Osmjeh-nu se djevojci i kao mudro zatrese glavom, kao da hoće reći: ,,O, kakvi neobični dani!" Zatim je upita tonom nekog koga goni samo znatiželja:
- Zar ne bih mogao da ga vidim tako da on mene ne vidi?
Ona se usprotivi:
- Ti si čudnovat, čemu ovo uhođenje?
On je molio:
- Ovaj prizor zaslužuje da se vidi i nemoj me lišiti toga!
Ona se prezrivo nasmija i reče:
- Mozak djeteta u tijelu deve! Zar nije tako, devo moja? Međutim, ne živio ko ti ne ispuni želju! Skloni se u hodnik, a ja ću ući kod njih sa zdjelom voća i ostaviću vrata otvorena dok se ne vratim...

Ona napusti sobu a on, uzdrhatala srca, odmah krenu za njom. Skloni se u ugao tamnog hodnika, dok je svira-čica produžila u kuhinju. Ubrzo se vrati noseći zdjelu grožđa i uputi se prema vratima iza kojih je dopirala muzika. Zakuca na vrata, sačeka trenutak a onda ih gurnu i uđe, ne zatvarajući ih iza sebe. Tada se ukaza veselo društvo u dnu sobe, u kojem je središnje mjesto zauzimala Zubeida, držeći lutnju u krilu i prelazeći prstima preko žica i pjevajući ,,O, muslimani, o božiji ljudi". Tik do nje sjedio je upravo njegov otac - kad ga je vidio srce mu još žešće zalupa - bez svog kratkog ogrtača, zavrnutih rukava, vrteći def u rukama, zagledan u pjevačicu, lica koje je sijalo od ushićenja i radosti. Vrata su ostala otvorena dok se Zenuba nije vratila, minutu ili dvije, ali je on za to vrijeme vidio posve neobičan prizor, vidio je jedan mutan život, dugu i široku priču, iz koje se probudio kao neko ko se probudi iz dubokog i dugog sna na udar snažnog zemljotresa. U dvije minute vidio je čitav jedan život sažet u jednoj slici, kao neko ko u magnovenju vidi sveukupnu sliku najrazliči-tijih događaja, a koji su u svijetu realnosti trajali duge godine, vidio je stvarno svoga oca, svoga oca drugačijeg od ostalih ljudi, ali ne kako je navikao da ga vidi. Nikad ga
nije vidio bez njegovog kratkog ogrtača kako sjedi raspoloženo i opušteno, niti je vidio njegovu crnu kosu razbarušenu kao da je dotrčao gologlav, niti pak njegovu golu nogu

kao što ju je vidio na rubu divana pod podignutim skutom kaftana, najzad, o, bože, nije vidio defu njegovim rukama kako ga vrti i udara u elegantnom, odsječnom i ritmu plesa, niti je vidio, a to je možda i najčudnije, ovo nasmijano, blistavo lice, ispunjeno ljubavlju i čisto-tom, koje ga je zaprepastilo, kao što je ranije zaprepastilo Kemala kad ga je vidio nasmijanog pred dućanom, kad mu je pošao sa željom da traži oprost za njegovu majku, sve je to vidio u dvije minute. Kad je Zenuba zatvorila vrata i vratila se u svoju sobu, on je ostao na svom mjestu, slušajući pjesmu i zveket defa a u glavi mu se vrtjelo. Bio je to isti glas koji je slušao dok je ulazio u kuću. Ali kako je to sada sve drukčije u njegovoj duši! Kakva to sve nova značenja i slike donosi! To je poput zvuka školskog zvona kome se dječak obraduje kad ga čuje dok je izvan škole, a odzvanja u njegovom uhu kao upozorenje na sve moguće nedaće kad ga sluša kad se nađe među učenicima. Zenuba zalupa u sobi kao da ga zove da joj se pridruži. Prenu se iz svoje odsutnosti, pođe k njoj, nastojeći da se savlada da ne bi pred njom izgledao uznemiren ili rastresen. Uđe sa širokim osmijehom na usnama...

- Izgubio si se od toga što si vidio? Odgovori kao da je zadovoljan i raspoložen:

- Rijedak prizor i vanredna pjesma...

- Želiš li da radimo isto što i oni?

- Prve naše noći?! Ne, nikako! Ne bih želio da išta pomiješam s tobom, pa makar to bila i sama pjesma.
Iako se u početku pretvarao u razgovoru, da bi, pred njom a i pred sobom, podjednako, izgledao miran i prirodan, otisnuo se kasnije u priču bez ikakve izvještačenosti, zatim je, brže nego što je pretpostavljao, ponovo postao sasvim prirodan kao neko ko se pretvara da plače na nekoj žalosti pa brižne u plač. Međutim, iznenada se začudi pa sam sebi reče: „Sviđa mi se a da mi to ranije nije ni palo na um. Ja sam ovdje sa Zenubom, a otac u susjednoj sobi sa Zubejdom, obojica u istoj kući." Međutim, on ubrzo ponovo slegnu ramenima i nastavi razgovor sa samim sobom: „Kako da se prisilim da podnesem tegobu da se čudim nečem kao da je nevjerovatno kad očito vidim da je to stvarnost! On je tamo i glupo je da se smušeno pitam može li se u to povjerovati... Onda, povjerovaću i neću se čuditi... Šta mu se tu može zamjeriti?" Nije samo odahnuo u svom razmišljanju, nego osjeti radost iznad svakog očekivanja, ne zato što mu je bilo potrebno ohrabrenje da nastavi svoj život strasti, nego zato što će, kao većina onih koji se potpuno odaju zabranjenim strastima, imati sličan primjer. Kako da ga nađe u ličnosti svog oca, tradicionalnom uzoru, koji ga je tako često, svjesno ili nesvjesno, uznemirio time što se našao na suprotnoj strani od njega. Sve je zaboravio osim one svoje radosti, kao da je mu je ona najdrža u životu. Osjeti prema ocu novu ljubav i

divljenje, pored one ljubavi i divljenja koje su nastale nekad davno pod gustim zastorom veličine i straha, ljubavi i divljenja, koji izviru iz dubine duše i koji su isprepleteni sa njenim prvim korijenima. Štaviše, kao da su ta ljubav, divljenje samoljublje i samodivljenje - jedna stvar. Taj čovjek nije više daleko, nedostižan, nepristupačan, nego tu, blizu, on je dio njega i njegovog srca. Otac i sin - jedna duša. Čovjek koji unutra udara u def nije gospodin Ahmed Abduldževad, nego je to sam Jasin, kao što jeste, kao što treba da bude i kao što mora da bude. Razlika među njima je tek sekundarne prirode - godine, iskustvo. ,,Nek' ti je sre-ćno, oče, danas sam te otkrio, danas je tvoj rođendan u meni, kakav dan! Kakav si sjajan otac, sve do ove noći bio sam siroče, pij, udaraj ti u def koliko hoćeš, a ne Aiša, ponosim se tobom, da li možda i pjevaš?"

- Zar gospodin Ahmed Abduldževad ponekad i ne zapjeva?

- Zar još misliš na njega? Kuku ljudima od ljudi! Dapače, zapjeva ponekad, devo moja. Učestvuje i u nat-pjevanju, kad se napije.

- Kakav mu je glas?

- Lijep, snažan, kao i njegov vrat.

Ovom izvoru pripadaju glasovi koji pjevaju u našoj kući, svi pjevaju, porodica tradicionalno zabavna. Da mi je da te čujem, bar jednom. Ne pamtim od tebe ništa osim viku i galamu, tvoju jedinu, poznatu pjesmu među nama. Mali!

Vole! Pasji sine! Želim da čujem od tebe. ‚Ljubav u ljepoti - to je sedef ili , Vol jela sam Džemila'!. Kako piješ, oče? Svađaš se? Treba da znam da slijedim tvoj primjer i oživim tvoja iskustva. Kako ljubiš? Kako grliš?" Prenu se prema Zenubi i vidje je pred ogledalom kako popravlja kite svoje kose, dok joj se otkrio pazuh kroz otvor rukava haljine, gladak, bijel pazuh, čiji se donji dio nadoveziva na dojku poput kugle tijesta, koja u njegovom tijelu probudi silnu, pijanu strast i on se baci na nju j poput slona koji se baca na gazelu.

XL

Pred kućom gospodina Ahmeda zaustaviše se tri automobila koje su mu ustupili neki njegovi prijatelji, očekujući nevjestu i njenu pratnju, da ih odvezu do kuće porodice Šefket u Sukeriji. Bilo je predvečerje. Zraci zalazećeg ljetnog sunca već su se povukli sa ulice i zaustavili se na kućama nasuprot nevjestine kuće. Nije bilo nikakvih znakova koji bi ukazivali na svadbu, osim ruža kojima su bili ukrašeni automobili, što je privlačilo poglede vlasnika susjednih dućana i brojnih prolaznika. Još ranije je objavljena vjeridba, stigli su pokloni, prenesena oprema i sklopljen brak. Iz kuće se nije razleglo kliktanje, niti su ukrašavana vrata, niti je pak ikakav uobičajeni znak veselja, koji svaka porodica s ponosom oglasi, pokazivao šta se događa u kući, kao što biva u ovakvim prilikama, niti je, najzad, bilo onih prethodnih

veselim zgoda koje otkrivaju prikrivenu želju da se raduje pjesmom, igrom i kliktanjem. Sve je prošlo u tišini i miru. O svadbi su znali samo rođaci, prijatelji i, naravno, susjedi. Gospodin je odbio da se i za jedan čas odstupi od te ukočenosti. U tako mukloj atmosferi mlada i zvanice napustiše kuću, usprkos ljutnje Um Hanefi što se sasvim ćutke izvodi. Aiša kao strijela uletje u
kola kao da se plašila da će se pod pogledima posmatrača zapaliti njena vjenčana haljina ili bijeli svileni veo, ukrašen jasminom i fulom. Za njom su išle Hatidža, Merjema i nekoliko djevojaka. Majka i nekoliko rođaka i susjetki sjele su u druga dvoja kola. Kemal je zauzeo mjesto pored vozača nevjestinih kola. Majka je poželjela da povorka krene prema Sukeriji pored Huseinove džamije, da baci još jedan pogled na njegov grob, prema kome ju je čežnja prije toga skupo stajala i da zamoli Huseina da blagoslovi njenu lijepu nevjestu. Automobili su prolazili isti onaj put kojim je ona onog dana prolazila sa Kemalom, zatim su skrenuli prema Guriji na mjestu gdje zamalo nije nastradala, dok se nisu zaustavili kod kapije Muteveli pred ulazom u Sukeriju, koji je bio tijesan za automobile. Zato su sve si-šle, pojuriše im u susret dječaci iz ulice vičući, žene zakliktaše iz kuće porodice Ševket, čiji su prozori bili načičkani ženama koje su ih posmatrale i kliktale. Na ulazu kuće stajao je mladoženja Halil Ševket, njegov brat Ibra-him Ševket, Jasin i Fehmi.

Halil priđe nevjesti s osmijehom i pruži joj ruku da je povede. Ona se zbuni i ne pokrenu se. Priđe Merjema, uze je za ruku i stavi je Halilu pod ruku, koji je povede unutra, prolazeći suprotnom stranom prepunog dvorišta. Ruže i bomboni su pljuštali po njihovim nogama i po nogama mladine pratnje, dok ih nisu sakrila vrata.
Iako je brak između Aiše i Halila sklopljen prije mjesec ili i više dana, ipak je prizor njihovog susreta i hoda ruku pod ruku izazvao kod Jasina i Fehmija, a posebno ovog drugog, zbunjenost povezanu sa nelagodnošću i osjećanjem koje nije bilo daleko od negodovanja, kao da atmo-
sfera njihove porodice ne može da svari čak ni zakonite običaje svadbe. To se još jasnije osjetilo kod Kemala, koji je nervozno počeo da vuče majku za ruku, pokazujući na mladence koji su išli ispred ostalih uz stepenice, kao da je poziva da spriječi grozno zlo. Mladićima naumpade da krišom pogledaju u lice oca da vide kakav će utisak na njega ostaviti ovaj jedinstven prizor. Brzo pređoše pogledom po čitavom tom prostoru, ali od njega ni traga. Nije bio na ulazu niti u ostalom dijelu dvorišta, gdje su bile poredane klupe i stolice, a pri dnu - podij um za muziku. U stvari, gospodin se bio, sa svojim najbližim prijateljima, odvojio u gostinjsku sobu sa muzikom. Nije je napuštao otkad je došao u ovu kuću, riješen da je ne napušta sve do kraja noći, udaljavajući se od bučne „mase" vani. Ništa mu nije bilo neprijatnije nego

da se pojavi sa svojom porodicom ove svadbene noći, jer nije želio da im njegov strogi nadzor visi nad glavama i ovog dana kada se samo treba radovati. S druge strane, nije podnosio da gleda izbliza kako se prepuštaju veselju i radosti, a povrh jednog i drugog, ništa mu nije bilo nepodnošljivije nego da ga vide drukčijeg nego što su navikli, strogog, dostojanstvenog. Kad bi bilo do njega, svadba bi prošla u potpunoj tišini. Međutim, gospođa pokojnog Ševketa je bila uporna protiv njegovih prijedloga. Htjela je da to bude svečana svadba. Složila se da ih zabavljaju pjevačica Dželila i pjevač Sabir.
Kemal je, od silnog veselja zbog pružene slobode, bio radostan, kao da je on mladoženja ove noći. Spadao je među rijetke od prisutnih kojima je bilo dopušteno da se kreću kako i koliko želi među ženama u kući, oko trupe i gostiju u dvorištu. Dugo je ostao sa svojom majkom u njenom ženskom društvu, posmatrajući njihov nakit i ukrase, slušajući njihove priče i šale, koje se obično javljaju o svadbama, ili prateći pjesmu Dželile, koja je stajala poput nosiljke, krupna i nakićena, i pjevala vesele pjesmice i otvoreno se nadmetala u piću. Kemal se radovao toj razdraganoj atmosferi, njenoj neobičnosti i privlačnosti, a više od svega toga, Aiši, tako dotjeranoj i nakićenoj, kako je ni u snu nije ranije vidio. Majka ga ohrabri da ostane pored nje da ga pazi, mada je nešto kasnije morala da mu došapne da

pređe u društvo svoje braće zbog njegovog neočekivano ponašanja. Tako je on, na primjer, pokazivao veliko interesovanje za Aišu, zatim čas za njenu haljinu, a čas za njen nakit, plašeći se da se ne poremeti njena dotjeranost, potom je davao sasvim otvoreno, dječački, primjedbe na neke gospođe. Tako je odjednom doviknuo majci, pokazujući na jednu ženu iz mladoženjine porodice: „Vidi, mama, nos one tete, zar nije veći od nosa naše Hatidže?" ili kad se, iznenadivši sve, priključio trupi, dok je Dželila pjevala, ponavljajući i sam „Slatka grlica... gdje da je nađem...", dok ga pjevačica nije pozvala da sjedne sa članovima trupe. Time i drugim postupcima privukao je pažnju na se. Gošće su počele da se s njim zabavljaju, ali je majka bila nezadovoljna halabukom koju je on stvarao. Protiv svoje volje, ali vodeći računa o drugima zbog njegovog nestašluka i brinući se za njega zbog zadivljenih pogleda, ona je odlučila da mu kaže da ode odatle i da se priključi muškarcima. Šetao je naokolo i stao između Fehmija i Jasina, dok Sabir nije završio pjesmu „Ali, zašto me voliš, Džemile", a onda nastavio svoj obilazak. Kad je prolazio pored gostinjske sobe, privuče ga radoznalost da pogleda unutra. Proturi glavu i odjednom mu se oči susretoše sa očevim. Zastade kao ukopan, ne mogavši da odvoji oči sa oca. Primijetio ga jedan očev prijatelj, gospodin Muhamed Ifet, i pozvao ga unutra. Da bi izbjegao očev

gnjev, morao je prihvatiti poziv. Nevoljno i sa strahom se približi tom čovjeku, stade pred njega, uspravno i ruku uz tijelo, kao da je vojnik u stroju. Čovjek mu se obrati:
- Vidi, vidi... koji si razred, junače?
- Treći četiri...
– Sjajno, sjajno... Čuo si Sabira?

Iako je odgovarao na pitanja Muhameda Ifeta, on je od početka vodio računa da njegovi odgovori zadovolje oca. Nije znao kako da odgovori na posljednje pitanje. Kolebao se prije nego što je pripremio odgovor, ali čovjek ga blago upita:
- Zar ne voliš pjesmu?
Dječak sigurno odgovori:
- Ne, nikako...
Činilo se da će neki od prisutnih ovaj odgovor, posljednje što se moglo očekivati od nekoga ko pripada Abduldževadovima, primiti šaljivo i podrugljivo, ali ih je gospodin očima upozorio pa su odustali od toga. Međutim, Muhamed Ifet ponovo upita:
- Zar ništa ne voliš da slušaš?
Kemal odgovori, gledajući oca ispod oka:
- Časni Kur'an.
Podigoše se glasovi odobravanja. Dječaku bi dozvoljeno da ode pa nije uspio da čuje šta je o njemu rečeno iza njegovih leđa. Gospodin Far se gromko nasmija i reče:

- Ako je ovo tačno, onda je dječak čedo preljube...
Gospodin Ahmed Abduldževad se nasmija i reče, pokazujući na mjesto gdje je stajao Kemal:
- Jeste li vidjeli lukavog pasjeg sina koji preda mnom izigrava bogobojaznost! Jednom sam se vratio kući kad do mene doprije njegov glas: pjevušio je 'O, ptičice na grani!'...
Gospodin Ali reče:
- Ah, da ste ga vidjeli dok je sa braćom slušao Sabira, kako mu se usne miču potpuno u skladu sa pjesmom, a ne onako kao u Ahmeda Abduldževada...
Uto Muhamed Ifet upita gospodina Ahmeda:
- Važno je da nam kažeš da li ti se dopao njegov glas u pjesmici ,,O, ptičice na grani!"?
Gospodin se nasmija i reče, pokazujući na sebe.
- Taj lavić je od ovog lava! Gospodin Far uzviknu.
- Milost božija na staru lavicu koja vas je rodila! Napustivši gostinsku sobu, Kemal iziđe na ulicu kao da se probudio iz nekog košmara. Stao je među dječake koji su se tiskali. Međutim, ubrzo se ponovo razveselio i ponosno krenuo u svom novom odijelu radostan zbog slobode koja je čitav taj prostor, osim one strašne gostinske sobe, pretvorila u široko polje bez ikakvih prepreka i nadzora. Kakva divna noć! Samo mu je jedna stvar kvarila raspoloženja kad god bi je se sjetio, a to Aišin prelazak u ovu kuću, koju su počeli da zovu „njena kuća". Prelazak je obavljen protiv njegove volje,

a da niko nije mogao da ga uvjeri kako je to čast i korist. Dugo se pitao kako je to i otac dozvolio, on koji nije dopuštao ni ženskoj sjenci iz svoje porodice da proviri kroz odškrinuti prozor. Odgovor
mu je bio gromki smijeh. Pitao je majku prijekorno kako joj nije stalo do Aiše, pa ju je ustupila drugom. Majka mu je odgovorila da će i on jednog dana podrasti i da će postupati kao i ona i da će i njemu kliktati. Onda je pitao Aišu da li je zbilja raduje što ih ostavlja, a ona je odgovorila ne", ali je oprema već bila prenesena u kuću tuđeg čovjeka.
Ode mu Aiša, a zna se da je volio da pije vodu samo sa mjesta na krčagu gdje su bile njene usne. Sadašnja svadba je učinila da zaboravi mnoge stvari za koje je mislio da ih nikad neće zaboraviti. Međutim, laka bol prekrivala je njegovo veselo srce kao što oblačić prekriva mjesec u noći čistog neba. Čudno je da je njegova radost zbog pjesme te noći prevazilazila sve druge radosti, pa i igru sa dječacima ili posmatranje žena i ljudi u punom veselju, čak i poslastice i žele za večerom. Ako je ozbiljno i pažljivo slušanje Dželile i Sabira, što nije odgovaralo njegovim godinama, začudilo ljude i žene koji su ga posmatrali, nije začudilo nikoga iz njegove porodice koja od ranije zna za njegovo pjevanje sa „učiteljicom" Aišom, kao što zna za njegov lijepi glas, koji su smatrali najljepšim glasom poslije Aišinog. Međutim, otac, koga su oni slušali samo kako gunđa, imao je najljepši glas.

Kemal je dugo slušao Dželilu i Sabira, ali neočekivano, Sabirovo pjevanje i sviranje njegove trupe su mu bili draži srcu i privlačniji duši, pa je dobro, čvrsto zapamtio pojedine dijelove njegove pjesme „Zašto voliš... zašto tako?". Poslije svadbe ju je dugo ponavljao pod jasminom i šimširom na krovu njihove kuće.
Emina i Hatidža su dijelile sa Kemalom izvjesne trenutke radosti i slobode koje su im bile priuštene. One kao ni on, nikad ranije nisu vidjele takvu noć punu druženja, zabave i veselja. Eminu je posebno razveselila pažnja i lijep odnos na koje je naišla kao nevjestina majka, ona to u svom životu nikad nije uživala. Čak su Hatidžine brige nestale pod svjetlostima svadbe i veselja, kao što nestaje tama kad se rađa sunce. Zaboravila je svoja tugovanja u atmosferi bezbrižnog smijeha, prijatnih melodija i ugodnih razgovora, zaboravila ih je još više zbog jedne druge, iskrene tuge, a to je osjećanje tuge zbog skorog rastanka sa Aišom, osjećanje koje je porodilo iskrenu ljubav i naklonost, te su se stare tuge povukle pred ovom novom, kao što se mržnje povlače pred plemenitošću. Tako se događa jednom čovjeku u odnosu na drugog kod kojeg voli jednu stranu a mrzi neku drugu, da kad dođe, na primjer, vrijeme rastanka, onda se mržnja povuče pred tugom. Pored toga osjetila je izvjesnu sigurnost kad se pojavila dotjerana, u tijelu i licu, što je privuklo poglede nekih žena, pa su uzele da je obasipaju hvalama

koje su je ispunile nadama i snovima s kojima je živjela dugo i prijatno.
Jasin i Fehmi su sjeli jedan pored drugog, čas se zabavljajući, čas samo slušajući muziku. S vremena na vrijeme bi im se pridružio mladoženja Halil Ševket i sjeo pored njih, kad god bi našao vremena od obaveza svoje naporne, slatke noći.
Iako je atmosfera bila ispunjena raspoloženjem i zabavom, Jasin je uskoro postao uznemiren. U očima mu se osjećao stari odsutni pogled. Pitao se od časa do časa hoće li mu se pružiti prilika da utoli žeđ čašom, dvije? Zato se jednom nagnu na uho Halila Ševketa, koji je bio prijatelj obojici braće, i šapnu mu:
- Nemoj me zaboraviti prije no što prođe ova noć...
Namigujući mu umirujuće, mladić mu odgovori:
- Odvojio sam sto u posebnoj sobi za takve prijatelje...
Jasin se smiri i ponovo mu se vrati želja za razgovorom, šalom i muzikom. Nije imao namjeru da se opije, jer je na ovakom mjestu, gdje je bilo mnogo članova porodice i poznanika, samo malo pića predstavljalo veliku stvar, a naročito jer mu je otac, iako se sklonio u gostinjsku sobu, bio blizu, a ni to što je upoznao njegov tajni život nije uzdrmalo kod njega očev tradicionalni ugled. Još je sačuvao svoju čvrstu tvrđavu poštivanja i veličine, a on i dalje bio svojski pokoran. Čak ni tajnu koju je otkrio nije ni pomislio da ikom preda, pa ni Fehmiju, koji mu je bio najbliži među

najbližima. Zbog svega toga se u početku zadovoljio čašom dvije, utoljavajući njima svoju neobuzdanu želju i stičući raspoloženje da uživa u veselju, razgovoru, zabavi i slično, što za njega nema nikakve slasti bez pića. Za razliku od Jasina, Fehmi nije nalazio , ili nije bio uvjeren da će naći nešto što bi utolilo njegovu žeđ. Neočekivano, kad je došla nevjesta, rastužio se. Pošao je sa mladoženjom i Jasinom da je dočeka - prazna srca - i ugledao Merjemu kako ide neposredno iza mlade, blistavo se osmjehujući svima okolo. Okružena ružama i kliktajima, nije ga primijetila. Njen svileni veo je otkrivao njeno lijepo, svijetlo lice. Ustreptala srca, pratio ju je sve dok se nije izgubila iza vrata ženksih odaja, zatim se vrati na svoje mjesto, potresen i poljuljan poput čamca koji odjednom bude izložen udarima oluje, iako je, prije no što ju je vidio, bio smiren, zaokupljen večernjom zabavom kao svaki veseli i bezbrižni mladić. Doduše, vrijeme je prolazilo a on se i dalje zabavljao i zaboravljao, kao da mu se srce oporavlja od tegobe. Međutim, na svaku misao ili svaku uspomenu, ili pomen njenog imena, ili... ili, njegovo srce bolno počne da lupa, cijedi žalost za žalošću, poput upaljenog, šupljeg kutnjaka, čiji se bol za neko vrijeme smiri dok ne zagrize ili dotakne nešto tvrdo, a onda ponovo snažno izbije. Tada mu ljubav razdire grudi, kao da želi da nađe oduška, užasnim krikom objavljujući da je još zatočenik koga sažaljenje ili zaborav

nisu oslobodili. Koliko želi da je ne primijete drugi mladići dok ne stane na svoje noge kao muškarac koji će slobodno donositi odluke o svojoj sudbini. Dani, sedmice, mjeseci koji su prolazili, a da se nije pojavljivao nikakav prosac, činili su njegovu želju sve bližom. Međutim, on nije uživao stvarni mir. Još je bio izložen nemiru i strahu koji su ga s vremena na vrijeme zahvatali, muteći mu raspoloženje, kvareći snove i stvarajući mu raznovrsnu bol i ljubomoru. Iako umišljene, ipak ne manje stvarne po vatrenosti i surovosti, tako da su samoobmana i odgađanje nesreće iznova izazivali nemir i strah, a potom i bol i ljubomoru. Zato je, kako god bi njegova patnja postajala teža, sve više želio da se nesreća već dogodi, da odjednom primi svoj tužni udes, ne bi li, poslije toga, postigao spokoj i smirenje u očaju, kad ih već nije mogao postići u varljivim nadama. Međutim, on se nije predao tuzi za vrijeme zabave gdje su ga okruživali pogledi prijatelja i rođaka. Ipak, slika Merjeme dok ide iza njegove sestre ostavila je na njemu traga koji nije mogao proći bez vidljive reakcije. Pošto nije bio u stanju da tako prevlada svoju tugu i da se opusti, počeo je obrnutim postupkom - da se napadno smije, da priča, da se pretvara da je radostan i srećan. Ali, čim bi se osamio, pa makar i na trenutak, u dubini duše bi osjetio da mu je srce, u svoj toj gomili, sasvim usamljeno. Kako je vrijeme prolazilo, shvatio je da je kad je vidio Merjemu kako korača u pratnji nevjeste, njegova ljubav

planula, kao što plane galama koja iznenadi zabrinutog čovjeka sklonog nesanici. Također je shvatio da, bar ove noći, neće biti miran i da ništa što se događa oko njega iz njegovih misli neće moći da istrgne njenu sliku i onaj osmijeh kojim je pozdravila atmosferu dočeka, toplu, praćenu kliktanjem i ružama, onaj osmijeh čija ljepota ne nagovještava da je moguće da se te usne stisnu u bolu. Njena pojava mu probode srce, otkrivajući mu da je usamljen u patnji, da svoje muke podnosi sam. Ali, zar se upravo gromko ne smije, maše glavom u ritmu muzike, raspoložen, razdragan? Zar ne treba da obmane posmatrača, da ne vidi ono što on osjeća? U tom razmišljanju nalazio je nešto utjehe, ali ne pouzdanije od utjehe tifusara kad se pita: „Zar nije moguće da se izliječim kao što se izliječio taj i taj, koji je bio pogođen tifusom prije mene?" Brzo se sjeti njene poruke, koju mu je donio Kemal prije nekoliko mjeseci, a u kojoj kaže: „Reci mu da ona ne zna šta će uraditi ako joj se pojavi kakav prosac tokom tog 4ug°g čekanja..." Pitao se, kao što se već pitao desetine puta, ima li kakvih osjećanja u ovim riječima? Da, čovjek ne može, ma koliko uporan i nestrpljiv, da joj zamjeri i jednu riječ, štaviše ne može da ne vidi da u nje ima razuma i mudrosti. Međutim, upravo je zbog toga osjećao nemoć prema njoj, a onda i bijes, jer, rijetko se događa da razum i mudrost zadovolje želje, osjećanja koja po svojoj prirodi ne znaju za granice.

Vrati se u sadašnjost, na svadbu, burnoj ljubavi... Nije samo njena pojava jedino što ga je žestoko uzdrmalo, možda je i to što je prvi put vidi na novom mjestu, u dvorištu kuće porodice Ševket, daleko od njene kuće, izvan koje je nikad nije vidio... Dok se nalazila na svom starom stalnom mjestu, to je značilo već uhodano, uobičajeno svakodnevno obitavanje..., dok je njena iznenadna pojava ovdje, pojava koja je stvorila kod njega novu sliku Merje-me, probudila u njegovoj duši zapretani, izvorni život. Nova slika Merjeme i taj novi život skupa su stvorili onaj žestoki potres. Možda je to i zbog toga što je bila daleko od svoje kuće, što je povezano sa krutom tradicijom koja je između njega i nje podigla pravi zid beznađa. Njena pojava u atmosferi potpune slobode, kretanja među svijetom, ta dotjeranost na jednoj svadbi, zatim njegove misli o ljubavi i njihovoj vezi, sve je to izvelo Merjemu iz njene ljušture ka dostižnoj nadi kojoj je srce vodi i kao da veli: „Pogledaj gdje me sad vidiš, samo još jedan korak pa ću biti u tvom naručju." Ali, brzo se ta nada sudarila sa teškom stvarnošću i sama izazivajući novi žestoki potres. Najzad, možda je to i zato što su njena pojava i novo mjesto djelovali da postane još uporniji, da dublje prodre u sopstveni život, da se još više upusti u svoje uspomene. U stvari, naše se predstave usađuju duboko u nas sjedinjujući se sa različitim mjestima na koja se protežu naši doživljaji. Tako je Merjema nekada bila neodvojila od krova

kuće, od vrta bršljana i jasmina, od Kemala, ponavljanja engleskih riječi, od sijela uz kafu, njegovog razgovora s majkom u sobi za učenja, od poruke koju je donio Kemal, a od ove noći biće neodvojiva od Sukerije, dvorišta porodice Ševket, od ove zabave, pjesme Sabirove, Aišine svadbe i ostalog čega se toliko nagledao, naslušao i upio. Sve to mora izazvati ovaj žestoki potres koji ga je pogodio. ")
Za vrijeme pauze doprije među muškarce kroz prozore koji su gledali na dvorište, pjesma „Dragi je otišao..." On poče živo i pažljivo da sluša, usredsređujući sva svoja čula na muziku, ne zato što mu se dopadao Dželilin glas, nego što je vjerovao da je i Merjema sluša u tom trenutku, da pjesma govori i jednom i drugom u isto vrijeme, jer ih pjesma povezuje u zajedničkom slušanju a možda i osjećanju, jer pjesma je posrednik da bi im se duše spojile. Sve je doprinosilo da poštuje glas i zavoli muziku, a sve zarad sastanka s njom u istom osjećanju. Dugo je nastojao da dopre do nje, Merjeme, vraćajući se sebi, da traga za njenim impulsima prateći svoje da bi bar na čas živio u njoj, bez ikakve prepreke i ograde. Povrh toga, nastojao je da utvrdi kakav trag ostavlja pjesma na voljeno biće, kako je u njenom srcu odjeknulo „Dragi je otišao..." ili „Odavno mi ne odgovaraš"... Da li se, možda, izgubila u bezdanima uspomena? Zar se već nije izgubio jedan talas radosti sa njegovog lica? Zar joj se srce nije stislo na ubod bola ili tuge?

Ili čitavo vrijeme, u pjesmi, ravnodušno, nalazi samo puku zabavu? Zamišljao ju je kako se otkrivena, napadno živahna i vesela prepušta muzici uz širok osmijeh, poput onog koji je imala kad je dolazila. To ga je zaboljelo, jer je naslućivao da se zabavlja i - zaboravlja. Ili razgovara sa jednom od njegovih sestara, nadugo i naširoko, kako joj se već sviđa, na čemu im on zavidi dok njih dvije u tome ne nalaze ništa što njega zbunjuje do uznemirenosti; to je za njih obični razgovor kao svi ostali razgovori sa djevojkama iz susjedstva. Zaista, koliko se čudio odnosu svojih sestara prema njoj, ne zato što joj one ne posvećuju pažnju, jer, u stvari, one je vole, nego zato što je vole kao i svaku drugu djevojku iz susjedstva, kao da je ona tek jedna između ostalih djevojaka, zatim, kako je sasvim obično dočekuju i pozdravljaju, bez ikakvog uzbuđenja, kao što on sreće bilo koju djevojku u prolazu ili bilo kog svog vršnjaka u školi, pa onda kako govore o njoj i kažu: „Merjema je rekla, Merjema je uradila...", izgovaraju njeno ime kao bilo koje drugo ime, Um Hanefi, na primjer, kao da to nije ime koje je izgovorio pred drugima tek jednom ili dva puta, diveći se odjeku tog imena u svojim ušima. Ili, kao da se to ime ne izgovara samo onako kako se izgovaraju poštovana imena urezana u njegovoj mašti, priviđenja iz snova, koja se uvijek spominju uz riječi „Zadovoljan bog bio s njim", ili „Spašen bio!". Kako

su to one onda lišile ovo ime, čak samu ličnost, njegove magije i svetosti?
Kad je Dželila završila svoju pjesmu, začuše se glasni uzvici odobravanja i burni pljesak, na što on obrati veću pažnju nego što ju je poklonio samoj pjesmi, jer su u tom učestvovali Merjemino grlo i ruke. Poželio je, da je mogao, da među svim tim glasovima razazna njen glas, da izdvoji njen pljesak iz tog sveukupnog pljeska, ali to nije bilo lakše nego prepoznati jedan određen talas u grmljavini talasa koji udaraju o obalu. Međutim, on je svoju ljubav poklonio svim uzvicima i čitavom pljesku bez podvajanja, kao majka do koje dopiru glasovi đaka iz škole koju pohađa i njen sin, a ona svima poželi blagoslov i sreću.
Niko nije bio bliži Fehmiju u njegovoj unutrašnjoj osamljenosti, iako iz različitih razloga, od njegovog oca koji se sa svojim najbližim drugarima odvojio u gostinjskoj sobi, tako da su se prijatelji koji ne vole napetost, dok vani trešti muzika, rasuli okolo i razmiljeli među slušaocima uživajući i zabavljajući se, a s njim je ostalo malo društvo koje više voli da sjedi s njim nego da se zabavlja. Ostali su zajedno, neuobičajeno ozbiljni, kao da izvršavaju neku dužnost ili prisustvuju žalosti. To su oni i pretpostavljali kad ih je gospodin pozvao na svadbu, pošto su iskusili njegovu dvojnu prirodu, od koje je jedan vid bio poznat među njegovim prijateljima, a drugi u njegovoj porodici. Nije im

promakla nijedna nijansa u razlici između ovog njihovog dostojanstvenog sijela, na kome proslavljaju „svadbu" i onih njihovih burnih noćnih sjedeljki, na kojima se ne proslavlja ništa! Ubrzo su ovu svoju ukočenu atmosferu pretvorili u predmet tihe, lagane šale. Tek što bi gospodin Ifet u jednom trenutku podigao glas, odmah bi gospodin Far stavio prst na usta, nalažući mu da govori tiše, i šapnuo mu na uho, grdeći ga i upozoravajući: „Mi smo na svadbi, čovječe!" Zatim bi, poslije šutnje koja je dugo vladala, gospodin Ali uzeo da prelazi očima preko njihovih lica a onda bi, dižući ruku prema glavi kao da zahvaljuje, rekao: „Nek' vam bog zahvali za sav ovaj vaš trud!" Tada ih gospodin pozva da se pridruže onima vani i zabave zajedno s njima. Međutim, gospodin Ifet mu se obrati dosta prijekornim tonom: „Zar da te ostavimo u ovakvoj noći? Zar se prijatelj ne poznaje samo u muci?" Gospodin nije mogao a da se ne nasmije i odgovori: „To je još samo nekoliko sati, a onda će nas bog sve pomilovati..." Međutim, svadbena noć, po mišljenju gospodina Ahmeda, imala je i neki drugi smisao osim ove prisilne ukočenosti u ovom društvu zabave i prijateljstva, smisao koji se odnosio samo na njega kao oca koji je imao jedin-
stvenu, neobičnu narav. Još je u ideji o udaji svoje kćeri nalazio neko čudno osjećanje koje ga je činilo nezadovoljnim, iako to nije proizilazilo ni iz njegovog razuma ni iz vjere, što ne znači da on nije želio da mu se udaju obje kćeri. U stvari,

on je, kao i svi očevi, želio da zaštiti svoje kćeri, ali je svakako veoma želio kad brak ne bi bio jedino sredstvo te „zaštite". Svakako je želio da je bog stvorio prirodu kćeri, koja neće neminovno zahtijevati udaju, ili najzad, sigurno je želio da bar nije imao žensku djecu. A pošto sve ove želje nisu ostvarene, niti ima načina da se ostvare, onda je morao poželjeti da se obje udaju, kao što ponekad poželi čovjek, zbog beznađa u trajni život, da časno ili ugodno umre. Koliko je puta, svjesno ili nesvjesno, na razne načine, izrazio ovu svoju odbojnost. Ponekad je nekim svojim bliskim prijateljima i govorio o tome. Pitate me o kćerima? To je zlo protiv koga smo bespomoćni, ali, dužni smo da se zahvaljujemo bogu na svemu. To ne znači da ja ne volim svoje kćeri, u stvari, ja ih podjednako volim kao Jasina, Fehmija i Kemala. Ali, kako da budem miran kad znam da ću ih jednog dana odvesti nekom stranom čovjeku bez obzira kako on spolja izgledao, a sam bog zna kakav je iznutra? Šta može slabo žensko, daleko od zaštite svoga oca, prema tom strancu? Kakva će joj biti sudbina ako je „pusti" jednog dana a otac joj bude umro, pa se skloni u bratovu kuću i živi usamljeničkim životom? Ne plašim se za svoje sinove jer, ma šta da im se dogodi, oni su muškarci koji su u stanju da se suoče sa životom— Ali, kći... bože, pomozi nam!" Ili bi rekao gotovo otvoreno: „Kći je stvarno problem...

Zar ne vidiš da je mi stalno vaspitavamo, odgajamo, čuvamo, štitimo? Međutim, zar
ne vidiš da je mi, poslije svega toga, sami odvodimo nekom stranom čovjeku da čini s njom što hoće? Hvala bogu, samo se njemu zahvaljujemo i na onom što nam nije po volji" Ovo čudno, nespokojno osjećanje utjelovilo se u kritički pogled koji je vezao za „mladoženju" Halila Ševke-ta kao prijekorni, nepravedni pogled koji mora pronaći samo manu koja će zadovoljiti njegovu naprasitost. Kao da on ne spada u porodicu Ševket sa kojom ih vežu odnosi prijateljstva i odanosti od davnih vremena? Ili kao da nije mladić za koga svi koji su ga vidjeli potvrđuju da je čovjek, muževan, zgodan, ugledan... Nije mogao da mu odrekne ni jednu od njegovih vrlina, ali se dugo zadržao na njegovom kao nadojenom licu i mirnom, teškom pogledu njegovih očiju, koji je nagovještavao lijenost, volio je da upravo time dokazuje, govoreći za sebe, kako je doko-nost u životu stvorila od njega „samo vola koji živi da bi jeo i spavao!" Najprije njegovo priznanje Halilovih vrlina, a potom traganja za bilo kakvom manom koju bi mu prilijepio, bili su samo izraz emocionalne logike koja je odražavala njegovu zapretanu želju da uda djevojku i odbojnost prema pomisli na tu udaju. Priznanje vrlina je pripremilo ostvarenje braka, a traganje za manama predstavljalo je odušak za neprijateljsko osjećanje, poput okorjelog narkomana koga

unižava zadovoljstvo a užasava opasnost narkotika, ali ga na svaki način traži i istovremeno proklinje. Međutim, zaboravio je na svoja čudna osjećanja sjedeći sa svojim bliskim prijateljima, čas se zabavljajući u razgovoru, a čas opet, slušajući muziku izdaleka. Otvorio je dušu zadovoljstvu i radosti i zaželio svojoj kćeri sreću i spokojan život, čak je i onaj njegov kritički pogled na Halila Ševketa postao neko ironično osjećanje bez ikakvog gnjeva.

Između dva dvorcaKad su gosti pozvani za sto, Fehmi i Jasin su se po prvi put razdvojili. Halil Ševket je ovog drugog pozvao za poseban sto, gdje se trošilo piće bez mjere. Međutim, Jasin je bio oprezan, vodeći računa o posljedicama pa izjavi da će se zadovoljiti sa dvije čaše. Hrabro ili kukavički suprotstavio se piću koje je obilno točeno, dok ga nije pecnula prva opijenost koja mu uskovitla sjećanje na slasti opijenosti, oslabi mu volju pa poželi da se još više preda pijanstvu ali do granica razboritosti. Popi i treću čašu, zatim sam pobježe od stola. Međutim, on je, za svaki slučaj, ili, jer je još bio jednim okom u raju a drugim u paklu, sakrio pola flaše pića na skrovito mjesto da bi joj se vratio u slučaju krajnje nužde. Vratiše se u sobe gdje su sjedili ponovo raz-dragani, opušteni, veseli, oslobođeni svih stega i obzira...

U ženskim odajama pjevačica Dželila je bila toliko pijana da nije mogla da vlada sobom. Odjednom, pogleda po licima zvanica i upita:

- Koja je od vas gospođa gospodina Ahmeda Abdul-dževada?
Njeno pitanje privuče poglede prisutnih i izazva opštu pozornost. Emini je bilo tako neprijatno da ne oćuta. Uze da zbunjeno i s negodovanjem zuri u lice pjevačice, a kad ova ponovi pitanje, gospođa pokojnog Ševketa sama pokaza na Eminu i odgovori:
- Evo, ovo je gospoda gospodina Ahmeda, ali, zašto li pitaš?
Pjevačica ju je ispitivački prodorno posmatrala, zatim se zvonko nasmija i zadovoljno reče:
- Ljepotica, tako mi Kabe, ukus gospodina je nenad-mašan ...
Emina je djelovala kao djevica koja propada od stida, mada stid nije bio sve što je trpjela. Uznemireno i zdvojno pitala se šta znače riječi pjevačice o „gospođi gospodina Ahmeda Abduldževada" i njena pohvala gospodinovog ukusa i to tonom koji pokazuje da ga dobro poznaje. Jednako je osjećala i Aiša, a Hatidža je prelazila pogledom sa pjevačice na neke djevojke, svoje prijateljice, kao da ih pita šta misle o ovoj „pijanoj ženi". Međutim, Dželila nije obraćala pažnju na uznemirenost koju su izazvale njene riječi, pa okrenu pogled prema nevjesti, ispitivački osmotri i nju kao i majku joj prije toga, zatim pokrenu obrve i zadivljeno reče:
- Mjesec, božijeg mi poslanika, ti si zaista kći svoga oca... Ko vidi ta dva oka, odmah se sjeti njegovih očiju... zatim, glasno

se smijući: - Vidim da se pitate odakle ova žena zna gospodina Ahmeda... Znam ga prije nego što ga je upoznala sama njegova žena. On je posinak naše četvrti i moj vršnjak iz djetinjstva. Naši očevi su bili prijatelji. Ili mislite da pjevačica nema oca? Moj otac je bio hafiz, spadao u blagoslovene ljude... Šta misliš, o, ukrasu gospođa? Posljednje pitanje je uputila Emini. Iz straha, a i iz urođene ljubaznosti i blagosti, boreći se sa zbunjenošću, odgovorila joj je:
- Bog mu se smilovao, svi smo mi djeca Adama i Eve...
Dželila uze da trese glavom lijevo i desno, škiljeći očima kao da je do kraja uzbuđena zbog tih sjećanja i njihove pouke. Ili je, možda, njena pijana glava u tim pokretima našla razgibavanje u kojem je uživala. Zatim nastavi:
- Bio je jako ljubomoran i strog, ali sam ja podrasla spontano, nestašna, bezbrižna..., kao da sam posisala koketariju u kolijevci... Smijala sam se na ulici tako da su se ljudi trzali na gornjim spratovima. A on, čim bi čuo moj glas, oborio bi se na mene batinama i pogrdama, ali šta može vaspitanje nekom kome je suđeno da se bavi umjetnošću ljubavi, zabavom i koketarijom...? Vaspitanje je otišlo u vjetar, čovjek u raj i njegove blagodati, a meni bi suđeno da svoju životnu parolu uzmem iz svih onih pogrdnih riječi kojima me je obasipao... Takav je život... Bog vam dao sve

najbolje u životu i zaštitio vas od svakog zla... I nek nikog od nas ne lišava muškarca, zakonitih ili nezakonitih, svejedno... Po čitavoj sobi se razliježe smijeh tako da priguši uzdahe čuđenja koji su se čuli ovdje ondje. Vjerovatno je ovaj smijeh izazvan, prije svega, nesuglasjem između posljednje raspusničke molitve i prethodnih riječi koje su, bar spol ja gledano, sugerisale ozbiljnost i strpljenje, ili između ženine krinke ozbiljnosti i dostojanstva i one na kraju otvorene, lascivne šale... Čak ni Emina, usprkos smetenosti, nije mogla a da se ne nasmiješi, iako je oborila glavu da sakrije smijeh. Međutim, ostale su žene, kao i inače u ovakvim prilikama, odgovarale na razne šale veselih pjevačica, radosno ih prihvatajući, premda su ponekad vrijeđale dostojanstvo, kao da su na taj način nalazile oduška od dugotrajne ukočenosti. Pijana pjevačica nastavi:
- Bio je, da ga bog u raj smjesti, dobre naravi... Tako je jednog dana doveo nekog čovjeka, prijatnog kao i on, i htio da me uda za njega... - Nasmija se isprekidanim grohotom: - Kakva udaja, Umare?! Šta je ostalo za muža, poslije svega što je bilo? Rekoh sebi: „Osramotila si se, Dželila, crno ti se piše..." Zaćuta malo duže da bi izazvala još veće zanimanje slušteljica ili da bi još više uživala u pažnji kakvu joj ne poklanjaju ni za vrijeme pjevanja. Zatim ponovo reče:
- Ali, ima boga, spasila sam se nekoliko dana prije očekivane bruke: pobjegla sam sa pokojnim Hasanom, onim mulcem,

trgovcem drogom. Pokojnik je imao brata koji je svirao na lutnji kod pjevačice Nejzek i naučio me da sviram, zatim mu se dopao moj glas pa me je naučio da pjevam. Uzeo me i uključio u Nejzekinu trupu, a kad je ona umrla, zauzela sam njeno mjesto. Dugo sam pjevala i za to vrijeme upoznala stotinu ljubavnika i... - namršti se, nastojeći da se sjeti preostalog broja, zatim se okrenu prema sviračici na defu i upita je: - Koliko još, Fenu?
Ova joj brzo odgovori:
- I pet...
Ponovo se razliježe gromki smijeh. Neke, koje su voljele takav razgovor, počeše da umiruju one koje su se smijale, da bi pjevačica mogla da nastavi. Ali, ona odjednom ustade i uputi se prema vratima, ne obraćajući pažnju na pitanja kuda će to ona i ne dajući nikakav odgovor. Međutim, ni jedna nije suviše pitala jer je pjevačica bila poznata kao vrlo hirovita žena koja se teško može savladati. Siđe niz stepenice prema vratima, prođe kroz njih i uputi se u dvorište. Pošto njena iznenadna pojava privuče pogled onih bližih, zastade na svom mjestu da bi sebi priuštila da je svi vide i uživala u zanimanju koje će njen izgled kod njih izazvati, čime je željela da izazove Sabira koji se skroz bio zanio pjevanjem. Želja joj se ispuni jer su se svi, kao kakva pošast, osvrtali prema njoj, što je prelazilo s jednog na drugog poput zijevanja. Izgovarali su redom njeno ime. Zatim

i sam Sabir osjeti, iako se bio posve zanio pjevanjem, da je nastala iznenadna praznina između njega i njegovih slušalaca. Pogleda tamo kuda su sve oči bile uperene, dok se ne zaustavi na pjevačici, koja ga je izdaleka gledala zabačene glave od pijanstva i oholosti. Bi prisiljen da prekine pjesmu pa dade znak trupi koja prestade da svira. Zatim podiže ruke prema glavi u znak pozdrava. Sabir je dobro znao za Dželiline hirove i, za razliku od mnogih, za dobrotu njenog srca, a istovremeno je cijenio opasnost koja mu prijeti ako bi joj prkosio. Zato joj bez ikakvog ustezanja pokaza svoju naklonost i ljubav. Dobro se snašao: ženino lice zablista od radosti i ona mu do viknu:
- Nastavi, pjevaj, gos'n Sabire, i došla sam da te slušam...
Zvanice zapljeskaše i ponovo se okrenuše Sabiru, kli-ćući mu. Uto joj se približi Ibrahim Ševket, stariji mlado-ženjin brat, i ljubazno je upita želi li šta. To je podsjeti na stvarni razlog koji ju je ovamo doveo, pa ga sada ona upita tako glasno da ju je većina prisutnih čula, a što je najvažnije, Jasin i Fehmi:
- Što to ne vidim gospodina Ahmeda Abduldževada? Gde li se sakrio taj čovjek?
Ibrahim Ševket je uze za ruku i osmjehujući se povede je u gostinjsku sobu. Dotle su Fehmi i Jasin izmjenjivali začuđene i zbunjene poglede. Pratili su je upitnim pogledom dok se ne izgubi iza vrata. Ni gospodin nije bio manje od svojih sinova

iznenađen kad ju je ugledao kako korača prema njemu. Uznemireno i u nedoumici je zurio u nju, dok su se njegovi drugovi, smiješeći se, značajno pogledali. Dželila preletje pogledom preko njih i reče:
- Dobro veče, ljudi...
Ona upilji svoj pogled u gospodina. Ne izdrža a da se grohotom ne nasmije i ironično upita:
- Je li te uplašio moj dolazak, gospodine Ahmede?
Upozoravajući je, gospodin pokaza prema vani i reče ozbiljno:
- Budi pametna, Dželila, zašto si došla ovamo da te svi vide?
Kao ispričavajući se, ali i dalje sa ironičnim osmijehom, ona odgovori:
- Drago mi je da ti čestitam udaju kćeri.. Gospodin nervozno reče:
. - Tebi hvala, gospođo, ali zar nisi pomislila šta će reći ko te ovdje vidi?
Dželila udari dlanom o dlan i kao prijekorno odgovori:
- To je najljepše čime me možeš dočekati! - Zatim, obraćajući se njegovom društvu: - Vi ste svjedoci, ljudi, da ovaj čovjek nije mogao da dođe sebi dok ne stavi jedan svoj brk u moj pupak... Pogledajte ga sad, ne može da me vidi...
Gospodin joj dade znak rukom kao da joj kaže: „Ne dolivaj ulje na vatru!" i zamoli je:

- I sam bog zna da nisam zlovoljan što te vidim, ali je to veoma nezgodno, kao što vidiš...
Tada gospodin Ali reče kao da je podsjeća na nešto što ne bi trebalo da zaboravi:
- Živjeli ste kao draga i dragi, rastali ste se kao prijatelji, među vama nema osvete, a njegova rodbina i djeca su vani...
Ona je bila uporna da razjari gospodina:
375- Zašto izigravaš bogobojaznost među' svojima, a u stvari si razvratnik nad razvratnicima...
On se pobuni:
- Dželila! Ko to može podnijeti? - Dželila ili Zubejda, bogougodniče?
- Bog će nas nagraditi svojom blagodati.. Ona zaigra obrvama kao što je to nedavno činila pred
Aišom, ali sada iz podsmijeha a ne iz divljenja i reče ozbiljnim, mirnim glasom, kao sudija kad izriče presudu:
- Meni je svejedno, vodiš li ljubav sa Zubejdom ili nekom drugom ženom, ali me, života mi moje majke, žalosti da se valjaš po prašini, pošto si do ušiju bio utonuo u - pokazujući na sebe - kajmak...
Tada ustade gospodin Muhamed Ifet, koji je spadao među njene najbliže prijatelje, a koji se uplašio da će je pijanstvo odvesti suviše daleko, uze je za ruku i blago povuče prema vratima, šapućući joj na uho:

- Zaklinjem te Huseinom da se vratiš svojim sluša-teljicama koje te čekaju kao na vatri...
Opirući se, ipak ga je poslušala, ali se osvrnu prema gospodinu i reče polako se udaljavajući:
- Ne zaboravi da preneseš moje pozdrave onoj kobili... Moj ti je savjet, kao bratu, da se poslije nje opereš alkoholom jer njeno tijelo siše krv.
Isprati je gnjevnim pogledom, proklinjući sudbinu koja je htjela da bude otkriven pred tim mnoštvom, posebno u blizini porodice koja ga smatra primjerom ozbiljnosti i dostojanstva. Zaista, ima još nekakve, mada slabe nade da čitav događaj ne stigne do nekog od njegovih, ima također nekakve, također slabe nade da, ako i stigne do njih, zbog svoje urođene nevinosti, neće shvatiti šta sve to znači. Međutim, i pod tom pretpostavkom, on ne treba da se posebno uznemirava, jer su njihova potčinjenost prema njemu, s jedne, i njegova dominacija nad njima, s druge strane, bili suviše jaki da bi ih išta uzdrmalo, pa ni sama ova bruka, a da i ne govorimo o tome da eventualno otkrivanje čitave stvari od strane jednog ili sve njegove djece nije za njega ni jednog dana bilo nešto neočekivano, ali se on zbog toga nije uznemiravao više nego što treba, zato što je bio uvjeren u svoju moć i jer se on, u njihovom vaspitanju, nije oslanjao na primjer i ubjedivanje da bi se onda plašio da će skrenuti s puta kad bi možda otkrili da je on to učinio. On

nije očekivao da će oni išta otkriti o njemu prije nego što dostignu zrelost, to jest kad ga se ne bude mnogo ticalo hoće li je uopšte otkriti ili ne. Međutim, ništa od ovoga nije moglo da ublaži njegovo žaljenje zbog ovog što se dogodilo. Doduše, on se obradovao pa i seksualno uzbudio, jer kad žena kao što je Dželila dođe sama u njegovo društvo da mu čestita ili da se poigra s njim ili, čak, da se podsmjehuje njegovoj novoj ljubavi, to je „događaj", koji ima važan smisao u krugovima koji znaju kako on i gdje provodi noći, i pojava, koja ima svoje dalekosežno značenje za čovjeka poput njega, koji ne izjednačuje ništa sa ljubavlju, zabavom i druženjem. Međutim, koliko bi njegova sreća bila punija da se ovaj lijepi događaj zbio daleko od ove porodične sredine! Jasin i Fehmi, pak, nisu odvajali pogled sa vrata gostinjske sobe otkako je Dželila stupila u nju sve dok nije iz nje izišla u pratnji gospodina Muhameda Ifeta. Feh-°ii se prenerazio tako da mu se zavrtjelo u glavi, kao i Jasin
kad je čuo Zenubu kako mu odgovara: „On je iz naše četvrti, mora da si čuo za njega... Gospodin Ahmed Abduldževad..." Međutim, Jasina je zahvatila neutoljiva radoznalost i shvati, u sreći koja je u njegovom srcu probudila zanos divljenja i duhovnog saučestvovanja koje je osjetio prema ocu u Zenubinoj sobi, da je Dželila još jedna avantura u životu njegovog oca, za koji je počeo vjerovati da predstavlja zlatni niz avantura i da je otac prevazišao sve što je mislio o njemu

u svojoj glavi. Fehmi se pak i dalje uzdao i nadao da u jednom trenutku sazna da je pjevačica željela samo da sretne njegovog oca iz ovog ili onog razloga koji je u vezi sa njenim pozivom da ih zabavlja na Aišinoj svadbi dok nije došao Halil Ševket i obavijestio ih, smijući se, da se Dželila „zabavlja sa gospodinom" i da mu ona ,,ukaz\ije ljubav kao prijatelj prijatelju".Tada Jasin nije više imao strpljenja da krije tajnu koju je nosio u sebi i iz njega izbi pijanstvo i provali sve što je znao. Sačeka da ih Halil ostavi, zatim se nage prema bratovom uhu i reče savlađujući smijeh:
- Krio sam od tebe neke stvar koje mi je svojevremeno bilo neprijatno otkriti. Međutim, sad kad si vidio što si vidio i čuo što si čuo, ja ću ti ih odati...
Jasin mu je pričao šta je čuo i šta je vidio u kući pjevačice Zubejde, Fehmi ga je, zaprepašten, prekidao s vremena na vrijeme, govoreći: „Ne govori to...", „Ti si izgubio pamet..." „Kako možeš poželjeti da ti vjerujem.. ."• A kad je mladić završio svoju priču sa svim pojedinostima, Fehmi, usljed uvjerenja i idealizma s kojima je podrastao, nije bio spreman da shvati, a kamoli da svari ovaj tajni život koji mu se otkrio po prvi put, posebno zato što mu je
otac predstavljao jedan od stubova njegovih uvjerenja j idealizma. Možda je bilo neke sličnosti između njegovog osjećanja nakon tako iznenadnog otkrića i osjećanja ljudskog ploda, ako nas mašta ne izdaje, kad prelazi iz svoga

sigurnog smještaja u materici u nemirni život. Da mu je rečeno da je Kalavunova džamija okrenuta naopačke -minaret dolje a mauzolej gore - ili, recimo, da je Muhamed Ferid izdao Mustafu Kamila i prodao se Englezima, sigurno ga ni jedno ni drugo ne bi više uznemirilo i bilo odvratnije.
„Moj otac ide u Zubejdinu kuću da pije, pjeva i udara u def! Sluša udvaranja Dželile i prijatelj uje s njom! Moj otac se uputio u grijeh pijanstva i razvrata, kako li se sve to troje sastalo! Znači, on nije onaj otac koga sam upoznao u kući kao primjer bogobojaznosti i snage! Koji je pravi? Kao da ga sad slušam kako ponavlja: „Bog je velik! Bog je velik!" Kako li ponavlja pjesmu? Život pretvaranja i licemerja? Međutim, on je iskren, iskren kad podigne glavu na molitvu, iskren kad se razbjesni... Je li moj otac - porok, ili je razvrat - vrlina?
- Zaprepastio si se? I ja sam se zaprepastio kad je Zenuba izgovorila njegovo ime, ali sam brzo zaključio da sam glup i upitao se: šta je on tu kriv? Bezbožništvo? Takvi su svi muškarci i takvi treba da budu...
„Ove riječi zaista odgovaraju Jasinu... Jasin je jedno a moj otac - drugo... Jasin! Šta je Jasin? Ali, kakvo pravo ja imam da sad ovo ponavljam, a moj otac, sam moj otac se ne razlikuje od njega ni u čemu, osim ako ga ne premašuje u posrtanju... Ne, nije toposrtanje... Ima nešto što ja ne znam... Moj otac ne griješi... On ne može pogriješiti . On je iznad podozrenja... I, u svakom slučaju, iznad prezira..."- Još si zaprepašćen?

- Ne mogu zamisliti ništa od toga što si rekao... " - Zašto? Smij se i,shvati svijet! Pjeva, pa šta ima loše u pjesmi? Pije! Vjeruj mi da je piće slađe od jela. Voli ljubav! To je bila zabava halifa. Čitaj pjesničku zbirku Zanos i podatke na margini, naš otac nije grešan, uzvikni da živi gospodin Ahmed Abduldževad, da živi naš otac! Ostaviću te za trenutak dok obiđemo flašu koju sam za ovu priliku sakrio ispod stolice.

Kad se pjevačica vratila trupi, u ženskim odajama pro-struja vijest o njenom susretu sa gospodinom Ahmedom Abduldževadom, dok nije stigla do majke, Hatidže i Aiše. Iako su sve tako nešto čule prvi put, ipak su mnoge žene, među kojima i one čiji su muževi u prijateljskim odnosima sa gospodinom, primile tu vijest bez nekog većeg čuđenja. Osmjehujući se namignule su, što je značilo da znaju više nego što je rečeno, ali ni jedna od njih nije se upuštala u razgovor ili zato što ne bi bilo lijepo od njih da o tome otvoreno razgovaraju pred svojim kćerima ili što su razlozi finog ponašanja nalagali da o tome ćute pred Emi-nom i njenim kćerima. Međutim, gospođa pokojnog Ševketa reče Emini u šali:

- Pazi, draga Emina hanuma, čini se da je Dželila bacila oko na gospodina Ahmeda!

Emin se osmjehnu kao da ne mari, dok su rumenilo i zbunjenost pokrivali njeno lice. Prvi put se srela sa opiplji-

vim dokazom za svoje stalne sumnje. Iako je navikla da bude strpljiva i predana onome što joj je suđeno, ipak je sudar sa jednim očitim dokazom potresao njeno srce. Osjeti dotad neviđen bol i duboku, krvavu ranu na svom ponosu. Jedna od žena se nadoveza na riječi supruge pokojnog Ševketa, htijući time da učini lijep gest prema nevjestinoj majci, i reče:
- Ko ima tako lijepo lice kao Fehmijeva majka, ne treba da se plaši da će njen muž baciti oko na drugu ženu!
Ta ju je pohvala uzbudila i ona se ponovo, onako drago, nasmiješi i, u svakom slučaju, nađe u tome nešto utjehe za mukli bol koji je trpjela. Međutim, kad je Dželila počela novu pjesmu, koja joj je ispunila uši, odjednom se razgnjevi i osjeti da će izgubiti kontrolu nad sobom, ali se brzo sabra snagom koja odgovara ženi koja sebi nikad nije priznala pravo na gnjev. S druge strane, Hatidža i Aiša su primile vijest sa punim iznenađenjem. Razmijeniše zdvoj-ne poglede i očima se upitaše šta sve to znači, mada njihovo iznenađenje nije bilo u znaku tolikog zaprepaštenja kao što se zbilo Fehmiju niti bola koji je doživjela njihova majka. Vjerovatno su u tome što je Dželila ostavila svoju trupu i potrudila se da ode do društva njihovog oca da bi ga pozdravila i porazgovarala s njim, vidjele nešto čemu se stvarno treba diviti. A onda Hatidža osjeti nagonsku želju da vidi majčino lice i krišom je pogleda. Iako je vidjela kako se smije, ipak je na prvi pogled osjetila da je bolno smetena, što joj pokvari raspoloženje.

Osjeti tjeskobu, zamrzi odjednom pjevačicu, suprugu pokojnog Ševketa i čitavo to društvo.
Kad je došlo vrijeme da se uvede mlada, svi zaboraviše svoje brige... Prolazile su sedmice, mjeseci, a slika Aiše u vjenčanoj haljini i dalje je živjela u sjećanjima...
mGurija je bila utonula u mrak i muk kad je porodica napustila kuću u kojoj se održavala svadba, na povratku u ulicu Kazandžija. Gospodin Ahmed je išao sam ispred ostalih, a za njim, na nekoliko metara, Fehmi i Jasin, koji je ulagao sav mogući napor da se održi uspravno i kontroliše svoj hod, da ga ne izda pomućena svijest zbog prekomjernog pića, zatim su na začelju bile Emina, Hatidža, Kemal i Um Hanefi. Kemal se pridružio karavni protiv svoje volje. Da nije „vodiča" koji je išao naprijed, on bi našao načina da se otme majčinoj ruci i vratio bi se tamo gdje su ostavili Ai-šu. Zbog toga se, s vremena na vrijeme, osvrtao prema kapiji Muteveli, da, tužan i neraspoložen, isprati posljednje tragove svadbe, koji su mu se još ukazivali, onu svjetiljku koju upravo skidaju sa ulaza u Sukeriju. Kako mu se cijepa srce kad gleda svoju porodicu koja je ostavila najdražeg člana poslije majke. Podiže pogled prema majci i upita je šapatom:
- Kad će nam se vrattiti naša Aiša? Majka mu odgovori takođe šapatom:
- Nemoj to više nikad ponoviti, nego joj zaželi sreću, Šesto će nas posjećivati...

On ponovo bijesno prošapta:
- Vi ste me ismijali...
Ona pokaza naprijed, u pravcu gospodina koji se gotovo gubio u mraku, razvuče usne i šapnu „pst". Međutim, on je bio obuzet dozivanjem u maštu prizora koje je doživio na svadbi. Vidio je da je ona beskrajno čudesna, da u njemu izaziva mnoge nedoumice... Povuče majčinu ruku prema sebi da bi je udaljio od Hatidže i Um Hanefi, zatim šapatom upita, pokazujući otraga:
- Znaš li šta se tamo događalo? .
- Na šta misliš?
- Pogledao sam kroz otvor na vratima...., Majčino srce se stisnu od užasa jer je nagađala na koja
vrata on misli, ali ga upita kao da ne zna:
- Kakvim vratima?
- Vratima mladoženjine sobe Žena reče uzbuđeno:
- Kakva sramota da čovjek proviruje kroz otvore na vratima...
On brzo prošapta:
- Nisam vidio sramotnije...
- Zaveži...
- Vidio sam našu Aišu i čika Halila kako sjede na počivaljki..., a on...
Ona ga udari po ramenu tako da ućuta, zatim mu šapnu na uho:

- Treba da se sramiš šta govoriš, kad bi te čuo otac, ubio bi te.
Ali je on bio uporan i reče kao da joj otkriva nešto što nikako nije mogla ni zamisliti:
- Uzeo ju je svojom rukom za bradu i poljubio je... Ponovo ga, za nju neuobičajeno grubo, udari i on
shvati da je stvarno nesvjesno pogriješio i, prestrašen, zaćuta. Međutim, kad su zaostali iza ostalih, jedino je iza njih bila Um Hanefi da zatvori i zasuni vrata, prelazili preko kućnog dvorišta u tami, on nije mogao da se odupre dvojbi i znatiželji, pa prekinu ćutanje, prevlada strah i moleći je upita:
- Zašto je ljubi, mama?
Ona mu odlučno odgovori:

– Ako budeš ponovo pitao, kazaću ocu...!

XLI

Jasin se uvuče u spavaću sobu, trešten pijan, i jedva da je ostao sam sa Fehmijem i oslobodio se podozrivih pogleda, kad Kemal, tek što je spustio glavu na jastuk, poče da hrče. Obuze ga neodoljiva želja da se svađa, što je bilo reakcija na veliki nervni napor koji je podnio za vrijeme svadbe, a posebno u toku povratka, jer je morao da se savlađuje, da vlada sobom... Međutim, soba je bila suviše tijesna za njegovo svađalačko raspoloženje, pa se, da bi došao do

oduška, opredijeli za razgovor: pogleda prema Fehmiju koji se svlačio i sarkastično reče:
- Pogledaj razliku između nas, beznadnih, i našeg izvanrednog oca! On je zaista muškarac!
Uprkos bola i dvojbe, koje su ove riječi izazvale kod Fehmija, on se ipak zadovoljio da kaže, sa kiselim, nervoznim osmijehom na usnama:
- Nek' si blagosloven, ti si mu najbolji potomak...
- Jesi li tužan zbog toga što naš otac spada u velike „lovce"?
- Volio bih da ta promjena nije zahvatila j, njegovu sliku u meni.
Trljajući ruke od radosti, Jasin reče:
- Stvarni lik je raskošniji i ugodniji, veći od jednog idealnog oca... Ali, da si ga vidio kako se bacio na def i blistavu čašu... Svaka čast, gospodine Ahmede, svaka
čast!
Fehmi se zbunjeno pitao:
- A njegova odlučnost i vjera?
Jasin skupi obrve da bi usredsredio svoju misao na to pitanje, ali mu se učini lakšim da poveže suprotnosti u oca, nego da ih usklađuje, pa, potaknut samo divljenjem, odgovori:
- Nikakvog problema nema... Samo tvoj poplašeni razum stvara problem ni iz čega. Moj otac je odlučan, vjernik, voli žene, stvar je jednostavna i jasna, kao što je 1 + 1 = 2. Možda

sam ja njemu otprilike najsličniji, vjernik sam i volim žene, iako sam manje odlučan. I ti si i vjernik, i odlučan, i voliš žene, ali, dok ti vjera i odlučnost idu, od trećeg si odustao...
Zatim, smijući se:
- A treće je veće!
Izgleda da je, na kraju svoje riječi, zaboravio zašto se predao tolikom divljenju prema ocu, tako da ga je branio samo spolja, dok je u stvari izražavao svoja usplamtjela osjećanja koja su mu uzburkala njegovu mamurnu krv, izražavao je neutoljenu, silnu želju koja ga je obuzela kad se oslobodio podozrivih pogleda, želju koju je izazvala mašta naelektrisana pićem. Tijelo mu luđački poželi da vodi ljubav. Voljom nije bio u stanju da to obuzda ili ublaži. Ali, gdje da nađe što hoće? Ima li vremena? Zenu-ba? Šta mu stoji na putu do nje? Blizu je, na brzinu će to uraditi i vratiti se i utonuti u duboki, mirni san... Razveseli se na te izazovne misli kao kakav maloumnik, pa skoči da ih bez kolebanja ostvari. Reče bratu:
- Vruće je, popeću se na krov da udahnem svježeg noćnog vazduha...
Iziđe iz sobe u spoljni hodnik, siđe niz stepenice, tražeći put u gustoj tami, dobro pazeći da ne izazove nikakav zvuk. Kako li bi mogao stići do Zenube u ovo doba noći? Hoće li zakucati na vrata? Ko bi mogao da mu ih otvori? Šta će mu odgovoriti ako ga upita šta želi? A ako se niko ne probudi da

otvori vrata? Ili, ako dođe pozornik, poznati nepozvani radoznalac, da ga prati? Ove su mu misli plovile po površini mozga poput mjehurića. No, on se nije obazirao na njih kao na prepreke čije bi posljedice trebalo uzeti u obzir, nego se nasmiješi na njih kao na moguće vesele zgode koje njegovu avanturu mogu učiniti zanimljivijom. Potom ga mašta odvede u Zenubinu sobu, koja gleda na raskršće između Gurije i Sanadikije. Zamišljao ju je u bijeloj providnoj spavaćici, koja podatno pada na njene grudi, na kukove, i koja podignuta, otkriva njene oble, tamnocrvene noge. Poludje. Poželi da preskoči stepenike da nije guste tame. Izišavši u dvorište, nađe se u nešto blažoj tami, zahvaljujući prigušenoj svjetlosti koja je kapala iz zvijezda, mada mu je ona izgledala kao svjetlost ili poput svjetlosti s obzirom da su mu oči dugo bile u tami dok je silazio niz stepenice. Kad je učinio korak-dva prema spoljnim vratima na dnu dvorišta, njegov pogled privuče slabašna svjetlost koja je dolazila iz žiška na stolu ispred kuhinje. On začuđeno pogleda u tom pravcu i ugleda blizu njega tijelo koje je ležalo na zemlji. Osvijetli ga žiškom i prepoznade Um Hanefi koja je, izgleda, poželjela da spava na otvorenom, bježeći od zagušljivog vazduha u kuhinji. Krenu dalje, ali ga nešto zaustavi i on ponovo okrenu glavu prema usnuloj ženi. Sa svog mjesta udaljenog nekoliko metara od nje, mogao je da je neočekivano dobro i jasno vidi: ležala je na leđima, savijene

desne noge koja je pod rubom haljine pravila piramidu, istovremeno otkrivajući njeno lijevo stegno, golo iznad koljena, a zatim tamu otkrivene vagine između jedne podignute i savijene noge i druge ispružene. Iako je osjećao da nema dovoljno vremena i da mora požuriti, ipak ponovo pogleda na ispruženo tijelo nedaleko od sebe. Izvjesno, nije mogao odvojiti pogled od njega, pa mu se, nesvjesno, uputi, ispitivački i pažljivo ga zagledajući svojim široko otvorenim, pocrvenjelim očima i otvorenih usta. Dok je posmatrao to mesnato tijelo koje je zauzimalo mnogo prostora kao da je kakva debela bivolica, dobi neku zazornu želju. Pogled mu se zaustavi na tamnoj vagini između jedne podignute, savijene i druge ispružene noge. Zatim ga uspaljeni krvotok u žilama odvede ka kuhinji, kao da po prvi put otkriva ovu ženu pored koje je godinama bio, uopšte ne obraćajući pažnju na nju. Um Hanefi nije imala ništa lijepo na sebi: njeno namrgođeno lice izgledalo je starije nego što je ona stvarno bila, jedva da je prevalila četrdesetu godinu, zatim njeno puno, debelo i mesnato tijelo bilo je, zbog neskladne i ružne građe, bliže kakvoj ogromnoj mješini. Zbog toga, a možda i zbog stalnog boravka u kuhinji i dugotrajne službe kod njih, još od njegovog djetinjstva, on se na nju nikad nije osvrtao. Međutim, tada ga zahvati neko stanje u kojem izgubi svaku moć rasuđivanja. Zaslijepi ga požuda. Kakva požuda? "ožuda i pohota prema ženi kao takvoj, ne prema

tome šta ona znači, kakva je, ne da bi volio ljepotu a mrzio ružnoću. Sve je to kod nje ,,u kritičnom stanju", ali on je bio poput pseta koje proždire sve na što naiđe na smet-ljištu. Pri tom mu se njegova prva namjeravana avantura učini puna tegoba i nepoznatih posljedica. „Stići do nje u ovo doba noći, zakucati na vrata, šta reći onome ko ih otvori i pozorniku" - sve to više nisu bile vesele zgode na koje bi se osmjehivao, nego stvarne prepreke koje bi mogao da izbjegne. Polako i oprezno, otvorenih usta krenu naprijed, ne videći ništa osim te mase mesa izvaljenog pored njegovih nogu, koje je u njegovim požudnim očima izgledalo kao da je spremno da ga primi. Zaustavi se između one podignute i presavijene noge i one ispružene, zatim se, gotovo nesvjesno, malo-pomalo, naginjao prema njoj, žestoko potaknut i iznutra i izvana istvoremeno, i uskoro se našao na njoj. Vjerovatno nije namjeravao da odjednom dotle ide, a možda je mislio da učini nešto pripreme, koja je trebalo da prethodi ovom posljednjem nasilničkom činu. Međutim, tijelo na kojem je ležao odjednom se, užasnuto, žestoko trgnu i prije nego što joj rukom zatvori usta, strahovito kriknu, propara tišinu koja je unaokolo vladala i snažno ga pogodi u mozak tako da se naglo osvijesti, pritisnu joj dlan na usta i, krajnje uznemiren i prestravljen, šapnu joj na uho:

— Ja sam, Jasin, ja sam, Jasin, Um Hanefi, ne plaši se...

Nastavio je da ponavlja te riječi da bi je smirio, podiže ruku sa njenih usta, ali je žena, koja ni u jednom trenutku nije prestajala da se opire, najzad uspjela da ga odgurne sa sebe, uspravi se sjedeći, dahćući od napora i uzbuđenja. Upita ga tako glasno da se užasnuo:

– Šta hoćeš, gos'n Jasine?

On joj odgovori šapatom i molećivim tonom:

- Ne diži tako glas, rekao sam ti, ne plaši se, nema nikakvog razloga da se plašiš...

Ona ga ponovo grubo, mada nešto tiše upita:

- Zašto si došao?

Uze da je blagonaklono miluje po ruci, donekle odah-nuvši, ali još nervozan. Njen tiši glas ga ohrabri i on je upita:

- Šta te je razljutilo? Nisam ti želio nikakvo zlo. Zatim, osmjehujući se kolebljivo:

- Hajd'mo u kuhinju...

Žena odgovori uznemirenim ali sasvim odlučnim glasom:

- Ne, gospodine, idi u svoju sobu, idi, neka je proklet đavo...

Um Hanefi nije niakakvom voljom mjerila svoje riječi, nego ih je izbacivala kako je zahtijevao trenutak. Možda nije najvjernije izrazila svoje želje, ali je potpuno, nesvjesno izrazila svoje silno iznenađenje, iznenađenje na kakvo ni jednog časa nije bila pripremna, i koje se oborilo na nju u snu kao što se jastreb obori na kokoš. Mladić potpuno nesvjesno i

spontano suzbi svoju mrzovolju. Međutim, on ju je krivo shvatio: bio je bijesan i na svašta je pomišljao. „Šta da radim sa ovom pasjom kćeri? Ne mogu da se povučem pošto sam otkrio svoje namjere i stigao gotovo do bruke. Moram imati ono što hoću, pa makar silom." Razmišljao je o najboljem načinu da prevlada otpor za koji mu se činilo da ga pruža, ali, prije nego što donese odluku, začu čudan pokret, kao da su koraci koji dolaze sa stepenica.
Skoči i uspravi se, do kraja prestrašen, gutajući svoju pohotu kao što lopov proguta dijamant kad ga zateknu u njegovom skrovištu. Okrenu se prema vratima da vidi šta je i ugleda svoga oca kako prelazi prag i pruža ruku sa lampom. Ukoči se na mjestu, bez kapi krvi, klonuo, očajan, izgubljen... Odmah je shvatio da se krik Um Hanefi nije izgubio, nego da je stigao do stražnjeg prozora očeve sobe, ali vrijedi li što je shvatio kad je već kasno? Pao je u klopku sudbine i udesa! Gospodin gaje ćutke, oštro, grubo i ispitivački gledao... Dugo je ćutao, tresuće se od bijesa. Ne skidajući s njega svoj gnjevni pogled, pokaza mu rukom na vrata i naredi da uđe. Iako bi mu u tom trenutku bilo najdraže da se izgubi iz samog života, on se zbog straha i zatečenosti nije mogao ni pomaknuti. Otac se razgnjevi i namrgodi kao da će eksplodirati, zatim dreknu, sijevajući očima u kojima se zrcalila drhturava svjetlost lampe u ruci koja je i sama drhtala:

- Nosi se, zlikovce, pasji sine!
Ukočio se još više na svom mjestu, dok na njega ne nasrnu gospodin, ščepa ga za ruku, grubo je stisnu i naglo povuče prema vratima, zbog čega zamalo da ne padne licem na tlo. Uspio je da se održi, osvrćući se, prestravljen, iza sebe, zatim hitro, u skoku, pobježe, ne osvrćući se na mrak...

XLII
Pored oca i Um Hanefi, za Jasinovu bruku su znale još dvije osobe - Emina i Fehmi. Oni su čuli krik Um Hanefi i sa svojih prozora vidjeli šta se dogodilo između mladića i gospodina, a zatim su, lako zaključili šta se zbilo, s tim što je gospodin obavijestio svoju ženu o Jasinovom prestupu i upitao je šta precizno zna o moralu Um Hanefi. Emina je branila svoju služavku jer je znala njenu prirodu i ispravnost. Napomenula je gospodinu da „da nije bilo njenog krika, niko ne bi znao šta se zbilo". Čovjek je proveo čitav sat psujući i proklinjući, psujući Jasina, psujući sebe jer „nije trebalo da ima djecu koja mu svojim naopakim strastima kvare život". Gnjev je sve više nar as to, pa je psovao kuću i sve ukućane redom. Emina je ćutala, ćutala je i kasnije kao da ništa ne shvata. Fehmi se također pravio kao da ne zna ništa, kao da je bio u dubokom snu kad mu je brat ušao u sobu, jedva dišući od pogubnog događaja. Kasnije nije ničim pokazivao da išta zna. Nije želio da iko drugi sazna kako je

nisko pao njegov brat, iz poštovanja koje je gajio prema njemu kao starijem bratu, poštovanja koje se zadržalo uprkos njegove neobuzdanosti i raspusno-sti ili pak činjenice da je on obrazovaniji i kulturniji od
njega, ili, najzad, što Jasin nije mario za poštovanje bilo koga od svoje braće i sestara, više se šaleći s njima i na njihov račun nego uvažavajući ih. Da, on je još gajio poštovanje prema njemu. Možda je želja da zadrži to poštovanje imala svoje izvorište u njegovom dobrom vaspi-tanju, ozbiljnosti i dostojanstvu koji su mu davali stariji izgled. Međutim, Hatidža nije propustila da slijedećeg jutra primijeti da Jasin nije doručkovao za očevom trpezom. Začuđena, upitala ga je za razlog, a on joj je odgovorio da još nije svario večeru sa svadbe. Djevojka je svojim oštrim, urođenim zlogukim njuhom, osjetila da tu ima nešto drugo, da nije u pitanju varenje. Zato upita majku, ali joj ova ne dade zadovoljavajući odgovor. Onda se Kemal pojavi iz trpezarije i sam se pitajući o tome, ali ne iz znatiželje ili žalosti, nego nadajući se da će ga odgovor obradovati novim stanjem u kome će se osloboditi opasnog takmaca pri trpezi, kao što je Jasin.

Čitava bi stvar bila gotovo zaboravljena da Jasin nije predveče napustio kuću ne prisustvujući uobičajenom sijelu uz kafu. Iako se ispričao majci i Fehmiju da ima neki sastanak, ipak je Hatidža otvoreno rekla:

- Tada je majka najzad morala da kaže kako je gospodin ljut na Jasina, ali ona ne zna zašto... Prošao je čitav sat u nagađanju, u čemu su učestvovali čak i Emina i Fehmi ne bi li tako sakrili istinu. Jasin je i dalje izbjegavao očevu trpezu dok ga jednog jutra otac ne pozva da ga vidi. Iako ga je uznemirio, poziv ga nije iznenadio: koliko ga je, iz dana u dan, očekivao jer je bio siguran da se otac, zbog njegovog prestupa, neće zadovoljiti onim grubim povlačenjem za ruku koje ga je gotovo oborilo i da će se on, sva-
kako, na ovaj ili onaj način, vratiti na taj slučaj. Takođe je, zasigurno, očekivao postupak koji neće nikako odgovarati jednom činovniku kao što je on, što ga je navelo da razmišlja da napusti kuću privremeno ili zauvijek. Zbilja, nije lijepo od njegovog oca, naročito onog kojeg je upoznao u Zubejdinoj kući, da ga toliko proganja zbog njegovog prestupa, kao što ne bi bilo ni s njegove strane prihvatljivo da se izloži odnosu koji ne bi odgovarao njemu kao muškarcu. Najčasnije je da ga ostavi, ali kuda će? Nema druge nego da živi samostalno, sam..., što mu neće biti nemoguće. Međutim, kad je stvar razmotrio sa raznih strana, procijenio rashode i zapitao se šta će mu ostati za njegova zadovoljstva i provod, za kafanu gazde Alija, za krčmu Kustakija i za Zenubu, onda mu se zanos za samostalnošću ohladi a potom i ugasi kao što se ugasi plamen žiška u naletu snažnog propuha. Počeo je da sebi govori, svjestan samoobmane: „Kad bih poslušao

đavola i napustio kuću, uveo bih vrlo ružan običaj koji ne dolikuje našoj porodici. Ma šta moj otac rekao ili uradio, on je moj otac, daleko od toga da se ugrozi njegovo vaspitanje..." A zatim reče tako otvoreno kako to čini kad ga zahvati duhovito, veselo raspoloženje: „Malo se povuci, gospodine Jasine, pusti dostojanstvo, majke ti! Šta ti je draže, dostojanstvo tvoga gospodstva ili konjak Kustakija i Zenubin pupak?" Tako je prestao da razmišlja o napuštanju kuće i ostao da čeka poziv kojem se nadao dok do njega nije došlo. Sabra se i pođe, nevoljno i plašljivo. Uđe u sobu pognute glave, lakog koraka. Stade podalje od mjesta gdje je sjedio °tac, ne usuđujući se ni da ga pozdravi. Čekao je. Gospodin ga je dugo gledao, zatim zatrese glavom, čudeći se, i reče:

- Divno! Dug i širok, brci, kosa... Kad te neko vidi na ulici, sigurno rekne zadivljeno: „Kakav sjajan čovjek, kakav sjajan sin!" Eh, kad bi taj došao u kuću da vidi kako stvarno izgledaš...

Mladić se još više zbuni, zastidje i ne progovori ni jedne riječi. Gospodin ga je i dalje ljutito posmatrao, a zatim mu suho i kratko reče:

- Odlučio sam da se oženiš...

Jasin je bio toliko zaprepašten da uopšte nije mogao da vjeruje svojim ušima. Očekivao je samo psovke i kletve, ali mu ni na kraj pameti nije bilo da će čuti tako važnu odluku

koja mijenja čitav tok njegovog života. Nije mogao da se savlada a da ne podigne pogled prema očevom licu, ali kad su se njegove oči srele sa očevim strogim, plavim očima, on obori pogled, porumenje i produži da ćuti. Gospodin dokuči da je njegov sin zatečen ovom „srećnom" odlukom, očekujući sasvim drugačiji, grublji odnos. Razbjesni se zbog situacije koja mu je nalagala da ga primi sa blagonaklonošću koja može da opovrgne mišljenje o njegovoj silini. Svoj bijes je iskazivao isprekidanim glasom i namrgođenošću:
- Vremena je malo, želim da čujem tvoj odgovor... Pošto je već odlučio da ga oženi, onda želi da čuje
samo jedan odgovor. Nema razloga da mu ne da odgovor koji želi, ne samo iz pokornosti prema njegovom naređenju nego i iz sopstvene želje. Zaista, jedva da mu je otac saopštio svoju odluku, odmah je u mašti počeo da zamišlja lijepu nevjestu, ženu koja će biti njegovo vlasništvo i njemu na raspolaganju kad god zaželi. Te mu misli razvedriše srce i on reče:
- Kako ti kažeš, oče...
- Želiš li da se oženiš ili ne? Govori...
Mladić odgovori oprezno: želio je da se oženi ali nije materijalno bio spreman:
- Kad je to tvoja volja, ja se potpuno slažem... Gospodin ublaži grubost svog glasa i reče:

- Tražiću za tebe ćerku svog prijatelja Muhameda Ife-ta, trgovca tekstilom u Hamzaviju, ona mu se slučajno našla, ima volovski vrat, poput tebe...
Jasin se blago osmjehu i reče ulagajući se:
- Ja ću joj, svakako, zahvaljujući tebi, dorasti... Otaca ga oštro pogleda kao da hoće da prodre u dubinu tih njegovih laskavih riječi i reče.
- Ko sluša kako govoriš, ne bi mogao zamisliti šta si učinio, licemjeru. Gubi mi se ispred očiju...
Jasin krenu ali mu otac dade znak rukom da stane i kao uzgred, naknadno ga upita: -. •
- Nadam se da si uštedio za vjenčani dar?
On ništa ne odgovori, nego se zbuni, na šta se gospodin razjari i upita s negodovanjem:
- Iako si zaposlen, ti si živio na moj račun, kao što si živio kad si bio učenik... Šta si uradio sa svojom platom?
Samo je micao usnama, ali nije progovorio ni riječi. Na to gospodin ljutito odmahnu glavom. Sjetio se šta mu je rekao prije godinu i po dana, savjetujući ga povodom zaposlenja.: „Ako bih sad tražio od tebe da se sam izdržavaš kao odgovoran čovjek, ne bih narušio uobičajeni odnos između očeva i djece, ali neću tražiti ni pare da bih ti pružio priliku da uštediš izvjesnu sumu novca da ti se nađe kad ti ustreba."
Taj njegov stav je bio znak da on ima

395povjerenje u svog sina. Doista, nije mogao pretpostaviti da će se neki od njegovih sinova, poslije strogog vaspitanja i odgoja koje su dobili, okrenuti nekoj neobuzdanoj strasti koja odnosi novac, nije mogao pretpostaviti da će njegov „sinčić" postati razvratnik i pijanica. Vino i žene, koje on u svom životu smatra nekom vrstom zabave koja ga ne ugrožava kao muškarca i ne narušava njegovu cijenu, postaju, ako „zagade" nekog od njegovih sinova, neoprostiv grijeh. Zato ga je mladićev prestup, koji je on otkrio u kućnom dvorištu, jednako umirio kao što ga je i razgnjevio, jer je nemoguće da Um Hanefi izazove jednog mladića i kad ne bi imala za njega nesavladivu krepost i ispravnost. Da, on nije sumnjao u nevinost svoga sina, ali se sjetio kako je često primjećivao da on itekako voli da se dotjeruje, da pažljivo bira odijela, košulje i kravate, te kako to njemu nije bilo drago i kako ga je na to blago upozorio, ili zato što u tom dotjerivanju nije vidio nikakav zločin ili zato što je njegov sin bio sličan njemu. Predstavljao je sliku jednog vida njegovog ponašanja, pa je mislio da nije na odmet da isto čine i njegovi sinovi. Sve je to u njegovom srcu pobudilo naklonost i popustljivost. Ali, kakav je bio rezultat te popustljivosti? On mu se sad jasno ukazao kad je vidio kako je sin rasipao novac na bezvrijedne, luksuzne stvari. Razjaren i gnjevan, on otpuhnu i ljutito reče:
- Gubi mi se ispred očiju!

Jasin napusti sobu, sad naljutivši oca zbog rasipništva, a ne zbog svoga prestupa, kako je očekivao kad je dolazio kod njega, rasipništva, o kojem ranije nije ni mislio, pa mu se predao bez razmišljanja i mjere, trošeći do kraja sve što je imao u džepu, živeći od danas do sutra, a ne gledajući na ono što zovu „budućnost", kao da je to nešto što uopšte ne postoji. Iako je napustio sobu zbunjen i uplašen zbog toga što ga je otac tako izgrdio i istjerao, ipak je bio duboko zadovoljan jer je shvatio da to ne samo da ne znači i da je otjeran od kuće, nego i da će gospodin podnijeti troškove ženidbe. Išao je poput djeteta, čijem je ocu dosadilo što uporno traži neku paru, pa mu je da i izbaci ga napolje, a dijete, radosno što je dobilo novac, brzo zaboravi neugodno izbacivanje.

Otac je ostao bijesan i ponavljao: „Kakvo živinče, tijelo visoko i široko, ali bez mozga." Razbjesnilo ga je njegovo prekomjerno trošenje kao da on sam nije od toga stvorio filozofiju svoga života. Međutim, nije vidio ništa loše u svom trošenju, kao ni u ostalim svojim strastima dokle god ga to ne osiromašuje, ne čini da zaboravi na svoje obaveze ili ugrozi njegovu ličnost. Ali, kako će obezbijediti da Jasin pred njim stoji uspravno? On mu ne samo da nije zabranjivao da bude samovoljan i sebičan, što je i sebi dopuštao, nego je bio i nježan prema njemu, iako je ta nježnost pokazivala da on vjeruje u sebe, ali ne i u druge. Sve ga to ispuni

ohološću. Napusti ga srdžba, kao i obično, jednako brzo kao što ga je i zahvatila, povrati mu se dobro raspoloženje, lice mu se nasmija: sve je sada izgledalo drukčije, novo, prijatno, dobro. „... Želiš da sličiš ocu, biku jedan... Nemoj, onda, da prihvatiš samo jedan dio, a zanemariš ostalo... Budi čitav Ahmed Abduldževad ako možeš, ili pak, drži se svojih okvira. Zar zbilja misliš da sam se razgnjevio zbog tvog rasipništva zato što sam želio da te oženim tvojim novcem? Nosi se... Ja sam jedino želio da vidim da li si ekonomičan da bih te oženio svojim novcem
uz sav novac koji ti imaš. To je bila moja želja koju si iznevjerio. Jesi li mislio da sam razmišljao o izboru žene za tebe tek pošto sam te uhvatio u onom razvratu? I to kakav razvrat! Bijedan, kao što je bijedan ukus tvoj i tvoje matere! Ne, mulac jedan, ja razmišljam o tvojoj sreći otkako si se zaposlio. Kako i ne bih kad si ti prvi koji me je načinio ocem! Ti si moj saučesnik u patnji koju nam je usadila tvoja prokleta mati! Zatim, zar nemam pravo da me ti obrađuješ, pogotovo što moram dugo čekati da me obraduje onaj drugi bik, tvoj brat, zatočenik ljubavi... Ko li će to doživjeti?!"
U sljedećem trenutku sjeti se nečega što je bilo u tijesnoj vezi sa njegovom trenutnom situacijom, sjeti se kako je gospodinu Muhamedu Ifetu pričao o Jasinovom „zločinu", kako se na njega ljutio i kako ga je tako naglo povukao da je gotovo pao na glavu, sjeti se svega toga a sprema se da za

mladića zatraži ruku njegove kćeri. U stvari, dogovor o tome između njih dvojice sklopljen je prije nego što je razgovarao sa Jasinom. Zatim se sjeti kako mu je čovjek rakao: „Zar ne misliš da bi bilo lijepo od tebe da promijeniš svoj odnos prema sinu koji se približio zrelom dobu, a naročito kad se zaposlio i postao ozbiljan muškarac?" Zatim se nasmijao: „Očito je da ti spadaš u one očeve koji ne drhte dok im se sinovi otvoreno ne pobune." Dalje, sjeti se kako mu je samouvjereno odgovorio: „Nemoguće je da veza između mene i moje djece podliježe mijenama vremena." Taj posljednji odgovor dao je sa bezgraničnom sigurnošću i ohološću, s tim što mu je poslije toga priznao da se njegov odnos stvarno mijenja kako se mijenja situacija. Rekao mu je da sa svoje strane nastoji da niko ne dokuči tu skrivenu namjeru promjene, a zatim je dodao: „Ja više ne dižem ruku na Jasina, čak ni na Fehmija, onako sam povukao Jasina pod uticajem strašnog gnjeva, ali znam da sam suviše daleko otišao." Potom se vrati u daleku prošlost i produži: „Moj pokojni otac je u mom vaspi tanju bio tako strog da je moja strogost prema djeci potpuno zanemarljiva. Ali, čim me je pozvao da mu pomažem u dućanu, odmah je promijenio svoj odnos prema meni. Zatim je taj odnos, kad sam se oženio Jasinovom majkom, prerestao u očinsko prijateljstvo. Bio sam pono-sam sam na sebe kad sam se suprotstavio njegovom posljednjem braku, s jedne strane, zbog njegove

starosti, kao i zbog mladosti nevjeste, s druge strane. Samo je rekao: ‚Ti mi se suprotstavljaš, mulac... Šta se ovo tebe tiče? Ja sam u stanju više nego ti da zadovoljim svaku ženu.' Nisam mogao da se ne nasmijem, a onda sam se, da bih mu udovoljio, ispričao." Sjetio se svega toga pa mu na um pade poslovica koja kaže: „Kad ti odraste sin, nek ti bude brat." Osjetio je, biće prvi put u svom životu, kako je složena i teška očinska dužnost. Iste sedmice majka je na sijelu uz kafu obznanila Jasinovu vjeridbu. Fehmi je za nju saznao od samog Jasina. Hatidža, pak, nije mogla a da ne poveže tu vjeridbu sa očevim gnjevom na Jasina, za koji je ranije saznala, misleći da je gnjev došao kao rezultat Jasinove želje da se oženi i poredeći to sa onim što je bilo između oca i Fehmija iz istog razloga. Ona je to otvoreno rekla, a Jasin joj odgovorio smijući se i hvatajući majčin stidljiv i zbunjen pogled:
- U stvari, postoji jaka veza između gnjeva i vjeridbe...

Pretvarajući se da je ljuta, Hatidža reče ironično i u šali:
- Tata je opravdano ljut jer mu ti ne činiš čast pred jednim velikim prijateljem kao što je gospodin Muhamed Ifet.
Jasin joj jednako ironično odgovori:
- Njemu će biti još neprijatnije ako spomenuti veliki gospodin sazna da mladoženja ima sestru kao što si ti, gospođice...

Tada Kemal upita:
- Hoće li nas ostaviti Jasin kao i Aiša? Majka, osmjehujući se, odgovori:
- Ne, neće, doći će nam u kuću nova sestra, to je nevjesta...
Kemala umiri ovaj odgovor koji nije očekivao, umiri ga što će ostati njegov „pripovjedač", u čijim je pričama, zgodama i druženju uživao. Ali, on ponovo upita zašto i Aiša nije ostala? Majka mu odgovori da običaj zahtijeva da nevjesta pređe u kuću mladoženje, a ne obratno. Nije znao ko je ustanovio ovaj običaj, ali je jako želio da je obratno, pa čak kad bi žrtvovao Jasina. Međutim, on nije mogao da glasno izrazi svoju želju nego je iskaza pogledom koji je uputio majci. Jedino je Fehmija potresla ova vijest, ne zato što ne bi sa Jasinom dijelio njegovu radost, nego jer mu je priča o ženidbi budila osjećanja i izazivala tugu, kao što priča o pobjedi izaziva tugu majke koja je izgubila sina u pobjedonosnoj bici.

XLTII
Fijaker, u kome su se nalazili majka, Hatidža i Kemal krenu na svom putu ka Sukeriji. Da li će Aišina udaja značiti najavu novog doba slobode? Hoće li, najzad, moći da, s vremena na vrijeme, pogledaju svijet oko sebe, da udahnu njegov svježi zrak? Međutim, Emina se nije suviše predavala optimizmu niti je unaprijed predviđala događaje. Jer, onaj ko

joj je zabranio da, osim vrlo rijetko, posjećuje majku, u stanju je da joj zabrani i da posjećuje ćerku. Nije zaboravljala da su prošli mnogi dani od Aišine udaje i za to vrijeme su je posjetili otac, Jasin i Fehmi, pa čak i Um Hanefi, ali njoj to nije bilo dozvoljeno, niti je smogla hrabrosti da zatraži dozvolu. Ustezala se da ga podsjeti da ona ima kćer u Sukeriji, koju bi trebalo da vidi. Ćutala je iako joj slika „malene" nije izlazila iz glave. Međutim, kad više nije mogla da podnosi tegobe strpljivosti, sakupi hrabrosti i upita ga:
- Ako bog da, gospodin namjerava da uskoro posjeti Aišu da vidimo kako je?
Gospodin je shvatio prikrivenu želju iza tog pitanja. Razbjesni se na nju, ne zato što bi odlučio da je spriječi da posjeti Aišu, nego zato što je on želio, kao i u drugim sličnim situacijama, da njegova dozvola dođe kao dar koji nije prethodno iskan, nije želio da ona pomisli kako je dobila dozvolu da posjeti kćer zato što je to tražila. Nije mu se dopalo što ga podsjeća na to tim lukavim pitanjem. On je još ranije o tome nevoljno razmišljao. Ljutilo ga je što je to smatrao nužnim i neizbježnim. Zato srdito viknu na nju:
- Aiša je u domu svoga muža i ne treba joj niko od nas, s tim što smo je posjetili i ja i njena braća. Šta te onda ona brine?
Kao da joj srce prestade da kuca, usta joj se osušiše, sve od očaja i poraza. Gospodin je, pak, riješio da više ne govori kao da je čitava stvar završena time što je kažnjena zbog, kako je

on mislio, neoprostivog lukavstva, zatim ju je čitavo vrijeme zanemarivao, kradom pogledajući njeno tužno lice. Kad je došlo vrijeme da pođe na posao, reče joj kratko i grubo:
- Idi joj sutra u posjetu...!
Od radosti joj lice porumenje. Veselila se poput djeteta. Međutim, on ponovo ljutitio podviknu:
- Poslije toga ćeš je vidjeti samo kad njen muž dopusti da je posjetiš...
Ona na to ne reče ništa. Ali, nije zaboravila obećanje koje je dala Hatidži kad su se savjetovale kako da s njim razgovara, pa nesigurno i blago upita:
- Dozvoljava li gospodin da uzmem Hatidžu sa sobom?
On zatrese glavom kao da veli: „Divno, sjajno...!", zatim i dalje ljut, odgovori:
- Naravno, naravno... Kad sam već prihvatio da prvo udam mlađu ćerku, onda moja porodica može da se priključi uličarima...! Uzmi je, bog vas sve uzeo!
Radosti je bilo više nego što je očekivala. Nije obraćala pažnju na njegovu posljednju kletvu na koju je, inače, navikla. Štaviše, znala je kad je ljut ili se pretvara da je ljut, svejedno, da je on to samo na jeziku, a da mu je to daleko od srca, bio je poput mačke koja, kad nosi svoje mlade, izgleda kao da će ih požderati.
Tako se njena nada ostvarila. Kola ih povezoše ka Sukeriji. Kemal je, zato što ide u posjetu sestri u društvu svoje majke i

sestre i što se vozi fijakerom, bio najradosniji među njima. Nije mogao da sakrije svoju radost ili je želio da je skroz pokaže ili je pak, htio da privuče pažnju na sebe. Sjeo je u fijaker između majke i sestre. Čim su se kola približila radnji brijača čika Husanejna, on odjednom uzviknu:
- Čika Husanejn, pogledaj!
Čovjek pogleda prema njemu, pa kad vidje da nije sam, brzo, smijući se, obori pogled. Majka se topila od stida i zbunjenosti. Povuče sina za rub sakoa da ne bi to isto ponovio ispred slijedećih dućana. Karala ga je zbog njegovog „ludog" postupka. Kuća u Sukeriji izgledala je drukčije nego u svjetlosti one svadbene noći: stara, dotrajala, ali je sama ta njena starost, povrh toga što je bila ogromna i bogato namještena, ukazivala na gospodstvo i ugled. Porodica Ševket bila je jedna „stara" porodica, mada je od te stare slave, naročito nakon raspodjele bogatsva nasljednicima i prevelikih troškova školovanja, ostalo samo ime. Mlada je stanovala na drugom spratu, dok je supruga pokojnog Ševketa, sa starijim sinom Ibrahimom, sišla na prvi sprat, jer zbog starosti nije mogla da se penje uz stepenice. Treći sprat je ostao prazan, nisu ga mogli popuniti, a
nisu željeli da ga nastanjuju drugi. Kad su uvedeni na Aišin sprat, Kemal, potaknut svojom prirodom, kao da je u svojoj kući, htjede da ga pretražuje, ne bi li lično naišao na sestru i uživao u zadovoljstvu iznenađenja, koje je zamišljao dok se

penjao uz stepenice. Međutim, iako se opirao, majka mu nije dozvolila da se izvuče iz njenih ruku. No, ubrzo se pojavi sluškinja i povede ih u „primaću" sobu, a onda ih ostavi same. Osjetio je da se prema njima odnose kao prema „strancima" ili „gostima". Stisnu mu se u grudima i u duši. Nestrpljivo je počeo da ponavlja:
- Gdje je Aiša? Zašto smo ostali ovdje?
Čuo je samo „pst" i upozorenje da će mu zabraniti da ponovo dođe ako bude suviše glasan. Međutim, brzo ga, čim je došla Aiša, napusti nemir.
Došla je lebdeći, blistavog, nasmijanog lica, sva u sjaju nakita i raskošno dotjerana. Potrči prema njoj i objesi joj se oko vrata. Ona se pozdravi s majkom i sestrom, dok je Kemal i dalje visio o njenom vratu.
Aiša je izgledala posve srećna sobom, svojim novim životom i posjetom svoje porodice. Pričala im je o očevim, Jasinovim i Fehmijevim posjetama, o tome kako ju je obuzela čežnja za njima pa je, uprkos strahu od oca, smogla hrabrosti da ga zamoli da im dopusti da je posjete. Rekla je:
- Ne shvatam kako me je jezik poslužio pa sam progovorila. Biće da me je njegov novi lik, koji ranije nisam poznavala, ohrabrio. Izgledao je prijatan, blag, nasmiješen, da, zaista, nasmiješen. Ipak, pored toga, ja sam se dugo kolebala. Plašila sam se da će se naglo promijeniti i izružiti me. Zatim pouzdah se u boga i progovorili.

Majka je upita šta je odgovorio i ona reče:
- Odgovorio je kratko: „Nemoj misliti da je sve to igra, jer sve ima svoj račun." Srce mi je zaigralo. Dugo sam se molila, nastojeći da mu udovoljim i pokažem svoju ljubav.
Zatim se Aiša vrati na prethodni razgovor, opisivala je kako se osjećala kad joj je rečeno: „Stari gospodin je u ‚primaćoj' sobi!" Ona nastavi:
- Skočih do kupatila da sperem s lica sve tragove šminke, tako da je gos'n Halil pitao zašto sve to činim, na što mu ja odgovorih: „Shvati me, ne mogu da ga dočekam u ljetnoj haljini otkrivenih ruku." Pošla sam da ga vidim tek kad sam se ogrnula svojim kašmirskim šalom. - Zatim produži: - Kad je mama saznala - nasmija se - mislim nova mama, iz Halilove priče, šta se dogodilo, nasmijala se i kazala: „Ja dobro poznajem gospodina Ahmeda... On je takav i još više od toga..." Zatim, nastavi, okrećući se prema meni: „Ali, znaj Šušu, da ti više ne spadaš u porodicu Abduldževadovu. Ti si sada Ševketovićka i ne mari za druge..."
Njen sjajan izgled i njena priča su kod njih naišli na pravo divljenje i ljubav. Kemal je zurio u nju kao i one svadbene noći, a onda, kao ljut, upita:
- Zašto nisi izgledala tako dok si bila u našoj kući? Ona mu smjesta odgovori, smijući se:
- Tada nisam bila Ševketovićka!

Čak ju je i Hatidža posmatrala s ljubavlju. Aišinom udajom su prestali razlozi njihovih svađa koje su izbijale zato što su živjele zajedno. S druge strane, od onog osjećanja bijesa, koje ju je bilo obuzelo kad je djevojci bilo
dopušteno da se uda prije nje, ostao je tek blijedi trag, koji je ona pripisala svojoj „sreći", a ne sestri. U srcu je sada nosila samo ljubav i čežnju. Koliko li joj nedostaje kad god osjeti potrebu za bliskim sagovornikom kome bi kazala šta osjeća. Zatim je Aiša govorila o novom domu, o balkonu koji gleda na kapiju Muteveli, na minareta koja se, tu blizu, uzdižu, o neprekidnom toku prolaznika. Sve oko nje podsjeća je na stari dom, na stare uličice i kuće. Nema nikakve razlike osim naziva i nekih manje značajnih stvari.
- Ali, kad spomenusmo veliku kapiju, takve kod vas nema. - Zatim, nekako razočarano: - Iako pored nje ne prolazi „ćabenska nosiljka", kao što reče Halil.
Potom produži:
- Neposredno ispod balkona nalazi se jedno društvo koje se sastoji od trojice ljudi, koji ga ne napuštaju sve do iza ponoći. To su: kljasti prosjak, prodavač obuće i gatač iz pijeska. To su moji novi susjedi. Međutim, gatač iz prije-ska ima najviše sreće. I ne pitajte o gomilama ljudi i žena koji, čučeći, sjede pred njim, nastojeći da saznaju svoju sudbinu. Koliko sam poželjela da mi je balkon niži da čujem šta im kaže. Najzanimljiviji je prizor tramvaja koji dolazi iz Crvenog

prolaza, kad se sretne sa kolima koja prevoze kamen i koja dolaze iz Gurije. Prolaz kroz Kapiju im je tijesan, pa ne mogu istovremeno da prođu. Tada svaki od vozača radi na svoju ruku, izazivajući onog drugog i zahtijevajući da se povuče i oslobodi mu prolaz. Razgovor počne donekle blago, onda se zaoštrava, zatim postane grub, a potom počnu da sijevaju munje od psovki i uvreda. U međuvremenu, naiđu dvokolice i ručna kolica i ulica
se potpuno zakrči. Niko ne zna kako će se sve to vratiti u prethodno stanje. Pri tom ja stojim iza kapaka prozora, prigušujem smijeh i posmatram ta lica i taj prizor...
Velika je sličnost bila između dvorišta nove kuće i dvorišta njihove kuće, kuhinje, ostave, njene svekrve, gospodarice dvorišta i služavke Suvejdan.
- Nemam nikakvog posla... Čim spomenem kuhinju, odmah mi donesu poslužavnik sa hranom...
Tada Hatidža ne mogade da se uzdrži, nego se nasmija
i reče:
- Dobila si ono za čim si toliko žudjela...!
Kemal u tom razgovoru nije našao ništa zanimljivo.
Međutim, on je u opštem tonu osjetio da se Aiša ovdje konačno „smjetila", obuze ga nemir i on je upita:
- Zar nam se nećeš vratiti? Tada se u sobi začu gromki glas:
- Neće vam se vratiti, gos'n Kemale!

Pojavi se Halil, smijući se i vukući svoje okruglo tijelo u bijeloj svilenoj galabiji. Imao je punačko oblo lice svijetle puti, sa malko razrokim očima i nešto debljim usnama. Njegova, pak, velika glava završavala se uskim čelom, a na razdioku se dijelila crna, gusta kosa, koja je, po boji i frizuri, sličila gospodinovoj. U očima mu se ogledala prijatnost i neka tromost, vjerovatno zbog udobnog života, dokonosti i zadovoljstva. Nagnu se prema majčinoj ruci da je poljubi, ali je ona brzo, zbunjeno i smeteno, povuče, i tek micanjem usana se zahvali. Zatim pozdravi Hatidžu i Kemala i sjede među njih kao da, po kasnijim Kemalovim riječima, spada među njih. Dječak iskoristi priliku da, dok mu je Halil govorio, dobro i dugo osmotri njegovo lice, to uistinu tuđe lice koje se pojavilo u njihovom životu da zauzme ugledno mjesto koje će mu omogućiti da postane jedan od najbližih u njihovoj svojti, ili tačnije da bude Aišin životni saputnik. Dugo je piljio u njega, ponavljajući u sebi njegove samouvjerene riječi: „Neće vam se vratiti, gos'n Kemal!". Osjeti odbojnost, mržnju pa i odvratnost prema njemu, što mu gotovo osvojiše srce. Međutim, čovjek iznenada ustade, iziđe, a potom se vrati sa srebrnim poslužav-nikom punim najukusnijih, raznovrsnih slatkiša, koje mu, sa osmijehom, ponudi. Njegov osmijeh je otkrivao dva sjeku-tića od kojih je jedan najahao na drugi. Uto dođe supruga •pokojnog Ševketa, oslanjajući se na ruku čovjeka za koga su, po

sličnosti sa Halilom, zaključili da je to njegov stariji brat. Potvrđujući njihov zaključak, udovica ga predstavi:
- Moj sin Ibrahim..., zar ga već niste upoznali? Kad je osjetila da su Emina i Hatidža posve zbunjene,
ona reče, osmjehujući se:'
- Mi smo od starina kao jedna porodica, ali se neki vide sada po prvi put... Ne mari...
Emina shvati da žena želi da je ohrabri, i da joj olakša položaj, pa se nasmiješi. Međutim, uznemiri se pitajući da li će se gospodin složiti što su se srele, bez vela, sa ovim čovjekom iako se smatra, jednako kao i Halil, novim članom porodice? Hoće li mu otvoreno reći za ovaj susret ili će izbjeći da ga spomene, pretpostavljajući tome mir u kući? Da nije bilo razlike u godinama, Ibrahim i Halil bi bili slični kao blizanci, s tim što je razlika među njima bila minimalna u poređenju sa razlikom u godinama. U stvari, da Ibrahim nije imao kratku kosu i usukane brkove, ni po
čemu se ne bi razlikovao od Halila, kao da nije imao već četrdeset godina ili kao da njegova mladost i izgled ne pokazuju godine. Zato se Emina prisjeti šta joj je jednom govorio gospodin o pokojnom Ševketu: kako je izgledao „dvadeset ili više godina mlađi nego što je stvarno bio" ili „kako je on, uprkos toga što je bio prijatan i plemenit, bio poput životinje koja nikako ne dopušta da mu misli kvare raspoloženje". Zar nije čudno da Ibrahim izgleda kao da ima trideset godina,

iako se oženio u ranoj mladosti, dobio dvoje djece, a onda su mu i žena i djeca pomrli? Međutim, on je iz tog svog teškog životnog iskustva izišao zdrav i netaknut, a potom je nastavio da živi kod svoje majke, dokon, lijen i obezbijeđen, kao što je živjela čitava porodica Ševket. Hatidža kradom, kao što je to uvijek činila kad je niko ne vidi, pogleda u lica dvojice braće, uočavajući čudnu sličnost među njima, njihovu punoću i oblost, izvjesnu raz-rokost očiju, nadutost i malaksalost... Sve to u njoj pokrenu njenu prikrivenu podrugljivost. Smijala se u mislima, zadržavajući u pamćenju sve te slike da bi im se vratila kad sjednu kod kuće uz kafu. Po običaju, htjela je da se smije i šali, da ironizira, a uz to da im, njima dvojici, izabere, odgovarajuća pogrdna imena poput imena koja je nadijevala drugim svojim žrtvama, po uzoru na njihovu majku kojoj je nadjenula ime „mitraljez", zbog toga što, dok razgovara, sipa pljuvačku oko sebe. Pogleda, u jednom trenutku, u Ibrahima. Prenerazi se kad joj se oči susretoše sa njegovim krupnim očima, koje su je, ispod gustih obrva pažljivo i uporno posmatrale. Nelagodno i zbunjeno obori pogled. Sumnjičavo i prestrašeno se upita šta li to on smjera tim svojim pogledom. Zatim se zateče
kako uznemireno razmišlja o svom izgledu i o tome kakav bi on utisak mogao ostaviti na njega. Da li se, možda izruguje

njenom nosu kao što se ona smijala njegovoj punoći i lijenosti? Utonu u razmišljanje i nemir...
Kemalu je dosadila ta sjedeljka koja, iako je tu bila Aiša, zbog brojnih gostiju, nije, osim ono slatkiša koji su im ponuđeni, ispunila nijednu od njegovih želja. Sjede pored mlade i dade joj znak iz koga ona shvati da on želi da bude s njom nasamo. Ona ustade i uze ga za ruku. Napusti-še sobu. Pomislila je da će biti zadovoljan da sjedne s njom u salonu, ali je on povuče za ruku prema spavaćoj sobi i tre-skom zalupi vratima. Lice mu se razvedri i oči bljesnuše. Dugo ju je posmatrao, zatim uze da pregleda sobu od ugla do ugla, udišući miris novog namještaja, koji se miješao sa nekim sličnim mirisom koji je, biće, ostao iza namirisanih gostiju. Zatim se zagleda u mekani krevet i dva ružičasta jastučića koji su se, jedan pored drugog, nalazili iznad jastuka. On je upita:
- Staje to? Ona mu odgovari:
-Dva jastučića. On ponovo upita:
- Stavljaš li to pod glavu? . Ona, osmjehujući se, odgovori:
- Ne, oni su samo za ukras. Pokazuući na krevet, on je upita:
- Gdje spavaš? I dalje se osmjehujući, odgovori:
- Tu, unutra.
Kao da i on spava s njom, upita:
- A gos'n Halil?
Uštinuvši ga blago za obraz, ona mu odgovori:

- Vani...
Tada se nekako čudno okrenu prema „počivaljci", priđe joj, sjede na nju i pozva i Aišu da sjedne pored njega, što ona i učini. Brzo je utonuo u misli, oborivši pogled da sakrije svoju zbunjenost zbog prijekora koji je doživio one noći kad se udala, tajeći od nje šta je vidio kroz otvor vrata. Želio je da joj povjeri svoju tajnu, da je pita o tome pod pritiskom oštrog izazova. Međutim, uzdržđ se zbog neprijatnosti koja je dolazila iz njegovog osjećanja sumnje. Protiv svoje volje, priguši tu želju, zatim podiže svoj nevini, čisti pogled prema njoj i nasmiješi se. Ona mu uzvrati osmijehom, nagnu se prema njemu, poljubi ga i ustade, dok joj se čitavo lice prijatno smiješilo:

– Da ti napunim džepove čokoladom...

XLIV

Razlijegoše se povici i kliktaji dječaka skupljenih pred kućom i na trotoaru ulice Između dva dvorca. Među njima se izdvajao Kemalov glas. Vikao je:
- Evo mladinog automobila!
Ponovio je to tri puta. Na to Jasin, dotjeran, u punom sjaju i oholosti, iziđe iz grupe koja je stajala na ulazu u dvorište, krenu na ulicu i zastade ispred vrata, okrenuvši se prema ulici Kazandžija. Ugleda ne vještinu povorku i krenu polagano, kao da se šepuri. U tom trenutku, ispunjenom

srećom i strahopoštovanjem, uprkos očima koje su zurile u njega iz kuće i izvan kuće, odozgo i odozdo, on je djelovao sigurno, samopouzdano, kao pravi muž i muškarac. Vjerovatno mu je tu sigurnost davalo osjećanje da je meta svih tih pogleda. Svojom odvažnošću je savladao unutrašnji nemir koji je dolazio iz straha da će se smesti, što bi ga ugrozilo kao muškarca. Najzad, znao je da mu se otac povukao tamo, skroz na začelju grupe ljudi koji su čekali na u ulazu dvorište, muškaraca iz porodica mladenaca, tako da ga niko nije mogao vidjeti. Uspio je da se održi dostojanstveno, netremice gledajući u automobil, okićen ružama, koji mu je dovodio mladu, dapače, ženu od prije više od mjesec dana, iako je još nije ni vidio. Ili ga je, na kraju, održala nada i požudni snovi o vječitoj sreći.
Automobil se zaustavi ispred kuće, na čelu dugog niza automobila. Jasin se pripremi za sretan doček. Ponovo mu se pojavi želja da podigne onaj svileni veo i da po prvi put vidi lice svoje nevjeste. Otvori vrata automobila iz kojeg siđe crna sluškinja četrdeset godina, snažne građe, blistave boje kože, krupnih očiju. Svojim sigurnim pokretima pokazala je da je ona djevojka koja je određena da im služi u novom domu. Skloni se malko u stranu i stade uspravno poput stražara, zatim mu reče glasom koji je odzvanjao poput bakra i sa osmijehom koji je otkrivao njene sjajne, bijele zube:
- Izvoli, uzmi svoju mladu!

Jasin priđe vratima automobila, malko se nagnu unutra i ugleda, između dvije djevojke, svoju nevjestu u bijeloj haljini. Zapahnu ga prijatan, očaravajući miris i on se izgubi, očaran ljepotom atmosfere na koju je naišao. Pruži joj ruku, ali jedva da je išta vidio, kao što osvit zore potire svaku, pa i najjaču svjetlost. Mlada se ukoči od straha i ne pomjeri se. Priskoči joj djevojka s njene desne strane, uze je za ruku i tutnu je njemu pod ruku, prošaptavši, smijući se:
- Budi hrabra, Zejnebo...
Uđoše jedno pored drugog. I dalje isprepadana, mlada ga je sprečavala da je vidi, postavivši između sebe i njega veliku lepezu od nojevog perja, kojom je zaklonila lice i vrat. Pređoše preko dvorišta između dva reda gomile koja ih je čekala. Za njima su išle gošće iz njene porodice, koje su glasno kliktale, ne obraćajući pažnju na gospodina Ahmeda koji je stajao tik do njih. Tako su po prvi put zagrmjeli kliktaji u tom muklom domu i to nadomak ušiju njegovog silnog gospodara. Sigurno je da su ti kliktaji zaprepastili članove njegove porodice, mada je to zaprepašćenje bilo praćeno i radošću, kao i nevinom, veselom zlobom na račun neopozive, tvrde odluke da ne bude ni kliktaja, ni pjesme, ni zabave..., kao i da svadbena noć najstarijeg sina prođe kao i svaka druga noć. Emina, Hatidža i Aiša se pogledaše, osmjehujući se upitno i bojažljivo pogledajući kroz prozor koji je gledao na dvorište

da vide kako je gospodin primio te kliktaje. Međutim, on je nasmijan razgovarao sa gospodinom Muhamedom Ifetom, pa Emina promrmlja:
- Večeras ne može nego da se smije, ma koliko mu se štošta ne sviđalo...
Um Hanefi iskoristi ukazanu priliku, ubaci se među žene poput bureta i snažno, zvonko zaklikta tako da nadvisi sve ostale glasove i nadoknadi svu onu radost i veselje koji su, u sjenci nasilja, propušteni prilikom vjeridbe Aiše i Jasina. Priđe svojim trima gospođama iz kuće klikćući tako da one prsnuše u smijeh, zatim im reče:
- Zaklikćite bar jednom u životu... Neće on večeras saznati ko je kliktao...
Pošto je odveo mladu do vrata ženskih odaja, Jasin se vrati i naiđe na Fehmija na čijim se usnama primjećivao nelagodan i zabrinut osmijeh, vjerovatno zbog ovog „zabranjenog" bučnog veselja. Krišom je pogledao u oca a onda se okrenu bratu, nasmijavši se prigušeno. Jasin je mogao samo da nezadovoljno raširi ruke:
- Šta smeta da se u svadbenoj noći veselimo i klik-ćemo? I šta mu je smetalo da se složi da pozovemo neku pjevačicu ili pjevača?
To je bila želja porodice koja ju je mogla izraziti jedino tako da nagovori Jasina da razgovara sa gospodinom Muhamedom Ifetom da se zauzme kod oca. Međutim,

gospodin Ahmed se ispričao i insistirao da svadbena noć prođe u tišini i da se svede na bogatu večeru. Jasin je bio neraspoložen:
- Ne znam ni ko će mi biti žena ove noći koja se neće nikad više ponoviti! Ući ću u nevjestinu sobu bez pjesme i muzike, kao plesač koji, bez ikakvog ritma, mrda svojim tijelom...
U očima mu se pojavi lukav, veseo osmijeh:
- Ono što je nesumnjivo jeste da naš otac podnosi pjevačice samo u njihovim domovima...
Kemal je ostao čitav sat na gornjem spratu koji je bio pripemljen za gošće, zatim, u potrazi za Jasinom, siđe na prvi sprat, pripremljen za prijem muškaraca. Međutim, zateče ga u dvorištu kako pregleda pokretnu kuhinju koju je postavio kuhar. Krenu radosno prema njemu, pokazujući time da je izvršio povjereni zadatak i reče mu:
- Učinio sam kako si mi naredio... Pratio sam mladu sve do njene sobe i dobro je pogledao pošto je skinula veo sa lica...
Jasin ga odvede u stranu i upita ga smiješeći se:
- Ha? Kakvo joj je tijelo?
- Kao tijelo naše Hatidže... ' , Jasin se nasmija:
- S te strane, nije loše... Sviđa li ti se kao Aiša?
- Ne, ne... Naša Aiša je mnogo ljepša od nje! Nesrećo, hoćeš li da kažeš da je kao Hatidža?
- Ne, ne, ona je ljepša od Hatidže.
- Mnogo?

Dječak je mahao glavom razmišljajući, pa ga mladić nestrpljivo upita:
- Zatim?
- Lice joj je bijelo, kosa crna a miris vrlo prijatan...
- Pohvalno... Bog te obradovao dobrim...
Učini mu se da se dječak trudi da još nešto kaže, pa mu donekle nervozno reče:
- Hajde, reci šta imaš, ne boj se! Kemal odgovori oborivši pogled:
- Vidio sam kako vadi maramicu a onda... se useknu! Usne mu se iskriviše od gađenja kao da mu je bilo
ružno da jedna nevjesta učini tako nešto. Jasin nije mogao da se ne nasmije:
- Dovde je - odlično. A ostalo nek' bog učini kako valja!
Sjetno pogleda na dvorište u kome nije bilo nikoga osim kuhara, njegovih momaka, nekih dječaka i djevojčica. Zamišljao je kako bi sve trebalo da bude ukrašeno, da su postavljeni šatori za zabavu, da su pozvani gosti. Ko je to spriječio? Njegov otac! Čovjek u čijim žilama struji samo razvrat, zabava i zloba. Čudio se: kakav je to čovjek koji sebi dozvoljava zabranjena uživanja a svojoj porodici zabranjuje dopuštenu zabavu! Poče da se sjeća gospodinovog društva, kad ga je vidio u Zubejdinoj sobi između čaše i lutnje. Odjednom mu se pojavi neobična misao koja mu ranije nikad nije padala na um, premda je bila, kako je mislio, tako

jasna, a to je - sličnost između prirode njegovog oca i njegove matere. To je jedna te ista priroda u svojoj strastvenosti, koja neobuzdano juri za zadovoljstvima,
ne vodeći nikakvog računa o bilo kakvim obzirima. Vjerovatno se ni njegova mati, da je muškarac, ne bi manje od oca odavala piću i zabavi! Zato je brzo između njih, njegovog oca i matere, prekinuto ono što ih je povezivalo. On onakav nije mogao da podnese nju onakvu, niti je ona onakva mogla da podnese njega onakvog. Štaviše, nikako ne bi sredio svoj bračni život da nije naišao na svoju sadašnju ženu. Zatim se, na tu neobičnu misao, nasmija suho, neveselo. „Sad sam saznao ko sam, ništa drugo nego sin dvoje pohotnika i ništa drugo nisam ni mogao biti." U sljedećem trenutku se upita da nije pogriješio kad je propustio da pozove svoju mater na svadbu, pitao se, iako je neosporno vjerovao da nije pogriješio. Biće da je otac htio da umiri svoju savjest kad mu je nekoliko noći prije svadbe rekao:
- Mislim da bi trebalo da obavijestiš mater, možeš, ako želiš, da je pozoveš na svadbu.
Vjerovao je da je otac to rekao jezikom a ne srcem. Nije mogao zamisliti da će otac rado prihvatiti da on ode tamo gdje živi ona bijeda od čovjeka, za koga se udala njegova mati poslije toliko drugih muževa, i da je pred njim zamoli da prisustvuje njegovoj svadbi. Niti bi svadba niti ikakva sreća na ovome svijetu mogla da ga navede da ponovo

uspostavi prekinutu vezu sa tom ženom, tom sramotom, tom bolnom prošlošću! Tada je ocu jedino mogao da odgovori:
- Kad bih stvarno imao majku, ona bi bila prva koju bih pozvao na svoju svadbu!
Odjednom obrati pažnju na dječake i djevojčice koji su ga posmatrali i nešto se došaptavali. Posebno se obrati djevojčicama, glasno se smijući:
- Sanjate li da se već udate, djevojčice?
Uputi se prema vratima ženskih odaja, prisjećajući se šta mu je Hatidža juče podrugljivo rekla: „Pazi da se sutra ne smeteš pred gostima, inače će saznati gorku istinu da te je otac oženio, platio dar za nevjestu i sve troškove svadbe. Neprestano se kreći, obilazi sobe gostiju, s ovim se nasmij, s onim progovori, penji se i silazi, pregledaj kuhinju, podvikni i dozivaj, ne bi li ljudi pomislili da si stvarno čovjek i junak ove noći!" Nasmija se i ode s namjerom da ostvari ovaj podrugljivi nauk. Kretao se među zvanicama svojim visokim, krepkim tijelom, sa izvanrednom elegancijom, privlačan i zgodan, u punoj mladosti. Odlazio je i dolazio, silazio i penjao se, premda nije radio ništa. Ali ga je to kretanje oslobodilo raznih pomisli pa se, raspoložen, predade dražima svadbene noći. Kad u srcu pomisli na svoju nevjestu, tijelom mu prostruja neka životinjska jeza. Zatim se sjeti posljednje noći koju je prije mjesec dana proveo kod

sviračice Zenube, kako ju je, opraštajući se od nje, obavijestio o svojoj skoroj ženidbi i kako je ona kao ljutito uzviknula:
- Pasji sine, skrivao si tu vijest dok nisi ostvario svoj cilj!
Od Zenube, kao ni od drugih žena, nije u njemu ostalo nikakvog traga. Za sva vremena je spustio zastor na ovaj vid svog života. Možda će ponekad nešto popiti, ali ne misli da će umrijeti od želje za pićem. Što se tiče žena, nije mogao zamisliti da će se osvrnuti i na jednu prolaznicu kad pred sobom ima ljepoticu na raspoloženju, svoju nevjestu, novo zadovoljstvo koje će utoliti njegovu divlju strast koja je toliko puta uzdrmala čitavo njegovo biće. Zatim uze da zamišlja svoj budući život, ovu noć, sljedeće noći, mjesec, godinu, čitav život. Lice mu je sijalo od radosti koja je jasno govorila šta osjeća... To primijeti ljubopitljivi Fehmi, tiho obradovan ali ne i bez tuge i boli. Dođe Kemal koji se inače svugdje iznenada pojavljivao i razdragano se obrati Jasinu:

– Kuhar mi veli da slatkiša ima više nego što je potrebno gostima i gošćama i da će dosta preostati...

XLV

Dolaskom Zejnebe, sijelo uz kafu je dobilo jedno novo lice, lice koje je pucalo od mladosti i radosti. Pored toga i pored novog namještaja u tri sobe uz roditeljsku sobu u gornjem spratu, koji je donijela nevjesta, Jasinova ženidba nije unijela značajniju promjenu u opšti red stvari u kući, bilo sa gledišta

vođenja porodice, koje je i dalje ostalo, u punom značenju te riječi, potčinjeno vlasti i volji gospodinovoj, bilo sa gledišta unutrašnjeg vođenja kućanstva, koje je u cijelosti ostalo u domenu majke kao što je bilo i prije Jasinove ženidbe. U stvari, suštinska se promjena dogodila u dušama i mislima članova porodice, u njihovom doživljavanju novog člana kuće. Naime, nije bilo lako da Zejneba zauzme svoje mjesto žene sina prvenca i da se njih dvoje i ostali dio obitelji okuplja u jedan dom a da to ne dovede do značajnog razvoja u njihovim osjećanjima i mislima.
Majka ju je posmatala pogledom u kojem je bilo i nade i opreza: to je djevojka koju joj je sudbina dodijelila da dugo vremena, a možda i do kraja života živi zajedno s njom. Kakav je čovjek? Šta se krije iza njenog finog osmijeha? Riječju, prihvatila ju je kao što kućevlasnik prihvata novog stanara, pouzdaj ući se u njega ali i podozrijevajući. Hatidža, pak, uz sve lijepe riječi koje su međusobno izmjenjivale, pratila ju je svojim prodornim pogledom sa urođenom podrugljivošću i nepovoljnim mišljenjem, tragajući za njenim nedostacima i zamjerkama sa nekom ljuti-tom usrdnošću, jer je njeno uključivanje u porodicu i udaja za njenog brata izazivala kod nje samo prikrivenu netrpeljivost. Kad bi se mlada prvih dana udaje povukla u svoje odaje, Hatidža bi pitala majku u kuhinji:
- Da li „njoj" možda kuhinja ne odgovara?

Iako je majka smatrala da je ta njena zajedljivost u stvari odušak za sumnjičavost, ipak je branila djevojku i odgovarala joj:
- Strpi se, ona je još nevjesta, na početku novog života...
Ova ponovo, mrzovoljno upita:
- Ko je to presudio da budemo služavke mladencima? Majka je upita kao da sama sebi postavlja pitanje:
- Zar bi ti više voljela da ona ima svoju zasebnu kuhinju?
Hatidža se glasno usprotivi:
- Kad bi novac bio njenog a ne mog oca, to bi moglo biti...! No, ja mislim da bi ona trebalo da radi s nama.
Međutim, kad je Zejneba, sedmicu dana poslije udaje odlučila da preuzme neke obaveze u kuhinji, Hatidža taj njen saradnički korak nije dobro primila. Kritički i strogo je posmatrala kako nevjesta radi i govorila majci:
- Nije ona došla da ti pomogne, nego da čini ono na što misli da ima pravo...
Ili bi podrugljivo rekla:
- Koliko sam iz porodice Ifet slušala kako su oni „krem" i da jedu drukčije od drugih ljudi...! Jesi li našla u njenom kuhanju nešto neobično za što mi nismo čuli?
Međutim, Zejneba jednog dana predloži da napravi „čerkesiju" jer je to bilo omiljeno jelo na trpezi njenog oca, koje je sad prvi put ušlo u gospodinovu kuću. Kad su je jeli, svi su joj se divili, a najviše Jasin, tako da je i majku pecnula

ljubomora, dok je Hatidža prosto poludjela i uzela da se ruga tom novom jelu:
- Kažu: „čerkesija", a ja kažem: učitelj živi a ne nauči ništa, ali šta mi vidimo: riža i saft na „politički" način, bez nekog određenog ukusa..., poput nevjeste koju dovedu mladoženji u privlačnoj odori i sa blistavim nakitom, a kad skine vjenčanu haljinu, ispadne sasvim obična djevojka, od one iste, već poznate smjese mesa, kostiju i krvi!
Potom, jedva da su prošle dvije sedmice od svadbe, a ona reče pred majkom, Fehmijem i Kemalom da je mlada, iako ima svijetao ten i „umjerenu ljepotu", ipak teško podnošljiva, baš kao ona njena „čerkesija". To je rekla upravo u vrijeme kad se posve, sa svojom priznatom vještinom, predala da dokuči tajne spravljanja „čerkesije". Međutim, Zejneba je, sasvim dobronamjerno, jer, ako ništa, još nije došlo vrijeme zadjevica, pričala razne stvari o sebi, što je izazvalo izvjesne primisli i nadnijelo sjenku podozrivosti: voljela je kad god joj se ukaže zgodna prilika da istakne svoje tursko porijeklo, iako se pri tom držala mjere i dobrog odgoja, kao i da im priča o nekim svojim doživljajima na putovanjima u fijakeru svoga oca, o posje-tama, u njegovom društvu, nekim pristojnim kafanama i parkovima. Sve je to, međutim, veoma uznemirilo, čak
zaprepastilo majku. Čudila se tom neuobičajenom životu o kojem čuje prvi put, koji nije odobravala, kao što je u sebi

neizmjerno osuđivala tu neobičnu slobodu, s tim što ju je hvalisanje turskim porijeklom, uz svu mjeru i dobar odgovor, jako ozlijedilo, jer je ona, iako tako ponizna i povučena u sebe, bila i te kako ponosna na svog oca i svog muža i smatrala je da zahvaljujući njima, uživa nedostižan ugled. Međutim, ona je to prigušila u sebi, pažljivo slušala Zejnebu i ljubazno joj se osmjehivala. Da majka nije veoma nastojala da se sačuva mir u kući, Hatidža bi eksplodirala od bijesa bez obzira na najgore posljedice. No, ona se, da ne bi remetila mir u kući, oslobodila bijesa na nekakav zaobilazan način, što je za nju bilo neuobičajeno. Tako je, primjerice, propratila priču o putovanjima, ne mogavši da otvoreno kaže svoje mišljenje, izražavajući svoje ushićenje uzviknuvši, gledajući u Zej nebu:
- Kako je to zanimljivo!
Ili bi se udarila po prsima, govoreći:
- Posmatrali su te prolaznici dok si šetala po parj kovima!?
- To nisam, o bože, uopšte mogla zamisliti! Zatim, drugi brojni iskazi koji su, iako nisu nosili zlu
namjeru, ipak svojom teatralnošću i njenim otegnutim glasom djelovali kao gunđanje oca, koji se moli i uči iz Kur'ana, i nadaleko od sebe opazi sina kako remeti red i ne poštuje dobar odgoj - a bude mu nemoguće da ga glasno prekori i prekine molitvu. Zato, čim se našla nasamo sa Jasinom,

obrati mu se, ublažavajući svoj sopstveni gnjev, za koji nije mogla da nađe oduška i reče:
- Divna, divna li ti je ta mladina promenada! On joj pri tom odgovori smijući se:
- To ti je turska moda koju ti ne možeš shvatiti. Izraz „turska" podsjeti je na njenu oholost koja ju je
tako teško pritiskala i reče:
- Uzgred, domaćica se mnogo ponosi svojim turskim porijeklom. Zašto? Zato što je djed njenog djeda djeda djeda djeda - bio Turčin. Pazi se, brate, na kraju, Turkinja je - ludilo!
Ali joj on odgovori jednako ironično:
- Ludilo mi je draže od tog nosa koji izluđuje zdrav ukus!
Osjećajući da bi mogla izbiti porodična svađa između Hatidže i Zejnebe, Fehmi je upozori da obuzda svoj jezik da njeno brbljanje ne bi stiglo do nevjeste. Diskretno upozori Kemala koji se motao oko njih i oko nevjeste poput leptiriće koja prenosi pelud sa cvijeta na cvijet. Međutim, on nije ni pomislio, kao ni čitava porodica, da će sudbina, sa svoje strane, htjeti da razdvoji dvije djevojke. Naime, kuću su posjetile supruga pokojnog Ševketa i Aiša, o čemu ranije niko nije ni sanjao a pogotovo o onome čime će ta posjeta biti krunisana. Starica reče majci pred Hatidžom:
- Gospođo Emina, došla sam danas naročito da zaručim Hatidžu za svoga sina Ibrahima...

Iznenada, dugo očekivana radost..., najljepše je odjeknula u ušima majke. Ne sjeća se da ju je ikad išta tako raspoložilo i smirilo. Gotovo da je ponese radost, da se izgubi... Emina joj odgovori drhtavim glasom:
- Hatidža je jednako tvoja kao i moja, ona je tvoja kći i naći će pod tvojom zaštitom višestruko veću sreću nego u domu svoga oca...
Srećni razgovor je potrajao, ali je Hatidža bila odsutna da se skroz smela. Stidljivo i zbunjeno je oborila pogled, nije više bila podrugljiva kao uvijek dotad, nego neuobičajeno krotka, predavši se svojim osjećanjima i mislima. Prijedlog je došao i te kako iznenada, izgledao je nemoguć, a sad, kad je tu, činio se nevjerovatnim. Njenu radost je prekrivao teški talas strahovitog iznenađenja. „Da zaručim Hatidžu za svoga sina Ibrahima..." Šta ga je to snašlo? Iako je onako trom, čak mu se i podsmjehivala, ipak je zgodan i ugledan među ljudima... Šta ga je to, onda snašlo?
- Sreća je da se dvije sestre nađu u istoj kući... Glas supruge pokojnog Ševketa zvučao je uvjerljivo u svakom pogledu. Nema mjesta ikakvoj sumnji, razmišljala je Hatidža. Ibrahim je, kao i Halil, ugledan i bogat, kakvu joj to sreću dodjeljuje sudbina?! Koliko se žalostila što se Aiša udala prije nje, jer još nije shvatila da joj je Aišina udaja otvorila već zatvorena vrata srećne sudbine...

- Ništa nema ljepše nego da joj je sestra zalog, tako da nema nikakvog razloga da razbijamo glavu o odnosima između porodica... Zatim, smijući se: - Ostaje samo njena svekrva, ali mislim da tu nema teškoća.
- Ako joj je sestra zalog, onda joj je svekrva - majka u punom smislu te riječi.
Dvije majke su izmjenjivale komplimente. Majka je zavoljela staricu Ševket što joj je došla s tom radosnom viješću kao što ju je zamrzila kad je zaprosila Aišu. Merje-ma treba već danas, a ne sutra da sazna ovu novost. Nije shvatila kakva je to silna želja nagoni na to. Možda su to Merjemine riječi koje je izrekla uoči Aišine vjeridbe:
- Šta im je smetalo da sačekaju da se i ti vjeriš?
Tada ju je obuzelo ono njeno urođeno loše i zlo mišljenje o ljudima pa i njega, mladoženju, optuži da nije tako nevino čist.
Kad je porodica Ševket otišla, Jasin reče, zadirkujući je i šaleći se:
- U stvari, čim sam vidio Ibrahima Ševketa, rekao sam u sebi: ko bi mogao biti bolji od ovoga čovjeka bika, koji ne razlikuje bijelo od crnoga, da jednoga dana izabere ženu kao što je Hatidža...
Hatidža se blago nasmiješi i ne reče ništa, a on uzviknu:
- Jesi li najzad naučila šta znači odgoj i smjernost?! Dok se šalio s njom, lice mu je izražavalo zadovoljstvo

i radost. Bili su raspoloženi sve dok Kemal uznemireno ne upita:
- Hoće li nas i Hatidža napustiti? Tješeći i sebe i njega, majka odgovori:
- Sukerija nije daleko...
Međutim, Kemal je mogao da bude slobodan tek kad se uveče našao nasamo sa majkom. Sjeo je prema njoj na kanabe, prekrštenih nogu, i upitao je ljuteći se i prebacujući joj:
- Šta je s tvojim razumom, mama? Hoćeš li se odreći Hatidže kao i Aiše?
Ona ga je uvjeravala da ih se nije odrekla, nego im samo želi sreću. Kao da je upozorava na nešto što joj je promaklo ili gotovo da promakne, on joj ponovo reče:
- I ona će otići... Mogu ja povjerovati da će se vratiti, kao što sam povjerovao i za Aišu, ali se ona neće vratiti.
1 posjetiće te, kad te posjeti, kao gošća i čim popije kafu, reći će ti „doviđenja". Ja ti otvoreno kažem da se neće vratiti.
A zatim, istovremeno upozoravajući i držeći propovijed:
- Naći ćeš se sama, bez ikog svoga... Ko će ti pomoći kad bude trebalo mesti i čistiti prašinu? Ko će ti pomoći u kuhinji? Ko će s tobom uveče sjesti? Ko će nas razveseliti? Ostaće samo Um Hanefi koja će onda moći da nam krade hranu koliko, joj je volja...

Majka ga je ubjedljivala da sreća ima svoju cijenu, ali se on ljutio:
- Ko kaže da je udaja sreća? Uvjeravam te da nema potpune sreće u braku. Kako neko može biti srećan daleko od svoje mame?
A onda zaneseno:
- Zatim, ona ne želi da se uda kao što to prije nije željela ni Aiša. Obje su mi to otvoreno rekle jedne noći u krevetu...
Međutim, ona mu reče da djevojka mora da se uda. On nije mogao a da ne kaže:
- Ko kaže da djevojka mora da ode u tuđu kuću?! A zatim, šta ćeš ako je onaj tamo posadi na počivaljku, uzme i nju rukom za bradu i...
Tada ga majka izgrdi i naredi mu da ne priča o onome što ga se ne tiče. On udari dlanom o dlan i upozori je:
- Kako hoćeš..., vidjećeš!
Te noći Emina zbog radosti i uzbuđenja oka nije sklopila, kao da je bila puna mjesečina a ne mrkla noć. Ostala je budna do gospodinovog dolaska poslije ponoći. Ona mu saopšti srećnu vijest kojoj se on doista obradova i otrijezni se, bez obzira kakve je neobične teorije o udaji ćerki nosio u glavi. Zatim se odjednom namrgodi i upita:
- Je li Ibrahim imao prilike da je vidi?
Žena se pitala zar nije moguće da se on veseli duže od pola minute i nervozno progovori:

- Njegova majka... On je ljutito prekinu:
- Ne jritam za njegovu majku, nego je li mogao da je vidi?
Napusti je radost po prvi put te noći i ona odgovori:
- Ušao je, kao član porodice, kod nas jednom u Aišinom stanu... Nisam smatrala da tu ima išta loše...
On zagrmi:
- Ali ja za to nisam znao...
Sve je najavljivalo zlo. Neće valjda tako grubo upropastiti budućnost kćeri? Oči joj se i protiv njene volje ispuniše suzama. Ne uzimajući suviše ozbiljno njegovu mračnu srdžbu, ona mu ubrzo reče:
- Gospodine, Hatidžina sudbina je u tvojim rukama.. . Teško da joj se osmjehne sreća dva puta...
On je srdito osinu pogledom i uze da gunđa, viče, galami, kao da ga je srdžba dovela u jedno od onih njegovih stanja kad se izražavao glasovima koje su nekad davno upotrebljavali njegovi primitivni, prvobitni preci. Međutim, to je bilo sve. Jasno da se odmah u početku u sebi složio, ali nije htio da to obznani prije nego što to obilježi sa svojom srdžbom, poput političara koji, iako je postigao svoj cilj, napada svoga protivnika više iz principa...

XLVI

Prošao je medeni mjesec... Jasin se posve posvetio svom novom, bračnom životu, od kojeg ga nije odvajao nikakav

dnevni posao, jer se slučajno zbilo da se oženio sredinom ljetnih ferija, niti je pak provodio noći izvan kuće, napuštajući je samo u krajnjoj nuždi, kao što je, na primjer, da kupi bocu konjaka. Izuzev toga, nije imao nikakvog posla, nikakve preokupacije izvan bračnog života. Zato je zaplivao u njega silinom, oduševljenjem i optimizmom čovjeka koji vjeruje da ostvaruje prve korake u svom širokom i velikom polju tjelosnog zadovoljstva, koje će trajati danima, mjesecima, godinama...
Međutim, u posljednjoj trećini tog mjeseca shvati da je svakako donekle pretjerao u svom optimizmu, odnosno, da se zbio neki neobjašnjiv poremećaj u njegovom životu. Patio je kranje zdvojan, po prvi put u životu, od one poznate bolesti koja se usadi u čovjeka koji se dosađuje. Ranije, se Zenubom, pa čak ni sa prodavačicom urmi, nije znao za tu bolest, jer ni jedna ni druga nije, kao Zejneba, bila u njegovom posjedu, u njegovom vlasništvu, pod krovom njegovog doma. Kakva se to hladnoća širi iz ove bezbjed-ne, pune svojine, svojine koja je, spolja, privlačna i do smrti izazovna, a iznutra, ozbiljna i teška, do kraja dosadna, čak odvratna, poput kakve patvorene čokolade, koja se poklanja prvog aprila, obložena slatkim nanosom a ispunjena bijelim lukom. Kakva nesreća da se zanos srca i tijela izgubi u rutini neprestano istog, ponavljanog, razumnog i prosječnog toka stvari koji ubija osjećanja i lišava ga iznenađenja, poput

kakve duhovne, stalne odsutnosti u molitvi, čije se riječi mehanički, nesvjesno ponavljaju. Mladić je počeo da se pita šta se to u njemu pobunilo, šta upravlja đavolima u njemu, kakva je to zasićenost i kako je došla, kad je nestala ona prvobitna draž, gdje je Jasin, gdje Zej-neba, gdje su snovi. Je li to brak takav ili je on takav? Šta će biti sljedećih i sljedećih mjeseci? Nije da on ne osjeća želju prema njoj, ali to nije želja gladnoga prema prijatnom jelu. Užasnulo ga što je postala smirena, tiha kad je očekivao da će se rascvjetati. Ono što ga je još više zbunilo je to da se na djevojci nije primjećivao nikakav trag reakcije, ili, tačnije, ona je postala još življa i još više ga je željela. Kad bi pomislio da je poslije dnevnih napora vrijeme da se spava, iznenada bi se njena noga, kao slučajno, našla na njegovoj nozi. Govorio bi za sebe: „Čudesa...! Moji snovi o braku ostvarili su se baš kod nje!" Povrh svega toga u njenom zagrljaju je nalazio neku vrstu suzdržanosti što mu je u početku prijalo. Međutim, počeo je u posljednje vrijeme da luta po prostorima svojih uspomena za koje je mislio da ih je ispratio za sva vremena. Iz dubine sjećanja izroniše mu Zenuba i druge žene kao što morski talog izroni kad se smiri oluja. Nije to bilo zbog neke zazorne pomisli, jer je
on, zbilja, gledao na svoje bračno gnijezdo srcem punim najboljih namjera, ali je ipak poredio, vagao i razmišljao, da bi se, na kraju, uvjerio da njegova nevjesta nije čarobni ključ

za svijet žene. Nije shvatao kako će se zaista iskreno posvetiti tim najboljim namjerama, kojima je pokriven put u bračni život. Najmanje je jedan od njegovih naivnih snova izgledao teško ostvarljiv, a to je da je mislio da će, u zagrljaju svoje žene, biti oslobođen potrebe za spoljnim svijetom i da će u njenom toplom okrilju provesti čitav život. To je bio jedan od njegovih naivnih, požudnih snova. Zaključio je da će ubuduće teško podnositi da se posve odvoji od spoljnjeg svijeta, za čim nije ni bilo neke naročite nužde, zatim da treba da pronađe neki način da s vremena na vrijeme, na lijep način pobjegne od samog sebe, od svojih misli i razočarenja. A onda, kad se oslobodi svog zatvora, imaće priliku da se sretne sa svojim oženjenim prijateljima, kod kojih će možda dobiti odgovore na zdvoj-na pitanja koja ga pritišću. On neće time doći do spasonosnog lijeka za sve svoje boljke... Kako je uopšte moguće da i dalje vjeruje u spasonosni lijek za svaku boljku?! Bilo bi dobro da više ne pravi neke dalekosežne planove. No, ona je skoro počela da ironizira na račun njegove sposobnosti da se pretvara, dok je on bio uvjeren da treba, korak po korak, da usklađuje svoj život, da vidi gdje je, te da ostvari prijedlog koji je dala ona, njegova žena, da jednom zajedno iziđu.
Kad je došlo to veče, porodica je samo shvatila da Jasin i njegova žena napuštaju kuću, nikog ne obavije-stivši kuda

će, iako su zajedno proveli večernje sijelo. Izlazak je, s jedne strane, zbog toga što je bio u kasnim satima,
i što se zbio u gospodinovoj kući, s druge strane, djelovao veoma neobično, izazvavši različite pomisli. Zato Hatidža odmah pozva Nuru, mladinu služavku, i upita je šta zna o izlasku njenog gospodara. Ona odgovori svojim zvučnim glasom, do kraja jednostavno:
- Otišli su, gospođice, kod Keškeš-beja. Hatidža i majka uzviknuše u isti mah:
- Keškeš-bej!
To ime im nije bilo tuđe. Sjetiše se njegovih pjesama, koje je pjevalo sve što hoda i gmiže. No, i pored toga, on im je bio dalek i nedostižan poput junaka bajki ili cepelina, đavola na nebu. Jasinov odlazak sa ženom kod njega bio je nešto sasvim iznimno, kao da su otišli na sud za krivične delikte. Majka pogleda u Hatidžu i Fehmija i, gotovo potišteno, upita:
- Kad će se vratiti?
Fehmi joj odgovori, osmjehujući se i ne ciljajući ni na šta posebno:
- Poslije ponoći, a možda i pred zoru...
Majka otpusti služavku i sačeka da joj se izgube koraci, zatim uzbuđeno i naglo reče:
- Šta je to snašlo Jasina? Sjedio je s nama sasvim normalno ... Zar više ne vodi računa o ocu?

Hatidža ljutito odgovori:
- Jasin je suviše pametan da bi se sam odlučio na ovakav izlazak... Nepromišljenost nije njegova mana, nego se nedostojno za muškarce, ponizno potčinio drugom... Ruku ću odsjeći ako ga ona nije navela na to...
Potaknut željom da ublaži napetu atmosferu, iako, po svojoj naslijeđenoj naravi, nije prihvatao bratovu hrabrost, Fehmi reče:
- Jasin je odavno poznat po tome što voli kafane... Njegova odbrana nevjeste još više razgnjevi Hatidžu:
- Mi ne razgovaramo o Jasinu i onome što on voli... On može da voli kafane koliko mu se sviđa ili da, kad god zaželi, ostane, da bdije vani sve do zore, ali da povede sa sobom svoju zakonitu ženu, to je ideja koja nije mogla poteći od njega, nego je to ideja koju mu je ona naturila, koristeći njegovu nemoć da joj se suprotstavi, pogotovo što on pred njom izgleda miran kao pitoma mačka, a ona se, kako vidim, ne libi ovakvih želja. Zar je nisi slušala kako priča o svojim izlascima s ocem? Da ga ona nije nagovorila, ne bi je izveo kod Keškeš-beja. Kakva bruka, naročito u ove crne dane kad se i muškarci poput miševa zavlače u kuće, od straha od Australij anaca...
Razgovor o tom događaju, koji je kod njih izazvao jako negodovanje, nije prestajao, bilo da se radilo o napadu, odbrani ili neutralnom stavu. Jedino je Kemal budno i ćutke

pratio tu žučnu raspravu, ne uspijevajući da dokuči tajnu zbog koje je Keškeš-bej predstavljao odvratni zločin, što je dovelo do sve te rasprave i te ojađenosti. Zar ovaj Keškeš nije prikazan u vidu statuete, koja se prodaje u čar-šiji, sa živahnim tijelom, nasmijanog lica, sa širokom bradom, prostranom, dugom galabijom i čalmom sa nabori-ma? Zar nisu njegove vesele pjesme, od kojih je neke naučio napamet, pjevajući ih sa svojim drugom Fuadom, sinom Džemila Hamzavija, očevog pomoćnika? Za kakvo zlo optužuju ovog prijatnog čovjeka koji je u njegovoj mašti primjer šale i smijeha? Biće da ta utučenost dolazi ne samo zbog toga što je Jasin izveo svoju ženu upravo kod Keškeš-beja, mada je i to bilo, nego u čemu se s njima slagao, zbog uznemirenosti koju je stvorila Jasinova hrabrost, posebice što nije mogao zaboraviti majčinu posjetu Husei-novom mauzoleju i njene posljedice. Da, bilo bi zgodnije da je Jasin sam izišao i da je poveo njega, ako želi da ima društvo, pogotovo što se nalazi na ljetnom raspustu, a da se i ne govori o njegovom odličnom uspjehu u školi. Razmišljajući tako on brzo reče:

- Zar nije bilo bolje da je poveo mene?

Njegovo pitanje u tijeku razgovora zvučalo je kao kakva strana, pozajmljena melodija u izvornoj orijentalnoj muzici. Hatidža mu odgovori:

- Od sada treba da imamo razumijevanja prema tebi zbog tvoje maloumnosti...

Fehmi se nasmija:
- Patkov sin također plovi...
' Ta je poslovica grubo odjeknula, zbog čega mati i Hatidža ozbiljno i začuđeno pogledaše Fehmija u oči, te on shvati svoju nenamjernu grešku, pa je, nervozan i posti-đen, pokuša ispraviti:
- I patkov brat također plovi... To sam htio reći. Čitav razgovor je bio u znaku Hatidžinog napada na Zejnebu i majčinog straha od posljedica, ali ona to nije nikom govorila. Te noći je saznala mnoge stvari o kojima ranije nije imala pojma. Doista, često je prema Zejnebi osjećala netrpeljivost i tjeskobu, ali to nikad nije preraslo u odbojnost i mržnju. Ona je to pripisivala djevojčinoj oholosti, s razlogom ili be:' razloga. Međutim, danas ju je zaprepastilo da je narušila običaje i norme ponašanja i što je sebi dopustila, po njenom mišljenju, nešto što se dopušta samo muškarcima. To joj je spočitavala žena koja je čitav život provela zatvorena između četiri zida i žena koja je svojim zdravljem i mirom platila cijenu posjete grobu uresa prorokove porodice, a ne Keškeš-beju. Njen nijemi prijekor miješao se sa osjećanjima punim gorčine i gnjeva i ona je u sebi ponavljala: „Ili će ona dobiti što je zaslužila ili nek' život ode u vjetar!" Tako su srdžba i gnjev, već u prvom mjesecu života sa novom ženom, „zagadili" to čisto, smjerno srce koje je čitavog svog života, ispunjenog ozbiljnošću, strogošću i

tegobama, znalo samo za poslušnost, praštanje i čistotu duše. Kad se povukla u svoju sobu, nije znala da li želi, kao što je poželjela na jeziku pred svojom djecom, da bog zaštiti Jasina zbog njegovog „prekršaja" ili da on, odnosno, tačnije, njegove žena dobije zasluženi prijekor i opomenu. Te noći kao da je ništa na cijelom ovom svijetu nije zanimalo osim da sačuva porodičnu tradiciju i običaje, da se niko njima ne poigrava , da ih odbrani od svakog nasrtaja, ljubomorno i nepokolebljivo ih njegujući i pazeći. Svoja poznata, fina osjećanja zapretala je duboko u sebi u ime odanosti, vrline i vjere opravdavajući njima svoj bijeg od savjesti koja ju je mučila, poput sna koji pruža oduška za prigušene nagone u ime slobode i drugih uzvišenih principa.
Gospodin dođe i zateče je u tim njenim mislima. Međutim, njegov izgled joj je ulivao neki strah. Jezik joj se zaveza. Pratila je njegove riječi, odgovarala na njegova pitanja odsutno, uznemirena srca, ne znajući kako da odahne od silnih, teškim misli. Kako je vrijeme prolazilo i približavao se čas kad treba poći na počinak, tako se kod nje javljala sve upornija, gotovo histerična želja da priča. Toliko je željela da se istina sama otkrije, da Jasin sa svojom ženom dođe prije nego što otac utone u san, tako da on sam vidi Jasinov ružni postupak i suoči nerazumnu nevjestu sa svojim mišljenjem o njenom ponašanju a da se ona lično, to jest majka, uopšte ne umiješa; to bi je, bez dvojbe, podjednako ožalostilo i

raspoložilo. Dugo je, uznemireno i nestrpljivo, čekala da čuje velika vrata, čekala je, vrijeme je prolazilo, dok gospodin ne zijevnu i umorno reče:
- Ugasi lampu...
- Nije više mogla izdržati, oslobodi joj se jezik i reče prigušenim, nemirnim glasom kao da sama sebe žali:
- Već je kasno, a Jasin i njegova žena se još nisu vratili... - On je razrogačeno pogleda i, začuđen, upita:
- Njegova žena? Gdje su otišli?
Žena proguta pljuvačku, obuze je strah podjednako od gospodina i od same sebe, ali je morala kazati:
- Čula sam kako služavka veli da su otišli kod Keškeš--beja...!
- Keškeš!
Odjeknu glasni, opaki ton i sijevnuše varnice iz očiju napojenih alkoholom. Gunđao je i vikao, postavljajući joj pitanje za pitanjem. Potpuno se razbudio. Nije želio da se povuče prije nego što dođu „zalutali" mladenci. Čekao je, sav uzavreo od bijesa. Njegov bijes se odražavao na nju i doživljavala ga je sva užasnuta kao da je ona krivac. Potom je zahvati kajanje zbog toga što je požurila da mu otkrije kako su njih dvoje izišli, kao da je sve to učinila samo da bi se sada kajala. Ništa u tom trenutku ne bi žalila ma koliko je stajalo, samo kad bi mogla da ispravi svoju grešku. Samu

sebe je, bez oklijevanja, kažnjavala i optuživala zbog tog nemilog događaja. Zar nije bilo bolje da
ih je prikrila i da ih je sljedećeg dana upozorila na njihov nepromišljen postupak, ako je već stvarno željela da popravi stvar, a ne da čini odmazdu? Međutim, ona se pot-činila nekom opakom osjećanju, hotimično i zlonamjerno. Kajanje joj je nemilosrdno peklo namučenu dušu. Zbunjena i uplašena, molila je boga da prema svima bude blag. Vrijeme je prolazilo, a njeno srce je sve više probadala bol. Trgnu se na gospodinov nov glas, koji gorko i sarkastično progovori:
- Stigao je gos'n Keškeš...
Ona pažljivo oslušnu kraj otvorenog prozora koji je gledao na dvorište. Začu lupu otvaranja velikih vrata. Gospodin ustade i iziđe iz sobe. Ona se mahinalno podiže, ali ostade kao ukopana, stojeći, prestrašena i smetena, dok joj je srce snažno lupalo. Onda začu muževljev krupni glas upućen Jasinu i njegovoj ženi, koji su upravo dolazili:
- Dođite za mnom u sobu:
Neizmjerno uplašena, ona se iskrade i pobježe iz njegove sobe. Gospodin sjede na svoje mjesto a za njim uđoše Jasin i Zejneba. On prodorno pogleda u mladu, ne obraćajući pažnju na Jasina, i reče odlučno, ali ne grubo i oštro:
- Poslušaj me dobro, kćeri! Tvoj otac je moj brat, vežu nas bliski odnosi i prijateljstvo, pa si i ti moja kći, jednako kao i Hatidža i Aiša. Nisam imao namjeru da ti kvarim

raspoloženje, ali ima stvari, ako bismo ih prećutali, bio bi to neoprostiv grijeh. Mislim i na to da mlada žena kao što si ti ostaje izvan kuće do ovo doba noći. Nemoj misliti da to što je tvoj muž bio s tobom opravdava ovo tvoje neprihvatljivo ponašanje. Jer, muž, koji na ovaj način
dopušta da mu se ugrožavaju čast i ponos, nije u stanju da se zaštiti od posrtaja čiji je on, na žalost, osnovni uzrok. Kako sam uvjeren da si ti čista, ili, tačnije, da nisi nimalo kriva, ali da si zatočenica njegovih strasti, ja te molim da mi pomogneš da ga popravimo i da se ponovo ne prepuštaš njegovim zabludama...
Djevojka se smrknu i krajnje iznenadi. Iako je kod svog oca uživala nešto siobode, ipak nije smogla hrabrosti da se prepire sa ovim čovjekom, a kamoli da mu se suprotstavi, kao da ju je njen jednomjesečni boravak u njegovom domu „zarazio" pokornošću prema njegovoj volji od koje se užasava svaki živi stvor u kući. Ne shvatajući ga, pomisli u sebi kako ju je njen otac toliko puta odveo u bioskop te da ovaj čovjek nema pravo da joj zabranjuje nešto što joj njen muž dozvoljava, s tim što je bila uvjerena da nije narušila lijepo ponašanje niti prekršila neku zabranu. O svemu tome je ona razmišljala, ali nije bila u stanju da progovori i jednu riječ pred njegovim očima koje su nametale pokornost i respekt i tim velikim nosom, koji je kad podigne glavu, izgledao kao kakav pištolj uperen u nju. Njen unutrašnji

monolog se izgubio pod krinkom pokornosti i lijepog odgoja kao što se glas radio-anarata izgubi okretanjem dugmeta. A onda, kao da je i dalje hoće da izaziva, upita:
- Imaš li nešto protiv ovoga što kažem?
Ona odrečno kimnu glavom a na usnama joj se ocrta "ne", ali ne progovori ni riječi. On tada reče:
- Dogovorili smo se, izvoli u svoju sobu... Potpuno blijeda, napusti sobu. Gospodin se okrenu
prema Jasinu koji je krio oči gledajući u pod. Tužno zatrese glavom i reče:
- Stvar je veoma ozbiljna, ali šta ja tu mogu... Ti više nisi dijete, inače bih ti razbio glava... Ali, ti si, na žalost, odrastao čovjek, zaposlen si, a i oženjen si, premda se poigravaš svojim bračnim životom... Šta da radim s tobom? Je li to rezultat vaspitanja koje sam ti pružio? Zatim još tužnije: - Šta te je to snašlo? Gdje ti je mužev-nost? Gdje ti je dostojanstvo? Boga mi, jedva da mogu da vjerujem šta se dogodilo...
Jasin nije dizao glavu, niti je išta rekao. Otac je mislio da on ćuti iz straha i osjećanja krivice, jer nije mogao pretpostaviti da je u stvari pijan. Međutim, to ga nije umirilo jer je sinovljeva greška tolika da nije nikako mogla olako proći. No, kako nije bilo načina da upotrebi stari „lijek" -batinu, a morao je biti odlučan, inače će se čitava porodica raspasti, on reče:

- Zar ti ne znaš da sam ja svojoj ženi zabranio da izlazi čak i do Huseinove džamije? Otkud ti onda ta zla misao da izvedeš ženu u jednu prljavu kafanu i da se tamo zabavljate do iza pola noći? Glupane jedan, vodiš i sebe i svoju ženu u propast, kakav te je vrag snašao?
Jasin je u ćutanju našao najsigurniji izlaz da ne bi, zamuckujući u govoru, otkrio svoje pijanstvo. Uz to je u mislima, prenebregavajući svu ozbiljnost situacije, gledao kako da se izvuče iz sobe i otisne u neke daleke prostore koji su mu, u njegovoj pijanoj glavi, čas izledali kao da plešu a čas opet kao da se ljuljaju. Očev glas, uz sve stra-hopoštovanje koje je u njemu izazivao, nije uspijevao da ućutka arije koje su pjevali u kazinu a koje su mu s vremena na vrijeme, protiv njegove volje navirale u glavu, šapu-ćući poput utvara u jezivoj noći:
439Sve ću dati da te poljubim u taj tvoj kajmak obraz, Slatka moja, ti si kao busbusa, kao sutlija, i : i još ljepša...
Pjesma se, u njegovom strahu, gubila a onda ponovo izbijala. Međutim, otac više nije bio u stanju da podnese njegovo ćutanja pa gnjevno uzviknu:
- Progovori, kaži mi šta misliš... Ja sam riješen da ovo ne prođe tek tako...
Jasin se prepade svoga ćutanja i progovori uplašeno i nervozno, ulažući najveći napor da vlada sobom:

- Njen otac se prema njoj odnosio sa nešto više trpeljivosti. ..
- A onda brzo dodade: - Međutim, slažem se da sam pogriješio.
Zanemarujući posljednju rečenicu, otac ponovo ljuti-to, viknu:
- Ona više nije u kući svoga oca... Treba da poštuje običaje porodice čiji je član postala. Ti si joj muž i gospodar i ona mora biti onakva kakvu je ti želiš. Kaži mi ko je odgovoran za vaš izlazak, ti ili ona.
Uz pijanstvo osjeti i tešku klonulost, ali ga strah natjera da je prikrije i promrmlja:
- Kad je čula da namjeravam izići, zamolila me da je povedem...
Gospodin udari dlanom o dlan i reče:
- Kakav si ti to čovjek? Trebalo joj je odgovoriti šamarom! Samo muževi kvare svoje žene... Nije svaki muškarac zaslužio da ima ženu...
Zatim bijesno nastavi:
- Vodiš je tamo gdje plešu polugole žene.
Ponovo mu se pred očima ukazaše one slike, ali ih pokvari očeva pojava vrh stepenica... Ali su arije i dalje odjekivale u njegovoj glavi... „Sve ću dati..." No, otac brzo nastavi i reče prijeteći:
- Ova kuća ima svoje zakone, ti ih znaš... Navikni se da ih poštuješ ukoliko želiš da ostaneš u njoj...

XLVII

Aiša je počela da dotjeruje Hatidžu sa velikim marom i izvanrednom vještinom kao što nikad nikog u životu nije tako savršeno dotjerivala. Hatidža je izgledala kao prava nevjesta koja se sprema da prede u kuću mladoženje, premda je tvrdila, držeći se svog običaja da umanji značaj usluga koje joj drugi čine, da za svoju izvanrednu pojavu treba prije svega da zahvali svojoj punoći. Međutim, njena „ljepota" nije izazivala nikakvu uznemirenost, jer je njenu ruku tražio čovjek koji ju je slučajno vidio svojim očima. Ipak, sva sreća koja se na njoj očitovala nije mogla da iz dubine njene duše odstrani znake tuge zbog skorog rastanka, tuge djevojke poput nje čije srce ne kuca ljubavlju ni prema kome na svijetu kao prema svojoj porodici i kući, od obožavanih roditelja do onog krova sa golubovima, bršljanom i jasminom. Čak ni udaja, zbog koje je, krajnje je nestrpljivo iščekujući, prosto izgarala, nije mogla da joj ublaži gorčinu rastanka. Prije nego što je zaprošena, izgledalo je kao da ne mari za tu ljubav i respekt prema kući. Češće su kod nje preovladavali zlovolja i nervoza pa je krila svoja duboka, iskrena osjećanja. Ljubav je kao zdravlje, kad smo zajedno i ne osjećamo je, a teško je doživljavamo kad se rastajemo. Međutim, pošto je bila
sigurna u svoju budućnost, srce joj je govorilo da ne želi da bez velikog bola napusti jedan život i da stupi u novi, kao da

okajava neki grijeh ili nastoji da zadrži nešto veoma skupocjeno.
Kemal ju je ćutke posmatrao. Nije više pitao hoće li se vratiti, pošto je znao da se ona koja se udaje neće više vratiti. No, ipak je promrsio sestrama:
- Često ću vas posjećivati, čim izađem iz škole... Kazale su kako bi i one to rado željele. Međutim, nisu
ga zavele njegove lažne nade, jer, koliko je puta posjetio Aišu, ali to nije bila ona njegova stara Aiša. Umjesto nje, zaticao je drugu, dotjeranu, koja ga je dočekivala napadno ljubazno tako da se osjećao kao da je tuđin. A onda, jedva da ostane s njom nasamo, a već se pojavi njen muž koji ne napušta kuću, zadovoljavajući se da uživa u svojim cigaretama, muštikli i lutnji, sa čijim se žicama poigravao s vremena na vrijeme.
Neće ni Hatidža biti bolja od Aiše. Ostaje jedino Zej-neba s kojom može da se druži u kući. No, ni ona nije bila raspoložena prema njemu kao što treba, osim pred majkom, kao da prema njoj pokazuje dobro raspoloženje, a kad nema majke, ona ga zanemaruje kao da uopšte ne postoji. Iako Zejneba nije osjećala da Hatidžinim odlaskom gubi nekog dragog, ipak joj se nije dopala ozbiljna, mukla atmosfera na dan svadbe. To je objasnila gospodinovim gnjevnim i ljutitim karakterom, govoreći podrugljivo:

- Nisam vidjela kuću, kao što je vaša kuća, u kojoj se zabranjuje nešto što je dopušteno... Tako mora biti...
Ipak, nije željela da isprati Hatidžu bez neke lijepe riječi pa je mnogo hvalila njenu spretnost, govoreći kako
je ona prava domaćica kojom treba da se ponosi njen muž.
Aiša se složila sa njenim riječima i dodala:
- Ona nema mane osim jezika! Nisi ga još osjetila, Zejnebo?
Zejneba ne mogade a da se ne nasmije:
- Nisam ga osjetila, ali sam čula kad su ga drugi osjetili...
Svi su se nasmijali, a najviše Hatidža, dok ne vidješe kako majka napregnu uši i prošapta:
- Pst...
Odjednom su sve zaćutale. Uto do njih dopriješe. spolja neki glasovi, na što Hatidža uznemireno progovori:
- Umro gospodin Ridvan!
Merjema i njena majka su se ispričale da neće moći prisustvovati svadbi zbog teške bolesti gospodina Muhameda Ridvana. Zato nije bilo nimalo čudno da je Hatidža tako uzviknula na vijest o smrti tog čovjeka. Majka trčeći napusti sobu, izgubi se nekoliko minuta a onda se vrati i veoma tužno reče:
- Čika Muhamed Ridvan je stvarno umro... Kakva nezgodna situacija!
Zejneba reče:

- Mi smo potpuno opravdani... Ne možemo odgađati svadbu ili spriječiti mladoženju da je proslavi u svojoj kući koja je, hvala bogu, daleko odavde... A vi, pak, hoćete li tražiti još veći muk od ovoga?
Hatidža je, međutim, odlutala u druge misli. Iz straha joj se stisnu srce. Prenerazila ju je ta tužna vijest i uzviknu kao za sebe:
- Blagi bože...!
Majka je pročitala njene misli pa joj se i samoj stisnu srce. Međutim, nije željela da se preda tom iznenadnom osjećanju niti pak da mu se preda njena kći. Zato reče kao da tom događaju pridaje manji značaj:
- Ništa mi tu ne možemo, tako je bog odlučio... I život i smrt su u njegovim rukama... Zle slutnje dolaze od đavola...
Pošto su se obukli, Jasin i Fehmi se pridružiše ženama u nevjestinoj sobi i obavijestiše majku da će gospodin u ime porodice, zbog toga što ostali nemaju vremena, izraziti saučešće porodici gospodina Ridvana. Jasin uperi pogled prema Hatidži, nasmija se i reče:
- Gospodin Ridvan nije želio da ostane na ovom svijetu pošto ti odlaziš iz njegovog susjedstva...
Ona mu odgovori blijedim osmijehom, ali on nije shvatio šta se iza njega krije. Nastavi da je pažljivo posmatra, zatim zavrtje glavom kao da je zadovoljan, uzdahnu i reče:
- Ima pravo ko je kazao: „Odjeni kladu, dobićeš mladu."

Ona se namršti, pokazujući time da ne želi da se s njim prepire, a zatim ga prekori:
- Ćuti, veoma sam pogođena smrću gospodina Ridvana na dan moje svadbe.
On se nasmija i reče:
- Ne znam ko je od vas dvoje više nanio štetu svom supružniku!
Zatim nastavi dalje se smijući:
- Ne treba da se plašiš smrti tog čovjeka niti da razbijaš glavu o tome. Međutim, ja se plašim za tebe od tvog jezika, 445on će te prije pogoditi... Savjetujem ti samo jednu stvar, a to je da popij eš nešto jako zašećereno da ti jezik bude slađi i da možeš da razgovaraš sa mladoženjom. Tada Fehmi ljubazno reče:
- Bez obzira na to što se dogodilo sa gospodinom Ridvanom, dan tvoje svadbe je blagosloven. Toliko smo ga čekali... Zar ne znaš da je primirje već objavljeno?
Jasin uzviknu:
- Gotovo da sam na to zaboravio! Nije tvoja svadba jedino čudo ovoga dana. Dogodilo se ono što se godinama nije dogodilo... Završen je rat i Galjum se predao.
Na to majka upita:
- Hoće li nestati skupoće i Australijanaca?
Jasin odgovori smijući se:

-Naravno, svakako... Skupoće, Australianaca i jezika gospođice Hatidže...
Fehmi je nešto razmišljao, a onda reče kao za sebe:
- Nijemci su pobijeđeni... Ko je to mogao zamisliti? Nema više nade da se vrati Abas ili Muhamed Ferid. Isto tako su propale nade u kalifat. Zvijezda Engleza je i dalje u usponu, a naša zvijezda u zalasku... Nek' nam je bog u pomoći...
Jasin reče:
- Dvoje su dobili rat, Englezi i sultan Fuad... Niti su oni sanjali da će pobijediti Nijemce, niti je on sanjao o prijestolju...
Trenutak zaćuta., zatim nastavi smijući se: i?
- A ni treća osoba nije manje sreće, to je naša nevjesta koja nije ni sanjala o mladoženji.
Hatidža ga pogleda poprijeko i reče:
- Ti baš nećeš da napustim ovu kuću a da te ne pecnem...
On se povuče i reče:
- Najbolje je da zatražim primirje... Nisam ja važniji od Galjuma ili Hindenburga...
- Zatim pogleda u Fehmija koji je i dalje bio zamišljen, što nije odgovaralo toj svečanoj prilici, i kaza:
- Baci politiku i pripre'mi se za veselje, dobro jelo i piće...
Iako su Hatidžu obuzimale razne, mnogobrojne misli a srce joj bilo ispunjeno snovima i snovima, ipak je svježe sjećanje na ono jutros jako djelovalo na nju, tako da je gotovo potislo

sve druge misli, to je očev poziv da nasamo popričaju povodom današnjeg dana, koji je za nju značio početak novog života. Primio ju je blagonaklono i prijazno, što je doživjela kao pravi melem za njen strah i malaksalost koji su je obuzeli tako da se jedva kretala. Rekao joj je sa takvom neobičnom nježnošću kakvu od njega dotle nije doživjela:
- Nek' ti bog da sreću, uspješan i miran život... Ja ti ne mogu dati nikakav bolji savjet nego da se u svemu i svačemu povodiš za svojom majkom.
Pruži joj ruku, ona je poljubi i napusti sobu, ne vidjevši gotovo ništa pred sobom od silnog uzbuđenja i snažnog utiska, jednako ponavljajući: „Kako je on blag, nježan i mudar!" Zatim, srca ispunjenog srećom, pomisli na njegove riječi: ,,U svemu i svačemu povodi se za svojom majkom." Ispričala je to majci koja ju je slušala zarume-njela lica i uzdrhtala pogleda. Hatidža je zapita:
Zar to ne znači da on u tebi vidi istinski primjer za pravu ženu? - Zatim se nasmija: - Kako si ti srećna žena! Ali, ko bi sve to mogao povjerovati? Kao da sam bila u nekom srećnom snu!? Gdje se skrivala ta divna naklonost?
Zatim se dugo pomoli za njega, dok joj se oči ispuniše suzama.
Dođe Um Hanefi i obavijesti ih da.su stigli automobili...

XLV1TI

Sa sijela uz kafu nestalo je Hatidžinog lica kao što je ranije nestalo i Aišinog, s tim što je Hatidža ostavila iza sebe prazninu koju ništa nije moglo popuniti, kao da mu je oduzela onaj njegov duh, njegovu živahnost i lišila neprocjenljivih odlika - veselosti, šala i prepirki. Ili kao što Jasin reče za sebe: „Bila je na našem sijelu poput soli u hrani. Nije so sama po sebi ukusna, ali kakav je ukus hrane bez nje?!" Međutim, on to, iz pažnje prema svojoj ženi, nije glasno kazao jer je, iako je bio razočaran u brak, čemu više nije bilo lijeka u kući, i dalje usrdno nastojao da barem ne povrijedi njena osjećanja kako ona ne bi šta loše pomislila o njegovim izlascima svake noći u „kafanu", bar tako joj je tvrdio. Iako je bio više veseo nego ozbiljan, ako je uopšte i bio ozbiljan, ipak je izgubio sagovornika na sijelu, koji ga je tako dugo zabavljao i stvarao dobro raspoloženje. Nije mu ništa preostalo nego da se zadovolji manjim užitkom na njihovom tradicionalnom sijelu. Evo ga kako sjedi prekrštenih nogu na kanabeu, srče kafu, pogleda uperenog ka suprotnom kanabeu i posmatra majku, svoju ženu i Kemala, utonule u posve beznačajne razgovore. Već se po stoti put čudio namrštenoj ozbiljnosti
svoje žene; sjetio se kako ju je Hatidža pecnula da je „teške naravi", s čime se i on složio. Zatim otvori zbirku poezije „Zanos" ili knjigu „Ljepotica iz Kerbele", poče da čita ili priča Kemalu što je pročitao. Osvrnu se na desnu stranu i vidje

kako se Fehmi žustro sprema da progovori... O čemu li će on to pričati, o Muhamedu Feridu, Mustafi Kamilu? Nije znao, ali će svakako progovoriti. Izgledao je, poslije povratka iz škole, poput mračnog neba koje najavljuje kišu. Hoće li ga izazvati? Ne, nema potrebe za tim. Evo, on ga vrlo pažljivo i značajno pogleda i upita:
- Jesi li čuo za nove vijesti?
On ga pita za nove vijesti...! Ima u mene bezbroj vijesti... Brak je najveća obmana, žena se poslije nekolika mjeseca pretvorila u ricinusovo ulje. Ne tuguj što si propustio Merjemu, nadobudni političaru! Želiš li još novosti? Imam ih još mnogo ali sam potpuno uvjeren da te uopšte ne zanimaju. A i plašim se da bih ih, zlo ne bilo, saopštio pred svojom ženom. Potom se odmah, naravno, u sebi, sjeti riječi pjesnika Šerifa:
Toliko imam želja, koje ne spominjem,
Da nije podozriva oka, rekao bih ti ih u usta.
Zatim i sam upita:
- Na koje nove vijesti misliš? Fehmi odgovori jako ozbiljno:
- Među studentima se proširila neobična vijest o kojoj smo cijeli današnji dan razgovarali a to je da se jedna egipatska delegacija, u kojoj su bili Saad Zaglul-paša, Abdulaziz Fehmi-bej i Ali Šaaravi-paša, uputila u zgradu protektorata, gdje ih je primio kraljev zastupnik, i zahtijevala da se ukine protektorat i objavi nezavisnost...

Jasin zainteresovano podiže obrve. U očima mu se očitavala sumnja i iznenađenje. Ime Saada Zaglula nije bilo za njega novo i on u njemu nije nalazio ništa novo, osim nekih mutnih sjećanja vezanih za izvjesne događaje koje je odavno prekrio zaborav i koji u njegovom srcu, koje se jedva opterećuje opštim stvarima, nisu ostavili nikakvog značajnijeg emocionalnog traga. Međutim, druga dva imena je čuo prvi put. Ali, ta nepoznata imena nisu bila nešto vrijedno pomena u poređenju sa korakom koji su oni preduzeli, ako je tačno to što Fehmi kaže, jer, kako može zamisliti da se od Engleza, uoči njihove pobjede nad Nijemcima i turskim kalifatom, traži nezavisnost Egipta?
On ga upita:
- Šta znaš o toj gospodi?
Fehmi odgovori nezadovoljnim tonom, kao da bi želio da ta gospoda pripadaju Nacionalnoj partiji:
- Saad Zaglul je zastupnik zakonodavne skupštine a Abdulaziz Fehmi i Ali Šaaravi su njeni članovi. U stvari, ne znam ništa o drugoj dvojici, a što se tiče Saada, o njemu jedva da imam neku značajniju predstavu, koju sam stekao tako što sam ponešto načuo od brojnih svojih kolega studenata, članova Nacionalne partije, koji se mnogo međusobno razlikuju u mišljenju o njemu. Neki ga smatraju jednim od grijehova Engleza i ništa više, neki mu opet priznaju krupne odlike zbog kojih zaslužuje da se uzdigne u

redove samih vodećih ljudi Nacionalne partije. Bilo kako bilo, ipak je korak koji je učinio sa dvojicom svojih kolega, a priča se da je on i bio za to, veoma
pohvalan čin. Vjerovatno, trenutno nema nikoga ko bi se, kao on, odlučio na to, poslije progonstva istaknutih članova Nacionalne partije na čelu sa njihovim vođom Muhamedom Feridom.
Jasin se trudio da brat ne pomisli kako on potcjenjuje njegov zanos, pa ponovi kao da se sam pita:
- Zahtjev da se ukine protektorat i proglasi nezavisnost!
- Takođe smo čuli da su tražili da otputuju u London da tamo rade na sticanju nezavisnosti. S tom namjerom su se sreli sa kraljevim zastupnikom ser Redžinaldom Vengtom.
Jasin nije mogao i dalje da prikriva svoje iznenađenje pa se ono odrazi na njegovom licu i upita nešto povišenim glasom:
- Nezavisnost?! Je li ti stvarno to misliš? Šta misliš? Fehmi odgovori žustrim i nervoznim tonom:
- Mislim da otjeramo Engleze iz Egipta ili da se eva-kuišu, kako je to izrazio i zatražio Mustafa Kamil.
Kakva nada! Nije mu bilo u prirodi da se bavi razgovorom o politici, ali je uvijek prihvatao kad god bi ga Fehmi pozvao na takav razgovor, jedno, da ga ne bi povrijedio i, drugo, da bi se na duhovit način razonodio. Ponekad je to pobuđivalo njegovo zanimanje, iako se nije time posebno zanosio. Dijelio je njegove želje na jedan miran, pasivan način. Međutim,

čitavog života je potvrđivao da se malo obazire na ovu stranu javnog života, kao da nema drugog cilja osim da uživa u životnim zadovoljstvima i blagodatima. Zbog toga nije bio spreman da te priče uzme ozbiljno, pa ponovo upita:
- Je li to zbilja u granicama mogućeg? -Fehmi oduševljeno ali i prijekorno odgovori:
- Ne budi malodušan, brate!
Ova rečenica, kao i druge slične riječi, izazva u njemu želju za ironijom, ali on kao ozbiljno upita:
- Kako možemo da ih otjeramo?
Fehmi malo razmisli i odgovori namršteno:
- Zato su Saad i dvojica njegovih kolega tražili da otputuju u London.
- Majka je sa zanimanjem slušala razgovor, usredsre-đujući svu svoju pažnju da ga shvati koliko god više može, kao i uvijek kad bi se poveo razgovor o opštim pitanjima, tako dalekim od domaćih besmislica. Ta su je pitanja veoma privlačila i ona je tvrdila da je u stanju da ih razumije. Nije se ustezala, kad joj se pruži prilika, da učestvuje u razgovoru, ne obaziruć se što njeno mišljenje veoma često izazove blagonaklono omalovažavanje. Međutim, ništa je nije moglo zaustaviti ili spriječiti da se bavi ovim „krupnim" pitanjima, za koje se činilo da ih prati, potaknuta istim onim motivima koji je podstiču da se zanima za Kemalovu vjeronauku ili da raspravlja o njegovim geografskim ili istorijskim saznanjima

u skladu sa svojim znanjem na osnovu vjere ili predanja. Ova predanost omogućila joj je da nešto, ovlašno, sazna o Mustafi Kemalu, Muhamedu Feridu i našem prognanom gospodaru, tim ljudima koje je dvostruko više voljela zbog njihove odanosti turskom kalifatu, što ih je u njenim očima, kao čovjeka koji cijeni ljude po njihovom vjerskom položaju, Približilo bogougodnicima, prema kojima je gajila beskrajnu ljubav. Kad Fehmi spomenu Saada i njegovu dvojicu drugova koji su tražili da otputuju u London, ona prekinu svoje ćutanje i odjednom upita:

- Koji je to grad, taj London?

Kemal joj smjesta odgovori, pjevušeći kao što učenici uče svoje lekcije:

- London je prijestonica Velike Britanije, Pariz je glavni grad Francuske, a Kab je glavni grad Kaba...

Zatim se nagnu prema njoj i šapnu joj na uho:

- London je engleski grad.

Jako iznenađenje, majka se obrati Fehmiju:

- Odlaze u zemlju Engleza da od njih traže da napuste Egipat?! To je posve neprilično! Kako ćeš mi doći u kuću s potajnom namjerom da me protjeraš iz svoje kuće?!

Mladić se malo ljutnu što ga je prekinula pa je, smiješeći se prijekorno, na čas pogleda, ali ona nastavi vjerujući da će ga ubijediti u svoje mišljenje:

- Kako će tražiti da napuste našu zemlju poslije toliko dugog boravka ovdje? I ja sam se rodila i vi ste se rodili, a oni su stalno bili u našoj zemlji... Je li „ljudski" da sad, poslije tako dugog zajedničkog života i slaganja, stanemo pred njih i otvoreno im kažemo, i to još u njihovoj zemlji: odlazite!?
Fehmi se bespomoćno osmjehnu, Jasin se glasno nasmija a Zejneba ozbiljno reče:
- Kako će imati smjelosti da im to kažu u njihovoj zemlji! Pretpostavimo da ih Englezi tamo pobiju, ko će ih znati? Zar se njihovi vojnici nisu kretali po dalekim prostranstvima ulazeći u najneobičnije avanture? A kako je tek sa onima koji namjeravaju da prodru u njihovu zemlju?
Jasin poželi da se sa ove dvije žene upusti u njihovu naivnu priču da bi zadovoljio svoju želju za šalom. Međutim, primijeti da je Fehmi mrzovoljan i ne htjede da ga ljuti. Okrenu se prema njemu i nastavi prekinuti razgovor:
- One imaju pravo, samo se nisu najbolje izrazile. Kaži mi, brate, šta bi mogao Saad da učini naspram zemlje koja se sada bespogovorno smatra gospodaricom Svijeta?
Majka se, klimanjem glavom, složi sa njegovim riječima kao da su one njoj upućene i reče:
- Urabi-paša je bio najveći i najhrabriji čovjek, s kojim se ne može mjeriti ni Saad niti iko drugi, bio je pravi vitez i borac, pa šta je doživio od Engleza, dijete moje? Zarobili su ga a zatim prognali na kraj svijeta...

Fehmi nije mogao a da joj ne kaže glasom u kome je bilo i molbe i nervoze:
- Mama! Hoćeš li nas pustiti da razgovaramo?
Nasmiješi se nelagodno, duboko žaleći što ga je naljutila. Zato promijeni svoj poneseni ton kao da hoće da pokaže da je potpuno promijenila svoje mišljenje, a potom mu reče nježno se ispričavajući:
- Gospodine moj, svaki trud ima- mjesta. Neka pođu s božijom pomoći, ali teško da će steći naklonost velike kraljice...
On je brzo, začuđeno upita:
Na koju kraljicu misliš?
Na kraljicu Viktoriju, sine, zar se ne zove tako? Toliko sam često slušala oca kako govori o njoj. Ona je naredila da se Urabi progna, ali je, kako se priča, bila prosto zadivljena njegovom hrabrošću.
Jasin reče u šali:
- Ako je već prognala viteza Urabija, onda će još prije prognati ostarjelog Saada.
Majka na to odgovori:
- Bez obzira kakva je, ona je ipak žena koja u grudima nosi nježno srce. Ako budu s njom lijepo razgovarali i znali da joj prijateljski priđu, ona će im udovoljiti.
Jasina je veoma obradovalo majčino razmišljanje: govorila je o toj istorijskoj kraljici, kao da razgovara o Merjeminoj majci

ili nekoj drugoj susjetki. Nije više želio da se prilagođava Fehmiju, pa je izazovno upita:
- Reci nam šta bi bilo dobro da joj kažu?
Žena se uspravi na svom sjedištu, obradovana ovim pitanjem koje je potvrdilo njenu „političku" sposobnost. Uze da ozbiljno razmišlja, što se vidjelo po njenim nabranim obrvama, kao da hoće da počne „pregovore". Međutim, Fehmi joj ne dopusti da nastavi svoje razmišljanje, nego joj odsječno i zlovoljno reče:
- Kraljica Viktorija je odavno umrla i nemoj se beskorisno truditi!
Jasin se tada osvrnu na večernju koprenu koja je probijala kroz otvore na prozorima, pa zaključi da je došlo vrijeme da se oprosti od društva i krene na svoj večernji izlazak. Kako je pouzdano znao da Fehmi još 1 nije utolio svoju žeđ za razgovorom, poželi da mu se ispriča što odlazi, tako što će na neki način podržati tu vijest, koja ga je toliko zanijela, pa mu ustajući, reče:
- To su ljudi koji, izvjesno, shvataju svu ozbiljnost svog koraka. Sigurno su se za to dobro pripremili. Poželimo im, dakle, uspjeh.
Iziđe iz sobe, pokazujući Zejnebi da mu se pridruži i pripremi mu odijelo. Fehmi ga isprati ljuti tim pogledom zbog toga što s njim nije učestvovao u uzbuđenju koje je odgovaralo njegovoj usplamtjeloj duši, u kojoj su razgovori o

rodoljublju pobuđivali najveće snove, u čijem se čarobnom svijetu pred njegovim očima ukazivao jedan novi svijet, nova domovina, novi dom, novi ljudi, koji su svi odisali životnošću i zanosom. Međutim, čim osjeti ovu zagušljivu atmosferu malaksalosti, naivnosti i nezaintereso-vanosti, u grudima mu se raspali vatra tuge i boli, koja je, u svojoj silini, tražila oduška, bilo kakvog, da bi se vinula u nebo; u tom trenutku svom snagom poželi da za tili čas prođe noć i da se ponovo nađe u društvu svojih drugova studenata, utoli svoju žeđ prema slobodi i zanosu i da se u vatri tog zanosa uzdigne u veliki svijet snova i slave. Jasin je pitao šta će Saad učiniti naspram jedne zemlje koja se danas s pravom smatra gospodaricom svijeta; ni on ne zna tačno šta će Saad učiniti, niti šta bi mogao učiniti, ali je svim svojim srcem osjećao da se nešto mora uraditi, vjero-vatno ne nalazeći to u neposrednoj stvarnosti, ali ga je osjećao skrivenog u svom srcu i krvi. Kako bi baš sad trebalo da se to nešto pojavi i da zaživi stvarnim životom! Ili, nek život prolazi uzaludno, ništavno...

XLIX

Ulica ispred dućana gospodina Ahmeda izgledala je kao i obično, zakrčena prolaznicima, vozilima i kupcima u dućanima, zbijenim na obje strane. Međutim, spolja je djelovala kao da je krasi neka prozračnost koja je kapala iz

prijatnog novembaskog zraka. Sunce je bilo zaklonjeno iza tankih oblaka, čiji su se blistavo bijeli predjeli sijali iznad minareta Kalavunove i Berkukove džamije poput kakvih svjetlosnih jezera. Ništa ni na nebu ni na zemlji nije remetilo uobičajenu sliku koju je gospodin navikao da gleda svakog dana. Međutim, njegova duša, kao i njemu bliske duše, a vjerovatno i duše svih tih ljudi, doživljavale su silni talas uzbuđenja, koja su ih gotovo posve izbacila iz ravnoteže, tako da je gospodin rekao da nikad nije doživio dane kao što su ovi, kada su se ljudi sjedinili u jednoj vijesti, i kada su im srca kucala jednim osjećanjem. Fehmi, koji je ćutao pred njim dok on ne bi progovorio, prenio mu je opširno šta je znao u vezi sa susretom Saada i kraljevog zastupnika. Uveče istoga dana, dok su sjedili i zabavljali se, nekoliko njegovih prijatelja potvrdi da je vijest, bez ikakve sumnje, tačna. U dućanu su, u više mahova, kupci koji se ranije nisu poznavali
započinjali razgovor o ovom susretu, štaviše, rano ujutro pojavio se šejh Abdusamed, poslije dužeg odsustva, prosto provalivši u dućan. Nije se zadovoljio učenjem kur'anskih molitvi, nego je uzeo svoj dio kafe i sapuna i saopštio vijest o posjeti kao da prvi donosi radosnu novost. Kad ga je gospodin, u šali, upitao šta misli da će biti rezultat te posjete, šejh je odgovorio:

- Nemoguće, nemoguće je da Englezi napuste Egipat, zar misliš da su ludi da se bez borbe povuku iz zemlje. Mi se moramo boriti, nema drugog načina da ih otjeramo. Možda će naši ljudi uspjeti da bar odstrane Australijance, da bi se vratila ranija bezbjednost i gotovo!
U te dane raznovrsnih vijesti i burnih osjećanja, gospodin se iznenadio osjetivši da ga jako privlači ta groznica rodoljubivih, političkih težnji. Bio je u stanju stalnog iščekivanja i sa uzbuđenjem se bacao na čitanje novina, koje su u većini izgledale kao da su izlazile u nekoj tuđoj zemlji, bez ikakvog uzbuđenja ili zanosa. Dočekivao je prijatelje upitnim pogledom, s nestrpljenjem očekujući šta ima novo. U takvom raspoloženju je dočekao i gospodina Muhameda Ifeta koji je žurno ušao u dućan. Njegov oštri pogled i živahne kretnje nisu najavljivali da je on tek puki posjetilac koji je navratio u dućan da srkne kafu ili čuje kakvu zgodnu priču. Gospodin je po njegovom izgledu zaključio da mu je duša uznemirena i uzbuđena. On mu se obrati dok se probijao između kupaca koje je podmirivao Džemil Hamzavi:
- Jutros je u nas zborište. Šta donosiš, lave? Gospodin Muhamed Ifet sjede tik uz sto, osmjehujući
se začuđeno kao da je gospodinovo pitanje „šta donosiš" isto ono pitanje koje je ponavljano kad god bi sreo nekog od svojih prijatelja, što je potvrđivalo njegov značaj ovih krajnje

ozbiljnih dana i to s obzirom da je Muhamed Ifet bio blisko povezan sa nekim važnim egipatskim ličnostima. On je uvijek predstavljao vezu između svog stalnog, starog društva sastavljenog od trgovaca i uglednih činovnika i advokata koji su im se tokom vremena pridružili, iako se je gospodin Ahmed izdvajao kao prvi po ugledu i poštovanju, zahvaljujući svojoj ličnosti i karakteru. Međutim, ova bliska veza, koja nikad nije gubila od svog značaja kod njegovih prijatelja trgovaca, koji su sa punim poštovanjem gledali na činovnike i druge uglednike, ta bliska veza je još više dobila na važnosti ovih dana, kada je „nova vijest" postala značajnija od vode i hrane. Gospodin Ifet raširi list papira koji je bio savijen u njegovoj desnoj ruci, zatim reče:
- Nisam više samo prenosilac vijesti, nego sam i izaslanik koji tebi i drugim plemenitim ljudima donosi ovo srećno ovlašćenje.
Pruži mu.list, nasmiješi se i reče: ;,
- Čitaj!
Gospodin uze novine i pročita:
„Mi, dolje potpisani, ovlastili smo u svoje ime gospodu Saada Zaglula-pašu, Alija Šaaravija-pašu, Abdulaziza Fehmi-beja, Muhameda Alija Alubu-beja, Abdulatifa Mikbatija, Muhameda Mahmuda-pašu i Ahmeda Lutfija as-Sejida-beja, koji mogu da sebi pridruže koga odaberu, da

nastoje da mirnim, zakonitim putem, gdje god nađu za to načina, Egipat stekne potpunu nezavisnost."
Gospodinovo lice zablista od radosti dok je čitao imena egipatske delegacije, o kojima je slušao kroz vijesti
0 nacionalnom životu, koje su svi ponavljali. Upita:
- Šta znači ovaj papir? Čovjek oduševljeno odgovori:
- Zar ne vidiš ove potpise? Potpiši se svojeručno
1 pozovi Džemila Hamzavija da i on potpiše. Ovo je jedno od ovlašćenja koje štampa delegacija da ga narod potpiše i tako je ovlasti u ime egipatske nacije...
Gospodin uze olovku stavi svoj potpis dok su mu se plave oči sijale od zadovoljstva a fini osmijeh pokazivao da je srećan i ponosan što u svoje ime ovlašćuje Saada i njegove drugove, te ljude koji su, iako tek odskora poznati, smogli snage da pokrenu duboka, zapretana osjećanja kao novi lijek koji podsjeća bolesnike na neku staru bolest, koju je bilo nemoguće izliječiti, iako je lijek upotrebljen prvi put. Pozva Hamzavija koji takođe stavi svoj potpis, a onda se okrenu svome gazdi i reče jako značajno:
- Stvar je, čini se, ozbiljna...
Čovjek udari šakom po rubu stola i reče:
- Krajnje ozbiljna. Sve se odvija brzo i ozbiljno. Znaš li šta je dovelo do štampanja ovih ovlašćenja? Priča se da je Englez pitao u kom su svojstvu Saad i dvojica njegovih kolega razgovarali s njim ujutro 13. prošlog novembra. Delegacija je

onda morala da se odluči da štampa ova ovlašćenja, da potvrdi da razgovara u ime naroda.
Gospodin reče uzbuđeno:
- Da je s nama Muhamed Ferid, to ne bi bilo potrebno.
- U delegaciju su se iz Nacionalne partije uključili Muhamed Ali Aluba-bej i Abdulatif Miknati.
Zatim zatrese ramenima kao da s njih otresa svu prošlost i reče:
- Svi se mi sjećamo Saada kako je izazvao veliku galamu kad je preuzeo ministarstvo obrazovanja a zatim pravde. Još se sjećam kako ga je pozdravio list „Liva"* kad je kandidovan za predsjednika vlade, ali ne zaboravljam ni napade na njega poslije toga. Štaviše, ne poričem da su mi bili dosadili ti njegovi kritičari jer sam bio veoma vezan za preminulog Mustafu Kamila. Međutim, Saad je uvijek dokazivao da je dostojan svakog divljenja, a ovaj njegov posljednji korak zaslužuje da u našim srcima zauzme najčasnije mjesto.
- Imaš pravo, to je blagosloven korak. Molimo boga da mu podari uspjeh.
Zatim ozbiljnim tonom:
- Pitam se hoće li im dozvoliti da otputuju? Šta li će uraditi ako otputuju?
Gospodin presavi ovlašćenje, ustade i reče:
- Sutrašnji dan nije daleko...

Krećući se prema vratima, gospodina obuze želja da se našali pa šapnu na uho svom prijatelju:
- Kao da sam, od silne radosti zbog ovog patriotskog ovlašćenja, opijen osmom čašom među Zubejdinim bedrima!
Muhamed Ifet uzbuđeno zaklima glavom kao da ga je opila slika nastala u njegovoj mašti na pomen čaše i Zubej-de pa uzviknu:
- Šta li ćemo sutra čuti...
„Zastava"
Napusti dućan dok je gospodin za njim pjevušio i osmjehivao se:
- A poslije ćemo vidjeti...
Vrati se za svoj sto. Na licu su mu se vidjeli tragovi dobrog raspoloženja a u srcu nije jenjavalo uzbuđenje od oduševljenja; takav je uvijek bio kad je izvršavao neku životnu misiju izvan svoga doma. Kad god je trebalo, uvijek je bio veoma ozbiljan, ali se nije ustezao da šalom i zabavom učini atmosferu prijatnom, što je izviralo iz njegovog karaktera prema kome je on bio nemoćan.
Činilo se da ima čudnu sposobnost da to dvoje pomiri tako da mu ozbiljnost nije kvarila veselje niti je veselje ugrožavalo ozbiljnost. Kako njegova zabava nije bila nikakav luksuz na margini života, nego neophodnost koju je on ravnopravno dijelio sa ozbiljnošću, to on ni jednog dana nije mogao da se ograniči ili usredsredi isključivo na ozbiljnost. Otuda se

zadovoljio da svoje rodoljublje izrazi osjećanjima i moralnim učešćem, ne preduzimajući nikakav čin koji bi mijenjao njegov način života na koji se navikao i za koji nije nalazio nikakvu zamjenu. Stoga mu uopšte nije padalo na um da se uključi u neki odbor Nacionalne stranke, iako je bio čvrsto vezan za njene principe, čak ni da podnese da prisustvuje nekom njenom sastanku. Zar to ne bi bilo traćenje njegovog „dragocjenog" vremena? On nije potreban otadžbini sve dok žarko želi da svaku svoju minutu utroši na svoju porodicu i trgovinu, a posebno na zabavu sa prijateljima i drugarima. Neka mu onda vrijeme bude posvećeno vlastitom životu, a domovini koliko god želi srca i osjećanja, čak i njegovog novca koliko je u stanju, jer nije škrtario da,
ako ustreba, dadne i svoj prilog. Uz to, on uopšte nije osjećao da na bilo koji način ne izvršava svoje obaveze. Naprotiv, bio je medu svojim prijateljima poznat po svom rodoljublju, ili zato što njihova srca nisu bila izdašna u svojim osjećanjima kao njegovo srce ili pak zato što oni koji su pokazivali takva osjećanja, nisu išli dotle da daju novčane priloge. Tako se on odlikovao svojim rodoljubljem i, znajući to, pridodao ga svojim ostalim vrlinama, kojima se potajno, u dubini duše, ponosio. Nije pomišljao da patriotizam može da traži od njega više nego što mu izdašno pruža. To srce koje se bez ostatka predaje ljubavnim avanturama, zabavi i šali, iako je bilo prepuno, imalo je mjesta i za rodoljubivo osjećanje, koje

je, premda se zadovoljilo da živi samo u njegovom srcu, ipak bilo snažno i duboko, obuzimajući svu njegovu dušu. To osjećanje nije došlo slučajno, nego se rađalo još u djetinjstvu, dok je slušao priče o junaštvima koje su mu kazivali stariji o Urabiju, zatim se još više rasplamsalo člancima i govorima u listu „Liva". Kakav je to bio jedinstven prizor, koji ga je i potresao i nasmijao, kad je viđen kako gotovo plače poput djeteta nakon smrti Mustafe Kamila. Bili su potreseni i njegovi prijatelji, ali ni jedan nije dublje prihvatao tu bolnu tugu, tako da su se na noćnoj zabavi slatko i dugo smijali, sjetivši se tog prizora jer nije bilo jednostavno vidjeti „boga smijeha" kako se suzdržava da ne zaplače. A danas, poslije godina minulog rata, poslije smrti mladog vode i progonstva njegovog nasljednika, poslije gubitka nade da će se vratiti naš gospodar, poslije poraza Turaka i pobjede Engleza, poslije svega toga ili uprkos svemu tome, krenule su neobične vijesti koje
donose istine poput legendi: suočavanje Engleza sa zahtje-vom za nezavisnošću, potpis nacionalnih ovlašćenja, pitanje koji je sljedeći korak, srca koja sa sebe stresaju naslage prašine, duše koje blistaju u nadi... Šta se krije iza svega ovoga? Uzalud se pitala njegova pomirljiva mašta, navikla na pokornost. Noć je pretvorio u bijeg u svoje društvo zabave i razonode, gdje politički razgovori postaju „meza" uz piće i zabavu. Živio je u harmoniji sa svim tim izazovima

zbog kojih je čeznuo da provodi noći. sa Zubejdom, sa svojim drugarima uz piće i zabavu. Sve je to, u toj zavodljivoj atmosferi, bilo kao lijek za dušu prijatnog okusa, koji obogaćuje srce raznovrsnim osjećanjima zanosa i ljubavi, ne zahtijevajući od njega ono što nije u stanju. Dok je razmišljao o svemu tome, približi mu se Džemil Hamzavi i upita:
- Jesi li čuo za novo ime koje su dali kući Saad-paše? Zovu je „Narodna kuća".

FL
U isto vrijeme, kad je domovina bila sva obuzeta zahtjevom za slobodom, Jasin je odlučno riješio da i on povrati svoju slobodu. Njegovi neodmjereni noćni izlasci, poslije uzdržavanja obilježenog „ispravnim životom" nekoliko sedmica poslije ženidbe, nisu prošli bez borbe u njemu. Jednu je stvar često ponavljao kao da se ispričava zbog svog novog ponašanja. To je da nije mogao pretpostaviti, u opijenosti snovima o braku, da će se vratiti lutanju između kafane i Kustakijeve krčme, iskreno vjerujući da je sve to ispratio za sva vremena i gajeći prema svom bračnom životu najbolje namjere, dok ga ne osinu grubo razočarenje u čitav brak. Živci mu nisu mogli podnijeti dosadu ili „ispravan život", kako ga je on nazvao. Užasnu se u dubini svoje

osjetljive, razmažene duše koja poželje da se razgali, razonodi i zaboravi, da ode u kafanu ili krčmu, ne kao prolazni život zabave, kako ga je ranije zamišljao, uzdajući se u brak kao sigurnu nadu, nego kao život koji je bio sve što mu je ostalo od uživanja, pošto je brak postao gorko razočarenje, kao u čovjeka kojeg izvjesne nade zavedu pa napusti domovinu, a onda joj se slomljen, pokajnički vrati. Međutim, Zejneba koja se uz njega navikla na toplu ljubav i požudno laskanje, čak i poštovanje koje ga je jednog dana odvelo dotle da ju je izveo u kabare Keškeš--beja, prenebregavajući tvrdu ogradu strogih običaja koju je otac podigao oko porodice, ta Zejneba je trpjela što ju je, iz večeri u veče, ostavljao samu sve do iza pola noći i vraćao se pijano se ljuljajući. To je bio udarac koji je teško podnosila, pa nije mogla a da mu otvoreno ne kaže za sve svoje tuge. Intuitivno je znao da nikakav iznenadni, novi korak u njegovom bračnom životu ne može mirno proći. U početku je očekivao da mu se suprotstavi na bilo koji način, prijekorom ili svađom. Pripremio je odgovarajuće oružje da odlučno i silom riješi svoju situaciju, sjećajući se očevih riječi one noći, kad ga je zatekao kako se vraća od Keškeš-beja: „Samo muževi kvare žene... Nije svaki muškarac zaslužio da ima ženu." Čim se požali, on joj odgovori:
- Nema razloga da tuguješ, draga... Odvajkada su kuće za žene, a svijet za muškarce. Takvi su svi muškarci. Iskren

muž čuva svoje dostojanstvo i kad je daleko od svoje žene, kao što ga čuva kad je kraj nje. Osim toga, ja se u ovim noćnim izlascima rasteretim i raspoložim, što naš život čini mnogo boljim.
Kad je spomenula njegovo pijanstvo, obrazlažući to „strahom za njegovo zdravlje", on se nasmija i reče joj istovremeno nježno i odlučno:
- Svi muškarci piju... Moje se zdravlje popravlja u piću. - Zatim se ponovo nasmija: - Pitaj moga ili svoga oca!
Međutim, ona je kanila, iz neke lažne nade, da Oastavi raspravu, ali on postade još odlučniji, ohrabren mojom dosadom, koja mu je olakšavala da ne uzima ozbiljno njenu ljutnju. Poče da naglašava apsolutna prava muškaraca da čine šta im je volja, te kako su žene dužne da budu poslušne i da se drže određenih granica?
- Pogledaj ženu moga oca, da li si vidjela da se ikad suprotstavila njegovom ponašanju? Zahvaljujući tome oni su srećni muž i žena, porodica je sigurna... Ne treba više da se vraćamo na ovu temu.
Da je ono što je od nje čuo prepustio samo svojim osjećanjima, vjerovatno ne bi to tako vješto izveo. Ta, njegovo razočarenje u brak učinilo je da je on na mahove osjećao prema njoj nešto slično želji za osvetom, a ponekad neku vrstu isprekidane mržnje premda između tih osjećanja nije prestajao da je poželi. Međutim, on je vodio računa o

svojim osjećanjima iz plemenitosti ili iz straha od svog oca za kojeg je znao da je veoma vezan za njenog oca gospodina Muhameda Ifeta. U stvari, nije ga moglo ništa više zabrinuti nego da se ona požali svome ocu a da se ovaj, sa svoje strane, požali njegovom ocu. Tako je ozbiljno riješio, ako bi se zbilo nešto čega se čuva, da uzme poseban stan bez obzira na posljedice. Međutim, njegova strahovanja se nisu ispunila. Djevojka je, i pored tugovanja, potvrdila da je ona „razumna" žena, kao da je bila po mjeri same žene njegovog oca. Na pravi način je ocijenila svoj položaj i priklonila se realnosti, sigurna u svog muža koji joj je stalno govorio o svojoj odanosti i bezazlenosti noćnih izlazaka, suzdržljiva u svojoj boli i tuzi, o kojima je govorila u uskom porodičnom krugu, na sijelu uz kafu. Nije nailazila na ozbiljniju podršku, a i kako bi u sredini koja pokornost prema muškarcima smatra vjerom i uvjere-
njem. Štaviše, moguće je da je gospođa Emina osuđivala njene žalbe i bila ljuta zbog njenih čudnih ambicija prema mužu, jer ona nije mogla zamisliti žene nego onakve kakva je i sama bila, niti muškarce drukčije od svoga muža. Nije vidjela nikakvo čudo u tome što je Jasin uživao u svojoj slobodi, ali je ženina žalba bila - čudna. Jedino je Fehmi uvažavao njenu tugu. Sam od sebe je to ponavljao da Jasin čuje, mada je od početka bio uvjeren da brani propalu stvar. Biće da su ga na to ohrabrili njihovi česti susreti u kafani

Ahmeda Abdua u Han Haliliju, kafani koja se nalazi pod zemljom, poput kakve pećine iskopane u dubini brda, pokrivena kućama stare četvrti, izolovana od spolj-njeg svijeta, sa svojim tijesnim prostorijama jednoj naspram druge, salom u čijem je središtu bila nijema fontana, svjetiljkama koje su gorjele noć i dan i njenom mirnom, sanjivom, vlažnom atmosferom. Jasin se odlučio za ovu kafanu zato što je bila, s jedne strane, blizu Kustaki-jeve krčme i što je, s druge strane, bio prisiljen da napusti kafanu gazda Alija u Guriji poslije prekida sa Zenubom. Zatim, nova se kafana izdvaja izvjesnim pečatom starine, pa je u sebi osjetio sklonost ka poeziji; Fehmi, pak, nije poznavao kafanske staze zbog izvjesnog nedostatka koji je nastao kod njega kao marljivog studenta. Međutim, ti dani su pozivali studente i druge da se sastaju i dogovaraju, pa su on i grupa njegovih kolega izabrali kafanu Ahmeda Abdua - zbog istih onih starinskih odlika koje su je činile sigurnom od tuđih očiju - za održavanje sastanaka iz večeri u večer, radi razgovora, savjetovanja, predviđanja i iščekivanja događaja. Braća su se često sretala u jednoj od malih prostorija kafane, pa makar i nakratko, dok ne stignu
Fehmijeve kolege ili dođe vrijeme Jasinovog prelaska u Kustakijevu krčmu. Na jednom od tih susreta, Fehmi spomenu Zejnebinu utučenost, izražavajući svoje iznena-đenje zbog bratovog ponašanja koje nije u skladu sa jednim

mladim brakom. Jasin se nasmija poput čovjeka koji smatra da ima puno pravo naspram naivnosti drugoga koji je poželio da izravno obrazlaže svoj stav, više želeći da se oslobodi riječi koje zauzdava u grudima, pa se obrati mladiću:
- Želio si jednog dana da se oženiš Merjemom. Ne sumnjam da si bio najozbiljnije tužan zbog stava svoga oca koji te je onemogućio da ostvariš tu želju... Velim ti, a ja znam šta govorim, da si tada znao šta brak krije ispod svoje površine, bio bi zahvalan bogu zbog neuspjeha...
Fehmi se iznenadi i uznemiri jer nije očekivao da će ga prvom rečenicom, kojom mu se obratio, tako iznenaditi, povezujući Merjemu, brak i želju, riječi koje su u njegovoj duši imale nezaboravno i neizbrisivo značenje. Moguće je da je i pretjerao u iskazivanju svoga iznenađenja da bi prikrio tužna i dirljiva sjećanja, možda upravo zbog toga nije mogao da progovori ni riječi. Jasin nastavi da govori, odmahujući rukom od neke zasićenosti i dosade.
- Nisam mogao zamisliti da će se brak pokazati tako praznim, to, u stvari, nije ništa do jedan lažan san, grub kao svaka patvorena obmana!
Njegove riječi su Fehmiju izgledale teško shvatljive i izazivale su u njemu sumnju, kao što i priliči mladiću, čiji životni i emocionalni izvori snažno izbijaju prema jednom cilju koji se pred njim ukazuje samo u liku „žene" i riječi

„brak". Bilo mu je teško što njegov podrugljivi brat tretira njegov sveti izraz sa tako gorkom ironijom i promrsi preneraženo:
- Ali tvoja žena je gospođa, savršena... . . .
Jasin uzviknu ponovo ironično:
- Savršena gospođa! To je to! Zar nije kći jednog vrlog čovjeka? I poćerka jedne plemenite porodice? Lijepa? Vaspitana? Ali ja ne shvatam koja to sotona, pod pritiskom bolesne dosade, zadužena za bračni život, sve nekadašnje vrline pretvara u banalne, beznačajne stvari poput plemenitosti i blagodati koje obilno prosipamo kad god treba da utješimo nekog siromašnog bijednika.
Fehmi reče prosto i iskreno:
- Ni slova ne razumijem šta veliš...
- Sačekaj, sam ćeš saznati...
- Zašto onda ljudi toliko žele brak otkako je svijeta i vijeka?
- Jer je brak kao i smrt, tu ne koriste ni upozorenje ni pozor...
Zatim, nastavi kao sam za sebe:
- Koliko se sa mnom poigrala mašta i uzdigla me u svjetove radosnije od svih snova. Tako sam se često pitao: Hoće li me zaista spojiti jedan dom sa mladom, zgodnom ljepoticom na sva vremena? Kakav san! Međutim, ja ti tvrdim da nema

teže nesreće nego da te jedan dom vječito veže kakvom ljepoticom...
Fehmi zbunjeno uzviknu, kao čovjek kome je u njegovim patnjama sa mladalačkim čežnjama, teško da zamisli dosadu u braku:
- Možda su ti ispod nevine površine izbile neke druge stvari!
Jasin se gorko nasmija:
- Jedino na što se žalim, to je nevina površina! Ja se žalim, u stvari, na samu ljepotu! Ona je ta koja izaziva bolesnu, ubitačnu dosadu, poput nove riječi čije te se značenje u početku doima, a onda, zbog čestog ponavljanja i mnoge upotrebe, postaje poput riječi „pas" ili „crv" ili „lekcija" ili kao sve ostale otrcane stvari, koje su prestale da budu i nove i prijatne. Ponekad zaboraviš i sam smisao te riječi, pa postane puki, besmisleni, neupotrebljiv, tuđi izraz... Moguće je da neko drugi naiđe na njega u tvom pismenom sastavu, pa ti se divi zbog tog izvanrednog izraza, dok se ti čudiš njegovom neznanju. Ne pitaj kakva je katastrofa u dosadi od „ljepote", jer djeluje kao dosada bez ikakvog prihvatljivog opravdanja, a onda kao neumitna sudbina... Nemoguće je izbjeći očaj i beznađe... Ne čudi se mojim riječima, ja te shvatam jer ti posmatraš stvari izdaleka, a ljepota je poput fatamorgane - vidi se samoj izdaleka... J
Uz svu gorčinu Jasinovih riječi, Fehmi je sumnjao u' istinitost njihovih pobuda, jer je od početka bio sklon da okrivi svog

brata, a ne ljudsku prirodu, zbog nepodobnog ponašanja o kojem je znao. Zar ne bi trebalo da je za svoje stanje, zapravo, okrivio razvrat kojem se odavao u svom predbračnom životu? Uporno je nastojao na ovom stavu, poput čovjeka koji ne želi da bude tako teško pogođen u svojim najdražim nadanjima. Jasin se nije zanimao za mišljenje svoga brata, koliko je želio da iskaže ono što je sam osjećao. Nastavi da govori i prvi put se blago nasmiješi:
- Potpuno sam shvatio položaj svog oca... Razumio sam šta je od njega učinio taj raskalašni čovjek koji stalno juri za ljubavnim avanturama. Kako je uspio da podnosi samo jednu hranu čitavih četvrt vijeka, a mene dosada ubije već poslije pet mjeseci?
Uznemiren što mu je otac ružno spomenut u razgovoru, Fehmi reče:
- Čak i uz pretpostavku da se ti žališ zbog nesreće utjelovljene u ljudskoj prirodi, rješenje koje tako želiš je...
Htjede da kaže: - ... daleko od zdrave prirode, zatim promijeni mišljenje da bi bio još ubjedljiviji i reče: - ... daleko od vjere.
Jasin, koji je prihvatio vjeru kao uvjerenje, ne posvećujući ozbiljniju pažnju njenim naredbama i zabranama, reče:
- Vjera potvrđuje moje mišljenje. Dokaz je da dozvoljava brak sa četiri žene, osim robinja, kojih su bili prepuni dvorci halifa i bogataša. Zaključio sam, dakle, da sama ljepota, kad

je običaji i dugotrajna blizina otrcaju, postaje dosadna, bolna i ubitačna...
Fehmi se nasmiješi:
- Mi smo imali djeda koji bi s jednom ženom zanoćio a s drugom osvanuo... Biće da si mu ti nasljednik...
Jasin uzdahnu:
- Moguće...
Međutim, do tog vremena Jasin se još nije bio odlučio da ostvari nijedan od svojih buntovnih snova. Doduše, vratio se kafani i krčmi, ali se kolebao da učini i onaj posljednji korak, da se otisne do Zenube ili neke druge žene. Šta ga je to navodilo da razmišlja i da se koleba?
Možda se nije bio oslobodio osjećanja odgovornosti prema supružanskom životu? Ili respekta prema stavu vjere u odnosu na „razvratnog muža", uvjeren da to nije i njen stav prema „razvratnom mladiću'? A možda ga je razočarenje u veliku nadu onemogućavalo da uživa u zadovoljstvima života dok se ne oporavi. Međutim, niša od toga nije moglo da predstavlja ozbiljnu prepreku da nastavi svoj životni put. Ali je u načinu očevog života stalno nalazio glasan izazov, koji ga je posve obuzimao. „Razum" koji je ispoljavala njegova žena povezivao je u svojim mislima sa ženom svoga oca. Tada bi mu mašta proradila i počeo bi stvarati planove o njihovom budućem zajedničkom životu po mjeri života gospode Emine sa njegovim ocem. Zaista, veoma je želio da

Zejneba prihvati takav život kakav je prihvatila očeva žena pa da se i on, kao i otac mu, sretno otisne od kuće i vrati se krajem noći, zatičući miran dom i spokojnu suprugu. Time, samo time, izgledao mu je bračni život podnošljiv, čak drag, sa svojim prednostima za kojima traga. „Za čim to može da žudi svaka žena osim supružanskog doma i tjelesnog zadovoljenja? Ni za čim! One su pitome životinje i treba se prema njima odnositi kao prema pitomim životinjama. Da, pitome životinje ne treba da se uvlače u naš privatni život, nego treba da čekaju kod kuće kad budemo slobodni da ih zabavimo. Za mene je ravno smrti da budem suprug odan bračnom životu... Jedan izgled, jedan glas, jedan okus i, sve u svemu, ograničen broj pokreta i glasova koji se neprestano ponavljaju i ponavljaju... Tako kretanje i učmalost postaju ista stvar, govor i ćutanje - blizanci... Ne, nisam se zbog toga oženio... Rekli su da je svijetle puti... A zar ja
ne želim više smeđe, čak crne..., zatim da je obla... A kakva mi je utjeha i od mršave i pune! A onda, da je vaspitana, plemenitog i velikodušnog roda... Zar je štićenica one dvokolice izgubila svoje odlike?! Naprijed, naprijed!

ILI
Gospodin je bio udubljen u svoje knjige kad se na vratima dućana začu lupu visokih potpetica. Podiže pogled i nagonski obrati pažnju: ugleda ženu, umotanu u ogrtač,

ispunjen krupnim tijelom. Iznad ruba crnog vela ukazivalo se svijetlo čelo i iscrtane oči. Radosno se nasmiješi, i pozdravi ga, pokazujući time da je odavno čeznula da ga vidi. Odmah je prepoznao gospođu Merjeminu majku ili suprugu pokojnog Ridvana, kako su je zvali u posljednje vrijeme. Kako je Džemil Hamzavi bio zauzet oko nekih kupaca, on je pozva da sjedne blizu njegovog stola. Žena priđe i sjede na manju stolicu preko čijih se rubova preliše njeni bokovi. Poželi mu „dobro jutro". Iako su njen pozdrav i njegova dobrodošlica izgovorena na uobičajen način, koji se ponavlja kad god mu dođe žena „mušterija" koja zavređuje poštovanje, ipak je atmosfera koja je zahvatila ugao dućana oko stola, bila ispunjena nekim skrivenim, muklim električnim, napetim nabojem. Na njenim poluspuštenim očnim kapcima vidjeli su se znaci nelagodnosti, kao i oko cjevčice na velu, i u opreznom, upitnom pogledu iznad njenog velikog nosa. Međutim, skriveni elektricitet tog naboja samo je čekao da se dotakne pa da bljesne, zablista i plane. Kao da je očekivao ovu posjetu koja je otkrivala njegove prigušene nade i zapretane snove. Ali, smrt gospodina Muhameda Ridvana pobudila mu je neke misli i želje, kao što kraj zime pobuđuje različite nade mladosti u prirodi i u gradu. Ridvanovom smrću nestalo je njegove zebnje koja mu je potiskivala osjećanje muževnosti. To mu je omogućilo da se podsjeti kako mu je pokojnik bio samo

susjed, a ne i prijatelj, i da je umro, te kako je ova žena lijepa. Ali je još davno, čuvajući svoje dostojanstvo, odustao da joj izrazi šta nosi u sebi i da traži svoj dio zadovoljstva i života. Međutim, zbog osjećanja prema Zubejdi, postao je nekako natruo, poput voćke na kraju sezone. Za razliku od prethodne posjete, žena je ovog puta u njemu naišla na agresivnog muškarca i otvorenog ljubavnika. Obuze ga, ipak, pomisao da je posjeta sasvim naivna i bezazlena, ali je on energično protjera, prisjećajući se njene stare posjete, kad mu je pokazivala znakove nježnosti ali i delikatne podozrivosti, nalazeći potvrdu za svoje pomisli u samoj ovoj posjeti, za koju nije bilo nikakvog razloga, ako nije ono što on misli. Zatim se odlučio da krene kao stari znalac žena... Osmjehujući se nježno, reče joj:
- Srećan sam što si došla... Ona odgovori malo zbunjeno:
- Bog te podario svojom plemenitošću... Vraćala sam se kući i, kad sam prolazila pored dućana, pomislih da sama uzmem što mi je potrebno za ovaj mjesec...
Shvatio je njenu „ispriku" zbog dolaska, ali nije želio da joj povjeruje. Ako je i pomislila da uzme što joj je potrebno za ovaj mjesec, to nije bilo ništa važno, ukoliko
ne postoji neki drugi motiv, pogotovo što je ona instinktivno osjećala i znala da njen dolazak poslije onih „prethodnih najava" iz stare posjete, može da u njemu izazove

podozrivost. Činilo mu se da taj „spor" nije lišen određenog značenja. Njena isprika mu uli još veće pouzdanje i reče joj:
- Divna prilika da te pozdravim i da ti budem na usluzi...
Ona mu se karatko zahvali, što je on gotovo prečuo, jer je bio obuzet razmišljanjem šta bi joj sljedeće rekao. Sigurno bi bilo prirodno da spomene njenog pokojnog muža i da mu poželi božiju milost, ali se uplaši da će mu to upropastiti čitavu atmosferu. Zatim se upita: da li da napadne ili da se uzdrži i da je navede da ona napadne? Svaki put ima svoje zadovoljstvo! No, on nije htio da zaboravi da je i sam njen dolazak jedan krupan korak s njene strane, koji zaslužuje njegov najljepši prijem. Reče joj kao da dovršava svoje ranije riječi:
- Štaviše, divna prilika da te vidim.
Kapci zatreptaše, obrve se podigoše, izražavajući nelagodnost i zbunjenost istovremeno. Ali prije svega izdade je njena pronicljivost da otkrije skriveni smisao koji se krio iza njegovih otvorenih lijepih riječi. On je, pak, u njenoj nelagodnosti vidio da ona izražava svoja unutrašnja osjećanja, koja su je navela da ga posjeti, više nego što reaguje na njegove riječi. Još više je bio siguran u svoja prava predviđanja. On to potvrdi nježnim, melodičnim glasom:
- Da, divna prilika da te vidim...
Na to ona odgovori tonom u kome je bilo prikrivenog prijekora:

- Ne mislim da to što me vidiš smatraš divnom prilikom... Prijekorni ton je u njegovoj duši izazvao osjećanje zadovoljstva i radosti, ali on reče kao da protestuje:
- Ima pravo ko kaže da je i malo sumnje - grijeh. Zatrese glavom kao da veli: „Neće te riječi ostaviti
utisak na mene" i reče:
- Nije samo sumnja, nego ja mislim što kažem. Ti si čovjek koji dobro razumije a i ja također, iako ti o meni misliš drukčije... Ni jedno od nas ne treba da obmanjuje drugog.
Premda su ove njene riječi došle od žene čiji je muž umro prije manje od dva mjeseca, one su kod njega izazvale izvjesno osjećanje podrugljivosti i gorčine. On je od svoje volje pokušao da joj izmisli ispriku, o čemu u drugoj situaciji uopšte ne bi razmišljao. Reče za sebe: „Koliko je, sa svojim strpljenjem, uz njega onako dugo bolesnog, zaslužila da joj se pomogne"! Zatim se energično oslobodi tog iznenadnog osjećanja i upita je kao da je pogođen:
- Ljutiš se na mene? Kako sam, nezasluženo, loše sreće!
Ona nekako naglo odgovori, vjerovatno zato što ni mjesto ni vrijeme nisu ostavljali dovoljno prostora za igru „povuci, potegni":
- Rekla sam sebi, kad sam se uputila tebi: „Ne treba da ideš..." Sad nemam pravo da krivim ikoga osim sebe.
- Malo manje se ljuti, gospo... Pitam se šta sam zgriješio...
Ona ga značajno upita: .•-., , ,,,:, y

- Šta bi ti uradio kad bi lijepo pozdravio nekog, a on ti ne bi ni tako, niti čak gore otpozdravio?
Odmah je shvatio da cilja na prošlu posjetu kad je prema njemu bila preljubazna, a on je dočekao ćutanjam, ali je on to ignorisao i reče joj, prateći njen okolišni jezik:
- Možda iz nekog razloga nije čuo pozdrav...
- Ima on dobar sluh i sva ostala čula...
Preko usta mu pređe začuđeni osmijeh koji nije mogao savladati, pa joj reče kao prestupnik koji se sprema da prizna:
- Možda nije otpozdravio iz stida i bogobojaznosti... Ona mu odgovori tako jasno i otvoreno da mu se to
dopade i dirnu ga u srce:
- Što se tiče stida, toga u njega nema..., a što se tiče ostalih isprika, otkud da iskrena srca mare za njih?!
Nasmija se ali brzo prestade. Kradom je pogledao u Džemila Hamzavija koji je izgledao predan poslu oko nekoliko kupaca. Zatim reče:
- Ne bih volio da se vraćam okolnostima koje su me svojevremeno grubo pogodile. S tim što ne treba da očajavam sve dok postoji kajanje, pokajanje i oproštaj!
Ona ga upita sa negodovanjem:
- Ko zna šta je kanjanje?
Odgovorio joj strastvenim glasom, koji je godinama, tako sjajno upražnjavao:

- Toliko sam to puta činio, bog mi je svjedok...
- A pokajanje?
Odgovori joj, posmatrajući je upornim i vatrenim pogledom:
- Da se desetostruko otpozdravi!
Ona koketno upita:
- A oproštaj?
On joj otmjeno reče:
- Zar oproštaj ne spada u vrline plemenitih? : '; A onda, u pijanom zanosu:
- Oproštaj često biva lozinka za ulazak u raj. Potom, zagledajući se u slatki osmijeh u njenim
očima:
- Raj na koji mislim nalazi se tamo gdje se sastaju ulica Između dva dvorca i ulica Kazandžija. Srećna je okolnost da mu se vrata otvaraju sa sporednog prolaza, daleko od podozrivih pogleda i da nema čuvara!
Znao je da se čuvar „nebeskog raja" zove „pokojnik", koji je bio čuvar ovog zemaljskog raja, do kojeg nastoji da stigne. Zahvati ga nervoza i uplaši se da će žena shvatiti tu ironičnu činjenicu. Međutim, ona je bila odlutala kao u kakvom snu. Odahnu i od boga zatraži oprost.
Džemil Hamzavi je bio završio svoj posao sa kupcima i krenuo da posluži gospođu. Gospodinu se ukaza prilika da razmisli. Sjetio se kako je njegov sin Fehmi poželio nekad da zaruči Merjemu, kćerku ove žene, zatim kako ga je bog

nadahnuo da ga odbije. Smatrao je tada da samo ispunjava želju svoje supruge, a nije ni pomislio da je od svoga sina otklonio najgoru tregediju koja može zadesiti jednog muža. Može li djevojka slijediti drugačiji put nego svoje majke? I to kakve majke! Opasna žena! Ona može biti skupocjeni dragulj kod lovaca na žene poput njega, ali je u kući krvava tragedija. Kakvim li je sve putem išla tokom godina dok je njen muž bio ni živ ni mrtav? Sve okolnosti ukazuju na jedan put; to vjerovatno znaju mnogi
susjedi, a može biti da je u kući bilo nekoga ko zna dobro primijetiti ove stvari, ni njima ništa ne bi promaklo, niti bi joj muž ostajao vjeran i odan do posljednjeg časa. Ponovo ga obuze njegova želja, ista kao i ona koja ga je prvi put zahvatila poslije njene prve, stare, sumnjive posjete, kada nije mogao da je ostvari a da bude siguran da neće izazvati podozrenje i želju da spriječi vezu između ove razuzdane žene i njegove časne porodice. Sad su se, zbog očekivanog odnosa medu njima, stvorili uslovi za to. Sugerisaće joj da prekine veze sa njegovom ženom, navodeći joj sve moguće razloge da bi postigli svoj cilj a da ne bude ugrožena njena čast, čast ove žene koja mu je u istom trenutku postala tako bliska srcu a tako daleko od njegovog poštovanja?
Kad ju je Hamzavi poslužio, ustade, pruži gospodinu ruku, on je, smiješeći se, pozdravi i reče prigušenim glasom:
- Do viđenja! Spremajući se da pođe, ona doviknu:

- Mi čekamo... -Ostavi ga beskrajno srećnog i opijenog trijumfom
i divljenjem, ali mu također donese brigu kakvu dotle nije imao, brigu koja može zauzeti značajno mjesto u njegovim svakodnevnim preokupacijama. Od danas pa nadalje, pitaće se koji je najsigurniji način da se izvuče iz Zubejdine kuće, i to istom onom ozbiljnošću kojom se pita šta su učinile vojne vlasti, šta će odvratiti Engleze, šta kani Saad... Da, svaka nova sreća povlači za sobom, kao i obično, niz brižnih misli. Da ne želi tako silno da ga ljudi vole, što mu pruža najveću sreću, bilo bi mu lako da napusti pjevačicu, pošto mu je ta ljubav već postala otrcana, cvjetovi uveli, a od prezasićenosti kao da se našao u ustajaloj baruštini. Međutim, uvijek mu je bilo žao da iza sebe ostavi gnjevno srce ili dušu u mržnji. Koliko je puta poželio, kad ne mogne više da podnese dosadu, da dragana njega prva ostavi, pa da on bude napušten umjesto da napušta, koliko je želio da se njegova veza sa Zubejdom završi onako kao sa njenim drugama ranije, prolaznom tugom koju saperu probrani oproštajni pokloni, a koja se potom pretvori u čvrsto prijateljstvo. Hoće li, dakle, Zubejda, za koju vjeruje da nije manje od njega prezasićena, njegov odlazak prihvatiti na lijep način? Može li se nadati da će pokloni donijeti oproštaj za njegovu odluku da je napusti? Hoće li pokazati da je žena velikog srca i široke duše kao njena druga Dželila, na primjer? O tome

mora dobro da razmisli i da pripremi najdjelotvornije izlike. Duboko i dugo uzdahnu kao da žali što je ljubav prolazna, što ne potraje toliko da oslobodi srce patnje i strasti. Zatim, na izmaku dana, krenu kući... Kretao se polako u tami, gledajući put ka obećanom domu, gdje ga je čekala žena sa lampom u ruci...
„Engleska je jednostrano proglasila protektorat a da ga egipatski narod 'nije ni tražio ni prihvatio. Bio je to ništavni, nezakoni protektorat, ali je bio jedna od nužnosti rata koja će se završiti njegovim svršetkom."
Fehmi je diktirao riječ po riječ, predano i jasno, dok su majka, Jasin i Zejneba pažljivo pratili diktiranje nove lekcije a Kemal je usrdno zapisivao, usredsređujući svoju svijest na pojedine izraze, ne shvatajući značenje ni jedne riječi koju je, ispravno ili pogrešno, bilježio. Nije bilo nimalo neobično da Fehmi, za vrijeme sijela uz kafu, svom mlađem bratu daje lekcije iz diktata ili nečeg drugog. Međutim, predmet diktata je bio nov, čak i za majku i Zejnebu. Jasin, pak, smiješeći se pogleda u brata i reče: |
- Vidim da su te te riječi potpuno obuzele. Zar ti bog j nije mogao dati da ovom jadnom dječaku diktiraš išta drugo osim političkog rodoljubivog govora, zbog kojeg se otvaraju zatvorska vrata...?
Fehmi požuri da ispravi brata:

- Ovo je Saadov govor pred vodećim ljudima okupacije u Ekonomskoj i zakonodavnoj skupštini.
Jasin ozbiljno i začuđeno upita:
- Kako su mu odgovorili? '
Fehmi odgovori uzbuđeno: '
- Odgovor još nije stigao. Svi se zdvojno i uznemireno pitaju kakav će biti. Bio je to gnjev pred hicem jednog lava koji ne zna za blagost i pravdu.
Zatim, gnjevno i srdito uzdahnu:
- Moralo je biti gnjeva nakon što je delegaciji zabranjeno da putuje i pošto je Rušdi-paša podnio ostavku na premijerski položaj, a sultan nas razočarao prihvativši je...
Potom hitro ode u svoju sobu'i vrati se, šireći jedan savijeni list, pruži ga bratu i reče:
- Nije taj govor sve što imam... Čitaj ovu brošuru koja se tajno dijeli i sadrži poruku delegacije sultanu.
Jasin uze brošuru i poče da čita:
„Veličanstvo,
Potpisnici ove poruke, članovi egipatske delegacije, imaju čast da Vašem veličanstvu podnesu, u ime egipatskog naroda, sljedeće:
Kako su se zaraćene strane složile da principi slobode i pravde budu osnova mira i objavili da će prihvatiti mišljenje naroda, kojima je rat promijenio položaj, o tome kako će vladati sobom, preuzeli smo na sebe da radimo na

nezavisnosti svoje zemlje i da zastupamo njenu stvar na mirovnoj konferenciji, s obzirom da je pravo jačeg iščezlo sa političke scene i da je naša zemlja, okončanjem turske vlasti, postala slobodna, bez ičijeg prava na nju, te, jer je protektorat koji su proglasili Englezi, bez sporazuma sa egipatskim narodom, ništavan, i, u stvari, samo jedna ratna nužnost koja prestaje prestankom rata. Oslanjajući se na ovu okolnost i na činjenicu da je Egipat dosljedno odužio svoj dug u redovima zastupnika zaštite slobode
malih naroda, ne bi trebalo da na mirovnoj konferenciji bude prepreke za priznavanje naše političke slobode i to polazeći od principa na kojima je konferencija zasnovana.
Svoju želju da otputujemo izrazili smo Vašem predsjedniku vlade Huseinu Rušdi-paši, koji je obećao da će nam pomoći oko toga, uvjeren da mi jedino izražavamo volju cijelog naroda. Pošto nam nije dozvoljeno da otputujemo, niti da napuštamo zemlju, i to silom tiranije, a ne silom zakona, te pošto smo spriječeni da branimo stvar našeg ojađenog naroda i, najzad, pošto njegova ekselencija nije mogla da podnese odgovornost da ostane na svom položaju dok je narod lišen svoje volje, podnijeli su neopozive ostavke on i njegov kolega ekselencija Adil Jeken-paša, koje su od strane naroda primljene u znaku poštovanja njihovih ličnosti i priznanja za njihovo iskreno rodoljublje.

Ljudi su živjeli u uvjerenju da će njih dvojica u svom časnom stavu odbrane slobode imati snažnu potporu u Vašem veličanstvu. Zato niko u Egiptu nije očekivao da će posljednje rješenje u vezi sa putovanjem biti prihvatanje ostavke ove dvojice ministara, jer se time išlo na ruku aspiracijama onih koji žele da nas ponize, stvorene su prepreke da narod iznese svoje razloge na konferenciji i prihvaćena vladavina stranaca za sva vremena.
Mada znamo da je Vaše veličanstvo vjerovatno bilo prisiljeno, iz porodičnih razloga, da prihvati prijesto Vašeg velikog oca koje je bilo upražnjeno smrću Vašeg pokojnog brata sultaha Huseina, narod je, s druge strane, vjerovao da Vas prihvatanje prijestolja za vrijeme ništavnog privremenog protektorata, u cilju zaštite porodičnih interesa,
neće odvratiti od rada na nezavisnosti Vaše zemlje. Međutim, rješavanje ovog pitanja prihvatanjem ostavki dvojice ministara, koji su pokazali da poštuju volju naroda, ne može se nikako uskladiti sa Vašim urođenom ljubavlju za dobro Vaše zemlje, niti sa uvažavanjem volje Vašeg naroda. Zato je kod ljudi izazvalo iznenađenje kako se Vaši savjetinici nisu osvrtali na narod u ovoj teškoj situaciji, koji od Vas, najmudriji potomče našeg velikog oslobodioca Muhameda Alija, traži samo da mu budete prva potpora u sticanju nezavisnosti, ma šta ga to stajalo. Vaša misija je suviše uzvišena a da bi je ograničavali porodični uslovi. Kako je

promaklo Vašim savjetnicima da ostavka Rušdi-paše ne dozvoljava nijednom časnom egipatskom rodoljubu da ga naslijedi na njegovom položaju? Kako im je promaklo da je vladi, obrazovanoj na programu suprotnom volji naroda, suđeno da propadne? Oprostite, Gospodine, možda je naše miješanje u ovo i druga pitanja neprimjerno. Međutim, stvar je sada toliko značajna da se mora voditi računa samo o interesu domovine, čiji si Ti vjerni sluga. Naš Gospodar ima najviši položaj u zemlji i na Njemu je i najveća odgovornost za nju, u Njega ona polaže svoje najveće nade. Nećemo se prevariti ako mu se ponizno obratimo da prizna mišljenje svoga naroda prije nego što donese konačnu odluku u vezi sa sadašnjom krizom. Potvrđujemo Njegovom visokom tronu da nema nijednog Njegovog podanika, s kraja na kraj zemlje, koji ne traži nezavisnost. Lišavanje naroda njegovih zahtjeva jeste odgovornost čiji značaj savjetnici našeg Gospodara nisu ispitivali s dužnim marom. Zato smo našem Gospodaru ustupili dužnost služenja našoj zemlji
i svoju odanost, da bi Njegovom prijestolju uputili osjećanja naroda koji nikad više kao sada nije želio svoju samostalnost i nikad se više nije plašio da će biti igračka u rukama imperijalističke strane, a koji od Njega traži da ima pravo da se srdi kad se narod srdi i da stane uz narod, kako bi ovaj ostvario svoj cilj. A On to može..." Jasin podiže pogled sa

plakata, sa zaprepaštenjem u očima i nekim novim, uzbudljivim otkucajima u srcu. Zatim, zatrese glavom:
- Kakva poruka! Ne mislim da bih mogao da ovako nešto uputim ni nadzorniku škole a da ne dobijem oštru kaznu!
Fehmi podiže ramena i olako reče:
- ... Stvar je sada toliko značajna da se mora voditi računa samo o interesu domovine...!
Napamet ponovi tu rečenicu kako je navedenaj u plakatu.
Ne izdržavši, Jasin se nasmija i reče:
- Zapamtio si plakat! No, ja se tome ne čudim, jer ti i kao da si čitavog života očekivao ovaj pokret da se svim srcem baciš u njega. Vjerovatno ni ja nisam bez tih osjećanja i nada, ali ne podržavam te da držiš ovaj plakat, posebno poslije ostavke vlade i nametanja vanrednogj stanja.
Fehmi ponosito reče:
- Ne samo da ga ja držim, nega ga, koliko god mogu, i rasturam...
Jasin uznemireno raširi oči i htjede nešto da kaže, ali je majka bila brža i reče uzrujano:
- Jedva da mogu da vjerujem svojim ušima... Kako se ti, tako razuman, izlažeš takvom zlu?
Fehmi nije znao kako da joj odgovori. Međutim, osjećao je u kakvu ga je nezgodnu situaciju dovela njegova brzopletost. Ništa mu nije bilo teže nego da o ovome razgovara sa njom. Nebo mu je bilo dostižni je nego da nju ubijedi da je to što se

izlaže opasnosti za domovinu -dužnost, jer čitava domovina za nju ne vrijedi jednog nokta. Štaviše, činilo mu se da bi bilo lakše izbaciti Engleze iz Egipta nego je uvjeriti da je to neophodno ili je navesti da ih mrzi. Čim se započne razgovor o tome, ona jednostavno veli:
- Zašto ih mrziš, sine? Zar nisu ljudi, kao i mi, koji imaju djecu i majke...?
On bi joj ljutito odgovorio:
- Ali oni su okupirali našu zemlju!
Osjetivši u njegovom glasu da se razljutio, zaćutala bi, krijući svoj nježni pogled. Da je progovorila, kazala bi mu: „Ne treba time da se baviš."
Jednom, ne mogavši više podnijeti njen način mišljenja, on joj reče:
- Nema života za narod ako njime vlada stranac... Ona se začudi i reče:
- Ali mi i dalje živimo uprkos toga što oni odavno nama vladaju... Sve sam vas porodila pod njihovom vlašću. Oni, sine, ne ubijaju, ne diraju džamije, a Muha-medov narod je i dalje dobro!
Mladić odgovori očajno:
- Da je naš Muhamed živ, ne bi prihvatio da njime vladaju Englezi.
Ona reče kao kakav mudrac:

- To je istina, ali gdje smo mi u odnosu na božijeg poslanika?! Bog mu je pomogao svojim anđelima.
Fehmi se razbjesni i uzviknu: '
- Saad Zaglul će učiniti ono što su činili anđeli. Ali i ona uzviknu, podižući ruke kao da tjera nesreću
za koju nije bilo nikakvog razloga:
- Ne govori to, sine, bog ti oprostio i smilovao ti se!
Ona je takva. Kako sad da joj odgovori kad je u rasturanju plakata predosjećala opasnost koja mu prijeti? Jedino je mogao da pribjegne laži pa joj odgovori, kao da ublažava ozbiljnost situacije:
- Htio sam samo da se našalim, ne uznemiravaj se ni zbog čega.
Žena ponovo reče pomirljivim tonom:
- U to i vjerujem, sine. Daleko bilo da bih se razočarala u najrazboritijeg među razboritim. Nas se ove stvari ne tiču! Ako naše paše budu smatrale da Englezi treba da odu iz Egipta, neka ih sami otjeraju...
Kemal je cijelo vrijeme ćutao kao da pokušava da se sjeti nečega važnog, pa čim je razgovor dotle stigao, o: uzviknu:
- Nastavnik arapskog nam je juče rekao da se naro< mogu osamostaliti samo odlučnošću svojih sinova.
I majka srdito uzviknu:

- Možda je on time mislio na starije učenike. Zar mi nisi jednom pričao kako kod vas ima učenika u kojih izbijaju brkovi?
Kemal upita naivno:
- A moj brat Fehmi, zar on nije stariji učenik? Majka reče, za nju neuobičajeno ljutito:
- Ne, tvoj brat nije stariji. Čudim se tom nastavniku kako je uopšte pomislio da vam priča o stvarima izvan nastave! Ako hoće da bude rodoljub, nek' to priča svojoj djeci kod svoje kuće, a ne tuđoj djeci!
Razgovor bi se nastavio i postajao gotovo fanatičan da Zejneba ne natuknu sasvim ovlaš, što promijeni njegov tok; poželjela je da pokaže ljubaznost prema majci i da je podrži, pa napade nastavnika arapskog, opisujući ga kao „jednog bijednog susjeda, od koga je država neočekivano stvorila čovjeka od ugleda".
Međutim, čim je majka čula te ponižavajuće riječi o „susjedu", trgnu se od uzbuđenja, ne mogavši da ih prećuti, iako su kazane da je podrže. Potaknuta poštovanjem koje je gajila prema uspomeni svog oca, okrenu se prema Zejnebi i mirno joj reče:
- Ti, kćeri, prezireš najčasnije što postoji... Učitelji su nasljednici proroka. Čovjek se može kuditi samo ako prekorači granice svoje časne službe. Eh, kad bi se on složio da bude susjed i učitelj!

Jasinu ne promaknu ta nagla promjena na majci. Brzo se umiješa da izgladi spor, nastao zbog nevinih riječi njegove žene.

LIII

Pogleda na ulicu, pogleda na ljude... Ko kaže da poslije ovoga neće doći do katastrofe?

Ali, gospodin Ahmed nije imao potrebe da više gleda. Ljudi su se pitali, uzbuđivali se, a njegovi prijatelji se upuštali u živu raspravu, u kojoj se osjećala utučenost, pa tuga i gnjev. Uz to, tu vijest su ponavljali svi njegovi prijatelji i kupci koji su nailazili, svi su se složili da su Saad Zaglul i njegovi najodabraniji saborci uhapšeni i odvedeni na nepoznato mjesto u Kairu ili izvan njega. Gospodin Muhamed Ifet, naduvena lica od bijesa, reče:

- Ne sumnjajte da je ova vijest tačna, jer loše vijesti imaju miris koji nadražuje nos. Zar se ovo nije moglo očekivati poslije pisma delegacije sultanu? Ili poslije njegovog odgovora engleskoj vladi na njeno upozorenje u vezi sa tim pismom?

Gospodin se smrknu:

- Zatvaraju ugledne paše...! Kakav strašan događaj! Šta li bi mogli s njima učiniti?

- To sam bog zna! Zemlja stenje pod opsadnim stanjem...

Uđe gospodin Ibrahim Far, trgovac, hitajući i zadihano uzvikujući:
- Jeste li čuli posljednje vijesti? Malta! Udari dlanom o dlan i nastavi:
- Progonstvo na Maltu! Ni jedan od njih nije više među nama. Prognali su Saada i njegove drugove na ostrvo Maltu.
Svi u jednom dahu viknuše:
- Prognali ih?!
Riječ „progonstvo" izazva u njihovim dušama stara, bolna sjećanja, koja ih ne napuštaju još od djetinjstva, na Urabi-pašu i njegov kraj. Pitali su se sa jezom u duši:
- Hoće li ista sudbina zadesiti i Saada Zaglula i njegove drugove? Hoće li zbilja biti zauvijek prekinuta svaka veza između njih i domovine? Hoće li ove velike nade uvenuti a da se nisu ni rascvjetale?
Gospodin osjeti tugu kakvu dosad nikad nije osjetio, tešku, ubitačnu tugu koja mu se kao mučnina širila po grudima. Pod njenim teretom osjećao je tešku klonulost, tromost i gušenje. Uzeli su da razmjenjuju odsutne, mračne poglede, koji su nemušto govorili, bezglasno jaukali, muklo se bunili, dok su u ustima osjećali okus gorčine. Zatim, poslije Fara, dođoše jedan za drugim još trojica prijatelja, ponavljajući istu novost i nadajući se da će ih drugi umiriti, ali su nailazili na nijemu tugu, tešku utučenost i prigušeni bunt.
- Hoće li i danas propasti naše nade kao što su propale juče?

Niko ne odgovori. Pitač je uzaludno prelazio pogledom preko njihovih lica, nikakvog odgovora koji bi utješio nemirno srce koje nije htjelo da glasno i otvoreno prihvati ono zbog čega je umiralo od straha. Saad prognan... To je tačno, ali da li će se Saad vratiti, pa makar poslije izvjesnog vremena? I kako će se vratiti? Koja će ga sila vratiti? Neće se Saad vratiti... Šta li će biti sa našim velikim nadama? Iz nove nade izbio je novi, topao, dubok život, koji, zahvativši ih, nije dopuštao da se predaju očaju... No, oni nisu znali kako da objasne svoje novo buđenje.

- Zar nema nikakve nade da je ta vijest obična, lažna glasina?

Niko se ne osvrnu na govornika, ali ni on nije obraćao pažnju na to ignorisanje jer je, zapravo, rekavši to, želio samo da potraži bijeg, makar i fiktivni, od očaja koji ih je gušio.

- Zarobili ga Englezi... Ko to može nadvladati Engleze?

- On nije običan čovjek! Vaskrsnuo je u jednom sjajnom trenutku života i krenuo...

- Kao san! Biće zaboravljen i od njegaiće ostati samo kasni san pred zoru...

Neko uzviknu bolnim glasom:

- Ima boga...!

I ostali za njim, uglas, uzviknuše:

- Da, najmilostivijeg boga!

Pomen boga, koji je bio poput magnetskog pola, privuče i sjedini njihove odsutne misli, koje je očaj bio raspršio.
Uveče toga dana, po prvi put od prije četvrt i više vijeka, drugari, mračni, nisu bili raspoloženi za veselje i zabavu. Svi njihovi razgovori su bili o prognanom vodi. Tuga ih je porazila, iako su se neki raspinjali između tuge
i želje za pićem, na primjer, ali je prvo nadvladalo drugo iz poštovanja prema opštim osjećanjima i u dosluhu sa situacijom. Ali, kako je razgovor dugo potrajao tako da su iscrpili sve teme, donekle zaćutaše i ubrzo ih zahvati unutršanji nemir koji ih je, negdje u dubini duše, izazivao da se napiju, činilo se kao da samo čekaju znak svog odvažnog drugara, koji u svemu prednjači, ali iznenada progovori gospodin Muhamed Ifet:
- Vrijeme je da se vratimo svojim kućama.. .
Nije mislio to što kaže, nego kao da je htio da ih upozori da će im, ako puste da vrijeme tek tako prolazi, preostati jedino da se vrate svojim kućama. Dugotrajno druženje ih je naučilo da se dobro sporazumijevaju čak i nagovještajima, pa se Ali Abdurahim, prodavač brašna, ovim skrivenim upozorenjem ohrabri i reče:
- Zar da se vratimo kućama prije no što jednom čašicom ne ublažimo ovaj tegobni dan?
Njegove riječi izazvaše u njima osjećanje koje stvori hirurg kad iziđe iz operacione sale i obrati se porodici bolesnika:

„Hvala bogu, operacija je uspjela..." Međutim, neki su bili i dalje raspeti između tuge i želje da popiju, pa jedan od njih, kao protestujući, a u stvari prikrivajući zadovoljstvo koje će im razgaliti dušu, upita:
- Zar da pijemo na ovakav dan?
Gospodin ga značajno pogleda, zatim ironično reče:
- Pusti ih nek' sami piju, a mi pođimo van, pasji... sine!
Prvi put se nasmijaše, zatim im donesoše boce s pićem. Kao da hoće da se ispriča za ovakvo ponašanje, gospodin reče:
- Zabava ne mijenja ono što ljudi nose u srcima... Te njegove riječi ih umiriše. Bila je to prva noć da su
se dugo kolebali prije nego što su odgovorili na zov svojih želja. Potaknut prizorom boca sa pićem, gospodin brzo reče:
- Saad se brinuo prije svega da usreći Egipćane, a ne da ih muči. Zato, tugujući za njim, nemojte se ustručavati da se i napijete...
Nije ga tuga sprečavala da se našali, premda veče nije pružalo raspoloženje bez sjete, tako da ju je gospodin kasnije opisao kao „bolesnu noć koju oni liječe gutljajima pića".
Porodica je svoje tradicionalno sijelo dočekala u dotad neuobičajeno mračnoj atmosferi. Fehmi se, sa suzama u očima, uputio u dug, buntovnički razgovor, a Jasin ga je tužan i ožalošćen, slušao. Majka je željela da otkloni potištenost i ublaži nevolju, ali se plašila da se to ne okrene protiv nje. No, ubrzo i nju zahvati sveopšta tuga: srce joj se

raznježi prema starcu koga su otrgli od njegovog doma i supruge i odveli u daleko izgnanstvo. Uto Jasin progovori:
- Tužno je to... Svi naši ugledni ljudi, Abas, Muhamed Ferid i Saad Zaglul, svi su protjerani daleko od svoje domovine.
Fehmi je bio veoma uzbuđen:
- Kakvi su podlaci, ti Englezi! Obraćamo im se jezikom kojim su privlačili ljude kad su sami bili u nevolji, a oni sada odgovaraju vojnim upozorenjima, izgnanstvima i progonstvima.
Majka nije mogla da podnese da vidi svoga sina toliko uzbuđenog, smetnu s uma tragediju vođe i reče nježno i osjećajno:
- Smiluj se na sebe, sine, bog nam se smilovao! Međutim, ovaj blagi ton još ga više razjari i on povika,
ne osvrćući se na nju:
- Ako teror ne dočekamo zasluženim gnjevom, našoj domovini nema više života. Zemlja ne može da uživa u miru dok njen vođa, koji se žrtvovao za nju, trpi muke zarobljeništva.!
Jasin reče zamišljeno:
- Srećom, Basil-paša je također među prognanima. On je starješina jednog neustrašivog plemena... Mislim da njegovi ljudi neće ostati ravnodušni prema njegovom progonstvu...
Fehmi oštro reče:

- A drugi? Zar ni oni nemaju svoje ljude? Ovo nije stvar jednog plemena nego čitavog naroda.
Razgovor nije prestajao i postajao je sve žešći i oštriji, dok su dvije žene, iz pažnje i straha, pribjegle ćutanju. Zejneba nije mogla da shvati motive ove emocionalne pobune i ništa nije razumjela, pa ni izgnanstvo Saada i njegovih ljudi. Sasvim je izvjesno, da su živjeli kao ostali „božiji stvorovi", niko ne bi ni pomislio da ih izgna. Ali, oni to nisu željeli, željeli su da se bave opasnim stvarima koje mogu dovesti do nepotrebnih ali kobnih posljedica. Bez obzira šta je s njima, šta to goni Fehmija da tako bezumno bjesni, kao da mu je Saad otac ili brat? Štaviše, šta goni Jasina, koji dolazi u krevet pijano se teturajući, da toliko žali? Da li su takvi ljudi zbilja tužni zbog progonstva Saada i drugih? Kao da joj u životu treba još više potresa pa da joj Fehmi, na ovom kratkom sijelu, kvari raspoloženje svojim besmislenim buntom. O svemu tome počela je da razmišlja, posmatrajući, s vremena na vrijeme, svog muža, začuđena i ljuta, dok je u sebi govorila: „Ako si zaista iskren u svojoj tuzi, onda ne izlazi večeras, samo večeras, u svoju krčmu!" Ali nije progovorila ni riječi. Bila je suviše mudra da svoje hladno razmišljanje iznese u ovoj zagrijanoj atmosferi. S te strane joj je bila slična majka koja brzo izgubi hrabrost kad se neko makar imalo ljuti, ostane ćuteći, suzdržavajući u sebi silnu tjeskobu i zabrinuto preteći burni, uzavreli razgovor. No, ona je bolje od Jasinove

žene shvatala motive ovih bura, jer se još sjećala Urabija, a u srcu je još žalila našeg gospodara. Zaista, riječ „progonstvo" nije za nju bila lišena određenih značenja. Štaviše, nije gajila nadu da može da se šali sa osobom kao što je Fehmi, jer je izraz „progonstvo" bio u njenoj glavi, kao i u glavi njenog muža i njegovih prijatelja, povezan sa odsustvom nade u povratak, inače, gdje je onda naš gospodar? Ko više od njega zaslužuje da se vrati u svoju domovinu? Međutim, hoće li Fehmi tugovati dokle god Saad bude u progonstvu? Koja li će im nevolja ovih dana nametati vijest za viješću da bi potresla njihov spokoj i pokvarila im raspoloženje? Koliko je željela da se vrati mir kakav je bio, da ovo sijelo postane prijatno kao što je bilo čitavog života i da Fehmi bude raspoložen i nasmijan i da uživa u razgovoru, koliko je sve to željela!

- Malta, evo ovo je Malta!

Tako je Kemal iznenada uzviknuo, dignuvši pogled sa mape Sredozemnog mora i pritisnuvši prst na crtež tog ostrva. Pobjedonosno i radosno pogleda u svog brata, kao da je pronašao samog Saada Zaglula. Međutim, naiđe na njegovo smrknuto, namršteno lice, niti mu odgovori na njegov uzvik, niti mu pokloni ikakvu pažnju. Dječak se povuče i ponovo, zbunjeno i nelagodno, pogleda na ostrvo na mapi. Dugo ga je posmatrao, mjereći pogledom rastojanje između njega i Aleksandrije, te između njega i Kaira. U mašti mu se pojavi

stvarna slika Malte i ljudi o kojima razgovaraju, kako ih tamo vode. Kako je bio čuo od Fehmij a da su Englezi odveli Saada na vrhovima kopa-lja, nije ga mogao zamisliti nego da ga nose na vrhovima kopalja a on ne pokazuje nikakvu bol niti jauče, nego je „čvrst kao brijeg", kako ga je jednom prilikom u razgovoru opisao i njegov brat. Veoma je želio da upita brata kakav je taj neobični, čudesni čovjek koji se na vrhovima kopalja drži „čvrsto kao brijeg". Ali, s obzirom na bijes koji je buknuo i zapalio čitavo sijelo, odgodi da ostvari svoju želju do zgodnije prilike. Fehmi više nije podnosio to sijelo pošto se uvjerio da su njegova osjećanja suviše snažna da bi ih mogao ublažiti razgovor sa bratom na ovom mjestu, koji se prema njegovim emocijama odnosi kao posmatrač, ako ne i sa negodovanjem. Želja ga povuče da se sastane sa svojom drugovima u kafani Ahmeda Abdua, gdje će naići na srca bliska njegovom srcu i na duše koje će mu odmah izraziti svoja duboka, vatrena osjećanja i misli. Osjeti odjeke usplamtjelog bijesa u srcu i prihvati njegovo hrabro nadahnuće ka izvanrednoj atmosferi žeđi za punom slobodom. Nagnu se prema Jasinu i šapnu mu na uho:
- U kafani Ahmeda Abdua...
Jasin duboko odahnu jer je, krajnje se nelagodno osjećajući, počeo da se pita kako da se na lijep način izvuče iz društva i krene na svoj noćni izlazak, a da Fehmi još više ne plane od bijesa. Nije se on pretvarao u svom žaljenju ili se bar nije

skroz pretvarao, jer mu je ta ozbiljna vijest potresla srce, ali da je bilo do njega, on bi je bez velikog napora zaboravio i ne bi tako opterećivao svoje nerve, povlađujući Fehmiju, iz pažnje prema njemu i poštovanje prema njegovom bijesu, kakav u njega ranije nikad nije vidio. Napustio sobu, govoreći za sebe: „Dosta sam danas učinio napora za nacionalni pokret."

LIV

Fehmi otvori oči na zvuk udaraca tijesta, koji je odjekivao iz kuhinje. Soba, zatvorenih prozora, bila je u polutami, osim malo blijede svjetolosti iz otvora na prozorima. Do ušiju mu doprije tiho Kemalovo disanje i on okrenu glavu prema njegovom krevetu. Počeše da mu naviru razne misli o životu: ovo je novo jutro, budi se iz dubokog sna poslije umora koji mu je bio zahvatio i dušu i tijelo. Nije znao hoće li se sutra ujutro probuditi u ovom krevetu ili se nikako neće probuditi, niti je to znao iko drugi. Jer, smrt uzduž i poprijeko kruži ulicama Kaira, igra svoju igru na sve strane. O, čudesa: Eno, njegova majka, po svom starom običaju, mijesi tijesto, Kemal hrče i prevrće se u snu, a tamo, Jasinovi koraci iznad njihove sobe pokazuju da se on izvukao iz kreveta. Što se tiče oca, on se vjerovatno sada uspravio pod hladnim tušem. Evo i sjajne jutarnje svjetlosti čiji se prvi zraci sramežljivo i nježno uvlače u sobu. Sve nastavlja svoj

uobičajeni život kao da se ništa nije dogodilo, kao da se Egipat nije prevrnuo naglavačke, kao da meci ne fijuču, pogađajući ljude u grudi i glave, kao da nedužna krv ne boji tlo i zidove. Mladić zatvori oči, uzdahnu i osmjehnu se svojim osjećanjima zanosa, nade, tuge i vjere, koja su naizmjenično u talasima navirala. Zaista, posljednja četiri dana živio je punim životom, kao nikada dotle..., ili ga je poznavao samo kao privide u snovima na javi; bio je to čist, nevin život, život koji mu je izdašno ispunjavao najprijatnije želje za nečim divnim, dragocjenijim i uzvišeni-jim od njega, život koji se, ne mareći, izlaže smrti, prkosno je dočekuje i potcjenjivački nasrće na nju. Ako se jednom izvuče iz njenih kandži, on se ponovo vrati, otklanjajući svaku pomisao na moguće posljedice, cijelo vrijeme gledajući netremice u neku izvanrednu svjetlost, podstak-nut nesavladivom silom, predajući svoju sudbinu u božije ruke, osjećajući da ga okružuje kao vazduh sa svih strana. Život, kao sredstvo, bio je ništavan, posve bezvrijedan, a kao cilj, bio je uzvišen, ispunjavajući nebo i zemlju. Smrt i život su se pobratimili i postali jedna ruka u službi jedne nade, jedno ga podržava u borbi a drugo u žrtvovanju. Da se nije dogodila ova strašna eksplozija, umro bi tužno i žalosno. Bilo je nemoguće da život nastavi svoj mirni, spori tok na ruinama ljudi i njihovih nada, moralo je doći do eksplozije koja će osloboditi grudi domovine i njegove grudi, poput zemljotresa koji oslobađa

nakupljene pare u utrobi zemlje. Čim se to zbilo, bio je srpeman i bacio se u okean događaja. Kad se to dogodilo? I kako se dogodilo? Vozio se tramvajem iz Gize na putu za Visoku pravnu školu, kad se nađe u grupi studenata koji su raspravljali, mahali rukama i uzvikivali: „Saad je izgnan jer je govorio iz naših srca... Ili će se Saad vratiti da nastavi svoju borbu ili ćemo i mi biti prognani s njim!" Njihovom razgovoru i izjavama priključiše se i ostali putnici u tramvaju, čak je i kondukter zaboravio na svoj posao i počeo i sam da sluša i govori. Kakav je to trenutak bio! Ponovo ga obasja nada poslije turobne noći tuge i očaja. Shvatio je da se ova razbuktala vatra neće ugasiti. Kad su stigli u dvorište škole, ono je bilo pretrpano, bučno, grmjelo je... Pohitaše ka svojim drugovima, a u duši su osjećali da će se uskoro nešto dogoditi. Ubrzo jedan od njih istupi i pozva na štrajk! Nešto novo, dosad nečuveno! Pozivali su na štrajk a pod pazuhom držali knjige zakona. Pojavi se nadzornik, mister Volton, i neuobičajeno blagonaklono ih posavjetova da uđu u učionice. Odgovorili su mu tako da se jedan od njih pope na vrh stepenica koje su vodile u sekretarovu sobu i poče da govori sa takvim zanosom da je nadzornik jedino mogao da se povuče. Bez daha je slušao govornika, netremice ga gledajući u oči, dok mu je srce brzo i živo lupalo. Zatim poželi da se popne na njegovo mjesto i progovori iz svog usplemtjelog srca, ali nije bio naročito jak u govorništvu pa

se zadovolji da drugi govori šta on osjeća u dubini duše. Pratio je govornika pažljivo i oduševljeno, a kad ovaj zastade, završivši jedan dio govora, Fehmi i njegovi drugovi povikaše u jedan glas: „Živjela nezavisnost!" Potom nastavi da pažljivo sluša. Poklici su mu ulili novi život. Kad govornik po drugi put zastade, uzviknu sa ostalima: „Dolje protektorat!" Produžio je da sluša, ukočen od uzbuđenja, i grizući usne da bi zaustavio suze koje su nadirale iz uzburkane duše. Najzad, kad je govornik stigao do trećeg dijela svog govora, uzviknuše i on i njegovi drugovi: „Živio Saad!" To je bio novi poklik - sve je bilo toga dana novo - poklik kao arija koju je pjevušilo njegovo srce iz sve svoje dubine a on ponavljao uz njegove neprestane otkucaje, kao da je odjek njegovih riječi, štaviše, kliktaj njegovog grla, bio odjek njegovog srca. Sjećao se kako je njegovo srce u mukloj tišini ponavljalo ovaj poklik čitave noći uoči eksplozije, noći koju je proveo rastužen i utučen. Njegova osjećanja su bila prigušena, a ljubav, želje i stremljenja ka idealima i snovima su bludjeli i bili zbrkani, dok Saad ne podignu svoj gromki glas i odazva mu se sudbina, kao što se golub u letu odaziva na zvižduk svoga vlasnika.

Uskoro su vidjeli mistera Imosa, pomoćnika britanskog sudskog savjetnika u ministarstvu pravde, kako se između njih probija. Dočekaše ga samo jednim uzvikom: „Dolje

protektorat! Dolje protektorat!" Čovjek ih dočeka hladno, bez ikakve blagonaklonosti i posavjetova ih da se vrate učenju, pozivajući ih da politiku ostave svojim očevima. Tada se jedan od njih ispriječi i reče:
- Naši očevi su zatvoreni.,. Nećemo učiti zakone u zemlji u kojoj se zakoni gaze...
Iz dubine njihovih srca odjeknuše glasni poklici poput treska groma i čovjek se povuče. Mladić ponovo poželi da je i sam govorio. Koliko mu je ideja naviralo u glavu, ali su ga drugi preduhitrili i kazali ih. Zahvati ga još veći zanos. Strpljivo je čekao da nadoknadi ono što je propustio.
Stvari su se brzo odvijale. Neko ih pozva da izađu. Demonstrirajući, izađoše i uputiše se ka inženjerskoj školi, čiji im đaci pohitaše u susret, jednako kličući, kao da su se dogovorili. Zatim svi krenuše prema medicinskoj i trgovačkoj školi. Kako stigoše do trga Sejida Zejneb, tako počeše velike demonstracije kojima se pridružiše brojne grupe građana. Klicali su Egiptu, nezavisnosti i Saadu. Krećući se, zahvatilo ih je sve veće oduševnjenje, pouzdanje i vjera, zahvaljujući spontanoj podršci i učešću građana, na koje su svuda nailazili, kao i ponesenim masama koje su u ovim demonstracijama nalazile oduška svom gnjevu. Pitao se, dok je njegovo uzbuđenje izazivano demonstracijama, gotovo nadvladalo samo iznenađenje što su se uopšte dogodile: „Kako se sve to zbilo?" Nije prošlo ni nekoliko

časova od jutra, kada se osjećao očajnim i poraženim, a sada, evo, pred podne, učestvuje u burnim demonstracijama, o kojima mu čitavo njegovo biće govori da je to eho njegovog srca, da on ponavlja njegov kliktaj, da ga ono poziva da nepokolebljivo ide do kraja. Ko je radostan kao on, ko je oduševljen kao on! Duša mu je otplovila na beskrajno, bezgranično nebo nada, kajući se što ju je bio zahvatio očaj, stideći se što su naivni posumnjali u njega...
Na trgu Sejide Zejneb vidio je jedan novi prizor, nakon svega što je vidio tog čudesnog dana, vidio je grupe policajaca na konjima na čelu s engleskim inspektorom, koje su se približavale dižući iza sebe oblake prašine, dok je zemlja podrhtavala pod udarcima kopita. Dobro se sjećao kako je preneraženo pogledao prema njima, kao neko ko se prvi put našao izložen tako iznenadnoj opasnosti. Osvrnu se oko sebe i ugleda lica koja su blistala od zanosa i oči koje su sijevale od gnjeva. Nervozno odahnu i podiže ruku izvikujući...
Policija opkoli njihove grupe. Od onog strašnog, uzburkanog okeana ostala je samo jedna grupa u kojoj se utopio, istežući kao i ostali, vrat da bolje vidi. Potom saznaše da je policija uhapsila veći
broj studenata koji su joj se suprotstavili ili bili na čelu demonstracija. Po treći put toga dana nešto poželi. Sada poželi da je među uhapšenima, ali da ne izlazi iz kruga po kom bi se kretao sa teškim naporom.

Međutim, u odnosu na sljedeći, taj dan je bio miran. Ponedjeljak je od ranog jutra počeo u znaku opšteg štrajka u kome su učestvovale sve škole sa svojim zastavama i ogromne mase građana. Egipat se preporodio u novu zemlju, koja je uranila da se sva okupi na trgovima da se, poslije tako dugo prigušivanog gnjeva, bori. Baci se, u radosnom zanosu i oduševljenju, u grupe demonstranta, kao čovjek koji, poslije dugog lutanja i izbivanja, naiđe na svoje najbliže. Povorka demonstranata se kretala ulicama punim posmatrača, prolazeći pored kuća diplomatskih predstavnika, izražavajući svoj protest na raznim jezicima. Kad je stigla do ulice Devarin, kroz masu prostruji talas žestokog nemira i neko povika: „Englezi!" U čas zagrmješe plotuni koji zaglušiše uzvike demonstranata, padoše prve žrtve. Dio mase nastavi da se kreće naprijed u bezumnom zanosu, dok drugi dio zastade kao ukopan, a mnogi se skloniše u kuće i kafane. On je bio među ovim posljednjim. Sakrio se iza nekih vrata. Srce mu je strahovito lupalo. Na sve je zaboravio osim na svoj život. Ne zna koliko je vremena tu ostao. Kad zavlada mir, ispruži glavu, pa nogu i krenu svojim putem, ne vjerujući da se spasio. Stiže kući gotovo izbezumljen. U tužnoj usamljenosti poželi da je bio među onima koji su krenuli naprijed ili bar onima koji su ostali stojeći. U vatri teškog obračuna sa sobom, obeća svojoj

surovoj savjesti da će razmisliti. Na sreću, uskoro će biti mnogo prilika za razmišljanje.
Dođoše utorak i srijeda koji su po svojim radostima i tugama bili slični nedjelji i ponedjeljku: demonstracije uzvici, meci, žrtve... Oduševljeno se bacio u to more događaja, uzdigao se do dalekih horizonata plemenitih osjećanja, a onda se uplašio za život i ljuto kajao što se spasio. Njegovo oduševljenje i nada su se udvostručili zbog sve šireg gnjeva i bunta. Uskoro su štrajkovali tramvajski radnici, vozači autobusa, čistači ulica. Prijestoni-ca je bila tužna, gnjevna i pusta. Pojaviše se radosne vijesti da će uskoro štrajkovati advokati i službenici. Srce zemlje kuca živo i buntovno. Prolivena krv neće biti uzaludna. Prognani neće biti zaboravljeni u svom izgnanstvu. Probuđena svijest potresla je dolinu Nila.
Mladić se okrenu u krevetu i prenu se iz dubokog razmišljanja. Ponovo poče da prati udarce tijesta, prelazeći očima po uglovima sobe, koji su se postepeno sve bolje razaznavali na svjetlosti koja je prodirala iza zatvorenih prozora. Majka mijesti tijesto. I dalje će svako jutro to činiti. Nikakav je događaj ne može odvojiti od razmišljanja kako da pripremi trpezu, opere odjeću, očisti namještaj. Veliki događaji ne remete sitne poslove. U društvu će uvijek biti mjesta za uzvišene i baznačajne stvari, ono ih rado prihvata jedne pored drugih. Ali, stani, nijedna majka nije na margini

života, ona, koja je rodila njega i druge sinove, koji su gorivo bunta, ona koja ih hrani, a hrana je gorivo njenih sinova. Zapravo, u životu nema beznačajnih stvari. Ali, zar neće doći dan kada će veliki događaj potresti sve Egipćane, kada im se misli i osjećanja neće razilaziti, kao što se to prije pet dana zbilo na sijelu uz kafu? Ali, kako je daleko taj dan! Zatim mu preko usana pređe osmijeh jer se sjeti pitanja: Šta li će učiniti njegov otac ako sazna za njegovu „borbu" koja se nastavljala iz dana u dan? Šta li će učiniti njegov silni, grubi otac, a šta će učiniti njegova nježna, blaga majka? Nasmiješi se zdvojno, znajući da nevolje koje će ga u tom slučaju zadesiti neće biti manje od nevolja koje će ga zadesiti ako njegova tajna stigne i do samih vojnih vlasti. Zatim odgurnu pokrivač sa grudi i sjede u krevetu, govoreći: „Svejedno, živio ili umro, vjera je jača od smrti, a smrt je časnija od poniženja, nek' nam je srećna nada, naspram koje je život ništavan. Dobro došlo novo jutro slobode, neka bude kako bog hoće!"

LV

Niko nije mogao tvrditi da bunt nije promijenio makar jedan vid života u Egiptu. Čak je i Kemalovu slobodu, koju je dugo uživao odlazeći u školu i vraćajući se iz škole sam, zadesio iznenadni, teški udarac, koji ga je jako pogodio, premda nije mogao da ga izbjegne. Naime, majka je naredila Um Hanefi

da ga prati u školu u odlasku i povratku, da ga nikako ne ispušta iz vida i vrati kući, plašeći se da ih ne zateknu demonstracije, ne dajući mu priliku da kojekuda tumara ili da se prepusti svojoj lakomislenoj ćudi. Majci se vrtjelo u glavi od vijesti o demonstracijama i štrajkovima. Srce joj je zadrhtalo kad je čula za divljačke napade na studente. Od tada je teško preživljavala te mračne dane, koji su je ispunjavali mučnim nemirom i strahom. Poželjela je da oba sina ostanu uz nju dok se stvari ponovo ne smire. No, nije imala načina da ostvari svoju želju, naročito pošto joj je Fehmi, u čiji je „razum" imala nepokolebljivo povjerenje, obećao da nikako neće učestvovati u štrajku i pošto je otac odbio da Kemal ostaje kod kuće, jer je znao da škola ne dopušta mlađim učenicima da učestvuju u štrajku. Majka je, protiv svoje volje pristala da braća pođu na nastavu, ali je Kemalu nametnula nadzor Um Hanefi, govoreći:- Kad bih ja, kao što želim, mogla da izađem, sama bih te pratila.
Kemal joj se usprotivio koliko god je mogao, jer je shvatio da će ovaj nadzor, koji će otkriti majci sve što on radi, definitivno onemogućiti sve igre i vragolije u kojima on uživa na putu do škole i natrag, te da će se ovi kratki, srećni trenuci pretvoriti u novi zatvor uz ona dva koje provodi u kući i školi. Pored toga, bio je sasvim nezadovoljan što mora ići sa ovom ženom koja će zasigurno, zbog svoje prekomjerne gojaznosti i klonulog hoda,, privući poglede

prolaznika. Međutim, morao je da se potčini njenom nadzoru, pogotovo kad mu je otac naredio da ga prihvati. Najviše što je mogao da bi sebi olakšao, jeste da joj je, kad god bi mu se približila, koješta prigovarao i izričito naredio da ide nekoliko metara iza njega. Tako su krenuli u školu Halil-aga i u četvrtak ujutro, petog dana demonstracija u Kairu. Kad su stigli do školskih vrata, Um Hanefi priđe vratima i izvršavajući naređenje koje je dobila kod kuće, upita:
- Ima li učenika u školi? Čovjek nehajno odgovori:
- Neki su ušli, a neki otišli... Nadzornik nikom; ne smeta.
Ovaj je odgovor za Kemala bio neprijatno iznenađenje. Pripremio se da čuje odgovor koji je postao uobičajen od ponedjeljka a to je: „Učenici štrajkuju", pa bi se vraćali kući, gdje bi on po vascijeli dan provodio u slobodi, koja mu je, iz daleka, omilila pobunu. Da bi izbjegao posljedice ovog odgovora, poželi da pobjegne i obrati se vrataru:
- Ja sam među onima koji odlaze...
Udalji se od škole, a žena za njim... No, ona ga upita:
- Zašto ne uđeš sa ostalima?
Prvi put u životu zamoli da kaže majci da učenici štrajkuju. Uz molbu i ulagivanje, pomoli se, dok su prolazili pored Huseinove džamije, za njen dug život i sreću.
Međutim, Um Hanefi nije mogla a da majci otvoreno ne kaže istinu kako ju je čula. Majka ga je prekorila zbog njegove

lijenosti i naredila ženi da ga vrati u školu. Napuštajući s njom kuću, šibao ju je oštrim jezikom, optužujući je što ga je izdala i iznevjerila. U školi je zatekao samo svoje maloljetne vršnjake. Što se tiče ostalih, koji su činili ogromnu većinu, oni su štrajkovali. Zatekao je u svom razredu, u kome je bilo mlađih učenika više nego u drugim razredima, oko trećinu đaka. Ipak, nastavnik im je naredio da ponavljaju prethodne lekcije, a on prionu da vrši ispravke u nekim sveskama, zatim ih ostavi kao da, u stvari, i sam štrajkuje. Kemal otvori neku knjigu, pretvarajući se da čita, no, nije joj poklanjao ni najmanju pažnju. Bilo mu je mučno što je ostao u školi bez ikakvog posla: niti je bio sa štrajkačima niti kod kuće, gdje je mogao da uživa u slobodnom vremenu koje su mu izdašno poklanjali ovi neobični dani. Škola mu postade nepodnošljiva kao nikad dosad. Radoznalo i zadivljeno, čeznuo je u mašti za onim štrajkačima vani. Često se pitao: šta su oni u stvari? Jesu li „lakoumnici", kao što tvrdi majka, koji nemaju milosti ni prema sebi ni prema svojim porodicama, i upropaštavaju svoje živote, ili su, kao što ih opisuje Fehmi, heroji koji se žrtvuju i bore protiv neprijatelja boga i njihovog neprijatelja? Često je naginjao majčinom Vmišljenju zbog bijesa prema odraslim učenicima, štrajkačima, koji su u njegovoj duši i u dušama njegovih drugova, mlađih učenika, ostavili teške tragove zbog grubosti i oholosti koje su prema njima ispoljavali, izazivajući ih u

dvorištu škole svojim krupnim tijelima i izniklim brčićima. No, on nije potpuno prihvatio majčino mišljenje jer su i Fehmijeve riječi bile dovoljno ubjedljive da ih nije mogao zanemariti. Nije im mogao zanijekati određenu hrabrost, tako da je poželio da, sa bezbjednog mjesta, osmotri njihove krvave bitke. Bez ikakve sumnje, svijet se dobro potresao. Zašto bi, inače, Egipćani štrajkovali i masovno se sukobljavali sa vojnicima? I to kojim vojnicima? Englezima! Englezima kojima su se, samo na pomen njihovog imena, otvarali svi putevi. Šta se to zbilo sa svijetom i ljudima? To je ta čudesna borba, čija je žestina učinila da se njeni suštinski momenti urezu u srce dječaka, nesvjesno i nenamjerno. Saad, Englezi, studenti, žrtve, leci, demonstracije, sve je to postalo uzbudljiva snaga koja ga je, iako ih je doživljavao kao zbunjeni posmatrač, u dubini duše nadahnjivala. Bio je još više zbunjen što je njegova porodica različito a ponekad i suprotno, reagovala na ove događaje. Dok je Fehmi bio buntovnik koji je ubitačno bijesno napadao Engleze, a prema Saadu osjećao nježnu ganutljivu ljubav, dotle je Jasin o ovim događajima raspravljao sa ozbiljnom pažnjom u kojoj je bilo tihog žaljenja, što ga nije sprečavalo da nastavi svoj uobičajeni život ćaskanja i smijeha, čitanja poezije i priča, te izlazaka do ponoći. Majka, pak, nije prestajala da moli boga da podari mir i vrati sigurnost i očisti srca svih Egipćana i Engleza. Najgora je među njima bila Zejneba, Jasinova

žena, koju su događaji prenerazili i jedini koga je uzela da gnjevno napada bio je sam Saad Zaglul, optužujući ga da je on uzrok svom ovom zlu i, „da je živio kao ostali božiji stvorovi, mirno i pokorno, niko mu ne bi nanio nikakvo zlo, niti bi planuo ovaj požar". Zato bi se mašta dječaka raspalila na pomen same borbe, a njegova tuga je nosila misao o smrti kao takvoj, dok sam nije imao jasnu predstavu o tome šta se, izbliza ili izdaleka, oko njega događa. Koliko je žalio zbog onog dana kad su učenici škole Halil-aga po prvi put pozvali na štrajk i kad mu se pružila prilika da izbliza • posmatra demonstracije ili učestvuje u njima, pa makar i u školskom dvorištu. Međutim, nadzornik je brzo zatvorio mlađe učenike u njihove razrede. Tako mu izmače prilika i on se nađe među zidovima, slušajući glasne uzvike, uzbuđeno i radosno, svakako i zbog opšte anarhije koja je bez milosti odnijela tešku, svakodnevnu učmalost. Toga dana mu je izmakla prilika da učestvuje u demonstracijama, kao što je danas izgubio priliku da kod kuće uživa u slobodnom vremenu. Biće primoran da s dosadom sjedi i gleda u knjigu očima koje ništa nisu vidjele, kradom, oprezno i prestrašeno preturajući, zajedno sa svojim drugom, po ormaru za knjige, ne bi li dočekao kraj tog dugog dana. Međutim, nešto mu odjednom privuče pažnju, možda neki čudni, daleki šum ili zujanje u ušima. Da bi se uvjerio o čemu se radi, pogleda oko sebe i vidje učenike kako podižu glave i izmjenjuju poglede,

a potom se svi zajedno okreću prema prozorima koji su gledali na ulicu. To što je privuklo njihovu pažnju bila je stvarnost, a ne privid: mnoštvo glasova, stopljenih u jedan nejasni gromki glas,
koji se, zbog svoje udaljenosti, čuo kao huka talasa iz daljine. A sad kad je postao jači, mogao bi se nazvati grajom, koja se sve više približavala. Razred se uskomeša, začu se šapat, a onda jedan glas povika:
- Demonstracije!
Dječakovo srce zalupa, a oči zasjaše, radosno i uznemireno. Graja se sasvim približila, tako da su se mogli razaznati gromki, bučni poklici sa svih strana oko škole. Ponovo su mu u ušima odzvanjala imena koja su mu punila glavu tokom posljednjih dana: Saad, nezavisnost, protektorat ... Glasni poklici se sasvim približiše tako da zaglušiše i dvorište same škole. Srca učenika se stisnuše i oni shvatiše da će ih taj potop udaviti. Međutim, oni to dočekaše sa djetinjom radošću, koja je, u žaru težnje ka anarhiji i apsolutnoj slobodi, bila daleko od toga da vodi računa o posljedicama. Zatim začuše odjek koraka koji su brzo i bučno dolazili, a onda se, pod silnim udarcem, širom otvoriše vrata i u učionicu prodriješe grupe studenata i azharlija, kao što vodena masa prodre kroz otvor bazena. Vikali su:
- Štrajk! Štrajk! Niko ne smije da ostane...

U trenu utonu u bučni talas koji ga je nosio tako snažno da je svaki otpor bio izlišan. Bio je krajnje uzbuđen i uznemiren. Talas se kretao veoma sporo, poput zrnevlja kafe prema otvoru mlina. On pak, nije znao u šta gleda. Vidio je samo priljubljena tijela u graji od koje mu je brujalo u ušima. Ugledavši nebo iznad glave, zaključi da je na ulici. Pritisak je bio sve jači tako da ga je gotovo ugušio. Od silnog straha kriknu prodorno, jako i otegnuto. U času ga neka ruka uhvati za ruku i snažno povuče,
probijajući se kroz masu, dok ga ne prisloni uza zid na trotoaru. Poče da dahće i da okolo traži gdje bi se sklonio. Ugleda dućan Hamdana, prodavača sutlijaša od griza, čija su gvozdena vrata bila spuštena do iznad praga. Pohita i uvuče se pužući na koljenima. Našavši se unutra, ugleda čika Hamdana, kojeg je dobro poznavao, dvije žene i nekoliko mlađih učenika. Nasloni se leđima na postolje sa kutijama, dok su mu se grudi bez prestanka dizale i spuštale. Čuo je čika Hamdana kako veli:
- Azharlije..., studenti..., radnici..., građani... Svi putevi prema četvrti Husein su zakrčeni ljudima.
Jedna od žena reče uzbuđeno:
- Kako su tako uporni da demonstriraju nakon što su pucali na njih?
Druga reče tužno i utučeno:
- Nek' nas bog uputi..., svi su oni nečiji sinovi, sestro!

Čika Hamdan dodade:
- Nikad nisam vidio nešto ovako, nek' ih bog zaštiti.
Eksplozija poklika iz grla mase snažno je potresala atmosferu, čas izbliza kao da je u dućanu, a čas izdaleka kao snažna, nerazgovjetna graja, poput brujanja vjetra, koja je neprekidno trajala, u snažnim i vioskim talasima koji su se sporo izmjenjivali. Kad god bi pomislio da su poklici prestali, naišli bi drugi, tako da se činilo da im nema kraja. Čitavo Kemalovo biće se skoncentrisalo u njegovim ušima, dok je nemirno i nervozno naprezao sluh. Međutim, kako je vrijeme proticalo a da se ništa opasno nije dogodilo, povrati dah i ponovo osjeti smirenost tako da je, najzad, bio u stanju da razmišlja o onome
što se događalo oko njega, što je naišlo tako neočekivano i tako se brzo izgubilo. Pitao se kad će se naći kod kuće da ispriča majci šta mu se dogodilo. „Beskrajna povorka demonstranata prodrla je u naše učionice... Ubrzo sam se našao usred nabujale struje koja me povuče na ulicu. Klicao sam sa ostalima: ‚Živio Saad! Dolje protektorat! Živjela nezavisnost!' Dok sam išao iz ulice u ulicu, napado-še nas Englezi i otvoriše vatru!" Užasnuće se do suza, teško vjerujući da sam živ i zdrav i proučiće, drhteći, mnoge ajete iz Kur'ana. „Jedno tane je proletjelo pored J moje glave, još i sad njegov fijuk odzvanja u mojim ušima. J Izbezumljeni,

ljudi su se uskomešali i bacali na zemlju. Gotovo da, među ostalim, stradam, da me neki čovjek ne uvuče u dućan..."
Nit njegovih snova prekinu snažan, nepravilan krik i bat uznemirenih, bosih koraka. Srce mu snažno zalupa, pogleda u lica oko sebe i vidje kako zure u vrata, kao da očekuju da će ih nešto lupiti povrh glave. Čika Hamdan se približi vratima, sagnu se da pogleda kroz otvor pri dnu, zatim se uspravi i brzo spusti vrata sve do zemlje, mrmljajući uznemireno:
- Englezi! Mnogi su vani vikali:
- Englezi! Englezi! A drugi su pozivali:
- Stoj te, držite se! Najzad, treći su uzvikivali:
- Umrijećemo da živi naša otadžbina!
Zatim je dječak, prvi put u svom mladom životu, izbliza čuo puščane plotune. Instinktivno ih je prepoznao.
Sav je drhtao. Kako dvije žene kriknuše, tako on brižnu u plač. Čika Hamdan poče da ponavlja drhtavim glasom:
- Bog je jedan... bog je jedan...
Međutim, dječak je od straha klonuo kao da mu smrt osvaja cijelo tijelo, od glave do pete. Plotuni su nailazili jedan za drugim, škripa točkova i njiska konja su odzvanjali u ušima... Čuli su se glasni, brzi i užurbani pokreti, praćeni vikom, jaucima i jecajima. Taj kratki trenutak sukoba izgledalo je ovim šćućurenim iza vrata kao vječnost uz prisustvo smrti. Zatim nastade jeziva tišina, poput

nesvjestice nakon iscrpljujućeg bola. Kemal upita drhtavim i prigušenim glasom:
- Odoše?
Čika Hamdan stavi prst na usta, promrmljavši „pst", prouči ajet „Stolica", a Kemal, kako ga napusti moć govora, prouči u sebi suru „Kaži, bog je jedan...", ne bi li time otjerao Engleze, kao što tjera demone u tami. Međutim, vrata su otvorili tek u podne. Dječak izjuri na neravnu ulicu, a zatim dade petama vjetra... Dok je prolazio pored stepenica koje su se spuštale prema kafani Ahmeda Abdua, ugleda nekog da se penje i prepozna svog brata Fehmija. Pohita prema njemu poput davljenika čija je ruka nabasala na pojas za spašavanje i ščepa ga za ruku. Mladić se preneraženo okrenu prema njemu i kad ga prepozna, uzviknu:
.— Kemal? Gdje si bio za vrijeme pucnjave?
Dječak primijeti da je i glas njegovog brata promukao da je jedva govorio. On mu odgovori:
- Bio sam u dućanu čika Hamdana, čuo siin pucnjavu i sve ostalo...Fehmi mu reče naglo i brzo:
- Idi kući i nikome ne govori da si me sreo... Jasno? Dječak ga uznemireno upita: ,
- Zar se nećeš vratiti sa mnom? ; Odgovori istim tonom:
-Ne, ne sada... Vratiću se u svoje uobičajeno vrijeme. Ne zaboravi da me uopšte nisi sreo!

Odgurnu ga da mu ne bi dao priliku da s njim raspravlja. Dječak otrča. Kad je stigao do zavoja Han Džafer, ugleda nekakvog čovjeka kako stoji na sred ulice, pokazuje prema zemlji i govori grupi ljudi. Pogleda gdje je ovaj pokazivao i vidje crvene mrlje pomiješane sa prašinom. Ču ga kako govori pretužnim glasom:
- Ova nevina krv vapi da nastavimo borbu. Bog je htio da bude prolivena na prostoru ispred džamije najvećeg među mučenicima, da bismo u žrtvovanju povezali svoju sadašnjost sa prošlošću... Bog je uz nas...
Osjeti kako ga obuze jeza, podiže pogled sa krvave zemlje i potrča kao izbezumljen...

LVI

Emina je, pipajući, tražila put kroz tamu praskozorja prema vratima svoje sobe, oprezno i polako da ne bi probudila gospodina, kad joj do ušiju stiže neko čudno brujanje koje je dolazilo sa ulice i zvučalo poput zujanja pčela. U ovo doba, kad se obično budila, do ušiju su joj dopirali samo škripa točkova kola za odvoz smeća, kašalj radnika ranoranilaca i uzvici kakvog čovjeka kojem se prohtjelo, dok se vraća sa jutarnje molitve, da u mukloj tišini s vremena na vrijeme, poviče: „Bog je jedan...!" Ovo, pak, neobično brujanje nikad dosad nije čula. Nije znala kako da to objasni. Željela je da sazna odakle dolazi. Laganim koracima krenu prema

prozoru salona koji je gladao na ulicu, podiže kapak, promoli glavu i naiđe vani na tamu koja se na horizontu miješala sa prvim zracima svjetlosti, ali ne tolike da bi mogla da vidi šta se zbiva ispod nje. Međutim, brujanje je postalo glasnije ali istovremeno i nejasnije, dok u njemu nije prepoznala nepoznate ljudske glasove. Prelazila je pogledom kroz tamu, na koju se već donekle privikla, pa na kraju ulice Između dva dvorca, te odmah iza toga, tamo gdje se sijeku ulica Kazandžija i prolaz Kermez, ugleda ljudske spodobe nejasnih obrisa i nešto slično malim piramidama kao i nešto poput niskog drveća. Povuče se zbunjeno i krenu dolje prema Fehmijevoj i Kemalovoj sobi, ali se pokoleba: da li da ga probudi da i on pogleda šta je to tamo i riješi joj zagonetku ili da to odgodi dok se sam ne probudi? No, ne htjede da ga uznemirava, odgađajući svoju nemjeru dok ne dođe vrijeme da se probudi kad, uskoro, grane sunce. Zatim se pomoli, a onda, gonjena radoznalošću, ponovo se vrati prozoru i pogleda. Prvi sunčevi zraci probijali su se kroz opnu praskozorja a jutarnje svjetolosti su se slivale sa vrhova minareta i kubeta, što joj je omogućilo da dosta jasno vidi ulicu. Pomnije pogleda spodobe kojih se u mraku prepala i sve joj bi jasno. Ote joj se prestravljen uzvik, povuče se i otrča u Fehmijevu sobu i naglo ga probudi. Mladić sjede u krevetu, strese se i mrzovoljno upita:

- Šta ti je, mama? Zadihana, ona odgovori:

- Ulica ispod naše kuće puna je Engleza... Mladić skoči iz kreveta prema prozoru, baci pogled
i na kraju ulice Između dva dvorca ugleda mali logor koji je kontrolisao početke ulica koje se tu račvaju. Sastojao se od nekoliko šatora, tri kamiona i nekoliko raštrkanih grupa vojnika. Uz šatore su bile postavljene puške četiri po četiri, pri čemu su se gore podupirale vrhovima cijevi a na tlo su se naslanjale kundacima, tako da su imale oblik piramide. Stražari su, kao kipovi, stajali ispred šatora, a ostali su bili okolo, razgovarajući nekim nerazumljivim jezikom i smijući se. Mladić pogleda prema ulici Kazandži-ja i vidje drugi logor na mjestu gdje se ta ulica siječe sa Sagom, a na drugom kraju ulice Između dva dvorca bio
je treći logor kod okuke Hurumfuš. U prvi mah ga obuze glupa pomisao da su ovi vojnici došli da ga uhapse! No, ubrzo je otklonio tu ideju, objašnjavajući je time što se tako naprasno digao iz sna pa se još nije bio razbudio, i što je imao osjećaj proganjanja otkako je izbio bunt. Polako mu je postajalo sve jasnije šta se dešava: ova četvrt koja je namučila vlasti svojim stalnim demonstracijama, sada je pod vojnom okupacijom. Ostade da pažljivo i ispitivački posmatra vojnike, šatore, puške i kamione, dok mu je srce, od straha, tuge i bijesa, snažno lupalo. Blijed, okrenu se od prozora i promrmlja, obraćajući se majci:

- To su Englezi, kako veliš, došli su da nas terorišu i spriječe demonstracije ovdje kod nas...
Šetao je po sobi tamo amo, bijesno govoreći u sebi:
„Nemoguće, nemoguće...", a onda ču majku:
- Probudiću oca da ga obavijestim o ovome... Rekla je to kao posljednje što je u stanju da učini kao
da će gospodin, koji rješava sve probleme njenog života, za ovaj problem jamačno naći neko rješenje, koje će je smiriti.
Ali, mladić joj odgovori umirujuće: : -
- Pusti ga da se probudi u svoje vrijeme... , Žena u strahu upita:
- Šta da radimo, sine, oni su se ulogorili pred ulazom u našu kuću?
Fehmi u nedoumici zatrese glavom i pdgovori:
- Šta da radimo? - zatim sigurnijim tonom: - Nema razloga da se plašimo, oni hoće samo da zaplaše demonstrante.
Ona reče, gutajući suhu pljuvačku: r;
- Plašim se da će napasti miran svijet po kućama... Razmisli na trenutak o njenim riječima i brzo odgovori:
- Ne... Da su namjeravali da napadnu kuće, ne bi sve
do sada ostali mirni...
Nije bio posve uvjeren u svoje riječi, ali je smatrao da je to najbolje što se može reći. Majka ponovo upita:
- A dokle će ostati kod nas?
On joj odgovori odsutnog pogleda:

- Ko zna? Postavljaju šatore, neće uskoro otići... ' Opomenu se kako ga ona ispituje kao da je komandant vojnih snaga, pogleda je blago, krijući svoj ironičan osmijeh na poblijedjelim usnama. Pomisli na čas da se s njom našali, ali su oboje bili suviše potišteni za šalu. Uozbilji se, kao što mu se ponekad događa kad mu Jasin priča neku očevu „zgodu", koja ga, po svojoj prirodi, navodi na smijeh, ali ga nadvlada nemir koji ga obuzme kad god upozna neku stranu skrivene ličnosti svoga oca. Začuše bat koraka koji su hitali prema njima, zatim u sobu nahrupi Jasin a odmah iza njega Zejneba. Mladić, nateklih očiju i razbarušene kose, uzviknu:
- Jeste li vidjeli Engleze? Zejneba povika:
- Ja sam ih čula, pogledala sam kroz prozor, a onda probudila gos'n Jasina... Jasin nastavi:
- Pokucao sam na očeva vrata, probudio se i ja sam ga obavijestio. Kad ih je vidio, naredio je da niko ne napušta kuću niti diže zasun sa kućnih vrata. Ali, šta će učiniti? A šta bismo mi mogli učiniti? Zar zemlja nema vlade da nas zaštiti?
Fehmi mu odgovori:
; - Mislim da neće dirati u one koji nisu demonstrirali ...
- Ali, dokle ćemo ostati zatvoreni u svojim kućama? Kuće su pune žena i djece... Kako su se onda mogli ispod njih ulogoriti?
Fehmi reče nervozno:

- Nama će se dogoditi ono što i drugim, zato budimo strpljivi i sačekajmo...
Zejneba žustro uzviknu, očito uzbuđena:
- Ponovo smo svjedoci straha i tuge...
Tada Kemal otvori oči i začuđeno pogleda u njih, neočekivano okupljene u njegovoj sobi. Sjede u krevetu i upitno pogleda u majku. Ona priđe njegovom krevetu, svojom hladnom rukom ga pomilova po njegovoj velikoj glavi, odsutno i šapatom prouči suru Pristup, a dječak je upita:
- Šta vas je dovelo ovamo?
Gledala je da mu na najljepši način kaže o čemu se radi, pa mu nježno reče:
- Danas nećeš ili u školu... On je veselo upita:
- Zbog demonstracija?
Fehmi odgovori nekako ljuti to:
- Englezi su zapriječili put...
Kemal shvati zašto su se iskupili, redom ih zapanjeno pogleda, zatim skoči prema prozoru. Dugo je gledao a onda uznemireno reče:
- Puške su četiri po četiri... ;
Pogleda u Fehmija kao da traži' pomoć i prestrašeno upita:
- Pobiće nas?
- Neće nikog ubiti, došli su da gone demonstrante. Nakratko su zaćutali, a onda dječak reče kao da se

obraća sam sebi:
- Kako imaju lijepa lica? !
Fehmi ga upita podrugljivo: '
- Da li ti se stvarno dopadaju? Kemal prostodušno odgovori:
- Jako, zamišljao sam ih kao đavole. Fehmi gorko reče:
- Ko zna, možda bi ti se i đavoli dopali kad bi ih vidio!
Tog dana zasun na vratim nije podizan, niti je otvaran i jedan prozor koji gleda na ulicu, čak ni da bi se kuća prozračila ili ušlo nešto malo sunca. Gospodin Ahmed se, po prvi put, upusti u razgovor za doručkom i tonom stručnjaka i poznavaoca stvari reče da Englezi vrše pritisak da bi spriječili demonstracije i da su zbog toga zaposjeli ove gradske četvrti u kojima je bilo mnogo demonstracija, te da smatra da treba da danas ostanu kod kuće dok se stvari ne razjasne. Uspio je da govori uvjerljivo i sigurno i da sačuva svoje uobičajeno dostojanstveno držanje te da ne dopusti da ikog zahvati nemir i nervoza koje je osjećao u stomaku otkako je skočio iz kreveta, kad je Jasin zakucao na njegova vrata. Također, po prvi put, Fehmi se ohrabri da raspravlja o očevom mišljenju i uljudno reče:
- Međutim, oče, u školi će pomisliti, ako ostanem kod kuće, da štrajkujem... .; . ^
Otac, naravno ništa nije znao o sinovljevom učešću u demonstracijama i reče:

- Nužda zakon mijenja... Tvoj brat je činovnik i njegova situacija je osjetljivija od tvoje... Međutim, postoji očit, opravdan razlog...
Nije imao hrabrosti da nastavi sa raspravom, s jedne strane, plašeći se da ga ne razgnjavi i, s druge strane, jer je u zabrani da se napušta kuća vidio opravdanje pred svojom savješću što neće izići na ulicu koju su zaposjeli vojnici žedni krvi mladića kao što je bio on. Završiše doručak i gospodin se povuče u svoju sobu. Majka i Zejneba se prihvatiše svojih svakodnevnih poslova. Pošto je dan bio sunčan, bio je to jedan od posljednjih martovskih dana u kojima su se diskretno osjećali topli povjetarci daha proljeća, trojica braće se popeše na krov i sjedoše ispod bršljana i jasmina. Kemal je uvijek oko kokošinjca nalazio i te kakvu zabavu, pa ode do njega, poče da baca kokoška-ma zrnevlje, a onda da juri za njima, veselo ih ćukajući i kupeći jaja koja pronađe. Dotle su druga dvojica braće razgovarala o uzbudljivim vijestima koje su se širile o buntu, koji je plamtio na svim stranama Doline*, od krajnjeg sjevera do krajnjeg juga. Fehmi je pričao što je saznao o kidanju željezničke pruge, telegrafskih i telefor veza i demonstracijama u raznim oblastima, te o borbama koje su izbijale između Engleza i pobunjenika, o pokoljima, žrtvama i rodoljubivim sahranama desetina stradalih. U prijestonici su štrajkovali studenti, radnici,

advokati, a jedino prevozno sredstvo su bile dvokolice.
Zatim mladić dodade sa gorčinom u glasu:
- Je li ovo, zapravo, revolucija? Nek' pobiju, divljaci, koliko god hoće, ali smrt će nam dati samo više života...
Nila.Jasin začuđeno, sleže ramenima:
- Nisam mogao ni zamisliti da u našem narodu ima toliko borbenog duha...
Fehmi, zaboravivši na svoj očaj za koji je tražio lijeka prije izbijanja bunta koji ga je iznenadio svojom silinom i zaslijepio svojom svjetlošću, reče:
- Dapače, on je ispunjen duhom vječne borbe koja gori u njegovom tijelu od Asuana do Sredozemnog mora, a koju su Englezi izazvali, planula je i nikad se neće ugasiti.
Jasin reče sa osmijehom na usnama:
- Čak su i žene izišle da demonstriraju...
Fehmi se sjeti stihova ih Hafizove* pjesme o demonstracijama žena:
Iziđoše ljepotice u buntu, krenuh da vidim njihov skup, a one, svojim crnim odorama, pokazaše šta osjećaju i žele.
ziđoše poput zvijezda i bljesnuše usred duboke tame.
Krenuše, prevaljujući svoj put r - a Saadov dom bi im odredište. Jasin uzbuđeno reče:
- Trebalo je da ja to zapamtim...
Fehmiju iznenada pade na um jedna misao, pa tužno upita:

- Bože, da li su vijesti o našem buntu stigle do Saada u njegovom progonstvu? Zna li veliki starac da njegova žrtva nije bila uzaludna? Ili je zapao u beznađe progonstva?
Egipatski pjesnik

LVII

Ostali su na krovu sve do poodmaklog jutra. Braći se dopalo da posmatraju mali britanski logor. Vidjeli su grupu vojnika koji su postavili kuhinju i počeli da pripremaju ručak. Mnogi su se razišli između ulaza u Kurmuz i ulica Kazandžija i Između dva dvorca, opustjelih od prolaznika. S vremena na vrijeme oni bi se, na poziv trube, okupili u redove, uzeli puške i ukrcali na jedan od kamiona, koji bi ih povezao u pravcu Bajt al-Kadija, što je ukazivalo da su izbile demonstracije u susjednim četvrtima. Fehmi je uzbuđena srca i uzavrele mašte posma-trao kako se skupljaju i odlaze. Najzad, dvojica starije braće napustiše krov, ostavljajući Kemala da se sam zabavlja koliko hoće, i odoše u sobu za učenje. Fehmi se prihvati svojih knjiga da ponovi što je propustio proteklih dana, a Jasin uze zbirku pjesama Zanos i roman Ljepotica Kerbele i izađe u salon da se njima pripomogne da ubije vrijeme koje je, iza zidova svog zatvora, imao na pretek kao što na pretek ima vode iznad brane. Njega su romani, detektivski i drugi, više privlačili

nego poezija, ali je i nju volio. Upoznavao ju je na najlakši način, shvatajući što se bez napora može
shvatiti, a kod onog težeg zadovoljavao se muzikom stiha. Rijetko je pribjegavao glosama punim objašnjenja. Ponekad bi zapamtio neki stih pa bi ga recitirao jedva išta razumijevajući ili bi pretpostavljao neki smisao koji nije imao nikakve veze sa stvarnim značenjem tog stiha, ili, najzad, nije uopšte znao šta znači. No, uprkos svemu tome, u pamćenju mu se nakupilo pravo bogatstvo slika i izraza iz poezije, s kojima se ponosio. Trudio se da koristi to bogatstvo i kad ima i kad njema povoda, što je najčešće bivalo. Kad je jednom trebalo da napiše pismo, pripremio se kao pravi pismopisac i natrpao ga zvučnim izrazima koje je pamtio, i stihovima koliko ti bog hoće. Tako je medu poznanicima postao poznat sa svoje elokvencije, ne zato što je stvarno bio elokventan, nego zato što mu oni nisu bili ravni i što su se bojali njegovih „umotvorina". Sve do danas nije znao za ovako dugo dangubljenje koje mu je nametnulo da čitave sate trpi lišen kretanja i razonode. Vjerovatno bi čitanje bilo u stanju da mu pomogne da sve to podnese, da je za njega imao strpljenja. Međutim, on je navikao da ga se ovlaš dotakne i to samo u kratkim trenucima pred svoj noćni izlazak. Čak ni u tim trenucima nije mu bilo teško da prekine čitanje i da se uključi u razgovor uz kafu, ili da malo čita, a onda pozove Kemala da mu ispriča šta je pročitao, uživajući

u tome kako ga dječak oduševljeno sluša. Ni poezija ni romani, dakle, nisu bili ono što bi moglo da ublaži njegovu usamljenost ovoga dana. Pročita nekoliko stihova i poglavlja iz Ljepotice iz Kerbele i poče da, kap po kap, guta dosadu, iz dubine duše proklinjući Engleze, gunđajući mrzovoljno i tjeskobno. A kad je došlo vrijeme trpeze, ona ih ponovo okupi. Majka im ponudi čorbu, pečene piliće sa rižom i, umjesto povrća koga nije bilo zbog opsade oko kuće, dopuni sirom, maslinom i surutkom, a umjesto slatkiša - crnim medom. Međutim, samo je Kemal jeo s apetitom. Otac i druga dvojica braće nisu bili baš naročito raspoloženi da jedu zbog toga što su cijeli dan čamili, besposleni i nepokretni. Međutim, objed im je dao priliku da pobjegnu iz te praznine i odu na spavanje, a posebno gospodin i Jasin koji su mogli da zaspu kad su god htjeli i kako god su poželjeli. Jasin napusti krevet pred zalazak sunca i siđe na donji sprat na sijelo uz kafu. No, sijelo nije potrajalo dugo jer majka nije mogla da ostavi gospodina dugo samog; pozdravi ih i pope se do njega. Jasin, Zejneba, Fehmi i Kemal ostadoše da razgovaraju nekako hladno i bezvoljno, pa se Fehmi ispriča i ode u sobu za učenje, a zatim pozva i Kemala, tako da dvoje supružnika ostadoše sami. „Šta bih mogao da radim od sada pa do iza ponoći?" Uznemiri ga ovo pitanje koje ga je dugo pritiskalo. Dan mu je izgledao tešak, turoban, ružan, nekom grubom silom istrgnut iz toka vremena koje je

vani ključalo od mnoštva radosnih stvari, kao što s drveta strgnu grane pa ostane samo truplo. Da nije te vojne opsade, on bi sad sjedio na svom omiljenom mjestu u kafani Ahmeda Abdua, srkao zeleni čaj, razgovarao sa svojim poznanicima. Kafanu on redovno posjećuju i uživa u njenoj starinskoj atmosferi koja ga ovamo dovodi i pobuđuje mu maštu svojim sobama ukopanim ispod pradavnih ruina. Ona Ahmeda Abdua spadala je među kafane najmilije njegovom srcu. Da nije bilo želja, a želja je bolja, kao što vele, ne bi nikad izabrao drugu kafanu. Međutim, kao i želja koja ga je nekad privukla u Egipatski klub jer je bio blizu prodavačice datula, takva ista želja ga je poslije toga navela da pređe u kafanu gazde Alije u Guriji, zato što se nalazila u blizini kuće sviračice Zenube. Tako je on mijenjao kafane prema svojim željama, štaviše, on je shodno njima mijenjao i prijatelje. Jer, kad su u pitanju njegove želje, ne postoje ni kafane ni prijatelji. Gdje su Egipatski klub i prijatelji iz njega? Gdje su kafana gazda Alija i poznanici u njoj? Otišli su iz njegovog života. Vjerovatno bi se, kad bi ih sreo, pretvarao da ih ne poznaje ili bi pobjegao od njih. A sad je red na kafani Ahmeda Abdua i društvu u njoj. Samo bog zna kakve će kafane i prijatelje donijeti sutrašnji dan! Međutim, on nije dugo ostajao u kafani Ahmeda Abdua, nego bi ubrzo umakao u Kustakijevu piljarnicu ili, tačnije u njegovu tajnu krčmu, da se dočepa crvene boce ili, „kao obično", kako je

volio da je poručuje. Gdje mu je to njegovo „kao obično" ove tmurne večeri? Na pomen Kustakijeve krčme, tijelom mu prostruji drhtaj zanosa i želje, a onda mu se u očima pojavi osjećanje duboke mrzovolje i uhvati ga nervoza poput zatvorenika. Ostanak u kući izgledao je kao duga tuga, koja je postala još teža kad se sjetio slika sreće i zadovoljstva i i uspomena na opijenost, vezanu za krčmu i bocu. Bolno su ga mučili ti snovi. Tužno je žudio za unutrašnjom muzikom i plesom alkohola u svojoj glavi, onom izazovnom, zagrijanom plesu koji donosi radost i veselje. Nikada do ove večeri nije shvatio da je suviše nemoćan da ostavi piće bar jedan jedini dan. Nije se oneraspoložio zbog te svoje slabosti i robovanja
piću, niti je sebi zamjerao što je pretjerivao u tome, a što ga je dovodilo da se osjeća nesrećnim iz najbeznačajnijeg razloga. Bio je daleko od toga da sebi zemjera ili da se ljuti na sebe... Jedino što mu je stvaralo bol jeste opsada koju su postavili Englezi oko njegove kuće... Gorio je od želje da izađe, a vrelo zanosa i opijenosti bilo je tu, sasvim> blizu. Zatim baci pogled na Zejnebu i vidje kako se zagledala u njega kao da ga ljutito pita: „Šta ti je pa si tako odsutan, zašto si mračan, zar ti ja nikako ne mogu pomoći da se oslobodiš briga?" Oči im se sretoše i on u trenu shvati sve što je mislila da kaže, ali ne odgovori na njen tužni i ljutiti prijekor, naprotiv, možda ga je to čak razljutilo i uzrujalo. Zaista, ništa nije toliko mrzio

kao nervozu što mora ostati s njom cijele noći, bez želje, bez radovanja, a pogotovo što je lišen pijanstva kojim se pripomaže da podnese svoj supružanski život. Poče kradom da je pogleda i da se začuđeno pita: „Zar to nije ona? Zar to nije ona koja me je svadbene noći čitavog očarala? Zar to nije ona koja me je noćima i sedmicama ispunjavala strastvenom ljubavlju? Zašto sad u meni ništa ne pokreće? Šta se to s njom zbilo? Što je to sa mnom pa sam tako mrzovoljan, nervozan i svega mi je dosta? Ne nalazim u njoj ni ljepote ni smjernosti, što bi me oslobodilo želje za pijanstvom! Poželi, kao što je ranije činio u više navrata, da je optuži da joj nedostaju vještina i podatnost u kojima su Zenuba i njoj slične bile izvanredne. U stvari, Zejneba je bila njegovo prvo iskustvo u trajnoj vezi, jer njegov odnos sa sviračicom i sa prodavačicom urmi nije dugo trajao. Nije ga veza ni s jednom od njih sprečavala da „prošeta", ako zato osjeti potrebu. Sjeti se trenutaka ovih svojih dilema
i misli o njima poslije niza dugih godina, pa sazna o sebi i o životu uopšte stvari na koje nikad nije ni pomišljao. Prenu se na njeno pitanje:
- Možda si nezadovoljan što ostaješ kod kuće? Nije bio u stanju da podnese čak ni njen blagi prijekor,
pa njeno podrugljivo pitanje doživi kao nepromišljeni, glupav udarac, te tvrdo, i otvoreno do boli, odgovori:
- Svakako...

Iako se od početka čuvala svađe, ipak ju je njegov odgovor duboko pogodio pa oštro odgovori:
- Ja tu ništa nisam kriva! Zar nije čudno da ne podnosiš da bar jednu noć izostaneš sa svog noćnog izlaska?
On srdito odgovori:
- Pokaži mi bar jednu stvar koja kuću čini podnošljivom.
Ustade ljutito i reče, gotovo da zaplače:
- Oslobodiću te svog prisustva, možda će ti biti drago...
Otrča kao da bježi. On ju je pratio hladnim pogledom, a onda reče za sebe: „Kako je glupa! Ne shvata da je samo božija moć drži u mojoj kući." Iako je svađa donekle ublažila njegovu srdžbu, ipak bi volio da se to nije dogodilo da ne bi još više povećalo njegovu potištenost. Mogao je, da je htio, da je odobrovolji, ali mu se javi takva klonulost koja je zahvatala sva njegova osjećanja. Međutim, poslije nekoliko trenutaka obuze ga relativni mir. Ponovo mu u ušima zazvuča odjek njenih oštrih riječi koje mu je uputila. Bio je siguran da su bile oštre i da za to nije bilo razloga. Zahvati ga nešto kao kajanje, ne zato što je iznenada, negdje daleko u svom srcu, naišao na slabašne
ostatke ljubavi prema njoj, nego što je želio da u odnosu prema njoj ne prekorači granice pristojnosti, vjerovatno iz poštovanja prema njenom ocu i straha od svog oca, čak i u nervoznom prelaznom periodu, kad se preduzeo da je, odlučno i čvrstom rukom, privoli na svoj način života.

Ispričao ju je što je pretjerala u ljutnji, ljutnja i nije bila ništa neobično u ovoj porodici. Bili su blagi i smjerni samo kad je među njima bio otac, koji je sebi, a ne i njima, dozvoljavao sva prava na srdžbu i bijes.
Međutim, njihov gnjev je bio poput munje; brzo bi planuo i brzo se ugasio, zatim bi na razne načine žalili i kajali se. Povrh svega toga, Jasin se izdvajao svojom ohološću, pa ga njegovo žaljenje nije navelo da se pomiri sa ženom, nego reče za sebe: „Ona je ta koja je izazvala moj bijes. Zar nije bila u stanju da sa mnom razgovara blažim tonom?" Volio je uvijek da se kiti strpljenjem, blagošću i popustljivošću da bi mogao da se po želji i mirno posveti ostvarenju svojih drugih, daljih planova. Poslije njene srdžbe i odlaska, još je teže podnosio svoj zatvor, pa napusti sobu i pope se na krov. Vrijeme je bilo prijatno, noć tiha, a svuda naokolo tama, koja je pod bršljanom i jasminom bila još i gusta, a blaga u drugoj polovini krova, pokrivenim nebeskim svodom ukrašenim svjetlošću blistavih zvijezda. Hodao je po krovu tamo-amo, od zida koji je gledao na Merjeminu kuću do kraja bršljanovog vrta, odakle se vidjela Kalaunova džamija,, predajući se svojim maštanjima. Dok se lagano kretao kod ulaza pod svod od bršljana i jasnima, doprije mu do ušiju lagani šum ili, možda, šapat, dapače, disanje koje se javljalo s časa na čas. Začuđeno se zagleda u mrak i uzviknu:
- Ko je ovdje?

Do njega stiže glas koji je dobro poznavao i koji olovnim tonom odgovori:
- Ja sam Nura, gospodine...
Odmah se sjeti da je Nura služavka njegove žene i da se noću sklanja u drvenu sobicu uz kokošinjac, u kojoj se nalazilo nešto starog namještaja. Pogleda prema krovu i razabra njenu siluetu koja je stajala na korak od njega i izgledala kao zgusnuto, ukočeno parče noći. Zatim mu se ukaza blještava bjelina njenih očiju, poput dvije kružnice nacrtane kredom na tamnocrnoj plohi. Nastavi da se kreće, ne progovorivši ništa, dok se njena slika spontano javljala u njegovoj mašti. Crnkinja, četrdesetih godina, čvrste grade, krupnih udova, nadošlih grudi, savršenih, velikih bokova, sjajna lica, blještavih očiju, punih usana, snažna, gruba, otresita. Ili mu se bar takvom učinila kad se pojavila u njegovoj kući. Neočekivano, iz njega izbi želja da je siluje - kao što bez prethodne najave, izbije eksplozija - želja snažna, neotklonjiva, kao da je to bio jedini cilj njegovog života. Ovlada njime kao i onda na pragu dvorišnih vrata sa Um Hanefi kad se Aiša udala. U njegovim utrnulim osjećanjima probudi se uzavreli život, krv mu se uzburka, uspali. Umjesto dosade i zasićenosti pojavi se vatreno, ludo, uzbudljivo zanimanje, sve to dok trepneš okom. Poče življe da hoda, misli, mašta... Nesvjesno, prestade da hoda po krovu s kraja na kraj, skraćujući liniju odlaska i povratka na

dvije trećine, zatim na polovinu. Kako god bi prošao pored nje, srce bi mu se uznemirilo u sve silovitijoj želji. Crna sluškinja? Služavka? Ako, imao je on i ranije sličnih, ne tako loših iskustava. Nije nužno
da mu predmet želje bude neko kao Zenuba. Dovoljno je da ima bar nešto lijepo, kao što su bile lijepe iscrtane oči prodavačice datula u ulici Šišmiša, zbog kojih je zanemario njene znojave pazuhe i blatnjave noge. I sama ružnoća, kad je već snašla neku ženu, mogla se opravdati i prihvatiti kad ga zahvati slijepa pohota, kao što je bilo sa Um Hanefi ili sa ćoravom gatarom iz pijeska, s kojom se nasamo odvojio iza kapije pobjede. U svakom slučaju, Nura ima puno tijelo, čiji dodir, bez sumnje, nadahnjuje na borbu i muškost. Uz to, ona je crna djevojka koja obećava nov i zanimljiv odnos i iskustvo, žar i toplinu, tradicionalne u žena njene rase. Atmosfera oko njega je bila pogodna, bezbjedna, vladala je tama. Želja je bila sve vruća, živci sve nemirniji, srce je sve ubrzanije lupalo... Baci prodoran pogled prema njoj i skrenu u svom hodu kako bi se, kao slučajno, nekako „očešao" o nju kad bude prolazio pored nje, odlažući da otvoreno ispolji svoju želju dok joj ne ispita „puls", iz opreza da ne bude, kao Um Hanefi, glupača, pa da čitava kuća zabruji od nove bruke. Prilazio joj je sporim koracima, žureći prema njoj. Sa svom usplamtje-lom strašću u grudima, želio je da govor njegovih očiju, uz svu tamu okolo, prodre do nje. Približi joj

se, dok mu je srce nemirno i snažno lupalo, zastade naspram nje i dotaknu je laktom u gornji dio tijela, ali produži da hoda, kao da je to bilo slučajno. Kroz tijelo mu prostruji drhtaj kad ju je dotaknuo, ne znajući gdje, zbog toga što se bio posve izgubio, obeznanio. Kad je na kraju krova donekle došao sebi, znao je samo da je dotakao nešto mekano, sočno, bogato, nježno. Iz njenog laganog povlačenja potvrdi svoju pretpostavku da ona nije sumnjala šta on želi. Vrati se, odlučan da sve to ponovi. Opet podiže ruku i laktom dotaknu jednu njenu dojku - ovog puta ga osjećanje nije prevarilo - ali je ne povuče, kao što bi se očekivalo od nekoga ko je slučajno nabasao, nego je zadrža da nježno dodiruje i drugu dojku. Potom produži, govoreći sebi kako će „ona shvatiti šta želim, štaviše, biće da je shvatila je, kao da htjede da se izvije u stranu, ali je oklijevala ili je bila zatečena i zapanjena. U svakom slučaju nije se branila od mene niti se pomjerila. Znači, neće vrištati kao ona jahaća životinja. Pokušajmo i treći put". Sada se vrati brzo, nestrpljivo nagnu se prema njoj i prisloni svoj lakat na njene grudi nabrekle poput malog napuhanog mijeha. Onda pokrenu ruku kao da se koleba i plaši istovremeno. Htjede da nastavi da hoda u želji da pobjegne, ali osjeti da se ona predaje ili da je ravnodušna. Ostatak svijesti mu zahvati pravo ludilo. Zastade i upita je glasom izgovorenim dahom njegove pohote, uzdrhtao i izmožden:

- Jesi li ti to, Nuro?
Sluškinja odgovori povlačeći se, dok ju je on, da mu ne bi izmakla, pratio sve do zida, na koji ona prisloni leđa a on se gotovo prisloni uz nju:
- Da, gospodine...
Htjede da kaže bilo šta da bi joj stavio do znanja šta ga potresa u dubini duše, poput boksera koji vitla šakom po zraku, čekajući priliku da zada odlučujući udarac, pa je upita, dok joj je njegov topli dah udarao u čelo:
- Zašto ne pođeš u svoju sobu?
Pritisnuta njime, djevojka se splela, ali odgovori:
- Udisala sam malo svježeg vazduha.
Kao da pohota nadvlada njegovo kolebanje, pa pruži ruku prema njenim slabinama, zatim je nježno privuče na grudi. Opirala se, sprečavajući ga u njegovoj želji. Šapnu joj na uho, priljubivši svoj obraz uz njen:
- Hajd'mo u sobu.
Ona zbunjeno promrmlja:
- Sramota je, gospodine...
Njen otužni ton je odzvanjao u tišini tako da ga je to nerviralo, mada ona, kako se činilo, nije namjerno podizala glas, ali nije uspjela da šapuće ili je njen šapat, po svojoj prirodi, odzvanjao pa makar najtiše što je moguće. Međutim, njega ubrzo napusti nervoza da bi mu se strast ponovo

raspalila zbog toga što u njenom tonu nije bilo ljutnje koja bi se mogla naslutiti iz njenih riječi. Privuče je rukom i reče:
- Dođi, slatka...
Smjerno se predade njegovoj ruci, možda iz zadovoljstva, a možda iz poslušnosti. On je obasu poljupcima po licu i vratu, zanoseći se od uzbuđenja. U zanosu zadovoljstva, on joj reče:
- Gdje si bila sve ove mjesece!
Ona mu sasvim obično odgovori, lle pokazujući da se ljuti:
- Sramota je, gospodine...
On joj reče, osmjehujući se: ,
- Kako se ti divno opireš, hajde još...
Međutim, kod ulaza u sobu, ona pruži nešto više otpora, govoreći:
- Sramota je1, gospodine... ?- Zatim, kao da upozorava:
Soba je puna stjenica...
Gurnu je unutra i šapnu joj u potiljak:
- Zbog tebe ću spavati na škorpijama, Nuro... Sluškinja, takva je sa svim značenjima te riječi.
Stajala je, predajući se pred njim u tami. Stavi svoje usne na njene i požudno i vatreno je poljubi. Ona mu se mirno i nepomično predavala kao da posmatra neki prizor u kome sama nema nikakve uloge, dok joj on uzbuđeno ne reče:
- Poljubi me!

Zatim ponovo pritisnu svoje usne na njene, poljubi je i ona poljubi njega. Zatraži od nje da sjedne, a ona ponovi:
- Sramota je, gospodine...
Te riječi su već, ponavljane na isti način, djelovale smiješno. Sam je, bez ikakvog njenog otpora, posadi. Brzo je osjetio slast njenog kolebanja između pasivnosti i poslušnosti, pa poželi da još više bude takva. Otpor na riječima pratila je stvarna poslušnost. Zaboravi na vrijeme. Zatim mu se učini kao da se tama oko njega pokreće ili da u njoj plešu neka čudna stvorenja. Možda je već bio iscrpljen jer je dugo ostao, ako je uopšte to bilo dugo, jer nije tačno znao koliko je vremena prošlo. Ili su to oni razbješnjeli talasi koji se sudaraju u njegovoj glavi, koji od svog sudaranja stvaraju neke fiktivne svjetlosti u njegovim očima. Ali, stan, i zidovi sobe se talasaju, lako dotaknuti nekom prigušenom svjetlošću, u kojoj se topila gusta tama, i koja je tako otkrivala tajnu. Podiže glavu zureći u mraku i ugleda slabašnu svjetlost koja se probijala kroz rupe na drvenom zidu, prodirući u njegovo
sklonište. Potom se vani začu njegova žena koja je glasno dozivala svoju služavku:
- Jesi li zaspala, Nuro? Nuro! Jesi li vidjela gos'n Jasina?
Srce mu zadrhta od užasa. Skoči i brzo i zadihano požuri da sakuplja svoju odjeću i da se oblači, pretražujući, mutna pogleda, sobu ne bi li u starom namještaju našao gdje da se

sakrije. No, tek jedan pogled bio je dovoljan da očajno zaključi da to neće uspjeti. U to mu u ušima odjeknu klepet papuča, koji se približavao. Služavka nije mogla a da ne kaže plačnim glasom:
- Ti si kriv, gospodine. Šta da radim?
Grubo je udari po ramenu i ona ućuta. Preneraženo i očajno je zurio u vrata, povlačeći se prama zidu, ukoči se i stade da iščekuje. Žena je i dalje zvala, ali odgovora nije bilo. Zatim se otvoriše vrata i ukaza se Zejnebina ispružena ruka sa lampom. Ona viknu:
- Nuro..., Nuro!
Služavka je, najzad, morala da prekine ćutanje i promrmlja utučenim, jedva čujnim glasom:
- Da, gospođo...
Zejneba joj grubo i ljutito reče:
- Kako brzo zaspiš, babo! Zar nisi vidjela gos'n Jasiila? Stari gospodin me poslao da ga potražim, tražila sam ga na donjem spratu, u dvorištu, a sad, evo, ne nalazim ga ni na krovu... Jesi li ga vidjela?
Nije bila ni dovršila svoje pitanje, kad promoli glavu u sobu, začuđeno gledajući na zbunjenu služavku kako sjedi. Zatim se spontano osvrnu na desnu stranu i pogled joj pade na njenog muža priljubljenog svojim krupnim
tijelom uza zid, nemoćno omlitavjelog, postidenog i poniženog. Na trenutak im se susretoše pogledi prije nego što on

obori oči. Naredni trenutak proteče u ubitačnoj tišini. Zatim žena kriknu kao da zaurla, povuče se, udarajući se desnom rukom u grudi:
- O, crne li bruke! Ti! Ti!
Poče da se trese, što se posebno vidjelo na lampi koja se tresla u njenoj ruci i u podrhtavanju svjetlosti na zidu naspram vrata. Zatim pobježe, dok su joj jauci parali tišinu. Jasin reče u sebi, gutajući pljuvačku: „Obrukah se, bi što bi." Ostade na svom mjestu, potpuno odsutan i smeten. Onda se prenu, dođe sebi, iziđe iz sobe na krov, ali nije ni pomišljao da krene dolje. Nije znao šta da radi ni dokle će stići bruka. Hoće li se svesti na njegovu sobu, ili će se proširiti na čitavu kuću? Ukori sam sebe što je takav slabić i što se izgubio. Treba da joj se pridruži da bi sveo bruku u najuže granice. Zatim se, krajnje uznemiren, upita kako će otac primiti ovu bruku, hoće li ga i ovdje spasiti razboritost? Možda vijest nije stigla do njega... Čuo je pokrete koji su dolazili iz one zlosrećne sobe, osvrnu se prema njima i vidje siluetu služavke kako je, sa velikim zavežljajem u ruci, napušta, zatim požuri prema vratima na krovu i projuri kroz njih. Nemarno slegnu ramenima. Opipa rukom svoje grudi i shvati da je zaboravio da obuče potkošulju, pa se brzo vrati u sobu... :..

LVTII

U rano jutro neko zakuca na vrata. Bio je to starješina ulice. Gospodin Ahmed ga dočeka, a ovaj mu saopšti da je od strane vlasti zadužen da stanovnike zaposjednutih četvrti obavijesti da Englezi neće dirati ni u koga osim u demonstrante, da on treba da otvori dućan, učenici da pođu u školu a činovnik na svoju dužnost. Upozori ga da zadržavanje učenika može da se shvati kao da štraj-kuju, skrećući mu pažnju na stroga naređenja o zabrani demonstracija i štrajkova. Time je kuća povratila onu svoju živost kojom je započinjala svoja jutra. Muškarci duboko odahnuše: bili su slobodni poslije jučerašnjeg zatvora. Osjetiše nešto više mira i spokoja. Komentarišući kratku posjetu uličnog starješine Jasin reče za sebe: „Stvari se izvan kuće popravljaju, a kući - blato i mulj." Zaista, većina ukućana provela je groznu, mučnu noć zbog njegove bruke. Zejnebino strpljenje, tuga i nezadovoljstvo koje je zadržavala u svojim grudima, nisu više mogli da podnesu onaj užasni prizor koji je svojim očima vidjela u sobi svoje služavke, pucala je od neizmjernog, žestokog bijesa, čvrsto riješena da njen vapaj probije i gospodinove uši. To se i dogodi. Dotrča do nje i upita... I bi bruka! Sve mu je ispričala, ohrabrena svojim bezumnim uzbuđenjem, da ga nije bilo, ne bi, možda, ni imala hrabrosti da ga suoči sa tom pričom, jer je prema njemu gajila respekt kao ni prema kome drugom. Time se svetila za svoje ranjeno, ubijeno dostojanstvo i za

dugo strpljenje koje je ponekad, sama to izabravši, gorko progutala, a češće njega optužujući. „Služavka! Sluškinja! U godinama njegove matere! I u mojoj kući! Šta bi onda radio izvan kuće?" Nije plakala iz ljubomore ili se ljubomora, za trenutak, izgubila iza gustih zastora odvratnosti i gnjeva, kao što se vatra gubi iza oblaka dima. Kao da je više voljela da umre nego da ostane s njim pod jednim krovom, pa makar i jedan dan pošto se ovo zbilo, napusti svoju postelju i provede noć u sobi za goste, najvećim dijelom budna, buncajući kao u groznici, a manjim dijelom, u teškom, bolesnom i nemirnom snu. Dočekala je jutro, čvrsto riješena da napusti kuću. Možda je ova odluka jedino što je moglo smiriti njen bol. Šta i sam njen svekar može da učini? Neće moći da spriječi sramotu pošto se već desila, niti će biti u stanju, uz svu svoju silovitost, da njenog muža kazni kako zaslužuje da bi ona dobila duševnu zadovoljštinu. Najviše što bi mogao učiniti je da ga izgrdi, da na njemu iskali svoj bijes, a on će, licemjer, slušati oborene glave, da bi potom nastavio svoj uobičajeni, prljavi način života. Ali, ne! Gospodin ju je zamolio da stvar prepusti njemu u ruke i dugo je savjetovao da ga ne izlaže poniženju, preporučujući joj da se ugleda u strpljenje vrlih žena kao što je i sama, ali ona nije više mogla da trpi i da oprašta. Crna služavka od preko četrdeset godina!

Ne, ovoga puta će ga bez dvoumljenja napustiti! Sve će ispričati svome ocu. Ostaće pod njegovom skrbi dok se onaj ne dozove pameti pa, ako joj, poslije toga, pokajnički dođe i promijeni svoje ponašanje... Inače, neka čitav život, sa svim što je u njemu dobro i zlo, ide do đavola! Jasin je pogriješio kad je pomislio da je ona svoju tugu i bol, iz razloga razuma i mudrosti, zapretala duboko u sebi. U stvari, ona je već od početka bila uznemirena i tu svoju brigu je povjerila svojoj majci. Međutim, majka je pokazala koliko je razumna i nije dozvolila da te njene žalbe stignu do oca. Preporučila je svojoj kćeri da bude strpljiva, govoreći kako svi muškarci izlaze uveče, pa i njen otac, primjerice, da također piju i da je njoj dovoljna njena kuća, puna dobrobiti, te da joj se njen muž vraća, ma koliko izbijao i ma koliko pio. Ćerka ju je slušala kao na vatri. Trudila se, koliko je god mogla, da se naoruža strpljenjem, ali nije bila u stanju da sama sebe prisili i prihvati takvu stvarnost, da se zadovolji dalekim snovima koje joj je posebno dopuštala činjenica da se u njenom stomaku pokrenuo novi život, radosno najavljujući željeno materinstvo. Najčešće je suzbijala svoje nezadovoljstvo u dubini duše, ali se također, svojom voljom, predala, jednom da ne povrijedi svoju majku, a drugi put ženu starog gospodina. Zatim, bila je ispunjena zebnjom, koja ju je obuzimala s vremena na vrijeme, šta bi njen muž mogao da radi na svojim pijanim noćnim izlascima. Dogodilo se da je

svoja strahovanja povjerila majci. Štaviše, nije krila od nje ravnodušnost koja je zahvatila osjećanja njenog muža. Međutim, umna majka ju je ubijedila da ta ravnodušnost nije neizostavno rezultat toga što ona misli,
da je to „prirodna stvar" i da su svi muškarci za nju isti, te da će se ona sama u to uvjeriti kako bude sticala životno iskustvo. Čak i kad bi povjerovala njenim strepnjama, šta bi mogla da učini? Hoće li prihvatiti da napusti svoj dom zato što je njen muž dotaknuo drugu ženu? Ne, po hiljadu puta ne! Kad bi svaka žena napustila svoga muža iz ovakvog razloga, nijedna časna žena ne bi ostala u kući. A muškarac jednim svojim dijelom poželi ponekad ovu ili onu ženu, ali se uvijek vraća svojoj kući, sve dok njegova žena zavređuje da mu bude posljednji utok i sigurno utočište. A strpljive će biti na dobitku!
Majka ju je podsjećala na razvedenice bez krivice, čiji su muževi imali druge partnerke. Zar lakoumnost njenog muža, ako tako može reći, nije mnogo lakši slučaj od ponašanja tih ljudi? Zatim, on je mlad čovjek, nema više od dvadeset i dvije godine i sigurno je da će se dozvati pameti, posvetiti se svom domu i porodici, a ostaviti sve ostale. To znači da ona treba da bude strpljiva, čak i kad bi sve te njene priče bile tačne. A šta ako te priče nisu baš takve? Žena je sve to ponovila kao i ostalo o čemu su razgovarale, tako da tvrdoglava djevojka popusti smireno i prepusti se strpljenju.

Ipak, događaj na krovu zadao je poguban udarac čitavom njenom biću i životu, sve se srušilo kao da nije ni postojalo. Iako gospodin nije znao za ovu žalosnu činjenicu, vjerujući da je mlada žena poslušala njegov savjet, ipak je njegov gnjev bio suviše jak da bi prošao mirno. Sluškinja je učinila dobro što je pobjegla. Jasin, pak, nije napuštao krov. I dalje je uznemireno razmišljao o oluji koja ga očekuje, dok do njegovih ušiju ne doprije glas njegovog oca,
koji ga je pozivao poput praska biča. Srce mu snažno zalupa. No, on ne odgovori niti se odazva. Očajan i skamenjen, nije se micao sa svog mjesta. Međutim, otac ubrzo prosto provali na krov, zastade nekoliko trenutaka gunđajući i pretražujući prostor, dok ne ugleda njegovu siluetu, pa se uputi prema njemu, zastade blizu njega, prekrsti ruke na grudima i uperi prema njemu svoj hladni, okrutni pogled. Cutao je dugo da bi ga što duže mučio i što više izbezumio, kao da je svojim ćutanjem htio da izrazi šta osjeća prema njegovom postupku, što riječi ne mogu iskazati. Ili je želio time da pokaže kako bi volio da ga i dalje vaspitava snažnim udarcem u tur ili pesnicom, ali ga je sprečavalo to što je odrastao čovjek i suprug. A onda nije više mogao da podnese da ćuti pa ga obasu psovkama i grdnjama, iskaljujući svoj gnjev i silnu uzrujanost:
- Ti me izazivaš pred mojim očima i ušima! Idite i ti i tvoja sramota u pakao! Zagadio si mi kuću, nitkove! Nikad ova

kuća neće biti čista dok god si ti u njoj. Mogao sam te shvatiti prije nego što si se oženio, ali kako sad da te shvatim? Da sam životinji govorio, odgojio bih je! Ali ja kao da govorim zidovima! Kuća u kojoj si ti, zaslužuje da bude prokleta!
Njegove su riječi izlijetale kao vatra, kao rastopljeno, užareno olovo, dok je Jasin stajao pred njim ćutke, ukočen, oborenog pogleda, kao da će se svakog časa istopiti u tami. Najzad, iscrpljen vikom, otac mu okrenu leđa i napusti krov, proklinjući njega, njegovog oca, njegovu mater... Srdit i gnjevan, odjuri u svoju sobu. U tom strahovitom gnjevu činilo mu se da je Jasinov prestup ravan zločinu zbog kojeg bi trebalo da bude uništen, te da je
čitav taj gnjev, cijela njegova prošlost, produžena i ponovljena slika Jasinovog poniženja, te da on sam, na kraju, na polovini svoje pete decenije, kad već ima odraslu djecu, udatu i oženjenu, nastavlja da živi na isti način, ne zato što bi se u tom silnom gnjevu zaboravio, nego zato što je sebi, u cijeloj porodici, davao posebno mjesto, imao pravo da čini što želi, a oni pak da se pridržavaju granica koje im on odredi.
Vjerovatno je njegov gnjev zbog Jasinovog prestupa i izazova očevoj volji, nipodaštavanja njega kao takvog i iskrivljavanja slike koju bi on volio da ima o svojim sinovima, bio višestruko veći zbog samog prestupa.
Međutim, njegov gnjev, kao obično, nije potrajao dugo.

Ubrzo se plamen gnjeva stišao i ugasio, a on se polako smirio, mada je spolja, naizgled, djelovao smrknuto i uvrijeđeno. Tek tad je mogao da na Jasinov „zločin" gleda iz više uglova, hladnokrvno i trezveno. Skinuvši s njega veo tame, ukaza mu se sa raznih strana, čak i veselih, koje su ga zabavljale u njegovoj prinudnoj osamljenosti. Prvo što mu je palo na um jeste da za prestupnika potraži opravdanje, ne zato što bi želio da bude popustljiv, jer on nije podnosio da bude popustljiv u svojoj kući, nego da bi od tog željenog opravdanja stvorio „razlog" što se Jasin ponio protiv njegove volje. Kao da sam sebi kaže: „Moj sin nije postao neposlušan... Ne, nikako, jer, on ima to i to opravdanje..." Međutim, hoće li mu tražiti opravdanje u mladosti kao dobu lakomislenosti i plahovi-tosti? Ne, ne! Mladost može biti opravdanje za prestup, ali ne može biti opravdanje za ponašanje protiv njegove volje, inače bi i Fehmi, pa i Kemal mogli da počnu da
omalovažavaju njegova naređenja. Prema tome, tražiće opravdanje u njegovoj muževnosti, onoj muževnosti koja mu dopušta da bude samostalan u odnosu na njegovu volju, makar koliko toliko, i da ga on, gospodin, oslobodi odgovronosti za njegov postupak, kao da sam sebi veli: „Nije se on ponio protiv moje volje, ne nikako, nego je dostigao takve godine kada se njegov prestup ne smatra više ponašanjem protiv moje volje." Ne treba ni spominjati da mu

on nikako neće pred njim priznati ovo pravo niti će mu oprostiti ako bi se drznuo pa tražio oprost. Štaviše, neće mu ni u sebi oprostiti, osim u slučaju da dođe do takve napete situacije koja zahtijeva da se za sve to pronađe razlog. Čak ni u svom takvom stanju nije zaboravio da se podsjeti, da bi se još više umirio, da ga je vaspitavao na tako grub način kakav bi rijetko koji otac sebi dozvolio i rijetko koji sin, uz posvemašnju poslušnost, prihvatio. Odjednom pomisli na Zejnebu, ali bez ikakvog osjećanja naklonosti. Prihvatio ju je iz poštovanja prema njenom dragom, milom ocu, ali nije mislio da je djevojka zaista dostojna svoga oca. Jedna dostojanstvena supruga ne bi nikad, ni u kakvim okolnostima, obrukala svoga muža onako kako je ona to učinila sa Jasinom. Kako je samo vrištala! Kako je vikala! Šta bi on, gospodin, učinio kad bi ga Emina jednom zatekla u sličnoj prilici? Ali, gdje je ona a gdje Emina! Zatim, kako mu je, bez ikakvog ustručavanja, ispričala šta je vidjela. Uf, uf!! Da ova djevojka nije bila kći Muhameda Ifeta, Jasin bi imao pravo da je dobro dovede u red. Štaviše, on je već prihvatio da čitav ovaj događaj prođe bez prevelike buke, gdje Jasin jeste pogriješio, ali je ona pogriješila još više...
Ponovo se brzo vrati Jasinu i poče, u sebi se osmjehujući, da razmišlja o jednoj prirodi koju njih dvojica dijele,
0 prirodi koju su, bez sumnje, naslijedili od djeda. Ko zna, možda ta priroda sada tinja i u Fehmiju pokrivena vaspi-

tanjem i uputnosti. Najzad, kako da se ne sjeti kako se jednog dana, neočekivano, vratio kući a do ušiju mu doprije Kemalov glas, koji je pjevao:
,,O ptičice na grani..."
Tada malko zastade iza vrata, ne samo da bi se pretvarao kako je stigao pošto je pjesma bila završena, nego da bi, iz dubine duše, uživao u njegovom glasu. A kad je mladić završio pjesmu, snažno otvori vrata, nakašlja se, uđe u sobu, osjećajući u duši radost koju niko nije primijetio. Koliko bi uživao, koliko bi se radovao da ponovo vidi svoje sinove kako su smireni i raspoloženi! Ali, stani malo! Jasin ima nešto posebno u svom karakteru što on nema, odnosno nemaju oni isti karakter u strogom smislu te riječi. Jasin je slijepa životinja... Jednom nasrne na Um Hanefi, a drugi put ga uhvate sa sluškinjom Nurom. Valja se kao stoka po prašini, ne mareći ni za što. A on nije takav. Da, shvata on koliko je Jasin teško podnio što je morao čitavu noć provesti u ovom poluzatvoru, shvata
1 zato što je i sam, utučen i tužan, kao da je izgubio nekog dragog, morao to isto podnijeti. Ali, pretpostavi da je on otišao da prošeta u vrtu na krovu, kao što je Jasin učinio, i naišao na služavku... Pretpostavimo i da mu je odgovarala ukusu... Da li bi se upustio u takvu avanturu? Ne, zasigurno ne! Šta bi ga zadržalo? Možda to mjesto? Porodica? Možda

zrelo doba? Eh, ovo posljednje ga je pogodilo. Učini mu se da zavidi Jasinu što je podjednako
u cvijetu mladosti i grešnoj bludnosti. Bilo kako bilo, njihove prirode su različite. Gospodin nije, kao njegov sin, bio zanesen svakom ženom bez ikakve mjere i obzira. Njegova se strast uvijek odlikovala lagodnošću, finim ukusom za izbor, za izvjesne društvene obzire, uz normalne prirodne odlike. Bio je ponesen ženskom ljepotom i tijelom, ponosom i elegancijom. Ni Dželila, ni Zubejda ni Merjemina majka, ni desetine drugih nisu bile lišene bar jedne od ovih odlika. Uz sve to, njegova se narav zadovoljavala prije svega lijepim prizorom i prijatnim društvom, uz sve ono što dolazi uz to - piće, priča, pjesma ... Jedva da prođe nešto duže vremena sa novom ljubavnicom, a već mu se u srcu javi nova želja za svježim mirisima ruže, tamjana i mošusa. Podjednako je volio ljepotu kao takvu kao i njene blještave, javne manifestacije. Privlačili su ga visoki ugled i slava. Dopadalo mu se da svom odabranom društvu nabaci kako vodi ljubav i ima ljubavnice, osim u rijetkim slučajevima, kada se to moralo tajiti i kriti, kao što je bio slučaj sa Merjeminom majkom. Međutim, taj „društveni" aspekt njegovih ljubavnih avantura, nije mu nametao žrtvovanje ljepote. Ljepota i popularnost, na ovom planu, išli su jedno uz drugo, kao tijelo i sjenka. Najčešće je ljepota bila ta čarobna ruka koja je otvarala vrata popularnosti i ugledu. Vodio je ljubav sa

najpozantijim pjevačicama svoga vremena. Nijedna ga svojim zgodnim izgledom i ljepotom nije razočarala. To ga je navelo da se sa prezirom podsjeti na Jasinove hirove, da negodujući ponavlja: „Um Hanefi, Nura! Kakvo živinče!" U njega takve nastranosti nema, mada nije imao potrebe da se dugo pita otkud to: on još
nije zaboravio ni ženu koja je Jasina donijela na svijet i ulila mu svoj prljavi karakter. On jeste odgovoran za njegovu silnu strast, a ona je, pak, odgovorna za prirodu te strasti koja ga vuče na dno života.
Ujutro je počeo da „ozbiljno" razmišlja o čitavom tom pitanju i gotovo da pozove dvoje supružnika da raščisti što ima medu njima, a i između njega i njih dvoje, ali se predomisli i odgodi razgovor za neko pogodnije vrijeme.
Kad je Fehmi upitao Jasina zašto je izostao od trpeze, ovaj mu kratko odgovori:
- Bezvezna stvar, pričaću ti o tome kasnije...
Fehmi nije znao zašto se otac ljuti na njegovog brata, ali kad je nestalo služavke Nure, sve je naslutio. Porodica je dočekala jutro na neuobičajen način: Jasin je rano izišao iz kuće, Zejneba je ostala u svojoj sobi, ostali muškarci su također napustili dom, uznemireni i prestrašeni, ne dižući pogled prema vojnicima, dok je majka iza prozorskih kapaka na balkonu molila boga da ih sačuva svakog zla.

Emina nije željela da se miješa u taj „događaj" na krovu. Siđe u dvorišnu kuhinju, čekajući da joj se, po običaju, pridruži Zejneba. Ona je, iz svog dostojanstva, nije podržavala u njenom gnjevu, nego je sve to smatrala beznačajnom stvari koja ju je ozlojedila. Pitala se: „Kako uopšte može da sebi daje prava koja ni jedna žena sebi ne dopušta?"
Bez sumnje, Jasin je pogriješio, uprljao je jednu časnu kuću, ali je on pogriješio u odnosu na svoga oca i njegovu neprikosnovenost, a ne u odnosu na njena prava. Zar nisam anđeo u odnosu na ovu djevojku? No, kako je vrijeme prolazilo, nije više mogla da čeka i riješi da je potraži po kući. Pope se na njen sprat, pozva je, zatim uđe u njenu sobu, ali od nje nije bilo ni traga ni glasa. Obišla je sve sobe, jednu za drugom, zovući je i pretražujući čitavu kuću iz ugla u ugao, a onda, udari dlanom o dlan i uzviknu:
- Bože, Je li to Zejneba sebi dopustila da napusti svoju kuću?

LIX

Emina se nije mogla osloboditi teškog oblaka koji ju je tog dana pritiskao. Nije je napuštala briga da bi vojnici mogli da presretnu, u odlasku ili povratku, nekog od muških članova njene porodice. Fehmi se prvi vratio. Čim ga je ugledala, bilo joj je lakše, postala je smirenija, ali je on bio namršten. Zato ga upita:

- Šta je s tobom, sine? On uzdahnu i reče:
- Ne podnosim da gledam ove vojnike! Žena mu nježno odgovori:
- Ne pokažuj mržnju prema njima. Ako me voliš, ne čini to...
Međutim, on se samo trudio da joj udovolji. Nije se osmjelio ni da ih izazovno pogleda. Išao je svojim putem oborene glave, plašeći se da i jednog od njih pogleda. Stigao je kući pitajući se ironično šta bi oni učinili kad bi znali da se vraća sa demonstracija, da se sukobio sa engleskim vojnicima u gotovo pravoj bici, da je jutros rasturao desetine letaka koji pozivaju na borbu protiv njih.
Sjede, prebirajući šta je danas doživio, manje se prisjećajući kako je bilo, a više maštajući kako bi želio da bude. Takav mu je bio običaj: po danu je radio, a noću sanjao, pri čemu su ga, u oba slučaja, obuzimala najuzvišenija i najniža osjećanja: s jedne strane, ljubav prema sopstevnom narodu a s druge strane želja da ubija i uništava. To su bili snovi koji su ga kraće ili duže vrijeme opijali, a onda bi se trgnuo, jer je znao da su neostvarljivi i nezamislivi, snovi o bitkama kojima stoji na čelu poput Jovanke Orleanske, o tome da otme oružje od neprijatelja i da ga njime napadne, da porazi Engleze, da održi nezapamćen govor na trgu Opere, da prisili Engleze da objave nezavisnost Egipta, da se Saad trijumfalno vrati iz progonstva, da se sretne sa vođom, da mu ovaj kaže neku

riječ, da Merjema bude među svjedocima tog istorij-skog ostvarenja. Da, njegovi su snovi uvijek bili okrunjeni Merjeminom slikom, iako se tokom svih tih dana povukla tamo negdje daleko, kao što se mjesec povuče iza oblaka poslije oluje, zbog čega mu je srce bilo sasvim nemirno. Uto mu majka, pritežući maramu oko glave, reče zbunjeno:
- Zejneba se naljutila i otišla kući svoga oca!
Uh, gotovo da je zaboravio što se zbilo sa njegovim bratom i porodicom ovog jutra. Sad se potvrdilo što je naslućivao kad je saznao da je služavka Nura otišla. Uplaši se da će majka dokučiti šta misli, pogotovo što je sasvim jasno kazala o čemu se radi. Vjerovao je da je ona i prije mislila da on to shvata ili bar pretpostavlja. Nije znao šta da rekne, pogotovo što nije želio da kaže nešto što ne misli. Ništa mu nije bilo mrze nego da, umjesto potpuno otvoren, bude s njom dvoličan. Najzad se zadovoljio da promrsi:
- Sve će to bog srediti...
Emina nije progovorila ni riječi. Kao da je odlazak Zejnebe bio tako beznačajna stvar da ne zaslužuje više od jedne informativne rečenice, te druge rečenice kao molbe.
Fehmi prikri suzdržavani smijeh jer je shvatio da njegova majka trpi od istih osjećanja i da je zbunjena jer, po svojoj prirodi, nije u stanju da se pretvara, ne zna da laže, čak i kad je prisiljena ponekad da to učini, otkrije je njena narav koja, uz njenu prostotu, ne prihvata nikakve maske. No, njihova

zdvojnost nije dugo trajala. Za nekoliko minuta vidješe kako dolazi Jasin. Učini im se, po izrazu njegovog lica, da uopšte nije svjestan problema koji su nastali u kući i da još ne zna dokle su ti problemi dogurali. Fehmi se tome nije mnogo čudio jer je znao kako on olako prima probleme koji se tiču drugih. U stvari, kod Jasina je preovladalo prijatno osjećanje da je imao jednu uspješnu ljubavnu avanturu zbog koje je zaboravio sve druge probleme. Na putu prema kući pre-sretnu ga jedan vojnik, kao da je iz zemlje ispao. Sav je uzdrhtao, očekujući da će mu se dogoditi neko zlo, kao nikad dotle. Ili, bar neko uvredljivo poniženje na očigled prolaznika i vlasnika radnji. No, nije se zbunio, nego se, ljubazno i prijateljski, obratio vojniku kao da ga zaustavlja u prolazu:

- Molim, gospodine...

Međutim, vojnik je tražio šibicu. Osmjehivao se, da, zbilja se osmjehivao. Jasin se veoma začudi tako da nije odmah shvatio šta vojnik želi. Ovaj to ponovi, no Jasin nije mogao zamisliti da se jedan engleski vojnik smiješi na takav način, odnosno, ako se engleski vojnici smiješe
kao i ostali svijet, da se jedan od njih tako, gotovo uljudno, smiješi njemu. Obuze ga neka radost tako da je nekoliko trenutaka ostao ukočen, ne dajući nikakav odgovor niti se mičući sa svog mjesta. Zatim se trgnu i požuri da učini tu jednostavnu uslugu ovom silnom, nasmiješenom vojniku.

No, kako je bio nepušač, nije imao uza se šibice, trknu do hadži Derviša, prodavca leća, kupi kutiju šibica i brzo se vrati do vojnika, pruži mu je, a ovaj, prihva-tajući je, reče:
- Hvala ti... !
Nije se on toliko uzbudio na njegov prijatni osmijeh, nego je izraz zahvalnosti bio poput čaše piva kojom utoli žeđ neko ko više nema snage za viski. Bio je zadovoljan i ponosan. Njegovo puno, nasmijano lice porumenje, kao da je ono „thank you" bilo bogzna kakva nagrada. Međutim sve je to značilo da on može bezbjedno prolaziti pored logora. No, čim je vojnik krenuo, on mu krajnje prijateljski, iz dubine duše, reče:
- Nek' ti je sa srećom, gospodine...
Krenu kući, zanoseći se od radosti. Kakvu je sreću doživio! Englez, ne Australijanac ili Hindus, nasmiješio mu se i zahvalio mu! Englez, to jeste čovjek koji u njegovoj mašti predstavlja uzor ljudskog roda. Sigurno je da kod njega izaziva gnjev kao kod svih Egipćana, ali ga u dubini duše poštuje i uzdiže, tako da mu se često učini kako je on stvoren od sasvim druge građe nego ostali ljudski stvorovi. Taj mu se čovjek nasmiješio i zahvalio mu se! Odgovorio mu je na pravi način, ljubazno i sa osmijehom, sa svojim veoma uspješnim engleskim za koji je zaslužio onu zahvalnost! Kako da povjeruje u sve one bestijalne postupke koji im se pripisuju! Zašto su, ako su ovako delikatni, prognali Saada

Zaglula? Međutim, njegovo oduševljenje presahnu čim pogleda u gospođu Eminu i Fehmija i pročita šta im oči govore. Brzo se prisjeti svojih problema koje je na čas ostavio, sjeti se da se ponovo suočava s istim problemom od kog je pobjegao u rano jutro. Pokazujući prstom prema sobi na gornjem spratu upita:
- Zašto ne sjedi s vama? Je li još ljuta?
Emina pogleda u Fehmija i tiho i zbunjeno odgovori:
- Otišla je svom ocu.
On začuđeno i nervozno podiže obrve i upita: .:
- Zašto si je pustila da ode? Uzdahnuvši, Emina odgovori:
- Izvukla se tako da niko nije primijetio...
Osjeti da bi trebalo da kaže nešto što će udovoljiti njegovom dostojanstu pred bratom i majkom, pa reče onako ovlaš:
- Dok ne...
Fehmi riješi da sve to ćuti da bi pokazao bratu kako ne zna o čemu se radi, pa onda da to ne spominje pred majkom, te ga sasvim prosto upita:
- Šta nam treba sva ova nevolja?
Jasin ga ispitivački pogleda, a onda odmahnu svojom ručerdom, razvlačeći usne, kao da mu veli: „Nema nikakve nevolje!" Zatim reče:
- Današnje mlade žene nisu više u stanju da se lijepo ponašaju!
Zatim, gledajući u Eminu: ,,

- Gdje su sad nekadašnje žene!?
Emina kao stidljivo okrenu glavu u stranu, a u stvari da sakrije osmijeh koji nije mogla da savlada kad joj se u glavi javiše dvije slike, sadašnja slika Jasina, slika zamišljenog, „nepravedno" oklevetanog propovjednika i ona slika kad je sinoć uhvaćen na krovu. Međutim, Jasinova uzrujanost je bila mnogo veća no što mu je situacija dopuštala da je ispoljava. Jer on, uz svu težinu razočarenja koje je snašlo njegov bračni život, ni jednog trenutka nije razmišljao o tome da prekine s tim životom, u kome je našao utočište, stabilnost i brigu, uz skoro, srećno očinstvo koje je toliko rado očekivao. Uvijek je želio da ona bude uz njega, da joj se vrati sa svojih raznovrsnih izlazaka, kao što se putnik na kraju godine vrati u svoj zavičaj. Nije mu promaklo kakav će žestoki sukob između njega i oca i njega i gospodina Ifeta, izazvati odlazak njegove žene, uz svu bruku koja će zaudarati tako da će gristi za nos. Pasja kći! Koliko je bio riješen da je navede da prizna da je pogriješila više nego on. Biće da je i sam gotovo čvrsto bio uvjeren u to. Zakleo se da će je zasigurno natjerati da se ispriča i da će je on lično vaspitati na sve moguće načine. No, ona je otišla... Poremetila mu je sve planove, stavila ga u nimalo zavidnu situaciju. Pasja kći! Trgnu se iz svojih misli na neki snažan krik koji propara tišinu koja je vladala u kući. Okrenu se prema Fehmiju i majci koji su napeto i uznemireno

osluškivali. Krici su se i dalje čuli i oni lako shvatiše da su to ženski krici, ali su se očima pitali otkud dolaze i šta im je uzrok: oplakuje li umrlog, je li kakva svađa ili poziv u pomoć? Emina se pomoli bogu tražeći da ih zaštiti od svih zala, a onda Fehmi reče:
- To je blizu... vjerovatno u našoj ulici... Naglo ustade i, namrštena čela, upita:
- Zar Englezi nisu jednom napali neku ženu koja je prolazila ulicom?
Otrča na balkon, a ostalo dvoje za njim, premda su krici prestali, a da oni nisu znali otkud su dolazili. Sve troje pogledaše kroz otvore na balkonu, osmatrajući ulicu. Pogled im se zaustavi na ženi koja im privuče pažnju svojim neobičnim držanjem na sred ulice kao i na brojnim prolaznicima i vlasnicima radnji oko nje. Odmah su je prepoznali i uzviknuše:
- Um Hanefi... Emina koja ju je poslala da vrati Kemal^ iz škole,
upita:
- Kemal... bože, gdje je Kemal? Zatim, potaknuta nagonskim osjećanjem:
- Ona je to vrištala... Sad sam joj prepoznala glas... Gde je Kemal? Pomagajte...
Ni Fehmi ni Jasin ne progovoriše ni riječi. Bili su obuzeti osmatranjem ulice, a posebno engleskog logora, prema kome

su vidjeli uperene pogleda okupljene mase, a na prvom mjestu Um Hanefi. Da, nije bilo nikakve sumnje da je ono Um Hanefi kričala tako da su se ljudi okupljali oko nje, ali isto tako nije bilo sumnje da je ona zvala u pomoć zbog opasnosti koja je prijetila Kemalu. Majka onda usredsredi svoj prestravljeni pogled na Engleze. Ali, o kakvoj se opasnosti radi? Gdje je Kemal? Šta se zbilo sa dječakom? Ni majka, sa svoje strane, nije prestajala da zove u pomoć a njih dvojica, pak, nisu znali kako da je smire, možda je i njima bio potreban neko ko će ih smiriti. Gdje je Kemal? Vojnici sjede, stoje, idu za svojim poslom, svako je nečim zauzet, kao da se ništa nije dogodilo, kao da se tamo niko nije okupio.
Jasin iznenada udari Fehmija po ramenu i uzviknu:
- Vidiš li ove vojnike kako stoje ukrug podno ulice Između dva dvorca, a Kemal među njima... Pogledaj...
Majka nije izdržala pa viknu:
- Kemal među vojnicima... Eno ga, bože... Bože! Pomagajte!
Četiri krupna vojnika su stajala ukrug prekrštenih ruku. Fehmi je nekoliko puta prelazio očima preko vojnika, ali nije uspio da vidi ono što je želio. No, sada je primijetio Kemala kako stoji usred kruga vojnika, vidio ga je kroz raširene noge vojnika koji mu je bio okrenut leđima. Učini mu se da će ga šutnuti svojim nogama kao fudbalsku loptu dok ga ne dokrajče. Zbog straha za brata, zaboravio je na sebe pa nervozno reče:

- Idem do njega bez obzira na posljedice...
Ali ga Jasin uhvati za rame i reče odlučnim glasom:
- Stani!
Zatim se obrati majci, osmjehujući se, tihim glasom:
- Ne plaši se... Da su htjeli da mu učine kakvo zlo, već bi to uradili... Pogledaj ga, zar ne izgleda kao da se raspričao? Zatim, šta mu je ono crveno u ruci? Kladim se da je parče čokolade! Smiri se... Oni se zabavljaju... -Uzdahnuvši: - Što smo se uplašili ni zbog čega!
Jasin se smiri i brzo se sjeti svoje srećne avanture sa jednim vojnikom. Nije isključivao mogućnost da među njegovim kolegama još ima tako prijatnih i dobrih ljudi.
559Zatim pomisli da bi bilo dobro da potkrijepi svoje riječi i ohrabri majčino zabrinuto srce. Pokaza na Um Hanefi, koja je i dalje onako stajala i reče:
- Zar ne vidite da je Um Hanefi prestala da vrišti čim za to više nije bilo razloga! Eno, i ljudi se, sasvim mirno, razilaze...
Emina promrsi drhtavim glasom:
- Neće mi se srce smiriti dok se ne vrati... Usredsrediše svoje poglede na dječaka, odnosno na
njegovu pojavu koja se s vremena na vrijeme ukazivala. Vojnici su spustili svoje prekrštene ruke i sastavili raširene noge kao da su se uvjerili da je Kemal odustao od pomisli da pobjegne. Sad se dječak sav vidio. Smiješio se i pričao. To su zaključili iz micanja njegovih usana i pokreta ruku kojima se

pomagao pri govoru. Izgleda da su nekako uspjeli da se sporazumiju, mada su oni tek donekle mogli da se koriste egipatskim dijalektom. Ali, šta on to njima govori, a šta oni njemu? To niko od njih nije mogao pogoditi. Međutim, oni su se već pribrali. Čak je i sama majka najzad mogla da posmatra taj neobičan prizor sa uzbuđenjem i muklim nemirom, ali više nije zapomagala niti pozivala u pomoć.
Jasin poče da se smije i reče:
- Izgleda da smo pretjerali u zloslutnim mislima kad smo očekivali da će zaposjedanje naše četvrti od strane ovih vojnika biti izvor beskrajnih nevolja.
Iako je Fehmi izgledao zadovoljan odnosom vojnika prema Kemalu, ipak mu se nije dopala Jasinova primjedba pa reče, ne odvajajući pogled od dječaka:
- Vjerovatno se njihov odnos prema odraslim muškarcima i ženama razlikuje od odnosa prema djeci... Ne pretjeruj u optimizmu...
Jasin htjede da im ispriča svoj prijatni događaj sa vojnikom, ali se predomisli u pravom trenutku, ne želeći da izazove brata, zatim reče blagonaklono i prijazno: '
- Nek' nas bog u dobru oslobodi od njih... Emina nestrpljivo upita:
- Zar ne bi mogli da ga, uz zahvalnost, puste? Međutim, u Kemalovom krugu se nešto događalo.

Jedan od četvorice vojnika se vrati u šator i ubrzo donese drvenu stolicu i stavi je pred Kemala. Dječak brzo skoči na stolicu, uspravi se, pruži ruke niza se, kao da je u kakvom stroju. Fes mu je bio zabačen prema potiljku, vjerovatno to nije ni osjetio, i otkrivao njegovu veliku, krupnu glavu. Šta će reći? Šta znači ova poza? Ta pitanja nisu dugo ostala bez odgovora; ubrzo se začu njegov visoki, zvonki glas:
„Oči moje drage, volio bih da pođem u svoj zavičaj, Oči moje drage, vlast mi je uzela dijete... " Pjevao je sekvencu po sekvencu, svojim prijatnim glasom, a vojnici su ga pratili otvorenih usta, nasmijanih lica i aplaudirajući na svaki refren. Jedan vojnik, shvativši nešto iz pjesme i uzbudivši se, počeo je da kliče: „Idem u svoj zavičaj,
idem u svoj zavičaj.. ? "
Kemal, ohrabren raspoloženjem slušalaca, još bolje poče da pjeva i popijeva, da podiže glas, a kad završi ' pjesmu, dočeka ga pljesak i odobravanje, u čemu je učestvovala i porodica kroz otvore na balkonu, srca ispunjenih radošću i nježnošću. Da, zbilja je porodica, uz odobravanje pratila njegovu pjesmu, nježno i uznemireno, moleći se da se on izbavi i da dobro obavi posao. Plašili su se da se ne obruka, da ne zapjeva neskladno, kao da je pjevao u ime svih njih ili kao da su oni pjevali iz njegovog grla, kao da je njihova čast, svakog pojedinačno i u cjelini, bila povezana sa usjehom njegove pjesme. U žiži ovih osjećanja Emina je zaboravila na

sve svoje stahove. Čak je i Fehmi za to vrijeme razmišljao samo o pjesmi i o želji da uspije. Kad je dovršio pjesmu, duboko su odahnuli i poželjeli da se odmah vrati, prije no što se nešto nenadno ne dogodi, što bi im pokvarilo ovaj divni kraj. Izgledalo je da je predstava završena. Kemal skoči sa stolice na zemlju, pozdravi se pojedinačno sa vojnicima, a onda potrča prema kući. Porodica sjuri s balkona u salon da ga dočeka. Dojuri zajapurena lica, zadihan, mokra čela, dok su mu oči, nasmijano lice i opušteni pokreti ruku govorili kako je radostan i kako se pobjedonosno osjeća. Njegovo malo srce zahvatila je svekolika radost o kojoj im je govorio svim svojim bićem i pozivao ih da je s njim dijele, to je bila radost poput nadošle poplave koju ne može da obuzda korito rijeke pa se razlije i poplavi polja i doline. Bio je dovoljan samo jedan pogled da mu pokaže kako se njegova avantura odslikava na njihovim licima. Međutim, dječak je bio zaslijepljen radošću i uzviknu:
- Donosim vam vijest u koju nećete povjerovati niti je možete zamisliti...
. Jasin se glasno nasmija i podrugljiv
- Kakvu vijest, oči moje mile?
Ovo pitanje mu skinu mrenu sa očiju, pa mu odjednom sve bijesnu: vidio je lica u punoj svjetlosti, jasna, rječita... Međutim, to što je znao da su vidjeli njegovu dogodovštinu sa vojnicima, oslobodilo ga je potrebe da ih fascinira svojom

čudesnom pričom. Utonu u smijeh, udarajući se rukama po koljenima, a onda reče, savlađujući se:
- Jeste li me stvarno vidjeli? Tada se javi glas Um Hanefi koja se žalila:
- Bilo bi bolje da ste vidjeli koliko sam bila jadna i čemerna! Čemu sva ova radost kad sam sva izbezumljena! Još jedan ovakav događaj, pa nek' me bog uzme!
Nije bila skinula ogrtač pa je izgledala poput kakve napuhane vreće, lica blijeda i iscrpljena, a u očima joj neka čudna podatnost. Emina je upita:
- Šta se zbilo? Zašto si vikala? Bog je bio dobar i ništa strašno nismo doživjeli...
Um Hanefi se leđima nasloni na krilo vrata i poče da govori:
- Zbilo se što nikad neću zaboraviti, gospoja... Vraćali smo se, kad se pojavi i skoči pred nas jedan od ovih vražjih vojnika i dade znak da gospodin Kemal dođe kod njega. Kemal se uplaši i potrča prema prolazu Kermez, ali mu drugi vojnik prepriječi put, tako da on, vičući, skrenu u ulicu Između dva dvorca. Srce mi se ukočilo od straha. Počeh da dozivam u pomoć što sam glasnije mogla, ne ispuštajući ga nikako iz vida. Bježao je od jednog do drugog vojnika, dok ga najzad nisu opkolili. Gotovo sam umrla od silnog straha. Gotovo ništa više nisam vidjela. U tili čas se ljudi iskupiše oko mene, ali sam ja i dalje

vikala, dok mi brico, čika Hasanejn ne reče: „Neka ga bog sačuva zla tih kopiladi! Pomoli se jedinom bogu! Biće oni ljubazni prema njemu!" Ah, gospoja, bili smo i kod Husei-nove džamije i to nas je spasilo zla! Kemal je prosvjedovao:
- Ja uopšte nisam vikao... Um Hanefi se udari po grudima i reče:
- Tvoj vrisak mi je probio uši, htjela sam da poludim... On joj odgovori prigušenim glasom kao da se ispričava:
- Mislio sam da hoće da me ubiju... Međutim, jedan mi zviznu i potapša me po ramenu a onda mi dade - tada dječak tutnu ruku u džep - parče čokolade i ja se oslobo-dih straha. Eminu napusti radost koja je, moguće, bila patvorena, ishitrena radost. U stvari, ono što ne bi trebalo da smetne s uma to je da je Kemala nekoliko minuta držao užasan strah i da treba da se dugo moli bogu da ga spase od posljedica tog straha. Nije ona u tom njegovom silnom strahu vidjela tek neko prolazno osjećanje. Ne, uopšte ne! To je bio neobičan strah koji nosi skrivenu, mutnu koronu pod koju se sklanjaju zli demoni, kao što se slijepi miševi sklanjaju u tamu. Ako takav strah spopadne nekog, posebno mlađeg, donosi mu teške, opasne posljedice. Zato je on u njenom pogledu osjetio da mora da bude još oprezniji i pažljiviji, da prouči iz Kur'ana neku molitvu ili zapis. Ona mu tužno reče:
- Prestravili su te... Bog ih ubio... ! Jasin je dokučio šta ona misli. Reče joj, u šali:

- Čokolada je djelotvoran zapis za strah...
Zatim se obrati Kemalu:
- Je li se razgovor vodio na arapskom?
Kemal se obradovao tom pitanju jer mu je, ponovo, otvorio prostor za maštu i avanture, izbavljajući ga iz tjeskoba stvarnosti. On odgovori, ponovo nasmijan i veseo:
- Govorili su mi nekim čudnim arapskim... Eh, da si ih samo čuo... !
Uze da oponaša njihov način govora. Svi su se smijali. Čak se i majka nasmiješila. Jasin ga ponovo, zadirukujući, upita:
- Šta su ti rekli? "
- Mnogo su me pitali... Kako ti je ime, gdje ti je kuća, voliš li Engleze...
Fahmi ga podrugljivo upita:
- Šta si im odgovorio na ovo posljednje pitanje? Brat ga nekako zbunjeno i kolebljivo pogleda. Ali,
umjesto njega, odgovori Jasin:
- Naravno, rekao je da ih voli... Šta si očekivao da kaže?
Međutim, Kemal, u uzbuđenju, nastavi:
- Ja sam im također rekao da vrate Saad-pašu! Fehmi se morao glasno nasmijati: ,,;.'
- Stvarno? I šta su ti odgovorili?
Taj smijeh je vratio raspoloženje Kemalu i on odgovori:
- Jedan od njih me povuče za uho i reče: „Saad-paša
- no."

Jasin pJMOvo upita: - Šta m ti još rekli?
Kemal naivno odgovori:
- Pitali su me ima li djevojaka u našoj kući.
Oni se, po prvi put kako se Kemal pojavio, ozbiljno pogledaše a onda Fehmi ozbiljno upita:
- I šta si im odgovorio?
- Rekao sam im da su se teta Aiša i Hatidža udale, ali me oni nisu shvatili. Onda sam im rekao da je u kući samo mama, a oni su me pitali šta to znači, i ja sam im odgovorio...
Fehmi baci pogled na svog brata Jasina kao da mu veli: „Jesi li vidio kako sam imao pravo kad sam pomišljao na zlo?" A onda mu reče ironično:
- Nisu njemu dali čokoladu tek tako... ..,,. ,*. . Jasin se blijedo nasmiješi i promrsi:
- Nema razloga da se uznemiravamo...
Ne želeći da ovaj tmurni oblak prekrije njihovo sijelo, upita Kemala:
- A kako su te pozvali da pjevaš? Kemal se nasmija:
- Za vrijeme razgovora, jedan od njih je počeo da pjevuši... , pa sam ih zamolio da čuju moj glas...
Jasin se glasno nasmija i reče:
- Kako si ti hrabro momče! Zar te nije bilo strah, onako uz njih, raskrečenih nogu?
Kemal odgovori važno:

- Uopšte... - Zatim uzbuđeno: - Kako su zgodni! Nikad nisam vidio zgodnije ljude! Plave oči, zlatna kosa! Svijetla, bijela lica... Kao teta Aiša!
Iznenada uleti u sobu za učenje i pogleda u fotografiju Saada Zaglula koja je visila uz slike kediva, Mustafe Kamila i Muhameda Ferida. Zatim se vrati i reče:
- Oni su mnogo zgodniji od Saad-paše! Fehmi tužno odmahnu glavom:
- Kakav si ti izdajnik! Kupili su te za parče čokolade. Nisi ti toliko malen da ti možemo oprostiti što govoriš. Iz tvoje škole svaki dan poneko strada, bog te prokleo!
Um Hanefi je već donijela mangalu, džezvu, šolje i samljevenu kafu. Emina je počela da priprema kafu za njihovo uobičajeno sijelo. Sve je bilo kao nekada, osim Jasina koga su mučile misli o njegovoj gnjevnoj ženi, dok se Kemal malko izdvojio, izvadio čokoladu iz džepa i skinuo s nje sjajni, crveni omotač. Činilo se da se i Fehmijev gnjev izgubio jer je, u tom trenutku, osjećao samo zadovoljstvo i ljubav...

LX

Jasinov bračni problem toliko se komplikovao kako to niko nije očekivao. Vrlo rano u dućan gospodina Ahmeda dođe Muhamed Ifet. Bilo je to već sutradan po Zejnebi-nom

odlasku ocu. Prije nego što će povući ruku koju mu je stisnuo gospodin u znak pozdrava, on progovori:
- Gospodine Ahmede... Došao sam sa jednom molbom: Zejneba mora da se razvede, bolje danas nego sutra, ako je moguće...
Gospodin problijedje. Zaista, Jasinovo ponašanje ne može biti gore, ali nije očekivao da će ono navesti jednog vrlog čovjeka, kao što je gospodin Ifet, da traži razvod, niti je uopšte mogao zamisliti da će ovakve „ludosti" izazvati razvod. Štaviše, nikako mu nije padalo na um da će zahtjev za razvod doći sa ženine strane. Učini mu se da se svijet okrenuo naglavačke. Nije mogao da povjeruje da njegov sagovornik ozbiljno misli, pa reče svojim prijatnim tonom koji je toliko plijenio njegove prijatelje:
- Kad bi naši drugari bili s nama da te vide kako mi se tako grubo obraćaš... ! Slušaj me, u ime našeg prijateljstva, ja ti zabranjujem da riječ „razvod" uopšte pređe preko tvog jezika.
Zatim pažljivo osmotri njegovo lice da ispita efekat svojih riječi. Međutim, ono je bilo mračno i namršteno, nagovješćujući loše izglede i odlučnost. Poče da osjeća svu zloslutnu ozbiljnost situacije. Pozva ga i ovaj sjede, ali je bivao sve mračniji. On ga dobro poznaje: uporan i silovit, kad ga spopadne gnjev, zaboravi i prijateljstvo i lijep odnos.

Na oštrici njegove srdžbe kidaju se sve veze bliskosti i naklonosti.
Gospodin reče:
- Kaži: bog je jedan... Razgovarajmo mirno... Kao da svoj ton hrani vatrom svog gnjeva koji je
u njemu plamtio, Muhamed Ifet odgovori:
- Naše prijateljstvo je obezbijedeno, ostavimo ga po strani. S tvojim sinom Jasinom se ne može živjeti. To sam utvrdio pošto sam sve saznao. Koliko je, jadna, trpjela! Dugo je u sebi držala što ju je tištalo, sve je od mene krila... A onda, kad joj je srce gotovo prepuklo, sve mi je ispričala... Nema ga po cijelu noć, vraća se u zoru, lomatajući se od zida do zida pijan, zanemaruje je, ne prima je... A onda, šta je bila posljedica tog njenog dugog strpljenja! Da ga uhvati u svojoj kući sa služavkom! - Pijunu na tlo. - Crna služavka! Moja kći to nije zaslužila, ne, nije, gospodara mi nebesa! Ti najbolje znaš šta ona meni znači. Ne, gospodara mi nebesa, nisam Muhamed Ifet, ako predem preko ovoga...
Uobičajena priča, ali u njoj ima nešto novo, što ga je pogodilo, čak i potreslo. Kaže: „Vraća se u zoru i lomata se od zida do zida pijan." Zar je već krenuo i po krčmama? Kada? Kako? Ah, sad nema vremena za razmišljanje i nervozu, treba da se potpuno smiri, trenutak zahtijeva smirenost i samosavlađivanje. Mora da ovlada situacijom, da izbjegne veće zlo. Reče sa žaljenjem:

- Ono što tebe žalosti, mene višestruko žalosti. Na žalost, za sva ta njegova nedolična ponašanja ja nisam uopšte znao niti sam na njih pomišljao... osim ovog posljednjeg događaja. Takvu sam mu oštru lekciju održao kako samo ja sebi mogu da dozvolim. Šta bih mogao da učinim? Strogo sam ga vaspitavao još od djetinjstva. Međutim, izvan naše volje postoji neki svijet, postoje đavoli koji se poigravaju našom čvrstinom i upropaštavaju naše dobre namjere.
Izbjegavajući gospodinove oči i gledajući u sto, Muhamed Ifet reče:
- Nisam došao da tebe kudim ili da ti pripisujem bilo kakvu manjkavost. Ti si kao otac primjer u koji se može ugledati, ali se ne može dostići. Međutim, to ne može promijeniti bolnu istinu, a to je da Jasin nije ono što si ti želio da bude i da on, kakav je sad, ne odgovara za bračni život.
Gospodin reče donekle prijekorno: "
- Polako, gospodine Muhamede... ! f. »o Čovjek nastavi, uporan u svom stavu:
- U svakom slučaju, neće odgovarati kao muž mojoj kćeri. Naći će on neku koja će ga primiti takvog kakav je, mimo nje! Moja kći to ne zaslužuje. Ti najbolje znaš šta mi ona znači.
Gospodin se nagnu prema čovjeku i reče mu nižim glasom i kao da skriva osmijeh:

- Nije Jasin izuzetak među muževima... Koliko ih ima koji piju, banče i idu na stranu!
Muhamed Ifet se namršti da izbjegne da olako odgovori na ove riječi koje su mogle biti i šala i oštro reče:
- Ako misliš na naše društvo ili posebno na mene, tačno je da ja pijem, da bančim, vodim ljubav, ali ja, čak mi svi, ne uvaljujemo se u blato prljavštine... Crna služavka! Je li ta nevolja suđena mojoj kćeri? Ne, nikako, gospodara mi nebesa! Neće ona biti njegova, niti će on biti njen...
Gospodin Ahmed je shvatio da je Muhamed Ifet, jednako kao i njegova kći, spreman da oprosti mnoge stvari, osim da Jasin ima odnose i sa njegovom kćeri i sa tom crnom služavkom. On ga zna: Turčin, tvrdoglav kao magarac.
Zatim se sjeti šta mu je rekao njegov prijatelj Ibrahim Far kad mu je otkrio svoju namjeru da zaruči Zejnebu za svog sina Jasina: „Prava kći pravog oca. Muhamed Ifet je naš dragi brat, a njegova kći je naša kći. Jesi li dobro razmislio šta ta djevojka znači za njega? Jesi li razmislio da Muhamed Ifet ne bi dozvolio da na nju padne i zrnce prašine?" Uz sve to, on nije mogao da mjeri stvari osim svojim mjerilima. Uvijek se ponosio da Muhamed Ifet, uz svu žestinu svoga gnjeva kad ga zahvati, nikad, ni jedan jedini put, nije bio ljut na njega tokom njihovog dugog drugovanja. Upita ga:

- Polako, zar ne vidiš da su naši principi isti, iako se razlikuju u detaljima? Crna sluškinja ili pjevačica. Zar obje nisu žene?
U Muhameda Ifete'toabreknuše vratne žile i on udari šakom o rub stola:
- Ti ne misliš što kažeš! Služavka je služavka, a gospođa je gospođa! Zašto ti onda ne vodiš ljubav sa služavkama? Jasin nije kao njegov otac. Žao mi je što mi je kći trudna. Koliko ne podnosim da imam unuka u kome će teći prljava krv!
Zaboli ga ova posljednja rečenica. Razljuti se. Međutim, uspio je svoju ljutnju da zadrži u sebi, zahvaljujući razboritosti koju je ispoljavao prema svojim prijateljima i drugarima, razboritosti sa prijateljima, kojoj je po snazi ravan samo njegov bijes u porodici. Zatim smireno reče:
- Predlažem ti da ovaj razgovor odgodimo za neko drugo vrijeme.
Muhamed Ifet odlučno odgovori:
- Želim da se moja molba prihvati ovog časa.
Ah, koliko je bio uzrujan, ne samo zbog tog razvoda, koji je njemu bio tako mrsko rješenje, nego mu je, s jedne strane, bilo žao prijateljstva tokom čitavog života, i, s druge strane, što je teško podnosio poraz. Zar on nije bio čovjek kome su se ljudi obraćali da rješava njihove sukobe i povezuje prekinuta prijateljstva i razvrgnute brakove? Kako sad da

doživi poraz, braneći sina, i da prihvati razvod? Gdje mu je obzirnost? Gdje razboritost? Gdje otmjenost i uljudnost?
- Postali smo svojta da bismo još više učvrstili svoje prijateljske veze. Kako mogu prihvatiti da ih sad zanemarimo?
Čovjek odgovori sa negodovanjem:
- Naše prijateljstvo je sigurno. Nismo djeca.. * Međutim, u moje se dostojanstvo ne smije dirati.
Gospodin upita blagim tonom:
- Šta li će ljudi reći o braku koji se raspao a da nije potrajao ni godinu dana?
Muhamed Ifet odgovori grubo:
- Ta bruka od čovjeka neće se vratiti mojoj kćeri... Ali, opet...
Međutim, primio je njegove riječi sa
istom blagošću. Izgledalo je da je njegova ozlojeđenost zbog nemoći da nešto učini bacila u drugi plan njegovu ozlojeđenost što nije mogao da išta učini prema nepromišljenosti ovog gnjevnog čovjeka. Da su i metak ispalili u njega, bilo bi mu lakše nego što je doživio takav neuspjeh. Tješio se da je razvod isključivo u njegovim rukama, može ga, ako hoće, dopustiti, a može i spriječiti. To Muhamed Ifet dobro zna. Zato je i došao da ga lijepo zamoli u ime njihovog prijateljstva koje mu tu jedino može pomoći. Ako kaže „ne", neće odbiti njegovu riječ, djevojka će se, htjela ne htjela, vratiti njegovom sinu. Ali će tada staro prijateljstvo biti stvar

prošlosti. A ako kaže „da", doći će do razvoda, ali će prijateljstvo biti održano a njemu će se priznati da je lijepo postupio. Neće mu biti teško da se, u budućnosti, posluži svim tim da bi ponovo uspostavio prekinute veze. Prema tome razvod, iako je bio poraz, bio je privremeni poraz u kome ima poželjne popustljivosti i plemenitosti, a može se, poslije izvjesnog vremena, pretvoriti i u pobjedu. Čim se uvjerio da je, bar donekle, u pravu, osjeti želju da ga prekori što je dirnuo u njegovo pravo. Zato mu reče značajnim tonom:
- Razvoda može biti samo uz moju saglasnost. Zar nije tako? Ipak, ja neću odbiti tvoju molbu kad si već tako uporan, iz poštovanja prema tebi i iz poštovanja prema našem prijateljstvu koje ti ne uvažavaš kad mi sve to govoriš.
Muhamed Ifet uzdahnu, ili što je bio zadovoljan željenim krajem, ili što se ljutio zbog prijateljevog prijekora, ili, pak, i jednog i drugog. Zatim reče odlučnim glasom, ali prvi put bez srdžbe:
- Hiljadu puta sam rekao da je naše prijateljstvo sigurno. Ti mi nikakvo zlo nisi učinio. Naprotiv, ti si mi učinio čast što mi ispunjavaš molbu, iako preko volje...
Gospodin tužno ponovi njegove riječi:
- Da, iako preko svoje volje...
Čim mu se čovjek izgubio ispred očiju, on se razbjesni. Pucao je od prigušenog gnjeva. Neka ide dovraga i on, i

Muhamed Ifet i Jasin, naročito Jasin! Zatim se upita: „Je li zaista moguće da naše prijateljstvo ostane netaknuto, da ga neće ugroziti udarac predstojećih događaja? Ah, ništa, ni ono najdraže, ne bi žalio da zaštiti svoj život od ovako teških potresa! Ali, turska tvrdoglavost, sami đavo, dapače, Jasin, da, samo i jedino Jasin... Ljutito i prezrivo mu je kazao:
- Uprljao si jedno čisto prijateljstvo, koje ništa drugo nije moglo uprljati.
Zatim, pošto mu ispriča razgovor sa Muhamedom Ife-tom, dodade:
- Razočarao si me, nek' nam bog bude u pomoći! Odgajao sam te, vaspitavao, njegovao. A onda, šta je od čitavog mog truda ispalo? Pijanica, skitnica koji sebi dopušta da napastvuje bijednu sluškinju u supružanskom domu. Zar je to, pobogu, moguće! Nisam mogao ni zamisliti da će iz mog naručja izići takav sin... Sve je u božijim rukama! Šta da radim s tobom? Da sam nepromišljen, glavu bih ti razbio. Ali će je vrijeme razbiti. Eto, dobio si što si zaslužio! Odriču te se ugledne porodice i prodaju te za bagatelu!
Sigurno je prema njemu osjećao nešto sućuti, ali je srdžba bila jača, a onda se sva njegova osjećanja pretvoriše u prezir. Nije ga više mogao ni pogledati, uz svu njegovu muževnost, ljepotu i korpulentnost. Uvaljuje se u blato prljavštine, kao što veli Muhamed Ifet, bog ga ubio, a nije u stanju da suzbije

svojeglavost jedne žene, tako je mizeran! Ubrzo i njega sustiže poraz, od čijeg se poniženja, zbog Jasinove lakomislenosti, nije mogao spasiti. Kako je bijedan! Neka pije, neka banči, neka ima ljubavnice, ali pod uslovom da ostane neprikosnoven gospodin. Međutim, da doživi tako bolan, ponižavajući poraz, pa to je zaista bijedno! Nije on na svog oca, kao što je rekao i Muhamed Ifet, bog ga ubio! Ja činim šta želim, ali ostajem gospodin Ahmed i gotovo! Imao sam sjajnu zamisao da podignem djecu, jedinstveno uljudnu i čistu. Međutim, nije bilo moguće da krenu istim putem a da istovremeno sačuvaju dostojanstvo i čvrstinu. Ali, na žalost, sav moj trud je propao sa sinom bijednice!
- Jesi li se složio, oče?
Jasinov glas je zvučao kao hroptanje. Otac mu više nego grubo odgovori:
- Da, jedno, što hoću da sačuvam to staro prijateljstvo a drugo, jer je to, barem zasad, najbolje rješenje.
Jasin je, posve mehanički, širio i stiskao ruke, potpuno beskrvna i blijeda lica. Samo je zbog ponašanja svoje majke osjećao takvo poniženje. Njegov punac hoće da se razvedu. Ili, drukčije rečeno, Zejneba traži razvod ili bar saglasnost za to! Ko je od njih muškarac, a ko žena? Nije čudo da muž odbaci ženu, ali da ona odbaci svog gospodara!? Kako je njegov otac prihvatio to dotle nečuveno poniženje?
Prostrijeli oca oštrim pogledom, iako je u tome bilo i molbe

za pomoć, a onda mu reče tonom, do kraja lišenim ljutnje i suprotstavljanja, kao da hoće da mu napomene nešto što je za ovu priliku prihvatljivije:
- Ima i drugog načina da se vidi šta će se učiniti sa svojeglavom ženom.
Otac je osjetio isto ono što i sin. Zahvati ga neko uzbuđenje i zato mu otvorene duše odgovori:
- Znam je to... Ali, riješio sam da budemo dostojanstveni. Muhamed Ifet ima okamenjeni turski mozak, ali ima i zlatno srce. Ovaj korak nije posljednji, nije kraj. Nisam ja zaboravio na tvoje dobro, iako to ne zaslužuješ. Pusti me da rješavam stvari kako ja želim...
Kao što ti želiš! Ko to može da odbije tvoju želju!? Ženiš me, razvodiš me, daješ mi život, ubijaš me... Nema me... Hatidža, Aiša, Fehmi, Jasin - sve je isto, svi su ništa, ti si sve... Ne, zaista ne, sve ima svoje granice... Nisam više dijete... Odrastao sam jednako kao i ti. Ja ću rješavati svoju sudbinu. Pustiću je ili dovesti kući da sluša! Do vraga i Muhamed Ifet, i Zejneba i vaše prijateljstvo!
- Zašto ne progovoriš?
On mu bez kolebanja odgovori:
- Kako ti kažeš, oče...
Kakav život, kakva kuća, kakav otac! Vika, ukori, savjeti... Viči na sebe, kori se sam, sam se savjetuj! Zar si zaboravio Zubejdu? I Dželilu? Pjesmu i piće? A onda nam pokazuješ

čalmu islamskog šejha i mač halife. Nisam više dijete. Pusti me na miru. Ženi se! Kako ti kažeš, molim! Razvedi se! Kako ti kažeš, molim! Proklet ti otac bio!
37 Između dva dvorcaLXI
Žestina demonstracija u četvrti Husein je donekle popustila pošto su je zaposjeli engleski vojnici. To je omogućilo gospodinu Ahmedu da nastavi svoj raniji uobičajeni život koji je za trenutak bio prisiljen da prekine, omogućilo mu je da prati svoje sinove u Huseinovu džamiju na džumu*. To je bio stari običaj koji je on odavno njegovao. Čim bi mu koji sin dostigao doba dječaštva, on bi ga pozvao da pođe na tu molitvu da bi mu što ranije usmjerio srce na molitvu i vjerovanje, tražeći u tome blagoslov za sebe, za svoje sinove i čitavu porodicu. Vjerovatno je Emina bila jedina koje je bila uznemirena tom kolonom koja je krajem svake sedmice kretala od kuće, kolonom trojice muškaraca, visokih i širokih poput mužjaka deva, a uz to još zgodnih i muževnih. Pratila ih je kroz otvore na balkonu i činilo joj se da su meta mnogih pogleda. Zabrinuta, molila je boga da ih zaštiti od zlih očiju. Nije mogla a da jednog dana gospodinu ne otkrije svoja strahovanja. Učinilo se u jednom trenutku da je on ozbiljno doživio njeno upozorenje, iako se nije dugo predavao tim strahovanjima. Rekao joj je:
* Molitva u petak u podne.

- Blagoslov molitava, koje idemo da obavljamo, spa-siće nas od svakog zla...
Fehmi je radosna srca prihvatio poziv da pođe na džumu, jer je još od malena bio opsjednut molitvama, ponesen, i prije očeve odluke, iskrenim vjerskim osjećanjem, do kojih je došao upoznavši se sa nekim idejama Muhameda Abdua i njegovih učenika. Zato je on bio jedini u porodici koji je prema vjerovanjima u zapise, amajlije, vradžbine i čuda bogougodnika zauzimao stav sumnje, iako, zbog svoje dobroćudne naravi nije želio da to glasno izrazi ili da se sa nipodaštavanjem odnosi prema tim vjerovanjima. Štaviše, naizgled zadovoljno je prihvatio talismane šejha Abdusameda, koje je otac ponekad donosio. Jasin je, pak, prihvatao očeve pozive, jer je morao da ih prihvati. Vjerovatno, da je bio slobodan, nikad ne bi ni pomislio da se sa svojim ogromnim tijelom tiska među vjernike na molitvi, ne zato što bi bio kolebljive vjere, nego iz lijenosti i komotnog odnosa. Zato je svaki petak za njega predstavljao brigu koja ga je opterećivala od samog jutra, a kad bi došlo vrijeme da se pođe, oblačio bi se mrzovoljno i išao za ocem kao kakav zarobljenik. Međutim, kako bi se koji korak pri-bližavao džamiji, nestajala bi polako njegova mrzovolja, da bi raspoložen i radostan ušao u džamiju, obavio molitvu i molio boga da mu oprosti grijehe, ali nije tražio da primi njegovo pokajanje, kao da mu je u dubini duše bilo žao da

mu to bude uslišano, pa da postane neki isposnik, lišen zadovoljstava, koje je toliko volio i bez kojih mu život nije imao nikakvog smisla. Vrlo dobro je znao da je pokajanje dužnost i da mu bez njega nema oprosta, ali
je želio da to dođe u „odgovarajuće" vrijeme, da se ne bi lišio i ovoga i onoga svijeta. Zato se, uz svu svoju lijenost i mrzovolju, na kraju zahvaljivao na prilici koja mu je omogućavala da izvrši jednu značajnu obavezu kao što je džuma koja bi, kad dođe vrijeme polaganja računa, mogla da izbriše bar dio njegovih loših postupaka i olakša breme njegovih grijeha, pogotovo što jedva da izvršava neku drugu vjersku obavezu.
Kemal je, pak, tek odnedavna, otkako je navršio desetu godinu života, bio pozivan na ovu molitvu. Prihvatio je poziv ponosno i radosno, nekako nejasno osjećajući da to znači i određeno priznanje njegove ličnosti, te da mu pruža neku vrstu ravnopravnosti sa Fehmijem, Jasinom pa i samim ocem. Zatim, posebno ga je veselilo da ide sa ocem, siguran da ga s njegove strane neće snaći nikakvo zlo, te da ravnopravno stane u džamiji uz njega, svi predvođeni jednim imamom. Međutim, on se u svoju dnevnu molitvu kod kuće udubljivao više nego u onu u džamiji, jer mu je bilo nelagodno što se nalazi usred te bezbrojne mase ljudi i jer se plašio da ne učini kakav propust koji bi otac primijetio, najzad, njegova snažna osjećanja prema Huseinu, koga je

volio više nego sebe, onemogućavala su ga da se potpuno obrati bogu, kao što treba vjernik na molitvi.
Tako ih je ponovo vidjela ulica Kazandžija kako koračaju prema Bejt al-Kadi: gospodin je išao naprijed, a za njim, u jednom redu, Jasin, Fehmi i Kemal. Zauzeli su svoja mjesta u džamiji i počeli, u sveopštoj tišini, da slušaju propovijedi, među bezbroj glava okrenutih prema propovjedaonici. Uz svu pažnju s kojom je slušao,
gospodin nije prestajao da se u sebi moli, srca usmjerenog naročito prema Jasinu, kao da je smatrao, poslije sve nedaće koja ga je zatekla, da njemu najviše treba božije milosti. Dugo je molio boga da ga popravi, usmjeri na pravi put i da mu nadoknadi sve dobro što je izgubio. Međutim, propovijed ga je suočila sa njegovim sopstvenim grijesima, koji nisu nikako bili u skladu s njom. Pratio ju je licem u lice u gromkom, zvonkom i prodornom glasu propovjednika, tako da mu se činilo da on upravo na njega misli i da mu povišenim glasom viče na uši, ne isključujući da mu se obraća po imenu: „Ahmede, suzdržavaj se... ! Očisti se od poroka i pića, pokaj se pred bogom, svojim gospodarom!"
Obuzeše ga tjeskoba i nemir kao onda kad mu je šejh Abdusamed govorio o polaganju računa pred bogom. To mu se često događalo dok je slušao propovijedi, pa bi se predao traženju oprosta i milosti. Međutim, kao i sin mu Jasin, ni on nije tražio da mu bude primljeno pokajanje, a ako i jeste,

onda je to bilo više na jeziku nego u srcu. Govorio je: „Bože, kajem se", ali se u srcu ograničio na traženje oprosta i milosti, kao da su jezik i srce dva muzička instrumenta, koja zajedno sviraju u istom orkestru ali proizvode različite melodije, jer on nije mogao da zamisli da posmatra život drugačijim očima, niti da izgleda drugačije nego što jest. Ako ga zahvate teški nemir i tjeskoba, onda on počne da se uporno brani izgovarajući molitve i tražeći oprosta: „Bože, ti najbolje znaš moje srce, moju vjeru i ljubav, bože, daj mi da se još više pridržavam tvojih naloga i snage da činim dobra djela, bože, dobro djelo vrijedi desetostruko, bože, ti opraštaš, ti si milostiv!" Ovom molitvom mu se polako vrati mir.

Jasin nije bio u stanju da se ovako moli ili, pak, nije uopšte osjećao potrebu za tim, niti je ikad o tome razmišljao. Jurio je za životom kako su ga strasti nosile, vjerovao je u boga kao što je vjerovao da i sam postoji, a onda se prepuštao struji života bez otpora i otimanja. Do ušiju mu stiže snažni glas propovjednika i u njemu se pokrenu njegov unutrašnji glas, moleći milost i oproštaj, sasvim mehanički i potpuno smireno, ne osjećajući da to ima ikakav istinski značaj. Bog je suviše milostiv da bi poslao u vatru muslimana kao što je on zbog prolaznih grešaka koje ne pogađaju nijedno njegovo stvorenje, a zatim, postoji i pokajanje! Doći će ono „jednog dana" i izbrisati sve što je ranije bilo. Krišom pogleda u oca i

zapita se, grizući usne kao da hoće da priguši smijeh: šta li on to sada misli dok tako očito ozbiljno sluša propovijed? Podnosi li patnju svake džume, ili se licemjerno pretvara i obmanjuje? Ne, nije ni jedno ni drugo! On, poput njega, Jasina, vjeruje u široku božiju milost. Jer, kad bi stvar bila tako ozbiljna kao što je predstavlja propovjednik, njegov otac bi izabrao jedan od ta dva puta. Ponovo ga krišom pogleda: sjedio je, među ostalim koji su gledali u propovjedaonicu, kao plemeniti, rasni konj. Osjeti prema njemu iskreno divljenje i ljubav. Nije u njemu više bilo ni traga od ogorčenja. Iako je na dan razvoda bio krajnje gnjevan, tako da je to povjerio i Fehmiju, rekavši: „Otac mi je razorio dom i učinio me smiješnim pred ljudima", ipak je sad zaboravio na svoje ogorčenje, kao što je zaboravio razvod, bruku i sve ostalo. Zatim, ni sam ovaj propovjednik nije bolji od njegovog oca. Štaviše, sasvim je sigurno da je potpuno na krivom
putu. Pričao mu je jednom jedan njegov prijatelj u kafani Ahmeda Abdua: „On vjeruje u dvije stvari: u boga na nebu i u mladiće na zemlji. Ima jako razvijena čula: oči mu se zacakle u četvrti Husein kad kakav mladić uzdahne na Tvrđavi." Međutim, on ga nije zbog toga mrzio, naprotiv, nalazio je u njemu, kao i u svom ocu, utočište, kao što ga vojnik nalazi u iskopanim rovovima u prednjim linijama, koje neprijatelj mora da probije prije no što stigne do njega.

Zatim ih pozvaše na molitvu i svi ljudi, kao jedan, ustadoše, poredaše se u zbijene redove koji ispuniše prostor velike džamije. Ta mnoga tijela i duše, tako na okupu, podsjetiše Kemala na prizor „nosiljke" u ulici Kazandžija. Razne nošnje su bile povezane u duge, paralelne redove -odijela, džube, galabije, a onda se svi pretvoriše u jedno tijelo, u jednom pokretu, okrenuti na istu stranu. Začu se šapat molitava u sveopštem mrmljanju, dok se molitva ne završi. Tada se raspršiše redovi, sloboda ponovo zavlada: svako je krenuo na svoju stranu. Jedni su se uputili da posjete Huseinov mauzolej, drugi su pošli prema izlaznim vratima, a neki su se zadržali da porazgovaraju ili da sačekaju da prođe gužva. Struje ljudi su se kretale na sve strane, poput ogromnog talasa koji se, rastući i uzdižući se sve više, sruči na obalu kao kakav silni vodopad, a onda se razlije na razne strane u vidu malih talasa, koji se spajaju i razilaze, dok se posve ne raspu. Došao je onaj sretni čas za Kemala, čas posjete mauzoleju. Poljubi mu zidove i prouči suru Pristup u svoje ime i u ime svoje majke, kako joj je obećao. Krenuo je polako za ocem... Odjednom se iz te gužve pojavi jedan mladić sa Azhara,
prepriječi im put naglim pokretom koji privuče pogled ljudi, zatim raširi ruke da se ljudi sklone u stranu i poče da se povlači ispred njih, prodorno i sumnjičavo osmatrajući Jasina. Lice mu se smrknu i na njemu se pojaviše znaci

gnjeva i mržnje. Gospodin se začudi i poče, naizmje-nice, da pogleda u njega i u Jasina, koji je izgledao još začudeniji, pa i sam poče upitno da pogleda sa njega na svog oca. Neki ljudi primijetiše taj prizor i usredsrediše svoje poglede prema njemu, zapanjeno i radoznalo iščekujući ... Tada gospodin ne izdrža, već se obrati mladiću i upita ga negodujući:
- Šta je, brate, zašto nas tako gledaš?
Mladić pokaza na Jasina i uzviknu gromkim glasom:
- Špijun!
Ta riječ, poput taneta, pogodi porodicu u grudi. Okrenuše se, zabezeknuta pogleda i ukočeni na svojim mjestima. Dotle je optužba išla od usta do usta, ljudi su je, zapanjeni i gnjevni, ponavljali, a onda počeše da se skupljaju oko njih, hvatajući se međusobno za ruke, opkolivši ih ukrug iz koga nije bilo izlaza. Gospodin prvi dođe sebi. Iako mu nije bilo jasno ništa što se događa oko njega, ipak je shvatio svu ozbiljnost tog muklog okupljanja ljudi, pa bijesno siknu na mladića:
- Šta to veliš, gospodine šejhu? Na kakvog špijuna misliš?
Ali mladić ne obrati pažnju na gospodina, nego ponovo pokaza na Jasina i uzviknu:
- Pazite se, ljudi! Ovaj mladić izdajnik je, jedan od engleskih špijuna. Uvukao se među vas da bi saznavao vijesti a onda ih prenosi svojim gospodarima zlikovcima...

Gospodina spopade gnjev, krenu korak prema mladiću i, potpuno van sebe, viknu:
- Ti ne znaš šta lupetaš! Ili si zlikovac ili lud! Ovaj mladić je moj sin, i nije ni izdajnik ni špijun! Svi smo rodoljubi, i ova četvrt nas poznaje kao što mi poznajemo sami sebe.
Mladi šejh prezrivo zatrese ramenima i viknu kao da drži govor:
- Bijedni engleski špijun. Vidio sam ga toliko puta svojim rođenim očima kako se došaptava sa Englezima, imam svjedoke za to. Neće se usuditi da me demantuje, ja ga izazivam... Dolje izdajnik!
Po džamiji se širilo ljutito gunđanje, ovdje ondje čuli su se glasni uzvici:
- Dolje špijun!
- Izdajniku treba dati lekciju!
U očima onih koji su bliže stajali pojaviše se prijeteći znaci. Samo su čekali da neko krene ili dadne znak, pa da se obore na žrtvu. Vjerovatno ih je u tome zadržavala pojava uzbuđenog gospodina koji je stao uz svog sina, kao da i sam prima uvredu koja ga ugrožava, zatim suze malog Kemala koji je briznuo u plač. Jasin je, pak, stajao između gospodina i Fehmija, potpuno izgubljen od straha i potresenosti, i poče da govori jedva čujnim, drhtavim glasom:
- Nisam špijun... nisam špijun... Bog mi je svjedok da govorim istinu...

Međutim, bijes je već potpuno zahvatio ljude, okupiše se oko njih, gurajući se laktovima i prijeteći „špijunu". Uto neki glas iz mase uzviknu:- Stanite, ljudi, ovo je gospodin Jasin, činovnik u školi u ulici Kazandžija...
A onda zagrmješe mnogi glasovi:
- Škole u ulici Kazandžija ili Kovača... Izdajniku treba dati lekciju!
Jedan čovjek se s naporom ali i nepokolebljivom od-lučnošću probijao između ljudskih tijela. Kad je stigao u prednji red, podiže ruke i gromoglasno uzviknu:
- Slušajte, slušajte!
Kad se glasovi malko utišaše, čovjek reče, pokazujući na gospodina Ahmeda:
- Ovo je gospodin Ahmed Abduldževad, spada među poznate ljude iz ulice Kazandžija. U njegovoj kući ne može biti nikakvog špijuna. Zato, sačekajte dok se ne vidi istina...
Ali mladić sa Azhara gnjevno uzviknu:
- Šta me se tiče gospodin Ahmed ili gospodin Muhamed. Ovaj mladić je špijun, bez obzira ko mu je otac. Vidio sam ga kako se smije sa dželatima koji su napunili grobove vašim sinovima...
Bezbroj ljudi povika:
- Treba ga izudarati cipelama i sandalama!
Među okupljenima se osjeti žestoko komešanje, a oni najfanatičniji nasrnuše sa svih strana, vitlajući cipelama i

sandalama. Jasin se osjeti očajnim i slomljenim. Pređe pogledom oko sebe, ali je vidio samo agresivna lica koja su kiptjela od gnjeva i mržnje. Gospodin i Fehmi instinktivno stadoše tik uz Jasina, kao da hoće da ga odbrane od nesreće ili da je podijele s njim. I oni su bili očajni i poraženi, gotovo da su se gušili. Dotle se Kemalovo ridanje pretvorilo u takvo vrištanje da je zamalo zaglušilo gnjevne povike. Mladić sa Azhara je prvi napao, bacio se na Jasina, uhvatio ga za izrez na košulji i snažno povukao da ga otrgne iz njegovog utočišta, gdje se povukao između oca i brata, da ne bi promašio udarce cipelama. Međutim, braneći se, Jasin ga uhvati za ruke, a otac stade između njih. Fehmi prvi put u životu vidje oca u uzbudljivoj situaciji. Osjeti strahovit gnjev od kojeg zaboravi na opasnost koja ih je okruživala, pa snažno odgurnu mladića natrag, a onda prijetećim glasom viknu na njega:

- Čuvaj se da kročiš i jedan korak naprijed! - ' Potpuno po bjesnio, mladić se prodera:

- Svima im dajte lekciju!

Tada se začu jedan'snažan, zapovjednički glas: '

- Čekaj, gospodine šejhu, čekajte svi!

Pogledi se usmjeriše prema tom glasu, kad se pojavi jedan mladić sa Azhara i kroz masu dođe do kruga oko oca i sinova. Pratila su ga trojica mladića njegovih godina i u istoj odjeći. Priđoše čvrstim koracima koji su pokazivali sigurnost

i odlučnost. Stadoše između šejha sa Azhara i optuženog i njegovog oca i braće. Mnogi su šaptali pitajući se:
- Policija? Policija?
Međutim, pitanja prestadoše kad mladić sa Azhara pruži ruku vođi grupe i srdačno mu stisnu ruku, a zatim ga ovaj upita odlučnim tonom:
- Gdje je taj špijun?
Azharski šejh sa prezrenjem i gađenjem pokaza na Jasina. Mladić se okrenu prema njemu, i strogo i grubo ga ispitivački pogleda. Prije nego što išta progovori, Fehmi 587istupi jedan korak naprijed, kao da hoće da privuče njegovu pozornost. Ovaj ga primijeti, razgorači oči od čuđenja i nevjerice, a zatim uzviknu:
-Ti...
Fehmi se malko i donekle ironično nasmiješi:
- Ovaj špijun je moj brat!
Mladić se okrenu prema šejhu sa Azhara i upita:
- Jesi li siguran u to što veliš? Fehmi se umiješa:
- Možda on govori istinu... Vidio ga je kako razgovara sa Englezima, ali je on to potpuno krivo protumačio. Englezi su se ulogorili ispred naše kuće. Oni nas ponekad, kad odlazimo ili se vraćamo, zaustavljaju, pa se, protiv svoje volje, upuštamo u razgovor s njima. Sva je stvar u tome.

Azharski šejh htjede nešto da kaže, ali ga je mladić pokretom ruke ućutkao, zatim se, stavivši svoju ruku na Fehmijevo rame, obratio okupljenom svijetu:
- Ovaj mladić spada u naše prijatelje borce. Obojica radimo u istom odboru. Ja vjerujem njegovim riječima. Oslobodite im put!
Niko ne progovori ni riječi. Azharski šejh se bez kolebanja povuče, a ljudi počeše da se razilaze. Mladić se rukova sa Fehmijem i ode u pratnji svojih drugova. Fehmi pomilova Kemala po glavi da prestane da plače. Zavlada tišina. Svako je uzeo da vida svoje rane. Gospodin spazi lica nekoliko svojih poznanika koji su ga okružili, počeli da ga umiruju i da se izvinjavaju zbog velike greške u koju je upao mladi šejh i ljudi koje je on doveo u zabludu, uvjeravajući ga da nisu žalili truda da ga brane. On im
se zahvali, iako nije znao kad su došli ni kako su ga branili. Promijeni odluku da posjeti mauzolej, jer je bio jako uzbuđen, i uputi se prema vratima, stisnutih usana i namrštena lica. U teškoj tišini, za njim krenuše sinovi.

LXII

Usput je predahnuo. Osjetio je zadovoljstvo što se udaljio od ljudi koji su učestvovali u „događaju", pa makar i kao posmatrači. U tom času je mrzio i obasipao kletvama sve iza sebe. Jedva da je išta vidio na putu kojim se kretao. Izmijenio

je pozdrave sa dvojicom svojih poznanika, kratko, izvještačeno, kako ranije nikad nije činio. Sva je svoja osjećanja usredsredio na svoje biće, na svoje ranjeno biće. Odjednom se razbjesni. Bilo bi mu draže da je skončao život nego što je tamo stajao onako ponižen, poput zarobljenika u gomili ološa. Pa i onaj gladni, ušljivi susjed koji izigrava patriotu, i on me je tako bestidno napao. Nisu ga se ticale ni moje godine ni moj ugled. Nije to bilo za mene, nisam ja onaj koga ponižavaju na takav način. I to pred mojim sinovima. Ne čudi se! Tvoji sinovi su izvor nevolja. On - bivo, rmpalija, nikad te neće osloboditi tegoba. Tolike bruke u kući, pa onda ono što mi je priredio sa mojim najdražim prijateljem! Uz to nam je ovu godinu krunisao i razvodom! I ne, sve mu to nije bilo dovoljno! Sin bijednice, morao je javno da se raspriča sa Englezima da bih ja platio cijenu onim agresivnim podlacima. Povedi ih njoj, nek' se muzej njenih ljubavnika upotpuni Englezima i Australijancima!
- Izgleda, dok sam živ, neću se osloboditi tegoba zbog tebe...
Ova mu rečenica izlet je u bijesu, premda se borio protiv svoje želje da Jasinu održi lekciju jer, iako bijesan, cijenio je njegovo žalosno stanje: bio je izgubljen, blijed, klonuo... Nije imao duše da ga napada. Dovoljno mu je sad to što ga je snašlo. Nije on jedini koji ga „daruje" tegobama. Ima i „heroj". Ali, sad ćemo brigu o njemu odgoditi dok se ne oporavimo od problema sa onim bikom, bikom u kući, u

krčmi, bikom pred Um Hanefi i služavkom Nurom. A u borbi, on je slabić, nemoćan, nikakve koristi od njega. O, pasji sinovi! Neka idu s milim bogom i djeca, i potomstvo i kuća! Ah, zašto me noge nose kući? Zašto ne uzmem svoj zalogaj daleko od one zatrovane atmosfere!? A i ona će zakukati kad za ovo sazna... Ne treba mi još više tih odvratnih stvari! Tog licemjerstva! Moraću naći sebi prijatelja kome ću ispričati svoje poniženje i požaliti se na svoje brige. Ne, imam ja još problema koji se ne mogu dalje odgađati..., „heroj", nova nesreća kojoj moram naći lijeka, pa makar otrovnog lijeka... Kukaj, zapomaži, nek' ti je i otac proklet!

Fehmi još nije bio promijenio odjeću kad ga pozvaše kod oca. Jasin, uz svu svoju utučenost i neraspoloženje, nije mogao a da ne dovikne:

- Sad je na tebe red...

Pretvarajući se da ne zna šta se krije iza te opaske, upita:

- Na šta misliš? ,

Jasin se nasmija. ĐaVttaJaađij^ ittSgao da se nasmije, i odgovori:

- Prošla je reda izdajnika i došla reda boraca... Koliko je silno želio da nije bilo onih atributa kojim

ga je predstavio njegov prijatelj u džamiji, u onoj gužvi i uzbuđenju. Međutim, oni su tu, eto, i Jasin ih ponavlja. Nema sumnje, otac ga zove da o tome raspravi s njim. Fehmi

duboko uzdahnu i pođe. Zateče gospodina kako prekrštenih nogu sjedi na kanabeu i igra se brojanicama, a u pogledu mu se vidjelo da zabrinuto razmišlja. Pozdravi ga sa punom uljudnošću i stade smjerno i pokorno, na dva metra od kanabea. Čovjek odgovori laganim klimanjem glave, koje je više govorilo kako je ljut nego što je značilo odgovor na pozdrav, kao da mu veli: „Ja ti odgovaram na pozdrav zato što me na to tjera pristojnost, mada ova tvoja patvorena uljudnost više ne uspijeva kod mene..." Zatim ga prostrijeli namrgođenim pogledom, u kojem je bilo i znakova podozrivosti, poput kakvog koji šara po tami, pa mu odlučno reče:

- Pozvao sam te da saznam sve, želim da znam sve... Šta je mislio tvoj prijatelj kad je rekao da „spadaš u prijatelje borce" i da vas dvojicu radite u istom odboru? Otvoreno mi kaži sve, bez okolišenja...

Iako je Fehmi posljednjih sedmica navikao da se suočava sa najrazličitijim opasnostima, čak i sa fijucima metaka, ipak je očevo ispitivanje dočekao srcem kakvo je imao prije pobune. Obuze ga silan strah, osjećao se ništavnim. Usredsredi svoje razmišljanje na to kako da se izbavi od njegovog gnjeva i da se spasi, pa reče uljudno i umilno:

- Stvar je vrlo prosta, tata... Vjerovatno je moj prijatelj pretjerao da bi nas izvukao iz one neprijatnosti...

Otac je već gubio strpljenje:

- Stvar je vrlo prosta... Sjajno! Ali, koja je to stvar? Ne skrivaj od mene ništa...
Fehmi je grčevitom brzinom razmišljao šta je najbolje da kaže i da bude siguran u povoljan ishod. Odgovori:
- Nazvao je to odborom, a u stvari to nije više od grupe prijatelja koji, kad se sretnu, razgovaraju o nekim nacionalnim pitanjima...
Gnjevan i bijesan, otac uzviknu:
- Jesi li time zaslužio naziv „borca"?!
Otac je žestoko reagovao kao da nije mogao podnijeti da se njegov sin s njim poigrava. Bore njegovog namrštenog lica su prijetile. Fehmi, braneći se, požuri da prizna nešto značajnije da bi uvjerio oca da sluša njegovo naređenje, kao okrivljeni koji dobrovoljno priznaje da bi sud bio blaži. Nekako nelagodno odgovori:
- Ponekad se dogodi da rasturamo izvjesne pozive koji podstiču na rodoljublje...
Potpuno uzrujan, otac upita:
- Letke! Misliš li na letke?
Ali Fehmi odrečno odmahnu glavom: plašio se da prizna jer su leci u službenim saopštenjima bili najteže kažnjivi. Pošto pronađe riječi koje će umanjiti ozbiljnost njegovog priznanja, on odgovori:
- To su samo pozivi koji podstiču na ljubav prema domovini.

Čovjek ispusti brojanice da mu iz ruke padnu u krilo, nije mogao da se savlada, pljesnu rukama i reče:
- Ti rasturaš letke! Ti!
Od silne nervoze i gnjeva, čovjek pogleda u stranu. Rasturač letaka! Jedan od prijatelja boraca! Obojica radimo u istom odboru! Je li to potop stigao do njegovog ognjišta? Koliko ga je Fehmi oduševljavao svojom uljud-nošću, svojom iskrenošću i bistrinom! Da prevelika pohvala ne kvari, a grubost bolje odgaja i vaspitava, on bi ga beskrajno hvalio. Kako da sad sve to iziđe na rasturanje letaka?! Borac! Obojica radimo u istom odboru! On ne nipodaštava borce, daleko od toga! Tako su ga često vijesti
0 štrajkovima, sabotažama i sukobima ispunjavale nadom
1 divljenjem! Ali je stvar sasvim drukčija kad takve akcije preduzima neki od njegovih sinova. Kao da su od posebne vrste, sami za sebe, izvan okvira istorije! On je jedini koji im određuje granice ponašanja, ne revolucija, niti vrijeme i ljudi. Bunt i te akcije su bez sumnje vrijedne svake hvale, sve dok su dalje od njegove kuće! Kad zakuca na njegova vrata, kad ugrozi njegovu bezbjednost, bez-bjednost i život njegovih sinova, onda se mijenjaju njegova priroda, boja i smisao, postaje bezumnost, ludost, neposlušnost i nevaspitanje. Neka bunt plamti napolju, a on će u tome učestvovati svim svojim srcem, pružiće koliko god može od svoje imovine. On je to i činio. Ali, kuća pripada samo njemu i nikom više. A

onaj ko mu, u njegovoj kući, govori o učešću u buntu, taj ustaje protiv njega a ne protiv Engleza. On se dan i noć moli za pale žrtve, divi se hrabrosti kojom su oboružane njihove porodice, kao što se priča, ali neće dopustiti da se i jedan njegov sin priključi palim borcima, niti će mu biti mila ova hrabrost porodica palih boraca. Kako je to, onda, Fehmi sebi dopustio da preduzme ovaj bezumni korak? Kako je prihvatio, on, njegov najbolji sin, da se izlaže očitoj pogibelji? Nikad nije osjećao takvu uznemirenost! Bilo je to gore od škripca u koji su upali u džamiji. Nije izdržao a da ga, strogo i prijeteći, kao neki engleski policijski isljednik, ne upita:
- Zar ne znaš kakva kazna čeka onoga koga uhvate da rastura letke?
Pored sve ozbiljnosti situacije i neophodnosti da na nju usredsredi svoju misao, ovo pitanje u njemu probudi jedno blisko sjećanje, od kojeg mu srce zaigra, sjećanje na isto ovakvo, i po riječima i po značenju, pitanje, kad mu ga je postavio predsjednik izvršnog odbora studenata, između svih ostalih pitanja, prilikom njegovog izbora za člana odbora, a zatim se sjeti kako mu je tad odlučno i oduševljeno odgovorio: „Svi ćemo se žrtvovati za domovinu." S obzirom na uslove u kojima je postavljeno isto pitanje, najradije bi odgovorio ironično, ali on reče ocu blago i snishodljivo:

- Ja to rasturanje vršim samo među prijateljima, kolegama... Nemam veze sa širim rasturanjem. Nema tu nikakvog rizika ni opasnosti...
Gospodin grubo uzviknu, kao da svojim ljutim gnjevom hoće da sakrije strah za svoga sina:
- Bog ne čuva onog ko se sam izlaže pogibelji. Uzvišeni nam je naredio da se ne izlažemo propasti.
Želio je da navede neki ajet kojim će potkrijepiti svoje riječi, ali je iz Kur'ana pamtio samo kratke sure koje je učio u molitvama. Plašio se da će zaboraviti neki izraz ili ga krivo izgovoriti, pa se neoprostivo ogriješiti. Zato se zadovoljio da ponovi svoje riječi, ali se Fehmi ubrzo javi i reče svojim uljudnim tonom:
- Ali, bog, tata, podstiče vjernike na borbu... Fehmi se, kasnije, začuđeno pitao kakva ga je to
hrabrost snašla da se sučelji sa ocem ovim riječima koje su otkrile kakvog se on stava drži i šta misli. Sigurno se pripomogao Kur'anom i stao iza jednog njegovog smisla, vjerujući da će se otac u tom slučaju suzdržati da ga napadne. Gospodin je bio silno iznenađen podjednako sinovljevom smjelošću i argumentacijom, ali se nije prepustio srdžbi, jer bi ona mogla da ućutka Fehmija. Ipak, kao da je zaboravio na njegovu smjelost, nije oćutao njegovu argumentaciju, pa odgovori sličnim argumentom, jer je trebalo da iz ovog škripca nađe izlaz iz samog Kur'ana, da bi

zalutalog sina uputio na pravi put, a poslije će ponovo, kako mu bude volja, tražiti da mu položi račun. Bog mu pomože i on reče:
- Ali to je bila borba boga radi...
Fehmi je smatrao da očev odgovor znači da on prihvata raspravu i razmjenu argumenata, ponovo se ohrabri i reče:
- I naša je borba boga radi... Svaka časna borba je boga radi...
Gospodin je u srcu vjerovao njegovim riječima, ali sama ta vjera i potom i osjećanje nemoći pred sagovor-nikom učini da se brzo ponovo razgnjevi. Međutim, to nije bio samo gnjev iz oholosti, nego i iz brige da će mladić ustrajati u svojoj zabludi i da će stradati. Zato prekinu diskusiju i reče negodujući:
- Zar misliš da sam te pozvao da se sa mnom raspravljaš!
Fehmi shvati upozorenje. Nestade snova i zaveza mu se jezik. Gospodin, pak, nastavi na isti način:
- Nema borbe boga radi osim ako se ne misli na samog boga..., to jeste - borba za vjeru. Tu nema nikakvog spora! A sad, želim da znam da li će se moje naređenje
•poslušati.
Mladić brzo odgovori: .
- Potpuno, tata...
- Prema tome, prekini sve veze sa buntom, čak i ako se tvoja uloga svodi na rasturanje letaka među tvojim najbližim prijateljima!

Nikakva sila na svijetu ne može ga spriječiti da ne izvrši svoju rodoljubivu dužnost. Neće se povući ni jednog jedinog koraka. To vrijeme je bespovratno prošlo. Ovaj sjajni, uzavreli život koji izbija iz dubine njegovog srca i obasjava mu čitavu dušu, ne može se ugasiti, a kamoli da on to sam učini. Sve je to, nema sumnje, tačno, ali zašto ne potraži neki način da udovolji svom ocu i da se zaštiti od njegovog gnjeva? On ne može da ga izaziva niti da otvoreno prekrši njegovo naređenje. Da, mogao je da se pobuni protiv Engleza, da gotovo svaki dan prkosi njihovim mecima. Međutim, Englezi su podjednako mrski i strašni neprijatelji, dok je njegov otac strašan i voljen, obožava ga koliko ga se i plaši. Zato mu je nemoguće da mu bude neposlušan. Ima još jedno osjećanje koje se ne može zanemariti, a to je da je bunt protiv Engleza plemeniti idealizam, a neposlušnost prema ocu - sramota i bijeda. Šta mu sve to treba? Zašto mu ne obeća da će ga poslušati, a zatim činiti što želi? Nije laž u ovoj kući bila neka velika sramota. Niko od njih ne bi bio u stanju da uživa bezbjednost u sjenci oca a da ne pribjegne laži. Oni su to sebi otvoreno priznavali, čak su se zajednički i služili njome u kakvoj neugodnoj situaciji. Je li majka, kad se krišom uputila da posjeti Huseinov mauzolej za vrijeme očeva odsustva, imala namjeru da prizna svoj postupak? Je li Jasin mogao da pije, on da voli Merjemu, a Kemal da čini svoje vragolije između Han Džafera i Hurunfuša da nisu

pribjegavali lažima? Niko se od njih u tome naročito ne ustručava. Da su se držali iskreno prema svom ocu, ne bi ni okusili život. Zato on mirno odgovori:
- Pokoriću se tvom naređenju.
Poslije ove izjave zavlada tišina u kojoj obojica odahnuše. Fehmi je mislio da je njegovo ispitivanje srećno završeno. Otac je, pak, vjerovao da je izvukao sina iz provalije. Dok je Fehmi čekao dozvolu da se udalji, otac odjednom ustade, uputi se prema ormaru, otvori i gurnu ruku unutra. Sin ga je posmatrao ništa ne shvatajući. Gospodin se vrati na svoje mjesto, noseći Kur'an u ruci. Dugo je gledao u Fehmija, pruži mu knjigu i reče:
- Zakuni mi se na ovu knjigu!
Ne snalazeći se, Fehmi ustuknu, kao da bježi od iznenadnog plamenog jezika... Stajao je kao skamenjen, zureći u lice svoga oca, zbunjen, prestravljen, očajan. Otac je držao ispruženu ruku sa knjigom, gledajući u sina začuđeno i sa nevjericom. Lice mu porumenje kao da će planuti, a iz očiju sijevnu strahovita munja. Izvan sebe, kao da ne vjeruje svojim očima, upita:
- Zar ne želiš da se zakuneš?
Fehmiju se jezik zaveza, ne progovori ni riječi, niti se pomjeri. Čovjek upita, sasvim mirnim glasom, uz lagano podrhtavanje koje je upozoravalo kakav bijes plamti iza tog mira, kao što munja upozorava na prasak groma:

- Jesi li mi lagao?
Na Fehmiju se nije desila nikakva promjena osim što je, bježeći od očevih očiju, oborio pogled. Gospodin stavi knjigu na kanabe, a onda se prodera glasom koji odjeknu kao eksplozija, a Fehmiju se učini da su to šamari koji su se obrušili po njegovim obrazima:
- Ti mi lažeš, pasji sine! Nijednom živom stvoru ne dozvoljavam da mi se smije u lice! Šta li misliš ko sam ja, a ko si ti? Ti bijedni, prljavi kukac, pasji sin, koji me je dugo, pretvarajući se, obmanjivao... Neću se na kraju pretvoriti u ženu... Čuješ li? Neću se na kraju pretvoriti u ženu! Izbezumili ste me, pasji sinovi, i napravili me smiješnim pred ljudima. Sam ću te predati policiji! Shvataš? Sam, pasji sine. Ovo je moja riječ, moja, moja.
Zatim ponovo dohvati Kur'an:
- Zakuni se, naređujem ti da se zakuneš!
Fehmi je djelovao potpuno izgubljeno. Pogled mu je bio usmjeren na neke čudne slike na perzijskom ćilimu, ali on nije vidio ništa. Kao da su se te slike, zbog dugog gledanja, urezale u njegov mozak i pretvorile se u neobuzdan košmar pa onda u prazninu. Svakog sekunda tonuo je u sve dublji muk i očaj. Jedino je mogao da pribjegne ovom pasivnom, očajničkom otporu. Gospodin, sa knjigom u ruci, ustade, priđe mu jedan korak i zagrmje:

- Uobražavaš da si muškarac? Uobražavaš da si u stanju nešto da učiniš? Da hoću, lupnuo bih te i razbio ti glavu!
Fehmi je tada bio u stanju samo da zaplače, ne iz straha od prijetnje, jer, u toj situaciji i uzbuđenju nije mario ni za kakav bol koji bi ga snašao, nego da bi našao oduška svom porazu i odahnuo od silne borbe koja se rodila u njegovoj duši. Poče da se grize za usne da suzbija plač. Onda se postidje zbog slabosti kojoj se prepustio. Međutim, najzad je smogao snage da progovori, veoma uzbuđen i postiđen. Progovori ponizno i molećivo:
- Shvati me, tata... Pokoriću se tvom naređenju i dušom i tijelom! Ali, ja ne mogu, ne mogu, mi djelujemo kao jedan... Ne mogu prihvatiti, a ni ti mi ne bi dozvolio da se povučem, da ostavim svoje drugove, a pogotovo mi se više ne bi milio život kad bih to učinio. Nema nikakve opasnosti u onome što činimo! Drugi preduzimaju uzvi-šenije akcije, kao učešće u demonstracijama, na kojima su mnogi junački pali. Ja nisam bolji od njih. Desetine poginulih bivaju ispraćeni zajedno, čuju se poklici za domovinu, čak i rođaci žrtava kliču a ne plaču... Šta je, onda, moj život? Šta je bilo čiji život? Ne ljuti se, tata, i razmisli o ovome što govorim... Pred tobom ponavljam da nema nikakve opasnosti od naše skromne, mirne aktivnosti!
Savlada ga uzbuđenje i više nije mogao da izdrži sa ocem, pa pobježe iz sobe. Sudari se sa Jasinom i Kema-lom koji su

stajali iza vrata i prisluškivali... Na licima im se ocrtavala preneraženost.

LXIII

Jasin je išao u kafanu Ahmeda Abdua, kad ga pred Bejt al-Kadi srete jedan rođak njegove matere, priđe mu ozbiljno i rukova se s njim govoreći:

- Bio sam pošao tvojoj kući da te vidim...

Jasin nasluti iz njegovih riječi da će mu nešto reći o njegovoj materi koja mu je ostavila toliko teških, brižnih misli, osjeti nelagodu i hladno upita:

- Dobro, nadam se?

Čovjek odgovori neuobičajeno ozbiljno:

- Majka ti je bolesna, u stvari, jako bolesna. Razboljela se prije mjesec ili više dana, ali sam ja saznao tek ove sedmice. U početku su mislili da je na nervnoj bazi, pa su ćutali, dok se stanje nije pogoršalo i ispostavilo se, poslije ljekarskog pregleda, da je to teška malarija...

Jasina ta vijest zapanji, nije je uopšte očekivao. Prije je očekivao da će mu pričati o razvodu, braku, svađi ili nečem sličnom. Na bolest, pak, nije ni pomišljao. Upita, jedva razaznajući svoja osjećanja koja su se u njemu žestoko sudarala:

- A kako je sad? .Čovjek odgovori sasvim otvoreno, što Jasinu nije promaklo:

- Stanje joj je ozbiljno! Liječenje je potrajalo ali bez ikakvih znakova poboljšanja, ili, tačnije, stanje je sve gore. Poslala me je tebi da ti otvoreno prenesem da osjeća da joj se bliži kraj i da želi da te vidi bez odlaganja...
Zatim nastavi značajnim tonom:
- Treba da pođeš do nje bez ustezanja. To ti je savjet i molba, nek' joj se bog smiluje.
Vjerovatno je u njegovim riječima bilo i pretjerivanja da bi ga podstakao da pode, ali svakako nije sve bilo izmišljotina. Poći će pa makar iz razloga puke obaveze.
Evo ga, ponovo prevaljuje put prema Džemaliji između banke i uličice Šišmiša, desno je zavoj gdje se šćućurila prodavačica urmi u potresnim uspomenama iz tame prošlosti, a pred njim je put bola: uskoro će ugledati piljarnicu, oboriti pogled i promaći poput lopova u bjekstvu. Koliko god je mislio da se nikad ovamo neće vratiti, ipak ga dovede njegova bijeda... Ali, nema više sile koja bi ga mogla njoj vratiti..., osim smrti! Smrt! Zbilja, hoće li zaista brzo kraj? Srce mi snažno lupa. Od bola? Od tuge? Jedino znam da se plašim. Ako ode, nikad se više neću ovamo vratiti! Zaborav će prekriti prošle uspomene. Zatim će mi stići preostala moja imovina... Ali, ja se plašim... I bijesan sam na ove svoje prljave misli, sačuvaj nas bože!
Čak i kad se domognem ugodnijeg, bezbrižnog života, moje se srce neće osloboditi bolova, kad umre, ispratiću je kao

majku, sinovskim srcem... Majka i sin, zar nije tako? Ja sam samo namučen, nisam zvijer ni
kamen. Ipak, smrt je za mene novi posjetilac kojeg nikad nisam vidio. Želio sam da se sve svršilo bez toga, svi ćemo umrijeti, zaista! Ne smijem da se predajem strahu. Vijesti o smrti neprekidno, dan noć, stižu ovih dana, u ulici Devavin, u školama, na Azharu. I tamo, u Avjutu, svaki dan žrtve... Čak je i jadni mljekar Fuli juče izgubio sina. Šta li će učiniti porodice žrtava!? Hoće li čitav život provesti plačući? Plakaće, zatim zaboraviti... Eto, to je smrt. Uh, čini mi se da sada ne mogu pobjeći od svih tih problema. Iza mene je ostao kod kuće Fehmi sa svojom tvrdoglavošću, a preda mnom moja mati! Kako je život gorak! A ako je u pitanju lukavstvo, ako je nađem dobro i zdravo? Skupo će to platiti. Sigurno će platiti! Nisam ja nikakva igračka ni predmet podsmijeha! Imaće svog „sina" samo kad umre. Bože, šta li mi je ostalo od bogatstva? A kad uđem u kuću, naći ću tamo onog „čovjeka"! Ne znam kako ću ga dočekati. Srešće nam se oči u jezivom času. Teško njemu! Ili ću ga ignorisati ili izbaciti, to je rješenje. Ima raznih vrsta nasilja, no na to nije pomišljao. Ali će nas pogreb sigurno spojiti. To je smiješno: zamisli kako za kovčegom idu najstariji i najmlađi muž, a među njima sin, suznih očiju. Sasvim je izvjesno da će im se tada oči ispuniti suzama. Zar ne? Neću biti u stanju da ga otjeram sa pogreba, bila bi to krajnja bruka. Zatim, biće

pokopana, da, pokopana i svemu će biti kraj. Ali, ja sam uplašen, tužan, patim... Nek' se bog i njegovi anđeli mole za mene... Evo, tu je dućan onog zlikovca. Evo i njega. Neće me prepoznati, nikako, godine su nas promijenile. „Ciko, moja majka ti poručuje..."
Vrata mu otvori sluškinja, ista ona koja ga je dočekala prije godinu dana i nije ga znala. Sada se za trenutak ispitivački zagleda u njega, a onda brzo nestade upitnog pogleda i oči joj bljesnuše kao da veli: „Ah, ti si onaj koga očekuje..." Zatim mu napravi put, pokaza na sobu s desne strane i reče:
- Izvoli, gospodine... Nema nikoga. Posljednji izraz mu posebno privuče pažnju, kao da je to bio odgovor na neke njegove dileme. Shvati da mu je majka otvorila slobodan put. Uputi se prema sobi, naka-šlja se i ude. Pogleda je u oči koje ona podignu prema njemu sa kreveta s desne strane, oči čiju je negdašnju jasnoću prekrila blijeda koprena, pa joj je pogled bio iznemogao i slab kao da ga gleda iz daljine. Iako su joj oči bile uvenule i kao da se gase, čvrsto su se zadržale na njegovom licu: prepoznala ga je. Usne joj se otvoriše u lagani osmijeh koji je pokazivao da je radosna, zadovoljna i smirena što je došao. Vidjelo joj se samo lice jer je, sve do brade, bila pokrivena dekom. Lice se više promijenilo nego oči. Bilo je nekad puno a sad je suho, bilo je okruglo a sad je izduženo, bilo je rumeno a sad je blijedo. Njena nježna koža sad je otkrivala kosti čeljusti i izbačenih očnih jagodica.

Djelovala je kao žalosna slika nestajanja. Stajao je zapanjen, ne vjerujući, kao da nije mogao da shvati da na svijetu postoji sila koja se usuđuje da se ovako grubo poigrava. Srce mu se stisnu od užasa kao da gleda samu smrt. Nestade mu muževnosti, kao da je ponovo postao dijete bez oca. Zatim ga neodoljivo uzbuđenje baci prema krevetu, nagnu se iznad nje i progovori tužnim glasom:
- Biće dobro... Kako si?
Ispuniše ga osjećanja iskrene žalosti od koje nestade onih dugotrajnih bolova, kao što u rijetkim slučajevima nestanu simptomi beznadežne bolesti, oduzetosti, na primjer, kad dođe do nekog iznenadnog, strašnog šoka. Kao da je sreo majku svog djetinjstva koju je volio prije nego što su je naneseni bolovi sahranili u njegovom srcu. Posmatrajući njeno iskopnjelo lice, čvrsto se držao ovog obnovljenog osjećanja koje ga vrati mnoge godine unazad, prije bolova, kao što se iznemogli bolesnik drži iznenadne živosti, plašeći se nekim unutrašnjim osjećanjem blizine kraja. Držao se tog osjećanja čvrsto kao čovjek koji procjenjuje protusile koje ga ugrožavaju. Uz sve to, u duši je osjećao da oni bolovi još tinjaju negdje u dubini duše, upozoravajući ga kakva ga tuga vreba ako sebi dopusti da ovo čisto osjećanje pomiješa sa drugim osjećanjima koja ga mogu upropastiti. Žena izvuče ispod pokrivača sasušenu, iscijeđenu ruku, čija je suha koža počela da plavi i tamni, kao da je mumificirana prije više

hiljada godina. Silno uzbuđen, prihvati je svojim rukama. Tada začu njen slabašan, hrapav glas koji mu odgovori:
- Kao što vidiš, postala sam sjena... On progovori:
- Bog će ti se smilovati, bićeš bolje nego što si bila... Ona svojom, u bijeli veo povijenom glavom učini
pokret kao da izriče molitvu: „Bog te čuo." Pokaza mu da sjedne. Sjede na krevet, a ona, novom snagom koju joj je dalo njegovo prisustvo, poče da govori:
- U početku me je hvatala čudna groznica. Mislila sam da su to laki nervni napadi. Savjetovali su mi da obiđem božije kuće i da se okadim. Posjetila sam grobove Huseina i gospođe Zejnebe i okadila se raznim indijskim, sudanskim i arapskim tamjanima. Ali, stanje se samo pogoršavalo. Ponekad me spopadala neprestana drhtavica, koja nikako nije popuštala tako da sam bila gotovo mrtva. Ponekad, tijelo bi mi bivalo hladno kao led, a ponekad, opet, hvatala bi me vrućica da sam vrištala od silne vatre. Najzad, gos'n... - Prekinu i ne izgovori ime, u posljednjem trenutku sjetivši se u kakvu bi grešku upala, pa onda nastavi: - Najzad, pozvala sam ljekara, ali liječenje nije nimalo popravilo moje zdravlje, ako ga nije još više pogoršalo. Nemam više čemu da se nadam...
Jasin nježno stisnu njenu ruku i reče: .. - Pouzdaj se u božiju milost, ona je beskrajna... Blijede usne joj se slabo nasmiješiše:

- Drago mi je da to čujem, raduje me da to čujem upravo od tebe, prije nego od ikog drugog. Ti si za mene dragocjeniji od ovoga svijeta i svih ljudi. Imaš pravo da je božija milost beskrajna. Toliko nisam imala sreće u životu! Ne poričem nepromišljenosti i greške... Samo nas bog može zaštititi...
Preneražen, osjeti iz njene priče želju da nešto kao prizna. Stisnu mu se u grudima i užasnu se da bi mogla da počne da ponavlja one nepodnošljive stvari, makar to bilo da bi se pokajala i iskupila. Živci su mu bivali sve napetiji i on je zamoli:
- Nemoj se umarati govorom.... Podignu prem njemu oči i nasmiješi se:
- Tvoj dolazak mi je povratio dušu. Dozvoli mi da ti kažem da u čitavom svom životu nisam imala namjeru da ikom nanesem zlo. Željela sam, kao i ostali živi stvorovi, da živim mirno; međutim, zlosrećna sudbina me uporno pratila. Nisam nikom nanijela zla, ali meni mnogi jesu...
Osjeti da se neće ostvariti njegova želja da ovi trenuci proteknu u miru i da je njegovo čisto osjećanje u opasnosti da bude pomućeno.
Istim, molećivim tonom reče:
- Pusti ljude, u njihovom dobru i zlu... Tvoje zdravlje je sada važnije od svega na svijetu.
Pomilova ga nježno po ruci kao da ga moli da prema njoj bude pažljiv i prošapta:

- Propustila sam mnoge stvari... Nisam se ni bogu odužila. Željela sam, da sam poživjela duže, da nadoknadim dio onoga što sam propustila. Premda je moje srce uvijek bilo ispunjeno vjerom, bog mi je svjedok...
Kao da brani i sebe i nju, on reče:
- Srce je sve, ono je kod boga iznad posta i molitve...
Zadovoljna, ona mu stisnu ruku, a onda promijeni tok razgovora i uputi mu dobrodošlicu:
- Konačno si mi se vratio... Nisam imala hrabrosti da te pozovem dok me bolest nije dovela dovde, kao što vidiš. Osjećala sam da ću se oprostiti od života. Nisam mogla podnijeti da ga napustim prije nego što te se moje oči ne nagledaju. Poslala sam po tebe, plašeći se da ćeš odbiti više nego same smrti. Međutim, ti si se smilovao svojoj majci i došao si da je ispratiš. Hvala ti, moliću se bogu za tebe.

Bio je sve uzbuđeniji, ali nije znao kako da izrazi svoja osjećanja. Riječi nježnosti su teško izlazile iz njegovih usta, spotičući se o neku nelagodnost, i tjeskobu, kad god bi pokušao da ih uputi ovoj ženi koja ga je napustila i toliko mučila. Međutim, on u svojoj ruci pronađe blag i osjećajan način da to izrazi, stisnu joj dlan i reče:
- Bog će ti podariti sve najbolje...
Uze da obrće značenje njegove posljednje rečenice, jednom ponavljajući iste izraze a drugi put ih zamjenjujući izrazima

koji su imali isti smisao. Prekidala je svoje riječi gutajući pljuvačku sa očitim naporom ili kratkim ćutanjem da "bi uzela daha. To ga je u više navrata navelo da je zamoli da prestane da govori, ali bi ga ona osmijehom prekinula i ponovo nastavljala. Onda zastade, odjednom se uozbilji, kao da se sjetila nečeg važnog i upita:
- Oženio si se?
Nekako nelagodno podiže obrve i lice mu porumenje. Ona to pogrešno shvati i reče kao da se ispričava:
- Ne mari... Doduše, željela sam da ti vidim nevjestu i potomstvo. Međutim, meni je dovoljno da si ti srećan.
No, on nije mogao a da ne kaže:
- Nisam oženjen... Razveo sam se prije otprilike mjesec dana...
Po prvi put joj se u očima pojavi zanimanje, kad bi mogle, i zasjale bi... Ali, iz njih izbi nešto kao svjetlost, kao blaga svjetlost iza guste zavjese. I promrmlja:
- Razveo si se, sine? Kako me to rastuži! ^ ' On je preduhitri: :
- Nemoj žaliti, ni ja nisam ni tužan niti žalim. Zatim se nasmiješi: - Uzeo sam zlo pa je otišlo...
Ona ga upita istim tonom:
- Ko ti ju je izabrao? On ili ona? '
On odgovori glasom koji je pokazivao da želi da zatvori vrata ovom razgovoru:

- Izabrao ju je bog, sve je to sudbina...
- Znam to, ali ko ti je nju izabrao? Žena tvog oca?
- Ne, ne, otac ju je izabrao. Nikakve ljage nema na njegovom izboru, nego je tako htjela sudbina, kao što sam ti rekao...
Ona reče hladno: i - Takva je sudbina ali i izbor tvoga oca...
To je to.
Zatim, poslije kratke stanke: . - Trudna?
Da...
Ona uzdahnu: ■ - Bog mu zagorčao život...
Riješi da ništa ne kaže, kao što se čovjek suzdražva da dira čir koji ga peče ne bi li se smirio. Zavlada tišina. Žena zatvori oči kao da se umorila, ali ih polako otvori, nasmiješi mu se i upita nježno, bez traga uzbuđenja:
- Je li ikako moguće da zaboraviš prošlost? Nervozno obori pogled, osjeti neodoljivu želju da
pobjegne i zamoli je:
- Nemoj to ponovo spominjati... Neka ode u nepovrat.
Možda on nije tako osjećao srcem, ali je jezik kazao
ono što je trebalo, a možda su te riječi bile iskren izraz njegovih osjećanja u tom trenutku, u trenutku u kom se svim svojim bićem predao situaciji u kojoj se nalazio. Najzad, možda su njegove riječi: „Neka ode u nepovrat" u njegovim ušima, a i u srcu, čudno, uznemirujuće odjeknule, ali on nije imao volje da o tome razmišlja, nego pobježe... I dalje se

držao onog svog čistog osjećanja, na koje se odlučio već od početka. Majka ga, pak, upita:
- A voliš li svoju majku kao što si je volio u ono sretno vrijeme?
On odgovori, milujući je po ruci:
- Volim je i želim joj sve najbolje...
On osjeti utjehu u svome nemiru i unutrašnjoj boli, vidjevši na njenom blijedom licu izraz smirenosti i dubokog zadovoljstva. Zatim osjeti pritisak njene ruke kao da mu povjerava zadovoljstvo koje nosi u duši. Razmijeniše duge, smirene, blage poglede i osmijehe, što u sobi stvori atmosferu spokoja, ljubavi i sjete. Nije više pokazivala želju da govori, ili to nije željela jer je bila iscrpljena. Zatim joj otežaše očni kapci dok ih potpuno ne sklopi. Poče da je upitno posmatra. Bila je potpuno nepomična. Potom joj se rastvoriše usne i izbi lagano, isprekidano dahtanje. On se uspravi sjedeći, posmatrajući njeno lice. Onda nakratko zatvori oči da bi dozvao sliku onog drugog lica koje ga je gledalo prije godinu dana. Stisnu mu se u grudima i ponovo ga zahvati strah koji ga je progonio čitavog puta. Hoće li, bože, ponovo moći vidjeti to lice? Kakvim srcem će ga primiti ako se vrati? Ne zna, a i ne voli da zamišlja šta se skriva u svijetu duhova. Želio je da mu mozak prestane da radi, da prati događaje a ne da ide ispred njih. Ponovo ga obuzeše nemir i strah. Čudno! Bila ga je uhvatila želja da

pobjegne dok ju je slušao, tako da mu se činilo da je sasvim zadovoljan što je zaspala. Međutim, jedva što je ostao sam, opet ga spopade strah, neki strah čiji uzrok nije shvatao. Poželi da se probudi
iz svoje usnulosti i da ponovo progovori. Dokle će čekati? Šta ako produži da spava sve do jutra? Neće biti u stanju da dugo ostane tako, kao žrtva straha i nemira. Treba da stane na kraj svojim mukama. Sutra ili prekosutra, biće čestitanja ili saučešća... Čestitanja ili saučešća?! Šta mu je draže? Mozak mu mora prestati da misli. Bilo čestitanje ili saučešće, ne treba da ide ispred događaja. Najviše što može reći, ako bi bilo suđeno da se sad rastanemo, jeste da smo se rastali kao prijatelji. Najbolji kraj za najgori život! A ako joj bog produži život...
Odsutno odluta pogledom koji se zaustavi na ogledalu na ormaru, suprotno od njega, u kojem se ogledala slika kreveta, pa ugleda tijelo svoje majke, ispruženo ispod deke. Ugleda i sebe kako gotovo zaklanja njenu gornju polovicu, osim ruke koju je izvukla kad je došao. Nježno se u nju zagleda i vrati je pod pokrivač, koji pažljivo povuče do vrata. Ponovo pogleda u ogledalo pa mu pada na um misao: možda će ovo ogledalo sutra odražavati prazan, go krevet! Nije njen život, kao ni život bilo kog čovjeka, zašto da ne, trajniji od ovih fiktivnih slika. Pojača se u njemu osjećanje straha i prošapta za sebe: „Treba da stanem na kraj svojim

mukama, treba da pođem." Međutim, pogled mu odluta sa ormara na mali sto, na kome je bila nargila, čije je crijevo bilo, kao zmija, omotano oko njenog vrata. Gledao ju je zabezeknuto i sa nevjericom, a odmah potom uzbuđeno osjeti gađenje i gnjev. Taj čovjek! On je, bez sumnje, vlasnik ove nargile. Zamisli ga kako, prekrštenih nogu, sjedi na kanabeu između kreveta i stolića, navalivši na nargilu, sa užitkom uvlačeći i izbacujući dimove, dok mu njegova mati raspiruje žar. Gdje li je sad? Negdje u kući ili vani? Vidi li ga tako da ga on ne vidi? Nije više mogao da podnese da ostane sa nargilom, pogleda u lice svoje majke, utonule u san, zatim polako napusti svoje mjesto i krenu prema vratima. Kad je naišao na služavku izvan sobe, reče joj:
- Tvoja gospođa je zaspala, vratiću se sutra ujutro... Ponovo se, izlazeći, osvrnu na nju i reče:
- Sutra ujutro...
Kao da se sam podsjeća kad treba da dođe da bi se izgubio, pa odmah krenu prema Kustakijevoj krčmi. Popi kao po običaju, ali nije bio raspoložen za piće. Nije mogao da se oslobodi straha i nemira. Iako snovi o buntu i lagodnoj ravnodušnosti nisu izlazili iz njegove glave, ipak nisu mogli da mu iz glave izbrišu sliku bolesti i misli o ništavilu. Kad se u ponoć vratio kući, zateče maćehu kako ga čeka na prvom spratu. Začuđeno je pogleda i upita stisnuta srca:
- Moja mati,..?

, , , Emina obori glavu i odgovori prigušenim glasom:

– - Došao nam je glasnik iz ulice Dvorac želja, jedan sat prije nego što si stigao... Da ti dugo poživiš, sine...

LXIV

Veza između Kemala i britanskih vojnika razvila se u uzajamno prijateljstvo. Porodica je nastojala da, uzimajući u obzir kakvo je zlo snašlo Jasina u Huseinovoj džamiji, ubijedi dječaka da prekine veze sa svojim prijateljima, ali je on odgovorio da je on „mali", suviše malen da bi bio optužen za špijunažu. Da bi izbjegao da ga silom spriječe, odlazio bi u logor direktno iz škole, ostavljajući torbu sa knjigama kod Um Hanefi, tako da su ga mogli zaustaviti samo upotrebom sile, ali oni nisu smatrali da za to ima razloga, pogotovo što se on zabavljao u logoru pred njihovim očima. Svuda su ga s dobrodošlicom primali i častili. Čak je i Fehmi zatvorio oči i nije mu smetalo da se i sam zabavlja, posmatrajući ga kako se kreće između vojnika „poput majmuna koji se igra u džungli zvijeri".

- Kažite starom gospodinu...

Tako je jednom predložila Um Hanefi, žaleći se na drskost vojnika prema njoj; zbog tog prokletog prijateljstva, oponašali su je u hodu tako da „zaslužuju da irn se glave odsijeku". Međutim, njen prijedlog niko nije uzeo ozbiljno,

ne sarno iz popustljivosti prema dječaku, nego i iz brige za same sebe, plašeći se da bi „istraga"
'mogla otkriti kako su dugo skrivali ovo prijateljstvo. Ostavili su dječaka na miru. Vjerovatno je tu bilo i njihove želje da prijateljska osjećanja između dječaka i vojnika spriječe ove da ih diraju ili vrijeđaju kad odlaze od kuće. i kad se vraćaju. Njegovi najsrećniji trenuci su bili kad je ulazio u logor. Nisu svi vojnici bili „prijatelji" u pravom smislu te riječi, ali su ga svi poznavali. S prijateljima bi se rukovao i toplo im stiskao ruke, dok bi se, pozdravljajući ostale, zadovoljio samo da podigne ruku. Ponekad se događalo da dođe i zatekne nekog svog prijatelja na straži. Dječak bi mu razdragano prišao, pružajući mu ruku, ali bi se prenerazio na čudnu, napadnu hladnoću, kao da ga prijatelj ne poznaje ili kao da se pretvorio u kakav kip. Nije shvatao da tu nema nikakvog ignorisanja niti ljutnje. Jedino bi ostali prasnuli u smijeh. Nerijetko se događalo da se, dok je bio među prijateljima, iznenada oglasi truba „na zbor". Tad bi oni potrčali u svoje šatore, brzo se vraćali u uniformama i sa šljemovima, noseći i svoje puške; kamion bi krenuo sa svoga mjesta iza ulice Između dva dvorca i stao nasred puta. Vojnici bi brzo pošli prema njemu, uskakali u njega dok ga ne bi ispunili. Počeo je da iz tog prizora shvata da su negdje izbile demonstracije i da vojnici odlaze da ih razbiju, te da će doći do borbe između njih i demonstranata. Međutim, njega

je u tom trenutku zanimalo samo da posmatra svoje prijatelje kako se tiskaju u kamione, da ih se nagleda kao da ih ispraća. Dok se kamion udaljavao prema ulici Kazandžija, on bi ispružio ruku, moleći da se bezbjedno vrate a onda bi proučio suru Pristup.
Međutim, on nije u logoru provodio više od pola sata u predvečerje, što je bilo najviše koliko je mogao izostati od kuće po povratku iz škole. Pola sata nijedno njegovo čulo nije mirovalo ni trenutka. Obilazio bi oko šatora, kretao se između kamiona zagledajući radoznalo svaki njihov dio, stajao pred piramidama od pušaka, dugo ispitujući svaki njihov detalj, a posebno otvore cijevi u kojima se krila smrt. Stajao je na određenoj, dozvoljenoj udaljenosti, dok je u duši tugovao što ne može da se s njima poigra ili bar da ih dotakne. A kad bi se njegova posjeta zbila u vrijeme za čaj, pošao bi sa svojim prijateljima prema kuhinji koja se nalazila na ulazu u Kermez i zauzeo svoje mjesto u „redu za čaj", kako su ga zvali, zatim bi se vratio sa njima, noseći solju čaja sa mlijekom i parče čokolade. Posjedali bi na ulični zid, srkali čaj, a vojnici bi pjevušili svoje omiljene pjesme. On bi ih pažljivo slušao i čekao da i na njega dođe red da zapjeva.
Život u logoru ostavio je u njegovoj duši dubok trag koji je budio njegovu maštu i snove, trag koji se urezao u njegovo srce, uz tragove koje su ostavile Eminine legende i priče iz svijeta duhova, kao i Jasinove priče koje su ga odvodile u

čarobni svijet privida i snova. Utiske iz logora ponovo je oživljavao u mašti ispod grana jasmina i brš-ljana, među saksijama cvijeća na krovu, među pticama i kokoškama. Zato je na krovu, uz krov Merjemine kuće, podigao logor sa svom spremom i opremom. Svoje je šatore napravio od maramica i olovaka, oružje od drvenih prutića, kamioni su bili nanule, a vojnici sjemenke datula. Podalje od logora postavio je demonstrante - od šljunka. Predstava bi obično počinjala rasporedom sjemenki
u grupe, neke su bile u šatorima, neke na ulazu u šatore, a neke pak oko pušaka. Među četiri košpice je bio kamenčić, koji je predstavljao njega. Odvoji ih u stranu i počne da oponaša engleske pjesme, a onda dođe na njega, glavnog kamenčića, red da zapjeva: „Bar jednom u godini mi dođi..." ili „Oko moje drago..." Onda pređe kod kamenčića, složi ih u redove i uzvikne: „Živjela domovina! Dolje protektorat! Živio Saad!" Ponovo se vrati u logor, zazviždi, sjemenke se također slože u redove, a na čelu svakog reda - datula, potom gurne nanulu, oponašajući svojim glasom zvuk motora kamiona, poreda sjemenke na nanulu, a onda je ponovo gurne prema kamenčićima. Razvije se bitka, padaju žrtve na obje strane. Nije dopuštao da njegova lična osjećanja utiču na tok bitke, bar ne na početku i u sredini. Njime je vladala jedna jedina želja, a to je da bitka bude „prava, zanimljiva", da obje strane vrše napade i protivunapade, zadajući jedna

drugoj podjednake udarce, tako da je ishod bio neizvjestan, čas u korist jedne čas druge strane, s tim što bitka nije dugo trajala i morala se nekako završiti. Tad bi se on našao u nedoumici: koja će strana pobijediti? Na jednoj strani su njegova četiri prijatelja, na čelu sa Đžulijanom, a na drugoj strani, Egipćani, gdje kuca i Fehmijevo srce. U posljednjem trenutku odluči da pobjeda pripadne demonstrantima, kamion se povlači sa mnogo manje vojnika, ali su među njima četvorica njegovih prijatelja. Ako bi se bitka jednom završila časnim mirom, borci obiju strana bi to proslavili pjesmom oko stola prepunog šolja čaja i raznih vrsta slatkiša. Džulijan je bio njegov najdraži prijatelj. Pored toga što je bio zgodan, bio je dobroćudne naravi, a uz to je relativno dobro govorio arapski. On je učinio da ima pravo da bude pozvan na čaj, a među vojnicima je njegovo pjevanje slušano sa najvećim uzbuđenjem. Gotovo svakog dana ga je pozivao da mu pjeva: „Oko moje drago...", a on bi ga pažljivo pratio, sa tugom i čežnjom u glasu: „Idem u svoj zavičaj, idem u svoj zavičaj!" Kemalu je ovaj njegov duh bio blizak i drag, stekao je u njega još veće povjerenje, pa mu jednom, ozbiljno, kao da ga upućuje kako će se izvući iz svoje potištenosti, rekao:
- Vratite Saad-pašu a vi se vratite u svoju zemlju! Međutim, Džulijan nije bio zadovoljan njegovim
prijedlogom, kako je Kemal očekivao. Naprotiv, tražio je od njega, kao što je u sličnoj prilici ranije već to učinio, da se

više ne vraća Saad-paši i rekao: „Saad-paša - no!" Tako je, prema Jasinovim riječima, propao prvi egipatski pregovarač!
Poslije nekoliko dana jedan njegov „prijatelj" mu pruži njegovu karikaturu koju je sam napravio. Kemal začuđeno i nervozno pogleda u nju i reče za sebe: „Moja slika? Ovo nije moja slika!" Međutim, negdje u dubini je osjećao da je to upravo njegova slika. Zatim je pokaza vojnicima koji su' stajali oko njega i smijali se. Shvati da je to neka vrsta šale, pa je i on tako treba da primi. Nasmija se s njima, odgoneći tako osjećanje stida.
Kad ju je pokazao Fehmiju, ovaj se pažljivo zagleda u nju i reče začuđeno:
- Bože! Svaki tvoj nedostatak pokazuje! Malo, mršavo tijelo, dug, tanak vrat, velik nos, ogromna glava, sitne oči!Zatim se nasmija:
- Jedina stvar koja se, izgleda, veoma dopala tvom „prijatelju", jeste tvoje elegantno, lijepo skrojeno odijelo, ali to nije tvoja zasluga, nego mamina, koja, sve što radi, lijepo uradi.
Potom ga zlobno pogleda i dodade:
- Sad je jasno zašto te oni vole! Oni se zabavljaju smijući se tvom izgledu, tvojoj pretjeranoj eleganciji, i to na arapskom. Ti si u njihovim očima samo - „žabac". Šta si dobio svojom izdajom?

Međutim, Fehmijeve riječi nisu imale nikakvog efekta jer je dječak znao koliko je on bio neprijateljski raspoložen prema Englezima, pa je vjerovao da je to manevar kojim je htio da ga odvoji od njih.
Jednog dana, kao obično, dođe u logor i ugleda Džulijana na kraju uličnog zida kako pažljivo zagleda prema zavoju na koji gleda kuća pokojnog gospodina Muhameda Ridvana. Krenu prema njemu, ali mu ovaj mahnu rukom, dajući mu nejasne znake, koje on nije shvatio. Ipak, zaustavi se, povodeći se za nekim nepoznatim instinktivnim osjećanjem. Zatim, gonjen znatiželjom, obiđe oko šatora postavljenih prema ulici, prokrade se iza Džulijana i pogleda u pravcu u kom je i ovaj gledao. Tamo ugleda prozorčić na jednom krilu kuće porodice Ridvan, kroz koji se jasno vidjelo Merjemino lice, nasmijano kao da uzvraća! Zastade, zabezeknuto pogledajući čas vojnika a čas djevojku, kao da ne može da povjeruje svojim očima. Kako se Merjema usudila da se pojavi na tom prozorčiću!? Kako se pokazuje Džulijanu na tako sramotan način? On joj maše rukama a ona mu se osmjehuje! Da, eno, osmijeh joj još lebdi na usnama! Eno, ni oči ne odvaja od njega, kao da još nije primijetila da je i on tu! On se pokrenu, Džulijan ga ugleda i poče da se gromko smije, nerazumljivo govoreći svojim jezikom. Merjema se brže-bolje povuče, očito preneražena. Gledao je začuđeno u

vojnika, a Merjemin bijeg je samo još više povećao njegovu sumnju, iako mu je sve to bilo posve nejasno.
Džulijan ga ljubazno upita:
- Znaš li je? Odgovori mu glavom potvrdno, ali ne reče ništa.
Džulijan se na nekoliko časaka izgubi, a onda se vrati, noseći veliki zavežljaj koji pruži Kemalu i reče, pokazujući prema Merjeminoj kući:
- Odnesi joj ovo!
Kemal se, međutim, uplašeno pomače, uporno vrteći glavom lijevo i desno. Nikako nije mogao da iz glave izbije taj događaj. Iako je, već od početka, osjećao da je to nešto krupno, ipak nije bio svjestan šta to stvarno znači, dok nije ispričao na sijelu uz kafu te večeri. Emina se uspravi na svom sjedištu, kao da se negdje udaljava, dok joj je šolja ostala u zraku, među prstima, niti je prinoseći ustima niti je stavljajući na siniju. Dotle Fehmi i Jasin ustadoše sa svoga kanabea i požuriše prema suprotnom kanabeu, na kom je ona sjedila, i sjedoše pored nje i Kemala. Zagledali su ga ozbiljno, začuđeno i krajnje uzrujano. Gutajući pljuvačku, Emina upita:
- Jesi li to stvarno vidio? Da te oči nisu prevarile? ; Fehmi teško uzdahnu:
- Merjema?! Baš Merjema? Jesi li siguran što pričaš?
I Jasin upita:

- Je li joj davao znake, a ona mu se osmjehivala? Jesi li zaista vidio da se osmjehuje?
Emina vrati solju na siniju, podnimi se i reče kao da ga opominje:
- Kemale! Laž je u ovakvoj stvari grijeh koji bog ne prašta! Ponovo razmisli, sine! Da nisi u čemu pretjerao?
Kemal se zakle najkrupnijim zakletvama, a Fehmi, gorko i očajno, reče:
- Ne laže on, razuman čovjek ga ne može optužiti da laže. Zar ne shvatate da ovakvu priču nije u stanju da izmisli neko njegovih godina!
Majka upita tužnim glasom:
- A kako mogu da mu povjerujem? Kao da govori za se, Fehmi reče:
- Da, kako se to može povjerovati? .. A onda sasvim ozbiljnim glasom:
- Ali, dogodilo se, dogodilo, dogodilo... Posljednja riječ ga je pogodila kao bodež, ponavljao
ju je kao da namjerno i uporno hoće da sebi zada što više udaraca. Doduše, neke druge preokupacije su ga donekle odvojile od Merjeme, tako da je na nju pomišljao tek na rubu svojih snova na javi. Međutim, ovaj udarac, koji je pogodio njegov ugled, prodro mu je do srca. Potpuno je preneražen, smušen, izgubljen. Ne zna da li je zaboravio ili nije, voli ili

mrzi, je li gnjevan iz dostojanstva ili ljubomore... Suhi list, otpao sa drveta, u vrtlogu strahovite oluje...
- Kako mogu to da povjerujem? Uvijek sam u Mer-jemu bio siguran kao u Hatidžu i Aišu. Majka joj je ugledna žena, otac, nek mu je lahka zemlja, dobar, plemenit... Susjedi cijelog života, divni susjedi!
Jasin koji je, činilo se, bio utonuo u razmišljanje, reče, ne bez ironije:
- Čemu se čudite? Odvajkada je bog od srži čestitih stvarao pokvarene!
Emina je protestovala, kao da neće da povjeruje da je toliko vremena bila obmanjivana:
- Bog je svjedok da nikad kod nje nisam primijetila ništa ružno.
Jasin reče oprezno:
- Niko od nas, čak ni Hatidža, velika ogovarača, nije ništa zapazio. Prevario se čak i onaj ko je i od mene upućeniji.
Fehmi bolno uzviknu:
- Odakle da vidim šta se događa u drugom svijetu? To je prosto nezamislivo!
Fehmi je bio bijesan na Jasina, a onda mu omrznu čitav svijet! Englezi i Egipćani podjednako! Muškarci i žene, a naročito žene! Gušio se! Poželje da nestane i da u samoći udahne svjež povjetarac koji bi ga smirio. Međutim, ne

napusti svoje mjesto, kao da je za njega bio vezan debelim konopcima.
Jasin se okrenu Kemalu i upita: '"• - Kad te je vidjela? ' Kad se Džulijan okrenuo prema meni.
- Zatim je pobjegla sa prozora?!
- Da...
- Je li vidjela da si je vidio?
- Za trenutak su nam se o
Jasin, podrugljivo:
- Jadnica! Ona sada, bez sumnje, zamišlja kako mi sjedimo i kako koješta pričamo.
- Englez!
Fehmi uzviknu, udarajući dlanom o dlan: :
- Kći gospodina Muhameda Ridvana! ' Emina uzdahnu i u čudu zatrese glavom... : Jasin reče zamišljeno:
- Flertovanje sa Englezom nije jednostavna stvar za jednu djevojku. Ovolika iskvarenost ne može iskrsnuti odjednom...
Fehmi ga upita:
- Na šta misliš?
- Mislim da je moralo tamo i ranije biti iskvarenosti. Emina zamoli:
- Bogom vas zaklinjem, prestanite sa takvim razgovorom!
Jasin nastavi, kao da nije čuo njenu molbu:
- Merjema je kći gospođe koja se gizda na razne načine, to ste vidjele i ti, i Hatidža i Aiša...

Emina uzviknu prijekorno i ljutito: ....,
- Jasine!
Jasin, kao da se povlači, reče:
- Hoću da kažem da smo mi porodica koja živi u zatvorenoj kutiji, koja jedva da išta zna o onome što se okolo događa. Najviše što možemo, to je da zamišljamo da su i ostali ljudi poput nas. Merjema se s nama družila duge godine, ali je mi zapravo nismo poznavali, dok nam je nije otkrio posljednji od kog se to moglo očekivati!
Nasmija se i pogladi Kemala po glavi. Međutim, Emina ponovo usrdno zamoli:
- Bogom vas zaklinjem, promijenite razgovor...
Jasin se osmjehnu i ne reče ništa. Zavlada tišina. Fehmi više nije mogao da ostane među njima. Odazva se svom unutrašnjem glasu koji ga je napadno i uporno pozivao da pobjegne, daleko od očiju, od ušiju, tamo gdje će moći da se osami, da ponovo prebere taj razgovor od A do Ž, riječ po riječ, izraz po izraz, rečenicu po rečenicu, da ga shvati i razumije, a onda vidi gdje mu je mjesto...

LXV

Već je bila prošla ponoć kad je gospodin Ahmed Abduldževad napustio dom Merjemine majke, zaklonjen tamom slijepog prolaza. Četvrt je, kao i one noći kad su se Englezi u njoj ulogorili, bila utonula u san, pokrivena

tminom, nijedne otvorene kafane, ni dućana, nijednog prodavača, ni prolaznika... Nikakvog traga života ili svjetlosti, osim onog zračka što je dopirao iz logora. Iako ga nikad nijedan vojnik nije presreo ili mu učinio kakvo zlo kad je odlazio i vraćao se kući, ipak je bio ispunjen nekim sve jačim nemirom i oprezom, i to što se više približavao logoru na putu kući, pogotovo, što se tako kasno vraća umoran, omlitavio i smušen. Jedino je mislio kako da spokojno i bezbjedno prođe. Spusti se u ulicu Kazandžija, zatim skrenu desno prema kući, kradomice pogledajući u stražara, dok ne stiže do najopasnijeg dijela puta, onog dijela do kojeg je prodirala i širila se svjetlost iz centra logora. Tu ga zahvati osjećanje, koje ga obuzme kad god tuda prolazi, a to je da je lak plijen svakog napadača. Ubrza korake da iziđe iz tog dijela puta i stigne neposredno pred svoju kuću. Ali, jedva da je načinio korak, kad mu u ušima odjeknu grub, pro-mukao, gromki glas, koji je iza njega govorio nešto nerazumljivo. Iako nije razumio taj jezik, shvatio je, iz odsječnog i oštrog tona, da mu izdaje bespogovorno naređenje. Zastade i prestrašeno se osvrnu iza sebe: ugleda vojnika, nije to bio stražar, kako mu energično prilazi pod punim oružjem. Šta se novo zbilo pa da ovako postupa? Da nije pijan? Ili mu se odjednom prohtjelo da bude agresivan? Ili hoće da ga pokrade i opljačka? Srce mu je snažno lupalo a grlo se osušilo dok ga je posmatrao kako mu se približava.

Potpuno se otrijezni. Vojnik stade na korak od njega, zatim mu, zapovjednički, uputi nekoliko kratkih, brzih riječi, od kojih, naravno, nijednu nije shvatio. Slobodnom rukom mu pokaza prema ulici Između dva dvorca. Gospodin je prestrašeno i snis-hodljivo zurio u njegovo lice, osjećajući gorčinu što nije u stanju da se s njim sporazumi i da ga uvjeri kako je on nevin ili da, bar, sazna šta želi. Zatim dokuči da mu on svojim pokretom rukom prema ulici Između dva dvorca naređuje da se udalji, vjerujući da je sumnjivi stranac. I on, sa svoje strane, poče da pokazuje na svoju kuću da ga uvjeri da u njoj stanuje i da joj se vraća. No, vojnik, mrmljajući, zanemari njegov pokret, zatim još upornije dade onaj svoj znak, mašući glavom u istom pravcu, kao da ga goni da pođe. Potom, izgubivši strpljenje, uhvati ga za ramena, snažno okrenu i munu ga u leđa. Gospodin krenu u pravcu ulice Između dva dvorca, a ovaj za njim. Gotovo potpuno klonulih nogu, gospodin se predade sudbini. Na svom nepoznatom putu prođe pored logora, zatim ulicu Između dva dvorca, gdje se izgubi i posljednji trag svjetla koje je dopiralo iz logora. Sve obavi mrkli
zmeđu dva dvorcamrak i mučni muk. Ništa se nije vidjelo osim silueta zgrada, ništa se nije čulo osim bata teških koraka koji su ga pratili u jezivom, mehaničkom ritmu, kao da mu odbrajaju preostale minute, a možda i sekunde života. Da, očekivao je da se svakog časa sruči na njega i

obaspe ga udarcima do smrti. Počeo je da ga motri razrogačenim očima u tami i stisnutih usana od silnog straha, dok mu se grlo nervozno stiskalo kad god bi, s vremena na vrijeme, progutao suhu, vrelu pljuvačku. Iznenadi ga tračak svjetla koji mu privuče pogled prema tlu. Od uzbuđenja htjede da vrisne kao dijete. Srce mu živnu. Međutim, bio je to u stvari krug svjetlosti koji se kretao tamo amo i dolazio iz baterijske lampe koju je upalio njegov sprovodnik da bi prepoznao put u tami. Malo povrati dah, iznenadni užasni strah popusti, ali jedva da je osjetio nešto smirenosti kad ga ponovo ščepa onaj njegov prvobitni strah, strah od smrti u koju ga vode. Ponovo je svakog časa očekivao kraj, poput davljenika koji u svom izbezumljenom lomatanju, uobrazi da je ugledao krokodila koji se sprema da ga napadne, zatim se ispostavi da su to ploveći komadi drveta. Međutim, njegova radost zbog spasenja od uobražene opasnosti jedva da se oglasila, kad je zaguši pritisak stvarne opasnosti koja ga okružuje. Kuda ga vodi? Kad bi mogao da govori njegovim nerazumljivim jezikom, pitao bi ga. Izgleda da će ga voditi sve do groblja Kapije pobjede i tamo ga baciti. Nigdje živog stvora, ni čovjeka ni životinje. Gdje je ulični čuvar? Sam u milosti nemilosrdnog! Kad je podnosio ovakvo mučenje? Da li se sjeća? Košmar... Da, to je košmar koji ga je često mučio u toku bolesnih snova. Sama tama košmara nije ponekad lišena

bljeska nade, koji usnulom donese blago osjećanje da je to što ga muči san a ne stvarnost i da će se, sad ili koji čas kasnije, izbaviti toga zla. Eh, daleko su takve nade! On je budan, ne spava, ovaj do zuba naoružani vojnik — činjenica a ne uobraženje, a ovaj put, koji je svjedok njegovog poniženja i sprovodenja je nešto sasvim stvarno i zastrašujuće, a ne privid. Njegove muke su stvarnost u koju nema nikakve sumnje. Najmanji pokret opiranja dovoljan je da mu dođe glave. Ni u to se ne može sumnjati. Merjemina majka, dok ga je ispraćala, rekla mu je: „Do sutra!" Sutra? Hoće li osvanuti to sutra? Pitaj one teške korake od kojih se trese tlo iza njegovih leđa. Pitaj pušku sa šiljatim oštrim bajonetom. Takode mu je u šali rekla: „Gotovo da će me zadah alkohola iz tvojih usta opiti." A sad, nestalo je alkohola, ali je izgubio i razum. Čas zanosa je prošao upravo prije nekoliko minuta. Zanos je bio sve u njegovom životu! A sad je mučenje - sve. Između prvog i drugog je samo nekoliko minuta. Nekoliko minuta? Kad je stigao do okuke Hurunfuš, pogled mu privuče zraka svjetlosti u tami. Bolje je vidio put. Ugleda baterijsku lampu koju je nosio jedan drugi vojnik, koji je ispred sebe vodio nekoliko silueta, čiji broj nije mogao ustanoviti. Upita se da li su vojnicima izdata naređenja da uhapse svakog čovjeka na koga naiđu noću? Kuda ih vode? Kakvom će ih kaznom kazniti? Pitao se dugo, krajnje uznemireno, izgubljeno. Međutim, kad je vidio nove žrtve,

donekle mu se srce smiri i utješi. Ako ništa, nije više sam kao što je vjerovao. Našao je u svojoj nevolji drugove koji mu ublažavaju samoću i saučestvuju u njegovoj sudbini. Njihova se kolona kretala na kratkom rastojanju, slušao
je odjeke njihovih koraka sa zadovoljstvom, kao što zalutali sa zadovoljstvom sluša ljudske glasove koje mu donosi vjetar. Najveća mu je u tom trenutku bila želja da ga priključe njihovoj grupi, bilo da su znanci ili neznanci, da im srca zajednički zakucaju, dok hitaju svojoj nepoznatoj sudbini. Ovi ljudi su nevini, i on je nevin. Zašto su onda uhapšeni? Zašto su njega, na primjer, uhapsili? Niti je buntovnik, niti se bavi politikom, nije čak ni mlad. Zaviruju li oni to u srca i kažnjavaju zbog osjećanja? Ili, možda, zatvaraju građane pošto su pozatvarali vode? Da zna engleski, pitao bi ovog što ga je poveo! Gdje je Fehmi da s njim razgovara umjesto njega? Potre-soše ga bol i čežnja: gdje su Fehmi, Jasin, Kemal, Hatidža, Aiša i njihova majka? Može li njegova porodica da zamisli kakvo ga je poniženje snašlo, njega koga poznaju samo kao silnog, dostojanstvenog, časnog? Mogu li zamisliti kako ga je vojnik silovito munuo, tako da ga je gotovo oborio na zemlju, da ga vodi kao što se vodi stoka? Sje-tivši se porodice, osjeti bol i čežnju, gotovo da mu se oči ispuniše suzama.
Na svom putu prolazio je pored kuća i dućana čije je vlasnike poznavao, i kafana koje je, naročito u dječaštvu i

mladosti, često posjećivao. Zabolje ga što pored njih prolazi kao zarobljenik, a da se niko ne pojavi da ga spasi ili bar zažali za njim. Uistinu je osjetio da je doživio naj-žalostnije poniženje. Zatim podiže pogled prema nebu, upućujući svoju misao bogu koji je znao šta nosi u srcu, uputi mu svoju misao, ali mu ime ne pređe preko njegovog jezika, pa ni šapatom, jer ga je bilo sramota da izgovara njegovo ime, još neočišćenog tijela od alkohola i ljubavne
avanture. Ubrzo mu se strah udvostruči da će, tako nečist, biti još dalje od izbavljenja ili da će ga snaći sudbina kao kazna za sve njegove dosadašnje nepromišljenosti. Dušu mu obuze potištenost i beznađe. Nije mogao da se oslobodi očaja. Kad se približio tržnici Limuna, začuše se u tišini, koju su ublažavali samo odjeci koraka, nejasni glasovi. Napreže sluh i zagleda se u mrak, krećući se naprijed između straha i nade. Do ušiju mu je dopirala buka za koju nije znao da li dolazi od ljudi ili životinja. Ipak, uskoro je razaznao žamor, pa ne mogade a da u sebi, radosno, ne kaže: „Ljudski glasovi!" Skrenu putem i ugleda pokretne svjetiljke za koje je u početku pomislio da su nove baterijske lampe, ali su to bile baklje, na čijoj svjetlosti je vidio jednu stranu kapije Futuh, pod kojom su stajali britanski vojnici, zatim ugleda egipatske policajce, čija ga pojava silno obradova. „Saznaću šta će sa mnom. Ostalo je samo nekoliko koraka. Zašto su se engleski i egipatski vojnici našli kod ove kapije? Zašto dovode ljude

iz raznih dijelova četvrti? Uskoro će saznati sve, sve..."
Potražiće pomoć od boga i predati se u njegove ruke! Sjećaće se ovog užasnog časa čitavog života, ako ga još bude! Streljanje, vješanje, Denšuvaj?* Hoće li se upisati u listu palih boraca? Hoće li postati jedna od vijesti bunta, koju će Muhamed Ifet, Ali Abdurahim i Ibrahim Far prenositi kao što smo prenosili novosti na sinoćnoj sjedeljki? Zamisli sjedeljku a tvoje mjesto - prazno. Nek' mu se bog smiluje! Bio je i prošao! Koliko će te oplakivati! Dugo će te spominjati! Zatim ćeš biti zaboravljen... Kako mi je srce nemirno! Predaj se u ruke svome stvoritelju! Bože, budi uz nas, a ne protiv nas! Čim se približio mjestu gdje su stajali vojnici, oni ga dočekaše hladnim, grubim, prijetećim pogledima, srce mu se „spusti u pete", a u grudima ostade oštar bol. Treba li, bože, da stane? Noge mu otežaše, obuze ga kolebanje i nedoumica.
- Ulazi!
To je viknuo jedan policajac, pokazujući prema ulazu u Kapiju. Gospodin ga pogleda upitno i molećivo, kao da traži pomoć, zatim pređe između vojnika, od straha jedva išta videći ispred sebe. Poželi da zbog tog silnog straha podigne ruke iznad glave. Tamo, pod kupolom kapije ugleda prizor i shvati šta se traži od njega, te nije imao potrebe da pita. Vidio je veliku, duboku rupu, kao rov, koja se ispriječila na putu. Također je vidio grupu građana kako neprestano, pod nadzorom policije, rade da zatrpaju rupu. Donosili su u

korpama zemlju koju su sasipali u nju. Svaki je radio brzo i marljivo, dok su krišom pogledali u engleske vojnike koji su stajali oko ulaza u Kapiju. Priđe mu jedan policajac, dobaci mu korpu i reče grubo i prijeteći:
- Radi što rade i ostali... •<, >;•-.. Zatim, prošapta:
- Požuri, da te ne zadesi kakva nevolja...
Ova rečenice je bila prva ljudska riječ koju je čuo na svom strašnom putu, koja mu prostruja kroz grudi kao svježi dah u grlu. Sagnu se prema korpi, uze je i šapatom upita policajca:
- Hoće li nas pustiti kad se završi posao?
Policajac isto tako odgovori:
- Nadam se...
Duboko odahnu. Htio je da zaplače. Osjetio je da je ponovo rođen. Desnom rukom podiže rub svog ogrtača i zavuče ga za pojas kaftana da mu ne smeta pri radu. Krenu sa korpom prema trotoaru Kapije, gdje'se nalazila gomila zemlje, stavi je između nogu i poče u nju rukama trpati zemlju. Kad je korpa bila puna, ponese je u ruci i istrese u rupu. Ponovo se vrati pred Kapiju i tako nastavi da radi sa grupama ljudi, građanima, činovnicima, hodžama, starim i mladima. Iz želje da sačuvaju život, svi su radili sa velikim marom. Dok je punio svoju korpu, neko ga lako udari cipelom. Okrenu se i ugleda svog prijatelja Ganima Hamidua, vlasnika uljare u Džemaliji, koji s vremena na vrijeme naiđe da se zabavi u

njegovom društvu. Veoma se obradovaše jedan drugom. Brzo su se počeli došaptavati:
- I tebe su ščepali...
- Prije tebe, stigao sam neposredno pred ponoć i vidio sam kad si primao korpu. Onda sam, odlazeći i vraćajući se, gledao da ti se polako približim i sad smo jedan uz drugog na stazi.
- Dobro došao! Ima li još koji naš prijatelj?
- Naišao sam samo na tebe!
- Policajac mi je rekao da će nas pustiti čim završimo posao.
- I meni je to rečeno. Bog te čuo!
- Koljena mi klecaju, bog ih ubio?
- Ja mislim da ih više i nemam. Kratko se osmjehnuše:
- Otkud ova rupetina?
Kažu da su je mladići iz četvrti Husejnije iskopali sinoć da bi spriječili kretanje kamiona. Također kažu da je jedan kamio upao u nju.
- Ako je to tačno, s nama je svršeno!
Kad su se ponovo našli jedan uz drugog kod gomile zemlje, donekle su se privikli na situaciju, vratila im se živost, smiješili su se dok su punili svoje korpe poput građevinskih radnika. Ganim prošapta:
- Nek' nam bog bude u pomoći protiv ovih pasjih sinova!
Gospodin se nasmiješi i također šapnu:

– Nadam se da će nam dati odgovarajuću

– - Gdje su te uhvatili?
- Pred kućom!
- Naravno!
- A tebe?
- Pušio sam hašiš, ali sam se potpuno osvijestio... Englezi su jači od kokaina!
- Jači i od samog povraćanja!
Ljudi su nastavili da odlaze i da se vraćaju, lutajući između gomile zemlje i rupe na svjetlosti baklji. Dizali su prašinu pod kupolom, zrak je postao tako zagušljiv da su se gušili, sa čela im je bio znoj, lica su im bila prašnjava... Sve su se više zakašljavali od udisanja prašine. Djelovali su kao utvare koje je izbacila ta rupetina.
U svakom slučaju, nije bio sam, s njim je bio ovaj prijatelj, bili su i ovi ljudi, a egipatski policajci su bili srcem uz njih. To se vidjelo po tome što su bili bez oružja. Nisu više sablje sa metalnim koricama visile o njihovim opasačima... Strpi se... Valjda će se i ova tmina razići. Jesi li ikad zamišljao da ćeš raditi do zore, a možda i do jutra? Drži se! Nisi očekivao da ćeš nositi zemlju i dirinčiti puneći rupu? Ti ne želiš da se rupa napuni. Ne vrijedi da se žališ. Kome ćeš se žaliti. Ti si snažan, čvrst, možeš ovo da podneseš uz sve sinoćnje piće i zanos! Koliko je sati? Nema smisla da gledaš na sat... Da mi se ovo nije dogodilo, sad bih bio ispružen na krevetu, utonuo u sladak san, mogao sam oprati

glavu, umiti se, popiti svježe vode iz vrča namirisanog cvijećem. Nek' nam je sa srećom ovo učešće u paklu pobune, zašto da ne? Zemlja se uzbudila, svaki dan, svaki sat padaju žrtve i borci. Ipak, čitanje novina i prenošenje novosti je jedna, a prenošenje ove prašine pod prijetnjom pušaka, sasvim druga stvar. Nek' vam je srećno, vi što spavate u svojim krevetima. Bože, spasi nas! Nisam ja za ovo! Nisam za ovo! Bože, porazi nevjernike svojom moći! Mi smo slabi. Nismo za ovo! Pretpostavlja li Fehmi kakva mu opasnost prijeti? On sada uči svoje lekcije, i ne znajući šta je snašlo njegovog oca. Veli mu „ne" po prvi put u svom životu, da, sa suzama u očima, ali to je meni svejedno, smisao je isti. Nisam kazao njegovoj majci, neću joj ni reći, da joj ne otkrijem svoju slabost i nemoć? Nikako! Neće saznati ništa! Kaže da se ne izlaže opasnosti. Stvarno? Bože, pomozi! Da nije ovoga, ne bi mu popustio! Bože, sačuvaj ga, sačuvaj sve nas zla ovih dana! Koliko je sad sati? Ako dočekamo jutro, sigurno nas neće pobiti. Neće nas ubijati pred svijetom. Jutro?

- Pljunuo sam na zemlju da se oslobodim prašine koja mi se zalijepila za grlo... Onda me jedan policajac tako osinu pogledom da mi se kosa diže na glavi...

- Ne pljuj! Ugledaj se na mene! Nagutao sam se prašine dovoljno da zatrpa ovu rupu!

- Možda te je Zubejda proklela?

- Možda...
- Zar punjenje njene rupe nije bilo prijatnije nego punjenje ove?
- Naprotiv, teže!
Izmijenjaše kratke osmijehe, a onda Ganim uzdahnu:
- Leda mi pucaju, bože!
- I moja! Utjeha nam je da učestvujemo sa borcima u dijelu njihovih patnji...
- Šta misliš da bacim korpu vojnicima u lice i uzvik-nem najglasnije što mogu: „Živio Saad"!
- Ponovo si pušio hašiš?!
- O, tuge i žalosti! Bilo je parče „kao zjenica oka!" Potkrijepio sam ga čajem, jednom, dvaput, triput... Onda sam otišao u Tumbukšiju i slušao šejha Alija Mahmuda u Hamzavijevoj kući. Vraćao sam se prije ponoći, govoreći sebi: „Sad me moja stara čeka, neću se nikako izvući." Tad se pojavi onaj majmunski sin i povede me ispred sebe.
- Nek'te bog namiri!
- Amin!
Vojnici dovedoše nove ljude; jedini su bili iz Husejnije a drugi iz ulice Kazandžija. Brzo su se priključili „radnicima". Pogleda oko sebe i vidje da je prostor pretrpan masom ljudi. Razmiljeli su se oko rupe na sve strane, odlazili pred Kapiju i vraćali se u neprekidnom kretanju. Svjetlost baklji im je

osvjetljavala lica isplaženih jezika. Umor, poniženje i strah su učinili svoje. Mnoštvo je
blagodat i sigurnost. Neće poklati svu ovu masu ljudi. Neće nevine uzeti kao prestupnike. Gdje li su prestupnici? Gdje su ti mladići? Znaju li sad da su njihova braća pala u rupu koju su oni iskopali? Bog ih ubio, zar su mislili da će jedna iskopana rupa vratiti Saada i protjerati Engleze iz Egipta? Prekinuću sa noćnim izlascima ako mi bog dosudi novi život. Da prekinem sa tim izlascima? Izlasci su još bezbjedni... Kakav bi to život bio? Nikakav život nije u sjenci pobune! Pobuna! Svaki vojnik može da te ščepa da nosiš zemlju na plećima. Fehmi ti kaže: „ne". Kad će se vratiti život kakav je bio? Glava puca! Štaviše, glava puca a u stomaku mučnina! Samo koji minut odmora! Ne više! Behidža je u sedmom nebu sna! A Emina čeka kao što „stara" čeka Ganima. Kako će i pomisliti šta ih je zadesilo! Bože, prašina mi puni nos, oči. Gospodine Huseine, puni, puni! Zar ti nije dosta sve ove prašine! Sine prorokove kćeri, bitka kod rovova...
Tako je molio naš gospodin propovjednik, nek mu se bog smiluje, radeći sa ostalima i noseći rukama prašinu... Nevjernici, navjernici, zašto pobjeđuju današnji nevjernici?! Iskvareno vrijeme... Iskvareno vrijeme... Iskvaren i ja... Hoće li logorovati pred mojom kućom sve dok se ne završi pobuna? :

- Zar nisi čuo pijetlove? Gospodin napregnu uši, zatim reče:
- Pijetlovi kukuriču! Zora?
- Da, ali se ona neće napuniti do jutra!
- Do jutra!?
- Najvažnije je da ja ne mogu nikako mokriti...
Gospodin pomisli na ono dolje, pa osjeti da ni on ne može mokriti, te da jedan dio bolova dolazi otuda. Odjednom mu se pojača pritisak u mokraćnom mjehuju, kao da ga je podstakla pomisao na mokrenje. Reče:
- Ni ja također.
- Šta da radimo?
- Ništa ne možemo.
- Vidi tamo onog majmunskog sina koji stoji i mokri pred dućanom na izlog...
- Ah...
- Ispustiti malo mokraće sad je važnije za mene nego „ispustiti" Engleze iz čitavog Egipta...
-Bože,! Gledaj...! Vojnici stalno dovode ljude! Gospodin ugleda novu grupu kako se probijala prema rupi.

LXVI

Gospodin se probudio tek popodne. Vijest o onome što mu se zbilo već se bila proširila u porodici i među prijateljima. Počeli su da dolaze kući da ga vide, čestitajući mu na

izbavljenju, a on im je pričao svoju priču, ponavljao je na način koji, uz svu ozbiljnost čitave stvari, nije bio bez humora i pretjerivanja, tako da je izazivao naj različiti je komentare. Emina je prva čula priču. Dok joj je pričao, bio je potpuno rastresen i iznemogao. Jedva je mogao vjerovati da se stvarno izbavio. Ona je jedina vidjela strašnu stranu priče u svoj njenoj grozoti. Tek što ga je ostavila da spava, brižnu u plač i poče da moli boga da joj porodicu okruži svojom brigom i milošću. Dugo je molila tako da joj je jezik prosto obamro.

Međutim, gospodin Ahmed je, kad se našao okružen prijateljima, a posebno onim bližim, kao što su bili Ibrahim Far, Ali Abdurahim i Muhamed Ifet, uspio da povrati mnogo od svoga poznatog duha, nije mogao a da ne spomene i smiješnu, veselu stranu događaja dotle da je ona nadvladala ostalo. Razgovor se završio u nekoj vrsti šale, kao da im je pričao o nekoj svojoj avanturi. Dok je gornji sprat bio ispunjen gostima muškarcima, ostali dio porodice se skupio na donjem spratu, osim majke koja je, sa Um Hanefi, bila zauzeta pripremanjem kafe i napitaka. U salonu su se ponovo našli na okupu Jasin, Fehmi, Kemal, Hatidža i Aiša, na onom tradicionalnom sijelu sa majkom. Posjetiocima su se na cijeli dan pridružili Halil i Ibrahim Ševket, ali su se oni popeli u očevu sobu, čim se on probudio i ustao. Tako su braća i sestre ostali nasamo. Tuga, koja ih je cijeli

dan pritiskala zbog oca, popustila je i oni su se smirili. Opet su izbila ona stara bratska i sestrinska osjećanja, opet su bili spremni da pričaju i da se šale, kao onih davnih, minulih dana. Ali, pravo zadovoljstvo nastalo je tek kad su oca vidjeli svojim očima. Pošli su kod njega jedno za drugim, poljubili mu ruku i zaželjeli dug život i zdravlje, zatim su napustili sobu, disciplinovano kao vojnici. Gospodin je, zaredom, Jasinu, Fehmiji i Kemalu samo pružio ruku, ne progovorivši ni jedne riječi, dok se Hatidži i Aiši nasmiješio i nježno ih upitao za zdravlje i kako im je tamo; to je bila nježnost koju je pokazao tek pošto su se poudale.
Kemal je gledao u sestre sa divljenjem i radošću, kao da je on doživio tu nježnost. Doista, Kemal je bio najsrećniji medu njima kad god bi sestre došle u posjetu. Tada je uživao u dubokoj sreći koju mu je jedino kvarila misao o očekivanom završetku posjete. Upozorenje na završetak posjete uvijek je dolazilo od jednog od muževa, Ibrahima ili Halila, koji bi se protegnuo i zijevnuo, a potom rekao: „Vrijeme je da pođemo." To je bilo naređenje koje se moralo poslušati. Nijedna sestra, čak nijednom, nije mogla ljubazno odgovoriti: „Idi ti, ja ću doći sutra." Međutim, on se, tokom vremena, navikao na tu
čudnu vezu koja spaja njegove sestre i njihove muževe i prihvatio je, zadovoljavajući se njihovim kratkim, povremenim posjetama, sretan, i ne tražeći više od toga. No,

i pored toga, nije mogao ponekad, kad ih vidi kako odlaze, a da ne izrazi svoju želju: „Kad bi se vratile kući i ostale u njoj kao nekada!" Majka bi ga prekinula: ,,Nek' ih bog poštedi zla tvojih dobrih želja."
Međutim, ono što ga je najviše začudilo u njihovom bracom životu, bila je ta neobična promjena koja se dogodila na njihovim stomacima. Neki su mu znaci izgledali jednom kao zastrašujuća bolest, a drugi put tako čudesni kao iz čarobnih priča. Do njega su dopirali neki novi izrazi kao trudnoća i nošenje, te ostali koji uz to idu: povraćanje, malaksalost i gutanje suhih bobica od gline. Zatim, što je to sa Aišinim stomakom? Kad će prestati da raste, već sad je kao napuhana mješina? Evo, i Hatidžin stomak, kako se vidi, krenuo je istim putem... Ako je Aiša, tena boje slonovače i zlatne kose, poželjela da uzme glinu, šta će onda poželjeti Hatidža? Ali, kod Hatidže se nisu obistinila njegova strahovanja: ona je poželjela nešto kiselo. Sve je to izazivalo kod njega beskrajno mnogo pitanja, ali ni na jedno nije dobio zadovoljavajući odgovor. Majka mu je kazala da će iz Aišinog stomaka, pa prema tome i Hatidžinog, izići malo dijete, koje će biti zjenica njegovog oka. Ali, gdje je sad to dijete? Kako živi? Čuje li, vidi li? Šta čuje, šta vidi? Kako je nastalo? Otkud je došlo? Ipak, ova njegova pitanja nisu bila zanemarena. Dobio je odgovore koji se doista mogu priključiti njegovim

znanjima o bogougodnicima i zlim duhovima, o vradžbinama, zapisima i sličnim stvarima, kojih je puna „enciklopedija" njegove majke. Zato, znatiželjno i ozbiljno, upita Aišu:
- Kad će izići dijete? Nasmija se i odgovori:
- Strpi se, ostalo je još samo malo... Jasin je upita:
- Mislim da si u devetom mjesecu? Ona mu odgovori:
- Da, mada moja svekrva uporno tvrdi da sam u osmom...
Hatidža reče ljutito:
- U stvari, tvoja svekrva uvijek uporno nastoji da ima suprotno mišljenje, sva je stvar u tome...!
Kako su svi znali za sukobe koji često izbijaju između Hatidže i njene svekrve, pogledaše se i nasmijaše. Aiša reče:
- Htjela bih da vam predložim da pređete u našu kuću i ostanete dok se Englezi ne povuku iz naše ulice...
Hatidža dodade oduševljeno:
- Da, zašto da ne? Kuća je velika, stanovaćete ugodno i bez stiske. Tata i mama nek' stanuju kod Aiše, jer je ona na srednjem spratu, a vi stanujete kod mene.
Kemal se obradovao prijedlogu i nešto izazovno upita:
- Ko će reći tati?
Ali, Fehmi, tresući ramenima, reče:
- Vi dobro znate da je nemoguće da se tata složi... Hatidža će, nekako tužno:

- Međutim, on voli noćne izlaske, biće uvijek izložen nasrtajima vojnika. Kakvi zlikovci! Povedoše ga u mrkloj noći i natjeraše da nosi zemlju! Kad god na to pomislim, zavrti mi se u glavi... Aiša reče:
- Čekala sam svoju redu da mu poljubim ruku i, dio po dio, posmatrala njegovo tijelo da se uvjerim da je dobro... Srce mi je snažno lupalo, oči se borile protiv suza... Prokleo bog te pse i pasje sinove!
Jasin se nasmiješi... A onda upozori Aišu, namigujući Kemalu:
- Ne grdi tako Engleze, oni među nama imaju prijatelja...
Fehmi je bio ironičan:
- Možda će se tata obradovati ako sazna da je vojnik, koji ga je noću uhvatio, jedan od Kemalovih prijatelja...
Aiša se nasmiješi Kemalu i upita ga:
- Da li ih još voliš poslije svega što su nam učinili? Kemal se zacrvenje od stida i neugodnosti i reče:
- Da su znali da je moj otac, ne bi mu učinili nikakvo zlo...!
Jasin ne izdrža nego se glasno nasmija i stavi ruku na usta, gledajući oprezno prema stropu, kao da se uplašio da će njegov smijeh doprijeti do gornjeg sprata. Zatim, podrugljivo reče:
- Bolje bi bilo da kažeš: Oni, kad bi znali da si ti Egipćanin, ne bi terorisali ni Egipat ni Egipćane, ali oni ne znaju...
Hatidža reče zajedljivo:

- Tu ti priču ostavi drugjjjto! Niječeš li da si i ti jedan od njihovih prijatelja?
4! Između dva dvorca
64iZatim se, jednako podrugljivo, obrati Kemalu:
- Imaš li smjelosti, pošto se saznalo za tvoje prijateljstvo prema njima, da pođeš na džumu u Huseinovu džamiju?
Jasin shvati na što ona cilja svojim napadom, pa reče kao da žali:
- Imaš pravo da govoriš protiv mene kad si se već udala i stekla neka prava lj udskih bića...
- Zar ja to pravo nisam i ranije imala?
- Neka bog blagoslovi one dane... Ali, brak ponovo oživljava zle žene. Moli se i zahvaljuj bogougodnicima! I zapisima i „pilulama" Um Hanefi!
Savladavajući smijeh, Hatidža odgovori:
- Možeš ti napadati ljude, bio u pravu ili ne bio, pošto si naslijedio pokojnicu i smatraš se bogatim posjednikom.
Aiša se djetinje obradova i reče, kao da ništa ne shvata:
- Moj brat - bogati posjednik! Kako je divno što to čujem! Jesi li, stvarno bogat, gos'n Jasine?
Hatidža reče:
- Dopusti mi da ti nabrojim njegovu imovinu. Slušaj: dućan Hamzavija, kuća u Guriji, kuća u ulici Dvorac želja...
Jasin reče, tresući glavom i zatvarajući oči:
- ... Sačuvaj nas zlih zavidnika...

Hatidža nastavi, ne obraćajući pažnju što ju je:prekinuo:
- A još više nakita i novca za kojisc.fes, Jasin uzviknu, iskreno žaleći:
- Sve je otišlo, života mi tvoga! Ukradeno! Pokrao ju je onaj pasji sin. Rekao sam ocu da ga upita da li je ostavila nakit ili novac, a lopov odgovori: „Tražite sami! I bog zna da sam iz svog džepa trošio na nju dok je bila bolesna!" Čujete, iz svog džepa, sin pralje!
Aiša reče uzbuđeno:
- O, dijete! Bolesna, u postelji, u milosti čovjeka pohlepnog na njen imetak! Ni prijatelja, ni ikog dragog. Napustila je ovaj svijet a da je niko nije ožalio.
Jasin upita:
- A da je niko nije ožalio?
Hatidža, kroz otškrinuta vrata, pokaza na Jasinovo odijelo, obješeno na vješalici, i reče podrugljivo protestu j ući:
- A ona crna leptir mašna? Zar nije znak žalosti? Jasin reče ozbiljno:
- Istinski sam bio tužan za njom, bog joj se smilovao i oprostio joj! Zar se nismo pomirili u posljednji čas? Nek' se bog smiluje i oprosti i njoj i nama!
Hatidža malko obori glavu, podiže obrve i pogleda ga s visoka, kao neko ko gleda preko naočala i reče:
- Hm, hm... Slušajte našeg gospodina propovjednika! Zatim baci na njega sumnjičav pogled:

- Ali ne mislim da se na tebi osjeća velika tuga. On je ljutito pogleda i odgovori:
- Hvala bogu, izvršio sam svoju dužnost prema njoj, ništa nisam propustio... Posmrtna žalost je trajala tri noći, svakog petka posjetim groblje i odnesem mirisne biljke i voće. Ili želiš da se udaram po grudima, da jaučem i posipam se prašinom po glavi! Muškarci drukčije tuguju od žena!
Ona zatrese glavom kao da mu veli: „Dobro si me uputio, uputio te bog!", zatim uzdahnu:
- Ah, ta muška tuga! Ali, kaži mi, život ti dajem, zar dućan i te kuće nisu ublažili tugu i bol?!
On otpuhnu i reče:
- Pravo je neko rekao: ružan jezik je od ružnog lica!
- Ko je to rekao?
On se nasmiješi i odgovori:
- Tvoja svekrva!
Aiša se nasmija, nasmija se i Fehmi, pitajući Hatfdžu: " - Zar se nisu popravili odnosi među vama? Umjesto nje, odgovori Aiša:
- Prije će se popraviti odnosi između Engleza i Egipćana, nego između njih dvije!
Hatidža se po prvi put naljuti:
- Prijeka žena, bog joj platio! Ja, boga mi, trpim ni kriva ni dužna.
Jasin reče podrugljivo:

- Vjerujemo ti, sestro, i bez zaSSftvfy. to ćemo potvrditi i pred bogom na sudnji dan!
Fehmi ponovo upita Aišu:
- A kako ti s njom? Aiša odgovori, gledajući bolećivo Hatidžu:
- Kako se može poželjeti. Hatidža uzviknu:
- Ah, ta tvoja sestra Aiša! Ona zna da vodi politiku i da savije šiju...
Jasin reče kao ozbiljno:
- U svakom slučaju, tvojoj svekrvi - sućut, a tebi iskrena čestitka.
Ona odgovori podrugljivo:
- Prava čestitka pripada tebi uskoro, ako bog da, kad dovedeš drugu nevjestu! Zar nije tako?
Morao se nasmijati pa reče:
- Bog te čuo!
Aiša ozbiljno upita:
- Stvarno?
Malo razmisli, a onda reče donekle ozbiljno:
- Pravi čovjek ne zaviruje u jazbinu dva puta... Ali, ko zna šta će donijeti sutrašnji dan? Možda drugu, treću, četvrtu...
Hatidža uzviknu:
- To i očekujem, nek' se bog smiluje tvom djedu! Svi se nasmijaše, čak i Kemal. Zatim Aiša tužno progovori:

- Jadna Zejneba! Bila je dobra i prijatna djevojka.
- Bila! Bila je i glupa, a njen otac, kao i naš, nepodnošljiv. Da je pristala da živi sa mnom kao što ja želim, ne bih upao u to...
- Nemoj to priznavati, čuvaj svoje dostojanstvo! Hatidža nije zlurada.
On reče prezrivo:
- Dobila je što je zaslužila! Neka sad jedno drugo gledaju i glade!
Aiša uzviknu:
- Ali, ona je trudna, djeco! Zar želiš da ti dijete raste daleko od tvoje brige i zaštite, pa da ga uzmeš kad postane dječak? Ah, pogodi ga gdje je najranjiviji! Raste pod okriljem majke, kao što je i njegov otac rastao. Sigurno bi bio nesrećan kao i on, možda i više. Možda bi se u njemu razvila i mržnja prema majci ili ocu. Nesreća, u svakom slučaju.
Reče namršteno:
- Nek' bude očeve sudbine, ja tu ništa ne mogu! Načas zavlada tišina, a onda Kemal upita Hatidžu:
- Ali, seko, kad će tvoje dijete izići?
Nasmija se, opipa svoj stomak i odgovori: r
- Ono je još u prvoj godini!
Gledajući je pomno u lice, on joj bezazleno reče:
- Jako si omršavila, seko, i lice ti je obružnjelo... Svi se nasmijaše, stavljajući ruke na usta, toliko su se smijali da

Kemal osjeti nelagodnost i zbunjenost. Hatidža pak, koja nije mogla da se ljuti na Kemala, prikloni se opštoj atmosferi, i reče, smijući se:
- Priznajem da sam, za vrijeme trudnoće, izgubila sve ono mesa što sam ga, uz veliki trud, nabacila. Omršavila sam, nos mi je veći i oči upale. Sve mi se čini da moj „čovjek" prevrće očima, uzalud tražeći onu mladu koju su mu doveli...
Zatim se svi nasmijaše kad Jasin reče:
- Stvarno, tvom mužu je učinjena nepravda. Jer, iako djeluje očito blesavo, on je zgodan. Čudan je to spoj Sirijca i Marokanca.
Hatidža to zanemari i obrati se Fehmiju, pokazujući na Aišu:
- Njih obojica, i moj i njen muž, podjednako su glupavi. Jedva da napuštaju kuću i danju i noću. Ni brige, ni rada! Njen muž cijelo vrijeme provodi u pušenju i sviranju na lutnji, kao kakav prosjak koji za praznika obilazi kuće. A moj, pak, samo se izležava, puši i blebeće da mi glava puca. "
Aiša reče kao da se ispričava:
- Plemstvo ne radi! I Na to će Hatidža podrugljivo:
Izvini! Tebi i odgovara da braniš taj način života. Zbilja, bog nikad nije sastavio dvoje sličnih kao što ste vas dvoje. Oboje ste po lijenosti, lagodnosti i tromosti - jedna ličnost. Proroka mi, Fehmi, prođe čitav dan a on samo puši i svira, a ona se dotjeruje i vrti pred ogledalom.

Jasin upita:
- Zašto da ne, kad pred sobom vidi lijep prizor! Prije no što će Hatidža otvoriti usta, on je preduhitri:
- Kaži mi, sestrice, šta ćeš učiniti ako ti beba bude ista ti?
Već joj je bilo dosta njegovih peckanja, pa mu oštro odgovori:
- Biće, božijom voljom, slična svom ocu ili djedu ili baki ili tetki. A ako... - Zatim, smijući se:
- A ako baš bude htjela da bude slična svojoj majci, treba je prognati prije nego Saad-pašu!
Ali joj Kemal reče tonom iskusnog znalca:
- Englezi ne mare za ljepotu, seko, njima se više dopadaju moja glava i nos.
Hatidža se udari rukom po grudima i uzviknu:
- Tvrde da su ti prijatelji, a poigravaju se s tobom! Poslao im bog ponovo cepelin!
Aiša baci nježan pogled na Fehmija i reče:
- Koliko bi to radovalo neke ljude! Fehmi se nasmiješi i promrlja:
- Kako da se radujem kad oni u našoj kući imaju blentave prijatelje.
- Propade sve kako si ga vaspitavao!
- Ima ljudi za koje vaspitanje ne vrijedi. Kemal upita, ljuteći se:

- Zar nisam molio Džulijana da vrate Saad-pašu? Hatidža se nasmija i reče:
- Slijedeći put, zakuni ga svojom glavom kojoj se divi. Fehmi je više puta osjetio da se svi oko njega, kad god se ukaže prilika, trude da ga uvuku u razgovor da se razonodi, ali to nije nimalo ublažilo njegovo osjećanje otuđenosti koje ga je cijelo vrijeme obuzimalo, osjećanje koje ga je često odvajalo od porodice i kad je s njom, tako da je osjećao otuđenost ili usamljenost čak i na ovom brojnom sijelu. Posve se isključio svojim srcem, tugom i zanosom, od tih ljudi koji se zabavljaju i smiju, čak i progonstvo Saada uzimaju kao predmet šale, ako im ustreba. Jedno po jedno je kradom pogledao: bili su zadovoljni; Aiša sretna iako je malo oslabila od trudnoće, sretna sa svim, čak i tom slabošću; Hatidža živahna, nasmijana, a Jasin - zdravlje, snaga, raspoloženje... Ko se od njih osvrće na zbivanja ovih dana? Koga se tiče hoće li Saad biti tu ili u progonstvu, hoće li Englezi otići ili ostati! On je tuđ, tuđ, barem među ovima ovdje. Iako je ovo osjećanje obično bilo praćeno trpeljivošću i širinom, ovog puta je izazivalo samo bijes i srdžbu. Vjerovatno je to bilo zbog svega što je pretrpio posljednjih dana. Često je očekivao da čuje o Merjeminoj udaji; to mu je bila mučna misao, tužna, mada se već unaprijed beznadežno s njom pomirio. Gotovo da se, tokom vremena, privikao na tu misao, sama njegova ljubav se bila povukla iz središta

njegovih osjećanja, koja su bila obuzeta drugim krupnim preokupacijama, dok se nije dogodilo ono sa Džulijanom i snažno ga potreslo. Flertuje sa jednim Englezom, za koga ne može ni poželjeti da se uda, pa šta onda znači taj flert? Može li to činiti iko osim bestidnice? Merjema - bestidnica? Čemu su onda bili njegovi negdašnji snovi? Nije ostao nasamo sa Kemalom da bi zatražio da mu ponovi čitavu priču, zahtijevajući da tačno opiše svaki detalj, kako je primijetio šta se događa, gdje je stajao taj vojnik, gdje je on stajao, je li siguran da je upravo Merjema bila na prozorčetu? Da li je stvarno gledala u vojnika? Je li vidio kako mu se osmjehuje? Je li? Je li? Zatim da upita, stišćući zube kao da hoće da zdrobi patnju koja ga muči: je li se pomakla u strahu kad te je ugledala? Potom nastavi da zamišlja sve te situacije i prizore, situaciju po situaciju, prizor po prizor, da zamišlja dugi osmijeh kao da gleda one opuštene usne kako ih je vidio kad se Aiša udavala, dok je Merjema pratila mladu u dvorištu kuće porodice Ševket.

- Izgleda da mama neće danas s nama sjesti? - reče Aiša tužnim glasom.

Na to će Hatidža:

- Kuća je puna gostiju! Jasin se nasmija:

- Bojim se da će vojnici posumnjati u to mnoštvo posjetilaca pa pomisliti da se u našoj kući održava kakav politički sastanak...

Hatidža će oholo:
- Tatini prijatelji m sjajniji od suaca! Aiša reče:
- Vidjela sanx: sajMOg gospodiitf Muhameda Ifeta na čelu posjetilaca.
Hatidža potvrdi njene riječi:
- Bio je tatin najbliži prijatelj prije nego što smo i ugledali svjetlo dana...
Jasin zatrese glavom:
- Tata me je nepravedno optužio đa sam prekinuo njihovo prijateljstvo.
- Zar razvod ne može razdvojiti najbolje prijatelje? Jasin se nasmiješi:
- Osim prijatelja tvog oca! Aiša, s ponosom:
- Ko može sebi da dozvoli da bude neprijateljski raspoložen prema tati. Boga mi, nema mu ravna na čitavom svijetu!
Zatim, uzdahnuvši:
- Kad god pomislim šta mu se juče dogodilo, kao da ću posjedjeti...
Najzad, Hatidža nije više mogla izdržati Fehmijevo smrknuto lice i odluči da mu se neposredno obrati, pošto su, čini se, propali svi posredni načini, okrenu se prema njemu i upita ga:
- Jesi li vidio, brate, kako je bog bio plemenit prema tebi kad nije dopustio da se ostvari tvoja želja prema... Merjemi?!

Fehmi je začuđeno i s nelagodom pogleda. Odmah svi pogledaše u njega, čak ga je i Kemal ozbiljno posmatrao. Zavlada duboka tišina koja je ukazivala na prigušeno osjećanje koje su dugo ignorisali ili skrivali, dok ga Hatidža nije otvoreno i smjelo otkrila. Gledali su ga ćutke, očekujući odgovor, kao da je samo to ćutanje postavilo pitanje. Međutim, Jasin je smatrao da treba
da okonča ćutanje prije nego što postane još teže i bolnije, pa reče, pretvarajući se da je raspoložen:
- Mora da je tvoj brat bogougodnik, a bog voli bogo-ugodnike...
Fehmi se mučio, bilo mu je nelagodno i neprijatno, pa reče karatko:
- To je bilo i prošlo, već zaboravljeno. Aiša reče kao da se ispričava:
Nije samo Fehmi bio u zabludi u vezi s njom, svi smo bili u zabludi.
Hatidža se, najviše što je mogla, branila od optužbe da je bila neoprezna:
- Bilo kako bilo, ja ni u jednom trenutku ranije, čak i uz uvjerenje da je nevina, nisam smatrala da mu ona odgovara...
Fehmi ponovo reče, kao da svemu tome ne pridaje neki poseban značaj:

- To je bilo i prošlo, već zaboravljeno. Englez, Egip-ćanin - isto je... Ostavimo sve to...
Jasin se zateče kako ponovo razmišlja o „pitanju" Merjeme. Merjema? Ranije bi je, ako bi mu se našla pred očima, pogledao samo letimično, a kad se Fehmi zaljubio u nju, još više je to izbjegavao. A sad, kad se u porodici saznalo za njenu bruku, sad se počeo jače zanimati... Dugo se pitao: kakva je to djevojka? Volio bi da ju je bolje pogledao. Poželio je da je „ispitao" djevojku koja je izazvala želju jednog Engleza, Engleza koji je došao ovdje da se bori, a ne da flertuje. Njegova srdžba prema njoj bila je samo u toku razgovora o njoj, ali ga je, negdje u njegovoj nutrini, do kraja radovalo da postoji

Za jedna hrabra „obeščašćena" poput nje i to, tu pored njeg dijeli ih tek jedan zid. Ispuni mu široke snažne grudi životinjsko zadovoljstvo koje ga je pozivalo u lov, ali s iz poštovanja prema tuzi svog brata Fehmija, koga je voli zaustavio kod pukog osjećanja i užitka... Nije u čitav< četvrti bilo nikoga ko bi izazvao njegovo zanimanje ka Merjema.
- Vrijeme je da se pode.
Hatidža to reče ustajući, dok su do njih dopirali gl sovi Ibrahima i Halila koji su razgovarali, dolazeći predsoblja. Svi ustadoše, neko se protežući, neko pritežu odjeću. Jedino je

Kemal ostao sjedeći, gledajući tužno stisnuta srca prema vratima salona.

LXVII

Gospodin Ahmed sjede za svoj sto, udubljen u svo-e knjige, radeći svoj dnevni posao koji je, bar donekle,
nio da zaboravi na svoje lične brige i opšta zbivanja o ojima se na sve strane šire krvave vijesti. Počeo je da oli dućan kao što voli svoje veselo, prijateljsko društvo, er ga i jedno i drugo izbavlja iz pakla misli. Atmosfera
dućanu bila je ispunjena pogađanjima, kupovinom, pro-ajom, zaradom i sličnim stvarima običnog života, svako-nevnog života, tako da mu je ona ulivala neku izvjesnost a bi se sve moglo vratiti svom izvoru, u prvobitno stanje abilnosti i mira. Mir? Kuda je otišao i kad će najaviti ovratak? Čak i u ovom dućanu se vode, jezivim šapatom, azgovori o krvi. Ni kupci se više ne zadovoljavaju cjen-anjem i kupovinom, neprestano ponavljaju vijesti i nabra-ju događaje. Preko vreća riže i kafe, čuo je za sukob Bulaku, o pokoljima u Asjutu, o pogrebima na kojima se ahranjuju desetine žrtava, o mladiću koji je od nepri-atelja oteo mitraljez i htio s njim da uđe na Azhar, ali a preteče kob - desetine metaka mu napuni tijelo. Sve ove druge vijesti krvavo obojene, odzvanjale su mu u ušima a mjestu gdje se sklonio da bi ih zaboravio. Kako je život

nesretan u sjenci smrti! Nek' pobuna brzo ostvari svoje ciljeve prije no što kakvo zlo pogodi njega ili nekog od njegovih bližnjih! On ne škrtari na imovini niti se usteže u osjećanjima naklonosti, ali da se daje život, to je već druga stvar. Kakvu je to muku bog namijenio svojim robovima, pa im ljudski životi ne predstavljaju ništa te prolijevaju krv! Pobuna više nije oduševljena „šetnja", ona ugrožava njegovu bezbjednost kad odlazi od kuće i kad se vraća, prijeti njegovom „buntovnom" sinu. Njegovo oduševljenje prema buntu, ne prema njegovim ciljevima, se ohladilo, i on sanja o samostalnosti i Saadovom povratku, ali bez bune, krvi i strave. Srce mu kliče sa ostalima, oduševljava se kao i drugi, ali mu se razum, čvrsto vezan za život, suprotstavlja ovom toku stvari. Ostao je sam, poput stabla drveta čije je grane pokidala oluja. Ništa, ma kako uzvišeno, neće umanjiti njegovu ljubav prema životu, neka pripada njemu do kraja, neka i Fehmi bude bezbjedan, da do kraja sačuva život, neposlušni Fehmi koji se baca u bujicu bez pojasa za spašavanje.

- Je li gospodin Ahmed prisutan?

Gospodin je čuo glas koji je pitao i osjeti kako neko prosto uletje u dućan kao da je kakav ljudski projektil. Podiže pogled sa stola i vidje šejha Abdusameda kako stoji nasred dućana, trepćući svojim upaljenim očima, uzalud naprežući

pogled prema stolu. Srce mu zaigra i lice se razvedri, zatim uzviknu došljaku:
- Izvoli, poštovani šejhu, blagodat nam dođe! Šejhovo lice sinu od zadovoljstva i priđe „klateći"
gornji dio tijela naprijed i natrag, kao da jaše na devi. Gospodin se nagnu preko stola i pruži mu ruku, koja se sretnu sa šejhovom rukom, stisnu je i promrmlja:
- Stolica je desno, izvoli, sjedni... Šejh prisloni svoj štap uz sto, sjede na stolicu, a zatim
se osloni rukama na koljena, govoreći:
- Bog te sačuvao i zaštitio. Gospodin reče od srca:
- Kako je dobra i kako mi je potrebna tvoja molitva! Zatim se okrene prema Džemilu Hamzaviju, koji je
mjerio rižu jednom kupcu i reče mu:
- Ne zaboravi pripremiti paket za našeg šejha... '• ' Džemil Hamzavi se oglasi:
- Kako mogu da zaboravim našeg šejha!
Šejh ispruži ruke i podiže glavu, mičući usnama u molitvi, tiho mrmljajući, tako da se čulo samo isprekidano šaputanje. Zatim se vrati u prethodni položaj, zaćuta trenutak, a onda reče kao za uvod:
- Počeću molitvom za Svjetlost pravog puta - Muhameda.
Gospodin odgovori vatreno:
- Njemu pripada najčišća molitva i pozdrav!
- A onda ću zatražiti posebnu milost za tvog oca...

- Bog mu podario svoju bezgraničnu milost!
- Zatim ću moliti boga da te obraduje tvojom porodicom, tvojim potomstvom, potomstvom tvoga potomstva i potomstvom potomstva tvog potomstva.
- Amin! Uzdah nuvši:
- Zatim ću ga moliti da nam vrati našet gospodara Abusa, Muhameda Ferida i Saada Zaglula.
- Bog te uslišio!
I nek propadnu Englezi za sve grijehe koje su počinili i koje čine!
- Bog je silan i osvetiće se!
Tada se šejh nakašlja, pređe dlanom preko lica i reče:
- A sad, vidio sam te u snu kako mi mašeš rukama. Čim sam otvorio oči, odlučih da te posjetim.
Gospodin se ponešto tužno osmjehnu i reče:
- Ne čudim se tome, jer mi je prijeko potreban tvoj blagoslov, bog ti dao blagoslov nad blagoslovom!
Šejh se licem nagnu prema gospodinu i blago upita:
- Je li tačno što sam čuo o događaju kod kapije Futuh?
Gospodin se osmjehnu i odgovori:
- Da... Ko li te je obavijestio?
- Prolazio sam pored uljare Ganima Hamidua. Zaustavio me i upitao: „Jesi li čuo šta su Englezi učinili sa tvojim miljenikom gospodinom Ahmedom i sa mnom?"

Uznemiren, upitah ga šta je bilo. Ispriča mi čudo nad čudima.
Gospodin mu prepriča događaj u detalje. Nije mu dosadilo da ga ponavlja. Vjerovatno ga je za posljednjih nekoliko dana ispričao desetine puta.
Šejh je slušao, učeći šapatom ajet „Stolica" i pitao:
- Jesi li se prestravio? Kako si se prestravio? Kaži mi! Bog je svemoguć! Ali, jesi li se zadovoljio samo izbavljenjem? Zar si zaboravio da strava ne prolazi sama od sebe? Dugo si se molio i tražio od boga da te izbavi! To je lijepo, ali ti treba zapis...
- Kako da ne? Daće nam više blagoslova, poštovani šejhu! I djeci i njihovoj majci! Zar i oni nisu bili prestravljeni?
- Naravno... Slabašna srca koja ne znaju za grubost i teror... Zapis, zapis! Tu je lijek!
- Ti si dobrobit i blagoslov, poštovani šejhu... Bog me je spasio velikog zla! Ali, ima još jedno zlo koje me ugrožava i ne da mi mira.
Ponovo se licem nagnu prema gospodinu i blago upita:
- Šta je bilo, sine, bog ti oprostio grijehe? Gospodin mu se približi i, smrknuta lica i neraspoloženo, reče:
- Moj sin Fehmi...
Šejh upitno i začuđeno podiže svoje sijede obrve, i reče, izražavajući nadu:

- Zaštićen božijom pomoći! Gospodin bolno zatrese glavom i reče:
- Prvi put me nije poslušao, a sve je u božijim rukama! Šejh ispruži ruke kao da se štiti od kakvog zla i
uzviknu:
- Bože sačuvaj, moj sin Fehmi, a ja posve sigurno znam da je on po prirodi odan i dobar.
Gospodin reče već ljut:
- Mladi gospodin hoće da čini ono što čini omladina ovih krvavih dana.
Šejh reče uz čuđenje i negodovanje:
- Ti si, bez sumnje, odlučan otac. Nisam mogao zamisliti da se jedan od tvojih sinova usudi da odbije tvoje naređenje.
Ove riječi do krvi pogodiše gospodina u srce. Teško ih je primio. Zatim osjeti da treba da ublaži neposlušnost svoga sina da bi i od sebe odbio optužbu za slabost i pred šejhom i pred samim sobom, pa reče:
- Nije se on, naravno, usudio da to otvoreno kaže... Pozvao sam ga da se zakune na Kur'an da neće učestvovati ni u jednoj akciji u pobuni... Zaplakao je... Zaplakao je ali se nije odvažio da kaže „ne". Šta da radim? Ne mogu da ga zatvorim u kuću, ne mogu da ga nadzirem u školi... Plašim se da su gibanja ovih dana suviše snažna da im se odupre mladić poput njega... Šta da radim? Da mu zaprijetim

batinama? Da ga bijem? Ali, šta bi moglo da vrijedi prijetnja za nekog ko ne mari da se izlaže smrti?!
Šejh se pogladi po licu i nemirno upita: *' - Je li se upustio u demonstracije?
Gospodin odgovori, tresući svojim širokim ramenima:
- Ne, ne! Ali on rastura letke. Kad sam ga pritisnuo, tvrdio je da ih rastura samo među svojim najbližim prijateljima.
- Šta ga se tiču te rabote! On je miran, sin mirnog čovjeka, a za te rabote su ljudi druge vrste. Zar on ne zna da su Englezi zvijeri bez trunke milosti u svojim grubim srcima? I da se i jutrom i večeri, napajaju krvlju jadnih Egipćana? Razgovaraj s njim lijepo, savjetuj ga, objasni mu šta je svjetlost a šta tmina, kaži mu da si mu otac, da ga voliš, da strahuješ za njega. A ja ću, sa svoje strane, pripremiti poseban zapis, moliću se za njega, posebno u zoru, a bog će svagda pomoći...
Gospodin tužno reče:
- Vijesti o poginulim pristižu svaki čas kao upozorenje razumnima... Šta mu je poremetilo razum? Sin mljekara Fulija nestao je u tren oka. Bio je na žalosti sa mnom i izrazio saučešće njegovom kukavnom ocu. Mladić je raznosio zdjele sa kiselim mlijekom. Na putu je naišao na demonstracije. Sudbina je htjela da se nesvjesno pridruži demonstrantima. Nije prošao ni sat, a on pade pogođen na trgu Azhara. Bog je svemoguć! Njemu pripadamo i njemu

ćemo se vratiti! Kako je mladić zakasnio i nije se na vrijeme vratio, otac se uznemirio i krenuo kod kupaca da se raspita o njemu. Jedni su rekli kako im je donio mlijeko, a drugi da nije kod njih naišao kao obično. Kad je stigao do Hamruša, prodavača kadaifa, i našao kod njega siniju sa ostatkom zdjela koje nije podijelio, ovaj ga je obavijestio da ju je ostavio kod njega i priključio se demonstracijama te večeri. Jadni čovjek je prosto izludio. Odmah je otišao u policijsku stanicu u Džemaliji, ali su ga uputili u Dvorac Ajni, gdje je našao svog sina u sali za obudkcije. Čuo je priču sa svim pojedinostima, kako nam ju je ispričao Fuli kad smo bili kod njega u kući na saučešću, saznao je kako je izgubio mladića kao da ga nikad nije ni bilo. Fehmi je vidio tešku tugu mladićevog oca i zapomaganje njegove porodice. Propade jednik, a niti se Saad vrati, niti Englezi odoše. Da je kamen, urazumio bi se, a kamoli najbolji moj sin, hvala bogu...
Šejh reče sa žaljenjem:
- Znam tog nesretnog mladića, bio je najstariji Fuli-jev sin, je 1' tako? Djed mu je bio mazgar, pa sam unajmljivao njegovog magarca kad pođem svom starješini Abu Saudu. Fuli je imao četvoro djece, ali mu je pokojnik bio srcu najdraži.
Tada Džemil Hamzavi prvi put progovori:

- Ovi su dani potpuno ludi... Svima su pamet odnijeli, čak i najmlađima... Juče, moj sinčić Fuad reče svojoj materi da bi volio kad bi učestvovao u demonstracijama...!
; Gospodin reče uznemireno:
- To čine mladi, a stariji upadaju u nevolju! Tvoj sin Fuad je drug mog Kemala, obojica su u istoj školi... Zar jednom neće poželjeti, zar neće obojica poželjeti da se kreću u demonstracijama! Eh, danas se ništa ne može smatrati čudom!
Pokajavši se što je upao u razgovor, Hamzavi reče:
- Nije to baš došlo dotle, gospodine, ali sam ga ja bez milosti dozvao u pamet zbog tih njegovih naivnih želja. Kemal izlazi samo u pratnji Um Hanefi, bog ga sačuvao!
Zavlada tišina. U dućanu se čulo samo šuštanje papira u koji je Hamzavi umotavao poklon za šejha Abdusameda. Potom šejh uzdahnu:
- Fehmi je razuman mladić, ne treba da izlaže Englezima svoj dragocjeni život. Englezi? Bog nam pomogao! Jesi li čuo šta su uradili u Aziziji i Bedrešinu?
Gospodin je bio u napetom stanju, pa, iskreno, nije imao želje da odgovori, a uz to nije ni očekivao ništa novo poslije svega što mu je probijalo uši ovih dana. Zadovolji se da podigne obrve, kao da ga to zanima, pa šejh nastavi:
- Prekjuče sam bio u posjeti plemenitom i uvaženom Šedad-begu Abudlhamidu u njegovom dvorcu u Abasiji. Pozvao

me na ručak i večeru. Ja sam darovao zapise njemu i njegovoj porodici. Tad mi je ispričao o Aziziji i Bedrešinu.
Šejh kratko zastade, a gospodin ga upita:
- Poznati trgovac pamukom?
- Sadad-beg Abulhamid je najveći trgovac pamukom. Vjerovatno znaš njegovog sina Abdulhamid-beg Šedada, nekada je bio u čvrstim odnosima sa gospodinom Muhamedom Ifetom?
Gospodin odgovori polako da bi se podsjetio:
- Sjećam se da sam ga jednom vidio u društvu gospodina Muhameda Ifeta prije rata, zatim sam čuo da je udaljen iz zemlje odmah poslije izolacije našeg gospodara. Ima li šta novo o njemu?
Šejh odgovori brzo, uzgred, kao da svoje riječi stavlja u zagradu, da bi se vratio prethodnom razgovoru:
- Još je prognan iz zemlje. Sad je u Francuskoj sa ženom i djecom. Koliko se Šedad-beg plaši da ne umre prije nego što na ovom svijetu vidi sina...
Ponovo zastade, zatim poče da trese glavom lijevo desno, a onda reče, zapijevajući kao da recituje početak pjesme o proroku:
- Poslije pola noći, dva ili tri sata, dok su ljudi spavali, nekoliko stotina naoružanih britanskih vojnika, dobro naoružanih, zaposjelo je oba mjesta.

Gospodin se naglo trgnu. Zaposjedaju mjesta, a ljudi spavaju? Zar ti opsadnici nisu od onih koji su se ulogorili pred njegovom kućom? Počeli su i mene da napadaju. Kakav sljedeći korak pripremaju?
Šejh se udari po koljenima, kao da njegovom „recito-vanju" nedostaje ritma, zatim nastavi:
- Provalili su u kuće načelnika mjesta i naredili im da predaju oružje, zatim su uletjeli u ženske odaje, opljačkali nakit, izložili žene poniženju, izvukli za kose napolje, dok su one zapomagale i dozivale u pomoć, ali pomoći niotkud. Bože, prikloni se svojim slabim robovima!
Kuće načelnika? Načelnik je državna ličnost, zar ne? Ja nisam načelnik, niti je moja kuća — kuća načelnika. Ja sam samo običan čovjek. Šta bi tek mogli učiniti sa ovakvim kao ja?! Zamisli Eminu kako je vuku za kosu! Je li mi suđeno da poželim da poludim?! Da poludim?
Tresući glavom, šejh nastavi:
- Natjerali su načelnika da im pokažu šejhove i uglednike iz ta dva mjesta. Razbivši vrata, provalili su i u njihove kuće, opljačkali sve što je bilo vrijedno, zlikovački silovali žene, ubivši neke koje su pokušale da se odupru, silovito su pretukliu muškarce. Zatim su napustili oba mjesta, ne ostavivši ništa vrijedno a da nisu opljačkali ili časno a da ga nisu obeščastili.

Neka dragocjenosti idu do vraga! .. .„Ili časno a da ga nisu obeščastili..." Gje je bozi ja milost?! Gdje je njegova osveta?! Potop... Noje... Mustafa Kamil... Zamisli! Kako bi mogla da ostane s njim pod istim krovom! Kakav je grijeh počinila?! I na kakav način?!
Šejh se tri puta udari po koljenima i nastavi da govori drhtavim glasom i da gotovo nariče:
- Onda su zapalili oba mjesta koristeći drvo i slamu sa krovova kuća, koje su posuli benzinom. Ljudi su se u strahovitom užasu probudili i pobjegli, napuštajući svoje domove kao ludi. Svuda jauci i zapomaganja! Plameni jezici su se širili na sve strane tako da su se oba mjesta pretvorila u vatrene buktinje!
Izvan sebe gospodin uzviknu:
- Gospodaru nebesa i zemlje! Šejh nastavi:
- Onda su vojnici opkolili oba zapaljena mjesta i iz daljine sačekivali jadne žitelje, koji su glavom bez obzira bježali, a za njima i njihova stoka, psi, mačke, gledajući kako će spasiti živu glavu iz razbuktalog požara. Čim su stigli do položaja vojnika, ovi se oboriše na muškarce, udarajući ih i rukama i nogama, a žene odvojiše, pljačkajući im nakit i silujući ih. Ako bi se koja opirala, ubili bi je, a ako bi koji muž, otac ili brat, krenuo da ih brani, bio bi strijeljan. Potom se šejh okrenu izbezumljenom gospodinu, udari dlanom o dlan i uzviknu:

- Ostatak žrtava odveli su u obližnji logor i tamo ih prisilili da potpišu priznanje o svojim zločinima, koje nisu počinili i da potvrde da je to što su im Englezi učinili, zaslužena kazna za njihova djela. To se, gospodine Ahmede, dogodilo u Aziziji i Bedrešinu. To je samo jedan od primjera egzemplarnog kažnjavanja, bez milosti i sažaljenja. Bože, budi svjedok!
Zavlada bolna, teška tišina. Svaki se posvetio svojim mislima i brigama... Potom, prekidajući tišinu, Džemil Hamzavi glasno uzdahnu:
- Ima boga... Gospodin se složi s njim:
- Da! - pokazujući na sve četiri strane: - Svugdje i na svakom mjestu!
Šejh se obrati gospodinu:
- Kaži Fehmiju da mu šejh savjetuje da se udalji od izvora propasti. Reci mu: predaj stvar u božije ruke, u ruke tvog gospodara, koji je jedini u stanju da uništi Engleze kao što je ranije uništio sve koji su mu se suprotstavili.
Šejh pruži ruku i uzme svoj štap?a@aspodin dade znak Džemilu Hamzaviju koji dortese pokloofstavi mu ga u ruku i pomože mu da ustane. Šejh se rukova sa njima i pođe govoreći:
- „Vizantijci su pobijeđeni, tu u blizini, ali će oni, poslije tog poraza, ponovo pobijediti."* Bog je rekao istinu!
., v

* Citat iz; Kur'ana

LXVIII

Pred zoru, dok se svjetlost jutra polagano rađala iz posljednjeg mraka, sluškinja iz Sukerije dođe u gospodinovu kući i obavijesti Eminu da je Aiša dobila porođajne bolove. Emina je bila dolje u kuhinji, pa dalji posao povjeri Um Hanefi i požuri prema vratima. Um Hanefi je bila ozlojađena, vjerovatno prvi put tokom dugog služenja u ovoj kući. Zar ona nema pravo da prisustvuje Aišinom porođaju? Svakako da ima puno pravo, podjednako kao i Emina. Aiša je progledala u njenom naručju. Svako dijete u ovoj kući ima dvije majke: Eminu i Um Hanefi. Kako je sprečavaju da bude sa svojom kćeri u ovom tako ozbiljnom času! Sjećaš li se svog porođaja? I Tumbukšije? Učitelj je, po običaju, bio vani; bila je sama poslije pola noći. U Um Husnije našla je i prijateljicu i babicu. Gdje li je Um Husnije sada? Je li još živa? Zatim dođe na svijet Hanefi nakon bolnih jauka, a i ode, dok je još bio u kolijevci s ovog svijeta, nakon bolnih jauka. Da ja poživio, imao bi sada dvadeset godina. Moja mlada gospodarica pati od bolova, a ja ovdje pripremam hranu. Eminino srce se ispuni radošću ali i brigom, istim onim osjećajem koji joj je stiskao srce kad je po prvi put 665doživljavala isto iskustvo. Evo, i Aiša se priprema da dočeka svoje prvo dijete, kojim počinje njeno materinstvo,

kao što je ona započela svoje Hatidžom. Tako se beskrajno produžava život koji je potekao iz nje. Ode do oca i prenese mu radosnu vijest na svoj smjeran, uljudan način, pretjerujući ovog puta u smjernosti i uljudnosti, ne bi li iz njenog glasa proniknuo u njenu vruću želju da pohita ka svojoj kćeri. Međutim, gospodin je vijest primio mirno i naredio da bez oklijevanja krene. Poče na brzinu da se sprema, osjećajući kako jedna slaba žena kao što je ona dobije rađanjem djece snagu koja ponekad može da učini čuda. Braća su saznala za vijest kad su se probudila, neposredno poslije majčina odlaska. Preko lica im pređe osmijeh i upitno se pogledaše. Aiša - majka! Zar to nije neobično? Nema tu ništa neobično. Mama je bila mlađa od nje kad je rodila Hatidžu. Da li je mama otišla da na svoje ruke dočeka dijete? Dva osmijeha. To oni mene upozoravaju. Uskoro će roditi i ona pasja kći. Na koga misliš? Zejneba! Ah, da te čuje otac, ah, da te čuje otac. Aiša majka, ja otac, ujak i tetak. I ti ćeš, gos'n Kemale, biti stric i ujak. Danas bi trebalo da izostanem iz škole pa da odem do Aiše. Vrlo lijepo. Zamoliću oca, ako mogu, da ne budem za trpezom. Uuuuh! Treba nam još više djece da nadoknadimo manjak u koji su nas Englezi uvalili. Ako bih izostao iz škole, ne bi se dogodilo ništa neobično. Tri četvrtine učenika štrajkuje više od mjesec dana. Reci to ocu, on će svakako prihvatiti tvoje obrazloženje, pa će te gađati tanjurom leće u lice. Uuuuh!

Novorođenče! Za sat ili dva tata će postati djeda a mama - baka, a mi — ujaci. Ozbiljna stvar. Koliko će novorođenčadi ovoga časa ugledati svjetlo dana? A koliko će ljudi ovog časa nestati sa ovog svijeta? Treba da obavijestim svoju baku. Mogu da odem u Hurunfuš da je obavijestim, ako izostanem iz škole. Rekli smo ti, ne tiče nas se tvoja škola, kaži ocu, on će pozdraviti tvoju ideju. Uuuuh! Aišu sad muče bolovi. Jadna ljubimica! Porođajni bolovi nisu nježni prema zlatnoj kosi i plavim očima. Daće bog, biće sve dobro. Tada ćemo popiti sok od šipka i upaliti svijeće. Muško ili žensko? Šta više voli? Muško, naravno. Možda će početi sa ženskim kao njena mati? Zašto ne bi počela sa muškim, kao njen otac? Ha, ha! Kad dođe vrijeme da se napusti škola, dijete će se roditi i neću moći vidjeti kako se rađa. Zar želiš da ga vidiš kako se rađa? Naravno. Odgodi tu želju dok novorođenče ne bude tvoj sin!

Kemal se najviše uzbudio na ovu vijest. Ona mu je obuzimala um, srce i maštu. Da ne osjeća stalni nadzor dežurnog u školi, koji ga prati gdje god krene ili zastane, da bi o tome do u tančine obavijestio njegovog oca, ne bi se mogao oduprijeti izazovu da pođe u Sukeriju. U školi je bio samo tijelom, ali ne i duhom. Duh mu je odlutao u Sukeriju, pitajući se o novom biću čiji je dolazak mjesecima očekivao. Veoma je želio da sazna njegovu skrivenu tajnu. Jednom, kad nije imao ni šest godina, vidio je kako se koti mačka.

Privukla mu je pažnju svojim prodornim mjaukanjem, pa požuri pod bršljane na krovu i zateče je kako se previja od bolova, oči da joj ispadnu. Zatim vidje kako joj se od tijela odvaja topla mesnata masa-. Sa odvrat-nošću se povuče, derući se što je glasnije mogao. Ovo mu se sjećanje javi u mašti tako uporno da osjeti onu nekadašnju odvratnost koja se širila oko njega, mučna, uznemirujuća, poput guste magle. Međutim, on se nije predao strahu. Nije htio da prihvati da postoji veza između one
j mačke i Aiše, osim veze između čovjeka i životinje, a ona je, po njegovom vjerovanju, dalja nego zemlja od neba. Ali, šta se onda događa u Sukeriji? Kakve se sve neobične stvari događaju Aiši? Brojna zdvojna pitanja bez pravog odgovora. Čim je predveče napustio školu, odjuri ka Sukeriji.
Zadihan, uđe u dvorište porodice Ševket, krenu prema ženskim odajama. Osvrnu se prema sobi za goste i oči mu se susretoše sa očima njegovog oca koji je sjedio stavivši šaku preko šake na dršku štapa između svojih nogu. Skameni se na mjestu, zureći kao da je omađijan. Nije treptao niti se micao. Obuze ga neshvatljivo osjećanje krivice. Stajao je i čekao da se na njega sruči kazna. Hladni strah mu prostruji čitavim tijelom. Otac se upusti u razgovor sa nekim pored sebe, okrenu se prema njemu, te Kemal, gutajući pljuvačku, odvoji pogled od njega

, i u gostinskoj sobi ugleda Ibrahima Ševketa, Jasina i Fehmija, a onda pobježe u kuću, u skokovima se pope uz stepenice i stiže na Aišin sprat. Gurnu odškrinuta vrata, uđe i zateče Halila Ševketa, muža svoje sestre, kako stoji u salonu. Vrata spavaće sobe su bila zatvorena, ali su iza njih dopirali glasovi razgovora više osoba, među kojima prepozna glas svoje majke, supruge pokojnog Ševketa .. i neki treći glas koji nije prepoznao. Pozdravi muža svoje sestre i upita, gledajući ga sa osmijehom u očima:
- Je li teta Aiša rodila? 'Čovjek stavi prst na usta i upozori ga
- Psssst...
Kemal shvati da njegovo pitanje nije bilo dobro primljeno, čak ni njegov dolazak nije bio dobro primljen, kao obično dotad. Zbuni se i uznemiri, ni sam ne znajući zašto. Htjede da priđe zatvorenim vratima, ali ga odsječni, ljutiti Halilov glas zaustavi:
- Ne...
Okrenu se prema njemu i pogleda ga upitno, ali mu čovjek brzo, naglo reče:
- Siđi, mali, i igraj se dolje...
Rastužen, dječak se teškim, umornim koracima povuče. Bilo mu je teško što je muka njegovog cjelodnevnog čekanja ovako nepravedno nagrađena. Kad je stigao do praga salona, u ušima mu odjeknu čudan glas koji je dolazio iz zatvorene sobe. Počeo je kao visok, oštar i prodoran, postade hrapav i

tup, hripeći, i završi se u dugom teškom hropcu, zatim se izgubi za trenutak, koliko je trebalo da se povrati izgubljeni dah, onda se začu dubok, bolan uzdah. U početku mu se učinio čudnim, kao da ga nije prepoznao, ali je, uz svu oštrinu i prodornost glasa i hropca, iz jednog povišenog bolnog jauka razaznao da je to, bez sumnje, Aišin glas ili sama Aiša koja se topi i rastače. Novi, duboki, bolni i glasniji uzdah potvrdi njegove slutnje. Sav uzdrhta i učini mu se da je vidi kako se previja u bolu, što mu u maštu dozva staru sliku one mačke. Okrenu se prema Halilu i vidje ga kako stišće i otvara šake, mrmljajući: „Blagi bože!". Ponovo mu se učini kako gleda Aišino tijelo koje se također skuplja i ispruža, poput šake ovog čovjeka. Ne znajući više za sebe, izleti napolje i brižnu u plač. Kad je stigao do vrata ženskih odaja, pažnju mu privuče bat koraka koji su silazili iza njega. Podiže glavu i ugleda sluškinju Suveidanu kako hitro silazi, pređe, ne obraćajući pažnju na njega, pa zastade na vratima i pozva gospodina Ibrahima. Čovjek brzo priđe a ona mu reče: „Hvala bogu, gospodine!". Ne reče ništa više i ne sačeka da on nešto kaže, nego se okrenu natrag i hitro se uspentra uz stepenice. Ibrahim se vesela lica vrati u gostinsku sobu, a Kemal ostade sam, ne znajući šta da radi. Nije protekla ni jedna minuta a Ibrahim se vrati sa gospodinom Ahmedom, Jasinom i Fehmijem. Dječak se skloni u stranu da prođu, zatim se za njima pope, dok mu je

srce snažno lupalo. Halil ih dočeka pred ulazom u stan. Čuo je oca kako kaže:
- Hvala bogu, sve je u redu. Halil potišteno promrmlja:
- U svakom slučaju, hvala bogu. Otac ga ozbiljno upita:
- Šta ti je?
Ovaj odgovori prigušenim glasoms
- Idem da pozovem ljekara...
. " Otac uznemireno upita:
-Dijete?
. Halil odgovori odmahujući glavom: .
- Aiša! Nije kako treba. Odmah ću dovesti ljekara... Ode, ostavljajući iza sebe očit nemir i potištenost. Zatim ih Ibrahim pozva u primaću sobu. Uđoše ćutke. Uskoro dođe supruga pokojnog Ševketa, pozdravi ih i nasmiješi se da bi ih umirila, zatim sjede i reče:
- Mnogo se, jadnica, namučila, pa je potpuno iscrpljena. Ali, to je prolazno stanje, brzo će proći. Ja sam sigurna u to što velim, ali je moj sin danas neobično
uplašen pa i nije na odmet da dođe ljekar. - Zatim, prigušenim glasom, za sebe:
- Ljekar je naš Gospodar a naš Gospodar je ljekar.
Gospodin nije više mogao da se i dalje drži dostojanstveno i hladnokrvno, kakav je obično bio pred svojima u porodici, pa je upita sa neskrivenom uznemirenošću:

- Šta je s njom? Zar ne mogu da je vidim? Žena se osmjehnu i odgovori:
- Vidjećeš je uskoro, dobru i zdravu. U stvari, moj ludi sin vas je uznemirio bez razloga...
U širokim, snažnim grudima, iza odlučnog dostojanstva i respekta, jedno srce veoma je patilo, a iza ozbiljnih, namrštenih očiju krile su se okamenjene suze. Šta je pogodilo malu? Ljekar? Zašto me stara ne pušta kod nje? Samo jedan nježan osmijeh ili jedna nježna riječ od mene, upravo od mene, sigurno će ublažiti njene bolove. Brak, muž, bol... U mojoj kući nikad nije okusila gorčinu bola, lijepa, draga mala, smiluj se, bože! Život postade gorak, zagorca se i zbog najbeznačajnije nedaće koja ga ugrozi... Fehmi, potišten, duboko pati... Je li shvatio šta znači patnja? Kako on može da zna majčino srce? Stara je mirna, sigurna u ono što veli. Sin ju je uznemirio bez razloga. Bože, usliši! Ti najbolje znaš kako mi je! Izbavi je kao što si mene izbavio od Engleza! Moje srce ne može više da podnese ovu patnju! Bog je milostiv, on je u stanju da sačuva moju djecu od svakog zla. Bez toga život nema nikakve vrijednosti! Nema radosti, nama zabave, nema razonode, ako mi se u srce zabije oštra bodlja. Moje se srce moli za njihovo dobro i zdravlje, jer je to očevo srce. Ono se može radovati samo kad je bez briga.
Hoće li

večerašnje društvo naići na srećno srce? Velim, kad se smijem, da se smijem iz dubine srce, čisto, gromko. Nemirno srce je kao labava struna. Dosta mi je Fehmi! On me pritišće kao zubobolja. Kako je bol mrska! Svijet bez patnje! Bogu ništa nije mnogo! Život bez patnje, makar i nakratko! Svijet u kome bi se radovao zbog njih svih! Tako se mogu smijati, pjevati, zabavljati se! O, naj-milosniji među milosnim! Aiša! O, najmilosniji među milosnim!
Poslije dvadeset minuta vratio se Halil i doveo ljekara. Odmah uđoše u sobu i zatvoriše vrata za sobom. Gospodin saznade za njihov dolazak, ustade i uputi se prema vratima primaće sobe. Zastade kratko na pragu, upirući pogled u zatvorena vrata, zatim se vrati i ponovo sjede na svoje mjesto. Supruga pokojnog Ševketa reče:
- Vidjećete, čim ljekar progovori, da sam imala pravo.
Podižući glavu prema gore, gospodin promrmlja:
- Milost je u njegovim rukama!
Uskoro će saznati istinu, oslobodiće se more strahovanja, bez obzira na posljedice. Srce mu udara snažno, brzo, neprestano! Nek' se strpi! Brzo će! Njegova vjera u boga je duboka i snažna, nepokolebljiva, njemu se predaje... Ljekar će poslije dužeg ili kraćeg vremena izići, pa će ga tada pitati o čemu se radi. Ljekar? Ranije na to nije mislio. Ljekar kod žena?! Sa matericom lice u lice! Zar nije tako? Ali, on je

ljekar! Šta se tu može? Najvažnije je da joj bog pomogne, pomolimo se za njeno zdravlje!
Pored nemira, gospodin je osjećao nelagodnost i uzrujanost. Pregled je trajao oko dvadeset minuta, zatim

se otvoriše vrata. Gospodin ustade i odmah krenu prema salonu. Za njim su pošli i njegovi sinovi, te se okupiše oko ljekara. Ljekar je bio gospodinov poznanik; rukova se s njim, nasmiješi se i reče:
- Dobro i zdravo! Zatim, nešto ozbiljnije:
- Doveli ste me zbog porodilje, međutim, ona kojoj je potrebna stvarna briga jeste djevojčica.
Gospodin odmahnu prvi put poslije gotovo čitavog sata i, prijatno nasmijana lica, upita:
- Mogu biti siguran u tvoje jamstvo?
Ljekar odgovori kao čudeći se:
- Svakako, ali zar te ne zanima tvoja unuka? ' Gospodina se nasmiješi:
- Još ne znam šta znači biti djed. Halil upita:
- Ima li nade da će preživjeti? Ljekar odgovori savijajući obrve:
- Životi su u božijim rukama, međutim, vidio sam da joj je srce slabo. Može umrijeti večeras, a ako preživi noć, proći će neposredna opasnost. Ipak, ne mislim da će dugo poživjeti.

Po mojoj procjeni ne može poživjeti više od dvadeset godina, ali, ko zna? Životi su samo u božijim rukama.
Kad je ljekar otišao, Halil se okrenu svojoj majci, na čijim je usnama bio blag osmijeh žaljenja, i reče joj:
- Imao sam namjeru da joj dam tvoje ime - Neima. Žena odmahnu rukama prijekorno i reče:
- Sam ljekar veli da su životi u božijim rukama. Zar ti manje vjeruješ od njega? Daj joj ime Neima, treba da joj

673daš ime Neima iz poštovanja prema meni, pa će, bog će dati, dugo poživjeti kao i njena baka!
Gospodin je govorio sam sa sobom: glupan, pozvao ljekara da bez razloga pregleda njegovu ženu, bez razloga! Kakav glupan! Nije mogao da zapreta svoj gnjev i reče, obraćajući mu se blagim glasom:
- Strah, zaista, može da liši ljude zdravog razuma. Zar ne bi bilo lijepo od tebe da si malo razmislio prije nego što si požurio da dovedeš tuđeg čovjeka da gleda tvoju ženu?
Halil ne odgovori, nego se osvrnu na pristune i reče:
- Aiša ne treba da zna šta je rekao ljekar...

LXIX

- Šta je to na ulici?
Upita to gospodina Ahmed, brzo ustajući iza stola i uputi se prema vratima dućana. Za njim su išli Džemil Zehavi i neki

kupci. Ulica Kazandžija, inače, nije bila tiha, daleko od toga. Gromoglasna buka nije u njoj prestajala od zore do pred zoru. Snažna grla su se čula na sve strane: uzvici prodavača, pogađanja kupaca, molbe prosjaka, dobacivanja polaznika, ljudi su razgovarali kao da drže govor, čak su i sasvim lične, privatne stvari stizale u svaki ugao te ulice i dizale se do njenih minareta, sve do potpune buke koju su stvarali čas zveket kočija čas kloparanje kolica na dva točka. Nije dakle, to uopšte bila mirna ulica.

Međutim, neka iznenadna buka dolazila je iz daljine, najprije kao huk talasa, zatim postade jača i snažnija, dok ne postade kao silno zavijanje vjetra, zahvatajući čitavu tu četvrt, od početka do kraja. Djelovala je čudno, neuobičajeno, čak i u ovoj bučnoj ulici. Gospodin pomisli da se radi o demonstracijama bunta, kao što bi pomislio svaki čovjek koji je živio u te dane. Ali, buka je odzvanjala kliktajima koji su najvaljivali radost. Pitajući se o čemu
se radi, gospodin dođe do vrata i gotovo se sudari sa starješinom ulice, koji dotrča, kličući radosna lica:

- Jesi li čuo za novost?

Gospodin odgovori, dok mu se u očima ogledao optimizam, još dok nije ni čuo o čemu se radi:

- Ne, staje bilo? Čovjek odgovori:

- Saad-paša oslobođen!

Gospodin nije mogao a da ne uzvikne i upita:

- Stvarno?
Starješina ulice sigurno odgovori:
- Elanbi je upravo objavio saopštenje o toj radosnoj vijesti.
Sljedećeg trenutka već su bili zagrljeni. Gospodin se toliko uzbudio da mu se oči ispuniše suzama. Da bi prikrio uzbuđenje, nasmija se i reče:
- Dosad je on uvijek izdavao upozorenja a ne prijatne vijesti. Šta to promijeni tog isprtka?
Stariješina ulice odgovori:
- Samo se preuzvišeni ne mijenja! 'Rukova se sa gospodinom, napusti dućan, uzvikujući:
„Bog je velik! Bog je velik! Pobjeda pravovjernim!".
Gospodin je stajao na pragu dućana, prelazeći očima po čitavoj dužini ulice. U srce mu se vratila nevinost i radost djetinjstva. Na sve strane se osjećao trag srećne vijesti. U dućanima, na čijim su se ulazima tiskali njihovi vlasnici i kupci, čestitajući jedni drugima, na prozorima punim dječijih glava, dok su iza njih odjekivali kliktaji radosti, u manifestacijama koje su spontano nikle između ulice Kazandžija i Saga i Bejt el-Kadi, kličući svim srcima:
Saad, Saad, Saad, i opet, Saad! Zatim, na minaretima, gdje su se popeli mujezini, zahvaljujući se bogu, upućujući mu molitve, a i sami kličući, na velikim dvokolicama, na desetinama njih koje su nosile stotine žena umotanih u ogrtače uz tijelo, a koje su plesale i pjevale rodoljubive

pjesme. Od ljudske mase, tačnije, od manifestanata, nije se vidio ni pedalj ulice, čije su zidane ograde takođe bile načičkane masom. Sa svih strana se klicalo Saadu, kao da se sve pretvorilo u ogromnu gramofonsku ploču koja se bez zastoja vrti i ponavlja njegovo ime. Ogromnom masom prođe vijest da Englezi dižu svoje logore na raskrsnicama puteva i ulica, pripremajući se da odu u Abasiju. Nastade još veće oduševljenje sa još većim zanosom. Gospodin Ahmed nikad ranije nije vidio ovakav prizor. Posmatrao ga je blistavih očiju i uzdrhatala srca, dok je u sebi ponavljao riječi žena koje su igrale i skandirale: ,,O, Huseine, napad bi, pa ode." Uto mu priđe Džemil Hamzavi i reče na uho:
- U dućanima dijele osvježavajuća pića i ističu zastave!
On reče oduševljeno:
- Učini kao i oni! I više! Pokaži šta znaš! Zatim, uzbuđenim glasom:
- Objesi Saadovu sliku ispod one levhe.
Džemil Hamzavi ga pogleda kao da se koleba i upozori ga:
- To je mjesto na kojem se slika vidi i izvana. Zar nije bolje da malo sačekamo dok se stvari ne ustale.
Gospodin odmahnu rukom:
- Nepovratno je prošlo vrijeme straha i krvi. Zar ne vidiš da se manifestacije odvijaju pred očima Engleza,

a oni ništa ne preduzimaju? Saad je oslobođen, slobodan, vjerovatno je sad na putu za Evropu, do naše samostalnosti je samo jedan korak ili jedna riječ.
Manifestacije kliktaja umjesto demonstracija plotuna. Živi su srećni, probili su se kroz svu tu vatru i izišli zdravi i čitavi, a žrtvama božija milost! Fehmi?! Spasio se opasnosti koje nije bio svjestan, spasio se, hvala, i hvala bogu. Da, Fehmi se spasio! Šta čekaš, pomoli se bogu, svome gospodaru!
Kad se porodica uveče iskupila, promukla grla su pokazivala da je to bio dan pun klicanja i uzvika. Bilo je to srećno veče, to se vidjelo iz njihovih očiju, osmijeha, pokreta i riječi. Čak je i Emina bila opijena srećom koju je dijelila sa svojim sinovima i radošću što se vratio mir, što je Saad oslobođen:
- Sa balkona sam vidjela što oko nikad nije vidjelo: je li to sudnji dan, je li postavljena „vaga"*?! Te žene, jesu li poludjele? Još i sad mi u ušima odjekuje njihovo skandiranje: ,,O, Huseine, napad bi, pa ode...!"
Jasin se nasmija i reče, igrajući se Kemalovom kosom:
- To je pozdrav kojim ispraćaju Engleze, kao što se ispraća teški gost, kad se razbije vrč za njim...
Kemal ga ćutke pogleda, a Emina ponovo upita:
- Je li bog, najzad, zadovoljan nama? Jasin odgovori:
- Bez sumnje! - Zatim, obraćajući se Fehmiju: — Šta misliš?
Fehmi, radostan kao dijete, odgovori:

* „Vaga" sudnjeg dana.
- Da Englezi nisu prihvatili naše zahtjeve, ne bi oslobodili Saada. Otputovaće u Evropu, vratiti se i donijeti samostalnost. To svi tvrde. Bilo kako bilo, 7. april 1919. godine ostaće kao simbol pobjede revolucije.
Jasin ponovo reče:
- Kakav dan! I činovnici su javno učestvovali u manifestacijama. Nisam znao da sam u stanju da se tako dugo krećem i tako glasno uzvikujem!
Fehmi se nasmija:
- Voleo bih da sam te vidio kako oduševljeno kli-češ... Jasin učestvuje u manifestacijama i oduševljeno kliče! Kakav jedinstven prizor!
Zaista, čudesan dan! Zahvatila ga njegova silna bujica i povukli njeni snažni talasi kao da je lagani listić papira koji su nosili na sve strane. Jedva da može da povjeruje da se snašao i sklonio u bezbjedni posmatrački toranj i kroz njegov dalekozor mirno i hladnokrvno posmatrao događaje. Počeo je da se prisjeća tih događaja u svjetlu Fehmijeve primjedbe i reče začuđeno:
- Čovjek se nekako čudno zaboravi kad je medu tim svijetom, kao da postane neka posve nova ličnost.
Fehmi ga ozbiljno upita:
- Jesi li osjećao iskreno oduševljenje?

- Klicao sam Saadu tako da mi je glas promukao, a jednom ili dva puta oči mi se napunile suzama...
- Kako si se uključio u manifestacije?
- Saznali smo da je Saad oslobođen dok smo još bili u školi. Zaista sam se silno obradovao. Zar si očekivao nešto drugo? Tad nastavnici predložiše da se priključimo velikim manifestacijama vani. Nisam osjećao želju da im se pridružim. Razmišljao sam kako da se provučem do kuće, ali sam ipak bio prisiljen da pođem s njima, dok mi se nije ukazala prilika da se izgubim. Šta se zbilo poslije toga? Nađoh se u ustalasanom moru ljudi, u atmosferi nabijenoj oduševljenjem. Ništa nisam mogao, i sam sam bio zahvaćen tim zanosom, pa se svom snagom prepustih toj struji, pun oduševljenja i nade, vjeruj mi!
Fehmi zatrese glavom i promrmlja:
- Čudna stvar...
Jasin se glasno nasmija i upita:
- Zar smatraš da u meni nema rodoljublja? Stvar je u tome da ne volim nasilje i buku i ne vidim ništa loše u tome da se povezu ljubav prema domovini i ljubav prema bezbjednosti.
- Ali ako je to teško?
Jasin se osmjehnu ali reče bez kolebanja:
- Predpostaviću ljubav prema bezbjednosti. Prvo - ja! Zar se domovina može usrećiti samo ako mi uzme život? Nek' bog

pomogne! Ja neću zanemariti svoj život, ali ću voljeti domovinu dok god sam živ.
Emina reče:
- To je pravi razum - zatim, pogledavši u Fehmija: - Ima li gospodin drugačije mišljenje?
Fehmi odgovori mirno:
- Naravno, ne... To je pravi razum, kako ti kažeš.
Kemal nije smatrao da treba da ostane izvan razgovora, posebno jer je bio uvjeren da je svojevremeno igrao značajnu ulogu, pa reče:
- I mi bismo takode štrajkovali, ali nam je nadzornik rekao da smo još mali i da će nas masa nogama zgaziti ako iziđemo iz škole, zatim nam je dozvolio da demonstriramo u školskom dvorištu. Sakupili smo se i dugo klicali. Pri tom glasno uzviknu: „Živio Saad!" - Poslije toga nismo se vratili u razrede, jer su nastavnici bili napustili školu i priključili se vani demonstrantima...
Jasin ga osinu podrugljivim pogledom i reče: ....
- Ali, tvoji prijatelji su otišli!
- Do vraga!
To iz njega izletje bez razmišljanja, ali je bilo tako daleko od njegovih stvarnih osjećanja. Situacija je tako zahtijevala, s jedne strane, a htio je takođe da izbjegne poraz pred Jasinovom podrugljivošću, s druge strane. Njegovo srce, pak, bilo je zaprepašćeno i stegnuto. Nije zaboravio kako je,

kad se vraćao iz škole, zastao kod napuštenog mjesta logora, pogledao okolo u bolnoj tišini, očiju ispunjenih suzama. Proći će mnogo vremena dok ne zaboravi kako je u njihovom društvu pio čaj na trotoaru ulice Između dva dvorca, kako su se divili njegovom pjevanju, kako su ga voljeli, a posebno Džulijan, i kako ga je povezivalo prijateljstvo sa tom premoćnom gospodom, koja su, po njegovom uvjerenju, bila iznad ostalih ljudi.
Emina reče;
- Saad-paša je čovjek sreće. Čitav svijet kliče njegovom imenu, a ne našem nekadašnjem gospodaru. Čovjek vjernik, bez sumnje, jer bog pomaže samo vjernicima. Njegova pobjeda nad Englezima koji su pobijedili sam cepelin, ima li veće pobjede?! Čovjek je rođen u noći „sudbine".*
Fehmi je upita smiješeći se:
- Voliš li ga?
- Volim ga kad ga ti voliš.
Fehmi ispruži ruke i podiže obrve, govoreći kao da negoduje:
- To ne znači ništa...!
Ona kao zbunjeno uzdahnu i reče:
- Kad god sam čula kakvu žalosnu vijest koja mi cijepa srce, govorila sam sebi: „Da li bi se to dogodilo da Saad nije preduzeo onaj korak?" Međutim, čovjek koji uspije da ga svi vole mora da je i bogu drag...

Zatim, glasno, uzdahnuvši:
- Žao mi je onih što su stradali... Koliko majki sada gorko plače! Koliko je majki kojima današnja radost samo višestruko uvećava tugu i bol!
Fehmi joj reče, namigujući Jasinu:
- Rodoljubiva majka u stvari treba da kliče kad joj se žrtvuje sin...
Stavi prste u uši i uzviknu:
- Bože, ti si svjedok šta kaže ovaj mladi gospodin! Majka da kliče kad joj se žrtvuje sin! Gdje? Na ovoj zemlji? Ni pod zemljom, u svijetu demona!
Fehmi se glasno nasmija, a onda poče dugo da razmišlja. Potom reče nasmijanih očiju:
- Mama, odaću ti jednu važnu tajnu jer je došlo vrijeme za to. Učestvovao sam u demonstracijama i suočavao se sa smrću licem u lice.
Ona ga ozbiljno i s nevjericojb pogleda, a zatim mu reče, zbunjeno se osmjehujući:
- Ti? Nemoguće? Ti si moje meso, moja krv, tvoje srce je moje srce, ti nisi kao ostali...
On joj se osmjehnu, ali reče odlučno:
- Kunem ti se velikim bogom!
Osmijeh se izgubi a oči zapanjeno raširiše. Zatim poče naizmjenice zagledati u njega i u Jasina, koji ga i sam upitno zagleda. Ona proguta pljuvačku i promrmlja:

- Bože, kako da vjerujem svojim ušima!
Zatim, zatrese glavom i u bolnoj nedoumici uzviknu:
- Ti!
Očekivao je da će se jače uznemiriti, ali, eto, nije, s obzirom da je priznanje došlo kad je opasnost prošla. On joj reče:
- To je prošlost koja je bila i prošla... Nema sad razloga da se uznemiruješ!
Ona nervozno i naglašeno reče:
- Ćuti... Ti ne voliš svoju majku! Nek bi bog oprosti! Fehmi se malo zbunjeno nasmija. Kemal, vragolasto
se smiješeći, upita majku:
- Sjećaš li se događaja kod prodavnice sutlijaša i one pucnjave? Vidio sam ga kad sam se vraćao tim pustim putem. Upozorio me da nikom ne kažem da sam ga vidio...
Zatim, pogleda u Fehmija i upita ga ozbiljno i znatiželjno:
- Pričaj mi, Fehmi, šta si doživio u demonstracijama. Kako su se odvijale bitke? Kako su jaukali ubijeni? Jesi li, i kako pucao?
Jasin se umiješa i reče majci:
- To je prošlost koja je bila i prošla... Zahvali bogu što se spasio, to ti je bolje nego da se uzrujavaš.
Ona ga strogo upita:
- Jesi li znao za to? On joj brzo odgovori:
- Ne, majčinog mi groba. - Zatim se ispravi: - Vjere mi i boga!

Onda ustade sa svog mjesta i sjede pored nje, prebaci joj ruku preko ramena i nježno reče:
- Hoćeš li biti smirena kad je trebalo da se uznemira-vaš, a uznemiravati se kad treba da si smirena? Pomoli se bogu, opasnost je prošla i vratio se mir! Evo, Fehmi je pred tobom!
- Nasmija se: - Od sutra ću prokrstariti Kairom uzduž i poprijeko, noću i danju, bez straha i nemira.
Fehmi reče ozbiljno:
- Mama, molim te, nemoj da budeš tužna i da sebi kvariš raspoloženje bez razloga...
Uzdahnu... Otvori usta da nešto kaže, ali samo pokrenu usne, ne progovorivši ni riječi. Blijedo se nasmiješi da pokaže da prihvata njegovu molbu, zatim sagnu glavu da sakrije suze u očima.

LXX

Fehmi je tu noć zanoćio čvrsto riješen da odobrovolji oca, ma šta ga to stajalo. Ujutro, sljedećeg dana, riješi da ostvari svoju odluku bez kolebanja. Iako prema ocu cijelo ovo vrijeme neposlušnosti nije gajio nikakvo osjećanje ljutnje ili inada, ipak je savjest patila od osjećanja krivice, koje je pri tiskalo njegovo osjetljivo srce, ispunjeno poslušnošću i odanošću. Doduše, on mu se nije suprotstavio riječima, ali je činom postupio protiv njegove volje, i to više i više puta, a da se i ne govori o tome kako nije prihvatio da se zakune kad ga je

otac pozvao da to učini i kako je plačem pokazao da se drži svog mišljenja uprkos očevoj volji. Sve to - uz svu njegovu dobru namjeru -stavilo ga je u položaj neposlušnog i zlog sina, što on nije želio, niti mogao podnijeti. On ranije nije nastojao da odobrovolji oca plašeći se da će otvoriti staru ranu, koju ne može zacijeliti, jer je ocijenio da će ga otac opet pozvati da se zakune, a on to ponovo neće moći prihvatiti, čime će potvrditi da je neposlušan u stvari za koju hoće da se ispriča. No, danas je situacija drugačija nego juče. Srce mu je bilo opijeno radošću i trijumfom, kao što je čitava otadžbina bila opijena vinom sreće i pobjede. Nije više
mogao podnijeti, ni jednog jedinog trenutka, da otac i dalje o njemu loše misli. Odobrovoljite ga, ovaj će mu oprostiti, za čim tako dugo čezne, a onda će doći prava nepomućena sreća. Uđe u očevu sobu četvrt sata prije vremena za doručak i zateče ga kako savija čilimče, mrmljajući posljednje riječi molitve. Čovjek ga je, nema sumnje, primijetio, ali ga je ignorisao i krenuo prema kanabeu, ne osvrćući se na njega. Sjede. U tom trenutku Fehmi je stajao kod vrata, zbunjen i prestrašen. Prostrijeli ga odbojnim i hladnim pogledom, kao da se pita: „Ko je ovaj što tu stoji i zašto je došao?" Fehmi savlada svoju zbunjenost i strah i priđe ocu laganim koracima, sagnu se prema njegovoj ruci i poljubi je sa beskrajnim poštovanjem. Poćuta a onda jedva čujnim glasom reče:

- Dobro jutro, tata.
Otac ga je i dalje oštro i ćutke posmatrao, kao da nije čuo njegov pozdrav. Mladić zbunjeno obori pogled i promrmlja glasom koji je izražavao očaj:
- Žao mi je...
; Ćutanje, uporno ćutanje...
- Jako mi je žao... Nisam osjetio mir otkako... Vidio je da bi riječi mogle da ga dovedu dotle da
spomene nešto što je iz sveg srca želio da izbjegne, pa zaćuta. Ubrzo ga otac grubo i zlovoljno upita:
- Šta želiš?
Beskrajno se obradova što je prekinuo ćutanje, odahnu s olakšanjem kao da nije osjetio njegov grub ton i reče molećivo:
- Želim da budeš zadovoljan sa mnom.
Otac reče mrzovoljno:
- Gubi mi se ispred očiju!
Fehmi reče, osjećajući kako mu stisak očaja u grh> polako popušta:
- Kad čujem da si zadovoljan sa mnom... Otac odgovori, postavši odjednom ironičan:
- Zadovoljan! Zašto da ne? Jesi li učino, ne dao bog, nešto zbog čega bih se srdio?
Fehmi se obradova toj ironiji, višestruko jače nego kad je prekinuo ćutanje. Ironija njegovog oca je prvi korak ka

oproštaju. Njegova stvarna srdžba je - pljuska, udarac pesnicom, nogom, psovanje, ili sve to zajedno, a ironija je prvi dobar predznak promjene. Iskoristi priliku i progovori kako to treba da čini čovjek koji će, možda sutra ili prekosutra, raditi u advokaturi. Ovo je njegova šansa! I govorio je:
- Odziv na poziv domovine nije neposlušnost prema tvojoj volji, gospodine. Nisam uradio ništa značajno u ovim rodoljubivim akcijama... Rasturanje letaka među prijateljima. Šta je to - rasturanje letaka među prijateljima? Gdje sam ja u odnosu na one koji su tako lako dali svoje živote? Shvatio sam iz tvojih riječi, gospodine, da se plašiš za moj život, a da, stvarno, ne odbijaš patriotske obaveze. Ja sam izvršio tek nešto od tih obaveza, uvjeren da se, u stvari, ne suprotstavljam tvojoj volji... Bog zna da mi uopšte nije padalo na um da ti odbijem poslušnost...
Gospodin reče oštro:
- Prazna priča! Pretvaraš se da si poslušan, jer više nema razloga za neposlušnost. Zašto ranije nisi tražio da budem zadovoljan tobom?
Fehmi odgovori tužno:
687- Čitav svijet je bio u krvi, tuzi, to me je sasvim preokupiralo.
- Zbog toga niša mogao da dođeš? On žustro reče:

- Zaboravio sam i na sebe, a ne da dođem... Zatim prigušenim glasom:
- Neću moći da živim ako budeš nezadovoljan sa mnom... Gospodin se namršti, ne iz gnjeva, kako se pretvarao, nego da bi prikrio prijatan odjek mladićevih riječi u svojoj duši. Tako treba da govori ili nikako. Zaista, vrlo dobro zna da govori. Ovo je rječitost, zar nije tako? Ponoviću što mi je rekao svojim prijateljima večeras - da vidim kakav će to odjek imati kod njih. Šta li će reći? Mali je
- svoj otac. To bi trebalo da kažu. Davno mi je rečeno: da sam završio više školovanje, bio bih najrječitiji advokat. Ja sam i bez obrazovanja i advokature najrječitiji među njima. Svakodnevni razgovor je kao pravo, podjednako otkriva dar govorništva i rječitosti. Koliko ima advokata ili visokih činovnika koji se u društvu pokunje preda mnom poput vrabaca! Čak i Fehmi neće moći jednog dana da popuni moje mjesto. Reći će, smijući se: „Zaista, mali je
- svoj otac." To što je odbio da se zakune, još ga peče u duši, ali, zar nemam razloga da se ponosim što je učestvovao u buntu, makar i izdaleka? Eh, da je učestvovao i u krupnijim akcijama, kad mu je bog već podario život. Od danas ću pričati kako je bio u punom, širokom hodu bunta. Zar mislite da se zadovoljio da dijeli letke, kao što mi tvrdi? Bacio se, pasji sin, u krvavu struju. Gospodine Ahmede, treba da priznamo tvom sinu rodoljublje

i hrabrost. Nismo ti to htjeli kazati za vrijeme opasnosti, ali sad kad se vratio mir, ne smeta da se kaže. Da li ti odričeš svoje patriotsko osjećanje? Zar te nisu toliko hvalili prikupljači priloga ispred Delegacije? Bogami, da sam mlad, učinio bih isto što i tvoj sin. Ali, on je odbio poslušnost. Nije poslušao moj jezik, ali je poslušao moje srce! A sad, šta da radim? Srce želi da mu oprostim, ali se plašim da će olako uzeti to što mi se suprotstavio.
- A ja neću moći da zaboravim da si postupio protiv moje volje. Zar misliš da ovaj šuplji i prazni govor kojim si me dočekao natašte, može da djeluje na mene?
Fehmi htjede da progovori, ali u tom trenutku uđe majka i reče:
- Doručak je gotov, gospodine!
Iznenadi se što se Fehmi tu, neočekivano, našao. Pogleda u jednog pa u drugog. Malo je oklijevala ne bi li čula o čemu razgovaraju, ali je zaključila iz njihovog ćutanja, za koje se plašila da ga je ona izazvala, da treba brzo da ode. Gospodin ustade da pređe u trepezariju, a Fehmi se skloni u stranu. Uhvati ga teška tuga koju je i otac primijetio, pa zastade nekoliko trenutaka i, najzad, pomirljivo reče:
- Ne bih želio da ubuduće budeš toliko uporan u svojoj gluposti kad sa mnom razgovaraš.
Krenu, a za njim mladić, zadovoljan, nasmijan, a zatim ga ču kako ironično veli, dok su prolazili preko salona:

- Vjerujem da misliš da si na čelu onih koji su oslobodili Saada!
Fehmi, raspoložen, napusti kuću, i odmah krenu na Azhar, gdje se sastao sa svojim kolegama, članovima glavnog odbora studenata, da razmotre organizaciju masovnih manifestacija koje su vlasti dozvolile - da bi narod izrazio svoju radost i za koje je riješeno da u njima učestvuju predstavnici svih slojeva naroda. Sastanak se dosta odužio, a onda svako krenu na svoju stranu. Mladić se ukrca za Trg željezničke stanice, pošto se upoznao sa zadatkom koji mu je povjeren, a to je da rukovodi okupljanjima učenika srednjih škola. Iako se ono što mu je obično bilo povjeravano smatralo, u odnosu na ostale, drugorazrednim zadacima, ipak je on to izvršavao tačno, predano i s radošću, kao da je to najviše što ga čini srećnim u životu. Međutim, on je osjećao izvjesno unutrašnje nezadovoljstvo, za što je samo on znao. Naime, bio je uvjeren da je on manje hrabar i odlučan u odnosu na mnoge svoje vršnjake. Doduše, on nikad nije odustao od učešća u demonstracijama na koje pozove odbor, ali bi gubio hrabrost kad bi se pojavili kamioni sa vojnicima, a naročito kad počnu da pucaju i da padaju žrtve. Tako je jednom, sav drhteći, pobjegao u jednu kafanu, a drugi put je pobjegao glavom bez obzira, tako da se našao na groblju Mudžahidin. Gdje je on u odnosu na stjegonošu u demonstracijama u Bulaku, ili u klanici u Bulaku, kako su kasnije

nazvane, koji je poginuo sa zastavom u ruci, na čelu demonstracija, pozivajući da se ne odstupi?! Gdje je on u odnosu na drugove tog junaka, koji su požurili da podignu i prihvate zastavu, ali su i oni pali po njemu, izloživši svoje grudi puščanim plotunima?! Gdje je on u odnosu na onog palog borca koji je oteo mitraljez iz ruku
vojnika na Azharu? Gdje je on u odnosu na sve ove i druge o kojima se priča svugdje kao o simbolima hrabrosti i žrtvovanja!? Smatrao je da su herojski poduhvati nešto izvanredno, sjajno, fascinantno... Toliko je često slušao neki svoj unutrašnji poziv da odlučno nastupi i da se ugleda na heroje. Ali, u odlučujućem času, izdaju ga živci, i čim se povuče talas sukoba, on vidi da se nalazi na začelju, ako već nije i pobjegao ili se negdje skrio. Zatim, ponovo čvrsto riješi da udvostruči napore u borbi, da čvrsto drži pod kontrolom svoju ranjenu svijest i zdvojno srce, da ostvari svoju beskrajnu želju za savršenstvom. Ponekad se tješio riječima: „Ja sam samo usamljeni borac, pa ako me i promaše veliki herojski podvizi, dovoljno je što se ni u jednom trenutku nisam kolebao da se bacim u vrtlog revolucije." Na putu ka Trgu željezničke stanice, počeo je da posmatra ulice i vozove: svi su, izgleda , išli u njegovom pravcu: studenti, radnici, činovnici, građani, pješke ili u raznim vozilima, a svi su bili smireni i sigurni, kao ljudi koji idu na mirne manifestacije, za koje je izdata dozvola. I on je imao isto osjećanje, ne kao

ranije, kad je tražio kojim će putem stići do zakazanih demonstracija, uzbuđene duše i srca opterećenog sve jačim i težim otkucajima, kad god bi mu se pred očima pojavila sablast pogibelji. To vrijeme je prošlost. Danas se on kreće smiren, nasmijan. Borba je završena! Izišao je iz nje zdrav i živ, ništa mu se nije dogodilo. Ništa? Da je podnio bar nešto od onoga čemu su bili izložene hiljade, kao zatvor, batine ili ranjavanje, ali ne smrtno! Zar nije žalosno da takav potpuno sretan ishod bude nagrada za nekog ko ima njegovo srce i njegovo oduševljenje! Kao student, borac,
nije mu bilo dato da stekne bilo kakav dokaz za to... Je li to poričeš da si radostan što si se spasio? Zar bi više volio da si poginuo? Ne! Da li si poželio da budeš samo ranjen? Da. To si mogao, ali zašto si se povlačio? Ti nisi krio da bi želio da zadobiješ neku ranu ili provedeš neko vrijeme u zatvoru. Ti voliš što si se sad spasio, ali bi volio da te je bilo šta zadesilo, a da ne promijeni ovaj lijepi kraj. Trebalo bi, ako se budem ponovo borio, da zavirim u ono-strani svijet. Idem na mirne manifestacije smirena srca a nemirne savjesti. Stigao je na trg oko jedan poslije podne, dva sata prije zakazanih manifestacija. Zauzeo je mjesto koje mu je bilo određeno. Ulaz u stanicu. Na trgu su bili samo organizatori, kao što je on, i razne razbacane grupe ljudi. Vrijeme je bilo umjereno, ali je, ipak, aprilsko sunce peklo svakog ko se izlagao njegovim zracima. Nije dugo čekao. Grupe manifestanata su

počele da pristižu na trg sa raznih strana. Svaka grupa je išla za svojom zastavom. Fehmi osjeti zadovoljstvo i ponos zbog svog zadatka. Iako je to bio jednostavan zadatak, ništa više nego da poreda škole, svaku iza njene zastave, ipak ga je to ispunilo ponosom i gordošću, posebno jer je organizovao i učenike koji su bili i stariji od njega, tako da su njegovih osamnaest godina izgledale kao kakav kratak rep koji je vukao za sobom u masi učenika, od kojih su mnogi imali dvadeset i dvije, pa i dvadeset i četiri godine i već sukali brčiće. Primijetio je kako ga pažljivo posmatraju i kako se došaptavaju o njemu. Čuo je svoje ime koje je bilo već popularno, kako prelazi iz usta u usta: Fehmi Ahmed Abduldževad, delegat glavnog odbora. Zaigra mu srce i stisnu usne, ne pokazavši kroz osmijeh da mu je nelagodno ili da je zbunjen zbog ovog „autoriteta". Da, treba da sačuva izgled delegata glavnog odbora, da bude ozbiljan i odlučan, što dolikuje avangardi mladih boraca, da bi se u svijesti i mašti posmatrača stvorio utisak kakve sve krupne borbene i herojske akcije stoje iza njega. Da bi se ostvarile te izvanredne akcije, koje u stvarnosti nije bio u prilici da ostvari, neće mu, u njihovoj svijesti, manjkati želje da učini još više. Ali, ubode ga u srce oštro osjećanje gole istine: rasturač plakata i vojnik u pozadini! To je on, i ništa više. Danas su mu povjerili da vodi srednje škole

- suočio se sa velikom odgovornošću: pitao se jesu li drugi u stanju da to obavljaju bolje od njega? Mnogo su ga voljeli i poštovali! Nije bilo sastanka a da se njegovo mišljenje nije saslušalo. A govor? Nije neophodno da bude govornik. Zar nije tako? Nije nemoguće da budeš velik, a da ne budeš govornik. Ali, kakva će to biti šteta kad se glavni odbor pojavi pred vođom, naprijed krenu govornici a ti
- ćutiš. Ne, neću ćutati, govoriću. Pustiću da govori srce, dobro ili ne. Kad ćeš stati pred Saada? Kad ćeš ga prvi put vidjeti da ga se nagledaš? Srce mu snažno lupa, a oči hoće da zasuze. Biće to veliki dan! Čitav Egipat će izići da ga dočeka. Ovaj današnji dan biće u odnosu na taj dan samo kap u moru. Bože! Trg se već napunio, pune su i ulice koje vode prema njemu. Ovakve manifestacije još nisu bile. Sto hiljada! Fesovi, čalme, turbani, studenti, đaci, radnici, činovnici, šejhovi i koptski popovi, sudije... Ko je ovo mogao zamisliti! Ne mare za sunce. To je Egipat! Zašto nije pozvao tatu? Ima pravo Jasin: čovjek se izgubi u masi ljudi, preraste sebe. Gdje su sad moje lične brige? Nigdje. Kako mi snažno udara srce! Dugo ću pričati o ovome
večeras i kasnije. Hoće li mama ponovo zadrhtati? Veličanstven prizor koji osvaja i umiruje srce. Želio bih da vidim lica onih đavola! Evo, tu su im kasarne, gledaju na trg. Prokleta zastava se vijori, glave na prozorima. O čemu se došaptavaju? Stražar - spomenik koji ništa ne vidi. Vaši

mitraljezi nisu mogli da unište Revoluciju! Dobro to shvatite! Uskoro ćete vidjeti Saada na ovom trgu kako se trijumfalno vraća. Prognali ste ga oružjem, vratili smo ga bez oružja. Vidjećete to prije evakuacije.
Velika povorka krenu. Nagrnu talas po talas, uzvikujući rodoljubive parole. Egipat je bio jedna manifestacija, štaviše - jedan čovjek, čak - jedan uzvik. Dugo su se redale različite kolone, vrlo dugo, tako da mu se učini da će prvi redovi stići do trga Abidin prije nego što se pomakne on i njegova grupa ispred stanične kapije. Prvi put manifestacije se odvijaju a da im mitraljezi ne presijeku put. Ni metka s jedne, ni kamenice s druge strane. Nasmiješi se: vidio je grupu vojnika koja se upravo pred njim kretala. Osvrnu se da vidi „svoje" manifestan te, podiže ruke i oni se spremiše za pokret. Zatim, krećući se natra-ške, glasno uzviknu. Nastavio je da vodi kolonu i da uzvikuje sve do ulice Naubar. Oslobodi se one druge dužnosti - da uzvikuje, i prepusti je drugima, koji su ga okruživali i jedva, otvorenih, nervoznih usta, čekali svoj red, kao da su dobili porođajne bolove te se ne mogu umiriti dok ne kriknu i ne viknu. Idući licem naprijed, ponovo se osvrnu iza sebe, jednom istežući vrat da vidi koliki je dio kolone, kojoj nije vidio kraja, krenuo, a onda se okretao desno i lijevo da vidi ogromne mase posmatrača koje su se natiskale po trotoarima, na prozorima, balkonima i krovovima,

i koje su ponavljale uzvike manifestanata. Prizor hiljada okupljenih ispuni mu srce još većom snagom i još većom sigurnošću, kao da su to štitovi postavljeni oko njega, čvrsto spregnuta snaga kroz koju ne može proći ni metak. Policijske snage su nadgledale red. Prizor ovih ljudi koji su se tamo-amo kretali na svojim konjima, kao da su čuvari pratioci manifestacija koji vrše svoju dužnost, bio je najrječitiji dokaz pobjede Revolucije. Šef policije? Zar to nije Raslbeg? Da, zna ga on dobro, a ovaj, to je zamjenik šefa policije koji se ljulja za njim, bacajući okolo svoj hladni, nadmeni pogled, kao da nijemo protestuje što je sve u manifestacijama mirno. Kako se zove? Je li moguće da zaboravi ime koje im je punilo uši sve one crne, krvave dane?! Počinje sa ,,dž": Dža... Džu..., Dži... Sjctiće se on već... Džulijan! Uh, kako ovo mrsko ime da mu dođe u glavu? Obori se na njega kao oblak prašine, splasnu mu oduševljenje. Kako možemo prihvatiti oduševljenje i trijumfalne pozive kad je sve mrtvo! Srce mrtvo? Prije nekoliko minuta nije bilo mrtvo. Nećeš se predati tuzi. Ne dopusti svom srcu da se udalji od manifestacija! Zar nisi sam sebe obavezao na zaborav? Dapače, ti si stvarno zaboravio! Merjema, ko je ona? Ona je davna prošlost!? Mi živimo za budućnost, a ne za prošlost... Džejz. mister Džejz, mister Džejz, da to je ime zamjenika šefa policije, bog ga prokleo! Vrati se klicanju da bi sa sebe stresao tu iznenadnu prašinu. „Njegovi" su se manifestanti

polako približavali parku Ezbekija, čija su se visoka stabla vidjela iznad zastava koje su se protezale duž čitavog puta, dok je Trg opere izgledao kao bezbroj zbijenih glava, kao da izrastaju iz jednog tijela, koje je prekrilo tlo, uzduž i poprijeko. Klicao je snažno i oduševljeno, a masa je ponavljala njegove riječi koje su ispunjavale atmosferu kao prasak groma. Kad su stigli do zida parka, odjednom odjeknu oštar prasak. Glas mu se oduže, osvrnu se oko sebe, uznemireno se pitajući o čemu se radi. Bio je to poznat zvuk, toliko mu je puta probijao uši proteklog mjeseca, toliko mu je njegov eho odjekivao u sjećanju u tišini noći. Ipak nije uspio da se na njega navikne. Čim bi grunuo, krv bi mu se sledila i srce prestajalo da kuca.
- Meci?
- Nemoguće, dozvolili su manifestiranje...
- Zaboravio si na obmanu...
- Ali, ne vidim vojnike!
- Park Ezbekija je strašan, prepun logor...
- Možda je pukla guma na automobilu...
- Možda...
Uznemireno napregnu uši da čuje šta se to okolo događa. Već poslije nekoliko trenutaka odjeknu novi prasak... Ah, nema sumnje: puščani plotun kao i prethodni. Odakle li je dolazio? Zar nije dan mira? Osjeti da se kolona manifestanata, onih na čelu, pokolebala, poput teškog talasa

koji na obalu baca lađu koja siječe sredinu rijeke. Zatim hiljade manifestanata ustuknuše i raspršiše se rta sve strane, u neobuzdanim, bezumnim naletima, sudarajući se uplašeno i zbunjeno. Čuli su se strašni krici gnjeva i strave. Začas se rasuše složeni redovi manifestanata i sruši se njihova čvrsta građevina. Slijedili su novi, oštri plotuni, razlijegali su se gnjevni uzvici i bolni jauci. Silno se uzburka to more mase, a talasi joj se sjuriše gdje je god bilo izlaza. Bježi, moraš bježati, ako te ne ubije metak.
ubiće te laktovi i zgaziti noge. Htjede da pobjegne i da se povuče ili bar da se skloni sa svog mjesta, ali ne učini ništa. Čemu da ostaneš tu kad je skup razbijen!? Sam si, na otvorenom, bježi... Slab, mlitav, spor trzaj ruku i nogu... Kakva nesnosna buka... Ali, kako da je nadvi-če? Sjećaš li se? Kako ti sjećanja brzo izmaknu? Šta želiš? Da uzvikuješ? Šta da uzvikuješ? Ili samo poziv? Kome? Čemu? Govori u tebi, čuješ li? Vidiš li? Ali, gdje? Ništa... ništa... tmina u tmini. Blagi trzaj monotono jenjava poput otkucaja sata, a uz njega uzmiče i srce... Prati ga žamor... Vrata parka, zar nije tako? Kreće se, ljuljajući se poput laganih talasa, otičući... Polako se topi... Visoko drvo nježno se njiše... Nebo. Nebo? Široko, visoko... Samo nebo, mirno nasmiješeno, iz njega kaplje mir.
697LXXI
Gospodin Ahmed Abduldževad začu bat koraka na ulazu u dućan, podiže glavu sa stola i ugleda trojicu mladića kako

mu prilaze. Bili su ozbiljni i dostojanstveni. Stadoše uz sto i pozdraviše:
- Mir s vama i božija milost!
Gospodin ustade i odgovori im svojom poznatom uljudnošću:
- 1 s vama mir, božija milost i blagoslov. - Zatim, pokazujući na stolice: - Izvolite...
Međutim, oni se zahvališe, a onaj u sredini upita:
- Vi ste gospodina Ahmed Abduldževad? Gospodin odgovori smiješeći se, iako mu se u očima vidjela nedoumica:
- Da, gospodine,..
Šta li žele? Malo je vjerovatno da hoće nešto da kupe. Kakve veze ima kupovina- i vojnički korak kojim su ušli! Kakve veze ima kupovina sa ozbiljnim tonom kojim govore! Zatim, već je preko sedam sati uveče. Zar ne vide Hamzavija kako diže vreće na police, najavljujući zatvaranje dućana? Ili su možda skupljači dobrovoljnih priloga. Međutim, Saad je oslobođen, bunt završen, a sada nisam nizašto osim za svoje večernje društvo! Čujte, ja još nisam oprao glavu ni umio se, ni namirisao kolonjskom vodom, nisam počešljao kosu ni brkove, nisam zategao kratki ogrtač ni kaftan da bih vas mogao sresti! Šta želite? Međutim, njemu se učini, gledajući pažljivo lice onog koji mu se obratio, da mu nije nepoznato. Je li ga vidio ranije? Gdje?

Kada? Sjeća se, siguran je da ga ne vidi prvi put. Ah...
Nasmiješi se zadovoljno i reče:
- Vi ste onaj plemeniti mladić koji je došao i spasio nas u pravi čas kad su nas napali ljudi u Huseinovoj džamiji?
Mladić odgovori prigušenim glasom:
- Da, gospodine...
Imam ja pravo. Glupost je reći da alkohol slabi pamćenje. Ali, zašto me tako gledaju? Ovi pogledi ne slute na dobro. Bože, nek' bude sve u redu! Bože, spasi me od odvratnog đavola. Srce mu se steže zbog nečega... Došli su u vezi sa...
- Fehmi? Došli ste do njega? Možda ste... Mladić obori pogled i reče drhtavim glasom:
- Imamo tešku dužnost, gospodine, ali to nam je obaveza, neka ti bog da strpljenja!
Gospodin se odjednom nagnu naprijed, oslanjajući se na rub stola i uzviknu:
- Streljanja? Zašto...? Fehmi...? Mladić reče s velikom tugom u glasu:
- Žao nam je što te moramo izvijestiti o smrti našeg brata borca Fehmija Ahmeda...
Tonom koji to ne prihvata, mada mu je očajnički pogled u očima pokazivao da vjeruje, viknu:
- Fehmi...? .
- Pao je u današnjim manifestacijama... < Onaj na desnoj strani dodade:

- Preselio se kod boga kao plemeniti i časni rodoljub i borac. Slušao je njihove riječi ušima koje, od silne boli, ništa nisu čule. Pečat šutnje na usnama. U očima izgubljen, odlutao pogled. Sve je zakratko prekrio teški muk. Čak se i Džemil Hamzavi skamenio pod policama, izgubljen, gledajući u čovjeka sa užasom u očima. Najzad, mladić ponovo progovori:
- Strašno nas je rastužilo što smo ga izgubili... Međutim, jedino možemo da božiju sudbinu primimo strpljivošću vjernika, a ti, gospodine, jesi vjernik...
Oni te tješe. Ovaj mladić ne zna da si ti prvi koji znaš lijepo izraziti saučešće u ovakvoj situaciji! Šta to znači za ranjeno srce? Ništa! Kako riječi mogu ugasiti vatru? Stani! Zar u srcu nisi naslutio veliki gubitak prije nego što je ovaj progovorio? Da! Pred očima mi se pojavila sablast smrti, a sad, smrt je činjenica koju slušaš a nećeš da povjeruješ. Ili, nemaš hrabrosti, pa ne želiš da povjeruješ da je Fehmi, koji je prije nekoliko sati tražio da mu oprostiš, a ti si to jedva učinio, Fehmi, koga smo jutros ostavili punog zdravlja, nade i radosti, umro... umro! Neću ga od danas vidjeti ni u kući, niti bilo gdje na ovom svijetu! Kako će biti kuća bez njega? Kako ću biti otac bez njega? Gdje odoše nade vezane za njega? Jedina nada je u strpljenju. U strpljenju? Ah, osjećaš li kako užasno i oštro boli? Ovo je prava bol... Ponekad si se

obmanjivao i tvrdio da patiš. Ne, ne! Do danas nisi patio! Ovo je prava bol!
- Gospodine, budi jak i prepusti se u božije ruke... Gospodin podiže pogled prema mladiću, zatim reče
bolnim glasom:
- Mislio sam da je vrijeme ubijanja prošlo. Mladić srditim tonom reče:
- Današnje manifestacije su bile mirne. Vlasti su ih bile dozvolile tako da su u njima učestvovali i žene i ljudi iz raznih slojeva društva... U početku je sve bilo mirno, dok sredina povorke nije stigla do parka Ezbekije. Tada su odjednom na nas zapucali iza zida ograde parka, bez ikakvog razloga. Ni jednom vojniku se nije ništa dogodilo, čak smo se suzdržali od uzvika na engleskom da bismo izbjegli provokaciju. Međutim, njih je naprasno zahvatila luđačka želja da ubijaju, prihvatiše puške i otvoriše vatru. Svi su se složili da se uputi oštar protest upravi protektorata, a neki vele čak da će Elanbi izraziti žaljenje zbog postupka vojnika...
Gospodin reče istim, bolnim glasom: '.. ' — Ali to neće vratiti život ni jednom mrtvom...
- Na žalost!
,.;.., Gospodin, duboko tužan, reče:
- Nije učestvovao u opasnim demonstracijama i ovo su prve u koje se uključio...

Mladići razmijeniše značajne poglede, ali ni jedan ne reče ništa.
Kao da više nije mogao izdržati tu napetu situaciju, gospodin odjednom otpuhnu i upita:

– Sve je u božijim rukama... Gdjgsga sad mogu naći?

Mladić odgovori:

- U bolnici Dvorac Ajni. - Zatim, pokazujući gospodinu da ne žuri, jer je vidio kako hita da krene: - Njegova će sahrana biti zajedno sa još trinaest naše pale braće tačno u tri sata sutra poslije podne.
Gospodin nervozno uzviknu:
- Zar pogrebna povorka neće krenuti ispred njegove kuće?
Mladić odgovori odlučno:
- Ne, svečani pogreb će se obaviti zajedno sa njegovim drugovima, uz učešće naroda...
Zatim zamoli:
- Bolnica je danas opkoljena policijskim snagama. Ne bi bilo zgoreg da se sačeka, s obzirom da želimo da svim rođacima poginulih boraca omogućimo da se oproste od njih prije pogreba. Ne bi odgovaralo da Fehmi bude sahranjen na običan način, kao oni koji umru u svojim kućama.
Zatim, opraštajući se, pruži ruku i reče:
- Imaj strpljenja, a ono je jedino u bogu.
I druga dvojica se rukovaše s njim, ponoviše izraze saučešća i sva trojica odoše. Podnimi se za stolom i zatvori oči. Čuo je

glas Džemila Hamzavija koji mu je plačnim glasom izjavljivao saučešće. Međutim, izgledalo je da ne može podnijeti saučešće, niti da tu i dalje ostane. Ustade i sporim, teškim koracima napusti dućan. Treba da se oslobodi svoje izgubljenosti. On čak ne zna ni kako da se preda tuzi. Volio bi da se osami, ali gdje. Za minut ili dva, kuća će se pretvoriti u pakao, doći će prijatelji i neće mu dati prilike da razmišlja. Kad će razmisliti o teškoj nesreći koja ga je zadesila? Kad će mu biti dato da zajedno s njom
nestane s ovog svijeta? To izgleda daleko, ali će bez sumnje doći. To je najveća utjeha koju sad može da nade. Da, doći će trenutak kad će se osamiti, kad će se, sa svim svojim bićem, posvetiti svojoj tuzi. Tada pomnije osmotri svoju situaciju u svjetlosti svoje prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, svih perioda svog života, od djetinjstva i dječaštva do pune mladosti, nada koje su ga uzbuđivale i uspomena koje su ostale, pustivši suzama na volju da isteku do posljednje. Zaista, ima pred sobom i previše vremena i nema potrebe da bude nestrpljiv. Sjeti se one prepirke koja je između njih izbila poslije džume ili prijekora i naklonosti ovoga jutra! Koliko su vremena obojica proveli, razmišljajući, prisjećajući se i tugujući? Koliko su njegovog srca uzeli? Koliko njegovih suza izazvali? Kako da bude strpljiv? A ovi mu dani „priređuju" svu tu sreću? Podiže glavu, teško opterećenu mislima i pred njegovim nesrećnim očima se ukazaše

balkoni kuće. Prvi put se sjeti Emine. Gotovo ga noge izdadoše. Šta li će joj reći. Kako će primiti vijest? Slabašna, nježna, plače zbog smrti ptice! Sjećaš li se kako je lila suze zbog pogibije sina mljekadžije Fulija? A šta će tek učiniti zbog pogibije Fehmija? Je li to stvarno tvoj kraj, sine? Moj mili, jadni sine! Emina... Sin joj ubijen... Fehmi ubijen... O, mene! Hoćeš li zabraniti zapomaganja kao što si ranije zabranio kliktaje? Hoćeš li zapomagati sam ili ćeš pozvati narikače? Ona vjerovatno sad sjedi usred sijela uz kafu, između Jasina i Kemala i pita se zašto je Fehmi izostao. Dugo će on izostati, nikad ga nećeš vidjeti! Ni njegov leš ni kovčeg. O, kako svirepo! Ja ću ga vidjeti u bolnici, ali ti, ti ga nećeš vidjeti, neću to dopustiti. Grubost ili samilost? Šta vrijedi? Nađe se pred kućom, pruži ruku prema alki, ali se sjeti da ima ključ u džepu, izvadi ga, otvori vrata i uđe. Do njegovih ušiju je dopirao prijatni, slatki Kemalov glas: Bar jednom u godini mi dođi,
Pravi je grijeh što me ostavi.

KRAJ

RJEČNIK
Abdest - ritualno pranje kod muslimana prije molitve
Ajet - kur'anska rečenica ili „stih"
Azharlija - student ili svršenik al-Azhara, islamskog uni-j

verziteta u Kairu
Busbusa - slatko od mlijeka sa grizom Čalma - šal oko fesa ili neke druge kape, koji obično nose
hodže, šejhovi, vjerski učitelji i stariji ljudi Def - muzički instrument sličan bubnju koji se drži u
rukama; s jedne strane okruglog okvira navučena je koža; u okviru su ugrađeni mali limeni diskovi poput
cimbala
Džuba - ogrtač ili mantija širokih rukava Ezan - poziv na molitvu sa munare Galabija - duga dnevna košulja širokih rukava Hamsin — proljetni pustinjski vjetar Iftar - večera kad se mrse oni koji poste uz ramazan Imam - predvodnik u molitvi, vođa, prvak Kuskus - jelo od pšenične prekrupe
Levha (ili u nas: lehva) - ploha sa kaligrafski ispisanim religioznim ili poučnim tekstom
Mangala - okrugla metalna posuda na sopstvenom stalku, u kojoj se drži žeravica za zagrijavanje ili podgrij a-vanje, najčešće kafe
Minaret - džamijski toranj
Mujezin - pozivač na molitvu sa džamijskog minareta
Ramazan - mjesec posta
Sedef- ukrasna školjka, naročito obrađena
Sinija - niska, okrugla metalna trpeza
Sultanija - ovdje: „kraljica", „princeza" (za umjetnice)
Sura - kur'ansko poglavlje

Sutlijaš- slatko od mlijeka i riže
Šejh - starac, starješina plemena, starješina,mističnog<$$4a, nastavnik vjeronauke, prvak
Zikr - derviški (mistični) ples

POGOVOR
NEDZIB MAHFUZ I NJEGOVA TRILOGIJA
Savremeni arapski romansijer i pripovjedač iz Egipta Nedžib Mahfuz je dobitnik Nobelove nagrade za književnost za 1988. godinu. On je prvi arapski pisac koji je dobio ovu najveću svjetsku književnu nagradu, ali nije prvi Arapin - prije njega, 1977. godine, Nobelovu nagradu za mir je dobio egipatski predsjednik Anvar el-Sadat.
Mahfuz je rođen u Kairu 1911. godine, u jednom pučkom kvartu kome se tako često, kao kakvom svom izvoru nadahnuća, vraćao u svojim brojnim djelima. Završio je studij filozofije i vrlo rano, već sa dvadeset godina, počeo je da se javlja u časopisima i da prevodi sa engleskog jezika (roman Stari Egipat, 1932). Ipak, dugo se kolebao između filozofije, „koja je trebalo da mu otkrije tajnu bitka", i književnosti; prevagnula je ova druga, koja mu je otkrila i kojom je on otkrio mnoge tajne ljudskog društva, ljudske prirode i duše.
Od 1937. godine počeo je da objavljuje svoja prva originalna djela, najprije priče - zbirka Šapat ludosti, a potom istorijske

romane - Igra sudbine, Radubis, Bitka Tebe... Od tada, on preko pet decenija stvara bez prestanka i do sada je objavio pedesetak knjiga, od kojih su dvije trećine romani, zatim pripovijetke, drame, filmski scenariji, eseji... On je „najobjavljivaniji" savremeni arapski pisac u arapskom svijetu i svijetu uopšte. Trenutno se njegova djela prevode na oko četrdeset svjetskih jezika. Neka njegova djela su doživjela od osam do petnaest izdanja na arapskom jeziku - Šapat ludosti, Radubis, Novi Kairo, Han al-Halili, Opsjena, Početak i kraj, Trilogija Put između dva dvorca, Dvorac želja, Šećerana. Po broju izdanja arapske književnosti uopšte, njegova djela dolaze odmah iza Kur'ana i Hiljadu i jedne noći.

Kod nas, međutim, i na žalost, on sve do ove godine nije gotovo nikako bio prevođen. Poznavao ga je samo uski krug stručnjaka i studenata orijentalistike, kao i jedan broj naših pisaca sa kojima se upoznao tokom posjeta našoj zemlji, posebno Beogradu. Međutim, zahvaljujući Nobelo-voj nagradi, već su se pojavili prevodi četiri njegova djela, dva „iz prve", a dva „iz druge ruke": Karnak („Univerzal", Tuzla) u prevodu Halila Bjelaka i Saga o beduinima (Prosveta, Beograd) u prevodu Rade Božovića, oba sa arapskog originala, zatim Razgovori na Nilu, preveo sa njemačkog Andrija Grossberger (Književne novine, Beograd) i Tijesna

ulica, prevela sa engleskog Ana Katušić--Balen (Mladost, Zagreb).
Za Nedžiba Mahfuza može se bez pretjerivanja reći da je on stvarni osnivač savremenog arapskog i egipatskog romana, odnosno „tvorac modernog arapskog romana", kako stoji i u obrazloženju Komiteta za dodjelu Nobelove nagrade, njegov najbolji predstavnik i najplodniji stvaralac. Bilo je, doduše, u arapskoj i egipatskoj književnosti pojave romana i prije Nedžiba Mahfuza, najprije istorijskih, kako to u većini književnosti uglavnom biva, zatim sentimentalnih pa i realističkih sa notom nacionalno-oslo-bodilačkog zanosa i romantizma i, najzad, „intelektualističkih", koji su se bavili problemom sukoba između Istoka i Zapada u glavama i u srcima njihovih pisaca, odnosno njihovih junaka. Međutim Nedžib Mahfuz je prvi egipatski i arapski pisac koji se može nazvati pravim romansijerom. On je savremeni egipatski i arapski roman podigao na dosad najviši kvalitativni - socijalnomoralni, psihološki i estetski nivo i afirmisao ga dotle da je ušao u istoriju svjetske književnosti uz sertifikat kakva je diploma Nobelove nagrade.
Mahfuz je posebno postao poznat i priznat zahvaljujući svojim romanima koje je objavio najviše tokom šesdese-tih godina, a među kojima se naročito i izričito ističe Trilogija, za koju je i dobio Nobelovu nagradu za književnost.
(Prvobitno je bila zamišljena i namijenjena za objavljivanje

kao jedna knjiga, ali je iz čisto tehničkih razloga podijeljena na tri posebne knjige - romana). To su već spomenuta tri romana koja u naslovima nose imena kair-skih ulica i kvartova u blizini kojih se Mahfuz rodio i u kojima je provodio djetinjstvo. U njima je on dao plastičnu i upečatljivu sliku mijena i kriza egipatskog društva između dva svjetska rata kroz sudbinu, životne okolnosti, stranputice, snalaženja i nesnalaženja pripadnika tri generacije jedne sitnoburžoaske porodice. Ta je Trilogija hronika društvenih promjena koje neminovno donosi vrijeme, a i sam Nedžib Mahfuz je rekao da je vrijeme glavni junak njegovih djela, pa u tom i inom smislu ona ima svekoliki univerzalni karakter. Uostalom, u obrazloženju Nobelovog
komiteta, između ostalog, stoji: Komitet u njegovim djelima vidi dalji razvoj jezika u oblasti arapske kulture i književnosti. Ta djela se obraćaju čitavom svijetu. Ona tretiraju probleme savremenog društva, a posebno egipatske narodne sredine... Trilogija, pak, zahvata stanja i mijene jedne egipatske porodice, sa svim njoj svojstvenim elementima, iz kojih za njene članove proizilaze misaone, moralne, društvene i političke konzekvence... ," koje su, po pravilu tragične, gubitničke.
Sam roman Put između dva dvorca je prvi dio Trilogije i obuhvata vrijeme od 1917. do 1919. godine, u kome se javlja i ispoljava socijalna i moralna priroda i status prve generacije

jedne sitnoburžoaske porodice, koja jednim svojim dijelom živi u prošlosti, sa njenim pozitivnim i negativnim vrijednostima. Veza sa prošlošću najkruće je oličena u ocu porodice, u njegovoj bespogovornoj dominaciji i tvrdom nastupanju na striktnom održavanju tradicionalnih odnosa. No, porodica već počinje da se rastače iznutra: sve je više nezadovoljstva i bunta, razapinjanja između „mira u kući" i sve većeg nemira izvan kuće, koji se onda živo i zorno odražava na odnose u uzornoj porodici trgovca Ahmeda Abduldževada. Međutim, otac uspijeva da sve te. suprotnosti kontroliše, što, opet ne znači da se ne pojavljuju sasvim vidljive pukotine u toj hermetički zatvorenoj, tradicionalističkoj socijalnoj sredini.

Čitava sudbina, mijene i poremećaji u porodici Ahmeda Abduldževada, oslikani na jednom mikroplanu, jesu u stvari snažna umjetnička transpozicija sudbine, mijena i potresa čitavog egipatskog društva na makroplanu, a u slučaju romana koji je pred čitaocem, to su događaji neposredno vezani za opštenarodni bunt u Egiptu protiv britanske kolonijalne vlasti. Zato, ne bi trebalo da „nasje-damo", kad je riječ o sveukupnom Mahfuzovom djelu, ni piščevim izjavama o nekakvoj njegovoj metafizičkoj ili mističkoj intenciji, jer stvarna analiza čitavog njegovog opusa to opovrgava. Najzad, i sam je izravno potvrdio čvrstu vezu između svoje umjetnosti i društva kad je još

1937. godine izjavio: „Umjetnost je susret između individualne svijesti i svijesti ljudske zajednice."
Mi za roman Put između dva dvorca nećemo reći ni da je njegov ponajbolji roman, niti da je remek-djelo, ali ćemo reći da, zajedno sa ostala dva romana iz Trilogije, predstavlja najcjelovitiji, najslikovitiji, najsnažniji i naj-obuhvatniji prikaz krupnog intelektualno-moralnog i dru-štveno-političkog gibanja i preobražaja Egipta između dva rata, sa svim potresima i rastakanjima društvenih, moralnih, političkih, porodičnih i svih ostalih tradicionalnih odnosa i vrijednosti, onih koje i kakve zatičemo upravo na početku ovog romana. Sve je teklo uhodano, mirno, gotovo idilično, a onda se sve odjednom poremetilo, stubokom okrenulo naglavačke. Najzad, u ovom romanu, pa i u cijeloj Trilogiji, nalazimo „upotrebu" savremenog književnog arapskog jezika najkarakterističnijom i najindikativni-jom za sve ono što je Nedžib Mahfuz doprinio njegovom unapređenju i modernizovanju u funkciji književnoumjet-ničkog izraza.
Često nailazimo na ocjenu da je Nedžib Mahfuz pisac srednje i sitne buržoazije. Takve tvrdnje su, u krajnjoj liniji, nepotpune pa onda i netačne. Doduše, to se može odnositi na Trilogiju i jedan broj romana i pripovjedaka, ali komiteta, između ostalog, stoji: Komitet u njegovim djelima vidi dalji razvoj jezika u oblasti arapske kulture i književnosti. Ta djela se obraćaju čitavom svijetu. Ona

tretiraju probleme savremenog društva, a posebno egipatske narodne sredine... Trilogija, pak, zahvata stanja i mijene jedne egipatske porodice, sa svim njoj svojstvenim elementima, iz kojih za njene članove proizilaze misaone, moralne, društvene i političke konzekvence... ," koje su, po pravilu tragične, gubitničke.

Sam roman Put između dva dvorca je prvi dio Trilogije i obuhvata vrijeme od 1917. do 1919. godine, u kome se javlja i ispoljava socijalna i moralna priroda i status prve generacije jedne sitnoburžoaske porodice, koja jednim svojim dijelom živi u prošlosti, sa njenim pozitivnim i negativnim vrijednostima. Veza sa prošlošću najkruće je oličena u ocu porodice, u njegovoj bespogovornoj dominaciji i tvrdom nastupanju na striktnom održavanju tradicionalnih odnosa. No, porodica već počinje da se rastače iznutra: sve je više nezadovoljstva i bunta, razapinjanja između „mira u kući" i sve većeg nemira izvan kuće, koji se onda živo i zorno odražava na odnose u uzornoj porodici trgovca Ahmeda Abduldževada. Međutim, otac uspijeva da sve te. suprotnosti kontroliše, što, opet ne znači da se ne pojavljuju sasvim vidljive pukotine u toj hermetički zatvorenoj, tradicionalističkoj socijalnoj sredini.

Čitava sudbina, mijene i poremećaji u porodici Ahmeda Abduldževada, oslikani na jednom mikroplanu, jesu u stvari snažna umjetnička transpozicija sudbine, mijena i potresa

čitavog egipatskog društva na makroplanu, a u slučaju romana koji je pred čitaocem, to su događaji neposredno vezani za opštenarodni bunt u Egiptu protiv britanske kolonijalne vlasti. Zato, ne bi trebalo da „nasjedamo", kad je riječ o sveukupnom Mahfuzovom djelu, ni piščevim izjavama o nekakvoj njegovoj metafizičkoj ili mističkoj intenciji, jer stvarna analiza čitavog njegovog opusa to opovrgava. Najzad, i sam je izravno potvrdio čvrstu vezu između svoje umjetnosti i društva kad je još 1937. godine izjavio: „Umjetnost je susret između individualne svijesti i svijesti ljudske zajednice."

Mi za roman Put između dva dvorca nećemo reći ni da je njegov ponajbolji roman, niti da je remek-djelo, ali ćemo reći da, zajedno sa ostala dva romana iz Trilogije, predstavlja najcjelovitiji, najslikovitiji, najsnažniji i naj-obuhvatniji prikaz krupnog intelektualno-moralnog i dru-štveno-političkog gibanja i preobražaja Egipta između dva rata, sa svim potresima i rastakanjima društvenih, moralnih, političkih, porodičnih i svih ostalih tradicionalnih odnosa i vrijednosti, onih koje i kakve zatičemo upravo na početku ovog romana. Sve je teklo uhodano, mirno, gotovo idilično, a onda se sve odjednom poremetilo, stubokom okrenulo naglavačke. Najzad, u ovom romanu, pa i u cijeloj Trilogiji, nalazimo „upotrebu" savremenog književnog arapskog jezika najkarakterističnijom i najindikativni-jom za sve ono

što je Nedžib Mahfuz doprinio njegovom unapređenju i modernizovanju u funkciji književnoumjetničkog izraza.
Često nailazimo na ocjenu da je Nedžib Mahfuz pisac srednje i sitne buržoazije. Takve tvrdnje su, u krajnjoj liniji, nepotpune pa onda i netačne. Doduše, to se može odnositi na Trilogiju i jedan broj romana i pripovjedaka, ali 711ne na čitav njegov opus. Ima, naime, u njegovim djelima junaka iz svih slojeva i ljestvica egipatskog društva ovoga vijeka, od ubogog seoskog čuvara, portira, skromnog i umornog činovnika, do osionih veleposjednika, bogatih trgovaca, advokata, profesora, visokih državnih činovnika, a onda i onih sa dna socijalne ljestvice - kriminalaca, prostitutki, prosjaka, prevaranata, licemjera, dakle, čitava društvena skala uzduž i poprijeko.
Nedžib Mahfuz je već odavno postao kulturna i književna institucija Kaira. Sjećam se, još prije više od dvadeset godina, kako je on u kafani Riš imao svoj određeni dan i sat svake sedmice. Imao je i svoj sto i mjesto za stolom. Oko njega bi se u taj dan i sat redovno stvarala „halka" ili kružok mladih kandidata za pisca ili književnog kritičara, studenata književnosti i uopšte ljubitelja i poštovalaca njegovog djela. Vodio bi se živ, interesantan, ozbiljan i dostojanstven razgovor o književnosti i oko nje, najprije Mahfuzovoj, a onda i šire, arapskoj, evropskoj i svjetskoj. Tačno u određeni

sat, pošto bi platio svoju kafu ili čaj, Nedžib bi ustajao i odlazio kući.

Neki poznavaoci Mahfuzovog djela ocjenjuju da je on, po širini i dubini tema, po suptilnoj i znalačkoj analizi socijalnih, duhovnih i moralnih kretanja u egipatskom društvu, po svom opšteljudskom stavu i angažmanu i književnoumjetničkom prosedeu, pri čemu je posebno unaprijedio estetsku i komunikacijsku funkciju savremenog književnog arapskog jezika, dostojan da se nazove egipatskim Balzakom ili pak Zolom dvadesetog stoljeća.

Nije dodjela Nobelove nagrade Nedžibu Mahfuzu ni prva ni jedina koja je naročito posljednjih godina osporavana sa raznih strana i iz različitih motiva. Za naš predmet zanimljiva su osporavanja ove nagrade u svijetu samog Nedžiba Mahfuza, u arapskom svijetu. Ta osporavanja samo afirmišu ovog laureata i još ga više određuju i uzdižu. Ona dolaze, uz sasvim ljudsku književničkoumjetničku surevnjivost i zavist, iz reakcionarnih arapskih krugova i islamskih fundamentalista. Mahfuz je nagradu, po njima, dobio zahvaljujući „cionističkoj podršci", jer se dobitnik solidarisao sa mirovnim ugovorom između Egipta i Izraela, što je svakako veoma hrabar stav prema još hrabrijem, rekao bih, revolucionarnom potezu Egipta. S druge strane, islamski fundamentalistički krugovi ga osuđuju zbog njegovog suprotstavljanja islamskom ekstremizmu, vjerskoj

zatucanosti, primitivizmu i isključivosti, zatim zbog njegovog afirmativnog odnosa prema pojavama i procesu sekularizacije u Egiptu. No, ovo nije prvi put da ovaj nobelovac ima nesporazuma sa određenom „javnošću" u svojoj zemlji i u arapskom svijetu; neke njegove knjige su zabranjivane i u Egiptu i u nekim drugim arapskim zemljama.

Sulejman Grozdanić